

The Project Gutenberg eBook of Kevät ja takatalvi, by Juhani Aho

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Kevät ja takatalvi

Author: Juhani Aho

Release date: November 1, 2004 [EBook #13920]

Most recently updated: December 18, 2020

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KEVÄT JA TAKATALVI ***

Produced by Tapio Riikonen

KEVÄT JA TAKATALVI

Kirj.

Juhani Aho

WSOY, Porvoo, 1920

KEVÄT

1.

Hän oli toverinsa kanssa myöhään illalla saapunut yöpaikkaan, läpimärkänä sateesta. Saatuaan vähän kuivaa ylleen he olivat heittäytyneet kumpikin vuoteelleen lämpimäin ryijyjen ja nahkasten alle ja nukkuneet kohta.

Kun hän aamulla hiljalleen heräsi, ei hän ensin tahtonut mitenkään saada muistiinsa palautetuksi,

missä oli ja kuinka oli tänne tullut. Hänen silmänsä tunki vähän päivänvaloa jostain katon rajasta, mutta alempana, missä hän lepäsi, oli vielä puolihämärä. Vähitellen selvisi hänelle, että hän makasi aitassa, jonka orsilla riippui peitteitä, hameita ja valkeita vaatteita monessa kerroksessa. Seinän rakoihin oli pistetty kukkivia pihlajan ja tuomen oksia, joiden tuoksun hän tunsu sitä suloisempana ja voimakkaampana, kuta enemmän valveutui. Ja vähitellen alkoi korva omistaa ääniä ulkoa. Hevosen kello kalkatti jossain, ja vasikka ynähti. Käki kukahti ylhäällä aivan seinän takana ja sai hänet täysin hereille.

Kuinka hän oli tänne tullut?—Kuka hän oli?—Mitä varten hän oli täällä? Hän oli nukkunut mielestään yön niin pitkän kuin olisi siirtynyt toisesta elämästä toiseen. Oli kuin olisi pannut maata pienessä lukukammiossaan Helsingissä, palattuaan sinne maasterinvihkiäis-tanssiaisista keväisenä yönä laakeriseppele päässään —ja vasta nyt siitä unesta herännyt.

Nyt kukkui niitä kaksi kilvan. Eilen oli satanut koko päivän. He olivat astelleet reput selässä karjateitä, rämpineet soita, eksyneet tieltä ja nähneet talon korkealla mäellä, jonne olivat nousseet läpi vettä valuvien lehtojen. Joku mies oli ollut vastassa, joku nainen oli kulkenut pihan yli ja sieltä takaisin, ja isäntä oli pyytänyt seuraamaan, ja sitten he olivat nukkuneet.

Sanomattoman suloinen tunne valtasi hänet, ja hän koetti uudelleen nukkua. Mutta paistaahan siellä päivä, eihän siellä siis sadakaan eikä tuule! Ja koska käki kukkuu ja vasikat tyytyväisinä ynisevät, niin onhan siis ilma kaunis ja lämmin!

Koko matkan Helsingistä pohjoiseen oli ollut kylmä takatalvi. Oli jo luntakin tuiskuttanut ja tuuli ollut koko ajan luoteessa. Järvetkin olivat vielä paikoitellen jäässä ja lunta korpipaikoissa. Mieliala oli ollut masentunut, minne tulivat. Edellinen vuosi oli ollut hallavuosi. Jos vielä tämäkin, niin on kaikki hukassa —se oli ollut pelko kaikkialla. Siirtyä sinne Helsingin juhliilta, nähdä nälkäistä karjaa ja kerjäläisiä tiepuolella horjuvan! Ja kaikki vain odottavat etelätuulta ja sadetta ja paistetta. Ja yht'äkkiä oli tullut sade, ja nyt lupaa tulla paiste.

Suomi, jota hän vain vähän oli ennen nähnyt, oli ollut niin ruma, niin yksitoikkoinen. Missä oli se Savon kehuttu kauneus?

Hän hypähti alas ja aikoi herättää toverinsa. Vuoteesta peitteen alta näkyivät hänen pyöreät kasvonsa, joista nukkuessakin kuvastui tyytyväisyys ja varmuus.

Mutta ei, antaa hänen nukkua, ei hän kuitenkaan välitä luonnosta ja sen kauneudesta.

Hän raotti aitan ovea ja jäi siihen ihmeissään seisomaan. Aamun koi valaisi jo tuulimyllyn siipiä ja kimalteli pihanurmikon ja tuvan turvekaton kastehelmissä. Mutta alempana oleva maisema oli yhtenä ainoana sumumerenä niin pitkälle kuin silmä kantoi. Siellä täällä nousi sen pinnalta esiin joku metsäinen kukkula, ja jotkut mäen rinteellä olevat puut pistivät latvansa sen läpi kuin tulvan sisästä. Mutta taivas oli kirkas ja poutainen.

Voimatta pidättäytyä kääntyi hän toverinsa puoleen:

—Nouse ylös, Risto! Tule katsomaan!

—Anna minun nukkua, urahti toveri.

Hän hiipi hiljaa, varpaillaan käyden märällä nurmikolla, pirtin perään, jossa kasvoi kukkiva, tuuhea tuomi, imien voimaa alla olevasta ruispellosta. Talossa väki vielä nukkui, eikä tuvasta kuulunut luiskahdustakaan, mutta talon ympäristössä kiihtyi kiihtymistään kukunta ja yltyi ylymistään laulu. Koko tuo suuri sumumerikin tuntui soivan. Ikäänkuin sen pohjalta, sen läpi ja pitkin sen loivia laineita kohosi ja kuului satakielten viserryksiä, teerten kuherrusta, sorsan ääntelemistä, vihellystä, piipitystä ja jostain loitolta kosken kohinaa.

Yht'äkkiä haihtui sumu, kohosi kuin kansi vakkasesta, pullahti pilvimuodostumina ylös taivaalle ja paljasti kaiken, mikä oli alhaalla. Hän näki äärettömän avaran metsäisen alueen, niinkuin puolikattilan, jota reunustivat kaikilta tahoilta korkeat vaarat, ja vaarain välissä kimalteli vesijaksoja, suuria selkiä, kaitaisempia jokia ja vuoksia. Siellä täällä oli pykälä vaaran harjanteissa, oli joku asuttu pälvi, viherti joku pelto tai rusotti kaskia rinteillä. Vesistöjen varsilla viherteli lehtoja ja niittyjä kuin reunustimia metsäisissä vaipoissa, joita vedet erottivat toisistaan. Muutamalta ilmansuunnalta vaarain välitse aukeni suunnaton, silmäkantamaton suo, jossa petäjäinen kasvullisuus harveni harvenemistaan keskustaa kohti. Hänen silmänsä haki kirkkoa, mutta ei löytänyt sitä,—kirkkoa ja pappilaa...

Aamutuuli suhahti tuomessa hänen päänsä päällä, ja joku ovi avautui ja sulkeutui pirttirakennuksessa. Hän palasi takaisin aittaan ja huusi ovesa toverilleen:

—Nouse ylös katsomaan, Risto!

Mutta toveri vain murahti, toiselle kyljelleen kääntyen:

—Anna minun nukkua, Antero!

—Nukkua tällaisena aamuna! Mitä ihanimpana! Mitä suurenmoisimpana! Aurinko juuri nousee, ollaan korkealla mäellä, josta koko luvattu maa eteemme aukeaa. Ylös, unikeko!

Mutta kun toveri vain kiskaisi peitettä puoleensa, antoi hän hänen olla ja heittäytyi itsekin vuoteellensa nahkasten alle lämmintä hakeakseen. Eikä aikaakaan, kun hänkin taas nukkui.

Hän heräsi siihen, että lattiapalkit kolahtivat ja vuoteen vieressä seisoi nuori nainen puoleksi hänen ylitsensä kumartuneena.

—Herra olisi hyvä ja ottaisi kahvia.

Se oli tummansiniseen körttipukuun puettu, pitkäpalmikkoinen tyttö, joka katseli häntä suurilla, sinisillä silmillä, kasvot ystävällisessä ilmeessä.

Risto oli jo herännyt ja saanut kahvinsa.

—Onko tämä teidän aittanne? kysyi hän tytöltä pannessaan tyhjän kuppinsa tarjottimelle.

—Minun nimissäni tämä on ollut, sanoi tyttö.

—Missäs olette itse nukkunut, kun me olemme vallanneet teidän aittanne?

—Ainahan sitä on sijaa...

—Mutta missä me nyt olemme? kysyi Risto.

—Korkealla mäellä, keskellä ihaninta erämaata, katso tuonne! huudahti Antero.

—Ei! Mutta mikä on paikan nimi?

Samassa tuli isäntä tuoden heidän tupaan kuivamaan vietyjä vaatteitaan. Hänkin oli körttipuvussa, keski-ikäinen, lempeästi ja vakavasti katseleva mies.

—Nuoret herrat taisivat tuoda kesän tullessaan, sanoi hän. Kun pohjoinen rupesi Urvolta porottamaan, niin ei luullut loppua tulevankaan.

—Mutta sanokaahan meille, isäntä, missä me nyt oikeastaan olemme? Mikä on tämän talon nimi?

—Tämä on Rajavaara, toinen puoli tätä on Kontojärven pitäjää, toinen Korpivaaran kappelia. Raja kulkee tuolta tuon ison kiven kohdalta myllyn luona. Sieltä näkyy Kontojärven kirkkokin.

—Vai on tämä Rajavaara, virkkoi Risto saatuaan vaatteet ylleen.—Me siis kuitenkin osuimme oikeaan.

—Onko tästä pitkältä Kontojärven kirkolle? kysyi Antero vilkkaasti.

—Eihän tästä jos viisi neljänestä.

—Siis voimme olla jo tänä iltana siellä.

—Eihän nyt semmoista kiirettä.

—Hänellä on kiire sinne pappilaan, virkkoi Risto.—Vai niin, Rajavaara, niin, tämä on historiallisesti merkillinen paikka. Te mainitsitte jostain kivistä. Siitä olisi pitänyt ennen kulkea maakuntain raja. Minä olen niitä seikkoja tutkimassa.

—Minä olen keräämässä vanhoja runoja ja taruja, riensi Antero sanomaan.

Isäntä loi pitkän, tutkivan katseen Anteroon ja vastasi Ristolle:

—On kulkenut maakuntain raja ja uskojen, ja kulkee vieläkin.

—Se on tässä lähellä?

—Tuossahan se on ihan—

Se oli vähän matkaa aitasta mäkeä ylös sen korkeimmalla paikalla; lähellä sitä oli tuulimylly.

Sieltä oli näköala vielä avarampi kuin äsken pirtin perältä. Näkyi uusi maailma toiselta puolen Rajavaaran ja pitkin sen harjannetta. Se oli siltä puolen vielä suurempi, vielä mahtavampi.

—Tuolla näkyy kirkko, sanoi isäntä.

—Missä se on? huudahti Antero.

Mutta samassa hän erotti sen jyrkän katon ja tornin. Se näkyi metsäisen selänteen yli ja sen takaa, omituisena ilmiönä keskellä metsäistä maisemaa, niinkuin olisi siinä jotain väijynyt ja jotain vartioinut. Sen ympärillä oli siellä etäällä, mikäli voi erottaa, asutus tiheämpää.

—Harjan ja tornin voi tästä nähdä, mutta ikkunoitaan myöten se on metsän peitossa. Kun tuota myllyä tekivät, niin sanoivat katolle kimmeltäneen ikkunoidenkin.

—Näkykö pappilakin?

—Pappilata ei näy, se on alempana Kontosuvannon kainalossa, mutta korkeain puutarhakoivujen latvoja näkyy vähäisen, jos osannette tarkastaa kirkon ja tapulin välitse.

—Koivut, puutarhakoivut, näkyvätkö ne ... nyt ne erotan!—ja pienoinen puna levisi Anteron poskille... Hän oli puhunut niistä. Hän oli niiden alla istunut.

—Risto, katso, sieltä näkyy Kontojärven pappilan puutarhan koivut!

Mutta Risto ei välittänyt puista eikä kirkoista eikä näköaloista. Hän kierteli kiveä ja raaputteli sammalta sen kupeilta jotain etsien.

—Mutta voudin talo näkyy, jatkoi isäntä,—se on aivan lähellä pappilaa, se on tuo iso keltainen talo niemen nenässä.

—Näkyisi täältä vielä toinenkin kirkko, jos ei ihan pahimmoilleen sattuisi vaaran kärki eteen,—ja isäntä viittasi päinvastaiseen suuntaan, pohjoista kohti, osoittaen korkeata, pitkää vuorta, joka koillisilla ilmoilla kohosi, kaikkia muita seläniteitä ylempänä.

—Se on Ristivaara, ja sanotaan sitä Panuvaaraksikin, ja kirkko on sen pohjoispäässä.

Antero etsi jotain muistostaan ja löysi sen: synkän korkean kallioseinän, joka loi kylmän varjonsa jälle heleänä talviaamuna, kun hän istui äitinsä sylissä reessä ja hevosen kaviot iskeä karskahtelivat kovaan hankiaiseen.

—Sen sanotaan saaneen nimensä vanhasta noidasta, jonka olisi pitänyt siellä uhrejaan tehdä, entisen Kontolan papin olisi pitänyt polttaa paljaaksi vuori eikä sen enää sen koommin mitään kasvaneen. Tätä meidän mäkeä myöten olisi ollut maailma tuolla puolen pakanallista, mutta tästä kirkolle ristittyä. Sanovat vanhat kuulleensa, että tältä kiveltä oli noita käynyt kirkon kiroomassa. Kirkko olisi muka nurin noussut ilmaan seisomaan, vaan ei ollut mikään auttanut. Oli otettu velho kiinni ja poltettu,—jos lienee totta, mitä puhuvat—mikäpä ne tietnee. Kerrotaan niiden taistelleen ja sotiakin käyneen.

—Uskoistaan?

—Uskoistaan ja alueistaan.

—Vai niin, vai niin, virkkoi Risto, tullen esiin kiven takaa, ne ovat kai taruja kaikki, mutta se on hyvin luultavaa, että tässä on kulkenut vanha maakuntain raja—etsin täältä jotain merkkiä.

—Pitäisi siinä päivänpuoleisessa kyljessä olla merkki jonkunlainen, niinkuin ihmiskädellä tehty.

Isäntä laskeutui Riston luo etsimään kivistä rajamerkkiä.

Mutta Antero seiso yhä kivellä, joka oli tasainen kuin pöytä. Isännän sanat olivat saaneet hänen mielikuvituksensa täyteen lentoon. Sotia ja taisteluita eri uskoista, pakanuudesta ja kristinuskosta! Noita, joka oli ehkä vanhan Väinämöisen jälkeläisiä! Tästä on kulkenut raja, tuolla pakanus, täällä kristinuskko, hän on seisonut tässä ja kironnut nurin kirkon, ja tuolla on ollut hänen uhrivuorensa ... ja jo sukeutui runo hänen mielessään:

»Laella vuoren jylhän seisoin ja katseheni luotehesen loin.»

ja sitten jotain semmoista kuin:

»Ja kertomukset kuullakseni kummat taru toi!»

—Tässä se on, sanoi isäntä, siinä on kuin jotain vuosiluvun haamua,— mutta se oli niin kivettyneen

sammaleen peitossa, ettei siitä voinut erottaa muuta kuin yhden numeron, joka voi olla seitonen, mutta yhtä hyvin yhdeksikkökin. Risto oli käynyt hyvin totiseksi ja mieltiväksi, miltei juhlalliseksi,

—Täytyy raapia se esille jollain aseella, sanoi hän. Se voi olla erinomaisen tärkeä löytö. Maakuntaimme rajasuhteet ovat vielä vallan epäselvät.

Anterokin oli hypännyt alas kiveltä, omistaan innostuneena.

—Isäntä, kuulkaa, tiedätekö, onko täällä vielä ketään, joka taitaa vanhoja runoja laulaa?

Isäntä loi häneen epäilevän syrjäkatseen, ei vastannut ja virkkoi Ristolle:

—Ase siinä täytyy olla, jos ollakseen.

Vasta kun Antero oli uudistanut kysymyksensä, vastasi hän:

—En tiedä, lieneekö.

—Kai täällä nyt sentään on joku vanha mies ... ettekö te, isäntä, ole kuullut niitä laulettavan? Tai ehkä te itsekin osaatte jotain? Kuinka vähän tahansa—sama se—mutta se on pelastettava.

—En minä heitä...

—Minä kirjoittaisin niitä muistiin. Minä olen osaksi juuri sitä varten matkalla.

—Mitä niistä semmoisista muistiin. Eiköhän olisi paras olla muistelematta semmoisia.

—Semmoisiako? virkkoi Antero valmiina selittämään.

Mutta silloin tuli tyttö, joka oli tuonut kahvia, sanomaan jotain, ja isäntä virkkoi:

—Siellä kuuluisi olevan vaimoväellä ... lähtekääpä, nuoret herrat, niin haukataan vähän aamutuimaan.

Heidän lähtiessään kiven luota, joka oli niin paljon ylempänä taloa, että huoneiden kattojen yli voi nähdä koko avaran maiseman, osoitti isäntä salmea kahden kaukaisen järven välissä ja virkkoi:

—Siinä se on Ukko Paavon talo.

—Kuka hän on? kysyi Antero hajamielisesti, mieli täynnä sitä, mitä hänellä itsellään olisi ollut sanottavana.

—Ei ole tainnut kuulua sinne Helsinkiin asti Paavo Ruotsalaisen maine.

On se siellä käynyt monet kerrat, ja oli se siellä tänäkin kevänä. Olinhan tuolla minäkin toverinaan, kun lähtemään pyysi.

—Oletteko ollut Helsingissä?

Nuorten miesten silmät repesivät suuriksi, ja he pysähtyivät pihamaalle hänen eteensä.

—Viikko on siitä, kun palattiin.

—Mutta sittenhän näitte maisterinvihkiäiset, olitte niissä ehkä saapuvillakin!

—Ei me niitä paljon nähty.

He olivat tulleet tupaan, jossa pöytä oli katettu ja jossa talon väki heitä jo odotti asettuakseen aamiaiselle. Lyhyen ruokaluvun luettuaan isäntä istui pöydän päähän, ja vieraat asetettiin hänen viereensä toinen toiselle toinen toiselle puolelle.

—Vai ei isäntä todellakaan ollut katselemassa juhlallisuuksia. Se oli vahinko. Nämä olivat komeimmat ja suurimmat maisterinvihkiäiset, mitä ehkä milloinkaan on ollut. Meidätkin siellä seppelöitiin.

—Vai teidätkin, virkkoi isäntä kuivahkosti.

—Siellä oli koolla kaikki, mikä Suomessa on oppineinta, ylhäisintä, etevintä ja kauneinta. Oli vieraita Ruotsista, Pietarista ja muualtakin ulkomailta, jotka ilmaisivat ilonsa ja ihastuksensa siitä, mitä olivat nähneet. Juhlat olivat suurenmoiset ja mieltä ylentävät.

—Kai näitte kulkueet kadulla.

—Ei me nähty.

—Kirkossa kai ainakin olitte?

—Emme.

—Kanuunain laukaukset ainakin kuulitte? kysyi Risto.

—Mitä varten siellä kanuunoillakin ammuttiin? kysyi vanha emäntä toisesta päästä pöytää.

—Ammuttiin merkiksi siitä, että maisteri oli seppelöity.

—Maa tärisi ja ikkunat helisi niin, että luuli maailmanlopun tulevan, virkkoi isäntä ivan vivahdus äänessään.

Antero huomasi sen ja tahtoi puolustautua:

—Tottahan on, että tämmöisissä juhlissa ehkä on jonkun verran turhia menoja ja vanhaa joutavaa kiiltoa, mutta on niissä paljon myöskin sellaista sisältöä, joka kohottaa mieltä ja tempaa pois jokapäiväisyydestä, pitää vireillä isänmaallista mieltä ja lietsoilee sen hiillosta, antaen intoa, luottamusta ja uskoa—

—Uskoa?

Tämän sanoi isäntä, mutta se näytti tulevan kaikkien huuilta. He kohottivat päänsä ja keskeyttivät hetkeksi syöntinsä. Anteroa hipaisi epämääräinen tunne siitä, että hän ehkä oli puhunut jotain, joka oli tyhmää ja lapsellista ja tässä seurassa sopimatontakin. Hän olisi tahtonut kertoa näille vielä lisää juhlallisuuksista, selittää maisterinvihkiäisten isänmaallista merkitystä, vaikuttaa jotain sen aatteen hyväksi, josta oli niin paljon Helsingissä puhuttu, että kansakin olisi saatettava ymmärtämään sivistyneitten harrastuksia ja niille arvoa antamaan. Hän olisi tahtonut kertoa juhlapuheiden sisällöstä, joissa vähän väliä oli muistettu sitä kansaa, joka oli antanut meille Kalevalan ja Kantelettaren, joita Runeberg oli niin ihanasti kuvannut, mutta hänestä oli niinkuin olisi hänen päänsä yli painettu suuri huopahattu, jonka sisästä hän ei saanut ääntänsä kuuluville. Hän ei saanut sanotuksi muuta kuin:

—Ikävä, etten tavannut teitä, kyllä olisin teidät sittenkin vienyt sinne kuulemaan ja näkemään.

—Taisi olla meille Paavon kanssa hukka reissu, vastasi isäntä, ja taas näytti koko perhe ymmärtävästi säestävän hänen kätettyä ivaansa. Mutta nyt kysyi Risto:

—Millä asioilla siellä kävitte? Oliko joku valituskirja vietävänä?

—Käytiin tapaamassa ystäviä, joilta oli kutsut tullut. Tunnetteko Pekin ja Vorssin?

Backin ja Forssin! Hehän olivat asuneet samassa talossa, seinäkkäin heidän kanssaan. Ne olivat molemmat pietistejä, jotka lukivat ja veisasivat ja pitivät hartausseuroja, joista oli paljon puhuttu ja paljon ivaa tehty ylioppilaiden kesken. Koko vihkiäisten ajan he olivat istuneet kotonaan, ja jo varhain aamulla, kun Antero riensi kaupungille juhlavaatteissaan, oli hän kuullut veisuuta ulos kadulle heidän ikkunainsa kohdalta. Se oli sitä uutta uskoa, joka tuomitsi turhaksi kaiken ilon ja maallisen harrastuksen, yksin isänmaallisenkin. Se oli seurannut häntä päivän juhlissa ja kohtasi hänet valvotun yön jälkeen palatessa juhlatanssiaisista. Hän oli kerran väitellyt siitä heidän kanssaan, he olivat suuttuneet ja epäsovussa eronneet. Se on turmiollista oppia, joka vie Suomen kansan henkiseen kohmetukseen juuri kun se on heräämässä. Turhaa on sen herättäminen itsetietoisuuteen ja itsenäisyyteen, turhaan on Suomen kansan ikivanhat hengen aarteet kaivettu esiin, runot, laulut, sananlaskujen viisauts, joissa sen oikea henki asuu.

Mutta se on torjuttava se vaara! Tilaisuus, jota hän tällä matkalla oli odottanut, näytti tulleen. Hänen matkansa tarkoituksena, niinkuin hän oli sen suunnitellut, ei ollut ainoastaan kerätä vanhoja runoja, vaan myöskin tutustuttaa niihin kansaa, saada se niitä uudelleen rakastamaan. Kauan on Suomen kansa harhailut loitolla henkensä alkuperäisiltä lähteiltä, nyt se on saatettava takaisin niiden ääreen! Se niitä vielä halveksii, koska se ei ole päässyt osallisuuteen niiden virkistävästä voimasta. Sen sivistyneelle nuorisolle oli tässä suuri, jalo tehtävä.

Oli noustu aterialta, jonka kestäessä isäntä ja Risto minkä mitäkin juttelivat. Antero otti matkalaukustaan kirjan, jota näytti isännälle.

—Onko isäntä tätä kirjaa nähnyt? Se on Kalevala, Suomen kansan vanhoja runoja, joissa kerrotaan niistä suurista sankareista, Väinämöisestä, Ilmarisesta ja Lemminkäisestä, ja jotka kätkevät Suomen kansan vanhan viisauden ja synnyt syvät.

—Vai semmoinen kirja, virkkoi isäntä. Onhan tuosta kuultu puhuttavan. Kävihän tuo täälläkin

takavuosina se Kajaanin tohtori, joka niitä on keräillyt, mutta ei se täältä mitään saanut.

—Salliiko isäntä, että luen tästä jonkun paikan? Kun ei isäntä piippuaan sytyttäessään siihen mitään virkkanut, alkoi Antero lukea runoa Sammon ryöstöstä, kuinka se mereen hajosi ja kuinka tuuli muruja maihin kuljetti, kuinka tuosta oli

alku onnen ainiaisen,
tuosta kyntö, tuosta kylvö,
tuosta kasvu kaikenlainen,
tuosta kuu kumottamahan,
onnen päivä paistamahan
Suomen suurille tiloille,
Suomen maille mairehille.

Siinä vanha Väinämöinen
itse tuon sanoiksi virkki:
»Anna, Luoja, suo, Jumala,
anna onni ollaksemme,
hyvin ain' eleäksemme,
kunnialla kuollaksemme
suloisessa Suomen maassa,
kaunihissa Karjalassa!

Varjele, vakainen Luoja, kaitse, kaunoinen Jumala, miesten mielijohtehista, akkojen ajatuksista! Kaa'a maalliset katehet, ve'eiliset velhot voita!

Ole puolla poikiesi, anna lastesi apuna, aina yöllisnä tukena, päivällisnä vartijana, vihoiin päivän paistamatta, vihoiin kuun kumottamatta, vihoiin tuulen tuulematta, vihoiin saamatta satehen, pakkasen palelematta, kovan ilman koskematta!

Aita rautainen rakenna, kivilinna liitättele ympäri minun eloni, kahen puolen kansoani, maasta paaen taivosehen, taivosesta maahan asti asukseni, ainokseni, tuekseni, turvakseni, jott'ei viha liioin löisi, vastus viljalti vetäisi sinä ilmoisna ikänä, kuuna kullan valkeana.»

—Semmoista se Väinämöinen kansalleen toivotteli, ja sen se sille osasi antaa. Sammon sai Suomi, vaikkakin pirstaleina, hänen kädestään, hengen sammon, kuun ja päivän hän sille pelasti ja sen kaiken ainoastaan sanansa voimalla! innosteli Antero.

Ei kukaan virkkanut mitään. Isäntä oli painautunut, pää käsien varassa, polviaan vastaan ja katsoi eteensä lattiaan.

—Mitäs isäntä siitä sanoo? kysyi Antero.—Eikö teistäkin vaka vanha Väinämöinen kelpaa meille esikuvaksi ja hänen oppinsa meidän ohjeeksemme!'

Isäntä oikaisihe vähän, pani sammuneen piippunsa ikkunalle ja virkkoi:

—Voi, herra kulta, pakanahan se oli Väinämöinen ja pakanallista sen oppi, pakanallisia sen virret. Ei niistä ole meille ristityille. Toinen sana se nyt meille on julistettu.

—Toinenpa toki toinen, tuiki toinen, säesti joku joukosta, niinkuin kaikkien puolesta.

—Jumalan sana, kuului vanhan emännän ääni karsinasta.

—Tietenkin, vastasi Antero. Mutta emmehän silti saa halveksia esi-isäimmekään neuvoja. Ne ovat jaloa ja ylevätä siveellistä tietoa, joka on kätkeyty Suomen kansan vanhoihin virsiin ja sananlaskuihin. »Kielsi vanha Väinämöinen kullalle kumartamasta, hopealle horjumasta»— ja monta muuta samanlaista neuvoa ja opetusta. Ei saa tuomita sitä, mikä on hyvää ja kaunista, vaikkei olisikaan aivan samaa ja vaikkei olisi samaa tietä tultu siihen. Pakanatkin etsivät totuutta ja siitä monta neuvoa löysivät.

—Ei niitä noita neuvoja enää nykykansa tarvitse. Sillä on nyt paremmat neuvot ja paremmat neuvot, toinen tieto ja toiset tietäjät. Ei ole enää Väinämöisen virsistä meille. Toinen veisuu nyt jo täällä Savonkin saloilla kaikuu.

Isäntä sanoi sen tyynellä surumielisyydellä, niinkuin säälien eksynyttä ja erehtynyttä, mutta samalla sellaisella varmuudella ja vakaumuksella, jota ei näyttänyt voivan kumota.

Mutta Antero ei vielä tahtonut jättää asiataan.

—Onhan tietysti se sana, mikä meille on raamatussa ilmoitettu, puhtainta ja korkeinta—

Mutta hänet keskeytti karsinapuolelta tupaa virsi. Sen aloitti talon tytär, ja melkein kohta, kuin yhteisestä suostumuksesta, yhtyivät siihen muutkin tuvassa olijat.

Siitä muisti Antero yht'äkkiä, että oli sunnuntai, että oli kirkko-aika. Hän sulki kirjansa ja pisti sen takaisin reppuunsa ja jäi istumaan loitomma ikkunan luota, hiukan varjoon. Risto oli jo kohta syötyä mennyt ulos kivelte, josta hänen kalkutuksensa kuului veisuun lomassa.

Tarkastaessaan tupaa ja tuvassa olijoita esiintyivät ne vähitellen siinä Anterolle ikäänkuin jossain uudessa valossa. Ne olivat selvinneet ja suureneet. Isäntä, joka yksin istui pöydän edessä olevalla penkillä, oli korkeine otsineen ja totisine ilmeineen niin arvokas ja itsetietoinen, että Anteroa ihmetytti, kuinka hän oli voinut hänelle tyrkyttää Kalevalaa ja Väinämöistä ja odottaa, että hän heti sen hyväksyisi, niinkuin nuoret ylioppilastoverit, jotka heti olivat innostuneet hänen uudesta aatteestaan ja sille hyvää huutaneet. Hän näytti siinä mietteisiinsä vaipuneena siltä, kuin hän jo olisi miettinyt kaiken, tiennyt kaiken ja käsittänyt kaiken. Seinustalla istui muita miehiä, joista muutamat olivat saapuneet aamiaisen aikana eivätkä kuuluneet talon väkeen. Karsinassa oli ryhmä naisia ja pöydän päässä ikkunan alla vanha emäntä, joka luisilla sormillaan puristi suurta virsikirjaa, niinkuin olisi joku tahtonut sitä häneltä riistää. Mutta pankon luona, suuren uunin kupeella, joka oli kuin alttari kotikirkossa, suuressa pirtissä, veisasi talon tytär, silmissä onnellinen innostunut ilme, niinkuin hän olisi nähnyt jotain, mitä eivät muut nähneet.

»Ei ole Väinämöisen virsistä meille, nyt osataan jo paremmat. Toinen veisuu kaikuu jo Savon saloilla.»

Näitkö hän oli tahtonut opettaa, näillekö antaa uusia ihanteita.

Yht'äkkiä herätti virsi hänen erityistä huomiotaan. Hän tapasi sydämensä omituisesti sykertymästä, yllätti itsensä joutuneena selittämättömän liikituksen valtaan. Siinä oli jotain tuttua, niinkuin jotain kaukaista muistoa: hän istuu pehmoisessa sylissä, nojaa päätänsä lämpimään poveen ja katselee niinkuin nytkin yli laajan, mustan lattian, johon auringonpaiste painaa ikkunan kuvan. Ympärillä on totisia kasvoja ja liikkumattomia olennoita, jotka katsovat suoraan eteensä ja joiden huomiota hän ei saa herätetyksi, vaikka jalallaan viputtaa sitä varten. Pöydän päässä on korkeatsainen, ruskeasilmäinen mies, joka kyllä katsoo häneen, vaikkei oikeastaan katso... Hän jäi heistä pienenä, ei muista heistä muuta kuin tuon pehmeän poven suloisien tunteen ja tuon otsan ja nuo silmät,—niin, ja tuon sävelen...

Hän heltyy, silmä himmenee, hän tuntee itsensä yksinäiseksi, onnettomaksi, hänet valtaa ikävä ja kaipaus, hän tuntee tarvetta painaa päänsä johonkin hellään helmaan,—tuon tytön, joka tuossa veisaa niin heleästi, puhtaasti ja hartaasti ja jota kuullakseen toisetkin aina väliin vaikenivat—ei, ei hänen, vaan sen toisen, joka ojensi hänelle kätösensä ja joka sanoi: »Tervetuloa siis Kontojärven pappilaan!»— ja sitten pisti kätensä sen nuoren, kauniin miehen kainaloon... Ei, ei kukaan minusta välitä, minusta rumasta, punatukkaisesta.

Virsi oli tauonnut.

—Tuo oli minulle tuttu virsi, kuulin sitä usein lapsuudessani veisattavan.

—Sitä sanotaan meillä Haakmanni-vainaan virreksi. Meillä oli pappi sen niminen, joka sitä usein veisasi ja veisuutti.

—Se oli isäni.

—Oletteko te Haakmanni-vainaan poika? Antti poikako?

Iloisen hämmästyksen hyrähdyksellä kävi läpi tuvan miehestä mieheen. Se epäluuloinen, kylmä ilme, joka oli heidän kasvojansa jäykistänyt, oli kadonnut ja ystävällinen liikutus ilmaantunut silmäkulmiin ja suupieliin.

—Täytyy ihan tulla uudelleen kättelemään,—ja isäntä antoi hänelle kättä ja sitten kaikki muut, vanha emäntä kädellä kummallakin ja leuka liikutuksesta vavisten; ja miehet jäivät lähemmä istumaan.

—No sattuupa somasti, että tulee ventovieraana taloon, ei tiedetä, kuka on ja mistä on, vanhan ystävän ainoa poika. Me oltiin toki niin hyvät tutut ja ystävät, ettei enää paremmat voi. Monet seurat kävi täällä pitämässä ja monet yöt nukkui tuossa samassa aitassa, missä tekin.

—Oli mammannekin usein mukana, virkkoi vanha emäntä. Istui silloinkin vähää ennen kuolemataan tuossa samalla rahilla, missä nyt Kaisa istuu. Te olitte hänen sylissään. Muistan sen päivän niinkuin eilisen. Se oli näin vähää ennen juhannusta.

Anteron täytyi heille kertoa elämästään vanhempainsa kuoleman jälkeen. Hän oli joutunut enonsa hoitoon, joka oli koulunopettaja Porvoossa ja joka oli kustantanut hänen koulunkäyntinsä.

—Ja nyt lähditte tänne sisartanne tapaamaan?

—En ole tavannut häntä kymmeneen vuoteen.

—Siellähän se on Korpivaarassa vanhempainsa entisessä kodissa, sanoi vanha emäntä,—on niin ahdistuksen alainen, kun on herätetty ihminen ja tahtoisu isänsä vanhain ystäväin kanssa seuraa pitää, mutta ei salli sitä pastori Handolin. Ei ole kellään meistä asiaa nykyiseen pappilaan.

—Entisessä oltiin kuin kotonamme, sanoi isäntä. Paljon se pappanne ennätti hyvää jälkeä tehdä, vaikka vähän aikaa sai vaikuttaa. Sen oli saarna niin sattuva ja ääni niin voimakas, että vapisemaan pani paatuneimmankin. Sen saattaa sanoa, että melkein oli mustaa pakana-maailmaa tämä kulmakunta ennen Haakmannin tuloa. Ei ollut täällä varkaus synty eikä mikään. Joka juhannusyö oli suuret vakituiset tappelut ja juomingit Kontolan sillalla. Murhia tehtiin monet vuodessa, juotiin ja mässättiin. Niin oli raakaa tämä kansa, ettei olisi luullut tulevan kysta helvetin tulesakaan. Mutta kun Haakmanni paahtoi ja pauhasi, niin pehmisivätpäs, eipäs jäänyt tervettä omaatuntoa. Niitä kaatui kuin lakoa laihoa synnintuntoon. Tulivat semmoiseen sielunhätään, että valitus ja vaikeroiminen kuului talosta taloon, kylästä kylään. Semmoinen oli isä teillä.

—Siltä se sai tämä ukkokin piston sydämeensä, virkkoi emäntä.

—Niin, oli mies siinä.

—Kirjoitti se meille sairavuoteeltaan kirjankin.

—Lue se, niin saapi poikansakin kuulla.

Isäntä otti nurkkahyllyltä pöydän päästä ison raamatun ja asetti sen pöydälle sitä varten tehdyille telineelle. Sen kannessa oli sisäpuolella nahasta tehty taskunen ja siinä kulunut kirje, jota isäntä pöydän päähän asettuen alkoi lukea pyhällä hartaudella.

Se oli viimeinen tervehdys rakkaille, uskollisille ystäville Herrassa. Siinä oli lempeitä ja lämpimiä sanoja ja neuvoja, kuinka tämä maallinen vaellus on parhaiten Jumalan mielen mukaan loppuun saatettava. Siinä sanottiin, että usko yksin tekee autuaaksi ja että vain Jumala armonsa kautta saa vanhasta uuden. Hän tahtoi sentähden heidät uskoa Hänen huomaansa, jos niin olisi, ettei tältä vuoteelta enää nousisi, ja pyysi sanomaan rakkaita terveisiä kaikille tuttaville ja ystäville.

Kun kirje oli luettu—osaksi ulkomuistista, minkä Antero näki siitä, että isäntä lehteä kääntäessään luki keskeyttämättä edelleen—käänsi isäntä sen huolellisesti kokoon ja pisti takaisin raamatun taskuun. Samassa aloitti talon tytär taas virren, niinkuin saarnan luettuakin.

Anteron eteen oli äsken noussut kuva isästään suurena, ankarana, ryppykulmaisena kansan kurittajana, joka tuomitsi ja rankaisi. Nyt hän näki hänet lempeänä istuvan vuoteessaan, kirjoittamassa helliä, liikuttavia lohdutuksen sanoja näille ihmisille täällä kaukana. Hän muisti ilmeen hänen kasvoissaan, kun hän katseli häntä hänen kamarinsa kynnykseltä, uskaltamatta häntä häiritä; mutta sitten kuva himmeni, häipyi pois.

Nämä täällä olivat hänet kauan tunteneet, olivat olleet läheisissä suhteissa häneen, häntä ymmärtäneet ja häntä rakastaneet. Se, mitä hän heille kirjoitti, oli heille tuttua, kallista—hänelle se oli vierasta ja outoa eikä synnyttänyt mitään vastakaikua hänessä, kuinka hän koettikin sitä ymmärtää. Sanat hän käsitti, mutta ei sisältöä. Olisivatko he koskaan soveltuneet yhteen, jos isä olisi saanut elää? Kuinka olisi hänen käynyt, mikä hän nyt olisi, millaiseksi olisi hänen elämänsä ja kehityksensä muodostunut?

Hänen tuli kuin ikävä ja kaipaus jotakin, jota hänellä ei ollut, jotakin, josta ei oikein tiennyt, mitä se oli ja miksi sitä kaipaisi, ja taas soivat hänen mielessään isännän äskeiset sanat: »Meillä on jo toinen tieto—ja toiset tietäjät.»—Kuinka he olivat ihastuneet kuullessaan, että hän oli heidän entisen pappinsa poika! Kuinka heidän mielialansa häntä kohtaan oli muuttunut! Ne melkein lukivat hänet heihin itseensä kuuluvaksi. Virsi pyrki ikäänkuin häntä heihin kietomaan, mutta hän ei tahtonut antautua sen mielialan valtaan, joka pyrki ottamaan hänet haltuunsa. Hän tunsu ahdistusta ja painostusta ja tahtoi siitä vapautua. Ne heidän tietonsa ja aatteensa eivät voineet olla paremmat, sillä hänen aatteensa ja tarkoituksensa olivat niin suuret ja syvät. Hän tahtoi pitää omat ihanteensa.

Kun virsi oli päättynyt, lähti hän ulos ja meni kivellet. Risto siinä yhä vielä kalkutteli ja raaputteli, puhalsi aina pois sammalta ja jatkoi taas hiessä päin, mitään muuta näkemättä ja kuulematta. Hän oli onnellinen mies, niin selvillä kaikesta, hän ei antanut minkään häiritä tarkoituksiaan. Kohta kun hän oli suorittanut kandidaattitutkintonsa, oli hän ryhtynyt kokoomaan aineksia tohtorinväitöskirjaa varten Suomen maakuntain rajasuhteista tai jostain semmoisesta. Antero ei tiennyt, mihin ryhtyisi, mistä aloittaisi.

Olisiko tämä hänen viimeinenkin ihastuksensa, tämä hänen aikomuksensa herättää kansaa käsittämään muinaisuuttaan, antamaan arvoa vanhalle viisaudelleen, olisiko sekin ollut tyhjää touhua? Risto oli ainakin niin sanonut.

Täällähän olisi pitänyt olla vanha klassillinen maaperä, otollinen uudelleen kylvettäväksi. Mutta tästä alkoi heränneitten alue, tässä oli uskojen raja. Jos kerran kansa oli sellaista hengen jaloutta luonut ja synnyttänyt, pitäisihän sen sitä vieläkin voida ymmärtää ja rakastaa. Kristinusko oli sen oman kulttuurin syrjään tunkenut, saattanut sen sille itselleen epäluulon alaiseksi. Herännäisyys oli jatkanut hävitystyötä. Hänen oma isänsä oli ehkä aikoinaan ollut innokkaimpia siinä työssä.

Mutta ovatko ne, pitääkö niiden olla niin vastakkaisia, ovatko ne niin suuressa ristiriidassa keskenään? Yht'äkkiä leimahti hänen eteensä uusi aate kuin salamana taivaalta. Nyt hän sen tietää. Niin se on käyvä!

—Risto! huudahti hän.

Mutta Ristolla on omat harrastuksensa.

—Tules tänne, voitko sanoa, mikä tämä numero on?

—Seitonenhan tuo on.

—Siis se on kuitenkin seitonen. Asia on ratkaistu. Tässä on yksi kulmakivi, jota tähän saakka on turhaan etsitty. Minä olen löytänyt sen. Se oli merkillinen sattuma todellakin. Kuljemme sumussa ja sateessa tietämättä minne, ja onni johtaa meitä tärkeään historialliseen paikkaan. Pähkinäsaaren rauhanteon jälkeen toimitettu rajankäynti—

—Kuulehan! keskeytti Antero. Olen usein puhunut sinulle tuosta aatteestani, että Kalevala niinkuin Homeron runot, jotka synnyttivät Kreikan klassillisen...

—Niin, niin.

—Niin no, mutta yksin tälle meidän vanhalle pakanalliselle kulttuurille emme ehkä kuitenkaan voi rakentaa henkistä tulevaisuuttamme. Kansamme kalevalaisuus on sulatettava sen kristillisyyteen, niiden tulee toimia rinnan, hedelmöittää toisiaan, niinkuin renessanssi ja humanismi syntyivät uudelleen elpyneestä antiikista ja kristinuskosta. Ajattele, suomalainen renessanssi, suomalainen humanismi! Sen täytyy syntyä, me luomme sen! Raamattu ja Kalevala.

—Suo anteeksi, mutta en oikein ymmärrä aatteittesi huimaa lentoa.

—Ei sinun tarvitsekaan. Mutta ne kaksi, kalevalaisuus ja kristinusko ja herännäisyys eivät saa eivätkä voi olla eivätkä olekaan ristiriidassa. Ne ovat soinnutettavat yhteen suureksi suomalaiseksi kulttuuriksi, joka kerran maailmankin valloittaa. Sano sinä siitä, mitä sanot, naura vain, sano taas niinkuin ennen, että olen haaveilija—niin olenkin ja niin tahdon ollakin!

Risto hymähti:

—Ei Suomen kansan enemmän kuin minkään muunkaan kansan kulttuuria rakenneta Kalevalalle eikä muulle tarustolle, olkoot ne kuinka kauniita ja alkuperäisiä tahansa. Kulttuurin kulmakivi, sen oikea kivijalka, on kansan historia, se, minkä se todella tietää itsestään. Se on haettava esiin pala palalta, kivi kiveltä. Sitten, kun se on tehty, voidaan sen päälle ruveta itse rakennusta nostamaan. Kivi kiveltä, entisen päälle! Snellman sanoo...

—Tiedän, tiedän!

Hän katui, että oli taas puhunut miehelle, jolla ei ollut rahtustakaan mielikuvitusta, joka otti kaikki niin kuivasti ja järkevästi, jonka kanssa oli kulkenut luokalta luokalle, mutta jota kohtaan ei ollut tuntenut mitään sympatiaa. Monta kertaa oli toveri häntä kylmäissyt, saanut hänen siipensä paneutumaan suppuun, saanut hänet epäilemään omaa itseään. Mutta nyt hän oli varma itsestään, nyt hän oli niin selvillä, ettei mikään arvostelu eikä mikään iva saa häntä järkytetyksi.

Risto meni tupaan. Antero jäi vielä uuden aatteensa huumauksessa käyskentelemään. Maisema oli hänelle nyt kahta kertaa ihanampi ja suurenmoisempi. Oli kuin se ei olisi ollut todellisuutta, vaan jotain kaukaista, haaveellista satumaailmaa. Tuolla kivellä oli muinainen tietäjä kironnut kirkon, nostaen sen ylösalaisin maasta. Hänkin tahtoo nostaa sen maasta, ei ylösalaisin, vaan kohdalleen, ja panna sen alle uuden perustuksen. Hän nousee tälle kivelle tässä erämaassa, kutsuu kokoon kaiken kansan, selittää näille, että Suomen kansa on aina ollut kristillinen kansa, jo paljoa ennen kuin kristinusko maahan tuotiinkaan. Sentähden se niin helposti, ilman aseita ja taistelua uuden uskon omistikin, sillä joskin muoto oli uusi, oli siveellinen sisältö sama.

Risto heitteli jo hyvästiään tuvan rappusilla, jonne väki oli tullut.

—Tulkaa nyt sitten edes takaisin, milloin näitä maita kuljettekin, sanoi isäntä, turhaan koetettuaan heitä pidätellä.—Olisi niin hupaisaa vanhan ystävän pojan kanssa puhella vähän pitemmältäkin.

—Tulen, minä tulen ehkä piankin, ja silloin minä teille oikein juurta jaksain todistan, että se vanha pakanuus, se se vasta oikeata kristillisyyttä onkin.

Pettymyksen ilme kasvoillaan päästi isäntä hänen kätensä.

—Eihän toki!

Mutta kun he, saatuaan opastusta tiestä, jota heidän oli kuljettava Kontojärvelle tullakseen, olivat kadonneet aittojen taa, virkkoi vanha emäntä katkeransekaisesti:

—Semmoinen pilkkaajako tulikin siitä Haakmanni-vainaan pojasta.

—Ei tiedä, ehkä Herra vielä omansa korjaa, sanoi isäntä.

2.

Kun Kontojärven pappilassa odotettiin vieraita tuleviksi, kuulostettiin siellä aina toisella korvalla sillalle päin, joka johti etelästä tulevan maantien Kontokosken kuohujen yli. Kosken kohinasta huolimatta kuului kavioiden kopina ja rattaiden rytinä suvannon yli pappilaan, sillä sillan yli ajettiin aina täyttä karkua sen korvassa olevan jyrkän törmän antamasta vauhdista. Kun kopina alkoi kuulua, ehdittiin vielä, ikkunaan juosten, näkemään, kuinka ajopelit nytkähtävät sillalta alas maantien pehmeään hiekkaan, ja kääntyvätkö ne siitä pappilan koivukujalle, vai jatkavatko matkaansa suoraan kirkolle, jonka ohi maantie vie edelleen pohjoista kohti.

Ruustinnan korva oli, hänen kaiken päivää askaroidessaan, odotellut tuttua ääntä, ja tuon tuostakin hän oli ollut sen kuulevinaan ja rientänyt koskenpuoleiselle parvekkeelle. Mutta ajajat olivat aina olleet joitain muita; pappilan vaunut, jotka oli lähetetty tulijoita vastaan, viipyivät, vaikka talo oli jo täydessä juhlakunnossa heitä vastaanottamaan.

Talvikausi oli pappilassa valmistauduttu siihen kesäiseen juhlaan, joka nyt oli ovella. Kaikki arkityöt olivat saatavat suoritetuksi siihen, kun pojat kevään tullen palaavat yliopistosta ja koulusta ja sukulaiset Helsingistä ja muualta, tuoden kaikki aina tuttavilla tullessaan. Kutomiset, ompelukset, korjaukset olivat toimitettavat pois tieltä ja talo kivijalasta kattoon, venevalkamasta tallin taa, niin hyvään järjestykseen, ettei mikään estä kesäisen ohjelman suorittamista: huvittelua, seurustelua ja täydellistä antautumista vieraanvaraisuuden mieluisten velvollisuuksien täyttämiseen. Talvi oli ahkerasta toiminnasta huolimatta yksitoikkoista aikaa, jolloin ei mitään erityistä tapahtunut, ei mitään uutta ilmaantunut, jolloin elämällä ei ollut muuta sisältöä kuin minkä se sai siitä, mitä toivottiin kesän tuovan tullessaan. Talvella ei talossa käynyt muita kuin läheisimpiä naapureita, joilla ei ollut mitään uutta annettavana. Kesällä voivat rappujen eteen ajaa vaunut, täynnä ventovieraita, mutta sitä tervetulleempia, kaukomatkaisia, usein mainioita miehiä, korkeita herroja, kaikkein korkeimpiakin.— Kesä toi aina jotain uutta, uutisia maailmasta ja sen menosta, mutta erittäinkin yliopistosta, jonka oloja Kontojärven pappilassa seurattiin erityisellä innolla. Kesä toi uutta oppia ja uutta tietoa, uusia aatteita ja uusia mielipiteitä uusien aatteiden kera. Kesällä voi tapahtua odottamatonta ja äkkiarvaamatonta, käänteitä kohtalon kulussa, muutoksia ja mullistuksia. Tyttöjen elämässä oli »ensi kesä» aina toivetta, mutta »mennyt kesä» oli »muistoa vain»; talvi oli melkein aina tyhjä, valkea lehti elämän kirjassa, joka sitä selaillessa kääntyi huomaamatta muiden mukana. Kesä oli kuin ainaista pyhää, ja sentähden täytyi olla valmis ja varustautunut sitä viettämään.

Ja niin olivat nyt kankaat kudotut, kesävaatteet ommellut ja talvitamineet orsilleen asetetut, aitat, liiterit ja ullakot pestyt ja puhdistetut, huoneet uudelleen sisustetut,—yliskamarit asetetut kesäkuuntoon, varavuoteet laitetut; pihat olivat lakaistut, käytävät ja tiet sekä rantaan että huvimetsään, sekä sillalle että kirkolle päin puhdistetut. Ja puutarha oli valmiiksi muokattu, kylvetty ja istutettu penkkeineen ja taimilavoineen, puutarha, tuo runsauden sarvi, josta kesäinen pöytä ammensi parhaat herkkunsa: herneet, rediisit, salaattit ja juurikkaat.

Näin uusittu pappila vihittiin aina kesäiseen juhla-asuunsa juhannuksena, jolloin kaikki vakinaiset kesävieraat jo tavallisesti olivat saapuneet.

Ruustinna käveli paikasta paikkaan sisällä ja ulkona, viimeistellen työtään niinkuin kuvanveistäjä, joka valmiiksi valettua teostaan vielä hiukan viilailee ja puhdistelee. Hän lähti ullakolta, jossa korkean

taitekaton alla oli kaksi kamaria, toinen »suurten poikain», toinen »pienten», ja kahdenpuolen niitä säilytyshuoneita kaikenlaisille talontavaroille; hän tarkasti, olivatko vuoteet hyvästi kohennetut, tynnyt tarpeeksi täytetyt, ikkunaverhot oikeissa laskoksissa, kaapit ja laatikot sisustetut puhtailla papereilla. Sieltä laskeutui hän alikerran suureen eteiseen, josta ovi vei rovastin puolelle, toinen sitä vastapäätä oleva ruokasaliin ja kyökin puolelle ja kolmas suureen saliin. Kaikki ovet olivat auki, ja lämmin, tuoksuva kesäinen ilma huljui huoneesta huoneeseen. Ruokasalissa näkyi pöydällä hopeita ja juhlaposliineja, vasta pesusta tulleita pöytäliinoja, hienointa rälliä, kotikutoisia, joita yksi tyttäristä, lapsista vanhin ja äidin ainainen auttaja, sijoitteli suureen seinäkaappiin. Toinen, nuorempi, askarteli salissa asetellen vastapuhjenneita lahnankukkia maljoihin ja koristellen katossa riippuvaa kesäharson sisään käärittyä kynttiläkruunua hiirenkorvaisilla koivunoksilla.

—Kaarina!—sanoi ruustinna saliin.—Pistä niitä koivunoksia tänne eteisen seinänrakoihin, tuon leveän suuren seinän täytteeksi. Lauri sanoi viime kevännä kotiin tullessaan, että se oli niin hauska nähdä.

—Robertin pitää saada lehtikäytävänsä ylös erakkomajaansa, virkkoi tytär ruokasalista.

Robertin erakkomaja oli hänen ylliskamarinsa ja käytävä sinne ullakon rappuset, joita sisaret olivat koko viime kesän vihreällä koristaneet.

—Nyt asetetaan siihen vaihteen vuoksi pihlajia ja tuomia—ei, vaan pajunoksia, niiden lehdet ovat vähän niinkuin laakerin lehtien näköisiä.

Ruustinna tuli niin liikutetuksi, että vettä kihautti silmissä:

—Ajatelkaa, Hanna ja Kaarina, että Robert siis tulee laakeri otsalla ja priimuksena ja että Laurilla on ylioppilaslakki päässä!

—Mutta mitä yllätystä keksimme Naimille?

—Hän taitaa itse tuoda yllätykset tullessaan, sanoi Kaarina.

—Mitä tiedät? Luuletko? kysyi äiti uteliaana.

—En tiedä mitään, aavistan vain jotain.

Ruustinna aikoi mennä rovastin puolelle ja luoda tarkastavan silmäyksen sinnekin, mutta kun hän kansliahuoneen ovelta huomasi apulaisen korkean otsan kirkonkirjain takaa, kääntyi hän takaisin saliin.

—Minkä vuoksi tuo Helander pitänee turhana ja pahana kaikkea sitä, mikä meistä on hauskaa, rakasta ja oikeaa? huokasi hän Kaarinalle.—Ei hän hyväksy mitään, mitä tässä talossa tehdään ja tapahtuu, viattomintakin iloa hän paheksuu eikä siedä soittoa eikä lauluakaan. Tuskinpa täällä uskaltaa enää klaveriakaan avata, ennenkuin hän on mennyt kotiinsa. Aina se moittiva, tuomitseva katse. En minä kohta ymmärrä mitään tämän maailman menosta. Kyllä siitä nyt taas tulee ikävyyksiä ja vaikeuksia, kun kaikki vieraat tulevat.

—Tarvitseeko mamman siitä välittää, virkkoi Kaarina.

—Tuomiokapitulini ei olisi pitänyt lähettää tänne tuota miestä. Vaikka kyllähän hän on ollut suurena apuna isälle; hoitaa melkein yksin koko kanslian.

Ruustinna oli tullut salin läpi puutarhan verannalle luomaan ties kuinka monennen kerran odottavaa silmäystä sillalle.

—Ei niitä vain vielä kuulu. Eikä niitä maistereitakaan, joista Robert kirjoitti.

—Ne kai tulevat koskia alas, jos kerran ovat aikoneet tulla Rajavaaran kautta.

Äidin hieno korva huomasi Kaarinan äänestä, että hän näitä nuoria maistereita, Robertin tovereita, joista tämä oli usein puhunut, erityisesti odotti.

—Kun ei heille vain olisi mitään tapahtunut; kosket ovat nyt niin kovin tulvillaan, sanoi ruustinna.—No, siellä tulee nyt pappa pikkupoikain kanssa verkkoja nostamasta. Mennään rantaan heitä vastaan. Hän pitää siitä niin, jos on saanut kaloja.

—Nyt laskee joku venhe sillan alitse! huudahti Kaarina,—Siinä on kaksi herraa keskellä venhettä. Ne ovat varmaan ne!—Herra varjalkoon, nyt se katosi!

Kaarina peitti silmänsä molemmilla käsillään, ja koko hänen ruumiinsa värähti.

—Ei niillä ole mitään hätää, tulivat alas, että hurautti, virkkoi renki, joka työskenteli puutarhassa

käytäviä puhdistellen.

Mutta Kaarina oli aivan kalpea ja piteli kädellään sydänalaansa. Ruustinna oli vaipunut istumaan verannan tuolille. Sitten he nauroivat molemmat tätä säikähdystään,—kun oli nähty satoja kertoja sama tapaus ja mitä sitä nyt piti niin pelästyä?—ja riensivät rantaan tulijoita vastaan.

Ruustinna oli vielä punakka, verevä ihminen, vaikka hiukset, jakaukselle kammatut ja korvain päällitse kaareen kierretyt, olivatkin jo vaalenneet. Päälaella oli hänellä valkoinen pitsimyssy, leveillä, valkeilla nauhoilla leuan alle kiinnitetty. Piirteet olivat hienot ja »aateliset», silmistä loisti ainainen hyväntahtoisuus ja tyytyväisyys, ja ainoastaan silloin tällöin verhosi niitä ohikiitävä alakuloisuuden harso.

—On se sentään hauskaa, Kaarina, eikö ole?

Kaarina tiesi, mikä oli äidistä hauskaa: että oli taas kesä, että oli tulossa hänen sisarensa, professorska, että pojat ovat kohta kotona, että talo on täydessä kunnossa ja että mennään isää vastaan rantaan— niistä kaikista oli usein puhuttu ja usein edeltäpäin iloittu.

Mutta Kaarina itse oli totinen, ja hänen tummilla kasvoillaan, joita musta tukka reunusti, asui miettiväisyyden ja totisuuden varjo. Äiti tarkasti häntä syrjästä heidän laskeutuessaan puutarhan läpi niitylle ja siitä koivukäytävän kautta rantaan, ja hänen tuli taas niin sääli tätä tytärtään.

—Kaarina parka! Kun hän hymyilee tai ilostuu, on hänellä kyllä kaunis ilme; mutta miksi hän taas on pannut tuon sinisen nauhan palmikkoonsa? Punainen sopisi siihen paremmin. Mutta eihän sitä voi hänelle sanoa.

—Niitä ne ovat! huudahti Kaarina yht'äkkiä vilkkaasti ja yritti kiiruhtaa askeleitaan, mutta hiljensi taas.—Ne eivät voi olla ketään muita, koska kääntyvät tänne päin.

—Mitkä niiden nimet nyt olivatkaan?

—Antero Hagman ja Risto Tolonen.

Rovasti oli jo noussut maihin ja levitteli verkkojaan virepuille. Hän oli pitkä, roteva vanhus, vankkavartalainen, ryhdikäs, liikkeet laajat, tummaverinen ja nenä pitkä; puettuna keskeltä vyötettyyn puseroon, jalassa lyhytvartiset lapikkaat ja päässä patalakki, jonka laitain alta pisti esiin harmaata tukkaa tuuheana pensaana. Hänen kasvonsa loistivat, ja silmät säteilivät saaliin runsautta. Veneen pohja oli valkeanaan lahnoja ja siikoja, mutta paras saalis oli padosta saatu suunnaton lohi, jonka pojat vaivoin saivat veneestä nostetuksi.

—Kaunis juhannuskala, vai mitä?

—Mutta kylläpä onkin!—huudahti ruustinna.

—Se on sinun onnellasi saatu, mamma!

—Sinä et huomaa vieraita, pappa.

Tulijat tervehtivät veneestään, joka juuri aikoi laskea nuottakodan kupeelle.

—Tänne, hyvät herrat!—Laske tänne, perämies!

Rovasti meni ketterästi heitä vastaan, kokasti veneen kahden kiven väliin, ojensi kätensä nuorille miehille ja tervehti heitä latinaksi:

—*Salvos advenire vos gaudeo.*

Nuoret miehet vastasivat, heti paikalla leikkiin yhtyen, hekin latinaksi:

—*Salutem reddimus et gratias, reverendissime.*

Rovasti oli märestä, suomalaisesta verkko-ukosta muuttunut liikkeiltään ja käytökseltään kohteliaaksi maailmanmieheksi, ja kun hän esitti tulijoille ruustinnan, teki hän sen tässä rannalla nuottakotansa kupeella kuin salongissa, puoleksi totisen kaavamaisesti, puoleksi leikillisen tuttavallisesti.

Ruustinna otti heidät vastaan niin ystävällisen herttaisesti ja toivotti heidät tervetulleiksi niin sydämellisesti, että lämmin tunne täytti Anteron rinnan, melkein niinkuin äitiä kohtaan, omaa äitiään— ja Naimin. Hän huomasi heti, että heissä oli paljon yhtäläistä, tyttäressä ja äidissä, sama silmäin ilme, sama kasvojen väri, sama hymyily. Naimin äiti! Ja tuo oli hänen kotinsa tuolla, tuo taitekattoinen talo puutarhan puiden välissä. Ja tuolla nuo korkeat koivut! Semmoinenhan sen juuri piti olla—ja se oli

hänelle kuin vanha tuttu paikka joiltakin kaukaisilta ajoilta—ja niinkuin hän olisi tullut jonnekin, jossa tulisi kauan viipymään ja hyvin viihtymään.

—Tyttäreni! esitti ruustinna ja näki salaiseksi ilokseen, että Kaarina ojensi herroille kätensä sillä kauniilla hymyllään, jota hän niin suuresti rakasti nähdä. Ja Kaarinan oli yht'äkkiä vallannut hilpeä tyytyväisyys ja turvallisuus siitä, että Antero, vaikka ilme hänen kasvoissaan oli kovin miellyttävä, oli ruma, punatukkainen ja kesakkoinen.

—Pojat, virittäkää nyt verkot ja päästäkää kalat! sanoi rovasti pikkupojille, jotka olivat olleet häntä soutamassa. Tässä on nouseva sukupolvi! Lyökää kättä sedille, munsjöörit!—Antakaapa tänne se lohenpoika!

—Eivät ole vielä tulleet Robert ja Lauri? kysyi Antero, ääni epävarmasti vavahtaen.

—Odotamme heitä joka hetki! vastasi ruustinna heidän alkaessaan nousta pihaan.—Tyttäreni Naimi, tapasitte kai hänetkin—

—Kyllä minä—kyllä me,—eikä Antero uskaltanut sitä sanoessaan katsoa ketään silmiin.

—Hän kirjoitti Kuopiosta, jonne lähetimme vaunut vastaan, että he aikoivat viipyä siellä muutamia päiviä tuttavien luona, ja kun Robertkin tahtoi tavata rehtori Snellmania ja tohtori Lönnrotia, jota sinne odotettiin Karjalasta päin ... heillä on ollut hauska matka Helsingistä, suuri iloinen seurue nuoria ja vanhoja—sisareni ja hänen miehensä professori Hartman ja Anette ja Thure.

—Meidän serkkujamme, selitti Kaarina.

—Niin, ja he ovat vierailleet tuttavien luona matkan varrella ja pitäneet hyvin hauskaa, kirjoitti Naimi.

—Herrat tulevat Karjalan kautta, sanoi rovasti.

—Naimi kirjoitti siitäkin, ja me olemme odottaneet teitä jo viikon päivät.

—Vai kirjoitti hän!—Antero melkein huudahti.

—Eihän, Roberthan siitä kirjoitti, oikaisi Kaarina.

—Komea kala, sanoi Antero rovastille, enkö minä saa kantaa?

—Ei, ei, kyllä minä itse saaliini kannan. Nämä ovat niitä kuuluja Kontokosken lohia. Tämä suvanto on ikivanha kalapaikka, josta karjalaiset ja savolaiset ovat aikoinaan kovia taisteluita taistelleet ja kärkejä käyneet. Kontojärven kirkonkylä oli ennen muinoin suuri markkinapaikka. Vielä siihenkin aikaan, pari sataa vuotta sitten, kun yksi esi-isistäni, Martinus Olai—

Mutta Antero kuunteli vain toisella korvalla rovastin puhetta, ajatellen, miksei Naimi Martin ollut kirjoittanut heidän tulostaan, vaan Robert ... että heitä oli ollut suuri iloinen seurue ... ja hauska matka. Oliko hänkin ollut mukana, se nuori mies—kuka hän oli?— tulleeeko hän tännekin.

—Näittekö sen suuren suoviljelyksen siellä jokivarrella? kuuli hän rovastin puhuvan Ristolle.—Ette? Mitäs nuoret Apollon pojat olisivat semmoisesta huvitetut! Tähtäävät katseensa tähtitarhojen taa, kohti aatteiden avaruuksia, mutta minä sanon herroille: yksi on tarpeellinen tässä maassa, yksi ennen kaikkea muuta; kansan aineellisen tilan parantaminen.

Puutarhan portilla jäivät Antero ja Kaarina muista vähän jällelle.

—Mitä pitää herra Hagman luonnosta täällä pohjolassa?

—Maisemat ovat suurenmoiset, varsinkin Rajavaaralta oli näköala aivan ihmeellinen, kerrassaan mahtava,

—Oletteko ennen koskia laskenut?

—En koskaan ennen.

Kaarina ei ollut Naimin näköinen. Ainoastaan vartalo ja suu hänessä muistuttivat sisaresta. Äänessäkin oli sama sointu, niinkuin veljilläkin, äidiltä peritty, omituisen miellyttävä ja tuntehikas.

Puutarhassa esitti ruustinna Hannan, joka oli siellä taimilavasta jotain kasviksia ottamassa. Hän oli jo keski-ikäinen ihminen, hiukan alakuloinen ilme säännöllisissä tyynissä kasvoissaan.

—Tämä on talon hyvä haltia, laski rovasti leikkiään, äidin tyttö, joka häntä kaikessa auttaa. Tämä Kaarina on minun tyttöni, toinen apulaiseni, auttaa minua, kirjoittaa ja lukee minulle. Jos hän olisi

poika, olisi hänestä tullut maisteri, ja nyt olisi hänet ehkä seppelöity yhdessä herrain kanssa.

—Voin sanoa terveisiä sisareltanne, sanoi Hanna Anterolle.—Karoliina oli täällä helluntaipyhinä.

—Hän ei tiedä vielä tulostani, en ole tullut hänelle kirjoittaneeksi.

—Minä kirjoitin hänelle siitä, kun sain kuulla; hän tulee tänne ehkä ylihuomenna, jos vain pääsee.

Koko ajan tarkasti Hanna Anteroa. Tämä oli siis Karoliinan veli, hänen parhaan ystävänsä. Näytti totiseita ja vakavalta nuorelta mieheltä. Varmaan ilostuu Karoliina-parka hänet vihdoin tavatessaan, ainoan veljensä.

—Aiotte asettua kesäksi hänen luokseen?

—Niin, kyllä kai—tietysti, vastasi Antero epävarmasti.

Hän oli aluksi ihastunut kuultuaan sisarensa tulosta; mutta jos Karoliina tulisi, täytyisikö hänen ehkä lähteä sinne jo hänen kanssaan, heti, saamatta jäädä tänne?

* * * * *

Rovasti saattoi vieraansa pihan yli pieneen rakennukseen, joka oli melkein kätkeytynyt puiden ja pensaiden taa, painautunut osaksi maan sisään, niin että lattia oli alempana kuin maa. Sen katto oli pikimusta, mutta seinät olivat valkeiksi piilutut ja permanto matoilla peitetty. Pitkin seiniä kulki penkkejä, ja ovensuussa, vastapäätä vanhaa kiuas-uunia, oli kaksikerroksinen ryijyllä peitetty puusänky.

—Tätä sanotaan meillä katiskaksi. Olen saanut tästä monta kaunista kalaa. Arvatkaapas, kenenkä kerrankin sain? Näen aamulla ulos mennessäni sukset seinää vasten pystyssä. Menen katsomaan, ja mies makaa tuossa pankolla pieksut jalassa ja halko pään alla. Kun ovi paukahtaa kiinni, hyppää hän ketterästi alas, ja edessäni seisoo itse— Elias Lönnrot!

—Elias Lönnrot?

—*Ipsissimus!* Olemme aikoinamme olleet yhdessä perustamassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa. Muistan sen päivän kuin eilisen. Istuttiin Keckmanin vinttikamarissa, kun kuului kiireisiä askeleita ja kompastuksia pimeissä rapuissa ja Martti Lindfors, Kuopion nykyinen tohtori, mies vilkas ja elävä, syöksyy sisään ja huutaa: »Nyt tiedän sen!» ja samana iltana se perustettiin.—Lönnrot oli silloin runonkeruumatkallaan. Tuonkin pöydän päässä laulatti hän muuatta laukkulaista.—Eikö ole miestä kuvaavaa, ettei ainoastaan ole herättämättä vanhaa toveriaan, vaan ei edes asetu sänkyyn!—»Mikset mennyt sänkyyn, onhan siinä sänkyä?»—»Ka, mitäs minä sänkyyn, oli niin lämmin lieden kyljessä.»—Olisi se tarjennut sängyssäkin, kaksien nahkasten välissä, mutta semmoinen se on, Suomen suurin mies.

—Ja saammeko me asua tässä huoneessa, missä Lönnrot? kysyi Antero iki-ihastuneena.

—Vaikka koko kesän!

—Vaikka koko kesän?

—Tämä on muutenkin muistorikas paikka, tämä tupanen. Minun lasna ollessani—olen syntynyt täällä, isäni oli aikoinaan täällä rovastina— oli tässä vain pieni lasi-ikkuna, tuossa tuon pöydän päässä. Yksi esi-isistäni, Martinus Olai, piti täällä vangittuna velhoa, jonka hän oli vanginnut taikoja tekemästä itse kirkon lattian alta ja jonka sitten lähetti Turkuun tuomittavaksi ja poltettavaksi. Se kirkko ei ole enää olemassa, se poltettiin Isonvihan aikana, ja Martinus Olai vietiin vankina Venäjälle. Karjalaiset, jotka Martinus oli väkisin kastanut ja heidän uhrilehtonsa polttanut, olivat venäläisten oppaina ja apumiehinä, ja niiden sanotaan pistäneen tuleen kirkon.—Mutta mitä minä tässä nyt tarinoin. Vieraat saattavat tulla millä hetkellä tahansa, ja minä olen tällaisessa asussa. Lankoni, professori Hartman, on muotojen mies ja saattaisi panna pahakseen, jos minä ottaisin hänet vastaan mokomassa kostyymissä. Herrat ovat hyvät ja ovat kuin kotonaan ja sanovat minua tästä lähtien sedäksi.

—Mukava ukko!—Eikä ollut Antero mielestään koskaan tavannut niin hauskaa ja hilpeätä miestä. Sekä rovasti että ruustinna olivat hänestä kaikkein miellyttävimpiä ja kaikkein ihmeellisimpiä ihmisiä maailmassa. Ja samoin koko tämä pappila. Elämä yleensä oli kuin satua, kuin unta. Ihanalta Rajavaaralta he olivat laskeutuneet synkkään korpeen, kulkeneet kankaita ikuisten honkain pilaristoissa, kävelleet jalkain alla sihiseviä soita, joista kohosi suokanervain huumaava tuoksu, kuulleet kosken kohinan, saapuneet sen rannalle, saaneet mökistä perämiehen ja soutajan ja hetken kuluttua syöksyneet alas kuohujen keskeen, joista eivät luulleet ikinä enää elossa pääsevänsä. Sitten tyyntä suvantoa, jossa lohia ponnahteli ilmaan, jossa musta, tervankarvainen vesi suurina häränsilminä

pyöriskeli, kuljettaen venettä tasaisesti, mutta nopeasti uusiin kuohuihin. Yht'äkkiä kohoo korkea silta virran käänteessä eteen. Sillan alus nielaisee heidät, hylkää heidät ulos, perämies saa tuiman ilmeen kasvoihinsa, ei näy rantoja, ei siltaa vaahtoisessa vedessä, vene hulahtaa vettä puolilleen, ja samassa kelluvat he tyynessä suvannossa ja soutavat kohti pappilaa ja kirkkoa, jotka kohoavat eteen kuin aaltojen alta.

—On se nyt sentään ihmeellistä, Risto! Ja täällä nyt ollaan, missä lietänee! Ja tuossa on Lönnrot nukkunut, ajattele, Lönnrot!—Suomen Homeros!—tuossa on hän istunut ja kirjoittanut Kalevalaa, tämän pöydän päässä!—Siinä on kantele, hänen, ei, mitä siihen on kirjoitettu ... Naimi Martin! Se on hänen, hän soittaa kannelta! Risto, hän soittaa kannelta!—Mikä mainio ukko se rovasti! Kuin joku Kalevalan sankari!

—Entinen teologian tohtori!

—Heitä vaan, heitä vaan sitä kylmää vettäsi ... se ei minua niin vähääkään...

—Sinä sanoit sanan ... kylmää vettä ... meidän täytyy ruveta peseytymään ja puhdistautumaan.

Mutta sill'aikaa kun Risto peseytyi, ajoi partaansa ja puhdisteli vaatteitaan, istui Antero ikkunan alla pöydän päässä, kantele polvillaan, sitä näppäillen. Hän ei ollut kannelta soittanut, kuullut vain kerran karjalaisen runoniekkan Helsingissä sen säestyksellä laulavan. Pian hän kuitenkin oli selvillä sen yksinkertaisista äänistä, hyräili, sovitteli, haparoi ja osasi lopuksi oikeaan. Nyt vasta hän luuli ymmärtävänsä, mitä on suomalaisen runon sisäinen henki ja mikä syvä tunne siinä piilee. Hän unohti kaiken muun, häipyi kauas pois, etäiseen muinaisuuteen, istui erämaiden keskellä, havumajoissa, nuotioilla, metsäpirteissä, noissa suomalaisen runottaren pyhätöissä, oli itse runoilija, laulaja, säveltäjä, siirtyi Kalevalan sanoista omiinsa, aatteet, tunteet omia teitään kulkien...

* * * * *

Yht'äkkiä kuului huutoja ja hälinää pihalta, rattaiden kolinaa ja läheneväin hevosten kavioiden töminää. Heräten haaveittensa unesta näki Antero pienestä ikkunasta pappilan molempien neitien heittäytyvän alas rappuja, kädet ylös nostettuina, ruustinnan kiiruhtavan perästä työesiliinaansa irti päästäen ja rovastin verannalla huutavan: »Avatkaa portti, avatkaa portti!» Samassa syöksyivät vaunut pihaan ja niiden perästä kahdet kärryt. Ennenkuin ne ehtivät pysähtyäkään, hyppäsi nuori nainen ketterästi alas kuskipukilta ja tempasi syliinsä ruustinnan, jota pyöritti iloisesti nauraen monta kertaa ympäri. Se oli Naimi, ja äidin sylistä heittihe hän sisarien syliin. Sitten hän juoksi ylös rappusille, mutta lensi taas takaisin telmimään koiran kanssa, joka ulisten hyppi hänen ympärillään. Kun vaunut oli saatu auki, astui niistä ulos vanha, hieno herra, jonka Antero tunsu professori Hartmaniksi, hänen rouvansa ja tyttärensä Anette, jotka Antero tunsu promotsionista. Kärryissä ajoivat Robert ja Lauri Martin ja Thure Hartman. Se nuori mies, jonka Antero oli pelännyt täällä tapaavansa, ei ollut mukana. Hän olisi voinut ilosta huudahtaa, sulkea syliinsä Riston saippuapokkineen, hänen teki mieli rientää paitahihasillaan pikkupoikain jälkeen, jotka repäistyään valjaat auki vaunuhevosilta olivat hypänneet niiden selkään ja ajoivat täyttä laukkaa tuvan ohitse hevoshakaan.

Hän kiiruhti nyt hänkin siistimään pukuansa, mutta huomasi alakuloisuudekseen, ettei hänen sortuuttinsa istunut, että hänen housunsa olivat kuluneet ja polvista laskoksissa, että hänen kaulahuivinsa oli vanha ja vaalennut, että hänen karkea, punainen tukkansa ei taipunut harjan tahdon mukaan—ei koskaan tule hänestä hienoa ja miellyttävää, kuinka koettaneekin,—ja nuo onnettomat tuuheat kulmakarvat ja harmaat pienet silmät—

Mutta silloin tuiskahtivat Robert ja Lauri sisään:

—No, täällähän se!—Kas semmoisia keikareita! Pois kaikki ja uimaan!— Huh, sitä pölyä!—ja tempasivat heidät tuulispäänä mukaansa, pihan poikki, alas rantaan, hyppien ja ilakoiden.

Huoneen kulmassa olivat Naimi ja Antero iskeä yhteen. Avopäin, posket hehkuvina ojensi hän Anterolle molemmat kätensä.

—Tervetuloa! Te ehditte ennen meitä!—Voi, kuinka hauskaa!

—Me juur'ikään tulimme!

—Uimaanko? Mutta teillähän ei ole lakanaa!

—Täällä on teille uimalakana, herra Hagman! huusi Kaarina verannalta.

—Joudu! huusi Robert ja tarttui häntä käsipuoleen. Ja pyrynä he riensivät rantaan.

—Elkää viipykö kauan, päivällinen odottaa! huusi Kaarina jälkeen.

Antero oli yht'äkkiä kuin seitsemännessä taivaassa ja meni hyppäämällä portista yli.

—Me tapasimme Snellmanin Kuopiossa!

—Meillä on ollut sanomattoman hauska matka!

Ja sitten kuului uimahuoneelta vain loiskahduksia, huutoja ja hihkumista.

3.

Rovasti irroitti servietin rinnaltaan, kääri sen kokoon, pisti renkaaseen ja tarttui viinimaljaan, joita oli asetettu jokaisen eteen, sitten kun ruuat olivat pöydältä korjatut.

—Hyvät ystävät ja rakkaat vieraani! alkoi hän. Saan vielä kerran toivottaa teidät tervetulleiksi kattomme alle. Tämä päivä on meille merkkipäivä monessa katsannossa. Me elämme täällä kaukana sydänmailla suurimman osan vuotta kuin haudattuina hankien sisään. Me kyllä toimimme ja harrastamme omia asioitamme, puuhaamme omia puuhiamme. Minä hoidan virkaani niin hyvin kuin taidan, opetan, neuvon, saarnaan ja käyn kinkerillä, pidän sen lisäksi huolta puustellista, perkkään soitani ja maitani—suokaa anteeksi, mutta joka härillä kyntää, se häristä haastaa!—käyn myymässä ja ostamassa markkinoilla. Semmoista on minun elämäni. Mamma ja tytöt toimivat taloudessa, kehräävät, kutovat, ompelevat, käyvät joskus kylässä ja ottavat vastaan vieraita, jolloin hiukan soitellaan ja laulellaan ja puhutaan naapureista ja kylänmiehistä hyvää, jos—pahaakin. Mutta mitä kaikella tällä on tekemistä sen kanssa, että tahdoin toivottaa teidät tervetulleiksi? kysytte te. Siihen vastaan—ja hän tuli nyt hiukan totisemmaksi, ja hänen äänensä sai akateemista sointua—että kaikki tämä toiminta, kuinka tärkeää ja välttämätöntä se lieneekin, ei kuitenkaan meitä täysin tyydytä.

—Me kaipaamme kaiken aikaa yhteyttä sen keskustan kanssa, jossa aatteet elävät, jossa isänmaan ja kansan asioita ajetaan ja harrastetaan. Kaipuamme tähän yhteyteen pitää meitä henkisesti vireillä ja estää meitä vaipumasta jokapäiväisyyden ja aineellisuuden helmaan ja siihen nukkumasta. Tähän yhteyteen on meillä vain harvoin tilaisuus päästä, mutta olkaamme kuitenkin tyytyväiset, ettei sitä meiltä sentään kokonaan kielletä. Kerta vuodessa se meille on melkein säännöllisesti suotu. Se on suotu silloin, kun lumien lähdettyä ja kevään tultua yht'äkkiä kuulemme kuminan sillalta, kun portit lentävät auki ja meille niin rakkaat ja kallisarvoiset sukulaistemme ja tuttavamme tulvahtavat siitä sisään, tuoden mukanaan tuulahduksen suuresta maailmasta, leimahduksen aatteiden ahjosta; tietoja siitä, mitä siellä taotaan, se on, mitä siellä ajatellaan, tunnetaan ja harrastetaan. Semmoinen päivä, tämmöinen päivä kuin tämä tänäinen, on meille kuin uudestisyntymisen päivä...—hän joutui vähän hämilleen huomattessaan apulaisen oudoksuvan katseen toisesta päästä pöytää; sana ei ehkä ollut hyvin valittu, mutta kun hän ei kumminkaan tahtonut ottaa sitä takaisin, yskäisi hän ja jatkoi:—kuin uudestisyntymisen, tai ehkä oikeammin uudestivirkistymisen päivä. Tänään on meillä semmoinen päivä. Viestien tuojat ovat taas tulleet ja panneet sydämemme sykkimään vilkkaammin ja lämpimämmin kertoessaan niistä loistavista isänmaallisista juhlista, jotka »Alma mater» oli pannut toimeen pääkaupungissa, avaten uudet komeat aulansa kaikelle, mikä on maassamme oppineinta, jalointa, etevintä, kauneinta ja viehättävintä. Olemme kuulleet, mitä siellä on puhuttu ja runoeltu, miten iloittu, riemuittu ja innostuttu. Tunnetulla taidollaan, sillä *eloquentia akademica'lla*, joka on saavutettavissa ainoastaan pitkällisellä seurustelulla runottarien kanssa, on arvoisa ystäväni ja rakas lankoni tässä antanut meille yliopistollisista juhlallisuuksista kuvan niin elävän, kuin olisimme itse olleet niissä läsnä. Mielelläni olisinkin ollut mukana, jos se vain olisi ollut minulle mahdollista. Olisin tahtonut olla omin silmin näkemässä, kuinka hän, itse nuorison opettaja, painoi harmaantuneille hiuksilleen uudelleen vihertyneen seppeleen ja kuinka hän kuljetti tanssiin seppeleensä sitojattaren, saman, jonka niin kauan sitten...

Leikillisuus ja juhlallisuus, hymy ja liikutus vaihtelivat rovastin kasvoilla ja kuvastuivat siitä välittömästi ruustinnan ja hänen sisarensa kasvoille. Tyttärien kasvoilla oli koko ajan ilme: »Kuinka hyvin se puhuu tuo isä!» Professori, pieni laiha, hienopiirteinen, kuivahko mies, nyykäytti hyväksyvästi päätään, silloin kun rovasti antoi tunnustuksensa yliopistolle. Apulainen istui jäykkänä ja kylmänä, niinkuin tämä kaikki olisi ollut hänelle kokonaan vierasta.

—Ne juhlat siellä nyt ovat olleet ja menneet, jatkoi rovasti, ja nyt olette te täällä sydänmaassa. Ette ole kammoneet pitkän matkan vaivoja tullaksenne tänne meitä virkistävällä seurallanne ilahduttamaan. Emme voi täällä sinulle, lanko hyvä, tarjota paljoakaan korvaukseksi siitä, mitä sinne jätit, mutta toivomme kuitenkin voivamme täällä koivujemme siimeksessä ja koskemme suvannossa tarjota sinulle tilaisuutta siihen *otium sapientis'iin*, jonka pitkän, taas loppuun kuluneen ja voimiasi varmaankin paljon kuluttaneen työvuoden jälkeen olet niin rehellisesti ansainnut. Muuta emme voi sinulle tarjota. Tahdon kuitenkin kernaasti uskoa, että siihen nähden, että tänne vuosi toisensa perästä saavut, täällä-olosi on

oleva sinulle hyödyllinen ja on antava sinulle uusia voimia jatkamaan niitä tieteellisiä töitä, joista emme ainoastaan me, sukulaisesi ja ystäväsi, vaan myöskin yliopisto ja maa syystä ovat sinun puolestasi ylpeät. Tervetuloa vielä kerran sillä veljellisellä toivomuksella, että täällä viihtyisit ja virkistyisit. *Vivas, mi amice, vivas floreasque! Bibamus in salutem honoratissimi, carissimi...*

—Sinä puhut kuin Cicero, sanoi professori mielissään, vaikka koettaen sitä salata ja ottaa maljan keveästi ja vain tavallisena kohteliaisuutena.

—Mutta paitsi rakkaita sukulaisiamme, jatkoi rovasti, kun professorin ja hänen rouvansa malja oli juotu—on meillä täällä tänään ilo nähdä ensi kertaa kattomme alla kaksi nuorta miestä—Naimi, joka istui Anteroa vastapäätä, nyökäytti hänelle päätään ja iski veitikkamaisesti silmää—kaksi nuorta miestä, jotka tähän saakka ovat ainoastaan nimeltään olleet meille tunnetut. He ovat meille vanhimman poikani tovereina sitä rakkaammat, kun äsken ovat yhdessä hänen kanssaan painaneet päähänsä laakeriseppeleen, tuon tunnusmerkin aseveljeydestä taistelussa aatteiden ja ihanteiden puolesta. Te olette jo tavallanne ennenkin kuuluneet perheeseemme ja olette nyt siihen vieläkin likemmin liittyneet. Pitäkää sentähden tätä taloa kuin kotinanne niin kauan kuin täällä viihdytte. Tervetuloa tänne kaikki!

—Yhdyn viimeiseen puhujaan! sanoi Robert, heidän välissään istuen, Anterolle ja Ristolle.

—Ja minä myös, virkkoi Naimi.—Kiitos, herra Hagman, puheestanne Korkeasaaren kalliolla! Se oli paras puhe koko promotsionissa.

—Todellakin!—Antero ei osannut muuta kuin punastua, mutta kun hän tunsi punastuvansa, tiesi hän vaaleiden tuuheain kulmakarvainsa pistävän yhä enemmän esiin ja hänen korvissaan soi aina silloin sana: »Villakoira!» jonka promotsionitanssiaisissa oli takanaan kuiskauksena kuullut. Kun hän silloin oli kääntynyt, oli hän nähnyt ryhmän nuoria neitosia takanaan, niiden joukossa Naiminkin, mutta hän se ei voinut olla, sillä hän oli selin.

—Niin juuri! vahvasti Robertkin. Puheesi ei ollut mikään tuommoinen tavallinen akateminen, vaan välitön, sydämestä tullut. Ja sillä oli vielä se suuri etu, että se oli suomenkielinen.

—Jota vain muutamat harvat ymmärsivät, sanoi Risto.

—Mutta ne sitä paremmin! lennätti Naimi yli pöydän.

Mutta professori oli, vähän aikaa mietittyään, tarttunut lasiinsa, siirtänyt sen eteensä, ja kun siitä syntyi hiljaisuus, aloitti hän:

—Olet lausunut minulle, lanko hyvä, kauniita sanoja siitä vähäisestä merkityksestä, mikä minulla voi olla tiedemiehenä ja nuorison opettajana. Kiitän sinua niistä, mutta panen ne suurimmalta osalta vanhan ystävyuden, sukulaisuuden ja isännän kohteliaisuuden lukuun—

—Ei, ei!

—Kuinka hyvänsä, jatkoi professori,—jokainen meistä tekee minkä voi sillä paikalla, mihin kohtalo on hänet asettanut, sinä, rakas veljeni, et suinkaan kaikista vähimmin. Olet esittänyt töitäsä ja vaikutustasi täällä maan sydämessä niin vaatimattomiksi kuin suinkin. Siihen tahdon saada sanotuksi, että se työ, mitä Suomen papisto on Suomen saloilla tehnyt ja yhä tekee sekä henkisen valistuksen että aineellisen vaurastumisenkin hyväksi, ja jonka papiston etevimpiä edustajia sinä aina olet ollut, rakas lankoni, että se työ, sanon minä, on täysin verrattava siihen, mitä me kukin yliopistossa suoritamme. Papisto on se joki, joka johtaa elämän veden erämaita kostuttamaan. Me, jotka olemme täällä vuosi vuodelta toimiasi seuranneet, tiedämme parhaiten arvostella sitä työtä, jonka olet täällä suorittanut.—Mutta jos oletkin arvioinut toisten työn liian suureksi ja omasi liian pieneksi, niin olet puhunut puhtainta totta siinä, mitä juuri sanoit yliopistosta ja sen merkityksestä. Yliopiston merkitystä maallemme ei voida kyllin suureksi arvioida. Jos papisto on joki, on yliopisto lähde. Sitä on tahdottu, tätä ainoata korkeampaa sivistyslaitostamme, viime aikoina halventaa ja sen arvoa alentaa. Eräs mielestään hyvinkin viisas mies, tuo tunnettu suuri oraakkeli Kuopiossa, joka mielellään esiintyy mestarina kaikissa asioissa, on sanonut juhlistamme, että ne ovat tanssimista isänmaan hautajaisissa. Niin on sanonut mies, tosin kyllä katkeruudesta ja kostosta niitä kohtaan, jotka eivät osanneet antaa hänelle sitä arvoa, mitä hän itse,—mies, joka kuitenkin on yliopistolle velkaa oman henkisen minänsä, niinkuin kaikki muutkin sivistyneet tässä maassa.

Nuoret vaihtoivat merkitseviä silmäyksiä ja seivästivät sitten kaikki katseensa professoriin, jonka kasvoilla Antero oli huomaavinaan katkeruutta ja vihaa.

—Sentähden tekee oikein hyvää kuulla täällä kaukana maan sydämessä tunnustusta ja ymmärtämistä, jota tämä kallis laitoksemme varsinkin tätä nykyä kaipaa enemmän kuin koskaan ennen. Aika on

vakava, monet toiveemme ovat tuhaksi palaneet, allamme hehkuu maanalainen tuli, joka millä hetkellä tahansa voi puhjeta ja kaataa maahan vuosisatain rakennuksen. Niinkuin ihmeen kautta on yliopisto vielä säilynyt, tuo liesi, josta kotoisen, isänmaallisen, isiltä perityn kulttuurin lämpö lukemattomien johtotorvien kautta leviää yli koko maan, pitäen vireillä yhteishenkeä ja vanhoja, perityitä traditsioneja sen kaukaisimmissa kolkissa. Juuri tieto tästä antaa juhlilemmekin sen harvinaisen merkityksen, mikä niillä on, ne ovat isänmaallisia ja kansallista juhlia jaloimmassa muodossaan, henkistä olympialaista kilpajuoksua, joissa ei tosin koeteta ruumiin voimia, ei jäsenten jänteveyttä, ei säärien nopeutta—

—Eikö tansseissakaan?—kuiskasi Naimi vierustoverilleen niin, että sen muutkin lähempänä olevat kuulivat, mutta pelästyi siitä samassa ja sävähti tulipunaiseksi. Se taas herätti toisten huomiota, ja syntyi pieni humahdus, joka ei kuitenkaan voinut estää professoria jatkamasta:

—... vaan joissa kilpaillaan hengen voimassa, aatteiden etevämyydessä, opinnäytteissä, ja ne laakereilla palkitaan.—Hyvä lankoni! Sinun poikasi on äsken seisonut ensimmäisenä niiden joukossa, jotka tässä kilpailussa ovat seppeleensä voittaneet. Se on kunniaksi sille laitokselle, jossa hän on tähän voittoon valmistunut, se on kunniaksi niille vanhemmille, jotka ovat hänet synnyttäneet ja kasvattaneet, se on ennen kaikkea hänen itsensä ansio, joka uupumattomalla ahkeruudella ja lujuuudella on vastukset voittanut. Robert, inhimillisesti katsoen on tiesi nyt tasoitettu Parnasson korkeimmillekin kukkuloille, ja minun on vilpityn mielihyvä siitä isällesi, äidillesi ja omaisillesi todistaa.—Lankoni, käläni! Sallikaa minun siis, samalla kuin kiitän teitä lämpimistä tervetuliaisistanne ja lausun mielihyväni siitä, että taas olen päässyt tänne hauskaan, onnelliseen kotiin nauttimaan sen kautta maan kuulua vieraanvaraisuutta, kohdistaa tämä malja pojallenne Robertille! Maljasi, *magister primus, primus inter pares!* Sinua katsellaan toivovin silmin, sinusta odotetaan paljon, ja minä olen vakuutettu siitä, että jos Luoja sinulle ikää ja voimia suo, tulet ne toiveet toteuttamaan. *Vivas, Robertus Martinus!*

—Ja Laurin malja samalla! riensi professorska lisäämään, ystävällisesti heille päätään nyökäyttäen.— Robert on tuonut laakerin, Lauri on tuonut lyyran!

—*Vivat etiam Laurentius Martinus!* huudahti Naimi, jonka kasvot olivat professorin puhuessa säteilleet ja silmät loistaneet, hänen levottomin sormin lasia pyöritellessään. Ja hänen huutoonsa yhtyivät eri pöydässään istuvat pikkupojat semmoisella yht'äkkisellä kirkkaisulla, että naiset hypähtivät säikähdyksestä tuoleillaan ja yhteinen eläköön-huuto jäi huutamatta.

—Mutta Naimi!—Mitä te ajattelette pojat! koetti ruustinna torua, mutta hänen moitteensa tukeutuivat kaikkien muiden yhteiseen nauruun.

Professori huusi pöydän päästä:

—Sinä tahdot puheesi sinäkin, Naimi! Ja Robertin sepeleen sitojattarena ja promotsionista kotiin palaavana *prima domina'na* sinä sen ansaitsetkin. Hyvät ystävät,—

—Ei, ei! huusi Naimi, setä ei saa puhua minulle!

—Anna sedän puhua! Pitäkää vaan puhe Naimillekin! huudettiin joka taholta.

—Minä nousen pois pöydästä, jos setä vaan—

—Hän on jo saanut niin monta puhetta, ettei hän enää sinun puheistasi välitä—

—Hyi, täti—!

—Viimeksi piti hänelle puheen Snellman Kuopiossa, jatkoi yhä professorska.

—Snellmanko? Vai Snellman!

—Itse hänen kaunopuheisuutensa rehtori Snellman, pisti professori. Minulla ei ole onni muistaa hänen kyllä usein toistetulta sanojaan—

—Hän änkyttää kauheasti, sanoi professorska ruustinnalle.

—Mutta sinä, Lisette, ehkä muistat, miten hänen sanansa sattuivat.

—En minäkään muista.—

—Minä muistan, sanoi Robert.

—Et saa, Robert!—tai miksei, kerro vaan, Snellmanin sanat ansaitsevat kyllä tulla muillekin tunnetuiksi, eivätkä ne suinkaan olleet tarkoitettut ainoastaan minulle, vaan naisille yleensä.

—Naimi on aivan hurmaantunut Snellmanista, hän, niinkuin kaikki nuoret; olisitpa nähnyt, sisko,

kuinka ne ahmivat joka sanan hänen huuliltaan—selitti professorska.

—Hänen sanansa kuuluivat, aloitti Robert niinkuin puhetta pitäen. »Mutta paitsi luonnon kauneutta»—me olimme silloin Puijolla—»taivaan sinistä puhtautta ja kirkkautta, kevään suloutta ja puhkeavain lehtien lemua, joka meitä tässä ympäröi, on kauneutta, puhtautta, kirkkautta ja suloutta, joka kaiken sen voittaa ja jolle luonnon kauneus on kuin tausta taulussa—se on sitä kauneutta, joka kuvastuu naisen silmissä, sitä puhtautta, jota hänen povensa huokuu, sitä suloutta, jota koko hänen olentonsa ilmaisee—ei itsessään tosin mitään, mutta niin äärettömän viehättävää silloin, kun sitä valaisee jalo, itsetietoinen halu uhrautua niihin tehtäviin, joita hänelle asettavat koti ja perhe, puoliso ja lapset, mutta ei ainoastaan koti ja perhe, vaan myöskin isänmaa ja kansa. Tähän saakka on nainen juhlakoristeena isänmaallisissa tilaisuuksissa ottanut osaa isänmaallisiin harrastuksiin»—niin, en muista niin sanalleen, mutta ajatus oli se, että—

—Minä muistan, keskeytti hänet Naimi, hän sanoi ... sanoi ... niin, että naisenkin tulee, ei ainoastaan sitoa opinseppeleitä muille, vaan myöskin omistaa ne kerran itselleen pyrkimällä samaan sivistykseen kuin mies. »Ehkä on koittava päivä, jolloin ne kätöset»—

—»Ne hennot kätöset»—

—Elä keskeytä, Robert!—»jolloin ne kätöset, jotka nyt sitovat seppeleitä veljilleen, omaisilleen»—

—»Ja sulhasilleen»—

Professorska ja ruustinna vaihtoivat merkitsevän katseen.

—»että ne kerran vielä sitovat niitä itseänsäkin varten ja painavat ne omille palmikoilleen!» Niin hän sanoi ja vielä paljon muutakin.

Naimi oli hiukan hengästyksissään, mutta hänen kasvonsa hehkuivat innostusta, ja niistä säteili päättäväisyys ja totisuus, joka esti pilan pääsemästä esille.

—Hienoja kohteliaisuuksia sinulle, Naimi, sanoi kuitenkin professori.

—Ei ollenkaan minulle, setä hyvä, vaan yhtä paljon kenelle muulle tahansa, Anetelle ja tädille...

—Ei toki tädille! nauroi tämä.

—Niin, mutta hän puhui kaikille naisille yhteisesti, vaikka sitten kohdistikin maljan minulle, kun olin ollut Robertin, primuksen, sepeleensitoja. Eikä suinkaan vain mitään kohteliaisuuksia, vaan minä tiedän, että hän tarkoitti totta.

—Mistä sinä sen tiedät?

—Minä vain tiedän.

—Saimassa hän on useat kerrat sanonut samaa, selitti Robert.

—Niin, Saimassa—

—En ole niin tarkkaan sitä lehteä seurannut, sanoi professori.—Sinä siis aiot painaa laakerin kerran vielä omallekin otsallesi, Naimi?

—Et saa pilkata, setä,—en minä, vaan kuka tietää—

—Naimi rakas, elköämme väitelkö. Tarkoitukseni on saavutettu, sillä vaikken saanutkaan minä esittää maljaasi, on se nyt kuitenkin tullut esitetyksi paljoa valituimmin sanoin kuin mitä minä olisin voinut. Minulla ei siis ole muuta tehtävää kuin yhtyä niihin ja kohottaa lasini...

—Voi, voi sitä setää! nauroi Naimi muiden mukana,—minä kyllä tiedän, ettei setä voi sietää Snellmania, mutta hän on suuri mies ... voi, voi!

—Suuri, suuri, päätänsä pitempi kaikkea kansaa.—Ehkä kuulut sinäkin, lankoni, jo hänen ihailijoihinsa?

—Niin, kyllä minun täytyy tunnustaa, vaikka täytyisi ollakin eri mieltä kanssasi, että yleensä pidän paljon hänen artikkeleistaan Saimassa, olen tavannut niissä monta mieleen pantavaa asiaa ei ainoastaan aatteellisissa kysymyksissä, vaan suureksi ihmeekseni myöskin aineellisissa, käytännöllisissä. Kuka olisi uskonut, että Snellman, joka oikeastaan on tiedemies, teoreetikko, olisi niin perehtynyt käytännöllisiin asioihin, että minäkin, vaikka olen niin paljon puuhannut käytännön miehenä, kuitenkin olen saanut häneltä monta uutta näkökohtaa.

Professorin pienet kasvot kiristyivät hiukan kokoon, ja niissä näkyi kuin jotain sisällistä kipua, samalla kuin silmät vetäytyivät mustiksi, väijyviksi pisteiksi pään sisään. Nuoret odottivat suurella jännityksellä alkavaa väittelyä.

—Hän on epäilemättä sängen merkillinen mies, virkkoi rovasti,—ja suuri vahinko on, että häntä ei ole kiinnitetty yliopistoon, vaan että hänen täytyy pieneen pahaiseen maaseutukaupunkiin haudattuna...

Minun mielestäni on rehtori Snellman ansainnut sen maanpakonsa, johon etupäässä hän itse on itsensä tuominut, virkkoi professori terävästi ja kylmästi. Hän on itserakas, vallanhimoinen henkilö, joka luulee ymmärtävänsä ja voivansa määrätä kaikki asiat paremmin kuin kukaan muu. Ei mikään hänelle kelpaa, ei ole yliopisto, ei hallitus, ei virkamiehistö, ei mikään, millä tässä maassa on jotain merkitystä, löytänyt armoa hänen kaikkietäväisyytensä ja kaikkiummärtäväisyytensä edessä. Hänen omat persoonalliset ystävänsäkin häntä siitä moittivat. Hän arvostelee ja mestaroiitsee kaikkea ja kaikkia, puuttuu vain, että hän käy antamaan Hänen Majesteetilleen Keisari Nikolaille neuvoja siitä, miten hänen on hallittava valtakuntaansa—rehtori Snellmanin mieliksi. Sellainen mies, joka ei osaa tai ei tahdo sanojansa paremmin punnita, on tätä nykyä todellinen, aina uhkaava vaara maallemme, ja jos hänen äänensä kuuluisi pääkaupungista, sen sijaan, että se nyt onneksi huutaa korvessa, niin olisivat turmiolliset seuraukset varmaankin jo olleet paljoa suuremmat.

Vai niin, vai on se mielipide Snellmanista vallalla johtavissa piireissä! Oliko oppositio häntä vastaan niin suuri ja niin katkera, kuin professorin sanoista ja äänestä kuuluu! Ne ovat nuo siis yliopisto- ja hallitusmiesten mielipiteitä hänestä ja Saimasta? Rovasti oli yksinäisyydessään mielihyvällä seurannut Saimaa, ihaillut sen suoraa kieltä, sen laajoja näköaloja, Sen voimakasta logiikkaa; näitä sen heikkoja puolia hän ei ollut tullut ajatelleeksikaan. Äsken hän oli puhuessaan aikonut sanoa: »Ainoa, joka meille täällä talvella antaa henkistä sisältöä, on Snellmanin Saima»—se oli ollut ihan hänen kielellään, mutta pudonnut siitä pois,—onneksi! Sillä hänen olisi ollut paha mieli suututtaa ystävänsä ja vierastaan.

—Lanko saattaa olla osaksi oikeassa, mitä kirjoitustapaan tulee, mutta...

—Tapa tekee miehen.

—Asia kuitenkin on pääasia.

—Mitä juuri asiaan tulee, hänen ulkomaalta tuotuun teoriaansa, kieleen perustuvaan kansallisuusteemaansa, niin ... keskeytti professori äänellä, jonka värähdys ilmaisi hillitöntä sisällistä kiihkoa, mutta voitti samassa itsensä:—mutta emme nyt huoli ruveta siitä väittelemään, asia ei todellakaan ole sen arvoinen.

—Olisi kuitenkin hauska tarkemmin kuulla, mitä sinulla oikeastaan on hänen kansallisuus- ja muita teorioitaan vastaan.

—Sen saat kyllä kesän pitkään kuulla, sillä minä vainuan, että tämä asia tulee olemaan yhtä kiihoittuneena ja ikävyyttävänä puheenaiheena täällä kuin se on ollut Helsingissäkin ja kaikkialla, minne vain tulee. Sinä näet, kuinka tuossa istuu rivi uusien aatteiden aseenkantajia taisteluun valmiina, —professori osoitti nuoria, jotka istuivat siinä silmät tanassa ja suupielet jänteessä.

—Olen yhtä mieltä herra professorin kanssa, kuului yht'äkkiä apulaisen ääni sanovan; hän oli tähän saakka istunut jäykkänä ja niinkuin seuraan kuulumattomana.—Saima on epäkristillinen lehti, ja Snellman on jumalankieltäjä.

—Jumalankieltäjä! huudahti Lauri hänen vieressään.

—Snellmanin maailmankatsanto ei seiso kristillisellä pohjalla.

Mutta yläpäässä pöytää oli keskustelu taas siirtynyt promotsioniin, ja professorska virkkoi miehelleen, estäen vielä kerran erimielisyyksien törmäämisen yhteen:

—Kerro langolle, mitä hänen ylhäisyytensä sanoi sinulle promotsionissa.

Professorin kasvot saivat uudelleen sen itsetyytyväisen ilmeen, joka niissä oli pääpiirteensä.

—»Je vous felicite, monsieur», sanoi hän ja tuli luokseni toimituksen päätyttyä juhlasalissa, tarttui käteeni molemmiin käsiin ja puristi sitä. »Onnittelen teitä, herra professori, tästä elämänne kenties kauneimmasta päivästä, joka on teille teidän lopullisen voittonne päivä. Minäkin olen vanha veteraani», jatkoi hän, »tosin kyllä toisella taistelutantereella kuin te, herra professori, mutta minä voin ymmärtää, että silläkin alalla, jonka te olette valinnut, voidaan laakereita niittää.»—Se oli kauniisti sanottu. Minä näin, että hän oli liikutettu siitä, mitä oli nähnyt ja kuullut.—»Mikä ihana näytelmä!» sanoi hän juhlallisuuksista puhuessaan. »Mikä jumalallinen musiikki, mikä kukkaskiehkura kauniita naisia tuolla

lehterillä!»—On erinomaisen suurimerkityksellistä yliopistolle ja maalle, että hänen asemassaan olevat miehet ovat meitä kohtaan ystävällisellä kannalla. Hänelle omistetun omakielisen puheen hän piti erityisenä kohteliaisuutena itseään kohtaan ja siitä hän on varmaan lähettänyt myötätuntoisen raportin korkeimpaan paikkaan.

—On häpeä, että Suomen yliopiston juhlissa pidetään puheita kielillä kaikenlaisilla, mutta ei ainoatakaan suomenkielellä! kuului yht'äkkiä Laurin murteessaan oleva ääni, ensin korkea, sitten kimakka. Se tuli kuin korvapuusti.

—Sitä juuri minäkin sanoin,—sanoi Naimi, sointuvalla äänellään hiukan miedontaen Laurin sanain vaikutusta.

—Kun kaikki ymmärtävät ruotsia, mutta on paljon niitä, jotka eivät ymmärrä suomea, koetti rovasti sovitella.

—Se juuri onkin häpeä! intti Lauri. Ymmärtävätkös kaikki sitten venäjää? ... tuskinpa kukaan muu kuin hänen ylhäisyytensä.

—Se on eri asia...

—Pappa ei voi niin ajatella, sanoo sen vain ... sanoi Naimi.

—Lauri on yhtä radikaali kuin on aina ollut, koetti ruustinna.

—Snellmanin oppilas, pisti professori. Kylvö lankeaa hyvään maahan.

Mutta kun rovasti ei tahtonut jatkaa väittelyä ja häiritä mielialaa, ponnisti hän käsillään pöydän reunasta, työnsi tuolinsa taapäin ja nousi ylös, hajoittaen myrskyn, ennenkuin se ehti puhjeta.

4.

—Ei sen kanssa maksa vaivaa väitellä! huudahti Lauri, kun nuoret heti päivällisen jälkeen olivat lähteneet kävelemään lehtikujaa koskelle päin—Kaarina, Risto, Anette ja Thure Hartman edellä, Naimi, Robert, Lauri ja Antero vähän jällempänä.

—Se oli sana paikallaan, virkkoi Robert,—mutta olisit kuitenkin voinut sedän vuoksi ensi iltana vähän valita sanojasi.

—Valita sanojani! kuohahti Lauri uudelleen. Minä en välitä valita sanojani, sillä *häpeä* se on ja häpeänä pysyy! Jahka minä kerran pääsen maisterinvihkiäisten ohjelmaa määräämään!

—Sinähän aiot lukea papiksi!

—Suoritan kiusallakin vain sitä varten kandidaattitutkinnon! Sitäpaitsi suututtaa minua, kun se aina, joka tilaisuudessa, missä vaan sopii, sitä Snellmania hakkaa ja kalvaa! Mokoma vanha peruukki, joka ei ikänä ole muuta tehnyt kuin vanhoja papereita kopioinut!

—Lauri!—Anette ja Thure voivat kuulla!

—Kuulkoot, se tekee hyvää heille!

—Mutta eihän nyt kuitenkaan sovi tehdä skandaalia.

—Minä vähät skandaalista! Minun täytyy saada sanoa, mitä ajattelen! Se minua varsinkin, kun näin, millä tavalla se siellä hännysteli sitä ruhtinasta... Eikä se paljon mistään muusta koko matkalla, mihin vaan tultiin, joka pappilassa ja joka hovissa: »Sö vu felisit... Sö vu felisit» ... kadun, etten tullut kanssanne, Antero.

—Se nyt on sitä heidän politiikkaansa ja voi olla hyvinkin viisasta ja kaukonäköistä...

—Pyh!—Mutta Snellman tukki toki häneltä suun niin, että se vasta täällä aukeni. Olisit kuullut, Antero. Ei, tässä maassa ei ole kuin yksi ainoa mies, joka uskaltaa ajatella vapaasti ja suunsa puhtaaksi puhua, ja se mies on Snellman.

Vaikka olikin luonteeltaan maltillisempi ja mielipiteiltään ja esiintymiseltään vähemmän rajua, katseli ja kuunteli Robert kuitenkin mielihyvällä nuorempaa veljeään ja ihaili hänen uskallustaan ja ryhtiään esiintyä missä seurassa tahansa ja ketä vastaan hyvänsä. Pienestä pitäen se oli ollut sellainen, oli tullut

esi-isiinsä, suorasukainen ja häikäilemätön. Kun innostui johonkin, innostui hän koko sielullaan, mutta voi myöskin helposti muuttaa kantaa. Koulussa hän oli ollut milloin kaksi vuotta luokalla, milloin lukenut kesälomalla luokan yli. Lukiossa hän oli laiskotellut ja tehnyt koko joukon tyhmyyksiä, mutta suoritti ylioppilastutkinnon ensimmäisenä erinomaisilla arvosanoilla.

—Te tapasitte siis todellakin Snellmanin, kysyi Antero Robertilta,—ja saitte olla hänen seurassaan! Sanokaa, millainen hän oikeastaan oli läheltä nähden?

—Hän on sama läheltä kuin kaukaakin, hän on Saima joka sanassaan ja hänen joka sanansa on Saimaa.

—Mutta miten hän puhuu, miten esiintyy?

—Hänen todisteluansa, väittelyänsä ajatellessasi ajattele seppää, joka ajaa vastahakoista naulaa puuhun: napaus ensin hiljempi, sitten kovempi, mutta viimein napaus niin tuima, ettei ole ajattelemistakaan sitä vastustaa—mene vaan päätäsi myöten ja uppoa pääkin puuhun, josta elä aiokaan sitä sulin näppinesi ulos kisko. Jos mieli, täytyy olla hyvät hohtimet. Sedällä ei ollut niitä hohtimia, ja siksi hän oli niin suuttunut, että pihisi, kun kiskoi kyntensä veriin, mutta paikoilleen jäi Snellmanin logiikan naula.—Niillä on jotain vanhaa vihaa, se on, sedällä on... Snellman on joskus sanonut jotain purevaa hänen julkaisuistaan ja samalla ivannut yliopiston muka tieteellisiä harrastuksia yleensä—*indera!*—Ei hän lopulta viitsinyt todistaakaan, väitti vain, sanoi vain, paukutteli, läiskäytti milloin selkään, milloin kylkeen. »Ruotsalainen sivistys on laina, sen henki on kokonaan vieras Suomen kansan ajatustavalle ja tunnemaailmalle»... Setä hyppi ja potki: »Mitä kuulen? Satavuotinen ruotsalainen sivistys?»— »Ruotsalaisella kirjallisuudella ei ole täällä mitään tulevaisuutta, yhtä vähän kuin sillä on ollut menneisyyttäkään!»—»Menneisyyttäkään?» —Mutta sitten se vasta tuleen nousi, kun Snellman alkoi ruoskia yliopistoa. »Yliopisto ei ole muuta kuin virkamiesleipomo, elämän leipää ei siellä ole koskaan kansallemme leivottu.»—»Se ei ole totta!»—Mutta ei hän saanut sananvuoroa.—»Kuka teistä, herrat professorit, on kirjoittanut lausettakaan Suomen kansan opetuksesi, kuka riviäkään kansanmiehen omalla kielellä, missä lehdessä näemme sanankaan suomea teidän kädestänne, ellemme ota lukuun fennisimejä omassa kielessänne?»—Tämä oli sedälle liian karvas pilleri. Olimme olleet Puijolla ja tulleet kaupunkiin kuvernöörin portille.— »Valitettavasti täytyy minun riistää itseltäni hauskuus kuulla enempää, mutta varmaankin saamme jatkoa ensi numerossa.»—»Varmaankin, jos se saa minusta riippua.»—Kättä antamatta kumarsi setä ivallisen kohteliaasti ja meni kuvernöörin portista sisään.—Yht'äkkiä tuli Snellman totiseksi. Siinä tuli sensori meitä vastaan torilla, mies, jolla on kahta vertaa enemmän tuloja siitä, mitä pyyhkii, kuin Snellmanilla siitä, mitä kirjoittaa. Mikä lienee meidän mieleemme pistänyt, meitä oli siellä joukko ylioppilaita, kun asetuiimme kunnia-asentoon antaaksemme tietä.—»Antakaa olla tuon!» sanoi Snellman, mutta se tuli liian myöhään. Tuo Lauri huutaa: »Na-pletshoo!» ja samassa lensivät kaikkien kepit kunnia-asentoon.— »Tämä voi maksaa Saimalle hengen», sanoi Snellman, mutta pudisti sen samassa päältä ja kutsui meidät kaikki, sittenkun olimme saattaneet naiset kotiin, Wiikin hotelliin. Ja siellä vietimme avonaisten ikkunain ääressä, näköala Kallavedelle, yön niin ihanan ja innostuttavan, etten elämässäni ennen moista. Hän puhui vuoroin totta, vuoroin leikkiä, vuoroin innostutti, vuoroin manasi ja moitti, torui ja ruoski. Mutta kun me sieltä erosimme, niin oli jotain, en tiedä mitä se oli, olin saanut jotain...

—Olit saanut isänmaan, Robert! huudahti Lauri.

—Niin, sen sanon vain, kuulukoon se kuinka liioitellulta tahansa, että kaikki oppi ja äly ja yliopiston viisaus painavat kuin höyhenet sen rinnalla, mitä tämä yksi ainoa mies ajattelee, tietää ja ymmärtää.— Sen ne tietävät nuo yliopiston herrat ja muut, ja siksi ne häntä niin sydämensä pohjasta vihaavat.

Robert oli päässyt puhumaan hiljaisella, mutta sisäistä tulta hehkuvalla äänellään, posket hiukan punottaen, katse loistaen silmälasien takaa, hartiat vähän kumarassa, huulilla sama kaunis hymy kuin Kaarinalla. Thure, Kaarina, Risto ja Anette olivat hiljentäneet kulkuaan ja liittyneet jälessä tuleviin; Antero katseli tarkastelevin silmin Anettea ja varsinkin Thurea. He eivät ottaneet osaa keskusteluun, joka kävi suomeksi, mutta silmissä, ilmeessä näkyi, että se, mitä sanottiin, mistä innostuttiin, oli heille jotain uutta, melkein ihmeellistä.

Oli saavuttu sillalle, jossa keskustelu keskeytyi ja kosken pauhu ja veden kuohunta veti kaiken huomion puoleensa. Robert läheni Anettea ja Thurea, joiden läheisyydessä Ristokin koko ajan pysyttelihe, ja alkoi selittää heille jotain osoitellen kädellään maisemaa, mikä laajoina näköaloina aukeni vesiä pitkin pohjoiseen ja etelään. Lauri ja Kaarina seisoivat kaidetta vasten seuraten arkkujen välissä myllertävää vaahtoa. Antero seisoi yksin, erillään muista, vähän matkaa Naimista, haluten mennä hänen luokseen, mutta saamatta sitä kuitenkaan tehdyksi. Äsken oli Naimi Robertin puhuessa tuon tuostakin luonut häneen tutkivan katseen, ikäänkuin kysyäkseen, käsittikö hän kaikkea, kuuliko hän, hyväksyikö hän joka sanan, osasiko hän antaa täyttä arvoa sille, mitä viisas veli puhui. Mutta nyt näytti hän yht'äkkiä unohtaneen kaiken sen ja vaipuneen omiin ajatuksiinsa, heikko, onnellinen, jonnekin kauaksi aiottu hymy huulilla. Mitä hän mielti? Mitä ajatteli? Ketä ajatteli? Lohi loikkasi

korkealle ilmaan aivan heidän edessään, mutta Naimi ei siitä liikahnutkaan. Hän ei siis nähnyt sitä, hänen mielensä vaelsi siis muualla jossain? Anteron olisi tehnyt mieli temmata hänet pois noista mietteistä, kysyä häneltä: »kenellepä, neiti nuori, kannat hymyn huulillasi?»—ja sanoa hänelle: »elä muille, neiti nuori, kuin minulle, neiti nuori, kanna huultesi hymyä.»—Yht'äkkiä pyörähti Naimi ympäri, ikäänkuin heräten jostain, huomasi Anteron, siirtyi häntä lähemmä ja virkkoi:—Mitä pidätte tästä Kontojärvestä, herra Hagman? Antero sanoi, että tämä oli hänestä erinomaisen kaunista seutua, mutta ei hän nyt sitä nähnyt eikä ajatellut, näki vain viehättävän kuopan tytön poskessa ja harmaansiniset suuret silmät ja niiden tummat ripset.

—Minusta on niin hauskaa taas olla kotona!

—Eikö teillä sitten ollutkaan hauskaa Helsingissä?—ja Antero olisi toivonut kieltävää vastausta.

—Oli, oli toki, mutta on se nyt kuitenkin niinkuin helpotus, kun se on takana—että sitä saa vain muistella.

—Sitäkö äsken ajattelitte?

—Milloin?

—Äsken juuri—

—En muista enää, mitä ajattelin.—

Hän käänsi päänsä pois ja punastui... Kyllä kai hän muisti, mitä ajatteli.

—Mitä pidätte veljistäni? Robert pitää teistä paljon. Hän on usein kirjoittanut, mitä te yhdessä puhuitte, luitte ja mietitte. Tapasimme teitä niin vähän Helsingissä. Se oli sellaista humua ja menoaa.—Robert on semmoinen filosofi. Hän luultavasti matkustaa pian Saksaan.

—Robert on etevimpiä nuoria miehiä yliopistossa.

—Ettekö tekin ole etevä?

—Minäkö?

He nauroivat vähän sille molemmat.

—Tiedättekö, että minun tekee kovasti mieleni lukea ja oppia. Olen setä Jaakon johdolla lukenut latinaa samalla kuin pikkupojatkin. Kaarinalla on muuten parempi pää kuin minulla. Hänen eikä minun olisi pitänyt päästä Helsinkiin näkemään kaikkia niitä viisaita miehiä, mutta kun Robert oli valinnut minut seppeleensitojaksen... Voi, millaista hälinää ja huminaa se oli! En minä oikeastaan mistään muusta niinkuin musiikista—se juhkakantaatti, se oli sentään jotain—tulkaa, mennään kirkolle päin!

—Te soitatte kanteletta?

—Mistä te sen tiedätte?

Antero kertoi koettaneensa soittaa hänen kantelettaan.

—Ai, se oli niin, että kun setä Lönnrot tuli meille, niin hän laulatti koko päivän Paavilaa, joka asui meidän torpassa, hän on jo kuollut, mutta illalla pyysin minä häntä soittamaan. Hän soitti ja opetti minullekin. Istuimme kuinka kauan lienemme istuneetkaan, vanhassa pirtissä kuutamon hämärässä. Minä opin monta pientä runoa ja osaan vieläkin. Lähtiessään lahjoitti hän minulle kanteleen, mutta sanoi, ettei sitä saa viedä yläpuolelle, pytinkiin, vaan täytyy aina antaa olla pirtissä ja soittaa siellä. »Se ujostelee, ei soi muualla ja hämmentyy, sillä muualla ei sitä ymmärretä.» Hän on niin herttainen ja soma, se setä Eljas. Kerran olin tyhmä ja vein kanteleen saliin, kun laamannin tytöt ja muita vieraita oli meillä. Se ei tehnyt heihin mitään vaikutusta.—Zittra ska' de' vara, kantänka. Mutta minä menen usein illan hämyssä sitä vanhaan pirttiin soittamaan.

—Teidän pitää kerran soittaa minullekin, sanoi Antero, sydän ja ääni värähtäen.

—Mielelläni. Sillä on oma tarunsa, kanteleellani.—Ei, mennään tästä kirkolle päin, tulkaa muutkin tänne!—niin, hyvin romanttinen ja surullinen. Oli ollut eräs tyttö, jolla oli sulhanen. Niin, niin se tyttö oli juossut koskeen sentähden, että julma vouti oli hänet ryöstänyt, mutta sulhanen löysi ruumiin ja hautasi kauniiseen saareen ja soitti siinä kanneltaan ja laski sen sitten kuin seppeleen hänen haudalleen, voi, voi, kuinka se on liikuttava tarina! Tehkää siitä runo, herra Hagman!

—Runoko? Minäkö?

—Robert sanoi, että te kirjoitatte runoja. Hän uskoo, että teistä kerran voi tulla suuri runoilija, yhtä suuri suomalainen kuin Franzén on ruotsalainen. Teidän pitää kerran lukea minulle runojanne, lupaatteko?

—Enhän minä...

—Robertista tulee tiedemies, professori ... mitä te nauratte, herra Hagman.

Anteroa nauratti, mutta ei hän oikein itsekään tiennyt miksi. Hänen oli vain sanomattoman hyvä olla. Hänestä oli kaikki niin hauskaa, somaa, kaunista ja erinomaista.

He olivat tulleet tienhaaraan, jossa toinen tie erosi pappilaan, toinen kirkolle. Siinä tulivat heitä vastaan ruustinna ja professorska menossa koskelle päin, saalit hartioilla, kädet niihin käärittyinä, valkeat päät valkeissa myssyissä, yhdenkokoiset ja hyvin yhdennäköiset, professorska vain hiukan nuorempi ja hienempi. Tytöt aikoivat kääntyä heidän mukaansa, mutta pyörähtivät pois.

—Ei, antaa heidän mennä rauhassa!—Sanokaa, mistä te juttelitte?—
Pojistanne tietysti, eikö niin?—Mutta minne jäivät papat?

—Papat jäivät väittelemään ... Snellman ja Snellman—Saima ja Saima— ah, mikä vedenpaisumus! Siitä tulee satamaan koko kesän!—ja menessään kohotti professorska koomillisella liikkeellä olkapäitään.

—Voi voi, semmoiset mammat, puhui Naimi edelleen heidän menessään kirkolle päin. Nyt se alkaa puhuminen, ja sitä tulee kestäväksi koko kesän. Niin pian kuin on vähänkin aikaa, istuutuvat he johonkin ja kertovat. Äiti kertoo kaikki pienimmätkin puuhansa syksystä kevääseen, ja täti esittää kaikki, mitä hänelle ja sukulaisille ja tuttaville Helsingissä on tapahtunut. Se on hauskaa, sillä siten saamme me talven kuluessa taas kuulla kaiken sen äidiltä. Niin yhdennäköisiä, mutta kuitenkin niin erilaisia! Äiti tuollainen mukava maalaisruustinna, täti Helsingin hienoimpia rouvia. Mutta vielä erilaisempia olemme me serkkuset, pojat ja Thure ja me tytöt ja Anette. Ne osaavat niin hyvin olla ja esiintyä, eivät sano yhtä ainoata sopimatonta sanaa, eivät koskaan innostu eivätkä kiivastu—minulla on niin paha luonto—

—Teilläkö paha luonto?

—Minulla juuri, minä en—ah, katsokaa!

He olivat kohoavaa maantietä myöten, jonka kahden puolen oli pappilan hevoshaka, tulleet kirkolle. Siitä oli näköala yli pappilan taitteisen katon, yli tyvenen suvannon, yli laamannin niemen ja sen päässä olevan vanhan keltaisen herraskartanon ja sitten kauas yli kimmeltävän vesistön etäisiin etelän viljeltyihin vaaroihin. Muut olivat jääneet jonnekin jälempiä Naimista, Kaarinasta ja Anterosta. Tytöt istuutuivat kirkon rappusille, jonka ruskeanharmaata seinää ja pieniä kaikenkiiltäviä ikkunoita mailleen menevä aurinko kultasi.

—Mitä sanotte? kysyi Naimi. Minusta ei ole muu Suomi mitään tämän rinnalla. Kun ne puhuivat isänmaasta ja sen kauneudesta ja sille maljoja esittivät, niin ajattelin minä aina tätä ja join hiljaa, kenellekään mitään hiiskumatta, tämän näköalan maljan. Ne kun näyttelivät ja kehuivat ja huudahtelivat—siellä Punkaharjulla ja Savonlinnassa ja Puijolla—niin, kaunistahan se oli minustakin, mutta minä olin kuin salakihloissa tämän kanssa—en minä osaa sitä suurta Suomea, sitä koko Suomea—osaatteko te?

—Minulla ei ole mitään paikkaa, mihin olisin erityisesti kiintynyt. Olen elänyt siellä täällä, milloin Uudellamaalla, milloin Hämeessä, milloin saaristossa meren rannalla. Mutta kuitenkin tuntuu minusta nyt siltä kuin olisin vihdoinkin löytänyt Suomen, ikäänkuin kehyksiinsä pantuna tauluna, jonka voin itselleni yhdellä silmäyksellä omistaa ja johon voin aivan erityisesti rakastua.

—Mikä paikka se on? kysyi Kaarina.

—Se on näköala Rajavaaralta.

—Elkää sitä, se on niin liian suurenmoinen, niin kaukainen, se ikäänkuin ei mahdu minun syliini, puhui Naimi.

—Ehkä on herra Hagmanilla avarampi syli kuin sinulla, Naimi, virkkoi Kaarina.

—Niin, mutta omistakaa kuitenkin tekin tämä tästä kirkon rappusilta.

—En mitään haluaisi mielummin, mutta tähän on jo teidän...

—Ei se mitään ... saavat sitä muutkin ihailla ja rakastaa.

—Pidetään tätä siis yhteisenä, sanoi Antero.

—Niin pidetään!—Hän nousi ylös ja pyörähti iloisesti kantapäillään.—
Kuka tuolta tulee?

—Helander, sanoi Kaarina.

—Kuule, Kaarina, millaiset hänen ja isän välit nyt ovat?

—Eivät he enää väittele, mutta kireät ne on. Helander puhuu vain kirkossa, joka on aina täysi, kun hän saarnaa, ja melkein tyhjä, kun isä puhuu.

—Tiedätkö, että minä näin hänestä usein unta Helsingissä, ja ne hänen tuimat ja samalla surulliset ja haaveelliset silmänsä seurasivat minua siellä pitkät ajat. Kun me siellä tanssimme ja iloitsimme, niin tapasin minä tuon tuostakin itseni ajattelemasta, että mitähän hän sanoisi tästä kaikesta. Mitä olisi minun tarvinnut siitä välittää, mutta usein se häiritsi iloani.

—Isästä oli jotenkin sopimatonta se, mitä hän sanoi sinulle Helsinkiin lähtiessäsi, sanoi Kaarina.

—»Etsikää ainoastaan Jumalan valtakuntaa ja pyytäkää hänen vanhurskauttaan.»—»Itsekutakin uskonsa auttakaan», sanoin minä siihen.—»Hakekaa ja te löydätte, kolkuttakaa, niin teille avataan», vastasi hän.

—Isä sanoi hänelle: »Elkää huolehtiko lapsistani, heidän autuudestaan pidän minä itse huolen.»—»Oletteko varma, että sen voitte?»—»Olen», sanoi isä. Sen jälkeen he eivät ole niistä asioista sanaa vaihtaneet, mutta kohta seuraavana sunnuntaina hän saarnasi siitä, että suruttomain lapsia ei saa jättää vanhempainsa varaan.—Ollaan menevinämme hautausmaalle.

—Ei, minä tahdon puhua hänen kanssaan.

Heidän kohdalleen tullen aikoi Helander mennä ohitse, mutta kun Naimi tervehti häntä ystävällisesti ja hän lakkiansa nostaessaan pudotti keppinsä, pysähtyi hän.

—Kuinka Maria voi? kysyi Naimi.

—Kiitos, kyllä hän voi hyvin.

—Entä pojat, kuinka ne voivat?

—Hyvin ne voivat nekin.

—Sinä et tiedä, Naimi, että pikku Martti on kuollut, huomautti Kaarina.

—Kuollut? Siitä ette ole mitään kirjoittaneet?

—Et olisi ehtinyt saada kirjettä.

—Niin, mitäs niistä nyt kaikista kirjoittamaan, sanoi Helander.

Syntyi äänettömyys heidän seisoessaan sakastin perässä.

—Naimilla oli hauska pääkaupungissa? virkkoi Helander häntä yhä tarkastaen.

—Oli niinkin.—Naimi koetti kestää katsetta ja voittaa sen.—Oli niinkin, hyvin hauska. Siellä sai kuulla niin paljon hyvää ja kaunista.

—Hyvää ja kaunista, kertoi Helander merkitsevällä painolla.

—Niin, tarkoitan semmoista, joka ylentää mieltä ja antaa uutta sisältöä elämälle.

Se oli nyt Naimista tyhmää ja sopimatonta, mutta hän ei osannut muutakaan.

—Tai toisin sanoen »uudestisyntyttä»—niinkuin setä sanoi.

—Niin, tavallaan kyllä—mutta ei pappa tarkoittanut sitä niin kuin te tahdotte selittää ... enkä minäkään sitä.

—Jaa, niin, ei kai, ei suinkaan ... mutta onko uskonsa auttanut Naimia?

—Onhan se, kyllä kai.

Hautausmaan portti narahti samassa ja keskeytti heidät. Sieltä tuli nuorenpuoleinen nainen, jolla oli huivi päässä ja joka oli puettu körttipukuun.

—Rouva Helander, esitti Kaarina hänet Anterolle.

—Naimikin on palannut, sanoi rouva Helander hiljaisella, tasaisella äänellä.—Lähdin vain vähän sinua vastaan, kun tiesin sinun tulevan,— virkkoi hän sitten miehelleen, vetäytyen tämän suojaan niinkuin jotakin pako.

Syntyi taaskin kiusallinen tila, kun ei tiedetty, erotako ja mitä sanoa.

—Niin, täytyy mennä,—sanoi Helander vihdoinkin.

—Eikö Maria tule koskaan meillä käymään? koetti Kaarina sanoa niin ystävällisesti kuin suinkin.

—Kaarina on hyvä ja sanoo terveisiä Hannalle, vastasi siihen apulaisen rouva; ja niin pääsivät he eroamaan.

—Näitkö, Naimi, minkä moittivan ja tutkivan katseen Maria loi meidän pukuihimme, kuiskasi Kaarina heidän käännyttyään kotiin päin.—

—Kuinka on Hanna saanut sen armon hänen silmissään, että hän lähettää hänelle terveisiä?

—Tiedätkö, Hanna on muuttunut niin merkilliseksi tänä keväänä, sill'aikaa.

—Tuolta tulee Lauri! huudahti Naimi.

He pysähtyivät siihen kirkon rappujen eteen kertomaan Laurille kohtauksestaan Helanderin kanssa: mitä Helander oli sanonut Naimille ja mitä Naimi hänelle.

—Lauri! Minun tekisi mieleni yht'äkkiä tanssia! On, niinkuin en saisi muuten pudistetuksi jotain päältäni, joka painaa.

—Jos et ole muuta vailla!—ja Lauri tarttui Naimia vyötäisiin.

—Ei, ei, ei nyt, huomenna juhannuskokolla!

—Lauri, et saa tässä kirkonmäellä!

—Joko sinustakin, Kaarina, on tullut pietisti! Tra-la-laa!— tra-la-laa!

—Lauri, päästä!

Mutta Lauri vei sisartaan valssin tahdissa ja keikautti hänet Anteron ja Kaarinan nauraessa—hiukan väkinäisesti nauraessa—kirkon rappusille.

Vasta silloin he huomasivat, että Helander ja hänen rouvansa olivat kääntyneet jälelleen katsomaan ja nähneet kaiken.

—Voi, voi, päivitteli Kaarina. Nyt saamme kuulla kunniamme.

—Äsh!—Ei se mitään!

5.

Odotellessaan nuoria, jotka illallisen jälkeen vielä olivat menneet soutelemaan järvelle, mistä heidän laulunsa tyynenä iltana tuon tuostakin kajahti, istuivat ruustinna ja hänen sisarensa järvenpuoleisella parvekkeella jatkaen juttelujaan. Molemmat he olivat sitä ennen käyneet saattamassa miehensä makuulle.

—Niin no, ja kuinka se sitten oli? kysyi professorska.

—Kaikki oli valmiina, me kudoimme ja ompelimme lakanoita ja peitteitä ja pinosimme tyynyjä tyynyjen päälle, Hanna itse ensimmäisenä. Häät olivat jo määrättyt, täksi kesäksi, niinkuin

juhannukseksi, ylihuomeneksi, mutta onneksi ei oltu vielä kuulutusta otettu. Hän kirjoitteli kyllä yhä harvemmin ja yhä harvemmin, ja Hanna oli usein vielä totisempi kuin hän yleensä on, mutta emmehän me nyt osanneet sitä aavistaa. Viimein lakkasivat kirjeet kokonaan tulemasta, kunnes lopulta tuli sormus takaisin.

—Ja mikä oli syynä siihen?

—Hän on tullut »herätetyksi», hän on huomannut, että koska Hanna on »suruton», eivät he enää voi sopia toisilleen. Semmoista jotain on hän kirjoittanut, mutta ei Hanna koskaan ole näyttänyt sitä kirjettä. Minä luulen, että sukulaiset ja ystävät ne ovat sen niin toimittaneet. Se olisi ollut *misalliance*—voitko ajatella!

Professorska heilutti vain päätään kahakäteen, se oli jotain niin kauheaa, niin käsittämätöntä ... *mon Dieu, mon Dieu!*

—Pappa ja minä ja koko perhe olemme sen joukon erityisessä epäsuosiossa. Meillä tanssitaan, soitetaan, lauletaan, käydään »koreissa» vaatteissa; papan viattomista peli-illoista laamannin kanssa on tehty kamala pahe—ja itse hän täällä, se samainen, apulaisena ollessaan otti kaikkeen siihen osaa—se on niin, että voisi—

—Ulkokullaisuutta, teeskentelyä—uh!

—En tiedä, en tahtoisu tuomita, mutta kun ajattelen, ettei meidän hiljainen, vaatimaton, työtätekevä, kaikkia muita paitsi itseään ajatteleva, uhrautuva Hannamme, jonka luulisi täyttävän kaikki kristityn vaimon vaatimukset—ja ainoastaan sen vuoksi, ettei suostu vaihtamaan huivia kaulukseen ja heittämään pois mansetteja—

—Se on fanatismia! Sitä se on! Jumalani! Että sellainen villitys yhä vaan saa jatkua ja myrkyttää mieliä!

—Sitä on jo Helsingissäkin, yliopistossakin.—Mutta niin sääli kuin minun onkin hänen onnettomuuttaan, on minusta kuitenkin onni, ettei hän joutunut siihen sinisenharmaaseen laumaan. Semmoinen kunnan tyttö kuin hän voi saada miehen millaisen tahansa, minä vien hänet mukanani Helsinkiin.

—Ei hän sinne tulisi.

—Mutta kuinka hän itse ottaa sen? Miten se on häneen vaikuttanut?

Ruustinna katsoi sisartaan pitkästi silmiin ja virkkoi sitten hitaasti:

—En ole siitä vielä kenenkään kanssa puhunut—en papankaan—mutta minä pelkään, että hän itsekin on tulemassa pietistiksi.

—Mitä sanot sinä, Selma?

—Olen tavannut hänet lukemasta niitä niiden mustakantisia kirjoja ... ja sitten hän on alkanut seurustella Helanderissa, vaikkei Maria koskaan tule meille käymään.

—Sinun pitää kieltää se! huudahti professorska.

—Kuinka vois sin sen tehdä?

—Sinä olet hänen äitinsä, ja se on sinun velvollisuutesi.

—Se on niin arka asia, en ole tahtonut siitä vielä edes puhua.

—Jos et sinä puhu, niin puhun minä!

—Elä tee sitä, Lisette, elä ainakaan vielä! Minä luulen, että on paras olla sitä huomaamatta. Ehkä se menee ohi, kun te kaikki nyt olette täällä. Minusta näyttää, että hän teitä odottaessaan on käynyt valoisammaksi. Robert voi ehkä kaikista parhaiten häneen vaikuttaa. Kyllä on ollut vaikea tämä asia.

—Selma-parka, sinulla on ollut paljon huolia.—No, ja kuinka on Oton laita?

—Hän on nyt tuottanut meille verrattain vähemmän huolia kuin ennen. Hän asuu nyt siellä maatilallaan, jonka pappa hänelle vihdoinkin osti. Ei se käynyt täällä, vaikka pappa koetti pitää häntä pehtorinaan. Olemme kuulleet, että hän silloin tällöin markkinamatkoillaan on mellastellut, mutta selvänä hän on lauhkea ja hyväluontoinen; minä luulen kuitenkin, että kun hän on saanut jotain omaa—pappaa ei tahtonut mitenkään saada osoittamaan hänelle sitä luottamusta; mutta hän ei ole ollenkaan

lahjaton, vaikkei menestynytäkään koulussa. Kun hän vain löytäisi jonkun hyvän, sopivan tytön... Mutta kaikista eniten huolettaa minua Lauri, jos nyt tässä sinulle kaikki huoleni kerron.

—Mikä hänen on?

—Sinä tiedät, se Hedda, jonka otimme orpona ja joka on ollut meillä kymmenvuotisesta saakka.

—Se sisäpiika.

—Niin, nyt olemme lähettäneet hänet pois.

—Ei suinkaan—?

—Ei, ei, ei siinä mitään semmoista, mutta kaikesta, mitä olen saanut selville Heddalta, tai oikeastaan siitä, mitä hän itse on kylässä kertonut, on Lauri luvannut naida hänet, sitten kun joutuu valmiiksi.

—Onko poika aivan järjiltään!

—Sanos muuta! Laurin puolelta se on nyt tietysti vain romanttinen päähänpisto, tyttö on kaunis ja kaikin puolin hyvä tyttö, ja Kaarina ja Hanna ovat häntä opettaneet kirjoittamaankin ja muuhun semmoiseen.

—Mutta hänhän on talonpoikaistyttö—tavallinen piika.—

—Senpä vuoksi minä en voinutkaan ottaa vastuulleni sitä, etten tekisi mitään asian estämiseksi, ja kun ei Lauri ole minulle mitään puhunut, niin lähetin minä hänet kesän ajaksi pois...

—Tietysti, siinä teit aivan oikein.

—Mutta nyt minä kuitenkin pelkään, että olen ehkä tehnyt tyhmästi ja että juuri se voi olla onnettomuudeksi ja että Lauri, joka on niin kiiwas ja intohimoinen ... ehkä olisi sittenkin ollut viisainta pitää heitä täällä silmällä...

—Ei, ei, kyllä minä olen vakuutettu siitä, että olet tehnyt viisaimmin juuri näin. Minä luulen sitäpaitsi ... olen ollut näkevinäni jotain...

—Mitä, sano?

—No niin, sama se ... nuoret unohtavat pian—löytävät uusia ihanteita —*enfin!*

—Luuletko? Mutta jos hän tulee ja vaatii minua ilmaisemaan, missä Hedda on ja miksi hänet on lähetetty pois?

—Minä luulen, ettei hän tule.

—Nämä ovat niin vaikeita asioita—eihän meidän nuoruudessamme ollut näin, kaikki meni niin tasaisesti ja taitavasti: joka kosi, se nai, joka nai, se otti vertaisensa. Ei mitään semmoisia ideaaleja ja haaveita!

—Apropos ideaaleja ja haaveita, tiedätkö mihin Snellman kehoitti Robertia ryhtymään? Lähtemään Lappiin tai Venäjän Karjalaan!

—Herra Jumala, ja mitä sinne?

—Joitain »suomalaisia tutkimuksia». Ei isänmaata muka palvella kosmopoliittisilla opinnoilla ja tutkimuksilla »ins blaue hinein», vaan kansallisilla, suomalaisilla—à la Castrén, à la Lönnrot!—en minä tiedä...

—No, mutta kuinka hän luulee, että Robertin terveys voisi sietää semmoisia matkoja! Lappiin?

—Elä nyt tule niin levottomaksi, rakas Selma. Ei Robert ole niin tyhmä, että lakkaisi pyrkimästä dosentuuriin, jota varten hän on jo kuin itsestään määrätty.

—Se Snellman, se Snellman, huokasi ruustinna.

—Se on nyt vain sitä, että tätä isänmaata ei muka voida palvella muulla kuin semmoisella jollain erinomaisella, jollain suurella tavalla ... ymmärrätkö, on nyt olemassa sellainen henki, sellainen suunta, sellainen muoti. Muotia se on. Se on kaikki sen Saiman syy. Ah!—eihän siellä kohta kuule muusta puhuttavan, ei muusta väiteltävän. Till lust och leda! Thure ei kuitenkaan toki, Jumalan kiitos, ole vielä siihen myllyyn joutunut.

—Mutta aikooko hän todellakin Venäjälle?

—Ei mitään ole vielä päätetty. Eikähän hän vielä, ole suorittanut tutkintojakaan. Mutta hänen ylhäisyytensä, jolle Hartmanilla oli onni esitellä hänet, antoi viittauksia, että hän kernaasti antaisi suosituksensa—ja miksei sitä käytä!

—Hänestä tulee varmaankin kerran vielä senaattori.

—Mitäs nyt siitä vielä voi sanoa, mutta kyllä minä luulen minäkin, että hän vielä voi mennä pitkälle.

—On hauska nähdä lastensa onnistuvan, ei mikään ilo ole maailmassa niin suuri kuin se!—Ja pudistaen pois huolensa ja antautuen valoisan luontonsa valtaan virkkoi ruustinna vielä iloisesti ja luottavasti:— Kyllä kaikki vielä—ja ehkä me saamme sen ilonmaljan juodakin pohjaan saakka: että vuosien päästä vielä näin istumme täällä, me molemmat vanhat, ja lastemme lapset telmivät ja leikkivät ympärillämme, niinkuin meidänkin kotonamme ennen.

—Niin juuri—tuolta sinulle vastataan, Selma!

Mutta hetken kuluttua, jolloin he katselivat niemen takaa ilmaantunutta kahta venettä ja kuuntelivat laulua, joka niistä airojen levähtäessä soi, virkkoi taas ruustinna, kun laulu oli loppunut:

—Niin, niin—ja sittenkin—kumminkin—

—No, ja mitä nyt taas? kysyi sisar toruen.

—Että sittenkin voi tulla joku mullistus, joku onnettomuus, ei sieltäpäin, mistä sitä milloinkin odotamme, vaan jostain aivan toisaalta, jostain, jota emme voineet varoa.

—No, nyt en minä enää viitsi sinua kuunnella—en totta tosiaan!

Ruustinna olikin vain sanonut sen saadakseen vahvistusta ja luottamusta sisareltaan, johon hän uskoi ja jota hän ihaili itseänsä voimakkaampana, etevämpänä ja ymmärtäväisempänä.

He laskeutuivat rantaan nuoria vastaan, nähdäkseen heidän iloaan ja nauttiakseen heidän laulustaan. Tytöt olivat panneet päähänsä poikain lakit ja seppelöineet heidän päänsä ruohoilla ja kukkasilla. Naimilla oli Laurin lakki, se oli vajonnut syvälle, korvia myöten hänen päähänsä ja antoi aihetta nauruun ja pilaan, yhtä vilpittömään kuin Anteron kukkaspäähine, josta hänen tietämättään pisti ylös tuuhea pensas punaista tukkaa. Kaarinalla oli äidin iloksi punainen huivi hartioilla, ja hänen tummia kasvojaan valaisi herttainen hymy. Hannakin oli mukana, ja hänen poskilleen oli kohonnut hienoinen puna.

—Ehkä hän unohtaa, ehkä kaikki käy hyvin, ajatteli ruustinna.

Puutarhan keskellä oli sen teitten risteyksessä pyörä. Nuoret odottivat siinä rannasta hiljalleen tulevia äitejä ja tekivät yht'äkkiä piirin heidän ympärilleen ja tanssivat ja lauloivat, sill'aikaa kun toiset heitä pyörittivät.

—Lapset, lapset, elköö niin kovaa, papat voivat herätä!

—Ovat jo heränneet!—ja vieraskamarin ja rovestin makuuhuoneen ikkunasta pilkisti uutimien takaa kaksi kaljua päätä tyytyväisinä nyökäten alas puutarhaan.

Kun ruustinna muiden levolle mentyä vielä järjesteli jotain ruokasalissa Hannan kanssa, virkkoi tämä:

—Lauri kysyi Heddaa?

—Mitä sanoit? Kai sanoit, että hän itse oli tahtonut lähteä?

—Minä en voinut valehdella, sanoin, että hänet oli lähetetty.

—Sanoitko myöskin minne?

—Ei hän sitä kysynytäkään.

Äiti näki tyttärensä kasvoista, ettei hän ollut mitään unohtanut; ja ymmärsi, ettei puna hänen poskillaan ollut ilon punaa.

Kun Antero illalla myöhään palasi pirttiin, heitti hän lakin päästään pöydälle menemään, riisti takin yltään ja viskasi sen vuoteelleen, ojensi kätensä orsia kohti ja huudahti: »Oi autuutta, oi onnea! Oi ihanuutta ihmisten, oi!»

—Mikä runo se on? Onko se oma tekemäsi? kuului Riston ääni vuoteen ylikerrasta, jossa hän vielä valvoi tyytyväisenä iltapiippuaan poltellen.

—Ei se mikään runo ole!

—Mutta siitä ehkä voisi tulla?

—Ei tiedä mitään, mitä tässä maailmassa voi olla ja mitä tulla!

—Missä olitte näin kauan?

—Siellä vain istuttiin.

—Ketä sinä meinaat, sitä Naimiako vai sitäkö toista, Kaarinaa?

Vaikkei Antero oikeastaan ollutkaan sillä tuulella, vaikka hän mieluummin olisi ollut yksin, miettiäkseen, mitä oli tapahtunut, mitä hän oli nähnyt ja tuntenut, kootakseen saamiaan vaikutelmia, muistellakseen uudelleen kaikkea, mitä Naimi oli sanonut hänelle ja mitä hän Naimille, yhtyi hän kuitenkin pilaan.

—Sinä meinaat sitä Anettea, mutta Lauri hänet kuitenkin vie.

—Elä! Mistä sen tiedät? Lasket leikkiä! Anette on helkkarin hieno tyttö, kasvatettu Tukholmassa instituutissa ja puhuu ranskaa kuin ruotsia.

—Mutta ei sanaakaan suomea.

—Sinun tyttösi ovat maalaismamsseleita hänen rinnallaan, koko perhe on erittäin hieno ja ylhäinen.

—Mitä sinä niin hienolla tytöllä ja ylhäisellä perheellä, demokraatti?

—Sinä olet haaveilija, joka et koskaan näe asioita niiden oikeassa reaaliosessa valossa, sanoi Risto ja pani hiukan pettyneenä Anteron välinpitämättömyydestä pois piippunsa.

—Enkä tahdokaan nähdä! puhui Antero toisesta päästä tupaa, heitellen vaatteitaan sinne tänne ja niitä sitten taas keräten.—Tahdon aina haaveilla, aina nähdä kaunista ja ihanaa, tahdon aina—!

—Aina minä sen Laurin laudalta lyön! Etkö luule?

—Lyö vaan! lyö vaan!

—Jos *sinä* luulet saavasi sen Naimin, niin erehdyt, sillä se on jo toisen, sanoi Risto kostaakseen ja kääntyi sitten seinään päin vetäen peitteen korvilleen.

Antero valvoi vielä kauan, käyskeli edestakaisin tuvan lattialla, istahti milloin sinne, milloin tänne, tempasi kanteleen seinältä, näppäili sitä, asetti sen taas takaisin naulaan, hyräili, huoahтели. Ei milloinkaan ollut elämä tuntunut hänestä niin ihanalta, niin täyteläiseltä, hän itse niin voimakkaalta ja varmalta!... Minun täytyy ansaita hänet, minä voin sen tehdä. Minä voin tehdä minkä suurtyön tahansa hänet voittaakseni! Ei kukaan maailmassa voi ymmärtää minua niinkuin minä häntä ja hän minua! Joka niinkuin hän voisi jakaa iloni ja suruni! Minusta voisi tulla sankari, suuri mies, minä voisin pelastaa maani ja kansani, jos hän olisi kanssani! Valkyriani! Runottareni! Beatriceni! Laurani! Millainen ymmärtäväinen osanotto säteili hänen silmistään! Hän soittaa kannelta! Minä laulaisin uuden laulun isänmaalle, uuden suomalaisen sävelen soinnuttaisin—»ma laulaisin, hän mua säesteleis'!»—Suurta, jaloa, jumalallista uhrautua aatteen vuoksi, tehdä *kaikki* kansansa hyväksi—hänen kanssaan!

—Mutta jos hän jo rakastaa toista?

—Risto, mitä sinä tarkoitat—? mutta Risto jo nukkui.—Ei!—ei hän silloin olisi puhunut minulle, niinkuin puhui, ei katsonut minuun, niinkuin katsoi, ei hymyillyt minulle, niinkuin hymyili. Mutta vaikei hän olisikaan oleva omani, minä rakastaisin häntä sittenkin, sitä muistoa, mikä hän olisi oleva minulle, sitä kuvaa, minkä hän olisi mieleeni jättävä. Rakastaisin häntä siksi, etten voisi rakastaa ketään muuta niinkuin häntä! Niinkuin Beatricea Dante! Minä runoilisin hänestä, tekisin tunteistani taivaan ja sinne hänet sijoittaisin...

Kolmutettiin hiljaa ovelle, joka raottautui, ja pieni kätönen piti siinä puhtaita liinoja.

—Unohtuivat—olkaa hyvä—anteeksi! Antero otti ne, ja käsi katosi, ja ovi painui kiinni.

Kuka se oli? Oliko se hän? Se oli kuin hänen äänensä ja kätensä. Mutta ikkunasta näki hän, että se oli Kaarina, joka kulki pihan yli puhtaita liinoja käsivarrella. Miksi ei se ollut hän?

Hän koetti ummistaa silmänsä ja nukkua, mutta ei saanut unta; sillä mielikuvitus alkoi rakentaa runoa, häilyä epämääräisten sointujen siivillä, kummutella esiin kuvia, hajanaisia väliin, väliin toisiinsa yhtyviä niinkuin pilvet taivaalla,

—Kuinka minä maani löysin, kuinka kansani tapasin? Kuljin eksyen ikäni, haeskellen harhaelin, ei isoa, ei emoa eikä kullaista kotoa, oman orren armautta, oman lemmen lempeyttä.

Ja sitten hän mietti sitä näin:

—Lähdin lempeä hakuhun, etsimähän armautta Näin siellä neidon nuoren, tuhansista immen tunsin, etähältä etsittyäni, kaukahalta kaivattuni. Pois katosi, loitoll' lensi.

Mutta hän lähti sitä etsimään,

kulki soita, kulki maita, astui auhtoja ahoja, taival pitkä ja tukala, mieli masea, matala—
eikä hän uskonut häntä enää ikinä löytävänsä, kun

päivänä muutamana, aamuna erähänä seisoi laella laajan vaaran, näki kirkon kimmeltävän, lähti luokse astumahan, tuli koskelle kovalle, syöksyi laineiden selälle, valtahan on vaahtopäiden.

Ja sitten, jotenkuten—miten tahansa—hän ei ollut oikein selvillä miten, mutta sieltä hän sen löysi.

Tarttui tyttöni kätehen, toi mun tempelin etehen, veti impi vierellensä,

ja osoitti maata ja vettä ja virkkoi:

—Siinä maasi, siinä kansas,
siinä kotosi korea,
siinä lehto lemmittysi,
siinä Suomesi sorea—
siinkin olkohon iäti!

Ja kaukana siintävät välkkyvät veet,
Ja rannat ja ahteet, harjanteet.

Täällä taisteli isät suuret!
Tääll' on mun sydämeni juuret,
täällä löysin ma kansani, maani

Helkkyvi laulu, ja kannel soi...

Ja siihen nukkui Antero.

7.

Kun Antero aamulla heräsi ja alkoi pukeutua, kuuli hän hiiviskeleviä askeleita tuvan seinän takaa ja jotain rapinaa karsinalasin alta, ja ruutuun kohosi valkoinen pää ja sitten punakat pojankasvot pyöreine tutkivine silmineen. Yht'äkkiä pudottautui se alas, ja ikkunan alta kuului supatusta.

—Toinen on jo ylhäällä, mutta toinen vielä nukkuu.

—Kysy siltä, eikö se tule mukaan...

—En minä, kysy sinä.

Antero meni ikkunaan ja näki rovastin pienten poikain seisovan seinämällä.

—Kyllä minä tulen, kun vaan sanotte minne.

Mutta silloin puhalsivat pojat juoksuun ja ovelle menen näki hän leiskuvia liinatukkia ja paljaita sääriä vilistävän pihan yli rantaan päin. Rovastin kamarin nurkkaan tultuaan painautuivat ne seinää

vasten, hiipivät siinä hiljaa ikkunain alitse ja katosivat talon taa. Hän lähti jälkeen ja näki ikkunan ohi kulkien rovastin, otsa rypyssä ja hyvin huolestuneen näköisenä, istuvan pöytänsä ääressä paitahihasillaan kirjoittamassa.

Rantaan tultuaan hän tapasi pikkupojat työntämässä vesille suurinta venettä.

—Minne te menette?

—Juhannuskoivuja noutamaan, eikö setä tulisi mukaan?—Istukaa te vain perään, niin me kyllä soudamme.

Heitä oli viisi poikaa, kaksi kokkatuhdolla ja kaksi perätuhdolla ja pienin poika kokkakaarella käppyrässä. Soutajat kiskoivat puoleksi seisoltaan isoja airoja niin että vesi kuohui.

—Elkähän niin kauheasti, kyllä teistä tulee miehiä vähemmälläkin.

—Kyllä me jaksetaan.

Hän sai tietää heidän nimensä: suurin, joka souti kokassa oikealla airoilla, oli Antti.

—Ka, Anttihan minäkin.

Se poikia nauratti.

Antin vierustoveri oli Matti, renkipoika—tuo, joka tuolla kokkakaarella kakotti, oli Ville, ja nämä tässä perätuhdolla—Kalle ja Nuutti. Ville oli Maija-Kaisa Kettusen ja Heikki Haveris-vainaan; sen äiti oli pappilassa työssä.

Joko ovat olleet koulussa?

Eivät ole, mutta Antti aikoo ensi syksynä mennä.

—Menevätkö Knuutti ja Villekin?

Eivät, he lukevat vielä kotona.

—Kenen johdolla?

—Setä Jaakon.—Kuka hän on?—Setä Jaakko se on.—Missä on setä Jaakko?—Valamossa se aina on kesällä.—Laatokanko?—Ei Laatokan, vaan Korpijärven.—Onko sielläkin Valamo? Mitä hän siellä tekee?—Ka, kalaa pyytää?—Eikö voisi täällä pyytää?—Parempi toki olisikin, jos täällä, mutta se ei rupea täällä olemaan!—Miksi ei?—Kuka hänen tietää, se on semmoinen. Elköö meloko, setä, uittakaa vain siimaa!

Antero uitti siimaa, asettui selkäkenoon ja nosti jalkansa veneen laidalle.—Sepä oli soma setä!...

—Jos minä tulisin teidän opettajaksi?

—Tulkaa vaan!

—Vaan jos tukistaisin?

—Tukistaa se Jaakko-setäkin!

—Vai tukistaa.—Mikä tuo talo on?

Oli soudettu suvannon yli ja jouduttu virtaan, joka sen jatkona vei niemen ohi toiseen suvantoon, pienoiseen järveen. Niemessä oli vanha kaunis talo, taitekattoinen niinkuin pappilakin, valkoiseksi maalattu, Suunnattoman suurten koivujen keskessä. Rakennuksen ja rannan välissä oli puutarha suorine käytävineen ja huvimajoineen.

—Kuka on tuo vanha herra tuolla?

—Se on setä Karppelaan. Se ei muuta tee kuin kesäkauden kukkia hoitaa.

—Kukka-Kalle.

—Ville!—Elköö siihen sillan arkkuun.

—Mikä sillan arkku siinä on?

—Vanhan sillan.

Vanhin pojista kertoi, että tässä ennen vanhaan oli ollut silta, jonka Ruotsin sotaväki oli hävittänyt,

ettei venäläinen pääsisi yli; silloin niiden kenraali oli ajanut väkensä virtaan sillaksi, mutta niitä hukkuivat siihen tuhat miestä, eivätkä ne päässeet yli, vaan oli kaatunut itse kenraalikin, jonka kanuunankuula oli katkaissut keskeltä kahtia.

—Sen oli pappilan pihalla samana aamuna korppi kolmesti pään päällitse lentänyt.

Tultiin pienen saaren rantaan. Se oli matala suvantosaari, osaksi vielä kevättulvan alla, niin että vene voi laskea metsään puiden väliin. Koivut kaadettiin suoraan veneeseen, niitä pystytettiin kokkaan ja perään ja asetettiin keskelle venettä niin paljon kuin niitä siihen mahtui. Kun vene työntyi ulos saaresta, oli se niin täynnä, etteivät pojat mahtuneet siinä soutamaan, vaan Anteron täytyi yksin meloa sitä eteenpäin. Näytti siltä kuin olisi pala saarta irtautunut ja alkanut itsestään nousta vastavirtaan. Kotirantaan tultua otti kukin pojista koivunsa, Antero myös, ja nyt oli kuin olisivat puut omin jaloin pihaan nousseet.

—He-eerra! kuuli Antero Naimin äänen huudahtavan, ja kun hän heitti koivut olaitaan maahan, näki hän hänen käsiään yhteen lyöden seisovan edessään, yllään kotikutoinen pumpulihame, vyöllään valkoinen esiliina ja tukka kahtena pitkänä palmikkona.

—Pian, tehdään lehtimaja tähän, ennenkuin muut tulevat!—ja sill'aikaa kun Antero teki rautapikalla reikiä maahan, pystytti hän koivut niihin poikain kanssa, siitä yhtä innostuneena kuin hekin. Ja kohta oli lehtimaja keskellä pihaa valmis ja siihen kannettuna keinulauta. Ja sitten istuivat he siihen kaikki keinumaan ja ilakoimaan, ja kun ruustinna ilmaantui parvekkeelle, huudettiin hänelle:

—Katso, mamma, katso, mitä olemme tehneet!

—Millä ihmeellä te jo olette ehtineet?

—Maisteri Hagman haki poikain kanssa puut, ja me pystytimme ne yhdessä.

Muitakin ilmaantui siihen.

—Tänne eivät saa tulla istumaan muut kuin herra Hagman ja pikkupojat ja minä. Tämä on meidän! Te ette, unikeot, ole viitsineet auttaa! Pois!—Ajakaa pois, pojat!—Semmoisia kaupunkilaisherroja!—ja Naimi ja pikkupojat alkoivat taistella lehtolinnansa puolesta, jonka kimppuun toiset kävivät ja toiset sitä leikkiä nauraen parvekkeelta seurasivat. Mutta lopulta voittivat puolustajat ja Robert, Lauri ja Risto karkoitettiin, ja Naimi ja Antero pitivät linnan. Robert syytti silmälasiaan, Lauri piippuaan.

Kutsuttiin aamiaiselle; kaikki muut saapuivat paitsi rovasti.

—Eikö Olai tule? kysyi professorska.

—Pappa söi jo, hän valmistaa saarnaansa.

Kaikki tiesivät, että se oli tärkeä ja juhlallinen toimitus, kun ukko rovasti saarnaansa valmisti. Hän saarnasi harvoin, ainoastaan suurimpina juhlapyhinä, ja siirsi tämän tehtävänsä kernaasti apulaiselleen.

Hän oli vetänyt ovensa kiinni ja käveli edestakaisin kamarissa, josta kuului pitkiä, raskaita askelia. Joskus ne lakkasivat, ja silloin hän oli istunut pöytänsä ääreen, istui siinä liikkumatta, niinkuin saattoi ikkunasta nähdä, nousi taas pois, käveli ja pani piippuunsa, ilmaantui ikkunaan ja tuijotti eteensä jonnekin, pistihe joskus salissa tai teki hajamielisen kierroksen muihinkin huoneisiin, mutta ei puhutellut ketään ja palasi niin kamariinsa, vetäen oven kiinni, niinkuin ei koskaan enää tulisi sitä avaamaan. Ei kukaan saanut häntä häiritä, ei ketään asiamiehiä päästetty sisään, ulko-ovelta oli avain poissa, ja niinkuin olisi jotain tiennyt, makasi Musti käppyrässä rappujen edessä odottaen isäntäänsä ja katsahtaen ikkunaan aina, kun kuuli askeleita huoneesta, ja liikauttaen häntäänsä, kun näki kasvat ikkunassa. Kaikista merkeistä huomasi ruustinna, että saarnan sepittäminen oli tällä kertaa tavallista vaikeampaa, ja sulki ruokasalin ovet eteiseen ja saliin, ettei isä kuulisi puhelua ja astiain kilinää.

—Sitten kun Helander tuli tänne, on Olain ollut niin vaikea sepittää saarnojaan, uskoi ruustinna sisarelleen.—Hän pelkää hänen arvosteluaan.

Professori, jota oli odotettu, saapui aamukävelyltään, jonka hän teki säännöllisesti sillalle, sieltä kirkolle, kirkolta kerran vielä sillalle ja sieltä takaisin nopeassa, varmassa tahdissa. Oli hyvä tapa, melkein velvollisuus joka aamu tiedustella, kuinka hän oli nukkunut.

—Kiitos, käly, mainiosti, tiedänhän jo vanhastaan, ettei missään ole niin pehmeitä patjoja kuin Kontojärven pappilassa, ne ovat kautta maan kuulut, ja minulla on terveisiä veljeltäni senaattorilta, joka viime kesänä sai maata yönsä samassa vuoteessa eikä unohda sitä koskaan laittelemasta.

Ja professori oli niin hyvällä tuulella, että suvaitsi laskea leikkiäkin. Nuorten puoleen kääntyen virkkoi

hän:

—Yöni oli erinomainen siitä huolimatta, että Snellman teki kaiken voitavansa häiritäkseen untani.

—Näkikö setä unta Snellmanista? huudahti Naimi ja vei kaikki mukana nauruunsa.

—Näin, ja hyvin pahaa.

—Mitä se oli?

—Hänestä oli tullut professori—eikä vain professori, vaan yliopiston rehtori, ja hän johti puhetta konsistorissa.

—Bravo! Bravo! Se oli mainiota!

—Erinomaista! Hän johti puhetta konsistorissa—ja venäjäksi.

—Se ei ole totta!—Setä narraa!—

—Setä ei nähnyt semmoista unta.—Kuinka se setä keksii!

Rovasti oli ilmaantunut oveen ja seisoi siinä hetkisen kasvot totisina ja silmät hajallaan muiden nauraessa.

—Tahdotko, että lähetän sinulle kahvia? kysyi ruustinna osaaottavasti.

—En, en tahdo,—sanoi rovasti ja meni.

Aamiaisen syötyä ehdotti ruustinna, että mentäisiin kaikki laittamaan kokkoa poikien avuksi ja juotaisiin siellä puolipäiväkahvit. Hän tahtoi saada talon tyhjäksi ja hiljaiseksi, että rovasti voisi rauhassa kirjoittaa saarnaansa.

Mutta kun he olivat lähdössä, tuli rovasti ulos kamarinsa ovesta olkihattu päässä ja keppi kädessä.

—Minnekä te kaikki—eikä minulle mitään—minä tulen mukaan.

—Entä saarnasi, lanko?

—Minä nyt saarnasta viisi—menköön kuin menee,—nyt käydään katsomaan minun suoviljelyksiäni.

Puolitiessä kirkolle tuli vastaan asiamies ja pyysi hattua kädessä syvään kumarrellen saada puhutella herra tohtoria ja ritaria.

—Menehän sinne odottamaan, minä tulen, kun joudun.

Rovastin äsken niin huolestuneet kasvot olivat kirkastuneet, ja hänen astuntansa oli nopsa kuin nuorukaisen. Hän otti heti kohta haltuunsa Anteron ja kiiruhti hänen kanssaan kulkuaan toisten jäädessä jälkeen. Kun ei ollut enää tarvis suojella rovastia häiritsijöiltä, kääntyivät ruustinna ja professorska takaisin.

Kirkon luona tuli vastaan jono körttipukuun puettuja miehiä kontit selässä ja naisia nyytyt käsissä, nähtävästi pitkän matkan täkäläisiä.

—Nyt on taas lähdetty kyliä juoksemaan, kuljetaan kirkolta kirkolle, pitäjistä toiseen. Pysyisivät kotonaan, kuuntelisivat pyhänä omia pappejaan ja muokkaisivat viikolla vainioitaan, puhui rovasti Anterolle.—Lähdetäänpäs parhaat miehet parhaimpana työaikana mieroa kiertämään ja sitten huudetaan hallaa ja katovuosia valitetaan. Se on suunnaton se tappio ja työpäiväin hukka, minkä se liike on tuottanut maan taloudelle. Mutta puhu sinä heille siitä! Se on »maallista asiaa» muka, josta »hengellisten» ei kannata huolehtia. Ne ovat muuten kieroä väkeä. Kuuluvat aikoneen valittaa minun ja sinun lankosi Handolinin päälle ensi piispankäräjissä Jumala tiesi mistä. Soisin, että sen tekisivät, niin saisit minäkin puhua. Olen rauhanmies enkä tahdo omasta puolestani riitata rakentaa.

Noustiin harjulle, joka kasvoi pitkää juhlallista hongikkoa. Sen selällä oli aukea tasainen paikka, puita oli kaadettu pois, ja kannot olivat ympärillä istumasijoina. Muutamien kantojen päähän oli naulattu pyöreitä pöytiä. Keskellä aukeamaa oli ikivanha juhannuskokon paikka ja siinä pystyssä vielä viimevuotisesta kokosta jäänyt paksu riuku, jonka ympärille pappilan pojat muiden kylän poikain kanssa jo olivat risuja kasaamassa. Siitä oli näköala vielä laajempi kuin kirkonmäeltä. Paitsi etäisiä ja laajoja etelän vesiä näkyi pohjoisesta pitkä vesistö kaitaisia selkiä ja koukertelevia jokia. Rajavaara kohosi siellä alavan korpi- ja suomalaisen takaa kaikessa komeudessaan.

Etualalla, kohta harjun alla oli iso viljelys, korvesta lohkaistu laaja pelto lainehtivaa ruista ja sen

takana yhtä iso palsta ojitettavana olevaa perkkiötä.

—Onpa siinä iso pelto, sanoi Antero.

—Peltoko? Ei se mikään pelto ole—se on nyt se suoviljelys, minun perkkaamani ja ylösottamani miltei vetelästä vedestä ja jäisestä korvesta. Mutta mennään sinne lähemmä,—minne ne jäivät?—olkoot, me mennään vaan!

Antero, joka näki Naimin ja muiden tulevan puolimäessä, olisi mieluummin jäänyt tähän, mutta rovasti vei hänet alas harjun rinnettä ja puheli mennessään:

—Se oli iänikuinen hallan pesä tämä kirkkoharjun suo. Se kun on tuossa pohjoisen puolella, niin ei päässyt routa sulamaan kesäkauteen, ja siitä uhkui hallaa joka vuosi ympäri kylää. Silloin minä päätin, että lähdet siitä, junkkari, ja mitä vain jyviä vähänkään hinkalosta liikenä, niin niillä kaivatn ja kaivatn. —»Sinne meni!» sanoivat ukot.—»Takaa tuulee, eteen koituu», sanoin minä ja lisän kanssa tuli voileipä lattialta. Katsos tätä ruista! Se on jo kolmas sato siltä sijalta. Mutta vaikka ne näkevät, eivät usko omia silmiään. Kaskea vain kaadetaan, halmetta tehdään, koetetaan kiivetä vaaroille hallaa pakoon, mutta halla on pitkä roikale, ottaa ylimmänkin vaaran laelta niinkuin omalta orreltaan. Hallalta ei ole katkaistava päätä, vaan jalat. Kun tulevat kurjuuttaan valittamaan: »Ei kasva enää halmeet, pouta panee, pakkanen vie, mikä tässä neuvoksi?»—niin sanon minä: »Menkää suolle!— Piirittäkää hallan pesä, ojitakaa ympäri, ajakaa ilkiö ulos omasta linnastaan, sitten saatte mäkirinteilläkin rauhan.»

—Se olisi ehkä todellakin oiva keino.

—Se on ainoa keino! Mutta maailmassa on aina niin, että juuri tuo ainoa keino jätetään koettamatta. —»Hyvähän on Kontolan rikkaan rovastin», sanovat, »ei ole meillä niitä varoja.» Mutta sitä kapitaalia, mikä siihen tarvitaan, makaa korkoa kantamatonna kuinka paljon tahansa joka tuvan pankolla, pitkin joka pirtin penkkejä Suomen suurilla saloilla. Olen puhunut siitä joka tilaisuudessa, kotona, pitäjällä, kinkereillä, jopa saarnastuolistakin, mutta sen sijaan, että tottelisivat ja tekisivät, niinkuin neuvon, haukkuvat minua »rimpirovastiksi», sanovat: »Taas se soistaan saarnaa.» Mutta sainpas Snellmaninkin samasta asiasta saarnaamaan—muuten erinomaisen älyvä ja monipuolinen mies, vaikkei näy olevan hyvä mennä sitä sanomaan langolleni ja muille Helsingin herroille. Puhuin siitä kerran hänelle poikia kouluun viedessäni, ja annapas, kun alkoi miettiä ja kirjoitti artikkelin Saimaan, pitkän ja perinpohjaisen. Hallituksen pitäisi antaa ojituspua suurten soiden kuivattamiseksi, kirjoitti. Mutta mitäs meidän hallitus! Lankoni veli, senaattori Hartman, hänen kaikkitietäväisyytensä, oli sanonut: »Kaivaa valtion varoja Suomen pohjattomiin soihin—mikä säästölaatikko!» Mutta on se sekin finanssipolitiikkaa: kasata rahoja kirstujen pohjalle ruostumaan, kunnes tulee joku ja korjaa koko kassan! Minä panisin valtion varat, joka kopekan, maahan.—Katsos tätä ruokamultakerrosta!—Rovasti seisoi ojassa ja sai Anteronkin sinne hyppäämään.—Se on kuin tunkion pohjaa! Ja semmoisia soita on Suomessa yhtä paljon kuin järviä!

—Pappa hoi! huudettiin ylhäältä harjun rinteeltä.

—Hoi! hoi!

—Saadaanko kaataa tämä petäjä?

—Mikä petäjä?—Ei! ei! Vai se pienempi! Kaatakaa vain!

—Mennään tästä kautta!

Päästyään harjun laelle, jossa kokko oli yhä isontunut, jatkoi rovasti kannon päähän istuutuen:

—Jaa, jaa, nuoret miehet, hyvä on kaikki homma Suomen maan ja kansan hyväksi, mutta sen sanon minä, että siinä puuhassa aloitetaan väärästä päästä. Ei meidän tuleva onnemme ole rakennettava aatteiden pohjalle, ei filosofisten järjestelmän ja sen semmoisten teoriain. Suomen kansan täytyy kaivaa maasta itselleen tulevaisuutensa: ojittaa itselleen onnensa pelto suosta ja korvesta—ei kohota kukkuloille, vaan laskeutua laaksoihin—enemmän käytännöllisyyttä, enemmän aineellista aherrusta! Suomen kansa on, jos mieli sen kansana pysyä ja suorittaa historiallinen tehtävänsä, saatava varalliseksi, rikkaaksi, taloudellisesti riippumattomaksi. Se voi tapahtua ainoastaan soita viljelemällä. Jos minä olisin keisari, niin käskisin minä ... mutta kun en ole keisari enkä kuvernöörikään, niin—puhumme näistä asioista toiste!—minun täytyy taas mennä saarnaani kirjoittamaan.

—Se on komea tuo pappa, kun se noin puhuu ja innostuu, sanoi Robert, saapuen siihen risukimppua vetäen. Vahinko vain, ettei kansa enemmän kuin herratkaan tahdo ymmärtää hänen tuumiaan ja hyviä tarkoituksiaan.

—Ja vahinko, että sen suoviljelykset tuottavat vain tappiota, virkkoi syvä bassoääni Anteron takana.

—Otto!—Mistä sinä tulit?

—Tuottaa tappiota sillä tavalla kuin ukko sitä harjoittaa.

—Otto! Päivää!

—Ka! Päivää! Päivää!

Se oli Otto Martin, rovastin poika, maanviljelijä, iso, parrakas, karkeatekoinen nuori mies, ryhdiltään mahtava, mutta kasvoiltaan ja silmiltään ystävällisen lempeä ja hyväntahtoinen, ja nyt ilmeisesti mielissään siitä, että oli saanut heidät yllätetyksi, ennenkuin kukaan oli hänet huomannut. Nähdessään samassa pikkupoikain yhdessä Laurin kanssa vaivaloisesti kiskovan vasta kaatamaansa petäjää rinnettä ylös nakkasi hän kontin selästään ja laski pyssyn olaitaan puuta vasten, tarttui puuhun ja kantoi sen kohona ilmassa kokolle.

—No, nyt tässä kokko syntyy, kun Otto tuli! huusi Naimi Anterolle, ja pikkupojat ulvoivat riemusta ja hyppivät kuin vasikat Oton ympärillä.— Ette, te, maisterit, mihinkään kelpaa!

Ja siitä tuli semmoista vauhtia ja voimaa kaikkiin, että pian kohosi kokko, jommoista ei oltu ennen nähty edes suurista kokoistaan kuuluisalla Kontojärven pappilankaan kokkomäellä.

8.

Kohta illallisen syötyä juhannusaattoiltana oli pappilan herrasväellä tapana yhteisessä juhlasaattueessa lähteä kokkomäelle kulkemaan. Saattueen etunenään asettui vanhan tavan mukaan pelimanni, klarinetin puhaltaja ja vanha sotamies, päässä kulunut Savon jääkärien univormulakki ja kainalossa punaiseen huiviin kääritty soittokone— huivi ja kone heränneen kansan kauhuja. Soittajan perään pantiin pikkupojat, yhdellä kädessä vihreään koivunvirpaan kääritty lippu, toisella rumpu, kolmannella sytyttämätön päresoihtu, neljännellä ja viidennellä tulisia hiiliä höyryävä vanha pata, jota korennosta kantoivat. Sitten rovasti juomasarvea kantaen, professori, rouvat ja tytöt, ja nuoret herrat viimeiseksi, mikä heistä mitäkin kuljettaen: kahvineuvoja, punssimaljaa, aarakki-pulloa, millä lehmänkello, millä rautapelti. Otolla oli vanha kivääri olalla, Laurilla vanha rumpu, sota-ajoilta pappilassa perintönä kulkenut, Naimilla kannel, kaikilla käsissä tuoreita lehviä ja hatuissa vastapuhjenneita pihlajan ja tuomen kukkia.

Kun soittoniekka oli irroittanut koneen kapalosta ja sitä ruuvaillut ja siitä muutamia koeääniä ottanut, lähti saattue pyssyn pamahtaessa liikkeelle Porilaisten marssin soidessa ja rummun ja rautapellin sen tahtia merkittäessä. Pihalta, huoneiden seinämiltä ja kirkolle vievän tien varrelta liittyi juhlakulkueeseen pitkä jono kirkkokansaa, ensin sen ohikulkua kummissaan katseltuaan.

Kun lähestyttiin kirkkoa, huomasi ruustinna siellä kiviaidan kupeella Helanderin ja hänen rouvansa istumassa heränneiden ryhmässä. Hän hätäntyi, hänen kasvonsa saivat aivan säikähtyneen ilmeen.

—Stop, lakatkaa!—Sanokaa sille, ettei se soittaisi kirkon kohdalla!—
Lauri, lakkaa!

—Mitä varten? Antaa soittaa!

—Ei, ei, etkö näe, siellä istuu heränneitä.

—Kaikkia tässä—ja Lauri löi vain yhä uhemmin.

—Niin, mutta—! Ei kirkon kohdalla! Voi, voi! Ne tulevat juuri iltakirkosta.

—Onko mammakin tullut pietistiksi?

—Eihän tässä nyt mitään sopimatonta, mitä vielä, sanoi professorska.

Mutta ruustinna etsi Hannaa—hän oikeastaan hänen tähtensä. Mutta Hanna ei ollutkaan mukana.

—Missä Hanna on? kysyi hän tytöiltä.

—Jäi vielä hakemaan jotain—sanoi tulevansa—mutta ruustinna tiesi nyt, ettei Hanna enää tule.

Heränneet seisoivat jäykkinä kirkon aitaa vasten nojaten, vähän matkaa maantiestä, toiset selin kulkueeseen, toiset siihen päin. He eivät liikahtaneetkaan siitä asennostaan, missä kukin oli; eivät päättään kääntäneet, eivät kasvoillaan mitään ilmaisseet, olivat niinkuin eivät olisi mitään nähneet,

mitään kuulleet. Antero tunsi joukosta Rajavaaran isännän ja tyttären ja vanhan emännän.

—Tulkaa mukaan, körttikansa! kuuli hän jonkun nuoren miehen takanaan heille huutavan.

—Ole!—siellä on pappi!—torui toinen.

—Pappihan tuo on meilläkin!

Kirkon perästä käännettiin nousemaan jyrkkää polkua ylös harjulle ja tultiin kahden ikihongan alitse, jotka kuin portteina seisoivat kahden puolen polkua, sen laella. Kirkolta oli liittynyt lisää väkeä mukaan, ja toisia oli jo harjulla odottamassa, sillä kautta pitäjän oli kuulu ja kumma tämä pappilan herrasväkien juhannuskokon poltto, jossa laulettiin ja tanssittiin ja jossa tarjottiin juomaa ja makeisia jokaiselle, joka vain tahtoi, ja lopulta saatiin tanssiakin.

Harjulle saavuttua kuljettiin muutamia kertoja kokon ympäri, tehtiin piiri ja vedettiin mukaan lähinnä seisovat pojat ja tytöt ja tanssittiin, kunnes mukana tuodut tavarat oli ehditty ottaa esille ja asettaa pöydille kantojen päihin. Tarjottiin kahvia suuresta suunnattomasta pannusta, kaatoi rovasti omakätisesti ryyppyn viinaakin arvokkaimmille isäntämiehille. Tämä kaikki odotettaessa auringonlaskua. Sillä oli vanha tapa semmoinen, ettei kokkoa saanut syyttää, ennenkuin aurinko oli sammunut, eikä sitä päästää sammumaan, ennenkuin aurinko taas oli aamulla syttynyt.

—Eikö saa jo, eikö jo saa? hätäilivät pikkupojat levottomina, toiset puhaltaen patahiiliin hehkua vireillä pitääkseen, toiset seisoen päreineen sen ympärillä.

—Nyt saa!—Ja silloin pamahti laukaus vanhasta ruotsinaikaisesta piilukosta, palavat päresoihdut syöstiin kokon sisään, olkikupo hulmahti, katajapehko räsähti tuleen, ja liekki lensi kuivan kokon tueksi asetetun kuusen latvaan, jossa tukko tervatappuroita otti sen vastaan ja hulmahutti ylös taivaalle.

—Hyvin tehty!

—Hurraa!

Oli vanha tapa pitäjässä, että vasta sitten, kun pappilan kokko oli tuleen pamahtanut, syttyivät muut.

—Laamannin kokko!—Saaren kokko!—Niemen kokko!—Tuulivaaran kokko!— Kolme, neljä—kuudes—kymmenes!—ja pian tuikki ja leimusi ja pamahteli kaikilta vaaroilta, kaikissa saarissa, niemissä.

Mutta Rajavaaralta ja koko siltä kulmalta ei näkynyt ainoankaan tulen tuiketta. Synkkänä, totisena ja jurona seiso siellä mahtava vaara kelmeää, kirkasta taivasta vasten. Oli kuin olisi sielläpäin ollut toinen maailma kuin täällä ja tuolla etelässä, ja oli niinkuin olisi kirkko ja tämä kokko ollut rajana niiden välillä.

Ei ollut Antero mielestään milloinkaan nähnyt niin haavemaista, ylikuonnollista ja selittämätöntä kuin oli tässä tämä hulmuava kokko sen ympärillä ilakoivine ja toisine vähän loitommalla seisovine totisine ihmisineen. Tuolla nuo etäiset tulet ja tyynet järvien pinnat ja toisaalla synkkä yhtämittäinen alava korpi, josta yleni yksinäinen Rajavaara! Hänet valtasi siinä tunne, että hän ikäänkuin ei ole siinä, missä on, että hän astuu ulos omasta itsestään, ei saa vakuutetuksi itseään siitä, että hän on hän—tämä ei ole todellisuutta, mutta ei myöskään unta. Hänkö täällä? Kuka? Missä? Ketä kaikki nuo? Eikö hänen pitäisi olla jossain muualla? Mitä ovat nuo tulet tuolla? Rovasti, jonka edessä seisoo ukkoja? Professorska, joka istuu ja suojelee silmiään tulelta?—Naimi, joka heittelee risuja tuleen?—Tuleeko hänelle juuri nyt, juuri seuraavana hetkenä tapahtumaan jotain erikoista? Onko jo tapahtunut, onko tämä jatkoa siihen, mitä jo on tapahtunut?

Silloin hän näki kaksi miestä seisomassa porttihonkain alla kuin maasta nousseina ja tunsi heidät kohta kuvista, joita oli heistä nähnyt. Muut, jotka olivat joko poiskäänntyneet tai joiden silmiä tuli häikäisi, eivät heitä huomanneet, ja hetken aikaa he seisoivat hymyillen ja odottaen. Samassa keksi heidät Naimi, heitti maahan risun, jota oli ollut tuleen työntämässä, löi kätensä yhteen ja huudahti:

—Pappa, katso!

Rovasti seisoi hänkin hetkisen aikaa kuin epäillen omia silmiään, levitti sitten kätensä ja riensi vastaan vieraitaan.

—Snellman—Lönnrot!—Taivaastako te siihen putositte?—Tulisissa vaunuissako te...?

—Eihän kuin rakkarirattailla, sanoi Lönnrot.

—No mutta—!—Voi minun päiviäni!

—Käykäähän toki!—Herrat tuntevat toisensa—professori Hartman, tohtori Lönnrot—rehtori

Snellman.

—Har den äran,—ja professori kumarsi kohteliaan ivallisesti.

—Har den utomordentliga äran, vastasi Snellman samassa äänilajissa ja teki suuren kunnioittavan liikkeen lakillaan.

Heidät tuotiin esiin, ja Anterokin sai puristaa heidän käsiään. Naimin silmät säteilivät, Robertin poskille oli noussut hieno puna, Lauri ei saanut sanaa suustaan hämmästyksestä ja ihastuksesta, kuului kuiskauksia: »Snellman—Lönnrot!» eikä Antero voinut heistä pitkään aikaan silmiään riistää.

Lönnrot oli kuin hämäläinen talonpoikaisisäntä, kasvot karkeat ja punakat, mutta samalla miellyttävät, silmissä totisuutta ja samalla leikillisyyttä, joka etsi jotain, jolle hymyillä ja nyökäyttää päätään. Yllään oli hänellä sarkainen, samettikauluksinen sortuukki, päässä vihreä, topattu lippalakki ja jalassa pieksut. Snellman oli pienenlääntä, tanakka, kasvot kuin kiveen hakatut, mutta vailla viimeistä siloitusta, otsa korkea, leuka pitkä ja järeä, silmäinluonti lempeä äkäisten ryppyjen alta, ääni äreä ja vähän änkyttävä. Hän oli puettu hienosti ja huolellisesti, melkein keikarimaisesti, ja puheli kohteliaasti ruustinnan, professorskan ja Naimin kanssa. Antero katseli heitä molempia kunnioittaen, ihailien ja samalla hämmästyneenä. Nuoko ne ovat, nuo kaksi, ne pylväät, joiden varaan tulevaisuuden Suomi tulee rakennettavaksi! Ne ne ovat, juuri ne!—Ja hän koetti saada kuuloonsa joka sanan, minkä he lausivat.

Snellman selitti siinä sitä, kuinka olivat tänne tulleet.

—Lönnrot saapuu reppu selässään, matkalla runonkeruilleen,—vaatii mukaansa, ainakin tänne Kontojärvelle—jalkaisin—ajatelkaa, jalkaisin, vaikkei aiokaan kerätä runoja tällä välillä, ei ennen kuin Venäjän Karjalassa.—»Kävele sinä, mutta ainakin minä aion ajaa.»—Sain suostumaan, mutta joka mäessä hän nousi alas—minusta hän olisi voinut säästää ainakin kenkiään, joskaan ei luullut tarvitsevänsä säästää jalkojaan.

—Olkaa hyvä, setä Snellman!—niiasi Naimi hänen edessään teetä tarjoten.—Kuinka Saima jaksaa?

—Kiitos!—Kuinkako Saima jaksaa? Hänen terveytensä on turvattu. Ystäväni Helsingissä ovat siitä pitäneet hyvää huolta lähettämällä hänelle kotilääkärin, joka nyt kaikella mahdollisella huolella koettaa estää häntä ryhtymästä mihinkään, joka vain vähänkään voisi olla hänen terveydelleen vahingollista: kiivastumasta, iskemästä yli voimiensa, hän ottaa ulos ja antaa sisään—pyyhkii, lisää.—Kiitos kysymästä! Saima voi nyt maata rauhassa.

—Mutta hirveästi se se kuitenkin potkii ja peuhaa unissaankin, sanoi Lönnrot, hörppiä lautaselta teetä.

—Robert, kuiskasi ruustinna. Tehän saatte kvartetin—laulakaa nyt—se olisi niin sopivaa!—Hänkin oli poikainsa puolesta ihastuksissaan vieraiden tulosta, ja kohta kajahtikin ylioppilaslaulu neliäänisenä tervehdykseksi vieraille.

Laulujen aikana oli valmistunut punssimalja, laseja asetettu pöydälle ja vieraiden eteen kannettu rovastin suuri juomasarvi, jonka hän, erotessaan yliopistosta ja osakuntansa kuraattorin toimesta, oli saanut muistoksi osakunnaltaan.

—Suokaa anteeksi, hyvät herrat!—sanoi rovasti, kun laulu oli lakannut ja hän täyttänyt sarven ja asettanut sen taas takaisin pöydälle.— Suokaa anteeksi, sanoi hän hilpeästi hymyillen, mutta vanhana ylioppilaana minä *en* voi olla tarttumatta maljaan, joka on eteeni ilmaantunut. Ja *kun* minä maljaan tartun, niin minä en voi olla puhetta pitämättä. Ja kun minä kerran *puhun*, silloin kun on saapuvilla Elias Lönnrot ja Johan Vilhelm Snellman, niin en minä voi olla *heille* puhumatta.

—Hyvä! Hyvä!

—On talossani käynyt paljonkin suuria vieraita, täällä on käynyt melkein kaikki maamme mahtavimmat miehet, maaherroja, senaattoreja, kreivejä, paroneja—en sano sitä kehuakseni ylhäisillä tuttavuuksillani, yhtä vähän kuin kukaan muukaan kestikievarin isäntä voi sitä tehdä—

—Niin et saa sanoa.—

—Kaikki pappilat ovat kestikievareita—no min, mutta en koskaan ole tuntenut talolleni tapahtuneen sellaista kunniaa kuin nyt, kun yht'aikaa saapuu luokseni kaksi sellaista miestä kuin Snellman ja Lönnrot.

—Kuules isää!

—Sinä vanha gustaviaani, niitä on vielä siellä täällä! sanoi Snellman.

Ja hän oli todellakin hieno ja komea samalla, maalaispappi kokonaan kadoksissa.

—Veli Lönnrotin kanssa olemme vanhat tutut aina niiltä ajoilta, jolloin minullakin oli ilo ja kunnia, vaikka vain oikeastaan sattumalta, olla mukana Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa perustamassa. Ei ole sitä miestä tässä maassa, lukuunottamatta ehkä meidän pietistejämme, jotka eivät olisi yhtä mieltä hänen elämäntyönsä suuruudesta. Hän on Suomen kansan perikuva, sen toteutunut ihanne omasta itsestään. Kai hän on kuullut sen monta kertaa, mutta hänen vaatimattomuudelleen tekee hyvää kuulla se kerran vieläkin. Kun hän astuu sisään, ja niinkuin hän astuu sisään, on kuin koko kansa tulisi taloon kunnioittaakseen sitä läsnäolollaan.

—Jopa nyt puhut puuta heinää, hyvä veli, virkkoi Lönnrot.—Mutta rovasti ei ollut sitä kuulevinaan, vaan jatkoi:

—Veli Snellmanin ansioista ja merkityksestä ovat mielipiteet erisuuntaiset,—eikö totta, arvoisa lankoni?

—Epäilemättä.

—Enkä minäkään, vaikka olenkin kanssasi yhtä mieltä niin monesta asiasta, tahdo kaikessa *jurare in verba magistri*. Minä en, suoraan sanoen, ymmärrä kaikkia niitä uusmuotisia kieli- ja kansallisuusteorioita valtiollisen kokonaisuuden ehtona, koskapa kerran on, niinkuin on, sekä erikielisiä kansoja että eri kansallisuuksia käsittäviä valtioita—ja sen minä myöskin tunnustan yhtä suoraan, että sinun filosofiasi, niinkuin filosofia yleensä, on minulle—*sit venia verho*—liiaksi ruotoinen pala; en ole milloinkaan saanut sitä menemään alas kurkustani, eikä myöskään meidän yliopistomme ole saanut—hm!— niin, anteeksi, lanko, jos kosken arkaan paikkaan.—Mutta sinun taloudelliset tuumasi minä nielaisen purematta.

Hilpeys oli kasvamistaan kasvanut, ja professorinkin täytyi vastoin tahtoaan vetää huulensa hymyyn.

—Leikittä puhuen, jatkoi rovasti, tiesin sinut viisaaksi, monipuoliseksi ja monenlaisia miettineeksi mieheksi, mutta en olisi koskaan luullut sinua, filosofia ja teoreetikkoa, niin perinpohjaisesti perehtyneeksi teollisuuteen, talouteen, maanviljelykseen, kauppaan ja elinkeinoihin kuin mitä olet osoittanut olevasi. Voisi luulla, ettet ole koskaan muuta tutkinut kuin näitä asioita. Että minä, nuoret miehet, tätä teidän kokonaan toisista syistä ihailemaanne Snellmania tältä kannalta kiittelen, saattaa teistä kyllä kuulua hyvinkin proosalliselta ja profaanilta, varsinkin näin luonnon helmassa ja juhannuskokon ääressä—mutta joka härillä kyntää, se häristä haastaa.— Ei hän, tämä arvoisa vieraamme, koskaan, ainakaan minun mielestäni, ole kirjoittanut kauniimpaa kuin nämä sanat Saiman viimeisessä numerossa: »Miksi ei suomalainen voisi toivoa kerran näkevänsä järviensä rannoilla loistavan ahkeroita kaupunkia ja niiden ympärillä viljeltyjä vainioita, joissa eivät niityt ole jätetyt tuulen ja sateiden yksinomaiseen huostaan, joissa jokainen peltotilkku vihertää, näkevänsä pitkät juovat höyryhepojen savuja ja auringossa lepätteleviä purjeita niiden kaameaa, yksitoikkoisuutta elähdyttämässä»—nämä sanat, joilla hän päättää artikkelinsa siitä, mihin ja millä tavalla meillä olisi käytännöllisellä alalla pyrittävä. Tekisi mieleni tästä asiasta paljonkin puhua, mutta jos alkaisin siitä tekstistä saarnata, pelkään, että vasta huomispäivän papinkellot minut siinä keskeyttäisivät. Ja kuinka kävisi silloin juhannussaarnani? Tahdon vain lyhyesti sanoa, että filosofeja ja teologeja ja muita tiedemiehiä ja oppineita on meillä yllin kyllin, mutta käytännöllisten aatteiden miehiä on meillä ani harvoja ja vielä vähemmän niiden aatteiden toteuttajia. Ja sentähden, veli Snellman—hän oli ollut tulemaisillaan totiseksi ja juhlalliseksi, mutta kääntyi taas leikilliseksi—sentähden on aivan tarpeetonta, että sinä pyrit yliopistoon—

—En sinne enää pyrikään.

—Ne ovat happamia, sanoi kettu pihlajanmarjoista, hymähti Lönnrot.

—Minulla on niin mainio tilaisuus toteuttaa aatteitani rehtorina Kuopion yläalkeiskoulussa.

Mutta rovasti ei antanut häiritä itseänsä, vaan jatkoi:

—Yliopisto voi kyllä tulla toimeen ilman sinua, mutta maa ei sitä voi vahinkoa kärsimättä. Jos minä olisin kansleri, en sinua, veli Snellman, koskaan nimittäisi filosofian professoriksi. Mutta jos olisin keisari, niin asettaisin sinut sijalle, jossa maamme hyväksi pääsisit aatteitasi käytännössä toteuttamaan, tekisin sinusta—senaattorin! Maljasi! Kello on kaksitoista, on nimipäiväsi, hurraa, Johan Vilhelm Snellman!

Nuoret hurrasivat, olivat aivan innoissaan.—»Isä on mainio! Aivan mainio!»

—Maljanne, *senaattori* Snellman!

—Kiitos, herra professori, mutta niin helpolla eivät herrat minusta kuitenkaan pääse.

Snellmanin ja Lönnrotin malja juotiin rovastin suuresta sarvesta suureksi huviksi ja hämmästykseksi talonpojille, jotka sanaa puhumattomina katselivat ja kuuntelivat näitä menoja, puheita, lauluja, maljoja ja hurraahuutoja. Mieliälä nousi nousemistaan. Kun taas oli laulettu ja laulu loppunut, astui Snellman esiin. Hän oli ilmeisesti hyvällä tuulella ja hilpeällä mielellä.

—Saan kiittää kunniasta! sanoi hän tokaisemalla—kiittää kunniasta. Olen kuullut väitettävän, että ihminen usein on enemmän mielissään kiitoksesta, jota hän ei ole ansainnut, kuin siitä, mitä hänelle annetaan jostain, jonka hän todella voi lukea omaksi ansiokseen. En nyt suinkaan tahdo omaksua itselleni kunniaa tulla nimitetyksi senaattorinvirkaan—virka, joka sivumennen sanoen muuten kyllä sangen usein lankeaa juuri ansiottomien osalle, niin että mitä siihen tulee— mutta en tahdo kuitenkaan kieltää, että ystävällinen suitsutus Saiman taloudellisista artikkeleista näin asianymmärtävältä taholta annettuna oli minulle niin suloinen, että sen huumaamana kernaasti jätän kaikki filosofiset teoriat kielestä ja kansallisuudesta lepäämään siihen, mihin arvoisa ystäväni suvaitsi ne jättää. En voi kuitenkaan kieltää, että minulla, vastarannan kiiski kun olen, olisi suuri halu pakottaa ruotoinen filosofianikin kurkustasi alas, sitä enemmän kun minulla tässä vaikeassa operatsionissa on assistenttina tämä ruustinnan ja hänen herttaisien tyttäriensä mainio booli—sillä, niinkuin tiedät, helpottaa ryyppy ihmeellisesti vaikeammankin palan alas solahtamista ja hivelee umpeen sen pahimmankin raapaisun. Saat ollakin varma, että se kerran tulee tapahtumaan, ellei ennen, niin ainakin Saiman ensi numerossa, jossa toivon voivani osoittaa, että juuri ruodisto, luuranko, pitää lihan koossa.

—Olen heti valmis opereerattavaksi.

—No, niin, kiitos joka tapauksessa ystävällisistä sanoistasi!

Snellman kumarsi kohteliaasti isännälle ja emännälle, ja vanhat herrat istuivat pöydän ääreen.

—Lisätkää risuja kokkoon, pojat! kehoitti rovasti.—Snellman ja Lönnrot!—Nyt täytyy meidän pitää oikein hauskaa. Se nyt oli oikein iloinen asia, että tulitte. En vieläkään voi oikein uskoa silmiäni, että olette siinä. Kas niin!—Lanko, istu tähän!

—Kiitos, minun on hyvä tässäkin.

—Isännät käykää tähän likemmä!—maistamaan tätä makeata viinaa. Näyttäkääpä, osatteko te tästä sarvesta—päällemme pudottamatta, rinnoille riputtamatta, niinkuin Lönnrot sanoisi.—Tiedättekö, ketä ne on nämä vieraat?

—Kyllähän me toki tämä rohvessyöri tunnetaan.

—Ja tämä Kajaanin tohtori, joka on painattanut Kalevalan. Tämä kolmas on rehtori Snellman Kuopiosta, joka pitää kovasti Suomen miehen puolta ja toimittaa »Maamiehen Ystävää».

—Hyväpä on, kiitoksia vaan!

—Suur' kiitosta!

Maistettuaan boolia isännät vetäytyivät syrjempään ja muodostivat oman ryhmänsä, jonne tytöt heille silloin tällöin kävivät jotain tarjoomassa.

—Jahah, sanoi rovasti istuttuaan vastapäätä Snellmania—mehän istumme nyt tässä kuin missä symposionissa, valmiina kuulemaan itseänsä Platoa —tuossa sininen taivas, tässä honkien pilaristo—tuolla Arkipelaagi, tässä istuu itse Orfeus, mutta missä on hänen kanteleensa?

—Tässä!—ja Naimi asetti sen Lönnrotin viereen penkille.

—No, Plato, demonstreeraapa siis se ruotoinen teoriasi.

—Niin, niin, sanoi Snellman, filosofiparat ovat aina saaneet olla Aristofanesten hampaissa, sekä sinun että muiden. Mutta jos minä kuitenkin saan sanoa sinulle erään karvaan totuuden, niin ei soitakaan kaiveta ilman käytäntöön pantuja teorioita, varsinkaan ei ilman kansallisuusteorioita. Syynä siihen, miksi nuo ukot, niinkuin usein olet valittanut, eivät käsitä sinun suovijelyksiesi siunausta, joilla tahdot heitä autuuttaa ja auttaa, on heidän taipumuksensa vanhoillisuuteen ja vastenmielisyytensä yritteliäisyyteen. Mutta vanhoillisuus on suoranaudessa syysuhteessa tietämättömyyteen, joka taas on seuraus siitä, että kansa ei ole itsetietoinen omista tarkoituksistaan. Ollaksemme puhumatta oppineesti ja tieteellisesti, pyydän vain valaista tätä väitettäni erään elävän esimerkin avulla. Muutamia vuosia sitten seisoin eräässä maassa, sama se missä, kukkulalla, johon näkyi laaja tasanko ja tasangolla useita

tuon maan kukoistavimpia kauppa- ja tehdaskaupunkeja, kaupunkeja, joiden tiesin sulkevan syliinsä yliopistoja, museoita, kirjastoja, s.o. teollisuutta, kirjallisuutta, taidetta. Kaupunkien välinen maaseutu oli yhtä ainoata peltoa ja puutarhaa, kun taas sen kukkulan, jonka laella seisoi, peitti hyvin hoidettu metsä.—»Tässä maassa mahtaa olla erinomainen, alamaistensa onnesta erityisesti huolta pitävä hallitus, joka on pannut sen näin kukoistavaan kuntoon», sanoin minä tuttavalleni, joka oli seurannut minua kävelymatkallani.—»Hallituksemme ei ole sen parempi eikä pahempi kuin mitä hallitukset yleensä ovat», vastasi hän, »ja sen tietää meistä jokainen, mimmoisia ne ovat tätä nykyä Euroopassa; on ilmeinen ihme, että ne yhä vielä pysyvät pystyssä—minun luullakseni niiden päivät ovat pian luetut—mutta meidän hyvinvointimme salaisuus on siinä, että kansamme on älykästä, valistunutta ja tarkoituspäristään tietoista. Sitä ei hallita, vaan se hallitsee itse itseään. Kautta vuosisatojen on se taistellut olemisensä puolesta ja samalla kehittänyt kieltään, viljellyt kirjallisuuttaan, rakentanut kulttuuriaan ja levittänyt sitä alaspäin, kansan kaikkiin kerroksiin, tehden sen niille rakkaaksi ja kallisarvoiseksi. Kielen ja kulttuurin yhteys on liittännyt sen yhä likemmin omaan itseensä, siinä on syntynyt voimakas tunne jostain sille erikoisesta ja ominaisesta, se on luonut itselleen sen mukaiset toimintansa muodot ja kehittänyt tarmoaan varmoin sille soveltuviin tarkoituspäriin, luonteensa, maansa ja luonnon sille viittaamiin ja valmistamiin tehtäviin—myöskin taloudellisella alalla. Tulokset kaikesta tästä kansallisesta kulttuurista näette te, hyvä herra, tuossa edessä. Ja ne ovat saavutetut huolimatta siitä, että hallitus, jota eivät sido kansaan muut siteet kuin valloittajan ja verottajan, ei ole ainoastaan ollut tätä edistystä tukematta, vaan sitä myöskin vaikeuttanut ja vastustanut.» Ja minä tunsin edessäni olevan maan historiasta, että hän puhui totta. Se oli, hyvä veli, siis kuitenkin kansallishenki, herännyt, hyvin hoidettu ja kehittynyt teoria kansallisesta yhteydestä, joka ystäväni mielestä oli saanut kaiken tuon aikaan, siinä oli, niin sanoakseni, pykälä Hegelin filosofiaa käytäntöön sovitettuna.

—Ellei nyt kuitenkin ollut niin, että käytäntö oli luonut filosofisen teorian eikä päinvastoin?

—Kernaasti minun puolestani, herra professori, sillä jos niinkin olisi, niin sehän vain todistaisi, että teoria ei häily ilmassa, vaan työntää lapionsa yksin pellon ojaankin.

—Jaa, jaa—sanoi rovasti miettien.

—Ja ehdottomasti tulin minä silloin ajatelleeksi toista maata, toisia tasankoja ja laaksoja, joissa asuu kansa, jolla koskaan ei ole mitään ominaista kulttuuria ollut ja joka ei edes aineellisessakaan viljelyksessä ole kohonnut kovinkaan paljon raakalaiskansan metsästäjä- ja paimentolaisasemaa ylemmäksi—hyvän ja viisaan hallituksen isällisestä huolenpidosta huolimatta. Ja miksi näin? Miksi on maamme näin vähän muokattu alalla melkein millä hyvänsä? Miksi köyhyys ja kurjuus ovat ne epiteetit, joita useimmin annamme itsellemme?

—Eiköhän se nyt sittenkin ole karu maaperä, joka on estänyt meitä lentämästä korkeammalle kuin siivet kantavat, virkkoi professori sellaisella äänellä ja kasvojen liikkeellä, kuin olisi asia ollut niin selvä, ettei siitä oikeastaan maksanut vaivaa väitellä.

—Karu maaperä ja kova ilmanala ei ole estänyt hollantilaisia pääsemästä aineelliseen hyvinvointiin ja saamasta luoduksi maastaan paratiisia, vaikka tuo maa oli heidän valloitettava merestä, sen sijaan että meri on antanut ja yhä antaa meille maata ilmaiseksi.

—Maljasi, veli, se oli hyvin sanottu!

—Olen kiitollinen herra professorille siitä, että saan vedota juuri Hollannin esimerkkiin. Vastukset, elleivät ne käy aivan yli kansan voimain, ovat juuri omiansa kiihoittamaan niiden voittamiseen ja siten kehittämään kansassa tarmoa ja yritteliäisyyttä. Toisessakin suhteessa on Hollannin esimerkki opettava. Meiltä puuttuu juuri se, mikä hollantilaisia on kaikissa heidän taisteluissaan sekä ulkonaisia vihollisia että sisällisiä vaikeuksia vastaan ylläpitänyt, puuttuu se kansallisen yhteyden tunne, joka kokoo ja keskittää yhteisiin voimanponnistuksiin erilaiset edut ja hajanaiset harrastukset. Se on se puute, joka estää meitä, turvautumatta hallituksen apuun ja viranomaisten johtoon, liittymästä yhteen niinkin pienten tehtävien suorittamiseksi kuin on yhteisen viemäriöjan kaivaminen tai järvenlaskun tekeminen.

—Totta, totta—tulkaapa tänne, ukot, kuulemaan!—Ainoa, missä meidän kansamme osaa yhtä köyttä vetää, on unien vetäminen uuninpankolla.

Mutta isännät istuivat omissa tarinoissaan, ja rovasti kääntyi taas kuulemaan vierastaan, jonka ympärille kaikki olivat uteliaina ryhmittyneet, Robert, Lauri ja Antero vähän väliä vaihdellen ymmärtäviä ja ihastuneita silmäyksiä.

—Suomi on oikeastaan luonnon puolesta rikas maa, ja meillä on kyllä kaikki edellytykset aineelliseen vaurastumiseen. Maamme luonnolliset apulähteet eivät ole ollenkaan niukemmat kuin monen muun

maan.—

—No, kas niin, sitä juuri minäkin olen väittänyt.

—Mutta mitä on Suomen maanviljelys, silloin kun se ollenkaan sitä nimeä ansaitsee—eikö se ole vain metsänhaaskausta kaskenpolton kautta? Pieni pellon tilkka korven keskessä. Kauppa? Ryhmä pikkukaupunkeja, jotka kilpailevat keskenään siitä, kuka voisi parhaiten pittää ylimaana ukkoa ja saada hänet elinkautiseksi klientikseen, mutta joilla ei vielä ole aavistustakaan yhteisten etujen valvonnan voimasta! Teollisuus? Joukko ammattikuntia, joilla ei ole muuta yhteistä kuin keskinäinen kateus. Elämme vielä monessa suhteessa keskiaikaisissa oloissa. Kukin harrastaa omaansa, kukin viljelee omaa tilkkaansa ja ihailee omaa työtään. Jokainen elää, kituu tai kukoistaa omassa kolossaan, omassa kylässään, omassa virassaan. Sen edemmä eivät isänmaan rajat ulotu kaikkein suurimmalla osalla Suomen kansaa. Suomen maata kokonaisuudessaan, suomalaista yhteiskuntaa, suomalaista isänmaata ei ole olemassa, vaikka yliopisto kyllä luulee olevansa Suomen sydän, virkamiehistö sen jäsenistö, papisto sen omatunto, n.s. sivistynyt sääty sen selkäydin. Oikeasta Suomesta, varsinaisesta Suomen kansasta ja sen tarpeista ja eduista ei vielä tiedetä eikä välitetä tai ei ainakaan ymmärretä niiden hyväksi toimia. Joissakin yksityisissä elävä harrastus ei mahda mitään, niin kauan kuin tämä tieto puuttuu eikä saa koko kansaa etujansa valvomaan ja tarpeitaan tyydyttämään, ja niin kauan kuin näin on, ei synny mitään käytännöllistä ja aineellista harrastusta yli pienten päivänhuolien ja kitsaan kirstunpohjalle kasaamisen.—No niin, jatkoi hän olkapäitään kohauttaen—onhan niitä, jotka ajattelevat, että kaikki on, niinkuin olla pitääkin. Yhtämittaa kuulemmekin erinomaisuutemme tuutilaulua laulettavan, ja joka sitä häiritsee, hän on rauhanrikkoja.

—On helppo maalata mustaa mustan päälle—on helppo olla tyytymätön— niin synkkää, kuin mitä herra rehtori kuvailee, ei meidän elämämme ja olomme, Jumalan kiitos, toki kuitenkin liene.

Snellman ei vastannut heti professorille, sillä hänen sikarinsa oli sammunut. Sen sytyttyään ja puhaltaen savuja ilmaan puhui hän harvaksen:

—Herra professori on ehkä osaksi oikeassa. Eläkäämme olko yksipuolisia, onhan meillä paljonkin, josta meidän tulee ylpeillä. Eikö meillä yleensä syödä hyvin, silloin kun ei syödä pottua. Meillä juodaankin hyvin, paljonkin—onhan kansalla vakituinen viinansa läpi vuoden. Ja ruuan ja juoman päälle meillä nukutaan hyvin juuri sitä varten olemassa olevina talviöinä ihanan, lämpimän uunin kyljessä ja nähdään unia kaiken omamme täydellisyydestä. Ne kaikki ovat ihanteellisia oloja, joista monet kansat meitä varmaankin kadehtisivat. Ikävä vain, että emme voi untamme eksporteerata ja onnellistuttaa muuta maailmaa tällä luonnontuotteella. Mutta viedäänhän täältä sen sijaan hiukan tervaa ja valmistetaanhan meillä makkaroituja ja saippuaa ja juoksevia, käryviä talikynttilöitä ja Rauman pitsejä ja Viipurin rinkeleitä! Ja eikö meillä paineta ja osteta kirjoja? Ja julkaista sanomalehtiä? Ja jos saippuaa ja sanomalehtiä ja kirjoja käytetäänkin vähemmän, niin käytetäänhän sitä ahkerammin kortteja. Onhan suuria kansoja ja rikkaita maita, joiden täytyy tyytyä sivistyksensä välittäjänä yhteen ainoaan kieleen, kun niitä meillä on kaksi ja kolmaskin jo tarjoo meille palveluksiaan. Was willst du noch mehr?

Vastaukseksi kohautti professori vain olkapäitään.

—Leikki sijansa saakoon, sanoi rovasti—mutta koska tässä nyt oli kysymys noista minun soistani—niin apopoo, kieli—mitä on sillä ja sen yhtenäisyydellä tekemistä—?

—Henkinen kulttuuri on aineellisen kulttuurin ehto, eikö niin? kysyi Snellman tiukasti.

—On, on—

—No niin, matta kansan samoin kuin yksilönkin sanat, ajatukset, koko olemus elää kielessä, ilmaiseksi ainoastaan siinä ja ainoastaan sen avulla. Missä on nähty kansan kansaksi kehittyvän ilman omaa kieltä ja sitä viljelemättä? Missä on kansallista kulttuuria ilman kieltä? Mutta mitä on meillä tehty kansan kielen hyväksi? Mitä kirjallisuuden hyväksi, muutamia mainioita poikkeuksia lukuunottamatta? Mitä on maan intelligenssi, sen valistunut ja korkeasti oppinut luokka tehnyt? Ei ole yhtäkään miestä koulussa ja yliopistossa, jolla olisi ollut sen verran rakkautta suomalaisen kansaan, että olisi näitä kieroja oloja koettanut muuttaa. Missä ovat suomalaiset sanomalehdet, kuka on täällä koettanutkaan luoda *suomalaista* sivistystä? Se vähä, mikä meillä sitä on, on kansan, rahvaan omaa luomaa. Mutta tälle klassilliselle pohjalle ei kukaan rakenna.

Hän oli yhä enemmän lämmennyt, sanat tulivat kyllä yhä takomalla suusta, vähän vaivaloisesti ja välistä änkyttäen, mutta koko ajan varmoina suunnastaan ja maalistaan, sisällisen voiman sysääminä. Olihan Antero kuullut toveriensa näitä aatteita juhlapuheissa esittävän, olihan hän itsekin niitä käyttänyt, mutta hän ei ollut niitä niin koskaan omistanut. Ne olivat hänelle nyt elävää sanaa. Vaikuttavimmissa paikoissa katsahtivat häneen milloin Robert, milloin Naimi, ikäänkuin hakien hänen

hyväksymistään, ikäänkuin kehumalla osoittaen: »Kuuletko! Sanoimmehan me!» Lauri seisoi hänen vieressään, vuoroin kalveten, vuoroin veret poskilla leimuten, jalkaa tuon tuostakin muuttaen, koko ajan pitäen silmällä professoria.

—Se on mainiota! mutisi hän ja kuiskasi toisin vuoroin Anterolle kouransa takaa:—Katso professoria! Katso professoria!—Nyt sai!— Katsos ilmettä hänen kasvoillaan.

—Herra rehtori puhuu niinkuin meillä ei olisi mitään sivistystä, ei skandinavialaista kulttuuriamme, ei mitään historiaa ... niinkuin ... niinkuin kaikki ne vuosisadat, jotka olemme eläneet kunniakkaassa yhteydessä emämaan kanssa ... niinkuin olisimme olleet ja yhä olisimme raakalaisia!

—Sitä en ole sanonut enkä suinkaan tahdo riistää Ruotsilta kunniaa sen hyvistä töistä Suomea kohtaan, yhtä vähän kuin Suomelta kunniaa sen uhrauksista ja kärsimyksistä Ruotsin vallan aikana, kaksi asiaa, jotka jotenkin korvannevat toisensa, vastasi Snellman koettaen pysyä tyynenä ja kohteliaalla äänellä laimentaa sanainsa kärkeä.—Mutta niin suuri ja kallis pääoma kuin tämä skandinavialainen tai oikeammin germanilainen sivistys—puhuakseni nyt vain siitä—meille onkin, niin on se kuitenkin vain laina, laina, josta sivumennen sanoen olemme saaneet maksaa korkoa ainakin viisikymmentä sadalta. Mutta kuinka tahansa, kaiken sen kulttuurin henki, joka meille on lainaksi annettu, on kokonaan erilainen kuin se, joka on ominainen Suomen rahvaan tavalle ajatella ja tuntea. Sen kirjallisuus ei ole koskaan ollut Suomen kansan kirjallisuutta eikä se koskaan voi siksi tulla eikä korvata omakielisen kirjallisuuden puutetta. Ruotsalaisella kirjallisuudella ei ole Suomessa menneisyyttä eikä sillä ole oleva tulevaisuuttakaan.

Professori oli noussut ylös, ja käyttäen tilaisuutta, joka hänelle tarjoutui, kun tarjottiin teetä, poistui hän pöydän luota. Snellman jatkoi:

—Sanotaan, että suomenkieli ei muka kykene täyttämään sitä kulttuuritehtävää, johon se tahdotaan asettaa, ja ettei se ole vielä kyllin kehittynyt opetus- ja virkakieleksi; että syntyisi pysähdystä kulttuurin kulussa, oikeusvaaroja, että sivistyspinta laskisi j.n.e.

—Eiköhän niin todella kävisikin? virkkoi professorska lähtemässä hänkin.

—Rouva professorska sallinee myöskin minun tehdä pienen kysymyksen, vastasi Snellman hänelle kumartaen.—Suomenkieltä on jo vuosisatoja käytetty uskonnon opetukseen, ja se on tietääkseni voinut tapahtua ilman vaaraa uskonnolle ja siveydelle, jopa täytynee voida väittää, että uskonnollisuuden ja siveyden taso on kohoamistaan kohonnut sen jälkeen, kun vieras kieli, latina, vaihdettiin suomenkieleen. Lieneekö nyt jumalansana helpommin ja tajuttavammin tulkittavissa suomenkielellä kuin lain sana?

—»Kyllä se kuulee suomen kielen, joka ymmärtää kaikkein mielen», sanoi Agricolakin aikanaan, virkkoi siihen Lönnrot.

—Mutta jos siis suomenkieltä on voitu käyttää kirkossa, puhelussa kaikkein korkeimman kanssa kaikkein korkeimmista ja kaikkein syvimmistä asioista, miksei se kelpaisi käytettäväksi lakituvisissa ja virastoissa, mikseivät sen varat riittäisi opettamaan kansalle yhteenlaskua ja kertomataulua ja selittämään meille päätöslaskua ja Eukliideen alkeita?

—Se on totta se, sanoi rovasti, ja nuorten hyväksyvä hymähdys säesti häntä. Professorska istui punaisena eikä virkkanut mitään.

—Ja eikö paina kansankielen hyväksi vaa'assa mitään se vaara, joka syntyy siitä, että syytetty tutkitaan ja tuomitaan kielellä, josta hän ei sanaakaan ymmärrä?

Nuorten innostus ei enää voinut olla puhkeamatta ilmoille.

—Hyvä! huudahtivat Robert ja Antero melkein yhteen ääneen, ja Lauri teki kiukkuisen liikkeen kädellään ja pyörähti ympäri.

—Kuinka tahansa, jatkoi Snellman ja nousi,—niin on vain ajan kysymys, milloin tämä nykyinen asiointila on muuttuva, ja se muuttunee hyvinkin pian. On niin ihanaa välistä olla optimisti—ainakin näin kesän kauneimmillaan ollessa, jolloin on melkein mahdoton muistaa mennyttä talvea ja tulevaa syksyä. Teidän silmänne, nuoret, tulevat sen ehkä jo näkemään. Kehitys käy usein etanan kulkua, mutta yhtä usein se voi harpata vuosissa vuosikymmenien, jopa satojenkin matkat—ja aina silloin juuri suurimpien epäkohtien ja vaikeimpien vastusten yli.

—Toisin sanoen: vallankumouksen avulla! sanoi professori, joka kierrettyään kokon ei ollut malttanut olla takaisin tulematta, samassa taas pyörähtäen pois ja menen alas.

—Jaa, jos Lönnrot on tehnyt vallankumouksen paiskatessaan meille yht'äkkiä pöytään Kalevalan, niin

silloin nimitettäköön myöskin hänen kumoukselleen rakentajia kernaasti vallankumoojiksi.

—Mitäpä nyt, veli pyhä, sekoitat minua näin suuriin asioihin.

—Se ei ole oleva vallankumousta, vaan se on oleva vapaata keväistä kehitystä pitkän talven jälkeen! Sillä ainakin minä uskon, epäilkööt muut sitä kuinka tahansa, että tämä kirjallisuus on syntyvä ja tämä kieli pääsevä oikeuksiinsa ennenkuin sitä aavistammekaan. Aika kantaa niitä kumpaakin kohdussaan, ja mitä aika tahtoo luoda, sitä ei mikään mahti maailmassa voi estää tapahtumasta. Hän tuossa—osoittaen Lönnrotia—on tehnyt jo esityöt, perustuksen laskenut, ei ainoastaan suomalaiselle runoudelle, vaan myöskin proosalle. Herrojen opettajain ja virkamiesten tarvitsisi vain kääntyä hänen puoleensa saadakseen tarpeelliset terminsä, *nota bene*, jos muuten taitavat suomen kieltä, mikä on heidän velvollisuutensa. Samalla kunnioituksella, millä tätä nykyä muistetaan raamatun suomentajia, tullaan vuosisatain kuluttua muistelemaan niitä, jotka ovat jälkimaailmalle pelastaneet suomalaisen kansanrunouden, jotka ovat selvittäneet sen kielen lait, lahjoittaneet Suomen kansalliskirjallisuudelle sen ensimmäiset alkuperäiset teokset.

—Maljasi, Lönnrot!

—Ka, ihanko tässä nyt ruvettiin minulle juhlapuheita pitämään!

—Minä vain tahdoin näiltä nuorilta, sinua osoittaen, kun siinä nyt satut istumaan, kysyä, tietävätkö he ehkä, missä ovat ne miehet, jotka tulevat sinun työtäsi jatkamaan? Ehkä on niitä heidän joukossaan, ehkä heidän toveriensa. Mutta missä he lienevätkin ja mistä tullevatkin, yksi on varma: ainoastaan uusi polvi, joka kasvaa kansallishengen vaikutuksen alaisena ja sen elähyttämänä, kykenee luomaan kotimaista kirjallisuutta, uusi suomenkielinen ja, jos niin saan sanoa, suomenmielinen polvi, joka paitsi rakkautta suomalaiseen nimeen ja suomenkieleen on hankkinut itselleen kykyä sen käyttämiseen—ja jos minä saan sanoa teille mielipiteeni, nuoret miehet, niin se on se, että jokainen ruotsin sana, käyttitpä sitä puheessa tai kirjallisuudessa, on kuin onkin hukkaan mennyttä vaivaa suomalaisen kirjallisuuden ja teidän oman kunnianne hyväksi. Ainoastaan suomalainen äidinkielenne on antava teille ja teoksillenne ja kaikelle työllenne—sanon sen peittelemättä—millä alalla tahansa pysyvän paikan kansamme muistossa. Ei teidän suinkaan tarvitse neroja olla, ei suurtöitä suorittaa tai haaveksia, tulos ja tarkoitus on saavutettavissa keinolla niin yksinkertaisella, että se muistuttaa Kolumbuksen munaa: puukeaa suomenkieliseen muotoon—te, jotka sitä taidatte—sekä kirjoituksessa että puheessa kaikki se, minkä esittämiseksi tähän saakka olette ruotsinkieltä käyttäneet. Tulevaisuus on pitävä mestariteoksista huolen; ja on ehkä pitävä niistä huolen tavalla, joka saa maailman hämmästyttämään. Ehkäpä ovat mitä ihanimmat nidokset valmistuneet jo ennen sen päivän iltaa, jonka aamuna kansa heräsi ja herätettiin tietoisuuteen omasta itsestään.

Hän oli innostunut sanoistaan, mutta vielä enemmän muut.

—Tarttukaa, pojat, palkeisiin, toiset vasaroihin, vetäkää ajosta se rauta, jonka hän, toinen Ilmarinen, tuo taitava seppä, on siihen kuumenemaan ja kiehumaan pannut, ja takokaa niin, että säkenet Suomen tulevan sammon työstä taivaalle säihkyvät ja että kalke kuuluu kautta maan! Riippukoon kunkin yksilöllisestä taipumuksesta, minkä asean hän valmistaa, auranko, lapionko, kirveenkö vaiko—muurinmurtajan. Tätäkin asetta tarvitaan, toistaiseksi ehkä enemmän kuin muita, sillä joka taholla, minne pyrimmekin suomalaisen työn vainiolla, kohtaa meitä sitä ympäröivä ennakkoluulojen murrettava muuri. Mutta ei mikään muuri ole niin luja, ei mikään vallitus niin vahva, ettei se kaatuisi, kun siihen päin isketään, kun sen kimppuun käydään järjen, älyn ja henkisen tarmon avulla ja sotahuutona suuren aatteen nimi!

Hänen kasvonsa muhoilivat. Hänen silmänsä olivat saaneet leikkisän ilmeen. Hän katsoi kulmainsa alta, silmät hymyten.

—Minä luulen, että tästä tuli kuin tulikin nuorison malja! Olkoon menneeksi! Ettei minua turhaan huudettaisi nuorison yllyttäjäksi, niin sallinet, hyvä veli, että minä sen sijaan, että joisin isännän maljan näiden puheiden päälle, juon tuossa takanasi seisovan ja sinua ympäröivän nuorisosi maljan—naiset siihen luettuina! Nuorison malja siis!—mutta että nuoretkin saisivat hurrata, niin samalla Lönnrotin, joka on nuorista nuorin ja ripeistä ripein!

Nuoret alkoivat, toisilleen merkkejä tehden, käydä käsiksi Lönnrotiin häntä ylös nostaakseen, mutta hänellä oli Naimin kannel polvellaan, ja hän virkkoi sävyisällä, tynnellä äänellään:

—Niin, no, jos nyt sitten soitettaisiin vanha virsi niiden hyväin puheiden päälle, koska nyt Naimi niin tahtoo—ja samassa helähti ilman läpi heikko, surumielinen sävel kanteleesta hänen polvellaan.

Kuinka kaikki yht'äkkiä oli muuttunut Lönnrotin istuessa kivellä hongan alla ja vanhaa runovirttä kanteleella säestäessä! Äsken oli kokko hulmunnut ja valaissut tuon järeän toimen miehen järeitä kasvoja. Äsken olisi Antero ollut valmis ryntäämään, käymään kimppuun, tuntenut tarvetta tehdä jotain

heti kohta!—nyt oli kaikki kuin lumottua, huntuun kiedottua, ääni tuli kuin metsän sisästä kuiskaten, sävel kuin maan alta hongan juurien peitosta, kokkotulen riutuessa ja ikäänkuin senkin kuunnellussa yhdessä tyynen taivaan ja liikkumattomien puiden ja niiden alle satunnaisesti asentoihin pysähtyneiden ihmisten kanssa. Oliko se vanhaa Kalevalan säveltä, vai oliko se virttä? Eikö tuolta jostain kuulunut hänen isänsä virsi, eikö kannel juuri sitä säestänyt nyt, kun laulu vaikenä, mutta soitto jatkui? Eivätkö muutkin sitä kuulleet?—Oliko Snellman sanonut sen hänen aatteensa, että oli rakennettava kansan klassilliselle pohjalle?—Mitä Lönnrot nyt soitti? —Ei, hän lakkasi juuri, laski kanteleensa pois, ojensi Naimille ja sanoi jotain—mitä?—»En minä, setä hyvä»—ja Naimi pudisti päätään ja hymyili surullisesti. Miksi olivat kaikki käyneet niin totisiksi? Snellmankin.—Nyt ne liikahtivat kaikki—joku oli virkkanut jotain— kuka? Snellmanko?—Mitä hän sanoi?—»Kaikki muuttuu meillä lopulta lauluksi ja tunnelmaksi», kuiskasi Kaarina Anterolle.

Nyt nousi Snellman ylös ja virkkoi Lönnrotille:

—Ehkä tuo sinun kanteleesi ja nuo vanhat laulusi, veli, sittenkin ovat Suomen kansan tunteiden ei vain parhaat, vaan myös ainoat oikeat tulkit—ja ehkä riitakukon ainainen kiekuminen on rauhassaan onnellisesti nukkuvien turhaa häiritsemistä.

Ei osattu päättää, oliko se leikkiä vai totta.

—Anna sinä vaan kukon kiekua, hymähti Lönnrot, se ennustaa aamun tuloa. Hyviä ne ovat nuo puheesi ja paikallaan, puhuitpa missä hyvänsä ja kuinka useasti, et ikinä ylen useasti.

—Sen sanan päälle tahdon minä vain sanoa—heittäkää risuja kokkoon, pojat!—tahdon vain sanoa: »Arvon mekin ansaitsemme, Suomen maassa suuressa!» sanoi rovasti ja aloitti laulun, kepillään tahtia lyöden— johon samassa kaikki muut yhtyivät sydämensä kaikella innolla—ja laulettiin se loppuun kokon uudelleen tuleen huimailtaessa.

9.

—Mitä te ajattelette? Sanokaa! Eikö se ollut mainiota? puhui Naimi hypähtäen kiinni Anteron, heidän palatessaan kokolle takaisin pappilasta, jonne olivat vanhoja saattaneet. He tahtoivat valvoa koko yön, aamuun saakka, innostua yhdessä, vaihtaa vaikutelmia ja tulkita toisilleen tunteitaan.

Robert vastasi, ilmaisten sen, mitä he kaikki ajattelivat ja tunsivat:

—On aivan ihmeellistä, kuinka voimakkaasti vaikuttaa kaikki se, mitä hän sanoo: jokainen sana on uutta ja kuitenkin on niinkuin olisi sen ennen tiennyt tai ainakin pitänyt tietää.

—Juuri niin, juuri niin oli minunkin! sanoivat Antero ja Naimi melkein yhteen ääneen, samalla kuin he siitä huomiostaan ilostuivat molemmat.

—On sitä tietysti tietänyt ja usein ajatellut, että on isänmaa ja että kuuluu tähän kansaan, joka on eri kansa ja jolla on toivonut ja uskonutkin olevan tulevaisuutta ja tehtävää, mutta en minä sittenkään koskaan ole nähnyt näin selvästi edessäni, mitä se oikeastaan on, kuinka sitä on palveltava ja mitkä ovat kunkin velvollisuudet sitä kohtaan.

—Että me todellakin olemme kansa ... oma erityinen yksilö, jolla on ja voi olla erityinen tehtävänsä maailman historiassa! huudahti Antero.

—Kansa, joka kenties vielä tulee jotain tekemään ja jotain merkitsemään ... että meilläkin voi olla tulevaisuutta ... suurta...!

—Suurta tai pientä, sama se, kunhan on jotain...

—Jonka voimme itse voittaa itsellemme, ilman muiden apua, ajatelkaa!

—Ja millä keinoilla!

—Ainoastaan olemalla oma itsemme, olemalla sitä, mitä jo olemme,— tekemällä vain sitä, mitä jo osaamme!

—Tekemällä omaa työtä, suomalaista työtä, kehittämällä sitä, mitä meillä jo entuudestaan on!

He puhuivat toistensa kilvalla, toistensa suuhun, koettaen kukin ehtiä sanomaan, mitä tunsivat. Naimin kasvoilta oli kadonnut niiden tavallinen iloinen ilme, hän oli melkein kuin huolestunut jostain, otsa pyrkien ryppyihin ja suu supussa ja huulet liikkuen niinkuin lapsella, joka opettelee kirjoittamaan

... ja hän oli nyt Anterosta viehättävämpi kuin koskaan.

—Tässä olemme olleet ja eläneet ja kulkeneet, jatkoi Robert heidän kokkomäelle tultuaan, ja meitä on pidetty sankareina ja seppelöity ja meille on tulevaisuuden teitä viitottu, mutta kyllä se oikeastaan on ollut ilman mitään tarkoitusta ... minä olen tuntenut sen, vaikken ole ennen osannut sitä itselleni oikein selvittää. En ole uskonut itseeni enkä muihin. Suomi on hukassa, on sanottu, mutta se puhe on valetta, se on valetta! Minä en vielä tiedä, mitä teen, mutta sen minä tiedän, että minä jotain teen!

—Me teemme, me teemme kaikki!

—Tehkää! Voi, voi, jos minäkin jotain voisin! huoahhti Naimi.

—Kuka voi meitä vastustaa! Suurta, jaloa, oikeata aatetta ei kukaan voi vastustaa! Pitää olla vain jalo aate!

—Mutta meillähän on!

—Meillä se on!

—Silloin eivät maailman mahtavimmatkaan meille mitään mahda, vaikka kuinka tahtoisivatkin.

—Miksi ne sitä tahtoisivatkaan! Ei ainakaan kukaan suomalainen ... voisiko todellakin...? Luuletteko, että voisi olla ketään semmoista? Kun on kysymys Suomen tulevaisuudesta, isänmaan onnesta?

—Vastuksetta, taistelutta se ei mene, mutta onhan ihanaa taistella aatteen puolesta, on ihanaa kaatua ja kuoliakin, jos tarvitaan, sanoi Robert tynesti ja varmasti.

—Mutta sano, Robert, sano, kuka nyt voisi tahtoa ja mistä syystä? tiukkasivat tytöt yhä.

—Niitä on, jotka suorastaan vihaavat Snellmania! kuohahti Lauri.— Kuulithan itse Kuopiossa. Ja minä näin itse, ei kauan sitten, erään korkean herran silmistä...

—Lauri, elä nyt ... hss!

—Mutta me muserramme! Me muserramme!

—Kenenkä te muserratte? kysyi Anette viattomasti ja sointuvasti, saavutettuaan toiset. Hänen äänessään oli suloa ja halua ottaa osaa ja yhtyä, ja hän nojautui Laurin eteen, joka turhaan koetti vastustaa hänen viehättävän olentonsa vaikutusta.

—Summa se: me emme tästä päivästä puhu yhtä ainoata ruotsin sanaa, emme kirjoita riviäkään ... pois ruotsi, pois ensin meistä ja sitten koko maasta!

—Tarkoittaako Lauri todellakin, mitä Lauri sanoo?

—Tarkoitan, juuri niin eikä mitenkään muuten—!—mutta ei Lauri enää saanut ääneensä sitä voimaa, jota koetti panna sanoihinsa.

Thure, hieno, hento nuori mies, joka ei ollut tähän saakka monta sanaa virkkanut, seurannut vain mukana kuunnellen ja katsellen, aina heidän rinnallaan, ettei mitään hukkaan menisi, sai sanotuksi:

—Minäkin tahtoisin jotain tehdä.

—Sinäkö?—ja kaikki kääntyivät ikäänkuin hiukan kummastellen hänen puoleensa.

—Miksei Thurekin, ja minä myös! yhtyi Anette, pistäen käsivartensa veljensä kainaloon.

—Tietysti, miksei! sanoi Robert.

—Mutta jos en saa ruotsiksi—?

—Opi suomea! huudahti Lauri melkein ylenkatseellisesti.

—Sitä tietysti tahdonkin, mutta—

—Ei siinä mitään muttia! Robert tuli väliin.

—Ei nyt tästä väitellä—ei se nyt kuitenkaan se ole pääasia. Mieli on kuitenkin tärkeämpi kuin kieli.—Eikö ollut ihanasti sanottu, että »mitä ihanimmat teokset ovat valmistuneet sen päivän illaksi, jonka aamuna—»

—Mutta muistatteko—?

—Kaikista parasta oli minusta, sanoi Risto—se, ettei meidän tarvitse olla neroja, ei suurtöitä haaveksia—

—Mutta te unohdatte kokonaan setä Lönnrotin—hänen soittonsa oli minusta kuitenkin kaikista ihaninta—sanoi Naimi.

Ja niin jatkui, heidän kokkomäellä liikkueensa, penkeille istahtaessaan ja taas ylös hypähtäessään, innostumista ja muistelemista.

—Mutta muistatteko sitä, mitä hän sanoi: »Kuka on meillä koettanutkaan luoda suomalaista sivistystä? Se vähä, mikä sitä on, on kansan, rahvaan omaa luomaa, mutta tälle klassilliselle pohjalle ei meillä kukaan rakenna»... Antero oli koko ajan sitä ajatellut, sanat olivat soineet hänen korvissaan. Nyt hän sanoo sen, nyt hän esittää sen aatteensa, tahtoo kuulla, mitä muut siitä sanovat. Se oli hänelle yhä enemmän selvinnyt Snellmanin puheen johdosta. Kansalle ei ole annettava ainoastaan kieltä ja kaikkea sivistystä ja opetusta ja edistystä ja helpotusta siihen, vaan sille on annettava myöskin sen entinen henki, sen vanha kulttuuri, joka on ilmoitettu Kalevalassa ja Kantelettaressa ja Sananlaskuissa. Se on kyllä pakanallista eikä semmoisenaan kelpaa, mutta kristinuskon uudessa tuleksa olisi sitä sulatettava ja taottava ja luotava uusi maailmankatsantotapa, uusi aatteiden ja ihanteiden maailma, uusi usko ja uusi luottamus, maailman selkäranka ja säilyttäjä, *koko* maailman eikä vain Suomen! Niinkuin vanhoista kreikkalaisista tempeleistä tehtiin kirkkoja, niinkuin taide sai uusia muotoja ja uutta henkeä maasta kaivetuista kreikkalaisista kuvapatsaista, niinkuin vanha klassillisuus hajoitti selvyydellään keskiajan mystisismin usvat ja valaisi ihmishengen pimeät komerot, niin on myöskin kansamme vanha kalevalaisuus luova valoa meidän henkemme pimentoihin, antava kaavoihinsa kangistuneen kirkon opille uutta sisältöä, karkoittava synkän pietismin, joka halveksii tietoa ja oppia eikä ole muuta kuin kristinuskon irvikuva, ei muuta kuin jätteitä keskiaikaisesta asketismista, joka halveksii elämää ja tuomitsee synnillisiksi sekä viattomimmat ilot että ylevimmät aatteen ilmaukset... Tähän tapaan puhui Antero kokkomäellä kesäisenä aamuna auringon jo noustessa.

—Niinkuin nuo vedet, jotka tuolta asumattomien erämaiden helmasta ja halki korpien, ohi ikihonkien vyöryvät tänne alavesiin kostuttaen täällä ja kostuttaen tuolla viljeltyjä rantoja ja luhtaisia niittyjä, samoin kansamme kulttuuri—ymmärrättekö, mitä tarkoitan?

—Juuri niin!—Se on mainiota! huudahti Lauri.—Se on suurenmoinen, ihana aate!

Ja muidenkin silmistä oli Antero jo puhuessaan nähnyt, että he hänet käsittivät.

—Kerromme kohta huomenna Snellmanille sinun aatteestasi!

—Mikset puhunut siitä äsken?—kaikille—Snellmanille ja Lönnrotille?

—Enhän minä ... en minä osaa puhua.

—Tekö ette osaisi puhua! sanoi Kaarina.

—Herra Hagman, mistä te sen aatteen saitte? huudahti Naimi.

—Me rupeamme opettamaan, lukemaan kansalle Kalevalaa.

—Niin juuri, sitä minäkin tarkoitin!

—Perustamme lukuseuran ... panemme toimeen lukuiltamia!

—»Seuroja» meidän suuressa tuvassa. Kun Helanderissa luetaan postillaa, niin meillä luetaan Kalevalaa sunnuntai-iltoina!—Se on mainiota!

—Ei suuressa tuvassa, vaan vanhassa pirtissä, Kaarina!

—Juuri siellä—ja sinä soitat kannelta, Naimi! Mutta Risto ei ollut ottanut osaa innostukseen...

—En usko siihen liioin, tuohon Anteron aatteeseen.

Kaikki kävivät hänen kimppuunsa...

—Mikset, mikset usko?

—Antero koetti jo tyrkyttää Kalevalaa ja Kanteletarta Rajavaarallakin, mutta huonolla menestyksellä. Se on haavetta. Ei menneisyyttä saada takaisin eikä kansan tulevaisuutta runoudelle rakenneta.

—Saamme huomenna kuulla, mitä Snellman sanoo Anteron aatteesta.

—Lönnrot sen varmaankin hyväksyy! huudahti Robert.

—Pelkään, että Snellman sanoo: »Se on kaunis ajatus, kaunis ajatus, mutta se häilyy ilmassa, häilyy ilmassa.»

Tytöt loukkaantuivat siitä, että Risto matki Snellmannin ääntä ja hänen puhetapaansa, ja he kääntyivät pois. Robert ja Lauri tahtoivat yhä vakuuttaa Ristoa:

—Kansa on sen käsittävä! Se on omansa tunteva ja ymmärtävä!

—Tietysti! Aivan varmaan!

—Kansa ei käsitä muuta kuin realiteetteja, kouraan tuntuva käytännöllistä ohjausta ja avustusta oikeuksiensa saavuttamiseksi— sinne Snellmankin tähtää. Kansa tahtoo ennen muuta vapautua vieraskielisen virkamiehistön sorrosta, se tahtoo...

—Niin, niin, mutta eihän Anteronkaan aate sitä estä—

—Ei saa turhia hapuilla ja haaveilla, täytyy keskittyä...

Mutta ei Risto saanut heitä vakuutetuksi... Samassa alkoi kuulua melua sillalta, huutoja ja kirkumista.

—Kas niin, nyt se on taas käymässä! Eipähän mennyt tämäkään juhannus ilman ikävyyksiä, huokasi Kaarina.

—Mennään kotiin!

—Elkää välittäkö...

—Pojat, teidän täytyy koettaa mennä asettamaan...

—Voi, voi, minun on niin kauhean paha mieli—Siellä syntyy taas tappelu...

Tytöt lähtivät Riston ja Thuren saattamina kotiin; toiset riensivät sillalle.

Tiellä tuli heitä vastaan kaksi miestä, Otto ja eräs toinen, vanha mies, puoleksi herrasmiehen näköinen, kärjäkirjuri tai semmoinen, niinkuin Anterosta näytti, molemmat hyvällä tuulella ja iloisella päällä.

—Hei, hei! huusivat he.

—Tulitte myöhään, ei siellä enää mitään!

—Tapeltiinko siellä taas?

—Ei kuin vähän vain taputeltiin, selitti vanha mies tehden käsillään nurinkurisia liikkeitä ja silmiään mulkoillen, jolle kaikelle Otto sydämestään nauroi ryypänneen miehen makeata naurua.—Koettelivat voimiaan Kontola ja Korpivaara, palloa löivät, toiset kiviä nakkeli, toiset seipäillä tavoitti. Homeerinen näytelmä! Ette olleet katsomassa! Vahinko, vahinko! Historiallinen näytelmä, homeerinen ottelu! Jäännös ajoilta muinaisilta, kivikaudelta!—kun savolaiset ja karjalaiset kalavesistä toisiaan tuiverti.

—Tapahtuiko mitään vahinkoa? kysyi Robert.

—Veri vuosi, hurme huppelehti! Muutamalta meni Mikolta pää auki, toiselta peittyi Taavetilta silmä pilveen, kolmannelta hajosi Heikiltä housut takaa ... löytyi trofkea taistelutantereelta.

—Trofkea! Trofkea! nauroi Otto.—Voi täyteinen! Mihinkä me tämä ripustetaan?

—Elä, Otto, anna tänne, minä vien sen museooni saareen muistoksi »kahakasta Kontojärvellä».

Otto nauroi yhä polviinsa takoen, niin makeasti, että muidenkin täytyi siihen väkisinkin yhtyä.

—Eikö siis mitään sen pahempaa? Juhlallisesti deklamoi vanha mies:

—Jäi taistelu ratkaisematta, vetäytyivät leiriinsä molemmat sotajoukot, tuli *Deus ex machina*—vallesmanni—*quos ego!* huusi, hoiti huostaansa haavoitetut! Meidät manattiin käräjiin todistajiksi—mutta ei siitä juttua tule, siihen painetaan asia—sattuivat olemaan rikkaiden poikia lyödyt ja lyöjät—maksavat vähän sotavahingon korvausta ruununmiehelle molemmat puolet—tupla tienesti sille fäähundille—saako luvan olla boolia?

Hän veti povitaskustaan viinapullon ja tarjosi.

—Var så god, får de' inte lof att vara? Eikö kelpaa? tämä on pappilan parasta rypälettä—rena rågen—skål!

—Ne olivat tietysti nekin humalassa?

Räjähti nauramaan vanha mies:

—Milloinka sinä, poika, olet nähnyt suomalaisen selvällä päällä taisteluun käyvän? Selvällä päällä se pötkii pakoon, mutta anna sille ryyppy viinaa, niin sukeuu siitä sankari suuri. Missä on kansa toinen, josta niin helpolla urhoja tehdään, josta naukku neroja luo? Kansaa moineen kun kerran voimansa tuntemaan pääsee, maailman valloittaa.

—Mutta mistä ne nyt taas saivat viinaa?

—Kysyös kernaammin, mistä ne eivät saa. Vallesmannista, voudista, talosta mistä tahansa,—myöskin pappilasta. Tämä on pappilan viinaa tämä—terve!

—Otto, tule kotiin, sanoi Robert kääntyen menemään.

—Elä sinä, kyllä minä oman varani pidän, ainakin tällä kertaa. Elä yhtään, en minä nyt mitään skandaalia tee. Sano se mammalle, jos kysyy, ja ukolle myös saat sen sanoa, tai elä sano mitään. »Arvon mekin ansaitsemme Suomen maassa suuressa... Leipä kasvaa kyntäjälle, touko työnsä teettäjälle!»

Ja laulaen, kädet kaulakkain, lähtivät he kirkolle päin, mutta joutuivat tiepuoleen ja istahtivat ojan reunalle, vanha mies jotain selittäen ja Otto sille käsiään polviin takoen.

Robert kääntyi kantapäillään ja lähti pappilaan, toisten häntä seurattessa, mutta yht'äkkiä pyörähti Lauri jällelleen ja viittasi vanhan miehen luokseen. He puhuivat jotain, jota Antero ei kuullut. Lauri näytti kuin suuttuvan ja kääntyi kiivaasti pois. Silloin huusi vanha mies hänen jälkeensä:

—Tule meille, niin lähdetään yhdessä etsimään—mutta elä tule tyhjin suin!

Sillalta kuului taas humalaisten hoilotusta. Anteron mieleen iski yht'äkkiä Rajavaaran isännän kuvaus hänen ankarasta isästään, joka sanallaan sitoi raa'an kansan ja herätti heidät parempaan elämään. Hänen omat tuumansa ja Snellmaninkin tuumat Suomen kansan hyväksi, heidän innostuksensa ja kaikki puheet ja maljat, joita kansa oli kuunnellut niistä mitään ymmärtämättä, näyttivät hänestä yht'äkkiä lapsellisilta ja tehottomilta; oli niinkuin olisi tarvittu jotain muuta, jotain aivan toista, niinkuin olisi ollut lähdettävä jostain toisesta päästä...

—Mennään sinne, puhutaan niille! Selitetään, sanotaan ... mennään nyt heti paikalla!

Hän oli saavuttanut Robertin, ja Lauri oli saavuttanut heidät.

—Jätetään se asia Helanderille. Hän kyllä siitä huolen pitää, sanoi Robert välinpitämättömästi, melkein pilkallisesti, mikä vähän kylmäsi Anteroa, niin ettei hän voinut olla sanomatta:

—Ei kai ole totta, että heille olisi myyty pappilasta viinaa?

—Miksei olisi! Miksei sitä voisi meiltä myydä yhtä hyvin kuin kaikkialta muualtakin?—ja kun hän näki hiukan ihmettelevän ilmeen Anteron kasvoilla:—samahan se on, keitäkö itse viinaa ja myyn sen vai ostaako joku toinen viljani ja myy sen viinana.

—Ei se nyt aivan sama—

—No, mutta ei meitä nyt todellakaan voi syyttää siitä, että humalaiset tappelevat.

—Enhän minä nyt suinkaan sitä—

—Sitäpaitsi, sama se, olkoon miten tahansa, minä en voi sille asialle mitään.

Robert meni, näyttäen kuitenkin jotenkuten epävarmalta ja ikäänkuin vaivautuneelta. Mutta Otto ja vanha mies tepastelivat maantietä taas, yhtämittäen pysähtyen, Otto hihkaisten vastaukseksi sillalta päin kuuluville kirkaisuille.

—No, kas niin—antaa heidän—ei se mitään—Antero, kuulehan, tule tänne—

Lauri tarttui häntä käsipuoleen ja veti metsäpolulle, joka vei pappilan hevoshaan läpi, pysähtyi yht'äkkiä hänen eteensä ja kysyi:

—Antero, oletko koskaan rakastanut?

Antero oli, samassa kun he kääntyivät maantieltä metsään, ajatellut, voisiko hän ehkä puhua Laurille Naimista, ja lämmin, miellyttävä myötätuntoisuuden virta tulvahti hänen sydämestään kaikkiin hänen

jäseniinsä. Eikä tuo aiheeton kysymys tuntunut hänestä ollenkaan oudolta tai odottamattomalta, vaan niinkuin hänet olisi valmistanut siihen sama tarve kuin Laurinkin: saada ystävä ja uskottu.

—Ehkä olen joskus minäkin—kuinka niin?

—Mutta rakastatko nyt juuri tällä hetkellä?

Kun ei Antero voinut heti vastata, niin Lauri—:

—En tahdo tietää, ketä ja missä—ainoastaan, rakastatko nyt?

Hän luuli Laurin aavistavan hänen tunteensa, tahtovan ottaa osaa niihin, ja hän aikoi jo sanoa—mutta sanoi kuitenkin vain:

—Voihan olla, kuinka niin?

—Silloin sinä voit minut ymmärtää, jos tahdot. Minä tunnen sen, ettei kukaan voisi minua ymmärtää niin hyvin kuin sinä... Sinä et voi nauraa minulle etkä katsoa minua kylmästi silmiin.

—Jos sinä vain tahdot puhua minulle, mitä sydämelläsi on, niin tiedät...

—Hänet tahdotaan minulta riistää ja hänet on jo minulta riistetty! Minä odotin hänet täällä tapaavani, hänen tulevan minua vastaan, mutta ne ovat lähettäneet hänet pois, en tiedä minne enkä tahdo sitä heiltä kysyä.

Ja katkonaisin, kiihkein lausein kertoi Lauri, että sen nimi oli Hedda, että se oli isätön ja äiditön tyttö, että he olivat yhdessä kasvaneet, että hän oli rakastanut häntä pienestä pojasta ... he olivat käyneet yhdessä rippikoulun—samana vuonna, viime vuonna—Salaa alttarin edessä hän oli sen itselleen luvannut—ja sitten myös Heddalle viime jouluna kuutamossa hiihtäessä—tästä juuri kulki silloin latu ja tällä tiellä minä suutelin häntä—ja suutelin myös kerran, kun hän oli tullut kamariini—ja minä tahdon sanani pitää, vaikkei Hedda sitä vaatinutkaan, Hän on yhtä hyvä ja hieno ja jalo kuin mikä herrastyttö tahansa, vaikka hänellä onkin karkeat kädet ja vaikkei hän taidakaan ruotsia eikä ole niin sivistynyt—mutta juuri sen vuoksi minä häntä rakastankin ja että hänellä on suomalainen nimi,—mutta minä löydän hänet, minä etsin hänet vaikka maailman laidasta ja tuon hänet tänne,— ei, tänne en minä häntä tuo halveksittavaksi ja pilkattavaksi—minä vien hänet jonnekin, rakennan majan hänelle—en huoli heidän rahoistaan, murrann omin voimin itselleni tien—rupean vaikka rengiksi Otolle tai kalamieheksi sedälle—kyllä me—minä tahdon näyttää...

Lauri oli temmannut Anteron mukaansa. Se oli hänestä aivan erinomaista, suurta, jaloa—

—Tee niin! Juuri niin, juuri niin minäkin sinun sijassasi!

Mutta silloin Lauri ikäänkuin hiukan laimentui, ei ilostunut siitä, ja virkkoi vain:

—Naimi sanoi samaa kuin sinä—

—Sanoiko Naimi?

—Hän oli samaa mieltä kuin sinä.—Ajatteletko todellakin, mitä sanot? Että minulla on oikeus tehdä niin?

—Jos kerran häntä rakastat—

—Josko?—mitä tarkoitat? Epäiletkö? Etkö usko minun häntä rakastavan? —ja Lauri tarttui Anteroa käsipuoleen ja puristi sitä niin, että koski.

—Uskon, tietysti uskon, kuinka en uskoisi, kun sen kerran itse sanot?

—Mutta mistä tuli suuhusi se *jos*? Panit siihen erityistä painoa.

—Enhän pannut, minä vain tarkoitin...

—Jostain se tuli, ja minä tiedän, mistä se tuli—sinä olet huomannut jotain—voi, voi, miksei hän nyt ole täällä? Miksen saanut häntä heti tavata ja sanoa hänelle?—Sano, voiko se mitään merkitä, että hänet joskus unohdan?

—Unohdat?

—Unohdan, minä unohdan! On kulunut välistä päiviä, etten ole häntä muistanut ennenkuin taas yht'äkkiä Helsingissä, matkalla, kun Anette istui minua vastapäätä vaunuissa—hän katsoo välistä minuun niin omituisesti—en tiedä—en ymmärrä—ja täälläkin minä olen hänet unohtanut—enkä ensin

tuntenut mitään kaipuuta, kun en häntä nähnyt—ja koko ajan kokolla, paitsi silloin, kun Lönnrot soitti. Silloin minä häntä muistin. Eikö se ole kauheaa? Eikö ole kauheaa unohtaa hetkeksikään se, jota rakastaa? Sano, Antero! Mimmoinen minä olenkaan? Epäsikiö! Minä olen hänet monta kertaa pettänyt ja ajatellut, että esimerkiksi Anette olisi minun morsiameni. Minä olen rikkonut valat vannottuni! Ei hän mitään vaatinut, ei tahtonut kuulla... »Muista, jos muistat», sanoi, »ja jos et muista, niin et muista». Mutta juuri sen vuoksi minä sitä enemmän...

—Jos ovat niin asiasi—?

—Mutta eiväthän ne ole niin—oikeastaan! Enhän minä ole häntä unohtanut! Ei, ei, minä luulen vain. Minä tunnen, nyt juuri tunnen, että rakastan häntä, vain häntä—! Minä rakastan hänessä kansaani, koko kansaani, jonka tahdon kohottaa, nostaa alennustilasta, asettaa rinnalleni—ymmärrätkö, Antero, että voi yhdessä ihmisessä rakastaa kokonaista kansaa, koko ihmiskuntaa?

—Josko sen ymmärrän—! huudahti Antero lämpimästi.

—Niin no, sitten sen tiedät—

He olivat jossain synkässä metsässä, jossa tie päättyi vetelän korven laitaan. Lauri kääntyi takaisin.

—Nyt on minun niin helppo olla. Ei puhuta siitä sen enempää.—Ja hän alkoi yht'äkkiä puhua muusta, muistella Snellmanin sanoja, puhua Anteron aatteesta,—ihastella päivän nousua—mistä kaikesta Antero nyt ei olisi vähääkään välittänyt, mieli Naimia täynnä...

He erosivat pappilan pihalla, Anterossa pieni pettymyksen tunne siitä, ettei Lauri häneltä mitään kysynyt eikä osoittanut mitään osanottoa siihen, mistä hänen olisi ollut niin suuri halu puhua.

10.

Kun Robert oli eronnut Anterosta ja Laurista ja noussut sukkasillaan ylikamariinsa varovasti ovea raottaen, ettei häiritsisi Lönnrotia, jolle oli laitettu tila hänen huoneeseensa, tapasikin hän hänet vielä valveilla, istumassa lähellä ikkunaa ja selailemassa papereitaan, joita oli repustaan levittänyt eteensä.

—Eikö saisi luvan olla mukavampaa tuolia, sanoi Robert, kun näki hänen istuvan pienellä puujakkaralla.

—Kiitoksia, mutta minä olen tottunut näitä tämmöisiä puita painamaan— eikähän tässä isoja istumisia. Katselen vain vähän näitä papereitani.

Hän vaipui työhönsä Robertin ruvetessa riisuutumaan. Katsellessaan tuohon tuota miestä, joka paitahiasillaan, hiukan kuluneessa liivissään, kiilloittamattoman paidankauluksen alla värinsä muuttanut vihertävä silkkihuivi, istui siinä kuin mikä ruotiukko saunan lasin alla virsikirjaa katsellen, halveksien hänen hienoksi petsattua pöytänsä samettisine kirjoitusmattoineen ja mukavaa keinutuolia, tuli Robertin kuin ujostus ja häpeä itseään, joka tarvitsee kaikkia noita hienouksia ja mukavuuksia »lukujensa harjoittamista» varten; ilman niitä häneltä »ei työ suju»—ja hänellä pitää olla väljä villaviitta yllään ja jalassa pehmoiset tohvelit. Työ! Hänen »työnsä» ja hänen »tutkimuksensa»! »*Primus inter pares*»—Hänelle on pidetty puheita Helsingissä ja kotona, hän on kulkenut vaunuissa ajaen kautta maan herrastalosta toiseen kuin mikäkin triumfaattori, kuin mikäkin kansallissankari! Mitä hän on tuon miehen rinnalla, joka avojaloin korpia tallustelee, joka makaa kovilla uuninpankoilla? Hän ajattelee väitöskirjoja, tohtorin ja professorin, miettii latinankielisiä opinnäytteitä ennen kirjoitettujen samanlaisten mukaan ja perusteella, päästäkseen dosentiksi, professoriksi ja suuren palkan nauttijaksi. Siihen on häntä kehoitettu, se on aina ja kaikkialla asetettu hänen elämänsä ylimmäksi maaliksi, ja niin on hän itsekin vähitellen tottunut tekemään! Tuo on kulkenut keräämässä unhotetuita, kätketyitä aarteita ja kulkee yhä, on tehnyt työtä, jota semmoisetkin miehet kuin setä Hartman pitävät joutavana tai ainakin oman työnsä rinnalla vähäpätöisenä. Kuka häntä siitä seppelöi, kuka maksaa hänelle siitä palkan, kuka antaa sille arvoa? Tuskinpa hän itsekään. Jos ei isä olisi ollut hänen vanha toverinsa, olisiko hänkään puhunut, mitä puhui kokkomäellä? Ja Robert oli loistavine arvosanoineen ja mainioine tutkintoineen mielestään kaiken sen hedelmistä karun kirjatiedon ja muiden vieraita peltoja viljelevän virallisen yliopistollisen kirjatieteen tyyppillinen edustaja, kun taas Lönnrot tuossa on raataja, perkkaja, korprien kylväjä. Hän on loiseläin, parasiitti, tuo on muurahainen, joka rakentaa kansalleen pesää vanhoista kuivista havunneuloista, mehiläinen, joka imee hunajaa metsäniittyjen kukkasista.—Jos sille uskaltaisi puhua siitä aatteesta, joka oli alkanut hämärtää hänelle Helsingin juhlissa, jolle Snellmanin sanat jo Kuopiossa olivat antaneet sysäyksen ja joka nyt kokolla oli yhä voimakkaammin hänen mielensä vallannut? Mutta Lönnrot vain kirjoitteli ja käänteli papereitaan ja puhalsi silloin tällöin piipustaan savun, joka leijaili verkalleen ulos ikkunasta. Viimein käänsi hän ne kokoon ja pisti laukkuunsa, joka oli

hänen jalkainsa juuressa maassa. Huomatessaan Robertin vielä istuvan valveilla kysyi hän:

—Eikös nuorta miestä nukutakaan, taidan minä tässä valvottaa. Mutta nyt käydään kilvalla unetarta kosihin, kumpi meistä hänelle mieluisampi. Nuori mies vanhan voittanee siinäkin juoksussa.

He alkoivat riisuutua molemmat ja Lönnrot aikoi, saatuaan pieksut jalastaan, heittäytyä sohvan kannelle.

—Se olisi tämä sänkyvuode tohtoria varten aiottu.

—Kyllähän minä voisin tässä sohvan kannellakin.

—Ei millään muotoa, tämä on varta vasten laitettu tohtoria varten—

—Saatettaisiin me ehkä sinutellakin toisiamme, koska kerran on satuttu saman orren alle.

—Minä saan tietysti sanoa sedäksi—

—Olenko minä sitten mielestäsi semmoinen ikäloppu?

—Ei, vaan kuitenkin—

Lönnrot oli vielä pistänyt piippuunsa ja sytyttänyt sen. Muutamia savuja vedettyään virkkoi hän:

—Niin, niin, oikeassa on se Snellman siinä, mitä puhui tästä suomenkielen käyttämisestä teille nuorille miehille. Olisi siinä työtä tekijöille. Niin sanoisin minäkin, että antaa heidän ruotsalaisten pitää murhetta kielestään ja sillä kirjoittaa, tutkitaan me sitä, mitä meillä on, etsitään sitä, mitä meiltä löytyy, ennenkuin on liian myöhä.

Robert ei saanut vielä sanotuksi sitä, mikä hänellä jo oli kielellään.

—Eihän tämän oikeastaan ole hätä eikä mikään tämän meidän kielen, säilyy se siinä, mihin on kerran maahan pantu, vaikkei häntä hyvin hoidettaisikaan. Hoitelee itse itseänsä. Mutta siellä on kieliä ja murteita korprien katveissa, jotka kuolevat ja tukehtuvat eivätkä jätä jälkeensä muistoa niin mitänä; ei enempää kuin lehti, minkä toinen lehti allensa peittää. Käy heitä säälikseni köyhiä sukulaisia, joille ei saa edes hautapatsaita pystytetyksi, saati sitten muistokuvaa seinälleen ripustettavaksi.

—Mitä murteita ja kieliä ne mahtavat olla?—kysyi Robert arasti.

—Onpa sekin vatja ja vepsä, jotka on vieras uuvuttanut ja jalkoihinsa sotkenut, etteivät enää omin voimin paljon liikauttaa pääse—minkä muutamissa kylissä—mutta pian ovat nekin valloitetut, ja pian se lappikin venäläistyy, suomalaistuu ja norjalaistuu.

—Onko todellakin niin?

—Pelastaa heitä ei voi eikä elämään auttaa, mutta testamenttinsa heillä voisi teetättää ja ottaa korjuuseen vainajain perinnön. Ei ole heillä enää runoudestaan, mutta kielen tähteistä saisi tutkija vielä isotkin aarteet. Sääliksi käy heitä, oikein käy sääliksi.

—Mahtaisiko niihin tutkimuksiin suuriakin valmistuksia tarvita?

Robert tunsu, että vastauksesta hänen kysymykseensä riippuisi niin paljon, ettei hän oikein tiennyt, millaiseksi sen olisi toivonut.

—Eihän siihen muuta kuin että osaa sanat kirjoittaa ja muotoja muistoonsa merkitä. Ei sen suurempaa tiedemiestä. On ne tiedot joka maisterilla mitkä minullakin. Mutta hyvä terveys ja vähät vaatimukset, ne ovat näillä retkillä välttämättömät.

Robert päätteli:—Hän ajattelee, että minä olen hemmoteltu, mukavuuksiin tottunut, ja niitä kaipaava rikkaan rovastin poika.—Ja hänestä näytti kuin olisi Lönnrotin silmä hetkeksi pysähtynyt tarkastamaan hänen villapaitaansa, niinkuin olisi sen huulille ilmaantunut muhoilu ollut arvostelu koko tästä mukavasti sisustetusta huoneesta. Eikä Robert vielääkään saanut tehdyksi kysymystä, joka yhä oli hänen huulillaan. Äänetönnä hän riisui villapaitansa ja vaihtoi sen hienosta palttinasta tehtyyn pitkään yöpaitaan, jonka edustan, kauluksen ja hihansuut Hanna oli punaisella langalla kirjailut.

—Siinäpä taitaisi olla hyödyllinen kapine sekä kesällä että talvella, kun hiottaa, ja kepeä repussa kantaa kaksikin, sanoi Lönnrot hypistellen tuolille heitettyä villapaitaa.

—Lääkäri on rintani heikkouden tähden määrännyt minut sitä käyttämään.

—Vai ei ole terveytesi luja. Mutta hyvä se saattaisi olla terveellekin.

Ennenkuin meni levolle, virkkoi Lönnrot vielä ulos katsahtaen:

—Olisipa nyt ollut viileä kävellä öiseen aikaan ja kuuminta päivää olisi maannut, mutta eipä olisi tainnut se pappasi päästää.—Ohhoh!— onpa tässä kuin Abrahamin helmassa—ja hän nauroi makeasti hupsahtaessaan sängyn untuviin.—Enpä muista, milloinka minulla olisi ollut näin pehmoiset paikat—mitenkähän tästä aamulla ylös pääsee— uittaa kuin Ilmatarta ikänsä kaiken lakkapäillä lainehilla.—Hyvää yötä, nuorin veljeni! Auta ylös aamulla, jos en itse pääse.

Ennen pitkää alkoi kuulua säännöllinen, rauhallinen hengitys. Mutta ennenkuin Robert nukkui, oli hän saanut vastauksen kysymykseensä, jota oli mielessään hautoanut. Ja huomenna tiesi hän rohkenevansa siitä puhua Lönnrotille.

11.

Erottuaan Laurista meni Antero vanhaan tupaan hakemaan vuodettaan, mutta huomasi sen jo täytetyksi. Siinä loikoi Otto vaatteet yllä, raskaasti hengittäen.

Anteroa ei nukuttanut eikä hän viitsinyt etsiä itselleen muuta nukkumasijaa, vaan lähti harhailemaan kirkolle päin, jonne häntä veti, sen rappusille, katselemaan taas maisemaa, jota Naimi oli kehoittanut häntä yhdessä hänen kanssaan omistamaan.

Mutta ei hän sinne tultuaan ja istuttuaan saanut takaisin sitä suloista, runollista mielialaa, joka hänet tuloiltana oli siinä vallannut. Ei ollut luonnossa sitä hunnutettua, siintelevää hempeyttä, mikä silloin. Kylmähkössä aamuvalaistuksessa ja tuulen hengen käydessä pohjoisesta tuntui kaikki nyt niin järkevältä ja arkiselta. Mutta ei hän tahtonut heittää haavettaan, ei päästää povestaan sen lämpöä. Pappila nukkui siellä, ei ketään liikkunut, kaikki oli autiota ja elotonta.—Kun vain Naimi nousisi, ja saisin hänet taas nähdä ja saisin varmuutta siitä, oliko se vain ollut unta, jota olin luullut näkeväni. Vai onko se totta ja pysyväistä?—Ei, ei, ei siitä voi mitään tulla, ei se ole mahdollista, ei se Naimin herttaisuus ja ystävällisyys minua kohtaan mitään merkinnyt.

Mutta *sen* hän tiesi, sen tunsi nyt tässä aamuviileän häntä pudistaessa, että *jos* siitä ei mitään tule, niin ei hänestäkään... Ilman häntä hänen elämällään ei ole mitään tarkoitusta, ei hän jaksa panna siihen mitään merkitystä. Ei sitä suurta isänmaata, ellei samalla saa keskittää rakkauttaan johonkin erityiseen kolkkaan siitä—tähän, juuri tähän! Pian hän suorittaa papintutkinnon, voi ehkä päästä tänne apulaiseksi. Pappina hän voi vaikuttaa enemmän kuin missään muussa toimessa. Mutta ei tavallisena leipäpappina eikä ahdasmielisenä pietistinä, vaan valistuneena, kaikkea hyvää harrastavana—mitä kaikkea he tekisivätkään kansan hyväksi, he *yhdessä*, sillä yksin hän ei voisi mitään milloinkaan saada aikaan...

Jos hän nyt tulisi tuolta, jos olisi nähnyt minun tänne menevän, olisi lähtenyt minua etsimään! Astuisi tietä, sanoisi minulle, itsestään, kysymättäni:—»Tule, mennään!»—Minne?—»Kokkomäelle, istutaan siellä ja katsotaan sieltä!»—Turha toivo!

Yht'äkkiä näki Antero Kaarinan edessään ilmielävänä, hänen silmänsä, tummain ja syväin ja suurten, katsovan häntä Naimin selän takaa. Usein, kun hän tänään oli hakenut Naimia, oli hän nähnyt Kaarinan ja hänen silmänsä aran, kysyvän ilmeen. Ääni oli heillä niin yhtäläinen, että oli vaikea toista toisestaan erottaa.

Oli ollut kevytmielistä Laurin tanssittaa Naimia tässä kirkon edessä ja keikauttaa hänet ylös rappusille. Ja kuinka oli Robert voinut sanoa, ettei puhuminen siitä, ettei pitäisi juoda ja tapella, olisi meidän asia, vaan Helanderin! Mitä olivat Rajavaaran isäntä ja vanha emäntä mahtaneet ajatella siitä, että herrasväet, pappilaiset, itse rovasti, kulkevat kirkon ohi juhlan aattona patoja rämistellen?

Kaksi niin erilaista maailmaa, kaksi kuin aivan eri kansaa! Mitä ne nuo toiset tietävät ja välittävät meidän innostuksestamme? Ja mitä tiedämme *me* heidän tarpeistaan ja toiveistaan? Heidän oikeista tarpeistaan? Tienneekö Snellmankaan? Isävainaja oli heidät ymmärtänyt ja he hänet, siksi ne häntä niin rakastivat.

Kaikki oli nyt toisenlaista kuin äsken... Tuo Laurikin—eikö hän vain kuvittele ja itseänsä petä.

Ei, ei, minä en tahdo, minä en saa tällä tavalla ajatella ja epäillä ja repiä itseäni ja muita...!

Hän kohosihe, ei tahtonut antaa itsensä mennä hajalleen, niinkuin niin monta kertaa ennen. Hän nousi ja lähti kulkemaan. Häntä väsytti, ja hän tahtoi etsiä jonkun pientareen tai ahon tai lämpöisen aidan nurkkauksen, jossa voisi levähtää. Hän tuli lähteneeksi maantietä sinnepäin, minne Helanderit

olivat toisiltana menneet. Maantie kulki metsässä, ja hetken päästä erosi siitä kaitaisempi ajotie. Se vei nientä pitkin, kaitaista harjua, jonka kahden puolen järvi lainehti. Sieltä tuli talo vastaan. Nyt hän huomasi, että se oli Honkaniemi, jonka hän oli nähnyt tullessaan järveltä ja jossa soutaja oli sanonut Helanderin asuvan. Se oli kuulema ollut hänen isänsä ja äitinsä ensimmäinen koti heidän nuorina ollessaan, ennenkuin muuttivat Korpivaaraan. Mutta silloinhan se oli hänen syntymäpaikkansa.

Talo oli tasaisella kentällä. Päärakennus ja aitat ja talli ja navetta sulkiivat sen neljältä taholta, niin ettei jäänyt kuin portin aukko tielle päin. Siellä jo valvottiin, ja pihalla näkyi liikkuvan harmaapukuisia naisia niinkuin nunnia, joista hän erään tunki Rajavaaran vanhaksi emännäksi. Talo oli kuin suljettu ja eristetty paikka, niinkuin häneltä kielletty. Ja siellä oli hänen äitinsä häntä kannellut, häntä rappusilla kainaloista seisottanut.

Hän tunki silmänsä hämärtävän, ryhdistihe ja jatkoi kävelyään niemen kärkeen päin. Tuli hiekkaiselle rannalle, jossa oli pitkiä suippeita kirkkoveneitä valkamassa. Hän heittihe uimaan ja panihe uituaan maata muutaman veneen kokkaan, johon yhä ylenevä aurinko häntä suloisesti lämmitti. Ollapa siellä meren saaristossa, lämpimällä kalliolla, soutamassa, kalastamassa, purjehtimassa, aina ulappa edessä, ainakin jostain salmesta siintäen, aava ääretön ulappa! Miksi hän oli tullutkaan tänne? Jos lähtisi pois sinne heti ystäväinsä, herttaisten, aina iloisten ja reippaiden kalastajiensa luo!—Mitä hän oikeastaan täällä tekee, täältä hakee?—Sisartaan?—Niin!—Niinkö? Omituista, että minä olen täällä syntynyt ja makaan nyt tässä, kenenkään minusta tietämättä, kenenkään minusta välittämättä—nyt enemmän kuin ennenkään —orpopojasta.

Hän nukahti, hattu silmillä, ja heräsi siihen, että hänen läheisyydessään haasteltiin. Nostaen päätään laidan yli, mutta antaen sen taas vaipua takaisin näki hän kaksi miestä pesemässä silmiään rannassa. Toisen oli hän ehtinyt tuntea Rajavaaran isännäksi, toinen oli vanha harmaatukkainen pystynäinen mies.

—No, olisipa pitänyt minunkin olla tuota kummaa näkemässä, puhui vanha mies vilkkaasti ja tiukasti. Ettäkö ihan rummuilla ja padoilla päristettiin? Ja kirkon ohi?—Ja itse Rimpiläinen etunenässä?

—Niin oli!

—Ei siinä itseänsä pääpirua näkynyt?

—Ei häntä meidän silmä havainnut, miten olisi tarkempi näkijä mahtanut nähdä. Mutta se helvetin lieska kirkon takaa se kyllä nähtiin mekin.

Miehet olivat hetken aikaa vaiti silmiä hangatessaan.

—Oli huudettu ja hurrattu...

—Mitähän varten nuo huusi ja hurrasi?—annapa sitä suopaasi vähän—

—Taitaa olla niillä aina tapa semmoinen koolatessaan vieraiden kanssa. Kuului olleen kaukamatkaisia vieraita, tiesi pastori kertoa—se Kuopion koulunrehtorikin.

—Ähäh, vai se täällä, vilosohvi! Joka ei usko Jumalaankaan. Nyt minä hänet haastatan!

—Hyvinköpä monet ne nykyajan herroista uskonevat Jumalaan.—Oli siellä ollut se Kajaanin tohtorikin.

—Sekö Loru-Lönruutti, vai oli sekin!

—Niille keskellä yötä huudettiin ja pyssyillä ammuttiin, niin että tänne asti kuului.

—Sitä täällä mitä Helsingissäkin. Se piru miehillään samat työt teetättää ympäri maata, täällä niinkuin sielläkin.

—Siin' oli yhdessä joukossa se Haakmanni-vainaan poikakin, josta puhuin.

—On se nähty ennenkin, että heränneitten lapsista suurimmat maailman ystävät tulevat. Mutta ei tuota tätä osaa niin moittiakaan, kun jäi lapsena vanhemmistaan.

—Että Herra niin omansa hylkää!

—Tuopi välistä tuhlaajapoikana takaisinkin. Samassa he huomasivat Anteron veneessä, katselivat kaukaa, tulematta luo.

—Kukapa siinä tuossa veneessä makaa?

—Antaapa hänen olla mikä lienee humalainen ... herra näkyy olevan ... tottapahan selviää.

Antero ei saanut ilmaistuksi itseään, ei saanut noustuksi ja sanotuksi...

Silloin kuului kolmas ääni vähän loitompaa, Helanderin, kutsuen isäntiä eineelle.

Leikillisesti ja samalla hellästi kuului vanhan miehen ääni sanovan:

—Vai syömään! Mutta millähän sinäkin, köyhä kappalainen, kaiken mieron ruokit?

—Aina sitä meiltäkin toki Paavo Ruotsalaiselle riittää.

Hän oli siis saanut tuomionsa itseltään Ukko-Paavolta, siltä suurelta apostolilta!

Mutta mitä pahaa hän oli heille tehnyt? Millä oikeudella he puhuivat hänestä sillä tavalla? Ja Snellmanista ja Lönnrotista? Ja tarvitsiko heidän kohta luulla, että se, joka siinä lepäsi, oli humalassa! Heissä oli ylpeyttä ja ahdasmielisyyttä ja itserakkautta. Tuhlaajapoika! Ei hän semmoisena ainakaan tänne koskaan palaa! He luulevat kai olevansa kaikkia muita paremmat.

Antero oli saanut takaisin varmuutensa ja uskon itseensä ja lähti uhka mielessä pappilaan.

12.

Oli ainakin juhlallista kirkkoon-lähtö Kontolan pappilassa sunnuntaiaamuna, mutta eritoten niinä pyhinä, jolloin rovasti itse saarnasi. Kaikki kotiväki ja vieraat tiesivät rikkovansa talon hyviä tapoja vastaan, jos eivät olleet saapuvilla aamiaispöydässä, tuolien takana seisomassa, odottamassa rovastia, joka saapui siihen täysissä tamineissaan, totisena ja vakavana, asettuen tuolinsa taa, pannen kätensä ristiin ja lukien ruokaluvun, joka vain näin sunnuntaisin luettiin. Hän oli kuin muuttunut, ei näyttänyt olevan sama mies, mikä eilen kokkomäellä, ei puhunut monta sanaa ja painoi saman leiman muihinkin, jotka virkkoivat virkettävänsä tavallista matalammalla äänellä. Keskustelu rajoittui nytkin kysymyksiin siitä, kuinka vieraat olivat nukkuneet, että ilma oli muuttunut hiukan kylmemmäksi—saako luvan olla lisää maitoa?—Eilistä tapahtumista kokkomäellä ei puhuttu sanaakaan, oli niinkuin ei niitä olisi ollutkaan. Snellman sanoi vain silloin tällöin jonkun kohteliaisuuden professorskalle, joka istui häntä vastapäätä, Lönnrot kiitti ruustinnaa erinomaisesta yösijastaan ja mainiosta aamukahvista. Professori, jolla oli yllään valkoinen kaulahuivi ja hienoin verkatakkinsa, oli niinkuin olisi ollut lähdössä johonkin ylen tärkeään viralliseen toimeen.

—Niin, ehkä sitten nousemme ja lähdemme kirkkoon, virkkoi rovasti ja poistui pöydästä yhtä juhlallisesti kuin oli siihen äsken tullut.

Hetken päästä kokoonnuttiin rappujen eteen, ja niinkuin eilenkin asettui rovasti nytkin saattueen etunenään, johon pihalta ja matkan varrelta liittyi odottavaa kansaa.

—Missä Hanna on? kuului ruustinna kysyvän. Eikö hän tulekaan, vaikka pappi saarnaa?—Mutta ei kukaan tiennyt, minne Hanna oli kadonnut.

Niin pian kuin tien käänteessä tapuli tuli näkyviin, nähtiin luukussa vartioivan kellonsoittajan pään katoavan ja samassa alkoi toinen kelloista, papin kello, heilua ja soida. Kirkon portilla erosivat naiset saattueesta; herrat seurasivat rovastia sakastin kautta kirkkoon.

Heidän sakastin rappusia lähestyessään kiersi kirkon päitse esiin toinen saattue, sankka parvi heränneitä Helanderin ja Ukko-Paavon perässä. Satuttiin yhteen sakastin rappujen edessä, ja Helander ja Paavo jäivät siihen seisomaan antaakseen rovastille tietä. Mutta rovasti teki puoleksi pilkallisen kumarruksen ja kädenliikkeen, pyytääkseen Paavoja astumaan edellä.

—Herra rovasti menee vaan edeltä, sanoi Paavo.

—Kunnia sille, jolle kunnia tulee—piispa ensin ja sitten vasta rovasti.

Leikiksi lyöden virkkoi Paavo:

—Ja kun vielä kahden hiippakunnan piispa! ja meni edeltä sakastiin.

—Mikä hävyttömyys! sanoi professori, silmät päähän pysähtyen.

—Semmoisia ne on!

—Se nyt ei ole minun asiani, mutta ... kuului hän puhuvan rovastille rappusia noustessa.

Snellman ja Lönnrot ja muut herrat seurasivat mukana sakastiin, mutta Antero kiersi kirkon ympäri ja pistihe miesten ovesta sisään.

Pappilan naisväki tuli samassa vastapäisestä ovesta, ja he asettuivat »omaan penkkiinsä», »herrain penkkiin» käytävän risteyksessä vastapäätä saarnastuolia, mistä heidän täytyi karkoittaa siihen tunkeutuneita talonpoikaisvaimoja. Kohta heidän jälestään tuli samaa käytävää herrain penkin ohitse Helanderin Maria ja Hanna ja eräs kolmas, Karoliina, Anteron sisar, jonka tulon hän oli kokonaan unohtanut. Ruustinna teki heille merkkejä, että tulisivat heidän penkkiinsä. Mutta he menivät ohii ja istuutuivat takana olevan penkin suuhun, jossa muutamat körttipukuiset vaimot heti tekivät heille tilaa. Vastapäätä pappilaisten penkkiä istui miesten puolella joukko heränneitä miehiä, ja siihen asettui, sakastista kuorin ja suuren käytävän kautta tullen, Paavokin Rajavaaralaisen viereen. Hänen tullessaan kuiskahteli ja kuhahteli kirkossa, ja siellä täällä kohosi ja kurkottautui päitä häntä katsomaan. Sakastin ovensuussa oli erillään muista penkki, johon suntio sen ovea avaten saattoi Snellmanin, Lönnrotin, professorin, pappilan nuoret herrat ja joitain muita Anterolle tuntemattomia herroja. Virren veisattua asettuivat papit alttarille messupaidoissaan. Rovasti oli kerrassaan komea tässä puvussa ja teki siinä mahtavan vaikutuksen, kuin minkä kirkkoruhtinaan, jonka rinnalla Helander painui pieneksi ja vähäpätöiseksi, miltei naurettavaksi pörröisine tukkineen ja silmälasineen. Rovastilla oli mainio, sulava messuääni, kuulu koko hiippakunnassa, ja pappeinkokouksissa ja piispantarkastuksissa pantiin hänet aina alttaripalvelusta toimittamaan. Mutta niin pian kuin hän nousi saarnastuoliin puhumaan, oli niinkuin olisi hänen varmuutensa ja mahtavuutensa kadonnut. Hänen puhetapansa oli muuttunut teennäiseksi saarnan nuotiksi eikä hänen sanoissaan ollut mitään merkittävämpää sisältöä. Hän luki saarnansa aina tuon tuostakin paperiinsa katsahtaen; aatteet olivat vanhoja ja mehuttomia eivätkä vaikuttaneet. Kului pitkät hetket, ettei Antero kuunnellut eikä seurannut, niinkuin oli päättänyt tehdä, vaan tapasi itsensä tarkastamassa kirkkoa ja kansaa. Ihmisiä tuli ja meni, koiria juoksenteli, välistä haukahdellenkin, käytäviä pitkin ulos ja sisään, lapset huusivat, ja Anteron penkissä keskusteli kaksi miestä puoliääneen kalansaaliista:

—Käytänkö teillä viime viikolla nuotalla?—Elähän vai saatiin veneellinen lahnoja!—Ei ollut meillä kuoreen kudusta.—Joko teillä on ajettu sonnat pellolle?

Vasta sitten, kun rovasti oli päässyt jotenkuten tekstistä erilleen ja ryhtynyt puhumaan mieliaineestaan, saivat hänen sanansa jotain sisältöä:

—Ja mitä teille jumalansana opettaa teidän ulkonaiseenkin elämäänne nähden, jonka tulisi olla kuva teidän sisällisestä elämästänne? Eikö se opeta, että teidän myöskin ulkonaisesti tulee siveällä ja sievällä käytöksellä ja puhtaudella sekä sanoissa että töissä osoittaa olevanne Jumalan lapsia? Sen opetuksen antaa meille pyhä raamattu esimerkillä useista pyhistä miehistä ja siveistä naisista. Mutta kuinka te teette, sanankuulijani, kuinka menettelette? Pesemättömin kasvoin, pörröisin tukin ja likaisin, haisevin vaattein rohkenette te tulla yksin Herran huoneeseen, jopa Hänen armopöytänsäkin ääreen. Kuinka te esiinnytte, ette vain omassa keskuudessanne, vaan kinkereillä, pappilassa, jopa kirkossakin: sylette, meluatte ja kaikenkaltaista ulkonaista saastaisuutta harjoitatte, niinkuin tänäkin päivänä olemme nähneet ja kuulleet, vaikka siitä teille alinomaa on puhuttu ja saarnattu ja parempain ihmisten esimerkillä neuvottu.

Ja siitä johtui rovasti moittimaan heidän muitakin heikkouksiaan: laiskuutta, saamattomuutta, ymmärtämättömyyttä ja siitä seuraavaa köyhyyttä ja kurjuutta. Eivät ota eivätkä tahdokaan missään asiassa ottaa esimerkkiä niistä, jotka tietävät ja ymmärtävät asiat paremmin kuin he.

—Kohta alkaa Rimpiläinen soistaan saarnata, kuuli Antero äänen takanaan sanovan niin kovaa, että useista penkeistä kääntyi päitä sinnepäin.

Ja niin tapahtuikin. Ottaen esimerkiksi Mooseksen, joka Israelin lapsille oli neuvonut tien ei ainoastaan Jumalan tykö, vaan opastanut heitä myöskin heidän maallisissa asioissaan: kuinka heidän tuli karjaansa hoitaa ja elukoitansa ruokkia ja kuinka mannansa kerätä, hän tahtoi vain sanoa, että jos kuulisitte niitä ja ottaisitte neuvoa niiltä, jotka ovat teidän johtajiksenne täällä erämaassa kirkolta ja esivallalta asetetut, jos edes ottaisitte kuulevaan korvaan, mitä olen teille puhunut taloutenne asioista ja maittenne viljelemisestä, jos sen sijaan, että haaskaatte ja hakkaatte ja poltatte, istuttaisitte ja ojittaisitte, niin te kyllä siten paremmin kuin omin päinne maallisenkin paratiisin löytäisitte näillä Suomenkin karuilla kankailla, sillä ei olisi se täällä vaikeampaa kuin monessa muussakaan maassa, esimerkiksi maassa, jota Hollanniksi sanotaan, jossa ihmiset yhteisin voimin ovat vetelän veden pohjastakin itselleen ihanan maan ojittaneet. Olkoon se tällä erällä tästä asiasta tarpeeksi sanottu.

—Aina on palo parempi kuin suosarka, kuuli Antero taas takaansa.

—Kaskeaisi se Rimpiläinenkin, kun vain olisi kaskimaita, vastasi toinen ja kysyi samassa:—Joko teillä

on ottrapalo rovittu?—josta sitten jatkui keskustelua, rovastin jo palattua käsikirjoitukseensa ja alettua taas saarnata jumalansanaa.

Antero oli huomannut, että Ukko-Paavo ja Rajalainen tuon tuostakin vaihtoivat merkitseviä katseita ja milloin oikaisivat vartaloitaan, milloin painautuivat penkkiin ikäänkuin ilmaistakseen: kaikkea häntä kuuleekin kirkossa saarnattavan.

Kun rovasti oli lopettanut saarnansa ja päässyt rukouksiin, kasvoi taas hänen ryhtinsä, ja hän suoritti saarnan loppumenot samalla ponnella kuin alttaritoimituksenkin.

Hänen astuttuaan alas lähti osa kirkossa-olijoista ulos, ja Antero seurasi mukana. Ovella hän kuuli heränneen miehen virkkavan toiselle:

—Se oli sitä hänen armojärjestystään se, mutta vieneeköhän se ketään taivaaseen.

Kirkkomäellä tapasi Antero ruustinnan, professorskan ja Aneten. Ruustinna lähti aina kirkosta rovastin saarnan jälkeen. Heidä seurasi joukko vaimoja ja tyttöjä ihmetellen heidän hienoja vaatteitaan. Erittäinkin Aneten sininen muslimihame heidän uteliaisuuttaan kiinnitti, ja he kurkottautuivat sitä hypistelevin sormin koskettelemaan.

—Mitä piditte saarnasta? kysyi ruustinna Anterolta.

—Ei pappa minusta nyt oikein hyvin onnistunut, vastasi Kaarina.

—Miksei? Mitä tarkoitat?

—Sitä minä vaan ihmettelen, virkkoi professorska, että vaikka lanko tästä samasta asiasta on puhunut niin kauan kuin minä muistan, niin ei se ole hänen sanankuulijoihinsa tehnyt sen suurempaa vaikutusta. On niinkuin hän kaiken aikaa olisi puhunut metsän puille—aina se sama tuleminen ja meneminen—ja kuinka ne sylkevät ja rykivät—ja—etten sanoisi pahempaa.

—Olaita et saa syyttää. Mitä hän voi, kun—se on kaikki Helanderin ja niiden muiden pietistien syy. Kun opetetaan, ettei ole mitään väliä sillä, olipa ihminen ulkonaisesti millainen tahansa, että päinvastoin kuta suuremmat rikkaläjät kynnyksen edessä, sitä puhtaampaa on silloin muka sisässä tehty, ja päinvastoin. Se on muka merkki pyhydestä se ulkonainen epäsiisteys. Se on sen Helanderin oppia, sitä hän kuului viime sunnuntainakin saarnanneen.

—Ei hän nyt aivan sitä...

—Mitäs sitten?

—Hän tarkoitti, että ulkonainen siisteys usein voi olla merkki siitä, ettei ole kyllin puhdasta sisällä.

—Mistä sinä, Kaarina, sen tiedät, mitä hän tarkoitti.

—Hanna...

—Niin, Hanna,—kuinka hän voi tehdä, niinkuin teki tänään? Mitä ihmiset siitä ajattelevat?

—Ei se nyt mitään, hän oli kai mennyt tapaamaan Karoliinaa ja sillä tavalla joutunut sinne.

—Mutta miksei hän silti olisi voinut tulla Karoliinan kanssa?

—Meidän olisi pitänyt jäädä vielä kirkkoon kuulemaan Helanderia...

—En minä jaksa enkä viitsi—kyllä minä sen kaiken jo tiedän, sanoi ruustinna.

—Ei, mutta katso tuota! Se on liiaksi, liiaksi hullunkurista!— huudahti professorska osoittaen kirkosta tulevaa ryhmää, äitiä tyttarineen, jotka kaikki suurimmasta pienimpään olivat puetut körtteihin ja ruojukenkiin.

—Kuule, ei sinun pidä nauraa niin, että ne huomaavat.

—Se on kuitenkin kovin hullunkurista!

—Ei se minua naurata, se on niin kovin surullista!

—Ajattele, jos Hannakin—

—Mitä sinä puhut?

—Minä vain lasken leikkiä—

Maantiellä, heidän astuessaan ulos hautausmaan portista, tuli heitä vastaan Naimi.

—Eikö posti vielä tullut? kysyi ruustinna.

—Ei, vastasi Naimi, en ymmärrä, missä se viipyy.

—Sinäkö nyt postia hoidat? hymähti professorska. Mutta samalla kuuluikin aisakellon ääni sillalta päin, ja Naimi pyörähti takaisin pappilaan ruustinnan kanssa.

—Kyllä minä otan vastaan postin, sanoi ruustinna.

—Ei, ei, kyllä minä...

Kaarina ja Anette katsahivat Naimin jälkeen ja hymähtivät merkitsevästi.

—Mennään lukemaan hautakirjoituksia, ehdotti professorska, ne ovat välistä niin mahdollottoman hullunkurisia!

Siinä oli yht'äkkiä Lauri heidän edessään ja liittyi Aneten seuraan, välttämättä Anteron silmiä. Hän tarjosi kukan Anetelle ja Anette kiinnitti sen hymyillen vyötäisiinsä. Kaarina jäi kulkemaan Anteron kanssa. He puhelivat jotain, mutta Antero ei saanut mielestään kysymystä, mitä varten Naimi oli mennyt ja mitä varten tytöt olivat hymähtäneet hänen jälkeensä.

Kun Antero taas tuli kirkkoon, ihmetytti häntä, että kaikki siellä oli kuin muuttunut. Penkit olivat täynnä, kirkossa vallitsi täydellinen hiljaisuus, ja kaikkien huomio oli kiintynyt saarnastuoliin, jonne Helander juuri oli noussut.

Saarnastuolista hän teki kokonaan toisen vaikutuksen kuin äsken alttarilta rovastin rinnalla. Hänen selkänsä oli oiennut, hänen päänsä oli noussut pystyyn, hän oli varma ja itsetietoinen liikkeissään avatessaan kirjoja ja ne sulkiessaan ja tekstit ja rukoukset luettuaan ne pois pannessaan. Pysty tukkatöyhtö, jota hän silloin tällöin kädellään kohenteli, oli kuin kypärän töyhtö. Ääni, vaikkei ollutkaan suuri ja voimakas, tunki kirkon kaukaisimpaankin kolkkaan. Hän puhui vapaasti, papereihin katsomatta, ja ääntä seurasi katse, näyttäen tunkevan yhtä kauas kuin sekini, sattuvan kaikkiin yhtä haavaa, nauliten paikoilleen ja hereillä pitäen jokaisen kuulijan,—ja sattuen samalla häneenkin, Anteroon, niinkuin hänestä näytti,—ja tarkoittaen sanat erityisesti juuri kuin häntä, niinkuin hänestä tuntui. Ja kohta alussa oli hänen äänessään ja olennossaan jotain samalla torjuvaa ja hyökkäävää, niinkuin hän olisi ollut piiritetyssä tornissa ja heittänyt sieltä haavoittavia nuolia häntä saartavaan joukkoon, niinkuin ei olisi hänellä ollut ainoatakaan ystävää, ei ainoatakaan myötätuntoista kuulijaa.

Hän luki ensin päivän tekstin, luki sen hitaasti ja pannen painoa joka sanalle, niinkuin olisi niissä ollut erityinen nykyhetken merkitys:

—»Huutavaisen ääni on korvessa: valmistakaat Herran tietä, tehkää tasaiset polut erämaassa meidän Jumalallemme. Kaikki laaksot pitää koroitettaman ja kaikki vuoret ja kukkulat pitää alennettaman, ja mitä on tasoittamatonta, pitää tasattaman ja koliaat silitettämän. Sillä Herran kunnia ilmoitetaan ja kaikki liha on ynnä näkevä Herran suun puhuvan. Ääni sanoo: saarnaa! Ja hän sanoi: mitä minun pitää saarnaaman?—Kaikki liha on ruoho ja kaikki hänen hyvytensä niinkuin kedon kukkanen. Ruoho kuivuu pois, ja kukkanen lakastuu, mutta meidän Jumalamme sana pysyy iankaikkisesti.»

Sitten hän alkoi vähän lomaa pitäen:

—Huutavan ääni sanoo siis: saarnaa! Ja ääni kysyy: mitä pitää minun saarnaaman? Mitä erittäin tänä päivänä?

Hän piti taas hetken lomaa ja vastasi sitten kysymykseensä:

—Ilosta ja riemusta pitää minun saarnaaman.—Niinkö? kysytte kummastellen. Niin juuri! vastaan minä.—Mutta ei siitä ilosta ja riemusta, joka on Jumalan mielen mukaan ja joka taivaassa autuaita odottaa heidän palkanansa siitä, miten heitä täällä maan päällä on pilkattu ja kiusattu ja vainottu, eikä siitäkään, minkä syntinen ihminen tuntee saadessaan jo täällä maan päällä osoituksia Jumalan armosta —ei niistä tällä kertaa, vaan niistä iloista ja riemuista, jotka ovat pimeyden ruhtinaan mielen mukaiset ja joita suruton maailma itse itselleen joka päivä valmistaa tänä päivänä iloksensa, maalliseksi paratiisiksi. Niistä pitää minun tänä päivänä puhuman, ja siihen tehtävääni pyydän Sinulta, oo Herra Jumala, rakas taivaallinen Isä, voimaa ja vahvistusta Sinun omalla opettamalla rukouksellasi... Isä meidän, joka olet taivaassa...

Ei kuulunut hiiskaustakaan kirkosta, ei ainoatakaan päätä kääntynyt pois papin kasvoista, ja kun hän polvistui äänetönnä lukemaan isämeidän rukousta, kaatuivat penkkien täydet kuin pyyhkäistyinä yhteiseen, hiljaiseen rukoukseen.

Kun hän taas seiso suorana saarnastuolissa, oli hän tarttunut kahdella kädellä kiinni sen laitaan niinkuin tukea hakien. Hän alkoi tyyneesti ja kuin hilliten itseään, mutta kiihtyi ja vilkastui vähitellen ja ääni sai yhä enemmän paatosta, vaihtuen väliin pilkalliseksi. Antero huomasi heti, mihin hän tahtoi tulla ja että saarnan kärki oli tähdätty pappilaisia vastaan.

—Niin, puhukaamme siis ilosta ja riemusta, sillä eihän nykyaikana enää kuule muusta kuin niistä puhuttavan, ei muusta kuin juhlista, tansseista, huvituksista ja juomingeista. Vai missä kuulee nyt luettavan tai veisattavan tai Jumalan sanaa harjoitettavan; Ei muualla kuin täällä erämaan matalimmissa majoissa. Oppineet ja etevät ja maan mahtavat ja viisaat eivät meille siinä asiassa suinkaan mitään esimerkkiä anna. He päinvastoin antavat meille esimerkkiä juuri siitä, miten me oikein voisimme maallisella turhuudella mieleemme täyttää. Pääkaupungista ja yliopistosta, valon ja valistuksen lähteestä, leviää tänne meihin epäusko, turmelus ja kevytmielisyyys, leviää kaikkeen maahan ja kaikkeen kansaan. Ja että maailman villitsijä saisi ihmiset tähän menoonsa oikein mieltymään, että saisi sokaistuksi silmät ja omattunnot vaiennetuiksi, tekee hän, niinkuin hänen tapansa aina on ollut: pukeutuu kauniiksi ja viehättäväksi, sanoo tuon kaiken hyvän olevan, uskottelee sen muka tapahtuvan jalojen tarkoitusten saavuttamiseksi, aatteiden ja ihanteiden tähden, maan ja kansan »pelastukseksi». Kuulisittepa te, jotka täällä erämaassa pimeydessä elätte, mitä hyvää huolta teistä pidetään, kuinka teille lähetetään sanansaattajia kertomaan siitä, miten teidän on »uudesti synnyttävä» —ei katumuksen ja kilvoittelun kautta, vaan muka kaikenkaltaisten ylevien aatteiden kautta, jotka juomingeissa syntyvät ja joita juhlissa ja tansseissa julistetaan. Minä olen kuullut sen, ja minä tiedän sen. Mutta mitä he opettavat sitten meille? Että ihmisjärki on ylinnä kaiken, ja että kun järki ei voi Jumalaa käsittää, niin ei Jumalaa siis olekaan. Entä raamattu? Mutta kun raamattu ei olekaan Jumalan kirjoittama, vaan ihmisten, kun ei se ole muuta kuin satua, tarinaa, vanhaa runoa, niinkuin Kalevalat ja sen semmoiset, joita he meille raamatun ja pyhien virsien sijaan tyrkyttävät! Eihän se ole muuta kuin yhteen koottua Israelin kansan maallista viisautta, ei muuta kuin sen siveellinen lakikirja, niinkuin muka Sananlaskut ja sen semmoiset. Ja että Kristus, jos häntä lienee ollutkaan ja jos hän ei ollut vain petturi, oli vain tavallinen ihminen eikä meidän jumalallinen Vapahtajamme ja Jumalanpoika. Vapahtaja—mitä me semmoisella, kun ei ole edes kuolematonta sielua, ei pelastuksen toivoa ja tarvetta, ei taivasta ja iankaikkista elämää! Te luulette, että minä liioittelen ja leikkiä lasken, mutta totta on joka sana, on omine silmineni oppineiden kirjoista lukemaani ja omine korvineni oppineiden ja filosofien suusta, professorien, jopa piispainkin suusta kuulemaani. »Eihän ole mihinkään koko kristinuskosta», sanoi minulle itselleni muuan piispa. »Mitä se on vaikuttanut?» sanoi hän. »Onko ihmiskunta parantunut, ovatko sodat ja kärsimykset loppuneet? Onko paha maailmasta kadonnut?»—Jumalankieltäjiä he ovat, sanon minä, puolipakanoita nuo ensimmäiset ja ylimmät Suomen kansan opettajista ja nuo korkeimmat Suomen kirkon kaitsijoista! Ja se, joka ei ole kieltäjä, hän on ainakin epäilijä tai välinpitämätön, jota eivät uskon asiat liikuta, joka ei koskaan ole tehnyt itselleen kysymystä: »Ah Herra, kuinka minä autuaaksi tulisin?» Vaikkeivät he julkisesti Jumalaa kielläkään, niin elävät he kuitenkin, niinkuin ei Jumalaa olisi, niinkuin ei olisi tuomaria, ei rankaisijaa, ei helvettiä—niinkuin eivät koskaan ajattelisi, että meidän kerran kuoleman pitää. Elävät, niinkuin joka päivä olisi viimeinen, mutta niinkuin ei viimeistä päivää kuitenkaan olisi.

—Voi, voi, kuului huokauksia sieltä täältä.

—Kun kirkon korkeimmat kaitsijat näin, niin mitä sitten voidaankaan toivoa, odottaa, vaatia sen pienemmiltä paimenilta! Kuinka voidaan toivoa, että he voisivat paremmin karjaansa kaitsea! Uskottomuus, välinpitämättömyys, velttous, jopa turmelus ja ilmeiset ulkonaiset helmasynnitkin: ahneus, ylellisyys, korttipeli, tanssi ovat merkkejä, mistä monet meidän pappimme tätä nykyä tutaan. Kaikkein parhaatkin ovat vain palkkapaimenia, jotka eivät ajattele, kuinka laumansa susien suusta pelastaisivat, vaan kuinka itse tästä karjasta parhaiten hyötyisivät. Eivät toki kieltäjiä ole, mutta sanan valoa, tietoa autuuden tiestä heillä ei ole. Ja senpätähden: kun siellä kanuunat kumahtelee ja torvet toitahtelee ilmaisten maailman lasten ilveitä, niin täällä pyssyt paukkaa, padat rämisee ja viulut vinkuu, ja niinkuin siellä mennään tanssivaatteissa, silkissä ja sametissa ja töyhdöissä ja höyhenissä kemuista kirkkoon ja kirkosta kemuihin ja yöllisiin juominkeihin, niin tehdään täälläkin.—Montako lienee teistäkään, jotka siinä istutte, ehtinyt silmänsä viime yönä ummistaa? Missä toimissa, missä aatteissa ja missä mielessä olette viettäneet yön yhtä kristikunnan suurinta juhlaa vastaan? Tansseissa taas, juomingeissa, soiton ja rähinän humussa, jopa tappelussa ja kenties verenvuodatuksessakin. Voi sitä huutoa ja melua, joka yökauden raikui rantoja pitkin, voi sitä helvetin loimoa, joka taivaalla punoitti! Ja itsensä kirkon naapurissa, itsensä Herran huoneen ympärillä ja läheisyydessä! Nämä lasit sen loimoa kuvastivat, nämä ikkunat tärähtivät ohikulkevain patain räminää ja vavahtelivat laukauksien pauketta. Vaan ettekö kuulleet kuolemattomien sielujenne hätähuutoja? Ettekö nähneet teitänne siinä tulella, jonka itse olitte sytyttäneet? Ette kuulleet, sillä maailman humina ja omat ilohuuton ja juopunut rähinänne lukitsivat korvanne! Mutta me näimme ja kuulimme sen, ja me kysimme kukin itseltämme: joko on Herrankin huone piruilta piiritetty ja sitä vastaan ja sitä valloittamaanko he ovat joukkonsa johtaneet? Joko ovat sen haltuunsa ottaneet ja tanssilavaksensa sen lattian laittaneet ne, jotka tätä ennen vain kirkonmäellä tanssivat ja temmeltivät? On todella ihme ja kumma ja todistus Herran

pitkämielisyydestä, ettei Hän äärettömässä lapeudessaan ole vielä tahtonut teitä rankaisevalla kädellään koskettaa eikä teitä vielä vihassaan siihen paikkaanne naulita, niinkuin Lootin vaimon. Ja se on totista totta tämä, eikä ole siinä sanaakaan liikaa, sillä me olemme sen omin korvin kuulleet ja omin silmin nähneet. Mutta kun me sen kuulimme ja näimme, laulut, laukaukset, hoilotukset ja ilotulien loimon, niin murhe mursi mieleemme ja itku tyrehytti äänemme, ja Herran virsi katkesi kurkkuumme.

Kuului ensin yhä eneneviä nyyhkytyksiä naisten puolelta ja sitten huokauksia ja voikahduksia.

—Tämäpä onkin eri puhetta tämä kuin taanoinen, kuuli Antero toisen niistä miehistä sanovan, jotka äsken olivat arvostelleet rovastin saarnaa, ja sitä seurasi pidätetty huokaus.

Naimi tuli juuri kirkkoon, näkyi ovessa, pysähtyi, aikoi edetä, mutta lyykähti lähimmän penkin päähän. Sakastin ovessa oli seisonut Lauri, ikäänkuin uhmatukseen, kädet ristissä rinnan päällä, pihtipieltä vasten nojaten; hänkin siitä katosi, ja Helander jatkoi yhä kiihtyen:

—Semmoista on elämä täällä! Tämmöistä on tämä kansa tässä Suomenmaassa kaikkialla, minne tuleekin, enkä minä nyt ole näyttänyt sille kuin muutaman puolen siitä itsestään, en vielä sen ahneutta, en sen haureutta, petollisuutta ja valheellisuutta. Se päivällä synneissään vaeltaa, ja yöllä se niissä nukkuu. Sitä tahdotaan nyt uuteen elämään herättää ja sen korvaan huudetaan: Nouse sinä, joka makaat! Uusi aamu koittaa sinulle! Tunne itsesi! Vaadi oikeuksiasi ja etujasi holhoojiltasi, kutsu heitä tilille ja riitele pois perintöosuutesi lukkojen takaa! Kun sen saat, olet pelastettu, kun sitä perintöäsi hyvin hoidat, et tule koskaan maan päältä katoamaan. Mutta minä sanon: —Tätä Suomen kansan herättämistä ja sivistämistä on aloitettu väärästä päästä! Sen kuorta vain tahdotaan kiilloittaa, mutta sisus jätetään rumaksi ja roskaiseksi. Meissä täytyy ennen kaikkea tapahtua sisällinen uudistus, kansan täytyy herätä, mutta ennen muuta herätä syntinsä tuntoon. Herätä hengellisesti ja siveellisesti. Sen täytyy pukeutua katumuksen säkkiin ja sirottaa päänsä päälle oman viheliäisyytensä ja vaivaisuutensa tuhkaa. Vasta sitten, kun me löydämme Jumalan vanhurskauden ja teemme hänen tahtonsa, kaikki muukin meille annetaan. Ilman sitä ovat tekomme turhat ja siemenemme kalliolle kylvetty.

Väärästä päästä? Sisällinen uudistus? Mitä puhetta se on tuo? Mikseivät ne kaikki voisi käydä käsi kädessä?

Olisiko totta, että tuo toinen on tärkeämpää? Mutta miksi niiden pitää olla ristiriidassa? Snellmanin aatteiden ja Lönnrotin työn ja sen kaiken, mitä se nyt tuossa saarnaa? Ja Anterosta oli niinkuin hän taas olisi saanut uuden aatteen, uuden näkökannan, niinkuin hänellä olisi ollut koko totuus ja kaikilla noilla, jotka toisiaan tuomitsivat ja itseään ylistivät, vain osa siitä.

Mutta saarna lähene loppuaan. Helander oli kääntynyt uskolaistensa puoleen,—»niiden puoleen, joita Herra oli saanut luoksensa vetää ja joiden sydämiin hän oli sanansa siemenen kylvänyt, joiden silmät hän oli avannut näkemään ja korvat kuulemaan». Ja mitä varten hän oli mahtanut sen tehdä? Sitä varten varmaankin, että he huutaisivat, mitä näkevät, ja kuuluttaisivat, mitä kuulevat. Heidän on totuus tunnustettava ei ainoastaan niin, että oman viheliäisyytensä paljastavat eivätkä koeta himojensa ja halujensa päälle vetää niitä sovittavaa kiiltoa ja puolustaa niitä milloin milläkin hyvällä tarkoituksella, minkä piru heidän korvaansa kuiskaa, ei vaatettaa pahuutensa ryysyjä pyhyiden ja hyvyiden ulkokullaisella verkavaipalla, vaan myöskin niin, että *maailma* sen kuulee ja tajuaa. »Sitä elkää peljätkö, jos maailma teitä siitä vieroo ja vainoo, sillä se tapahtuu totuuden tähden, jota se ei siedä kuulla. Sillä kuka, minä kysyn, kuka totuutta julistaisi, ellei se, joka on sen omistanut? Kuka puhuisi, ellei se, joka tietää? Elkääkö jättäkö tätä työtä papeillenne ja joillekuille johtajillenne, vaan tehkää itse kukin kohdastanne työtä Herran viinamäessä. Pysykäämme maailmassa, ei niin, että itsemme siihen sekoitamme, vaan niin, että itsemme siitä erotamme. Ei maailmassa maailman kanssa, vaan maailmassa maailmaa vastaan, ei kaulakkain, ei käsikkäin, vaan sotien ja taistellen, aina sen väijyntää varoen ja aina valveilla ollen. Missäpä kauppiaille ja rahanvaihtajilla täytetyn Herran temppelein tavannemmekin, olkoon että omassa sydämessämme tai ulkonaisesti, niin tehkäämme puhdasta, niinkuin Herramme teki, ruoskaan tarttukaamme, pöydät kaatakaamme! Ja jos tapahtuisi taas, että maailma meitä kiusaa ja meille kaiken kauneutensa ja koreutensa palkinnoksi lupaa, niin sanokaamme, niinkuin sanoi Vapahtaja: Mene pois minusta, saatana!—Amen!»

Antero tuli sakastiin juuri samassa, kun Helander astui sisään toisesta kirkon ovesta ja Snellman ja Lönnrot ja muut herrat toisesta. Helander ei katsonut ketään silmiin.

Snellman meni hänen luokseen ja virkkoi:

—Herra pastori, on aina mieluista kuulla miehen avonaisesti ja pelottomasti lausuvan julki vakaumuksensa, olipa sitten tai ei yhtä mieltä hänen kanssaan. Mutta—lisäsi hän sitten, kun Helander nähtävästi hiukan hämmästyen katsoi häntä silmiin—mutta usein tapahtuu, että sen, minkä entusiasmi rakentaa, sen repii fanatismi maahan.

Helander ei osannut vastata siihen muuten kuin kömpelöllä kumarruksella Snellmanin kumarrukseen.

Rovasti oli sakastin suuren kaapin edessä pukemassa ylleen messukaapua. Hän oli kalpea. Kun Helander tuli siihen ripustamaan kappaansa naukaan ja ottamaan hänkin messupukua, virkkoi rovasti häntä silmiin katsomatta:

—Tuolla on mies noutamassa pappia sairaan luo. Toivon että voit lähteä heti.

—Nyt hetikö?

—Onko sinulla ehkä jotain, joka estää?

—Ei minulla, mutta minä ajattelin, että kun on niin paljon kastettavia ja...

—Minä kyllä pidän lopusta huolen ... ehkä minäkin sentään vielä johonkin kykenen ja kelpaan.

—Sedän ei pidä pahastua—mutta minä en voinut sanoa muuta kuin mitä sanoin—totuuden.

—Anteeksi pyyntökö?

—Ei suinkaan.

—Vai niin, hyvä on. Hän odottaa tuolla.

Ja rovasti käänsi hänelle selkänsä menen suurella liikkeellä kirkkoon alttaritoimitusta pitämään.

Helander meni sakastin ovella odottavan miehen luo.

—Onko niin kova kiire, että kesken jumalanpalveluksen?

—Eihän sillä toki niin, täytyyhän veneen muutakin väkeä odottaa.

Helander meni ulos. Antero seurasi häntä sakastin rappusille. Siinä seisoivat Paavo ja Rajalainen.

—Taisitpa saarnata virkaeron itsellesi, sanoi Paavo.

—Täytyihän sanoa, mikä oli sydämellä.

—Jopa joo, se pitää sanoa, mutta saanetko kuitenkin näitä Kontolan suruttomia väkisin taivaaseen ajetuksi.

Helander näytti hämmästyvän ja ikäänkuin pettyvän.

Antero näki Naimin ja Kaarinan tulevan kirkon portista ja rientävän kiireesti pappilaan. Heidän astunnastaan ja liikkeistään hän päätti, että heidän mielensä oli kuohuksissa. Naimi näytti itkevän ja Kaarina häntä lohduttavan.

Joku löi häntä olkapäälle—Lauri. Siinä olivat myöskin Robert ja Risto,

—No, nyt saimme kuulla kunniamme, sanoi Lauri.

—Fanaatikko! sanoi Risto, ylenkatseellisesti olkapäitään kohauttaen.

—Ensi pyhänä saarnaan minä, ja silloin *he* saavat kuulla kunniansa! huudahti Lauri.

—Mutta oli siinä nyt kuitenkin jotain, uskalsi Antero.

—Jotain? tarttui Robert hänelle oudolla kiihkolla.—Ei niin mitään! Se oli pelkkää nonsenssia alusta loppuun. »Aloitettu väärästä päästä!» Käydä Snellmanin aatteiden kimppuun, vieläpä kirkossa moukkain edessä, joilla tietysti ei voi olla mitään käsitystä siitä, mistä on kysymys, yhtä vähän kuin nähtävästi hänellä itselläänkään—typerätä! Pysyisi suutari lestissään—isän sijassa minä—! Mutta ei maksa vaivaa itseään sen tähden suututtaa.

Silloin huomasi Antero sisarensa tulemassa ulos kirkosta ja riensi häntä vastaan.

—Milloin sinä tulit? Minä näin sinut kirkossa.

—Tulin eilen iltamyöhällä ja olin yötä Honkaniemessä.

—Mikset tullut kohta pappilaan?

—Te olitte kaikki kokolla.

—Olisit tullut sinne.

—Enhän minä.

—Olit siis siellä jo tänä aamuna ... enkä minä mitään tiennyt, vaikka kuljin ihan ohitse.

—Vai niin, no tule sitten nyt.

—Nytkö? Mutta etkö sinä tule pappilaan?

—Minä olen niin ujo sinne tulemaan, kun siellä on niin paljon niitä vieraitakin.

He lähtivät Honkaniemeen päin, katselivat toisiaan uteliain, tutkivin silmin.

—Vai sinäkö sitä nyt olet Karoliina?

—Niin, ja sinä Antero—on aivan ihmeellistä sinua taas kerran vuosien perästä tavata—niin, onnea maisteriksi!

—Sinä olet niin heikon ja vaivautuneen näköinen ... oletko ollut sairas?

—En minä mitään—niin erittäin.

He olivat toistensa ainoat omaiset ja tuntuivat kuitenkin vierailta ja kaukaisilta, ja Anteron ystävällisen innostuneella ja osaaottavalla äänellä sanotut sanat kaikuivat hänen omissakin korvissaan vierailta. Sisarensa koko olennosta ja ilmeestä hän näki heti, ettei tämä ollut onnellinen, ja hän tunsu ohimenevän säälin tunteen pulpahtavan rinnassaan. Mutta samalla hän koko ajan tässä hänen vieressään kävellessään tunsu jotain muuta eikä päässyt siitä erilleen: että hänen ehkä nyt täytyy mennä Honkaniemeen ja ehkä jäädä sinne päivälliselle eikä pääsekään pappilaan. He puhelivat kulkiessaan, hypähdellen asiasta toiseen: heidän enostaan Porvoossa, Anteron maisteriksi vihkimisestä...

—Kun et sinä, Karoliina, tullut, vaikka minä sinua niin odotin.

—No, johan nyt ... minäkö! Kuinkas nyt minä!—Hän sanoi sen niinkuin semmoisesta ei olisi voinut olla kysymystäkään.

He puhuivat Anteron matkasta ja hänen käynnistään Rajavaaralla, mutta siinä sivussa koetti Antero keksiä keinoa, kuinka pääsisi seuraamasta Honkaniemeen saakka.

—Huomasitko kirkossa Snellmanin ja Lönnrotin? sanoi hän yht'äkkiä.— Sinun pitäisi kuitenkin tulla pappilaan, niin saisit nähdä heidät, he matkustavat luultavasti jo tänä iltana. Minäkin näin heidät nyt ensi kerran.

—Sinä tahdot tietysti olla heidän kanssaan ... minähän voin sitten illemmalla tulla sinua tapaamaan.

Putosi kuin paino Anteron sydämeltä. Nyt olisi hän voinut sydämellisemmin ja luonnollisemmin kysellä sisarensa asioita, mutta oltiin jo Honkaniemen portilla.

—Niin no, sinä tulet siis iltapäivällä pappilaan ... tule nyt pian...

—Niin, kyllä minä...

Antero kiiruhti pappilaan, jossa tytöt ja ruustinna istuivat verannalla odottamassa rovastia kirkosta. Ruustinnan silmät olivat itkettyneet. Hänelle oli juuri tehty selkoa Helanderin saarnasta.

—Se on kauheata ... kuinka voi puhua noin...! Tämä on enemmän kuin koskaan ennen, ja me kun kuitenkin olemme heitä kaikella tavalla auttaneet...

—Mutta ei kai mamma vaadi, että hänen *sentähden* pitäisi olla lausumatta vakaumustaan? sanoi Hanna.

—En suinkaan ... enhän minä sitä ... mutta että hän sillä tavalla ... sitä sinä et nyt mitenkään voi puolustaa, Hanna.—Ja että menee kesken pois ja jättää papan yksin!

Antero ei saanut avatuksi suutaan sanoakseen, mitä hän siitä asiasta tiesi, sillä samassa tulivat Lönnrot ja Robert vinniltä ja professori omasta huoneestaan.

—Jaa, jaa, sanoi Lönnrot hymähtäen ja ikäänkuin ruustinnaa lohduttaen,—jos ne vain nuo pietistit saisivat mielensä mukaan meitä helvetin tulessa kärventää...

Kaikki sille nauroivat—ainakin koettivat, paitsi Hanna.

Professori ei puhunut mitään, pudisti vain päätään ja piti huulensa pinnistettyinä.

13.

Päivällinen oli jäykkä ja painostava, vaikka rovasti koetti olla niinkuin ei mitään olisi tapahtunut. Kukaan ei tahtonut puhua mitään asiasta, joka kuitenkin oli pääsemässä kaikkien huulilta. Yht'äkkiä virkkoi kuitenkin professori, voimatta enää kauemmin pidättäytyä:

—Minun mielestäni ei sinulla, lanko, ole muuta mahdollisuutta kuin ilmoittaa asiasta tuomiokapituliin. Tämä ei nyt ole muuta kuin kansan suoranaista kiihoittamista, sen yllyttämistä sekä kirkollisia että maallisia esimiehiään vastaan. Se on sitä paitsi subordinatsioonirikos mitä raskainta laatua. Rovasti sanoi vain:

—Jaa, jaa.

—En luule, että sellaisella keinolla mitään voitettaisiin, Sanoi Snellman.

—Ei, ei, sanoi rovasti nyt.

—Niin, minä vain sanon—ja professori irroitti serviettinsä ja rutisti sen eteensä pöydälle—minä vain sanon, että jos sallit tämän jatkua, on kaikki auktoriteettisi mennyt tässä pitäjässä ja sinä saat hakea itsellesi toista pastoraattia.

—Lanko ehkä liioittelee.

Puhe päättyi siihen. Syötyä ja piippuun pantua kirkastui kuitenkin kirkastumistaan rovastin mieli, ja kun hän, vaihdettuaan virkakauhtanan mukavaan kotitakkiin, istuutui lehtimajaan, jonne samassa ilmaantui kahvitarjotin, niin puhaltui viimeinkin pilvi hänen otsaltaan. Lyöden ruustinnaa olkapäälle sanoi hän:

—Ja nyt luulen minä, mamma, että olemme ansainneet emme ainoastaan kahvia, vaan myöskin lasin sinun hyvää punssiäsi.

Riemastuen rovastin mielenmuutoksesta huudahti ruustinna:

—No sitä sinun pitää saamasi, rakas pappa! Ei todellakaan maksa vaivaa ottaa sitä asiaa sen raskaammin kuin ennenkään.

—Missä Lönnrot on?

—Hän meni jonnekin Robertin kanssa.

—Entä lanko?

—Hän vetäytyi huoneeseensa kirjettä kirjoittamaan.

—Siinä istuivat lehtimajassa rovasti, Snellman ja nuoret.

—Niinpä niin, onhan se kyllä vähän niin ja näin, että oma apulaiseni haukkuu minut helvettiin omasta saarnastuolistani, mutta kun ei hänellä liene gehennan avaimet hallussaan enemmän kuin elysiuminkaan, niin voinemme siis ainakin siihen nähden odottaa tapausten kehitystä yhtä rauhallisesti kuin tähänkin asti. Vai mitä arvelet, Snellman, tämänpäiväisestä saarnasta?

—Kaikilla koskilla on kuohunsa, toisella äkäisempi kuin toisella. Mutta mitä asian ytimeen tulee, niin ei oikeastaan ole ollenkaan ihmeellistä, että tämä liike on niin levinnyt ja yhä leviää. Uskonnollinen lahkolaisuus ja fanatismi valtaa voimakkaammin kansoja, jotka syystä tai toisesta eivät muualta saa tyydytystä henkisille tarpeilleen. Anna kansalle tervettä tekemistä yhteiskunnallisella ja valtiollisella tai muilla ihanteellisilla aloilla, ja se on paraneva taudistaan.

—Jaa, jaa!—No, mutta siinä hän nyt on! Ruotsalainen!—Minnekä te menette? Tulkaapa tänne!

Ukko-Paavo, keppi kädessä ja kontti hartioilla, kulki juuri ohitse pappilan läpipihan. Hän pysähtyä töksähti äkisti eikä ollut ymmärtävinään, mistä ääni kuului.

—Kuka siellä huutaa niin tämän pitäjän rovastin äänellä? Ääni kuuluu, muttei miestä näy!—ja hän aikoi jatkaa matkaansa.

—Tulkaapa tänne vähän! Ei saa niin ylpeästi ohi ajaa!

—Ka sieltäkö se!—Vaan jos en tulekaan, kun on noita punaisia riepuja tuossa kuivamassa. Mene tiedä, mihin helvetin pyykkiin minua houkuttelette.—Siinä oli joku tyttöjen punainen huivi koivun oksalla.

—Kyllä Paavo uskaltaisi, vaikka olisi tämä itsensä helvetin portti.—
Tulkaa nyt vaan—ottamaan ryyppy matkalle lähtiessä.

—Vai ryyppy! No se! No, senhän tietää koko maailma, että Paavo rientää ryyppyn luo niinkuin vasikka juomiselleen.

Rovasti ojensi hänelle punssilasit jo lehtimajan ovella ja yhdellä kulauksella heitti Paavo sen kurkustaan alas.

—Vielä toinen.

—Vai vielä toinen? No, koska tahdot nähdä, millainen mies minä olen, niin tällainen minä olen—ja Paavo kaasi vielä toisenkin.

—Istukaahan.

—Ei ole aikaa, vene odottaa tuolla tuomarin niemessä.

—Mitäs kuuluu muuten?

—Mitäkö kuuluu? Kuulithan sen jo äsken tuolla kirkossa, mitä kuuluu.
Sinulla on hyvä renki, joka näkyy tekevän työtä isäntänsäkin edestä.
Vaan kuka se on tämä vieras?

—Hän on rehtori Snellman Kuopiosta, semmoinen filosofian tohtori.

—Vai oikein sen tohtori. Olen minä sen maistereita nähnyt ja puhutellutkin, mutta en sen tohtoreita.
Vai tämä se nyt on se?

—Jaa, Se minä nyt olen.

—Ja sillä vilosohvillasiko sinä kuulut aikovan maailman parantaa?

—Tiedättekö te sitten, mitä filosofia on?

—Se on ihmisviisautta, vastasi Paavo nopeasti.

—Aivan oikein, mutta onko se sitten paha se?

—Osaakos vilosohvi sanoa, mistä se kaikki ihmisviisaus on maailmaan tullut?

—Eiköhän se ole Jumalan lahja niinkuin kaikki muukin hyvä tässä maailmassa.

—Vai Jumalan lahja!—Elä, elä, hyvä mies!—Sepä kun onkin perkeleen.

—Vai niin on.

—Ja kaikki, mikä sen päälle rakettu on, on rakettu sille perustukselle perkeleelle.

—Ettekö te sitten ihmisviisautta missään asiassa käytä?

—Piti kerran käyttääkseni, lähteä vieraalta maalta maallista onnea etsimään, vaan pystyyn nosti Jumala sen Puolan tien ja ajoi puolikuolleena kotiin takaisin pettua puremaan, kun minä vieraalle maalle vehnästä viljelemään.

—Melkein niin kävi minullekin, kun piti Ruotsiin muuttamani, mutta se oli oman järkeni harkinta, joka sen asian ratkaisi.

—Vai oma järkesi ... puhu pukille, elä Paavolle—et tiennyt itsekään!

—Onko Paavolla joku korkeampi viisaus kuin muilla? kysyi rovasti.

—On. Minullapa se onkin.

—Mistä olette sen saanut?

—Mistäkö? No, onpa sekin kysymys. On pappi eikä tiedä, mistä on kaikki korkeampi viisaus maailmaan tullut.

—Mutta missä se seisoo raamatussa, ettei ihminen saa järkeään käyttää eikä viisauttaan viljellä?

Paavo katseli vähän aikaa rovastia, otti sitten kontin maasta, johon oli sen laskenut, ja virkkoi:

—Sinä olet hyvä ja höyli mies, Marttinen, minä sinusta tykkään, olet suora suruton, joka et turhia kuvattele, mutta papiksi ei sinun koskaan olisi pitänyt ruveta suurten palkkain toivossakaan.

—Miksei? nauroi rovasti.

—Siksi, ettet ymmärrä autuuden asiasta enempää kuin porsas pohjantähdestä. Selitän sen vasta tarkemmin, kun tavataan, nyt täytyy lähteä.

—Minnekä piispa on matkalla?

—Ka, minnekäs paimen, jos ei laumaansa kaitsemaan.

—Ja jalkapatikassa vain?

—Jalanpa se kaimakin ennenvanhaan kulki, vaikka oli koko maailma käännettävänä, ja kun ei päässyt jalan, niin souti veneellä.

Hän meni, ja herrat nauroivat hänen jälkeensä.

—No, nyt veli sai nähdä sen Suomen kansan suuren profeetan, sanoi rovasti Snellmanille.

—Hän vaikutti, kuinka sanoisin, heikommin kuin olin odottanut.

* * * * *

Naimi, Kaarina ja Anette olivat vain odottaneet sopivaa tilaisuutta päästäkseen puhumaan Snellmanin kanssa siitä, mistä he olivat eilen illalla vielä maata mentyäänkin sängyssä keskustelleet ja innostuneet. Oli mietitty ja tuumittu, miten se järjestettäisiin, ketä kutsuttaisiin, kutsuttaisiinko, ketä vain halutti tulla!—vaiko vain nuorta väkeä?—vanhat sitä varmaankin oudoksuisivat. Yleensä sille varmaankin naurettaisiin ja pidettäisiin sitä hassuna. Ei, ei siitä mitään tule! Mutta siitä täytyy tulla!

Ja kartanolla kävellen, kädet toistensa selän takana, milloin rantatielle menen, milloin puutarhaan pistäytyen vartioivat he tilaisuutta saadakseen Snellmanin yksin haltuunsa.

—Mene sinä, Naimi, mene nyt pian, ennenkuin isä taas vie hänet jonnekin!

—Ei saa puhua kenellekään mitään, jos hän sen hylkää, sanoi Kaarina.
Se voisi olla ikävää Anterosta.

Rovasti oli ollut näyttämässä vanhaa tupaa, jota vieraille aina näytettiin ja kerrottiin silloin aina kasku Lönnrotista.

—Saisimmeko puhua herra rehtorin kanssa eräästä asiasta,—voi, voi, Se on teistä ehkä hyvinkin hassua, mutta—

He veivät hänet marjapuutarhaan, istuttivat hänet eteensä ruohopenkille kahden vanhan koivun väliin ja kertoivat aikomuksestaan ruveta lukemaan Kalevalaa kansalle sunnuntai-iltoina vanhassa tuvassa—että se saisi tutustua esi-isäimme vanhaan viisauteen ja henkeen. Ehkä voisi, ehkä sopisi samalla laulaa ja soittaa kannelta? Tai myöskin lukea jotain muuta suomalaista kirjaa?—Voi, voi, sanokaa, onko tämä, onko tämä hyvin hirveän hassua?

Ja levottomuudesta ja pelosta vapisten odotti aatteestaan innostunut Naimi tuomiotaan.

—Jaa, jaa-a, sanoi Snellman, hyväntahtoinen, mielistynyt ilme kasvoillaan.—Se on epäilemättä hyvä aate, kaunis, jopa hyödyllinenkin aate, mutta sitä voisi vähän, kuinka sanoisin—täydentää.

—Voi, voi, kuinka minä olen iloinen, ettette sitä aivan kokonaan hylännyt—minä sitä niin pelkäsin—ah!

—Sanokaa, kuinka täydentää? virkkoi Kaarina. Me tahtoisimme tehdä kansan hyväksi jotain, mitä vain, kun vain tietäisimme.

—Kenties jotain käytännöllisempää, pysyvämpää.

—Sanokaa, me teemme kaikki, mitä vain käskette!—ja innoissaan siirrähti Naimi Snellmanin viereen.

—Jos niin on, niin minä käsken teitä perustamaan koulun. Ruvetkaa pitämään kansalle koulua: sisälukua, kirjoitusta, laskentaa ja myöskin käsitöitä. Ja käsitöitä tehdessä voidaan samalla toteuttaa alkuperäinen aikeenne lukea Kalevalaa, laulaa, soittaa, mitä vain haluatte.

Tytöille oli samassa selvillä, kuinka paljon suurempi ja parempi tämä kouluuute oli. Heidän sydämeensä melkein koski—niin se oli avartunut ja puristunut kokoon. Koulu! Kansan koulu! Niin juuri! Mutta kuinka he eivät ennen olleet sitä ajatelleet!

—Mutta tokkohan me osaisimme? Emmehän me...

—Miksette osaisi yhtä hyvin kuin ne nuoret naiset, jotka ovat avanneet köyhäin tyttöjen koulun Kuopiossa. Tulkaa sinne syksyllä, niin saatte nähdä, kuinka se käy.

—Me tulemme, aivan varmaan me tulemme!

—Katsokaas, tästä kansan opetuksesta kansan herätystyö on aloitettava, sanoi Snellman.

—Niin, juuri niin—voi, voi! Että mekin ehkä voimme jotain tehdä eikä vain pojat!

—Silloin kun me miehet mietimme ja tuumimme ja teoretiseeraamme, haaveilemme ja suuria suunnittelemme, sillä välin te naiset jo olette näppärästi ryhtyneet tositoimintaan—niin on aina. Mutta me panemme pojatkin pian työhön—oppikirjoja tekemään.

—Mutta ei nyt puhuta vielä kenellekään mitään.

—Ensi jouluna minä tulen kouluanne tarkastamaan.

—Voi, voi!

Kuului Lönnrotin ääni pensaiden takaa:

—Tuollahan se on, olen etsinyt ja etsinyt.—Hän tuli esiin Robertin kanssa. Robertin poskia kirkasti heikko puna, niinkuin rintatautisen, hänen silmänsä loistivat niinkuin kuumeisen, mutta hänen kasvoillaan oli samalla onnellinen loiste.

—Sinä täällä vain impien iloissa, kassapäiden karkeloissa, naurahti Lönnrot.

—Istu alas, istu alas! kehoitti Snellman ystäväänsä.

—Eipä nyt enää istumisista, täytyy lähteä.

—No, mutta niinhän minunkin!

—Lähteäkö? Poisko? Nytkö jo?...—ja tyttöjen äänessä oli niin vilpitöntä ja koomillisen epätoivoista surua, että se lähtijöitä samalla sekä nauratti että liikutti.

—Meille on avautunut uusi maailma, uusi maailma, kuiskasi Naimi Robertille.

—Niin minullekin.

Rovasti nosti ison melun kuullessaan, että vieraat todella aikoivat lähteä.

—No, mutta eihän yön selkään!

—Yötä myöten on niin viileä astua, sanoi Lönnrot. Ja Snellman sanoi myöskin rakastavansa yötä myöten matkustaa.

Eivätkä auttaneet kieltelemiset. Lönnrot lähti reppu selässään astumaan Korpivaaraan päin. Robert pyysi saada tulla häntä saattamaan. Toisaanne lähtevää Snellmania saattoivat tytöt ja muut nuoret sillalle saakka, »huokauksien sillalle», jossa niin monet erokyyneleet oli vuodatettu rakkaista ja hauskoista vieraista erottaessa.

* * * * *

Ja yht'äkkiä oli pappilassa tyhjää ja hiljaista, vanhukset vain kotona. Rovasti luki kamarissaan lehtiä, joita posti päivällä oli tuonut. Professori istui yhä huoneessaan ja kirjoitti. Professorska luki salissa nojatuolissa. Professori kulki huoneen läpi, he puhuivat kuiskaten jotain. Sitten ilmaantui professori kirje kädessä rovastin huoneeseen ja käveli muutamia kertoja lattian yli.

—Ajatteletko todellakin, että minun pitäisi ilmoittaa tapahtumasta tuomiokapitulille? kysyi rovasti, arvaten, mistä lanko halusi puhua.

—Sinä tietysti teet, niinkuin tahdot, mutta salli minun sanoa, niinkuin jo sanoin, että jos kappalaisesi saa jatkaa aloittamaansa suuntaan, niin on auktoriteettisi tässä pitäjässä mennyttä ja sinä saat pian ruveta katselemaan itsellesi uutta pitäjää.

—Snellman tuntui olevan sitä mieltä, että tuomiokapituliin valittaminen vain pahentaisi asiaa.

—Niinkuin sanoin, sinä tietysti teet, niinkuin sopivaksi näet. Piispa lausui minulle kerran kyllä ihmettelystä siitä, ettet ole antanut mitään tietoa, kuinka asiat siinä suhteessa täällä ovat kehittyneet. Helander lähetettiin tänne virkaatekeväksi kappalaiseksi juuri siinä toivossa, että sinä ehkä paremmin kuin hänen entinen esimiehensä voisit pitää häntä kurissa.—Mutta mitä muuten Snellmaniin tulee, niin täytyy minun lievimminkin sanoen kummastella käytöstäsi hänen suhteensa. Kohteliaana isäntänä et ehkä voinut olla hänelle puhetta pitämättä, vaikka kenties olisitkin voinut asettaa sanasi toisin. Mutta että sinä noiden nuorten tavoin olisit tekemässä hänestä itsellesi oraakkelin, et ainoastaan maallisissa asioissa, vaan myöskin sinua koskevissa kirkollisissa, sitä en juuri olisi odottanut.

—Mutta sanohan, lanko hyvä, mikä se nyt sitten lopulta on, joka sinua hänessä ja hänen mielipiteissään—kuinka sanoisin—noin hermostuttaa?

—Jos sinua haluttaa ottaa selkoa mielipiteistäni ja syistä esiintymiseeni, niin voit lukea tämän kirjeen.

Luettuuan kirjeen antoi rovasti sen takaisin, keinui hetken aikaa mitään virkkamatta ja sanoi sitten kävelemään nousten:

—»Vaara isänmaalle»—»isänmaalle ja yhteiskunnalle»—»turmiollisia oppeja»—»nuorison yllyttäjä»—kun et vain, veli hyvä, näkisi peikkoja keskellä päivää.

—On parempi nähdä ne jo päivällä, ennenkuin ne meidät yöllä yllättävät.

—Ehkä olet tarkkanäköisempi kuin minä, mutta minun täytyy kuitenkin sanoa, niin, en tiedä—mutta en ainakaan minä voisi nuorison innostuksesta puhua noin kylmästi ja pilkallisesti, vaikkon sen syyt hyväksyisikään. Minulle on nuorison entusiasmissa aina jotain pyhää, vaikkon siihen itse voisikaan yhtyä.—Mutta olkoon nyt se kuinka tahansa, Se on ainakin varmaa, että Snellmanille voi tuosta kirjeestäsi olla suuriakin ikävyyksiä.

—Tjah! Sille asialle en mitään voi, eikä se minuun kuulu. Veljeni, joka luottaa minuun ja jonka asiana on seurata tapahtumia maassa ja pitää asianomaisia *au courant* niiden kanssa, pyysi minulta tietoja mielipiteistä, joihin matkallani mahdollisesti voisin tutustua, ja kun olen tehnyt hänelle ennenkin sen palveluksen, niin en tiedä, mikä minua estäisi tekemästä sitä nytkin—mikä minua edes oikeuttaisikaan olemaan sitä tekemättä. Se villitys, mihin maa on jo joutunut pietismin kautta, ja se, mihin se on joutumaisillaan tämän, kuinka sanoisin, fennoismin kautta, ei kyllä muuten voi jäädä tuntemattomaksi, vaikkon minä hiiskuisi siitä sanaakaan. Mutta jos tahdot, etten koskettele, mitä erityisesti täällä on tapahtunut, sekä kokolla juhannuksena että kirkossa juhannuspäivänä, niin voinhan kirjoittaa uudestaan.

—Ei suinkaan, sinä teet, niinkuin sinä oikeaksi katsot—minä vain tulin ajatelleeksi entistä ystäväämme Arwidssonina.

—Se nyt oli toista, kokonaan toista! Elköämme puhuko hänestä ja Snellmanista ja heidän tarkoituksistaan samana päivänäkään.

—Olikohan se niinkään toista?

Rovasti otti hattunsa ja keppinsä ja meni, kuullen menessään, kuinka professori puristi sakkoja laihoista luisista käsistään. Hän aikoi mennä sillalle, mutta sieltä hän näki nuorten reippain askelin ja vilkkaasti keskustellen tulevan Snellmania saattamasta ja kääntyi rantaan. Hänen ei nyt tehnyt mieli tavata nuoria. Oli jotain, joka häntä vaivasi. Olisiko hänen ehkä pitänyt langolleen selvemmin ilmaista, mitä hän ajatteli hänen teostaan? Että se oikeastaan oli katala teko tuommoinen. Kirje oli sekä värittänyt että vääristänyt. On mahdollista, että ne ovat päättäneet nostaa viimeisen vainon Snellmania vastaan. Monet merkit ovat siihen viitanneet... Snellman nyt voisi ollakin varovaisempi. Voihan olla, että hänen kirjoituksiaan ja esiintymistään tullaan käyttämään maan vahingoksi ja että olisi isänmaan onnen vuoksi välttämätöntä hiukan itseään hillitä. Mutta ehkä tämä nyt tähän jääpi. Lanko on ärtynyt, hänellä täytyy aina olla jotain rettelöimistä. Hän on nyt kiihtynyt siitä, että tuntee nuorten olevan häntä vastaan täälläkin, jossa ne aina ennen hänen viisauksiaan kuuntelivat, joskaan ei mielenkiinnolla, niin kuitenkin velvollisella kunnioituksella. Snellmanin ja Lönnrotin juhlimisen hän nähtävästi käsitti mielenosoitukseksi itseään vastaan. Mutta en minä aina jaksa hänen heikkouksiaan mielitellä.

Rovasti hypisteli siinä ongenvapojaan, jotka sujakoina seisoivat verkkohuoneen päätä vastaan, mutta ei saanut mielestään pois sitä, mikä sitä kiusasi.

Silloin hän muisti Helanderin saarnan. Se tuli kuin vapautus tästä toisesta. Se nyt on todellakin liikaa, siinä on lanko oikeassa, että jos sellainen jää rankaisematta... Tässä täytyy ryhtyä johonkin. Vai oli piispakin lausunut kummastelunsa hänen leväperäisyydestään heränneitä kohtaan? On ehkä sittenkin välttämätöntä ilmoittaa asiasta tuomiokapituliin—sanoa ainoastaan totuus, ei muuta—kertoa asia, niinkuin se on, liioittelematta ja värittelemättä.

Oli tyven ilta—harjukset ja lohenpoikaset hyppelivät suvannossa...

—Ennenkuin minä muuhun ryhdyn, täytyy minun ehkä sentään ensiksi kääntyä hänen puoleensa viimeisellä vakavalla varoituksella.

Mielissään siitä, että sai ikävän asian lykätynsi, huusi hän puutarhaan, jossa pikkupojat olivat hippasilla:

—Tulkaa ongelle, pojat!

Olihan ehkä vähän sopimatonta rovastin mennä ongelle näin sunnuntai-iltana, mutta tämä päivä oli ollut niin ikävä ja väsyttävä... Jos ihmiset eivät niin kauheasti pinnistelisi ja ponnistelisi ja rettelöisi, vaan eläisivät rauhassa ja sovussa ja koettaisivat ymmärtää toisiaan...

Hetken päästä istui Kontolan rovasti kosken alla vetelemässä kaloja veneeseensä ja oli unhottanut kaikki tämän ikävän päivän vaivat ja vastukset.

* * * * *

Tytöt olivat ilmaisseet Snellmania saattamasta palatessaan kouluaatteensa, ja se oli saavuttanut yleistä suosiota ja hyväksymistä. Ristokin oli sitä mieltä, että aate oli hyvä ja käytännöllinen, kokonaan toista kuin mitä Antero oli tarkoittanut.

Tyttöjä suututti vähän Riston tapa. Oli ihme ja kumma, kuinka se aina osasi häiritä...

—Tulkaa tänne, herra Hagman, mennään tänne.—Teidän aatteenne tulee kyllä sekin mukaan!—ja Naimi vei heidät mukaansa puutarhaan.

Sinne alkoi samassa kuulua soittoa salin avonaisista ikkunoista. Ensin haparoiden ja etsien, sitten vähitellen varmistuen ja syventyen—ei koskaan päästen erään rajan yli, vaan aina palaten kuin väkisin samaan teemaan, niinkuin virren nuottiin—milloin fantasioja, milloin tuttuja säveliä yhteen kudottuina—tunteellista ja omintakeista, mutta samalla niinkuin olisi soittaja itse jo päässyt ja tyyntynyt niistä tunteista, joita nyt enää vain muisteli ja johteli mieleensä.

—Kuka se on? kuiskattiin.—Anette?—Ei, tässä hän se on.—Täti?—Ei, täti on tuolla...

—Sehän on Karoliina Handolin. Hän aina soittaa noin meillä käydessään, kun ei saa soittaa kotonaan.

—Miksei saa?

—Hänen miehensä on myynyt vallesmannin mamselille hänen klaverinsa, jonka hän sai lahjaksi enoltaan.

—Niin saikin, sanoi Antero.

—Ai, suokaa anteeksi.

—Ei se mitään. Kutsuttiin illalliselle.

—Onko totta, Karoliina, että Handolin on myynyt soittokoneesi? kysyi Antero sisareltaan.

—Mistä sinä nyt sen ... eihän se mitään...

—Kai sinä nyt jätät tänne muutamiksi päiviksi, niin mennään sitten yhdessä?

—Ei, en minä mitenkään voi, huomenna minun täytyy jo varhain lähteä. Mutta tule sinä vaan, sitten kun sinulle sopii.

—Mutta jos sinä ehkä olit ajatellut, että tulisin nyt kanssasi?

—Ei toki, ole sinä vaan täällä niin kauan kuin sinua haluttaa.

—Mutta kuinka sinä menet?

—Minulla on eräs tuttava vaimo soutajana.

Antero tunsikin, että hänen olisi pitänyt seurata sisartaan, jota ei ollut tavannut kymmeneen vuoteen ja joka oli tullut häntä tapaamaan, mutta ei voinut mitenkään pakottaa itseänsä siihen.

Muut olivat jo menneet levolle, kun ruustinna vielä istui ja valvoi odottaen Robertia, joka ei ollut palannut Lönnrotia saattamasta. Äiti oli levoton poikansa tähden. Hän pelkäsi hänen aikomuksiaan, ja siitä hän oli varma, että heillä oli ollut jotain Lönnrotin kanssa.

—No, Robert, minne sinä saatoit hänet?—Hän on kovin miellyttävä mies, niin tyyni ja vaatimaton, minusta ja tädistä paljoa miellyttävämpi kuin Snellman.—Mitä te nyt oikein hänen kanssaan puhelitte?

Mutta Robert ei antautunut siitä selkoa tekemään, söi vain häntä odottamaan jätettyä illallistaan ja vastasi yksikantaan.

—Kai sinä nyt aiot oikein levähtää tänä kesänä? Se varmaan tekisi sinulle hyvää. Ehdithän sinä sitten taas syksyllä siellä Helsingissä.

—En tiedä, ehken menekään Helsinkiin.

—Elä todella menekään, vaan jää tänne kotiin lepäämään laakereillesi.

—Ei niistä minun laakereistani ole leposijaksi.

—Kuinka ei? Voiko nyt mitään sen kunniakkaampia.

—Se on nyt minulle kaikki mitätöntä.

—Mitä tarkoitat?

Mutta ei Robert ryhtynyt siitä selkoa tekemään.

—Sinä olet niin heikon näköinen, Robert. Lukusi ovat varmaankin sinua kovasti rasittaneet.

—Heikonko? Ei, päinvastoin en ole koskaan ollut niin hyvissä voimissa kuin nyt.

Hetken päästä sanoi ruustinna:

—Hanna on tulemassa pietistiksi. Etkö sinä voisi siitä puhua hänen kanssaan?

—Minusta on parasta, että kukin saa seurata kutsumustaan.

14.

Oltiin lähdössä laamanniin Pietarinpäiville, ja se oli suuri tapaus, sillä vaikka Voudinniemi ja pappila olivatkin naapureita, toinen toisella puolen lahden, niin eivät Carpelanin ja Martinin herrasväet seurustelleet toistensa kanssa juuri muulloin kuin määrättyinä merkkipäivinä, syntymä- ja nimipäivinä, lukuunottamatta kuitenkin rovestin ja laamannin säännöllisiä peli-iltoja. Suhde pitäjän molempien hienoimpien perheiden välillä oli hiukan kankea, vailla herttaisuutta ja lähempää tuttavallisuutta. Laamannilaiset olivat hienoja ja aatelisia, mutta laamanni oli velassa rovestille. Ja laamannilaiset— niin oli luultu huomattavan—pitivät itsekin itseään kaikkia muita parempina, siitä huolimatta, että ruustinna oli yhtä hienoa ja vanhaa aatelia kuin koskaan laamannitar ja että pappilaisilla oli yhtä ylhäisiä tuttavuuksia kuin laamannilaisillakin. Laamannitar oli »ylpeä» ja kutsutti itseään »armoksi». Kun hän ei ollut ymmärtävinään suomea, vaikka kyllä ymmärsi, oli rovestin pitänyt ruveta pitämään kerta vuodessa ruotsalaista jumalanpalvelusta häntä varten. Oikea syy siihen oli se, että hän oli niin hieno, ettei tahtonut polvistua alttarin eteen ehtoolliselle yhdessä talonpoikain kanssa. Lienevätkö laamannilaiset kerta kuoltuaankin luulleet olevansa liian hyvät muiden kanssa samassa mullassa makaamaan, koska olivat rakentaneet itselleen oman erityisen hautausmaahan puutarhan kulmaan kallioon ... »niin, niin, minä kyllä tiedän, että se on tavallista Ruotsissa, mutta kyllä sitä ovat talonpojat kovasti kummeksineet ja paheksuneetkin...» Ruustinna se näin puhui sisarelleen professorskalle heidän viimeistellessään pukujaan...

—Sitähän ei tietysti kukaan voi eikä tahdokaan kieltää, että sekä laamannitar että tyttäret osaavat hienosti ja arvokkaasti käyttäytyä ja aina olla kaikkia kohtaan yhtä kohteliaita, ystävällisiä ja auttavaisia ja vieraanvaraisia, mutta kun on velkoja kuinka paljon lieneekään ja yhä uutta otetaan, jotka laamannin

kuoltua varmaankin joutuvat takuumiesten maksettaviksi...

—Onko Olain taas täytynyt mennä uuteen takuuseen?

—Tietysti, aina tuon tuostakin—niin, niin silloin sopisi odottaa, että niinkuin suomeksi sanotaan, pantaisiin »suu säkkiä myöten». Mutta osattaneenhan siinä talossa mitä muuta hyvänsä, säästäväisyydestä ja käytännöllisyydestä ei tyttärillä enemmän kuin hänen armollaankaan ole kaukaisinta aavistustakaan. Hyvähän on kouluttaa poikansa Porvoossa— Kuopio ei kelpaa, kantänka—ja pitää tyttäriään vuosikausia kalliissa Tukholman pensioneissa, mainiota, vallan mainiota oppia soittoa, laulua, kultakirjausta, pitsiompelua, kieliä ja niin edespäin, mutta mitä se kaikki maksaa!—Onkohan tämä kaulus nyt sitten niinkuin sen olla pitää?—Tytöt siellä, katsokaakin, että puette itsenne niin, ettei teistä taas sanota, ettei teillä ole makua enemmän kuin piikatytöillä— sinä, Anette, joka olet ollut Tukholmassa sinäkin ja olet nähnyt ja tiedät, katso nyt, auta nyt noita tyttöjä tuossa—sopiiko nyt tuo huivi?

—Onko hän nyt todella muistuttanut heidän puvuistaan? kysyi professorska.

—Niin no, ei nyt suoraan, mutta saatpa nähdä, kuinka hän nytkin, kun tullaan sinne, siristää silmiään noin—kauhean kriittisesti—pieni miini vain, mutta sitä merkitsevämpi—kyllä minä tiedän ja huomaan—mutta kantänka, en välitä siitä vähääkään.

Mutta niin paljon ruustinna siitä kuitenkin välitti, että ennen lähtöä piti huolellisen yleistarkastuksen, alkaen rovastista pikkupoikiin saakka, joka kauluksen ja pitsin puhtaudesta, joka kaulahuivin solmusta, joka hameen laskoksesta, joka napista, nauhasta ja kengän kiilloituksesta ... eikä vain omain, vaan vierastenkin. Anterolle, jolla ei ollut muuta kuin matkavaatteet, hän oli toimittanut Robertin sortuukin ja kiiltokengät, joissa hän nyt jotakuinkin meni mukiin, ja Riston housut oli silitetty ja molemmille toimitettu talosta puhtaat kaulukset.

Naimi oli aina siro ja sievä, sitä ei voinut kukaan puolueeton kieltää. Kaarinan punainen huivi puki häntä niin, että hän nyt äitinsä mielestä oli melkein, niin melkein kaunis—ainakin laamannin tyttöihin verraten. Lauri oli kerrassaan komea uusissa helsinkiläisvaatteissaan—hänelle nyt sopikin melkein mikä hyvänsä, niinkuin hänen isällensäkin. Anette, joka tätinsä pyynnöstä oli antanut serkuilleen viimeisen silauksen solmien tuon kauluksen uudestaan, kääntäen tämän olkihatun reunaa hiukan toisin—pisti lopuksi Laurin napinläpeen vasta puhjenneen ruusun, se sopi vallan mainiosti, ja omaan rintaansa sinisen vuokon—ei voinut ajatella soreampaa poikaa ja somempaa tyttöä—mikä kaunis pari! —ja ruustinna hymyili mielihyvystä ja huokasi helpotuksesta Heddaa ajatellen, joka onneksi näytti kokonaan unohtuneen. Muillekin pojille on Anettella kukkanen, paitsi tuolle Ristolle. Olisi sen nyt pitänyt se itsensäkin huomata eikä aina tungetella. Naimi olisi voinut olla hiukan vähemmän ystävällinen Hagmanille ja antaa Kaarinan... Kas niin, ovatko nyt kaikki valmiit?

—No, kelpaammeko nyt, mamma?

—Kelpaatte, kelpaatte.

—Tri s bien! Tri s bien! sanoi professorska.

—Reprien! Reprien! kirkkaisivat ruustinnan takana pikkupojat.

—Pojat, pojat!—hss! mutta muistakaakin, ettette saa olla tyhmiä. Ei mitään matkimisia, ei mitään irvistyksiä, ja kun hänen armonsä tarjoaa kätensä suudeltavaksi, niin suutelette te sitä ettekä omaa peukaloanne. Niin, niin, naurakaa vain, mutta sen teki tuo Lauri kerran, ja siitä tuli isot mankkemangit!

—Pitääkö siellä suudella kättä? kysyi Risto uteliaasti, ottaen asian totisesti.

—Ei tarvitse, jos ei tahdo, mutta täti tarkoittaa, että jos suutelee, niin pitää suudella kädelle, pisti Anette, ja taas naurettiin, ja Risto sai pitää sen hyvänään.

—Otto! huudahdettiin yht'äkkiä. Otto tuli esiin pirtin puolelta, ei talonpojaksi puettuna niinkuin juhannuksena, vaan niin hyvin kuin oli voinut herrasmieheksi, lahkeet vedettyinä kengänvarsien päälle; kenkiä oli koetettu kiilloittaa, kaulus oli kyllä liian iso ja huivi kömpelösti solmittu ja partakin ajettu, joskin leikkauksia näkyi, mutta oli se sittenkin jotain, ja ruustinna oli melkein liikutettu muutoksesta.

—Aikooko Ottokin?

—Enkös saisi?

—Tottahan toki, tule vaan—!

Mutta kaulahuivia uudelleen asetellessaan kuiskasi hän Oton korvaan:—

Tule vaan, mutta sinun täytyy luvata—

—No, ei nyt mamman tarvitse mitään pelätä.

Ruustinna taputti häntä olkapäälle, sillä hän toivoi ja toivoi eikä hyväksynyt rovastia, joka ei uskonut tästä tuhlaajapojasta enää mitään tulevan. Ja siitä hän nyt ainakin voi olla varma, että kun Otto kerran lupaa olla liikoja nauttimatta, hän sen lupauksensa myöskin pitää.

Ja niin lähdettiin, kaikki hyvällä tuulella, etenkin professori, jonka äreys ja pisteliäisyys Snellmanin mentyä oli kokonaan kadonnut ja joka nyt vain hypäkehteli ja ketterehteli tyytyväisenä maalaiselämään.

Voudinniemen erotti pappilasta ja kirkonkylästä honkametsä, joka laamannin raja-aidasta alkaen oli raivattu ja puhdistettu ja varustettu käytävillä ja istuimilla. Metsää sanottiin Porokankaaksi, luultavasti muistona niiltä ajoilta, jolloin lappalaisten kerrottiin siinä Kontolan markkinoille tullen ajojuhtiaan syöttäneen ja jolloin se oli ollut jäkälää kasvavana kankaana. Laamannitar oli antanut metsälle nimeksi Renskogen—miksei yhtä hyvin Poroskogen tai Porsasskogen eli suoralla suomenkielellä Porsasmetsä?—puheli rovasti Anterolle—ja olisi ollutkin hyvin kyllä syytä siihen nimeen, kun laamanni piti sikojaan tässä aituuksessa, josta ne muuten sivumennen sanoen yhtämittaa tunkeilivat pappilan peltoihin.

—Ei, mutta katsokaa, ne ovat panneet kukkasia puiden kylkiin—meille tervehdykseksi varmaan—kaikkea ne keksii—se on todella somaa!—meidänkin pitää panna samalla tavalla meidän puolelle papan nimipäivänä.

—Ei me nyt toki aina laamannilaisia matkita,—sanoi Kaarina.

—Milloinkas me nyt sitten muulloin?

—Kaikessa mamma koettaa—

—Ei kaikessa, mutta jos on jotain, josta voi oppia... Tultiin portille, joka oli auki. Portin pielessä seisoi sotilaallista kunniaa tehden vanha äijä, päässään ruotsinaikuinen Savon-jääkärien lakki.

—Päivää, Pistooli, joko lahnat nousevat lehto-luhdalle?

—Jumala varjelkoon, herra tohtori ja ritari, jopa nousevat!

Talo oli vanha ja hiukan rappeutuneen näköinen, mutta arvokas ja tyylikäs, keltaiseksi maalattu valkeine kaarimaisine ikkunanpielineen. Porstua lepäsi paksujen köynnöksillä koristettujen pilarien päällä, ja sen katto oli samalla ylikerran parveke. Päädyssä oli puukilpeen maalattu Carpelanien vaakuna.

Porstuassa oli tulijoita vastassa suippopartainen, pitkä, hiukan kumarahartiainen vanha herra. Hän tervehti vieraita ja puristi heidän käsiään ystävällisesti, herttaisesti ja lämpimästi, niinkuin hänelle olisi tapahtunut aivan erityinen kunnia ja ilo saadessaan vastaanottaa jokaista ja häneen tutustua; ei ollut mitään erotusta siinä, miten hän tervehti rovastia ja ruustinnaa ja professorin väkeä ja miten nuoria.

—Vai niin, maisteri Hagman, olen kyllä kuullut—minua ilahduttaa—on erinomaisen hauskaa, että herrat suvaisivat—olkaa hyvä ja astukaa sisään—vaimoni on suuresti ihastuva—

Isän takana seisoi poika, Aleksanteri, upseeri, Suomen meriväen univormussa; liikkeissään ja sanoissaan sääntömäinen ja virallinen, laiha ja pitkäkasvoinen.

Salissa olivat talon tyttäret vastassa, kaksi ei aivan nuorta neitosta, hienopiirteisiä, solakoita ja kalpeita, puettuina aivan samanlaiseen pukuun, yhtä ystävällisesti hymyileviä ja yhtä herttaisia kuin laamannikin,—kolmas sitä vastoin aivan erilainen, hartevampi, pulleampi ja tavallisempi. Antero muisti nähneensä Helsingissä sekä yliopiston lehterillä että promotsionitanssiaisissa nuo terveyttä punottavat kasvot, nuo ympärilleen hymyilevät silmät, ja kuulleensa tuon raittiin naurun.

—No, ka, päivää, Otto, oletko sinäkin täällä? Salaiseksi ilokseen huomasi ruustinna, että Ingrid, niinkuin Naimikin jo oli kertonut, ei ollut vähääkään muuttunut tukholmalaisessa pensionissaan, jossa oli ollut vuoden ajan muka hienostumassa—sama käytös, sama kömpelö käden kiverrys tervehtiessä ja sama voimakas puserrus.

Hänen armonsä istui budoaarissa, keskellä pientä silkkipäälyssohvaa, ympärillään muutamia samanlaisilla silkkipäälystuoleilla istuvia pitäjän rouvia: ruununvoudin, vallesmannin, maanmittarin... Nousten ja pari askelta eteenpäin siirtyen ojensi hän tulijoille kullekin kätensä suudeltavaksi. Naisia suuteli laamannitar otsalle, Naimia molemmille poskille erityisen lämpimästi.

—*Ca va bien, ma petite?*

—*Merci, très bien, ma tante!*

Istuttiin kehään sohvan ympärille, jossa tuolit olivat asetetut niin, ettei kukaan istunut selin toiseen. Laamannitar oli todellakin hieno ja ylhäinen nainen, ja Anterosta oli kuin olisi koko perhekin ollut näitä muita korkeammalla jalustalla, viritettynä johonkin toiseen äänilajiin. Vaikka nämä muut koettivat olla vapaita ja salonkimaisia, niin he olivat kuitenkin kuin vähän hämillään, kuin varpaillaan, ei vain rovasti ja ruustinna ja tytöt, vaan myöskin professori ja professorska. Kotonansa niin reipas ja huoleton ja varma Naimikin vaikutti ujolta ja saamattomalta... Täällä ei näemmä kannettu kahvia ympäri, vaan asetettiin tarjotin pöydälle, josta laamannitar ja tyttäret sulavilla liikkeillä ja myhäilevin kasvoin ojensivat jokaiselle kuppinsa, tarjoten samalla sokeria, joka oli otettava hopeahohtimilla.

—Herrasväellä on ollut arvokkaita vieraita, kuulema ... puhui laamannitar. Rehtori Snellman ja tohtori Lönnrot, olen kuullut ... nämä mainion etevät ja oppineet miehet. Mahtoi olla opettavaa kuulla rehtori Snellmania—täällä maalla on niin harvoin tilaisuutta henkevään seurusteluun muiden kuin tietysti lähimpien naapuriensa kanssa—hän on kuulema matkustellut niin paljon ja nähnyt niin paljon ja osaa varmaankin kertoa yhtä hyvin kuin hän kirjoittaakin.

Laamannitar puhui niin, ettei kukaan voinut väittää vastaan, ei edes kasvojensa ilmeelläkään ilmaista eroavaa mielipidettään, ei professorikaan, joka hänkin, ystävällinen, kohtelias hymy huulillaan, oli pakotettu antamaan hyväksymisensä emännän arvostelulle.

—Olen kuullut sukulaisiltani Ruotsista, että rehtori Snellman siellä ollessaan oli seurustellut kaikkein parhaimmissa ja hienoimmissa piireissä.

—Epäilemättä, sanoi professori.

—Minulla ei ole koskaan ollut kunnia kohdata tohtori Lönnrotia, mutta hän kuuluu, niin mainehikas mies kuin onkin ja tunnettu ulkopuolella maan rajojenkin, olevan erinomaisen vaatimaton ja samalla hienotuntoinen.

—Niin, sitä hän on...

—Suomalaiset kansanlaulut ovat niin ihmeteltävän kauniit. Vaikken ymmärräkään sanoja, mutta sävel on niin surullinen ja liikuttava. Tahtoisin niin kernaasti kuulla kerran kannelta soitettavan—sinähän osaat, Naimi—sinun pitäisi kerran tulla tänne kanteleinesi.

Hän tahtoi sanoa kaikille jotain ystävällistä ja miellyttävää. Hän onnitteli Robertia hänen laakereistaan, sulkien siihen Anteron ja Ristonkin, onnitteli Lauriakin hänen lyyrystään ja ruustinnaa hänen poikiensa menestyksestä, kaikille ja kaikista oli hänellä joku ystävällinen sana sanottavana. Tuli puhe Paavon käynnistä pappilassa ja sen johdosta heränneistä.

—Minä en tosin ymmärrä noita synkkiä ja surullisia ihmisiä, ne vaikuttavat minuun välistä melkein kammottavasti, kun näen heidän niinkuin aaveiden tulevan vastaan...

—Niin todella ... kammottavasti—se on juuri oikea sana, riensi ruustinna.

—Mutta mieheni sanoo kuitenkin, ja hän tuntee kansaa paremmin kuin minä, että mitä rehellisyyteen ja luotettavaisuuteen tulee ... hän voisi milloin tahansa kuulla näitä pietistejä ilman valaa eikä epäilisi heidän totta puhuvan—eikö totta, ystäväni?

—Epäilemättä.

—Ehkä sinä nyt pyydät herroja luoksesi maistamaan lasin punssia ja sytyttämään sikarin.

Ei olisi voinut tulla kysymykseenkään tupakoida hänen armonsa läsnä ollessa, vielä vähemmin hänen huoneessaan, ja hyvä tapa talossa vaati senkin, että herrat poistuivat isännän puolelle vasta sitten, kun heille emäntä siihen antoi luvan.

Mennessään pysähtyi Antero katselemaan suurta salia, jonka seinät olivat täynnä muotokuvatauluja. Upseeri ja toinen tyttäristä tuli niitä hänelle esittämään. Ne olivat esi-isiä, laamannin toisella seinällä ja laamannittaren toisella, joukko virkamiehiä ja sotilaita monessa polvessa aina kolmikymmenvuotisen sodan ajoilta alkaen.

—Koko maamme historia eli oikeastaan Ruotsin historia, sillä eihän meillä voi sanoa olleen mitään omaa historiaa—ei ainakaan sen jälkeen, kun erosimme emämaasta, selitti upseeri.

Antero näki kasvoja, pukuja ja arvomerkkejä, kuuli nimiä ja vuosilukuja, saamatta niitä mieleensä painetuksi—seuratessaan samalla silmin ja korvin Naimia ja laamannin toista neitiä, jotka salin läpi olivat livahtaneet sen perällä olevaan kamariin. He näyttivät puhuvan jotain salaista keskenään, ja

sitten pyöräytti laamannin neiti Naimia vyötäisistä ja suuteli häntä.

Antero seiso i kamarin ovella, huomio kiintyneenä sen pielessä olevaan muotokuvaan.

—Kuka tämä on?

—Hän on isoisäni senaattori Carpelan nuorella iällään.

—Kysyn siksi, kun nuo kasvot ... on niinkuin olisin ne jossain nähnyt.

—Nuorempi veljeni on hänen täydellinen kuvansa.

—Missä hän on? kysyi Antero vilkkaasti.

—Hän on Helsingissä lukemassa lääkäriksi, ei päässyt kotiin vielä.

—Milloin hän tulee?

—Hän tulee vasta kuukauden päästä.

Kun Antero kääntyi takaisin, seiso i Naimi hänen takanaan, mutta pyörähti samassa nopeasti ympäri ja meni pois.

—Tämä on meidän niin sanottu keisarikamari, sanoi upseeri ja vei hänet huoneeseen, jossa Naimi äsken oli ollut, näytti siellä vuodetta, jossa keisari Aleksanteri ensimmäinen oli matkallaan levännyt yön, näytti silkkipeitettä intialaisine ruusuineen, jonka alla hän oli maannut— kaikki oli vielä samassa kunnossa kuin silloin, samat astiat, samat huonekalut. Seinällä oleva keisarin kuva oli vain jälkeenpäin hankittu.

—Meillä on täällä myöskin kuva keisari Nikolaista, olen juuri ostanut sen Pietarista äidilleni, joka sitä aina on toivonut saadaksensa— todellinen taideteos—eikö totta?

Hän oli vienyt Anteron takaisin laamannittaren huoneeseen, jossa keisari Nikokin pientä medaljonkimuotoa oleva kuva seiso i piirongilla samettikehyksessä.

—Niin, eikö hän ole komea! ihasteli laamannitar—mikä ihanteellinen vartalo, mikä majesteetillinen katse!

Kaikkia hän ihailee—Snellmania, Lönnrotia, keisari Nikolaita—kaikkia samassa henkäyksessä!—ja yht'äkkiä oli Antero selvillä jostain, oli kuin olisi joku lumous haihtunut.

Kun kaikki kerääntyivät upseerin kädestä katselemaan keisarin kuvaa, käytti Antero tilaisuutta pistäytyäkseen verannalle, jonne oli nähnyt Naimin menevän laamannin neidin kanssa. Hän näki heidän kädet toistensa selän takana käyskelevän puutarhassa.—Ovenpielessä seisoivat Ingrid ja Otto iloisesti jutellen.

—No, ja mitä sinä nyt opit siellä Tukholmassa? Ranskaako ja kaiken maailman hienouuttako?

—Menin suoraa päätä kutomaoppiin! nauroi Ingrid hampaat välkkyen. Otto purskahti myöskin nauruun yhtä välkkyvin hampain.

—Pitsiäkö kutomaan?

—Ei kuin rälliä!—ja taas he nauroivat molemmat.

—Eikö saa olla lasi punssia, maisteri Hagman? sanoi upseeri salista tullen.—Otto, Saako luvan olla?

Ingrid kävi yht'äkkiä totiseksi.

—Ei kiitoksia ... en minä nyt, sammalsi Otto.

Laamannin kamarissa esitettiin Antero ruununvoudille ja vallesmannille, jotka molemmat täydessä univormussa, välkkyvät napit rinnassa ja kaulat kankeina melkein leukaan saakka köytetyistä kaulahuiveista, istuivat toinen toisessa päässä isoa vanhaa nahkasohvaa. Ruununvouti oli pitkä, laiha, mustaverinen ja jäykkä, vallesmanni lihava ja lyhyt, silmät seisoen ulkona päästä pyöreinä ja pulleina, mutta samalla pälyvinä ja väijyvinä, pinnalla punssin kiilto. Ruununvouti poltteli verkalleen sikaria, puhaltaen sen savua hienoina pilleinä laiha i huultensa välistä. Vallesmanni poltti omaa isoa piippuaan, tupsutellen siitä lyhyitä pulleita savupalloja. Ovensuussa istui pari epämääräistä herrasmiestä, nähtävästi kärjäkirjureita, hiukan kuluneissa vaatteissa. Rovasti keinui huoneen perällä keinutuolissa. Laamanni istui kirjoituspöytänsä ääreen, kilistettyään Anteron kanssa hänen tulomaljansa. Alkanut keskustelu jatkui sitten edelleen:

—Voi olla, niin kuin sanotte, herra laamanni, puhui Risto, että suomenkielen oikeuksiinsa pääsemisestä olisi seurauksena ruotsinkielien syrjäyttäminen ja että vaikeuksia, ehkäpä joitain vaarojakin voisi syntyä, mutta sellaisten näkökohtain täytyy kuitenkin väistyä sen ilmeisen vääryyden tieltä, että kokonaisen kansan lainkäyttö ja kaikki virallinen ja muu julkinen toiminta tapahtuu kielellä, jota kaikkein suurin osa tästä kansasta ei ymmärrä. Suomi lienee ja onkin aivan varmaan ainoa maa tässä maailmassa, jossa syytetty voidaan tuomita niin sanoakseni kuulematta.

—Herra maisteri, tässä maassa ei tuomita ketään häntä kuulematta, sanoi laamanni tehden kädellään puoleksi oikaisevan, puoleksi torjuvan liikkeen.

—Saavat ne usein puhua ja laverrella pitemmältä ja laajemmalta kuin olisi oikeastaan tarviskan, asiainsa selvitykseksi, sanoi vallesmanni puhaltaen ylenkatseellisen savun piipusta.

—Päätöksensä ja pöytäkirjansa saatuaan ei suomalainen talonpoika saa selkoa niiden ruotsinkielisestä sisällöstä ilman tulkkia tai kielenkääntäjää.

—Eivät ne niistä taitaisi saada selkoa, vaikka olisivat paperit kuinka monesti suomalaiset tahansa. Sihteerin apuun täytyisi ainakin näillä seuduin kaikkein suurimman osan turvautua.

—Mitä niiden sihteerien tulkitsemiseen tulee, puuttui nyt rovasti puheeseen,—voin kertoa tuoreen esimerkin siitä, miten ne välistä tulkitsevat ja miten talonpoika voi joutua pulaan papereineen. Mennä talvena yöpyi meillä kovassa pyryssä muuan ylimaan ukko, suksilla hiihtäen.—Minne matka? kysyin minä.—Helsinkiin, ja jos ei sieltä apua lähde, niin ehkä vielä edemmäksikin.—Mitä sinne?—Lakia luettamaan!— Eikö niitä osata lähempänä lukea?—O-osattaneen, osattaneen hyvinkin, mutta enpä usko heihin, meidän puolen osajiin.—Näytäpäs! Katsotaanhan!... Se oli kihlakunnan oikeuden päätös jutussa, jonka ukko oli nostanut naapuriaan vastaan luvottomasta kaskeamisesta hänen maillaan. Ukko oli voittanut, mutta kun hän meni niitä, minkä sihteerin kanssa lienee mennyt, naapurilleen luettamaan, niin selittikin sihteerin, ukon uskon mukaan naapurin lahjoma, että päätös ei sisältänytäkään sitä, mitä ukko oikeudessa oli luullut kuulleensa sen sisältävän. Toinen sihteerin selitti kyllä toisin, mutta naapuri uskoi ensimmäistä.

—Mahtoi antaa paperin vallesmannille, kyllä se olisi selvää tehnyt.

—Sitähän minäkin sanoin, mutta kun vallesmanni oli ollut vastapuolen asiamiehenä oikeudessa, ei ukko sanonut uskaltaneensa antaa papereitaan hänen haltuunsa, ennenkuin varmaan sai tietää, mitä niissä sanottiin.— Olisit mennyt papin luo, ennenkuin lähdit tällaisia taipaleita hiihtämään?—Ei koiria koiran hännälle polje!—Ei siis muuta kuin ukko iskee sukset jalkaansa ja lähtee hiihtämään Helsinkiin, uskoen sieltä, itsestään senaatista, keisarin vierimmäisiltä miehiltä, löytävänsä puolueettomia herroja. Kirjoitin hänelle suomenkielisen, papillisella valalla vahvistetun todistuksen siitä, että hänen papereissaan sanoi, mitä sanoi. Ukko pisti sen taskuunsa, mutta lähti varmuuden vuoksi kuitenkin hiihtämään edelleen. En tiedä, lieneekö hän sieltä vihdoinkin löytänyt uskottavansa herrat.

—Ukko oli tyhmä tollo! sanoi vallesmanni.

—Epäilemättä hän olisi voinut viisaamminkin menetellä, sanoi Risto, mutta juttu kuvaa joka tapauksessa sitä riippuvaisuutta, missä meidän rahvaamme on virkamiehiinsä nähden ja millä epäluulolla se heitä katselee.

—Semmoista kyllä saattaa tapahtua, sanoi laamanni partaansa hivellen ja vähän häpeissään. Mutta joskin kerrottu tapaus on poikkeus, niin myönnettäköön kuitenkin kernaasti, että epäkohtia on olemassa. Mutta vielä suurempia syntyisi varmaankin siitä, jos tuomarien täytyisi päätöksiä tehdessään turvautua kielenkääntäjiin. Sitä, että meidät, joista hyvin suurin osa ei osaa suomenkieltä, pakotettaisiin sitä vanhoilla päivillä oppimaan ja käyttämään, joskin suomenkieli olisi tähän tarkoitukseen käytettävässä kunnossa tai siihen pian tulisi, sitä ei meiltä voitane kohtuudella vaatia.

Syntyi äänettämyys, ja laamanni kehoitti maistamaan.

Ei tarvinnut Anteron muuta kuin nähdä, millä kasvojen ilmeellä vallesmanni tarttui lasiinsa ja millä välinpitämättömyydellä, niinkuin olisi ollut kysymys jostain aivan lapsellisesta ja mahdottoman joutavasta asiasta, joka ei ainakaan häntä vähääkään liikuttanut, ruunuvouti puhalteli savuun ja niiden kiemurtelua katseli, ymmärtääkseen, miksi kansa herrojaan epäilee ja kuinka vähän ne kansan tarpeista ja mukavuudesta välittävät. Eikä hän milloinkaan luullut olleensa niin selvillä siitä, kuinka oikeassa Snellman on ja miksi hän niin tuimasti kirjoittaa ja puhuu. Tyhmä, moukka... Se se nyt sittenkin on virkamiehistön suhde kansaan.

Laamanni huomasi mielialan, joka ei ollut haihtunut kilistäessäkään ja suita sen johdosta ystävälliseen hymyyn kiristettäessä, ja hän kääntyi nuorten puoleen, jotka kaikki istuivat ikkunan alla olevalla puusohvalla:

—Muutoksia ja parannuksia, kun ne aikanaan ja sopivalla tavalla tehdään, ei tietysti kukaan vastusta eikä niiden tarpeellisuutta kiellä, ja tulevaisuus on ehkä saava aikaan niitä suuriakin tällä, niinkuin monella muullakin alalla. Mutta tätä nykyä ja valitettavasti arvatenkin vielä kauan eteenpäin ovat olot ja tulevat olemaan semmoiset, että on paras pysyttää suomenkieli siinä asemassa, mikä sillä on eikä edes puhuakaan muutoksista, ei edes niiden mahdollisuudestaan.

Hän sanoi sen totisesti ja painavasti ja näytti puhuvan täydestä vakaumuksestaan.

—Ja miksi niin?

Äänessä, jolla Risto sen sanoi, ei ollut vähääkään kohteliaisuutta, ei vähääkään halua ymmärtää tai kuulla mahdollisia syitä tai pitää riittävinä saamiaan.

Laamannin otsan yli vaelsi pieni pilvi, ja hänen silmäluomensa viivähtivät muutaman hetken kauemmin kuin tavallista silmäin päällä, ennenkuin hän virkkoi totisesti ja tyyneästi, ikäänkuin tahtoen näyttää, että hän oli näitä asioita kyllä miettinyt ja oli täysin vakuutettu kantansa oikeudesta.

—Ruotsinkieli on ainoa turvamme, sanoi hän, vanha varustus, jonka muurien takana meillä on ei ainoastaan myönnetty, mutta vannottu ja juhlallisesti vakuutettukin erikoisen elämistemme oikeus. Aika näyttää olevan semmoinen, että saamme säilyttää tämän vanhan siksi, että se on vanhaa, sillä tätä nykyä ei mitään kammota niinkuin mullistuksia, jopa vähimpiä muutoksiakin. Meidän velvollisuutemme itseämme ja kansamme tulevaisuutta kohtaan on tyytyä siihen, mitä meillä on, elää rauhassa, syrjässä ja hiljaisuudessa ja antaa maailman uskoa, että olemme, niinkuin pääasiassa olemmekin, tyytyväiset siihen, mitä meillä on, ja että meille on tapahtunut suuri armon ja oikeuden osoitus annettaessa sitä, mitä annettu on. Jos me sitä vastoin käymme vaatimaan uudistuksia ja muutoksia ja parannuksia, tullaan sitä ensiksikin pitämään ilmauksena tyytymättömyydestä oleviin oloihin ja toiseksi voidaan muutokset tehdä tavalla, joka ei meitä itseämme ehkä ollenkaan tyydytä ja joka ei salli meidän itsemme niihin mitään vaikuttaa. Kysymys kielestä voi laajeta kysymykseksi jostain aivan toisesta. Muurin läpi tai muurin yli voi tulla sisään semmoista parannusta ja täydennystä, jonka rinnalla se, mikä niiden sisällä nyt voi näyttää epäkohdalta ja puutteellisuudelta, on korkein onni ja täydellisyys. En lausuisi tätä mielipidettä näin varmasti vakuutettuna sen oikeudesta, jos se olisi ainoastaan omani, mutta minä olen kuullut niiltä, jotka seisovat tapahtumain alkulähteitä lähempänä kuin minä, omilta valtiomiehiltämme, Rehbindertilta ennen muita, että ainoa tosi-isänmaallinen menettelytapa, jota voimme noudattaa maamme ja kansamme onneksi, on—parempia päiviä odottaessamme—pysyä niin rauhassa, niin hiljaisina, niin piilossa kuin mahdollista—joskaan ei edistyä niin ripeästi kuin ehkä itse tahtoisimme, niin ainakin olla taantumatta ja tyyneessä resignatsioonissa odottaa, mitä tuleva päivä on kantava helmassaan.

—Onko se Rehbinderin ajatus? kysyi rovasti kunnioittavalla äänellä ja kasvojen ilmeellä.

—Siis nukkua? virkkoi Risto.

Laamanni kohautti olkapäitään.

—Joskaan ei nukkua, niin ainakin *olla nukkuvinaan*—nukkua silmät auki, kuiskata, ei huutaa, ei ainakaan niin, että se tarpeettomasti kuuluu kaikkeen maailmaan—mutta Snellman, tottuneena ulkomailta toisiin olosuhteisiin, toittottaa torveen, ja juuri se nykyaikana on vaarallista. Tämä on ainakin minun vakaumukseni...

—Ja se on oikein puhuttu! sanoi vallesmanni.

—Suokoon Jumala, ettei tarvitsisi niin olla, sanoi rovasti. Mutta elkäämme enemmän puolelta kuin toiseltakaan katsoko asioita liian synkin silmin. Ja ennen kaikkea, elkäämme valako kannuja—nämä ovat kaikki olettamuksia ja väittelyjä »ins blaue», asioita, joista emme voi mitään varmaa sanoa. Minä pysyttelen mieluummin realiteeteissa ja menen siis katselemaan sinun kukkasviljelyksiäsi.

Niin nopsa kuin laamanni muuten aina olikin näyttelämään puutarhaansa ja niin mielissään kuin hän olikin siitä, että joku otti osaa näihin hänen harrastuksiinsa, ei hän nyt seurannut rovasti.

—Mene sinä vain, minä tulen kohta.—Minä tahdon vain vielä sanoa herroille erään asian, että jos me itse olisimmekin yhtä mieltä tästä asiasta ja voisimme yhdellä iskulla polkea maasta täysivalmiin oikeus- ja virkakielen ja jos myöskin korkeat asianomaiset olisivat taipuvaiset muutokseen tässä suhteessa, ei asia kuitenkaan vielä sittenkään olisi nykyoloissa järjestettävissä. Ei ainoastaan ruotsinkielen vaihtaminen suomenkieleen, vaan jopa jälkimmäisen käytäntöön ottaminen rinnan ruotsinkielen kanssa olisi kysymys perustuslakien muutoksesta, joka taas ei voi käydä päinsä ilman valtiosäätyjen myötävaikutusta—mutta kuka tahtoo tätä nykyä edes ajatellakaan valtiopäiväin pyytämistä?

—Johan nyt!—virkkoi ruununvouti.

—Tuskin edes Snellmankaan, jos hän muuten on asiaa niin pitkälle ajatellut.

—Perustuslakien?—kuului joku puoleksi kuiskaten kysyvän nuorten penkiltä.

—Niin, perustuslakien! Ovatko herrat kuulleet puhuttavan Suomen perustuslaeista.—Ehkä minä saan vetää ne hetkeksi piilostaan.

Hän otti avaimen, joka hienossa silkkinauhassa riippui kirjoitusneuvoihin kuuluvan hopeaisen lain käsivarren sormessa, meni huoneen perällä olevalle mahonkikaapille, avasi sen ja otti suurilla lakikirjoilla täytettyjen hyllyjen ympäröimästä, vihreällä silkkiverholla peitetystä komerosta rasian, hopealla silatun, toi sen pöydälle ja avasi sen. Kultasankaiset silmälasit nenälleen asetettuaan otti hän rasiasta nahkakansiin hienosti nidotun vihkosen, jonka kanteen oli kirjaeltu sanat: »SUOMEN PERUSTUSLAIT».

—Tässä—Hallitusmuoto vuodelta 1772, Yhdys- ja vakuuskirja vuodelta 1789 ynnä muutamia muita—olen ne liittänyt yhteen nidokseen vertailevilla selityksillä varustettuina—kulmakivet, joiden päällä meidän yhteiskuntarakennuksemme on seisonut, niinkuin se seisoo tänäkin päivänä ja tulee toivottavasti yhä edelleenkin seisomaan. Hän sanoi sen hartaudella, liikutuksesta hiukan vapisevalla äänellä.

—Näitä täydentävinä historiallisina asiakirjoina olen tähän liittänyt kutsumuksen Porvoon valtiopäiville ja keisari Aleksanterin avauspuheen, jossa hän—tässä ne ovat—sanat, joista voi sanoa, että ne ovat kauneimmat, mitkä kenties koskaan mikään hallitsija ja ainakaan mikään valloittaja on lausunut:—»koroitettu kansakuntain joukkoon».—Olin siellä nuorena ylioppilaana tuomiokirkon lehterillä—näen sen silmiäni edessä, niinkuin se olisi eilen tapahtunut—ja siitä on kohta neljäkymmentä vuotta—mitä toiveita, mitä pettymyksiä!

Hetken kuluttua jatkoi laamanni:

—Aarre, joka on maahan kaivettu—mutta aarre kaikissa tapauksissa— aarre, joka on hyvä olemassa kätkössäänkin ja ehkä juuri paras siellä, missä on, piilossa, esille vetämättömänä, ettei se aarteensa kaivaja intohimoja kiihoittaisi—hyvä, jos tulee aika, jolloin ne voidaan ottaa uudelleen esille—sitä odottaessa olkoot, missä ovat, riittää, kunhan me vain tiedämme, missä ovat—että ne meillä on, että tiedämme, mitä meillä on ja mitä voimme menettää, jos ne menetämme.

Tätä puhuessaan hän oli sulkenut vihon, laskenut sen rasiaan ja levittänyt sen päälle, kuin pappi alttarilla ehtoolliskalkin päälle, silkkiliinan, vienyt rasian kaappiin, sulkenut sen ja ripustanut avaimen entiselle paikalleen.

Laamanni oli Anteron silmissä yht'äkkiä kasvanut ja suurennut. Vaikka hän äsken olisi ollut valmis hänen mielipiteitään kokonaan tuomitsemaan, esiintyivät ne nyt hänelle kuin toisessa valaistuksessa. Laamanni oli yht'äkkiä edustaja aikojen ja asiain, jotka vain hämärästi ja epämääräisesti olivat joskus hänen tietoisuutensa ohitse vaeltaneet. Millaista oli mahtanut olla tuomiokirkossa sinä hetkenä, jona Suomen kansa koroitettiin kansakuntien joukkoon?

Silloin kuului Riston kuiva, hiukan ivallinen ääni vihlaisevan hiljaisuuden läpi:

—Erästä asiaa minä vain en oikein ymmärrä: että lain, vieläpä perustuslain, pitää olla esteenä kansan kielen luonnollisten oikeuksien toteuttamiselle.—Kirjaimellisesti voi ehkä niin olla, mutta lain henki ei koskaan voi olla semmoinen.

Se loi lumouksen Anterosta, ja hän näki asiat taas niinkuin äsken, ja laamanni oli taas vain virkamies, joka etsi verukkeita ja turvautui katumattomien esteihin. Eikä Riston johtopäätöksen kärkeä saanut katkaistuksi laamannin hänen mielestään laimea vastaus:

—Niin se nyt kuitenkin on—juuri kirjaimessa on meidän pysyttävä voidaksemme vaatia samaa myöskin muilta.—Mutta rovasti on ehkä oikeassa—elkäämme valako tulevaisuuden kannuja, vaan maistakaamme niistä nykyisyyden maljoista, jotka ovat edessämme—maljanne, hyvät herrat!

Vihdoin avasi ruununvoutikin suunsa, itserakas hymy huulillaan:

—Jos minäkin saan sanoa mielipiteeni, niin minä luulen, että keisarillinen majesteetti ja hänen korkeat neuvonantajansa osannevat ilman muuta aikanaan järjestää nämä asiat niin, kuin ne ovat järjestettävät, ilman että meidän täällä tarvitsee niillä turhaan päätämme vaivata.

—Paras politiikka on se, että jokainen tottelee esivaltaa ja tekee niinkuin käsketään. Sillä tavalla parhaiten palvelemme keisaria ja isänmaata. Ja malja sen päälle!—ja vallesmannin lihava käsi syleili lasia tavallista suuremmalla hellyydellä.

Laamanni ei kuitenkaan kehoittanut juomaan, oli noussut ja mennyt ikkunaan ja puhui siitä rovastille:—Jahah, sinä katselet niitä minun taimiani—maltas, minä tulen kohta näyttämään sinulle jotain!—Herrat ovat hyvät eivätkä unohda lasejaan!

Mutta nuoret nousivat kaikki jättäen upseerin pitämään seuraa vallesmannille ja ruununvoudille.—Herra luutnantti on nähnyt keisarin? On ehkä ollut hovissakin? kuului ruununvouti kysyvän, äänessään utelias sointu.

He seisoivat verannalla, mitään vielä virkkamatta sen johdosta, mitä olivat kuulleet, mutta kukin sitä ajatellen ja siitä johtopäätöksiä tehden. Laamanni selitti jotain rovastille jonkun kukkapenkin luona. Taampana puiden välissä kaivoi Otto lapiolla maata, ja vieressä seiso i Ingrid joitain juuria käsissään.

—On se nyt merkillistä! ... se nyt on ainakin varma ...! puhkesi vihdo i Lauri.

Silloin tulivat Kaarina, Anette ja Hanna salin läpi rientäen heidän luokseen...

—No, nyt me oikein saatiin! puhui Kaarina melkein hengästyneenä. Hän katsahti taakseen ja ympärilleen, ja kun ei nähnyt ketään laamannilaisista:—Nyt me saatiin—meille sanottiin, että kouluuute on pelkkää hassutusta!—ja hän kertoi puoleksi kuiskaten, että laamanska— ja vallesmanska ja kamreerska ja setä ja täti—suo anteeksi, Anette!

—Sano sinä vaan—ja täti Selma myös!

—Niin, mamma myös ... kaikki, kaikki! ... että on aivan tarpeetonta, aivan mieletöntä opettaa renkejä ja piikoja kirjoittamaan...

—Mutta tarvitsiko teidän mennä siitä täällä puhumaan?

—En tiedä, kuinka niin sattui, kun tuli puhe Snellmanista ja niiden Kuopion tyttöjen koulusta...

—No niin, ja mitä sitten?

—Että oppi ja sivistys ovat vain haitaksi talonpojan lapsille, että pojista tulee vain puoliherroja ja tyttöistä mamsseleita...

—Ajatelkaa! Ja sentähden ei saa opettaa heitä kirjoittamaan! sanoi Hanna.

—Vallesmanska sanoi: »Jos nyt piiat pannaan kouluun, niin täytyy kai rouvien ruveta piioiksi!»

—Siihen hän juuri erinomaisesti sopiikin!

—Hsss, Lauri!—Tulkaa tänne!... Mutta se vasta oli mainiota, mitä laamanska sanoi: »Jos ne nyt kaikki oppivat kirjoitettua lukemaan, niin silloin täytyy laamannin lukita protokollansa joka kerta, kun menee jonnekin—mikä puuha ja vaiva!»

—Ruotsiksihan ne ovat kaikki laamannin protokollat!

—Hss! Ette saa niin kovaa!

—Mitä sanoi setä Hartman?

—Setä, niin, että liika oppi herättää alemmassa kansassa vain tyytymättömyyttä sen asemaan ja että kaikissa maissa on nähty, että siitä seuraa ruumiillisen työn halveksiminen—että nämäkin nyt ovat vain niitä Snellmanin epäkäytännöllisiä aatteita.

—Jaha, vai niin—taas Snellmanin—

—Thure ja Anette, te ette saa panna pahaksenne...

—Kyllä me jo ennenkin olemme sen kaiken kuulleet.

—Mutta että mammakin voi semmoiseen yhtyä?

—Ja mitä te?

—Emme me nyt juuri mitään—koetimme kyllä, mutta...

—Eikö Naimikaan osannut puoliaan pitää?

—Ei hän juuri virkkanut mitään nyt, vaikka muuten on kyllä valmis.

—No niin, tietysti ... hm...

Alkoi kuulua soittoa salista.

—Tytöt, teidän täytyy tulla, riensi Naimi sanomaan.

—Minä menen kotiin, sanoi Hanna.

—Ilman hyvästiä?

—Minä en voi, se on niin, se on ... minä en voi...

—Elä nyt siitä välitä.

—Talonpojat ovat tuhatta kertaa parempia ja jalompia ja hienotunteisempia kuin nuo ... ja me ... mekin...

Tytöt menivät, Hanna pois, toiset sisään.

—Mitä sinä oikein aioit sanoa, Lauri? kysyi Antero.

—Milloin?

—Äsken, ennenkuin tytöt tulivat.

—Niin, sitä minä vain, että on merkillistä, että ensi kerran, kun minä kuulen puhuttavan perustuslaeista, Suomen tuesta ja turvasta, ne asetetaan esteeksi sille ainoalle asialle, jossa voi olla Suomen tulevaisuuden turva.

—Eivät ne ole muita kuin verukkeita ja katumattomain esteitä ... ei tahdota eikä viitsitä oppia suomea ... siinä se on koko juttu, sanoi Risto.

—Mutta eikö ole omituista, sanoi Antero, että milloin tahansa ja mistä asiasta tahansa ja kenen kanssa tahansa, paitsi Snellmanin, niin sen sijaan, että innostuisivat ja koettaisivat ymmärtää ja meitä nuorempia neuvoa, aina ollaan alas painamassa, aina lakoon lyömässä. Toinen toisella tavalla, toinen toisella. Sitä jo koulussa, sitä yliopistossa —ei ne muuta kuin varoittaa ja viisastelee. »Otollinen hetki!» Odota sinä heidän otollisia hetkiään...

—Irti raamattu kahleistaan! Pois perustuslait piilostaan! Uh, minäkin menen kotiin. Minä en voi enää nähdä sitä ruununvoutia ja vallesmannia. Tulkaa muutkin! Me tiedämme, mitä tahdomme, ja me teemme, mitä tahdomme. Tyttöjen koulu ensin kuntoon, ja sitten kautta maan herättämään, puhumaan ja huutamaan, että kuurotkin kuulevat. Yliopistosta aletaan!

—Juuri niin, Lauri! Ja minä lähden Lappiin, sanoi Robert,—mutta siitä ei saa vielä hiiskua sanaakaan.

—Olisi sinua tarvittu Helsingissäkin, sanoi Antero.

—Sinä ja Lauri ja Risto voitte... Naimi oli tullut ja mennyt ja taas tullut.

—Tulisitte nyt, pojatkin...

Koko ajan oli klaverin lapsellinen, hento ääni lirittänyt ulos avonaisista ikkunoista. Nyt säesteli se laamannin tyttärien duettoja.

—Se on kovin epäkohteliasta... Kuulkaa, jos minä noutaisin kanteleen, kun ne sitä taas pyytävät?

—Lönnrotin kannel ei saa kaikua tässä talossa, sanoi Lauri.

—Miksei?

—Sitä ei saa tuoda tänne heidän ehkä jälestäpäin naurettavakseen ja pilkattavakseen ... talonpojat, moukat ... mitä he heidän lauluistaan, kun eivät muustakaan!

—Eiväthän ne nyt sitä niin ... se nyt oli enemmän ... semmoista vain leikkiä...

—Vai leikkiä? Ei, kyllä se oli liiankin totta. Että sinä nyt edes koetatkaan sitä puolustaa. Se minua todellakin kummastuttaa. No, niin, tietysti, kyllä minä ... hm...

Naimi meni pois mitään vastaamatta. Tässä oli jotain, jota Antero ei ymmärtänyt. Miksi ne häntä noin kohtelivat?—Hetken päästä hän seurasi Naimia sisään. Hän istui ovensuussa ja viittasi katse kiittolisena häntä istumaan viereensä toiselle tuolille. Laamannin tyttäret soittivat ja lauloivat. Anterosta se oli hienoa ja kaunista.—

Ja laamanni oli hänestä sittenkin miellyttävä mies. Ei hän nyt ainakaan omista itsekkäistä syistä vastusta oikeata asiaa. Hänellä on kyllä syyt syvemmällä. Hänen katseensa ja olentonsa oli niin puhdas ja arvokas, kun hän puhui perustuslaeista.

15.

Anteron olisi pitänyt lähteä. Tuon tuostakin ilmaantui hänelle sisar surullisine ja samalla kysyvine, melkein palavan tutkivine silmineen. Hän oli nähnyt hänen poistuvan jonnekin, lähtevän rannasta veneessä jonkun vanhan vaimon kanssa, vaimo soutaen kokassa, hän perässä meloen, vähän kömpelösti melan kärkeä ylös kivertäen. Alahangoilla olisi ollut tyhjä tuhto ja joutilaat airot kuin häntä varten.

Hän oli luvannut pian tulla ja hänen olisi pitänyt lähteä.

Mutta kun hän viittasi siihen, niin nousi kuin kuoro—mieluisen kuoro— kaikilta tahoilta vastaan... Ei puhettakaan! Ei toki vielä, ei millään muotoa! Kaikki vaativat jäämään—rovasti, ruustinna, pojat, Kaarina. Ainoa, joka ei mitään virkkanut, oli Naimi. Hän otti näinä päivinä yleensäkin entistä vähemmän osaa keskusteluihin, istui ja kutoi pitsiä, hymähti välistä itseksensä ojentaessaan kudostaan päivää vasten tai sitä polvellaan silittäessään, hymähti kuin omille onnellisille ajatuksilleen—oli joskus poissa, kadoksissa, ja hänen nähtiin sitten tulevan laamannista päin, kirkolta, koskelta, milloin mistäkin. Välistä hän oli totinen, tempasihe irti ajatuksistaan ja riensi telmimään pikkupoikain kanssa.

Vaikkei Antero sitä oikein tahtonut itselleen myöntää, eikä siitä muillekaan puhua, oli laamannissa käynti vaikuttanut masentavasti hänen mieleensä. Hän oli Snellmanin nähtyään ja häntä kuultuaan, hänen sanojaan muistellessaan ja niistä muiden kanssa innostuessaan rakentanut itselleen kuvan uudesta maasta ja uudesta kansasta, jossa kaikki aatteet, niin oikeat ja itsessään selvät, ovat tuota pikaa toteutettavat, niin pian kuin vain tulevat tunnetuiksi ... ja he, he nuoret niitä tekevät tunnetuiksi, niitä julistavat, niitä istuttavat, kylvävät, innostuksensa siivillä lentävät niitä levittämään ja vievät ne kaukaisiin korpiin! Eikä kukaan niitä vastusta, jok'ikisen ne tempaavat mukaansa. Sillä mistä on kysymys? Suomen kansan ainoasta onnesta, ainoasta pelastuksesta. Ja rakastavathan kaikki tätä kansaa, tahtovathan kaikki sitä palvella ja sen parasta harrastaa parhaan kykynsä mukaan. Mutta nyt väittää ja todistaa laamanni, vanha tuomari, joka kaiken ikänsä on tälle kansalle oikeutta jakanut, että se on mahdotonta, vaarallista, turmiollista, epäisänmaallista. Että se on haavetta, jonka toteuttaminen on lykättävä kaukaiseen tulevaisuuteen. Eikä hän voinut, niinkuin nuo muut, saada itseään uskomaan, että se on laamannissa itsekkyyttä tai oman mukavuuden puolustamista—eikä hänellä myöskään ole mitään vastenmielisyyttä tai vanhaa vihaa Snellmania kohtaan, niinkuin professorilla. Se on kyllä hänen vilpityn vakaumuksensa, se on tarkoin punnittu ja tarkoin mietitty ohjelma.

Onko siis vain filosofista teoriaa kaikki tämä, mikä oli uskottu tuossa tuokiossa toteutuvaksi? Onko se vain aatteellista kangastusta kaukaisista maista, etäisten merien takaa? Eikö siitä tule milloinkaan mitään? Emmekö me saa nähdä sen koskaan toteutuvan?

Snellman onkin siis vain yksin—valtiomiehet ja korkeat asianomaiset, oppineet professorit, virkamiehet ja papit—joko vastaan tai välinpitämättömiä. Ja hienot rouvat ja neitokset, laamannitar ja hänen tyttärensä ja poikansa, jotka ovat täydellisesti välinpitämättömät, joita nämä aatteet eivät olleet edes hipaisseetkaan, jotka eivät niitä edes vastustakaan—heitä kaikkia vastaan on Snellman yksin meidän muutamien vähäpätöisten nuorien kanssa.

Tuleeko siitä milloinkaan mitään? Onko tämäkin vain touhua, niinkuin se Kalevala-innostus ja kansan uudistaminen sen avulla? Ovatko nämä muiden aatteet ja innostukset yhtä turhia kuin hänen omansa, yhtä ilmassa häilyviä?

Ja Antero sanoi, ettei hän voi ymmärtää, kuinka he saattavat, he muut, olla niin iloisia ja tyytyväisiä ja rauhallisia ja varmoja. Mutta he nauroivat hänen herkkämielisyydelleen ja alkoivat häntä siitä ahdistaa.

—Sinä siis todellakin annoit sen imponeerata itseesi? Mutta sehän luulee aina näkevänsä syvemmälle, aina ymmärtävänsä asiat paremmin kuin muut. Aina on sillä joku »jos», aina joku »mutta». Semmoinen Kukka-Kalle, joka häärii ja näpertelee esi-isiensä puutarhassa, sitä kylvää ja kastelee, mutta jättää peltonsa oman onnensa nojaan. Vaikeuksia, taisteluita? Mutta taistellaan sitten, voitetaan vastukset! Mitä sanoo Snellman—että ainoastaan uusi polvi, me—se on meidän tehtävä eikä heidän! Ei heidän avullaan, vaan heitä vastaan, heistä huolimatta. Saatpa nähdä, se on oleva ilon päivä, ja meidän silmämme on sen näkevä. Lue, heikkouskoinen, lue, Tuomas, mitä Saima taas kirjoittaa! Siinä on sinulle, siinä on laamannille, tytöillekin heidän koulustaan—meille kaikille.—Ja minä sanon sinulle—ne puhuivat vuorotellen toistensa suuhun, Robert, Lauri, Risto—meidän ei tarvitse mistään muusta välittää, mitään muuta ajatella, ei mitään surra, sillä meillä on oikeus ja meillä on tulevaisuus!

Ja mielellään antoi Antero vakuuttaa itseään, kävi jo itsekkin muiden mukana kumoamaan omia epäilyksiään...

Luettiin Saimaa ja otettiin esille vanhoja vuosikertoja. Niissä oli todella kaikille jotain—oli Anterollekin hänen renessanssiaatteestaan, Suomen kansan vanhalle viisaudelle ja viljelykselle perustuvasta kirjallisuudesta ja taiteesta. Ja mitä luettiin, se ymmärrettiin nyt uudella tavalla, se oli elävää sanaa, ja Antero kuuli kaiken kuin Snellmanin äänellä sanotuksi, hänen omasta suustaan tulevaksi, eikä enää ajatellut vastaväitteitä eikä vastuksia eikä viivytyksiä.

Ne olivat ihania päiviä taas, ja aatteita vaihdettiin, ja aatteet avartuivat, ja oli taas niin suloista olla ... kun vain Naimi olisi ollut enemmän mukana ja ottanut enemmän osaa. Ja Anterossa alkoi jotain kyteä ja jotain lämmitä, jotain viritä ja jotain soida—ja hänen piti poistua ja istuutua puutarhan penkille, edessään suvanto ja koski.

—Mitä te siinä istutte ja mietitte? Runoako? kuului ääni hänen takanaan sanovan.

Hän hypähti ylös ja riemastui. Naimi se puutarhan läpi kulki rantaan joitain vaatteita kantaen ja pyörähti menemään, ennenkuin Antero ehti mitään vastata.

Ja sinä iltana se syntyi, ja sinä yönä hän sen kirjoitti vanhassa pirtissä honkaisen pöydän päässä kesäisen yön valossa, pienen ikkunan ääressä, kun kaikki olivat menneet maata ja hän yksin valvoi.

Ja aamulla hän luki sen kokkomäellä, jonne nuoret olivat tulleet häntä saattamaan, hänen viimein päätettyään lähteä.

Leimahti vuorella aatteen soihtu ja loimonsa korprien kätköhön loi, nost' intohon mielemme tietäjän loihtu, ylt' ympäri huutonsa herätys soi:

»Nyt taistohon, voittohon, veikkoset nuoret, ylös, kansani, isien maa! Alas Vastusten vaskiset vuoret, valon kahlehet, katketkaa!»

—Se on vielä kesken—tämä on vain alku. Mutta se oli kaikista mainio, se oli tulkinnut heidän tunteensa, se oli vaikuttanut Ristoonkin:

—Enpä olisi luullut, että se sinulta niinkään sujuisi.

—Ole kansasi Tyrtaios! huudahti Lauri.

—Antakaa se minulle, pyysi Naimi ja sai paperin, johon runo oli kirjoitettu.

—Ja nytkö te siis todella menette? kysyi Kaarina.

—Teitä ei pitäisi vielä päästää,—mutta ainoastaan sillä ehdolla, että pian tulette takaisin.

Naimi, Naimi sen sanoi...

Ja kun Antero laskeutui polulle, joka harjun alta lähti metsän halki viemään Korpivaaran kirkolle, kuuli hän jälkeensä huudettavan:

—Eläköön runoilija! Eläköön Suomen Tyrtaios!

—Eläköön isänmaa! vastasi Antero.

—Kirjoittakaa meille! huusi soinnukas ääni.

—Runomitassa! huusi toinen.

Joku huiskutti hänelle valkeaa liinaa, mutta hän ei enää voinut erottaa, oliko se Kaarina vai Naimi.

Keveästi notkahtelivat hänen askeleensa puitten välitse painuvaa polkua, ja hän ajatteli, että tämä hetki oli ehkä hänen tähänastisen elämänsä onnellisin. Onko hänkin jotain? Voisiko hänkin jotain toimittaa?—Ja hänen käyntinsä säesti jo uutta laulua isänmaan onnesta ja hänen omastaan. Ne olivat nyt kuin erottamattomasti toisiinsa yhdistetyt.

»Veli kullat, veikkoseni, kanssa siskoni suloiset, Kontojärven kaunottaret!«

»Suokaa anteeksi, mutta koska te minut ristitte runoilijaksi, virsiniekaksi vihitte, niin täytyy minun näyttääkseni siitä, että henki minussa yhä vielä elää, panna ainakin kirjeeni päällekirjoitus runomittaan, joskaan en nyt malta sitä jatkaa sillä.

Kun on sydän sykkyrällä,
mielen kuohu kukkulalla,

(nämä säkeet samoin kuin koko tämä ajatus ovat tämän talon vanhan vaarin), niin

kieli katkoo kahlehensa kuni varsa vatjanansa
ja rientää
runon aitojen ylitse.

»Mutta

miksi sydän sykkyrällä, kuta mieli kukkurana?

Sanon sen heti kohta.»

»On yö. Istun pihanpääkamarissa, pienen ikkunan ääressä, jonka olen irroittanut saranoiltaan nähdäkseni tätä kirjoittaa ja antaakseni tuossa edessäni olevan ruispellon, jossa räökkä narahtelee, tuulahduttaa tänne sisään tuoksuaan.»

»Tämä talo on järven rannalla, mäen rinteellä, ja tuolla etäämpänä häämöttää saarien takaa nousten kaljupäinen Panuvaara, joka tuon tuostakin, tien kukkuloille kohotessa ja näköpiirin suuremmilla soilla avartuessa on seisonut edessäni matkani määränä.»

»Mikä kummallinen hiljaisuus, mikä suurenmoinen rauha tässä kesäisessä luonnossa ja minun rinnassani! Tietänettekö mitään tästä paikasta, joka ei ole varsin sen tien varrella, joka vie Kontojärveltä Korpivaaraan, mutta jonne saavuini poikettuani erehdyksestä oikealta polulta. Täällä se nyt vasta on se oikea Suomi, jota lähdin hakemaan ja jonka viimein löysin, sekä menneisyyden Suomi kaikkine taruineen ja muistoineen että tulevaisuuden Suomi kaikkine toiveineen ja edellytyksineen. Sillä tämän talon ja sitä asuvan suvun historia on Suomen kansan historiaa pienoiskoossa, ei kuivin vuosiluvuin kirjoitettuna, vaan kerrottuna niinkuin elämä kuvin ja elävin luontein.»

»Talo on pieni ja näyttää köyhänpuoleiselta; metsää ja soita kuuluu olevan paljon, mutta viljelysmaita vähän. Tässä on kaksi isoa savupiirttiä, rakennetut niin paksuista hirsistä, että ovet mahtuvat kahteen. Tätä hallitsee vanha isäntä, niin vanha, että muistaa Ruotsin ajat paremmin kuin nykyiset. Hän on ollut valtiopäivillä Tukholmassa aikoinaan ja myöskin Porvoossa. Hän on antanut kättä kuninkaille ja keisareille, kerran Kustaa IV Aadolfille ja kaksi kertaa Aleksanterille, joka oli tässä samassa kamarissa juonut kupin maitoa, ennenkuin Korpijärveltä tullen lähti metsätaipaleelle Kontolaan. Huomenna lähdemme ukon kanssa kalaan, ja silloin panen hänet kertomaan noista ajoista ja noista asioista, keisareista ja herrainpäivistä. Tänäpä olemme vieläkin vanhempia asioita muistelleet, hänen sukunsa muistoja.»

»Hänen sukunsa tarina häipyy kauas muinaisuuden yöhön. Eräs hänen esi-isistään oli nimeltään Kari, josta tämä talokin on nimensä saanut. Kun vanha usko oli hävitetty ja vanha velho, josta isännekin jotain kertoi, oli vangittu ja poltettu, lähti Kari ja vanha laulaja Jorma pois näiltä seuduilta uutta uskoa pakoon. Viikkomääriä vaellettuaan he olivat löytäneet yksinäisen ihanan järven korprien keskestä, jonne rakensivat pirtin niemen kainaloon ja asettuivat sinne asumaan. Järvi, jota ruvettiin kutsumaan Jormasjärveksi, on kuulema vieläkin rajan takana sen niminen. Vanha laulu ja soitto ovat vieläkin kunniasa tuon järven ympärillä, ja siellähän se on Lönnrotkin, täältä sinne neuvottuna, saanut parhaat runonsa. Eräs tämän suvun haara palasi tänne takaisin isonvihan aikana Venäjälle vietyjen sieltä karanneiden kanssa ja asettui tähän autioksi jäänyttä taloa asumaan. Samassa sodassa poltettiin Kontolan kirkko ja vietiin vankina vieraille maille vanha pappi, teidän esi-isänne, eikä hän siltä matkalta koskaan palannut. Paljon hän näistä kertoi, mitä en nyt ehdi kirjoittaa. Mikä rikas varasto historiallisia traditsioneja! Ne ovat nämä traditsionit sitä Suomen kansan oikeata historiaa, eivät nuo sodat ja taistelut ruotsalaisten riveissä vierailta maille. Se historia olisi pelastettava häviöstä. Se onkin jo seipitetty, vaikei olekaan kirjoitettu. Siitä elävät monet vanhat lehdet tämänkin vanhuksen huulilla.»

»Olisittepa kuulleet, mitä hän vielä kertoi omista otteluistaan hallaa, puutetta ja metsän petoja vastaan. Mikä kuvarikas kieli, mikä mehu, mikä voima, mikä kalevalainen esitystapa! Suomen kansalla ei ole ainoastaan runomittainen suuri eepos, sillä on suorasanaisia historiallis-eeppillisiä draamallisia teoksia. Lue, mitä meillä on tähän saakka kirjoitettu suomeksi, ja vertaa sitä kielellisesti siihen, miten

kansa puhuu ja miten se kirjoittaisi, jos taitaisi. Joka lause on runollinen vertaus, joka ajatus on sananlaskun muotoon puettu totuus. Mistä hän puhuukin, aina helmeilee viisautta hänen huuliltaan, milloin keskitettyä, milloin leveästi maalailevaa! Tälle pohjalle on meidän kirjakielemme, sekä runollinen että suorasana, kerran rakennettava. Mutta kukapa meistä sitä osaa niin käyttää? Ei se meidän avullamme enää uudistu, meidän, joilla on vieras kieli ja vieras koulu. Nyt vasta minä oikein ymmärrän, mikä ääretön merkitys kansan kulttuurille on, että sen omasta keskuudesta, sen syvimmästä syvyydestä pääsevät esiin sen luojat. Ilman sitä pysyy kaikki kirjallisuus käännöksenä. Snellman, Lönnrot, mekin, me olemme vain löytöretkeilijöitä, jotka olemme uuteen maahan saapuneet, sen nähneet, siihen ihastuneet, mutta jotka emme sitä kykene viljelemään. Se suuri uudistaja, se suuri mestari, joka tästä kullasta kalun tekee, hän on vielä ehkä syntymättä, mutta hän syntyy. Päätäni huimaa ajatellessani en ainoastaan kielen rikkautta, vaan myöskin aiheiden uutuutta, runsautta ja tuoreutta. Uusi kieli ja uusi runous! Ne kun kerran pääsevät kostuttamaan maailman viljelyksen vainoita, mitä ovat Euroopan vanhat kuluneet kielet ja niiden tuotanto sen rinnalla!»

»Mutta minne eksynkään? Ajatukset lentävät. Piti puhuakseni historiasta. Tämä vanha Kari, hän on historiallinen henkilö, ei vain historian tietäjä, sukunsa vanhain vaiheiden kertoja, hän on ollut historiaa tekemässäkin. Viime sodan aikana hän oli järjestänyt partiojoukon, hävittänyt kuormastoja, antanut tietoja vihollisten asemista ja siten vaikuttanut Kontolan tappelun voitolliseen ratkaisuun. Mutta suurimmat voittonsa hän on voittanut taisteluissa metsän petoja vastaan. Ei uskoisi, että tuo pieni, käyrä, laiha ukko on eläessään kaatanut—keihäällään!—viisikymmentä karhua, muita pienempiä petoja ei muistakaan. Olimme saunassa, näin arpia hänen rinnassaan ja toisia käsissä ja jaloissa kontion puremista. Vielä viime kesänä oli ukko pellon aidan takaa haasta haaskalta karhun kaatanut.»

»Kysyin, osaako hän karhulauluja. Ja mitä minä sain kuulla! Että Lönnrot on saanut häneltä, tältä äijältä, suuren joukon karhurunoja ja metsämiehen lauluja. Ajatelkaa! Olen siis omin silmin nähnyt Kalevalan laulajan, runojen taitajan, saan huomenna kuulla niitä lisää.»

»Ja tämä mies, tämä merkillinen mies, hän elää täällä vain muutaman päivän matkan päässä Kontolan kirkolta, pappilasta, jossa kansallisia asioita niin suurella innolla harrastetaan. Ettekä ole hänestä minulle mitään puhuneet, tuskinpa tiesitte, että häntä on olemassakaan. Olihan vain sattuma, joka saattoi minut hänen luoksensa.»

»Johtuu mieleeni Helsinki ja ylioppilaselämä ja meidän kaikenlaiset harrastuksemme ja laamannin kanta ja sitten tämä supisuomalainen sivistys täällä—täällä on kaiken juuri ja pohja. Olenko ehkä taaskin, niinkuin Risto sanoisi, fantasti, mutta nyt minä näen kaiken kuin sisästäpäin, enkä juhla-innostuksen ja kokkotulien valossa.»

»Mutta eivät ole lopussa huudahdukseni. Minulla on vielä paljon sanomista. Menkään yö, tulkoon päivä, en lakkaa, ennenkuin saan kaikesta kirjoittaa. Kun vain paperi riittäisi, kun vain kynä kestäisi.»

»Tiedättekö, kenen kynällä kirjoitan ja kenen paperille? Sen runolaulajan, sen karhunampujan pojan, nuoren miehen, joka yksikseen, keneltäkään oppia saamatta on itseksensä opetellut kirjoittamaan. Jos tulee vielä puhe siitä koulukysymyksestä, niin kertokaa, että Suomen kansan kirjoitustaito ei ole enää estettävissä, että on jo myöhäistä ryhtyä varokeinoin sivistymisen vaaraa vastaan, sillä tämä mies on hypännyt muurin yli ja hänen mukanaan seuraa varmaan kohta koko kansa. Hän oli oppinut kirjoittamaan siten, että piirteli ensin hiekkaan ja lumeen painokirjaimia, kun ei ollut kirjoituskirjaimia, ja sitten selvitteli itselleen kirjoituskirjaimet jostain ruotsinkielisestä protokollasta, tehden niistä itselleen kaavakirjan. Kynän hän sai omasta ampumastaan hanhesta, jota oli kesäisen yön väijynyt erämaan lammen rannalla mahallaan maaten märässä suossa. Muste oli mustikoista puristettua. Paperina oli alussa tuohilevy, mutta sitten hän hankki itselleen oikeata paperia ja oikeata mustetta. Mietti kauan, miten siihen rahaa saisi. Oli oppinut pyssyä käyttämään ennen kuin kynää, kulki kaiken syksyä metsiä, ampui lintuja, toi vain osan kotiin, loput kätki niittylatoon ja siellä jäädytti. Kun isä lähti Ouluun suoloja noutamaan, pyrki ja pääsi poika mukaan.—»Mitä sinulla on siinä säkissä?» kysyi isä.—»Onpahan vähän parempia heiniä hevoselle.» Tultiin Ouluun, poika heitti heinät hevosen eteen, löi säkin selkäänsä ja meni kirjapainoon pyytämään kirjoituspaperia.—»Onko sinulla rahaa?» kysyi kirjanpainaja.—»Ei ole rahaa, mutta tässä olisi säkillinen lintuja, mahtaisiko heillä minkä verran saada?»—»Täysi täydestä», sanoi kirjanpainaja ja sulloi säkin täyteen paperia, Sekä puhdasta että painettua, niin paljon, ettei tahtonut saada kotiin kannetuksi. Ja sillä tavalla hän sitten vastakin hankki itselleen paperia ja kirjallisuutta. Ajatelkaa tuota kuvaa: poika, pieni ja pahainen, hiihtää huurteisista saloista, vaanii teeriä ja metsoja ja pyitä, tähtää ja ampuu—ja puusta putoaa hänelle pussiin paperia ja kirjoja.»

»Säkissä oli myöskin »Oulun Viikkosanomia», vanhoja vuosikertoja. Päästyään vanhemmaksi ja vauraammaksi hän alkoi niitä tilatakin. Joka vuosi tuo tai tuottaa hän Oulusta uusia kirjoja. Niin on hänelle kertynyt kokonainen kirjasto, joka kyllä vielä mahtuu vasaan, mutta josta näen, ettei suomalainen kirjallisuus enää olekaan niin pieni kuin olen luullut. Sitä on enemmän kuin ainakaan minä

olen tiennyt sitä olevan. Hän on omistanut itselleen kaiken, mitä on lukenut. Täytyy tunnustakseni, että jouduin aivan ymmälle, kun hän alkoi tentteerata minua »Enon opetuksista», jota kirjaa en ainakaan minä ole ennen tuntenut, lienettekö tekään.»

»Niinkuin sanottu, minä olen nyt aivan samaa mieltä kuin »eräät» siitä, ettei Suomen kansa tarvitse kouluja. Se hankkii itselleen sivistystä ilmankin niitä. Jos sille vielä annettaisiin apua opin tiellä, niin ajaisivat tällaiset talonpojat pian edelle holhoojistaan, ja pian olisi yliopisto ja kirkko ja koulu valloitettu ja meidän vanha isiltä peritty kulttuurimme vaarassa. Eikö totta? Luopukaa siis, tytöt, koulupuuhistanne!»

»Tämä nuori isäntä oli nähtävästi kovin hyvillään tulostani, ei sanonut koskaan saaneensa puhua niin oppineen miehen kanssa kuin maisterin. Kysyin, miksei hän ollut käynyt siellä teidän luonanne.—»Ei ole tullut käydyksi, on taitanut ujous vaivata.»—Hän on pienenäntä mies, hiljainen ja vaatimaton, melkein alakuloinen. Silmät ovat syvät, surulliset ja haaveelliset, kauas tähtäävät niinkuin jonnekin yli metsän rajan.»

»Oli eräs kirja, jota hän ei ollut saanut käsiinsä, vaikka oli sitä aina toivonut: Kalevala. Otin sen esille kontistani. Mies punastui kuin lapsi, ja hänen sormensa vapisivat, kun hän käänteli sen lehtiä. Luin siitä hänelle muutamia kohtia. Innostuin myöskin puhumaan omista mieli-aatteistani ja huomasin, että hän käsitti myöskin tuon haaveeni Suomen kansan vanhan viisauden ja uskonnon opetuksien yhteen sulattamisesta. Kun minä arvelin, etteiköhän vain ole väärä luulo se, että Suomen kansalla ei muka ole ollut mitään korkeampaa sivistystä ja korkeampaa siveellisyyttä, ennenkuin se tuli yhteyteen Ruotsin ja kristinuskon kanssa, jotka muka olivat vapauttaneet sen törkeästä taikaukosta, niin hän sanoi, että niitä on täällä sydänmailla olemassa vieläkin ihmisiä, jotka eivät osaa lukea eivätkä ole monta kertaa elämässään kirkossa käyneet, mutta joilla kuitenkin on, mitä lienee, vanhaa tietoa, sananlaskutietoa, jonka mukaan ratkaisevat kysymyksensä oikeasta ja väärästä eli, niinkuin hän sanoi siitä, »miten olla kuin eleä.» Ja ne semmoiset, lisäsi hän, ovat monta kertaa parempia ihmisiä kuin nykyajan jumaliset. Ajatelkaa, sainko tästä vettä myllyyni! Sainko yllykettä aatteelleni Kalevalan tarjoomisesta takaisin kansalle, sainko korvausta Rajavaaralla kärsimästäni tappiosta!»

»Enhän malttanut olla hänelle lukematta runoani. Sain silloin tietää, että hänkin kirjoittaa runoja. Ja mistä hän runoilee? Saatte nähdä sen tästä. Panen tähän vain muutamia säkeitä pitkästä runosta, jossa hän laulaa suomenkielen sorretusta asemasta:»

Suottapa on suomenkieli kapalossa kauan ollut, vaikka tuo on vanha kyllä, jotta poikki ponnistaisi, katkoisi kapalovyönsä, jaksais jo jaloin kävellä, aikamiehen askelilla, päästä päähän pitkän pöydän, isoimmille istuimille, rinnalle rikasten kielten, valtakielten kumppaniksi, että vielä virkamiehet, oikeuden omat jäsenet, suomenkieltä kirjoittaisi, että tuomiot tulisi, esivallan valtakirjat, kansan kielellä omalla, talonpojan tuttavalla j.n.e.

»Hän on sanonut runomitassa samaa, mitä Snellman proosassa, suomeksi sen, minkä hän ruotsiksi. Valitus suomenkielen sorretusta asemasta, kehoitus luomaan vieraan kielen ies hartioiltaan! Ja sen lisäksi arvosteluja ylpeistä virkaherroista, heidän mielivaltaisuuksistaan, uusista paremmista ajoista, sanalla sanoen samoista epäkohdista, samoista puutteista ja toiveista kuin Snellmankin. Itsekseen hän on näitä miettinyt ja paperille pannut. Isänmaa ja kansa ovat hänelle selvinneet kuin itsestään.—»Tämä meidän Suomi, tässä meidän Suomessa» —hän sanoi tuon sellaisella hellyydellä kuin olisi lapsen päätä silitelty.»

»Kerroin hänelle käynnistäni Rajavaaralla ja mitä siellä oli sanottu Kalevalasta. »Semmoisia ne on, semmoisia ne on kaikki.» Hänen huulensa värähtivät hiukan, kun hän jatkoi: »Eivät ne suvaisisi talossa pidettävänkään muita kirjoja kuin raamatun, virsikirjan ja jonkun postillan. Jos olisi heidän vallassaan, polttaisivat kaikki maalliset kirjat.» Edessämme oli pöydällä hänen kirjavasunsa, ja nyt huomasin, että siinä oli tulen jälkiä.»—»Eivät vain liene aikoneet teidänkin kirjojanne polttaa?» kysyin minä.—»Ovatpa niinkin. Oma vaimonihan se aikoi semmoisen tekosen tehdä, vaan sain toki uunista pois.»

»Tuo synkkä oppi on siis tännekin luonut pitkän varjonsa. Joka paikassa sen kohtaa, minne tuleekin, joka paikassa se kalvaa vanhimman kulttuurimme juuria ja uhkaa tukehuttaa uuden touon taimia. Se on turmiollinen liike. Helsingissä yliopistonuorison keskuudessa, Rajavaaralla, siellä kirkolla, täällä, kaikkialla se tunkee esiin. Ettei hän, tämä älykäs, sävyisä, hieno mies, saanut edes omaa vaimoaankaan siitä varjelluksi! Hän on koettanut sille puhua, selitellä, ei mikään ole auttanut. Se leviää kuin rutto, tarttuu kuin tauti. Hän oli käynyt kerran Helanderia kuulemassa, ja silloin hän oli valmis.»

»Jos minä aikoisin papiksi niinkuin sinä, Lauri, niin hyppäisin heti ensi sunnuntaina saarnastuoliin ja puhuisin, selittäisin, paljastaisin häikäilemättä. Tämä rikkaruoho on jo liian kauan saanut rehoittaa kansassamme, tukehuttaen kaikkea kauneutta ja jaloutta. Tässäkin tehtävä meille nuorille! Mutta kuta suuremmat vaikeudet ja vastukset, sitä suurempi olkoon myöskin innostuksemme, sitä enemmän ponnistakaamme voimiamme. Mutta kylläksi tästä tällä haavaa.»

»Ja kylläksi muustakin. Kirjeeni on jo liian pitkäksi venynyt, ja lyhyt yö lähenee loppuaan. Jo valaisee aamurusko Panuvuorta tuolla järvien takana. Siellä on isäni entinen koti. Mitä saanen siellä nähdä ja kokea? Mutta sen sanon, ettei maailma ole minusta milloinkaan ollut niin kaunis kuin nyt, ei koskaan tulevaisuuteni niin valoisa.»

17.

Tyynenä kesäisenä aamuna istuu Antero veneen perässä, joka hiljalleen liukuu liikkumattomia, päilyviä vedenpintoja pitkin saarelta saarelle, niemeltä niemelle, salmesta salmeen. Saaret ovat metsäiset ja järven rannat autiot, kallioiset ja jyrkät. Jonkun lahden pohjasta vihertelee ruohikko tai niitty, mutta taloja ja asutusta näkyy vain etäisillä vaaroilla, niissä halmeet heloittavat, kasket rusottavat ja savuavat palotulet tupruavat kuin tulivuoret levittäen hienoa, harsoista auerta yli koko maiseman, ja suloista lemua.

—On nyt mäkikyläläisten hyvä kaskiaan polttaa, viertämättä palavat, virkkaa soutumies, pienehkö, vanha ukko.

—On varmaan, vastaa Antero, sen pitempiin puheisiin ryhtymättä, sillä hänen mielensä matkailee muualla, tämä kaikki vain kehyksenä hänen ajatustensa ympärillä, kuljeksi kaukana, mutta pysähtyy aina lopulta kolmeen kohtaan, vuorotellen kuhunkin: sakastin rappusille, puutarhan penkille ja laamannin salin ovensuuhun—mihin jokaiseen oli kiintynyt kipinä toivoa. Soutaja soutaa, ja hän meloo. Hypähtää kalaparvi kokan edessä veden tyynellä pinnalla. Sivuutetaan saari.

—Siinä se on soma mies tuossa saassa, virkkaa taas soutaja.

—Kah, onpas toki muuan asukas täälläkin, sanoo Antero, huomattuaan pienen lahden pohjukassa ihmisasunnon.

—Vaikka on herra, niin elää kuin talonpoika, täällä kaiket kesät kalastelee, ja kun viinaa on, niin ryyppää ja rallattaa. Kävin tullessani.

Mutta Antero ajattelee hyvästinheittoa Kokkoharjulla, ajattelee, että hänen runonsa on Naimilla—miksei hän ollut saanut sanotuksi, että se oli syntynyt hänen antamastaan inspiratsioonista! Minkä vaikutuksen mahtanee tehdä hänen kirjeensä—kokoontuvatko sitä lukemaan, innostuvatko niinkuin hän? Kuinka ihanata, että on ystäviä, että he ymmärtävät ja tunnustavat, että uskovat hänenkin voivan jotain! Kuinka merkillistä, että ne tällä matkalla löytyivät, löytyivät todellakin, niinkuin oli toivonut, mutta ei uskonut mahdolliseksi, että kaikki löytyi, isänmaa, uudet tehtävät, uudet aatteet.—Hänen lapsuutensa ja nuoruutensa oli ollut iloton, ystävätön, yksinäisen naimattoman vanhan enon luona, joka oli ottanut hänet luokseen vanhempien kuoltua.—Voi ihanata maisemaa, voi ääretöntä rauhaa!—On kuin satumaailmaan soutaisin, ja kuitenkin vanhaan kotiini soudan. Ja kun sieltä palajan ja alan elää ja toimia ja toteuttaa—mitä? Mitä hyvänsä, mitä hyvänsä! Kunhan vain yleiseksi hyväksi—joka paikassa on perkkamaton maa.—Jos todella, jos todella voisin kansan herättää laululla? Oi, laululla laulun kansan!—Jos voisin talveksi jäädä tänne, kotiopettajaksi Kontolan pappilaan—ja samalla jatkaisin lukujani—siinä vanhassa pirtissä ja iltaisin kannelta soittaisin—soittaisimme.

Jos hän tuossa istuisi, alahangoilla, ponnistaisi kaareen kauniilla jalalla, pistäisi silloin tällöin airoillaan veteen, lepäisi taas.

Voiko sellaista onnea ikinä olla? Toteutuuko se kenellekään koskaan— juuri se, mitä toivoo?

Kuinka monen monet kerrat minä olen semmoista haaveillut salmia soutuessa ja meren avartuessa ja äärettömäin ulappain auetessa ja purjeiden sieltä paistaessa, toisten mustina, toisten valkoisina. Ja entä jos se sittenkin toteutuisi? Miksi minä häntä rakastan? Miksi rakastin heti kohta? Mitä hänessä rakastan? Olkoon, mitä onkaan, tulkoon, mitä tulee, minulle riittää, että minä häntä rakastan, rakastan kuin hengetärtäni.

Ja tämän jälkeen oli hänen helppo olla, se oli kuin vapautus, ilmestys, oli voitettu pahin pelko. Hän voi rakastaa ja hän on oleva rakkaudessaan onnellinen sittenkin, vaikkei Naimi koskaan tulisikaan hänen omakseen.

—Vai Korpijärvelle on matka, puhui taas ukko ja lienee puhunut jotain muutakin, johon Antero vain yksikantaan oli vastannut. Sinne on paljon väkeä lappanut näinä päivinä. Isoja venheitä soutanut. Sitä körttikansaa. Kuuluu tulevan pappejakin, mistä asti tuleekaan, Pohjanmaalta ja Hämeestä. Eikäpä olekaan paljon tämän puolen papeista. Parhaiten saarnaavat silloin, kun saatavistaan saarnaavat, mutta eihän niistäkään koko vuodeksi paukuttamista piisaa. Mistä ne ottavat papillekaan korprien köyhät, kun

ei ole itselläänkään. On muuankin pappi, joka ei päästä ehtoollisellekaan, jos ei ole koukerota nimen kohdalla kantokirjassa. Siitä katsoo, se on vieressään rippikirjoituksessa. Saisi sen siitä viralta, joka tahtoi.

Antero kuunteli vain toisella korvalla panematta huomiolle, kenestä ukko puhui.

—Juopikin liiemmalta ja pelaa korttia. Ja vaikkapa joisikin, kun vain virkansa siinä sivussa hoitaisi, ettei isompia ereyksiä tulisi. Vaan se oli vähän soma tapaus, kun korttipöydästä tuli kerran suoraan kirkkoon ja pisti luisen pelimerkin öylättinä suuhun. Näin tuon omin silmin, kun mies kirkosta tuli ja sylkäisi: »Luulin saavani Ristuksen ruumista ja verta, niin annettiin vain pelkät luut». Se oli minulle tuttu mies. Se se elämää on.

—Onpa se pappi, missä se semmoinen on?

Ukko ei vastannut siihen, lieneekö ollut hiukan vähäkuuloinen, taisi olla vähän jotenkuten omituinenkin, kun itseksensä myhäili ja naurahteli.

Siinä oli ihmeen soma pienoinen saari. Anteron teki mieli maihin, ja kun hän samalla muisti, ettei vielä ollut avannut eväsnyytyä, joka hänelle oli pappilasta reppuun pistetty, ehdotti hän, että laskettaisiin rantaan.

Kenen lienevätkään olleet eväät, ruustinnan, Kaarinan vaiko Naimin laittamat? Sen huomasi Antero kuitenkin heti, että niiden laittaja oli tahtonut hänelle erityisiä iloja ja pieniä yllätyksiä valmistaa. Leipä oli lestitettyä, voi pantu pienoiseen tuohesta tehtyyn vakkaseen ja kirjaeltu päältäpäin, oli piirakoita, torttuja, oli sydämenmuotoisia piparkakkuja... Oli vähän sääli antaa, mutta hetkisen taisteltuaan leikkasi hän pitkän palasen ja tarjosi sen soutajalleen, joka puri jotain kuivaa, mustaa kannikkaa suolakalan kanssa. Laskien kannikan kivelle ryhtyi ukko kääntelemään ja katselemaan valkoista leipää.

—Vaan jopa on siinä hienoa ja hilpeätä leipää, jopa on siinä jumalanvilja, mihinkähän tuon panisi, että oikein säilyisi särkymättä ja murenematta.

—Ettekö syö?

—Lapsilleni säästän—sairaita ovat, siitä paranevat. Saattaa tämmöinen vanha koni petäjäistäkin purra.

—Petäjäistä? Näyttäkää. Onko tuo petäjäistä? Onko tuo leipää?

—Leipähän se toki on; sitä jokapäiväistä leipää.

Ei ollut Antero pettuleipää nähnyt, vaikka oli kuullut siitä joskus puhuttavan. Hän maistoi sitä, koetti purra, täytyi sylkeä suusta; näki yht'äkkiä soutajansa uutena miehenä edessään, hänen siinä paljain päin syödessään, verkalleen purrestaan, vaikeasti niellessään ja suolavettä vakan kannesta ryypäteään. Se tuli siihen niin odottamatta keskelle hänen haaveitansa, toiveitansa ja tyytyväisyyttänsä ja tätä poutaista päivää ja autereista aurinkoa. Eivätkä maistuneet hänelle enää rovestin neitosten herkut, hän kääri ne myttyyn ja pisti salaa ukon konttiin, sill'aikaa kun tämä metsänreunassa väänsi uutta hankavitsaa.

Kun lähdettiin taas soutamaan, tahtoi hän tietää kaikki ja kyseli ukon oloista ja asunnosta ja sai tietää, että hänellä, kaukana pitäjän perukalla, on pieni mökkipahanen karhukorvessa, hallaisen suon reunassa, jossa karhu on jokavuotinen vieras ja pettu jokapäiväinen leipä—kymmenen lapsen, joista kuitenkin Jumala oli armossaan kaksi kutsunut luoksensa paremmille leiville. Ukko kertoi sen valittamatta, tynesti, soutuaan keskeyttämättä, niinkuin jostain toisesta, eikä hän kummia kertonutkaan, semmoista oli elämä siellä yleensä niillä pitkillä perukoilla. Niin, niin, olihan Antero siitä kuullut, nähnyt kerjäläisiä Porvoon ja Helsingin kaduilla hoipertelevan, tottahan se oli, mutta se astui nyt kuitenkin kuin aaveena eteen, ikäänkuin kysyen, ikäänkuin tuijottaen, vaikkei hän voinutkaan tehdä itselleen selkoa siitä, mitä se häneltä kysyi, miksi häneen tuijotti ja mitä erityisesti hän olisi voinut siihen vastata tai mitä tehdä. Ja samalla tuntui joku—mikä?—turhalta ja toisarvoiselta—ja aina palasi silmä ihanasta maisemasta ja aatos hänen omista hommistaan ja harrastuksistaan ukkoon tuossa, noihin sen karkeisiin käsiin, jotka koneellisesti airoja liikuttivat, noihin paikkaisiin pieksuihin, jotka kaaresta ponnistivat, ja muistui mieleen: »Pyytävät sinulta leipää, ja sinä annat heille kiviä.»

Mitä hän mahtaa siinä mieltä, mitä johtopäätöksiä tehdä minun eväistäni ja omistaan, mitä niistä, jotka syövät niinkuin minä, ja niistä, jotka niinkuin hän?

Mutta hän ei löytänyt ukon kasvoilta mitään katkeruutta eikä mitään kateutta, hymähtelihän vain äijä itseksensä—saattoi olla vähän omituinenkin—ja viimein virkkoi:

—Missähän semmoinenkin leipä kasvanee? Kasvaneeko siellä, missä sokerikin?

—Niitä on maita, joissa ei muunlaista leipää syödäkään.

—Elähän, vai on semmoisiakin maita!—Ja ukko herahti nauramaan, niinkuin olisi kuullut jostain ihmeestä puhuttavan, joka oli totta, vaikka tarulta tuntuikin, ja kertoi vielä uudelleen hyrähtäen sanansa: —Elähän, vai on semmoisiakin maita.

Ja siitä hilpeytyi taas Anterokin, ja aatteet ja tunteet ja mietteet ja mieliala liukuivat entiseen uomaansa.

Maisema jylhistyi jylhistymistään, saaret tulivat korkeammiksi ja karummiksi. Saavuttiin kallioisen salmen kautta aavemmalle selälle, jonka toisella rannalla jo kohosi paljaspäinen, jylhä Panuvuori. Järven perältä, lahden pohjasta näkyi taloja ja viljelystä.

Tämä paikka oli tuttu, hän oli varmaankin tässä ennen ollut, milloin lienee. Tuo vuori tuossa, jolta oli selkä keskeltä murtunut, syvälle pykälälle painunut, oli vanha tuttu.

Kun Antero selän yli soudettua tuli vuoren varjoon, muisti hän päivän niinkuin eilisen, jolloin hän tässä kulki korkealle kohonneeseen veneen kokkaan käpertyneenä, isän istuessa perässä, joka oli painunut niin syvälle, että isän nutunlieve vettä viisti. Nyt hän muisti hänen kasvonsakin, joita oli usein turhaan muistellut.

—Sanovat tuossa niemessä aarteen palavan, minkä oli muinoinen noita siihen kätkenyt kirkon varastettuaan, ja kuuluu ennustetun, että sen siitä joku köyhä löytää ja hänestä tulee maailman rikkain mies, mutta piru viepi sielun.

Nyt tuli näkyviin kirkko ja pappila, ja Antero tunsi kaikki. Noin juuri, pappila alla ja sen yläpuolella kirkko, torni taivasta vasten kuvastuen. Siinä se on. Ja hän laski maihin, painaen ukon käteen hopearahan.

—Vaan tämänhän on liikaa—tuota—Antero painoi vielä toisen samanlaisen.

—Mutta tuota—enhän minä, ka, kun yhä vaan lisää...

—Ottakaa nyt vaan.

Ukko oli tullut totiseksi, melkein hartaaksi, oli samalla kuin vähän häpeissään, otti sitten lakin päästään ja kumarsi syvään.

—Ettekö tule pihaan? kysyi Antero,

—En uskalla, kun ne saatavat ovat maksamatta. Hetken aikaa katsoi Antero hänen jälkeensä, kun ukko alahangoille asettuen lähti yksin soutamaan, ja kääntyi sitten nousemaan pihaan.

18.

Hän tunsi rannan, jossa seiso, tunsi suuren kiven, muisti nuottakodan, yhä enemmän suulleen veteen vaipuneen, ja tämän valkoisen hietikon, jossa oli avojaloin juoksennellut ja jossa joku iso käsi oli hänen paljaille jaloilleen lämmintä hiekkaa valanut. Hän muisti vähän ylempänä olevan penkereenkin, joka yhä vieläkin kasvoi arpaheinää ja johon oli uuneja kaivettu ja niitä pienillä puilla lämmitetty pienen tytön kanssa. Eikö toden totta pistänyt siitä vielä esiin maatonut, nokinen arinatii!

Hän hengitti nopeammin ja riensi ylös tutusti mutkittelevaa polkua saunan luo, joka oli hiukan ylempänä törmän rinteessä. Sama vanha maahan uponnut myllynkivi korkean kynnyksen alla, vastapäätä toisella puolella polun suuri kuivunut kuusi, johon liittyi muisto suuresta säikähdyksestä, sen takaa irvistävästä nokisesta naamasta ja kauheasta mörähdyksestä. Kun hän huutaen ja parkuen riensi pihaan ja ääneen saamatta pauskausi äidin syliin, kuului joku sanovan: »Se on nähnyt sen vanhan kuusen haltijan»—johon äiti toruen virkkoi: »Ajakaa pois se kerjäläispoika—oletteko puhumatta lapselle semmoista!»

Vähän ylempänä oli vatukko, taloa ympäröivän kiviaidan alla. Siinä oli hän marjoja noukkinut ja päättänyt piilottautua ja antanut kaiken talonväen etsiä—nuottakodan ympäriltä järvestä.—Tässä viimeisessä jyrkässä törmässä hän aina uupui, kun tultiin isän kanssa kalasta. »Polvet väänny, polvet väänny—jaksetaanko, jaksetaanko?» oli isä ähkinään ja kantoi viimeisen matkan sylissään, joka tuntui sanomattoman suloiselta ruumiissa.

Pappila oli pieni, punainen ruuspellon ympäröimä talo; sen edessä salin ikkunan alla kasvoi suuri,

komea koivu. Kun Antero oli päässyt huomaamatta sinne saakka, istuutui hän koivun alle hengähtämään ja tunsu ensi kerran elämässään kotoisen tunteen sulouden. Onhan siellä hänen sisarensa ja lankonsa, eihän täällä siis olekaan vieraita ihmisiä! Tulkoot, löytäkööt, ihastukoot! Hän oli olevinaan kuin pikkupoika piilossa! Hän istui siinä kuunnellen ääniä lahdelta, jossa joku soui, niityltä lahden pohjasta, jossa joku viikatetta hioi, tuolta korkealta vaaralta, jossa käki kukkui—katseli västäräkkiä, joka ajoi hyttysiä puutarhan käytävillä.

Voi rauhan paikkaa, voi onnen majaa talossa tässä riippakoivujen alla!

—Täällä—yhdessä Naimin kanssa!

Huoneesta ei kuulunut pitkään aikaan hiiskahdustakaan. Antero aikoi nousta ja pistää päänsä matalasta ikkunasta sisään, kun joku ovi aukeni ja paukahti kiinni ja alkoi kuulua raa'an ja riitelevän äänen melua.

—Että kehtaat—eikä minulle mitään sanota—minun selkäni takana kuljetaan niiden roistojen seuroissa—

—Ei ne ole mitään roistoja,—kuuli Antero sisarensa äänen sanovan.

Silloin toinen kiivastui yhä enemmän.

—Eikö roistoja? Vai ei roistoja! Maaailman suurimpia.—Vaan sen minä sanon, että jos—(lyötiin nyrkillä pöytään)—laita totivettä sisään!— miksei ruokakaan ole valmis?

—Enhän tiennyt sinun tulevan.

—Et tiennyt! Laukkasit Ilpolaan—ja mitä sinulla oli Kontojärvellä tekemistä? Olit Helanderissa yötä, kyllä minä tiedän sinun—

Ovi paukahti tuimasti lukkoon kiukkuisten askelten jälkeen ja salista kuului ensin nyhkytystä ja sitten uupuneita askelia toisaanne päin.

Antero oli hypännyt ylös, oli ollut huutamaisillaan ja rientämäisillään esiin, mutta jäykistynyt siihen paikoilleen, sietämättömän tuskan sydäntä kouristaessa. Samalla olisi hänen tehnyt mieli paeta ketään näkemättä, ketään tapaamatta. Ja kuinka kauan sitä oli mahtanut kestää tuota tuommoista elämää, hänen siitä mitään tietämättä, hänen mitään aavistamatta?

Hän kiersi huoneen ympäri ja näki isänsä entisessä, melkein maan tasalla olevassa nurkkakamarin ikkunassa, josta sen korkea otsa aina oli rauhallisesti paistanut, näki kaksi punaista naamaa, toisen toisessa päässä pöytää, ja pöydällä viinapullon, minkä lihava, pullea käsi samassa sieppasi pois niinkuin pöydän alle kätkeäkseen.

Porstuassa törmäsi häntä vastaan paitahisasillaan oleva mies lyhytvartisissa kesäpieksuissa, nenä ja posket punoittavat, silmät pienet ja ruskeat, tukka takkuinen ja parta pitkällä sängellä. Oliko tuo hänen lankonsa, oliko hän Karoliinan mies?

Se oli ihastuvinaan, koetti olla kohtelias, mutta puhui hätiköiden ja samalla kuin vaanien ja tähystellen.

—Karoliinan veli varmaan? Antero! No, niinhän toki! Katsohan! En ollut ensin tunteakaan—ka, tuota —eihän olla vielä ennen tavattukaan— oikeastaan—kyllä minä—Handolin! Har den äran! Var så god! Stig in, välkommen!—Tulin juuri pitäjältä—ursäkt!—saatavaini kannosta ja saarnamatkalta samalla, saarnamatkalta, lukkarin kanssa. Ihan juur'ikään! Heh, heh! Var så god! Käydään sisään! Tänne saliin! (Hän nakkasi kamarinsa oven jalallaan kiinni ja oli samalla kaatua)—Ohoh! Ursäkt! Tuota mitenkö sinä, mitä tietä? Omin kyytinesikö?—No, sepä nyt sattui. Kun olisin ollut kotona ja tietänyt, niin totta tosiaan olisin lähettänyt asian alkaen noutamaan.—Karoliina!—Se oli juurikaan tässä.—Karoliina!

Karoliina seisoi jo ovesta, lensi veljeään kaulaan ja syleili ja suuteli häntä, puristautuen vapisten hänen rintaansa, niinkuin turvaa hakien. Handolin oli pujahtanut takaisin huoneeseensa.

—Tulitpahan sinä! Voi, voi, kuinka minä ihastuin. Istuhan toki! Sinä ehkä tahdot—minä olen laittanut sinulle yliskamarin—hyvänen aika!

Hän vapisi ja koetti estää itkua tulemasta. Eivät saaneet kumpikaan mitään sanotuksi.

—Ja täällä sinä—

—Niin, täällähän minä... Sinulla on varmaan nälkä tai janottaa.

Karoliina riensi ulos, ja Antero jäi yksin saliin. Se oli kolkko, melkein autio huone, seinämällä ikkunain

välissä vain puinen sänkysohva, toisella kiivupöytä ja muutamia tuoleja.

Handolinin huoneesta kuului äänekestä supatusta:—»ei, ei! älä ole milläsikään—ei se mitään»—ja sitten lasien kilinää.

Karoliina tuli takaisin tuoden marjavettä. Hän oli rauhoittunut ja voittanut itsensä. Pieni poika oli pistäynyt ovesta hänen jälkeensä ja jäänyt seisomaan pihtipielen varaan.

—Kuka on tuo poika?

—Tule tervehtimään vierasta, Kalle, anna kättä sedälle. Meidänhän se on—ottopoika nimittäin.

—Et ole siitä mitään kirjoittanut.

—Se on erään köyhän vaimon,—ja Karoliinan kasvot värähtivät.

Handolin tuli samassa kamaristaan ja oli hiukan siistinyt itseään, heittänyt takin ylleen ja vaihtanut pieksut saappaisiin.

—Vai niin, vai niin, paina puuta, paina puuta!—Mitä sinä täällä, poika! hönkäsi hän lapselle, joka oli paennut oven suuhun, mutta hillitsi itsensä samassa ja sanoi niin ystävällisesti kuin voi:

—Ka, mene, lapsi, mene sinne pirtin puolelle.—Etkö ota, lanko, etkö ota pientä tulonaukkua parempaa odottaessa?

Karoliina oli taas pujahtanut ulos.

—Käydään tänne miesten puolelle.—Otettiin tässä pieni tulonaukku lukkarin kanssa. Elä pidä kiirettä, elä pidä kiirettä, kanttori.—Noh, siinähän se nyt onkin totivesi. Pannaan sekaan!—Ei siellä Kontolassa vielä heinäntekoa aloitettu?—Pannaan sekaan, pannaan sekaan, vai otatko ennemmin kuiviltaan? Ensi kerran näen vasta tämän lankomieheni. Får jag lof att presantera—tämä on meidän pitäjän lukkari, *director cantus ecclesiae Corpivaraensis*—vielä tässä vähän latinaakin—se kun päästää penkistään mölökän—eikö ole sen näköinen—niin kaikoovat harakat kirkon katolta.

Lukkari oli iso, pitkä, laiha, luisevanaamainen, vähän kumarahartiainen ja samalla viekassilmäinen mies. Handolin puhui yhä edelleen:

—No, ja mitä kuuluu Kontolaan? Joko siellä heinää?—ka, senhän minä jo kysyin. Kuinka jaksaa *Olaus Martinus episcopus Savolaxiae Careliaeque*?

—Sanotaanko häntä siksi? kysyi Antero jotain sanoakseen.

—Sanotaan—*inter collegas*—mutta kansan kesken nimitetään häntä rimpirovastiksi!—Ja Handolin nauroi pienet silmänsä niin pieniksi ja leveän suunsa niin leveäksi, että Anteronkin täytyi nauraa mukana, niin vähän kuin häntä muuten olisikin naurattanut.

—Haastoiko soistaan? Saarnasiko niistä?

—Siellä oli myöskin Snellman ja Lönnrot, sanoi Antero kääntääkseen puheen toisaalle.

—Snellman, jahah, Snellman, vai niin, suuri mies, sanotaan, suuri mies, saattaapa olla. Vaikka kuuluu velkojakin olevan. Kuule, veli, kannatatko sinäkin niitä uusmuotisia kieliatteita?—Jaa, jaa,— nykyajan nuorisolla on aatteita—minulla ei ole milloinkaan ollut mitään aatteita—kippis taas!

—Siellä oli myöskin Ukko-Paavo, virkkoi Antero merkitsevästi.

Handolin muuttui yht'äkkiä totiseksi ja kävi sitä tietä sitten vihaiseksi; veri syöksyi hänelle päähän, ja oli kuin olisivat kaulan pullistuvat suonet hänen kurkkuaan ahdistaneet.

—Tiedän, tiedän,—hän melkein kähisi, hyvin tiedän, se on nyt täällä joukkoineen, kuului jo eilen tulleen. Täällä on häät tuolla naapurissa Ilpolassa. Rajavaaralla oli jo lähtiäiset.—Jo ne ovat hävyttömiä! Vaikka minä, oman pitäjän pappi, olin naapurissa saatavia kantamassa ja jumalanpalvelusta pitämässä, ei kutsuttu, ei oltu tietävinäänkään. Eipä siltä, että olisi haluttanutkaan mennä; mutta se on kiusantekoa, riistetään minulta vihkimäraha ja antimet. Niillä on omat kirkonmenonsa ja omat pappinsa.

—Pitäisi esivallan kieltää semmoiset kokoukset ja kansanvaellukset, virkkoi lukkari, koettaen tuintentaa naamaansa ja rypistää kulmiaan esimiehelleen mieliksi.

—Ne ovat kielletyt, ne ovat laissa ankaran sakon uhalla kielletyt. Heitä on siitä paikkapaikoin, vaikei täällä, sakotettukin kuin pahantekijöitä ja pantu pappeja viraltakin, niinkuin Kalajoella, mutta siitäkö ne

välittävät! Kierretään selvää keisarin lakia, kokoonnutaan häihin ja hautajaisiin, kun ei muuten uskalleta.

—Vaan kun olisi kerran kirjoja kysyä.

—Häh?

—Niinpä niin vain, että kun olisi kysyä: Onko kirjoja kulkeaksenne?

—Mutta sepä olisi koko kepponen! Eihän kyllä kukaan saa ilman kirjoitta kulkea, ei pitäjästäänkään, vielä vähemmin läänistään! Ei mutta, jos olisi viedä sana vallesmannille, se tulisi ja astuisi pitopaikkaan ja sanoisi: »En tunne, keitä olette, vetäkääpä paperit esiin!»—ja kun ei niitä niillä olisi, papeilla enemmän kuin muillakaan—mistä ne olisivat arvanneet niitä varata?—niin passittaisi heidät löysäläisinä ruununrattailla kotipuoleensa—pipit ja papit!

—Se olisi koko jutkaus! Se se vasta jutkaus olisi!

—Lanko tahtois kohdeltavan heränneitä kuin rosvoja ja pahantekijöitä, huomautti Antero.

—Pahantekijöitä ne ovatkin! Kansan villitsijöitä, ylpeitä, röyhkeitä, saitureita, huorintekijöitä—ja esivaltaa ja papistoa panetellaan—joka tahtois kysyä kunniansa perään!

Karoliina kulki ikkunan ohitse puutarhaan päin, ja kun lukkari ja Handolin kulauttivat lasejaan, käytti Antero tilaisuutta pistäytyäkseen ulos. He istuutuivat turvepenkille puutarhan koivun alle.

—Kuule, Karoliina, sano Antero häntä käteen tarttuen, anna nyt anteeksi, että näin heti kohta, mutta minä en voi mitään muuta, ennenkuin—sano, onko se aina tämmöistä sinun elämäsi?

—Elä sinä nyt, rakas Antero, elä sinä nyt sitä ajattele eläkä siitä välitä.

—Minä istuin tässä äsken ja kuulin kaiken.

—Vai sinä kuulit—no sitten—

—Ja jos en olisi kuullutkaan—ja Antero viittasi päällään Handolinin huoneeseen päin.

—Niin, niin, semmoistahan se on—voi, voi, että sen nyt piti näin sattua—nyt juuri—vaan mitäpä sitä enää kiellän.

—Ja tapahtuuko sitä usein?

—Mitä? Eihän siinä mitään erityistä tapahtunut, sanoi Karoliina säpsähtäen ja punastuen.

—Sitä, että onko hän usein tuossa tilassa?

—No, mitä nyt siitä.—

—Onko sitten muutakin?

—Ei nyt puhuta niistä; ei nyt näitä ikäviä asioita ajatella. Kerro ennemmin itsestäsi; mitä aiot ja kuinka—?

—Mitä hän riiteli sinulle äsken?

—Siitähän se oli, että olin käynyt Ilpolassa kuulemassa Paavoa. Hän ei sallisi minun käydä heränneiden seuroissa, enkä minä ole usein käynytkään. Mutta elä sinä nyt, rakas Antero, ota sitä noin, —eihän minulla nyt ole niin suurta hätää.—Alussa minä kyllä olin onneton enkä tiennyt kuinka, mutta nyt minä jo olen siihen vähitellen tottunut.

—Mutta kuinka olet voinut tottua semmoiseen kuin äsken?

—Minä olen saanut rauhan ja lohdutuksen tai olen ainakin saamassa— siihen pääsemässä—tien jo tiedän, jos vain voisin sitä kulkea.

—Kuinka?

—Se kun on Jumalan lähettämä rangaistus syntieni tähden, niin on minun sitä helppo kärsiä. Minähän sain kuulla paljon vanhemmiltani, ennenkuin kuolivat, enemmän kuin sinä, joka jäit heistä pienenä. Mutta että sen kaiken oikein ymmärtäisin ja omistaisin, on Jumala varmaankin pannut päälleni tämän koettelemuksen. Ja siihen täytyy minun tyytyä ja tyydynkinhän minä. Mutta puhutaanhan siitä sitten, kun saadaan oikein rauhassa puhua—jos tahdot?

—Tietysti tahdon!

—Mennään nyt illalliselle, eläkä huoli välittää tuosta.

Kuului naurua ja isoa puhetta sisältä.

Illallista syödessä oli Handolin yhä puheliaampi, kertoi saatavainkantomatkastaan, haukkui talonpoikia, jotka eivät tahdo mitään maksaa, vaan kätkevät tavaransa, juoksuttavat sanoja talosta taloon—ja niin on milloin talo autio, milloin isäntä poissa, milloin emäntä, ettei muka tiedetä, missä viljat, missä voit, missä villat, missä pellavat—luvataan tuoda kotiin, ei tuoda. Se oli heränneiden yllytystä, ne ne pappeja haukkuvat ja halveksivat.

Antero ei virkkanut monta sanaa aterian aikana, ja Karoliina vaikenä koko ajan. Kun hän näki tuon hienon, puhdaskasvoisen ja arkasilmäisen sisarensa, jonka sanottiin muistuttavan ruotsalaisrotuista äitiään, tuon raa'an, pöhöisen miehen rinnalla, ei hän voinut ymmärtää, mikä oli mahtanut hänen sisarensa sokaista, mitä Karoliina oli mahtanut hänessä nähdä, silloin kun hänet otti. Päästäksensäkö vain naimisiin, orpopyttö, niin pian kuin tuli ensimmäinen kosija? Häntä puistatti ajatellessa, että jos hän, Antero, olisi joutunut semmoiseen asemaan, jos olisi tullut saaneeksi vaimon semmoisen, jota ei voisi rakastaa, joka sammuttaisi hänessä kaikki tunteet itseänsä kohtaan, jonka suhteen olisi huomannut erehtyneensä—mistä, mistä ihmeestä hän saisi voiman kantaa sellaista kohtaloa? Että Karoliinalla oli semmoinen voima, sen luuli hän näkevänsä hänen katseestaan, hänen kasvoistaan, jotka olivat rauhalliset ja tynnet. Mutta vaikka hän sitä ihmetteli, se kuitenkin häntä samalla melkein suututti. Hän olisi suonut, että sisar olisi osoittanut enemmän ylpeyttä, enemmän itsenäisyyttä, eikä ainakaan noin nöyrästi ojentanut tuolle miehelle milloin voiastiaa, milloin leipää, jotka otettiin vastaan kiitosta sanomatta, niinkuin palvelijan kädestä.

* * * * *

Illallisen jälkeen istuivat Antero ja Karoliina taas puutarhassa koivun alla, kun huoneen takaa pihalta alkoi kuulua itkua ja parkumista. Karoliina juoksi hätään, ja taas siellä ovet paukahtelivat ja riiteli raaka ääni. Hetken kuluttua palasi Karoliina kyyneleet silmissä ja posket punottavina.

—Kaiken muun minä vielä voisin kärsiä, mutta kun hän lyö omaa lastaan.

—Omaa lastaan?

Karoliina nyökäytti vain päätään vastaukseksi. Anteron ajatukset salamoivat moneen suuntaan.

—Pakottiko hän sinut sen ottamaan?

—Häinkö? Ei, vaan minä pakotin hänet, kun äiti kuoli. Hän ei voi antaa sitä minulle anteeksi, kun luulee minun ottaneeni pojan turvaksi ja aseeksi häntä vastaan.

—Voi, voi, missä oloissa sinä elätkään!

Anteron osanotto hellytti Karoliinan niin, että hän nyt puhkesi puhumaan kaikista kärsimyksistään ja kaikista tuskistaan ja ikävästään täällä erämaassa, missä hänellä ei ollut vuosikausiin ollut ainoatakaan ystävää eikä hengenheimolaista. Kun olisi ollut edes pianokaan, jota hän tätinsä luona Pohjanmaalla ollessaan oli oppinut rakastamaan.

—Kaikki olivat siellä pappilassa ihastuneet sinun soittoosi.

—Ei sillä enää väliä, en sitä nyt enää kaipaa, soitan, kun sattuu, siellä Kontolassa käydessäni.

Siellä ne olivat hänen muutkin ainoat ystävänsä, Hanna ensin ja sitten myöskin Maria Helander, sitten kun ne olivat sinne tulleet. Niin, ja täällä entisen lukkarin leski ja Emma, hänen tyttärensä, jotka eivät Handolinin tähden kuitenkaan uskalla täällä käydä, ja hän siellä vain salaa, sillä ne ovat heränneitä, niinkuin lukkari-vainajakin. Hanna oli ollut täällä useita viikkoja siihen aikaan, kun tyttö syntyi ja kuoli. —Jos ei olisi ollut hänestä silloin turvaa, tiesi, kuinka olisi käynyt, olisin tainnut tulla hulluksi.

—Mutta mikset sinä kaikesta tuosta ole minulle mitään kirjoittanut— olisin tullut tänne luoksesi, olisinhan voinut tulla tänne ainakin kesiksi?

—Mitäs minä siitä sinulle, on kai sinullakin ollut omat huolesi, ei liene orpopojan olo vanhan enon luona ollut sekään ylen iloista. Ja olen minä nyt sitten saanut paljonkin ystäviä, kun aloin todella etsiä Jumalaa ja seurustella niiden kanssa, jotka myöskin häntä etsivät.

Antero ei vastannut mitään, katsoi vain pitkästi ja tutkivasti sisartaan silmiin.

—Niin, niin, aivan totta—silloin kun opin tuntemaan herännyttä kansaa.

Hän alkoi puhua heränneistä, kansannaisista, kaikista heidän kärsimyksistään, joiden rinnalla hänen omansa olivat hänen mielestään kovin pieniä ja vähäpätöisiä. Mitä ne ihmiset kestävät ja jaksavat kärsiä jo yksin nälän ja ulkonaisen puutteenkin tähden ja kuinka hiljaisesti ja tyynesti he kantavat sen, mikä on heidän päällensä pantu!—Kuinka ne uskovat ja luottavat ja toivovat ja alistuvat napisematta, silloinkin, kun kaikki toivo näyttää menneen!

—Se on ihmeellistä, Antero, minä usein saan hävetä itseäni enkä voi ymmärtää, mikä heille antaa tuon voiman. Se on usko, minä tiedän sen, mutta että usko kuitenkin voi saada niin paljon aikaan! Pelkäämättä he siitä todistavat. Ei vanhempain kielto ja kovuus, ei entisten ystäväin pilkka, ei maailman ylenkatse kykene estämään heitä todistamasta puheilla, käytöksellä ja ulkonaisella elämällä siitä, mitä Jumala meiltä vaatii. Semmoinen pitäisi voida olla. Minä vain en uskalla, minä vain olen vielä heikkouskoinen ja huono. Tahtoisin liittyä julkisesti heihin, astua koko askeleen heidän luoksensa.

—Mutta mikset sitä sitten tee?

—En tiedä oikein itsekään. Lieneekö se vain omaa heikkouttani, vai pelännekö tehdä sitä hänen tähtensä.

—Hänen tähtensä? kysyi Antero kummastellen.

—Samaa kysyvät muutkin, sanoi Karoliina, heidän kortta purren ja tuijottaen alas maahan, sanovat, ettei minulla tarvitsisi olla mitään velvollisuutta häntä kohtaan siinä asiassa ja että pitää kuulla Jumalaa enemmän kuin ihmisiä.—Mutta kun hän on asettunut niin julkisesti ja kauhean kiivaasti heitä vastaan—pelkään, että jos minä sen tekisin, niin hän voisi suuttua niin, että—välistä hän menee melkein mustaksi vihasta. Mutta en tiedä, sano sinä—kun saisin tämän asian ratkaistuksi, olisin onnellinen.

Anteron vastaus oli valmis. Hänestä oli yht'äkkiä aivan selvä, epäilemätön asia, että Karoliinan täytyi liittyä heränneisiin. Vasta sitten kun hän oli sen neuvon antanut, hykähytti häntä se, että hän oli sen antanut.

Karoliina ilostui siitä niin, että puristi hänen kättänsä.

—Ehkä tulet huomenna kanssani, niin mentäisiin seuroihin—täällä on Ilpolassa häät ja seurat—mutta ei sinun tarvitse, jos et tahdo.

—Ei, kyllä minä päinvastoin hyvin mielelläni.

Hetken kuluttua virkkoi Karoliina:

—Kun sain tietää tulostasi, niin ihastuin minä siitä ihmeellisesti. Jumalalla mahtaa olla joku aivan erikoinen tarkoitus siinä, että lähetti sinut juuri nyt eikä ennen—sekä minun tähteni että ehkä myöskin sinun itsesi tähden.

—Mitä tarkoitat?

—Sitä vain, että samalla kuin hän minua rohkaisee hän ehkä vielä kutsuu sinutkin luoksensa tällä matkalla.—Voi, voi, jos sinäkin oppisit Jumalaa tuntemaan.

Antero ei siihen vastannut, eikä Karoliina jatkanut. Tuokion ajan tuntui heistä kuin he olisivat olleet kaukana toisistaan.

—Sinua varmaankin väsyttää matkan jälkeen, sanoi sitten Karoliina.

Hän vei hänet ylliskamariin, pieneen huoneeseen, jossa oli seinämällä vuode, toisella kirjahylly, pöydän päässä ja ikkunan alla matala rahi. Ikkunan pielessä riippui virsikannel.

—Olen tuonut tänne kaiken sen, mitä vanhemmilta jäi—nuo isän kirjat ja tämän kanteleen, ja muutapa ei heiltä paljon jäänytkään, mutta onpa sitä siinäkin. Tulen tänne joskus lukemaan, tuohon ikkunan alle, ja soittamaan kannelta. Kun *hän* on poissa. Se kuuluu silloin niin kauniilta.

Karoliina kohenteli vielä vuodetta, toimi jotain huoneessa, sill'aikaa kuin Antero katseli ikkunasta näköalaa vuorelle ja sen ohi järvelle.

Karoliina toivotti hyvää yötä ja aikoi poistua, mutta kääntyi sitten vielä Anteron puoleen:

—Ethän pahastunut siitä, Antero?

—Mistä niin?

—Siitä vain, kun minä sanoin, että jos sinäkin oppisit Jumalaa tuntemaan.

Karoliinan silmät tulvivat kyyneleitä.

—Enhän minä—mitäs minä toki.

—Voithan tuntea hänet yhtä hyvin kuin minäkin. Kiitos vain, että tulit.

Riisuutuessaan ajatteli Antero:

Ja minä olen siis auttamassa sisartani pääsemään heränneitten seuraan! Minä? Mitähän ajattelisivat tästä pappilassa? Ehkä ovat juuri lukemassa kirjettäni, jossa heitä niin tuomitsen.—Jopa ovat, jopa ovat ihmeelliset ihmisten kohtalot!—Hän näppäsi kannelta, otti sen seinältä, vetäisi muutamia kertoja sen kieltä, sai siitä esiin jonkun virren nuotin.

Ennenkuin hän ehti nukkua, alkoi korvaan kuulua jostain virren sävel.

Merkkillistä, kuinka häntä aina seuraa tuo veisuu—Rajavaaralla, Kontolan Kokkomäellä ja nyt täällä. Ja mihin meneekään, aina tulevat vastaan nuo harmaat ja siniset... Veisuu kuului yhä selvemmin, tuli yhä lähemmä. Hänen täytyi nousta ja avata ikkuna. Oli kuin olisi kuulunut vuorelta, sen kätköstä. Ei, vaan järveltähän se kuuluu, veneestä sieltä, ja samalla kuuluu airojen loisketta. Ei se oikeastaan ollut ollenkaan surullista. Siinä erotti naisten ääniä ja miestenkin, mutta yli muiden, niinkuin jonain heijastuksena kuului ihmeen kirkas ja soinnukas naisääni.

Kanteleen ja vanhan runon sävelessä ei ollut koskaan mitään iloa, aina vain sitä ääretöntä, toivotonta kaihoa; tässä oli pohjalla kuin jotain pidätettyä riemua.

Hän huomasi Karoliinan seisovan liikkumatonna piha-aitaa vasten.

—Hääväki saapuu Rajavaaralta, sanoi Karoliina.

—Siellä on joku ihmeen kaunis naisääni.

—Se on lukkari-vainaan Emma.

—Kuka?

—Te leikitte yhdessä, kun olit pieni, mutta et tietysti muista.

Hetken aikaa istui vielä Antero ikkunassa, ja Karoliina seisoi liikkumatonna aitaa vasten.

19.

Kun Antero aamulla heräsi, kuuli hän alhaalta miesäänien puhelua, joka tuntui melkein väittelyltä. Katsahtaessaan ulos ikkunasta hän näki heränneitä miehiä pihalla nojaamassa aitaa vastaan ja tunki niiden joukosta Paavo Ruotsalaisen ja Rajavaaralaisen. Hän pukeutui pian ja laskeutui alas porstuaan. Handolin istui verannalla, piippu hampaissa, syrjittäin Helanderiin, joka seisoi ovelta takanaan vanha harmaahapsinen pappi ja eräs talonpoika. Ne olivat juuri poislähdössä.

—Saagemme siis kokoontua vuorelle, koska meidän ei ole sallittu kirkkoon kokoontua. Jumala ei meiltä ainakaan huonettaan kieltäne, jos jumalattomat sen tekevätkin, virkkoi vanha pappi ääni värähdellen.

—Menkää lammaskatrainenne, mihin aituukseen menettekin, sanoi Handolin kiihtyneellä äänellä,—kunhan ette vain minun aituksiini mene.

—Et ole kieltänyt tanssijoilta etkä kokonpolttajilta tietä Ristivaaralle etkä tahtone kieltää sitä meiltäkään, sanoi Helander koettaen hillitä mielensä kuohua.

—Kulkekaapa mistä kuljettekin, mutta minun peltojeni kautta ette sinne kulje.

—Se on vanhan kansan kirkkotie venevalkamaansa, eikä pastori sitä voi tukkia, virkkoi talonpoika.

—Elä sinä, Ilpolainen, tule minua neuvomaan! hönkäsi Handolin. Tie vaaralle kulkee minun peltojeni kautta, ja minun vallassani on lain mukaan sulkea se, keneltä tahdon, ja teiltä minä sen nyt suljen.

—Hyvä on, sanoi Helander.

—Jos mikä vahinko tapahtuu, niin se lain mukaan korvataan, sanoi Ilpolainen.

—Jaa, jaa, jos mikä vahinko tapahtuu, matki Handolin heidän peräänsä, —mutta se ei ole sillä hyvä!

Paavo oli ilmaantunut ovelle:

—No, olet häntä sinäkin paimen,—kun muut sinulle karjan susien suusta karsinaan ajavat, niin sinä heiltä karsinan oven kiinni paikkaat.

Sen sanottuaan pyörähti hän muiden jälkeen. Handolin huomasi Anteron.

—Siinä ne nyt näet, millaisia ovat, haukkuvat suut silmät täyteen, ja minun pitäisi heille vielä kirkkoni antaa, että siinäkin vielä haukkuisivat.

Antero ei vastannut mitään. Renki kulki pihan poikki, ja Handolin riensi hänen jälkeensä.

Juotuaan kahvit meni Antero kävelemään kirkolle päin. Kirkko oli vähän ylempänä kuin pappila, ja sen luota näkyi toisaalta lahti ja sen rannalla olevat kirkonkylän talot, toisaalta niemessä oleva jylhä Risti-eli Panuvaara, jonne tultiin kaitaista polkua myöten, missä pappilalla oli peltoa ja niittyä. Vuorelle ei ollut muuta tietä kuin se, joka sinne kirkon veräjästä vei tätä notkoa myöten.

Veräjällä seisoivat muutamia miehiä katsomassa pappilan renkiä, joka oli ottanut pois jalkapuut ja asetteli niitä veräjän päälle sen korotukseksi. Renki ei näyttänyt olevan ollenkaan tyytyväinen tehtäväänsä ja murisi puoleksi itsekseen, puoleksi ympärillä seisoville:

—Luuleekohan tuo tällä tien taivaaseen keltään tukkivansa? Yli menee sielu siitä veräjästä, eikä taida kysyä Lantaliinin esteitä enemmän kuin sen viittojakaan.

—Työllä häntä olet sinäkin, Matti.

—Tämän vuoden teettänee, minkä tahtonee, mutta keyriltä pyöräytän körtit selkääni, pyöräytän kiusallakin.

* * * * *

Aamiaista syötäessä purskahti Handolin yht'äkkiä kesken syöntinsä leveään nauruun:

—Kävitkö, lanko, katsomassa sitä meidän Matin aidanpanoa?

—Kävin.

—Ei ne nyt ainakaan yli pääse, mahtaisiko porsailta pitää raotkin tukkia?

Vastauksena siihen virkkoi Karoliina kalpeana ja kaikki voimansa ponnistaen, Anteron puoleen kääntyen:

—Ilpolan emäntä lähetti sinulle, Antero, terveisiä, että olisit sinäkin hyvä ja tulisit heille.

—Vai niin, minä tulen hyvin mielelläni.

—Saat tavata siellä isän ja äidin vanhoja tuttavita.

—Ketäs muita sinne sitten menee? kysyi Handolin.

—Olen minäkin aikonut mennä—Anteron kanssa, sanoi Karoliina, nousten ottamaan lautasta miehensä edestä.

—Sinäkö? Minnekä? Ilpolaanko?

Veri oli puhaltunut Handolinin päähän, korvalehdet punoittivat, lihava niska melkein sinerti. Käsi vavisten kaatoi hän sahtia lasiin, tyhjensi sen yhdellä siemauksella pohjaan, loi julmistuneen katseen Anteroon ja Karoliinaan ja nousi sitten ylös, paiskaten oven kiinni kamariinsa, josta alkoi kuulua kiivasta kävelyä ja tuolien kolahtelua ja itseksensä-haastelua.

—Ehkä minä en sentään,—sopersi Karoliina.

—Jos et sinä sitä nyt tee, niin et sitä enää voi koskaan tehdä.

—Niin, niin, kyllä minä sen nyt,—mennään—tulkoon, mitä tuleekaan, tehköön, mitä tekeekin!

—Pelkäätkö todellakin, että hän voisi jotain *tehdä*?

—Kun hän on tuolla päällä, voi hän tehdä mitä hyvänsä.—En ole milloinkaan vielä nähnyt hänen luovan minuun semmoista katsetta—mutta mennään nyt—mennään nyt heti paikalla! Mennään täältä kyökin kautta...

—Me menemme täältä, ei meidän tarvitse mitään paeta.

—Niin, niin, mennään sitten täältä.

Vasta kun oli ehditty kirkolle, sen suojaan, eikä pappilaa näkynyt, rauhoittui Karoliina, muuttui yht'äkkiä, sai silmiinsä riemastuneen ilmeen.

—Jumalan kiitos, voi, kuinka minun nyt yht'äkkiä on hyvä olla!—Tuolla ne jo tulevat, istutaan tähän.

Ilpolasta päin näkyi lahden rantaa kiertäen tulevan pitkän pitkä jono kansaa, peittyen välistä puiden taa, kiemurrellen ylös kirkolle tuovaa tietä, ensin miesten harmaa jono, sitten naisten sininen. Kun eellimmäiset olivat saavuttaneet kirkon aidan, olivat viimeiset vielä alhaalla puolimatassa.

Mistä oli yht'äkkiä ilmaantunut tänne tuo väen paljous? Oliko koko Suomen kansa pukeutunut harmaaseen ja siniseen? Ja Anterosta oli kuin ei muualla olisi ihmisiä ollutkaan, kuin koko maailma olisi astunut siinä itsellensä panemaa päämäärää kohti. Ja tuo tuolla, se tahtoi veräjäpuilla sulkea heiltä tien.

Eellimmäisinä kulkivat samat miehet, jotka olivat äsken olleet pappilassa. Veräjä oli nyt auki maata myöten, ja veräjän pielessä seisoi Ilpolan isäntä, kehoittaen kulkemaan polkua ja varoittaen piennarta polkemasta.

Antero ja Karoliina seisoivat kirkon seinämällä ja odottivat ohikulkua. Eräs vanhempi ja toinen nuorempi nainen erosivat muista ja tulivat tervehtimään. Ne olivat molemmat körttipuvussa, mutta kasvat ilmaisivat herrasväkeä.

—Tässä se nyt on Antero, sanoi Karoliina.—Tämä on kanttuurska, entisen kanttorin leski ja hänen tyttärensä Emma.

—Ei taida Antero muistaa—kuinkapas muistaisikaan, vaan on Antero monet kerrat minun sylissäni istunut.

Heidän molempien, äidin ja tyttären, kasvojen ilme oli ystävällinen ja avonainen ja kädenlyönti pehmoisen hellä. He lähtivät sen enempää siinä puhumatta menemään Karoliinan kanssa, ja Antero jäi heistä vähän jällelle.

Kun viimeiset olivat menneet veräjästä sisään, sulki Ilpolainen sen omin käsin. Eellimmäiset olivat silloin jo saapumassa vuoren laelle. Nähdessään heidän siinä kiipeävän, hartiat hiukan kumarassa, hitain askelin, joiden tahtiin hän itsekin pian yhtyi, kadoten milloin lehtoon, milloin vanhan ahon reunaan kulkien, tuli Anteron mieleen kuva, jonka hän oli lapsuudessaan jossain nähnyt, kuva kaitaisesta vuoren rinnettä nousevasta tiestä, jota uskovaiset vaelsivat taivaaseen, sill'aikaa kun toiset leveätä alamäkeä tanssivat kadotukseen. Ei sanaakaan puhuttu, ei kuulunut ääntäkään, silloin tällöin vain joku rykäisy. Ei kukaan katsahtanut taakseen, ei kupeelleen, eteensä ne vain tuijottivat. Mäen rinne oli alussa lehtoa, ja lehto kasvoi hyötyvää heinikkoa, marjanvarsikkoa ja painannepaikoissa kuolleenkouria. Ylempänä oli vanhaa, kauan sitten palanutta metsää, sen alla nokisia kantoja ja mustuneita satavuotisia runkoja pitkäällä maassa, puoleksi siihen hiiltyneitä. Tuon tuostakin katsahti Antero taakseen ja näki erämaan yhä laajenevan. Kun pappila ja kirkonkylä välistä katosivat, ei näkynyt asutusta missään, ei olisi luullut ihmisiä muualla olevankaan kuin tässä. Missä ne kaikki asuvat, mistä ne ovat tänne tulleet, minne menevät? Kaikki oli kuin satua, unta...

Alkoi kuulua veisuuta ylempää. Oltiin taas lehdossa, tuuheassa pikkukoivikossa, ei nähnyt mitään ympärilleen, edestä vain aukeni, jyrkän tien siellä laajetessa, palanen vaaleapilvistä taivasta. Sitten näkyi suuria, jyliä kalliopaasia, niitä vasten ensin päitä ja selkiä, ja kun Antero oli vielä ottanut muutamia askeleita, näki hän ihmisjoukon kiertyneenä kuin kiemurtelevaksi nauhaksi, miehet sisempänä kehässä, naiset ulompana, pyöreällä tasaisella lakeudella kuin linnanpihalla, jota muutamassa paikassa rajoittivat kuin raunioiksi sortuneet muurit, toisessa korkeat köyristyneet koivut, joiden lomitse siinti taivasta ja kaukaisia vaaroja.

Keskellä lakeutta oli vanhan, jo puoleksi lahonneen koivunkannon ympärillä tasaisia paasia, suurempia ja pienempiä, yksi toisia korkeampi. Kansa oli jättänyt kivet tyhjiksi, ja Paavo ja arvokkaimmat isännät olivat asettuneet niille istumaan.

Kesti vähän aikaa veisuuta, ja Antero istui metsän laidassa vaimojen takana ja näki edessään naisten peitettyt päät ja miesten tukat, tuolta toisaalta toisten kasvat, kaikki liikkumattomina kuin olisivat olleet kuvia, patsaita, lumotuita salaperäisiä olennoita, joiden joukkoon hänkin kuului, joiden yhteyteen

hänkin suli. Päivä oli tyven, taivas hienossa harsopilvessä, aurinko peittyen sen taa. Virsi hymisi kuin itsestään, kuin kenenkään laulamatta ja kuitenkin kaikkien noiden yhteisestä rinnasta tullen. Hänelle tuli sama tunne kuin joskus hautausmaalla, missä satojenkin henkien koolla ollessa on kuin olisi yksin ja jossa samalla tuntuu olevan läsnä elävinä kaikki ne, jotka siinä jossain elävät ja piilevät maanalaisissa asunnoissaan.

Yht'äkkiä hän heräsi, sai kiinni todellisuudesta, kun virsi lakkasi ja syntyi hiljaisuus. Tuossahan istui Karoliina, maassa hänen edessään. Kohosi istualtaan se vanha harmaahapsinen pappi, joka äsken oli puhunut Handolinin kanssa pappilan rappujen edessä. Hän seisoi hetken aikaa äänetönnä, oli totinen ja tyyni. Kun hän alkoi puhua, oli ääni syvä ja varma eikä sanaakaan sammallellut, ei kohonnut eikä laskenut.

—Rakkaat ystävät, alkoi hän, olin toivonut saavani julistaa Herran sanaa hänen omassa huoneessaan täällä niinkuin muuallakin, teidän esi-isäin hiellä ja vaivalla rakennetussa. Olisipahan silloin kuka tahansa voinut tulla kuulemaan, millaista on muka se väärä oppi, jota meidän sanotaan levittävän ja jolla maailmaa villitsevän. En tahdo ketään soimata enkä tuomita, sillä kukin saakoon vastata teoistaan Herran edessä, joka antaa kullekin palvelijallensa hänen todistuksensa ja palkkansa siitä, mitä hän on tehnyt ja tekemättä jättänyt. Elkäämme sentähden napisko, kun nyt olemme täällä hänen oman avaran kattonsa alla, siinä Herran huoneessa, jonka hän aikain aamuna itse rakensi silloin, kun erotti vedet vesistä ja pimeyden valkeudesta. Sitä vartenhan hän kukkulansa nosti, että niille nousisimme ja niiltä silmämme yhä yleemmäksi nostaisimme. Joka paikassahan hän on läsnä, eikä meidän ole katsominen aikaa eikä paikkaa, missä häntä palvelemme ja rukoilemme, kunhan häntä hengessä ja totuudessa rukoilemme. Mutta niin on minusta kuitenkin, kuin sydämissämme ja hengessämme seisoisimme häntä tavallista lähempänä täällä, josta nyt ajatuksissamme kohotamme kätemme häntä kohti, niinkuin Mooses vuorella nosti kätensä, silloin kun hänen kansansa, Herran oma kansa, laaksossa taisteli pakanoita vastaan. Herra ei hyljännyt omaa kansaansa, eikä hän hylkää meitäkään, niin kauan kuin uskomme kädet häntä kohti ojennamme. Hän on näyttävä meille ja koko meidän kansallemme tien luvattuun maahan, kuljettava meidät sinne syntiemme Siinain korvesta ja epäuskomme erämaasta, jossa tähän saakka olemme harhailleet ja yhä vieläkin harhailemme.

—Minä tahdon puhua vähän tästä paikasta, jossa nyt seisomme. Tästä, missä nyt juur'ikään viritimme virtemme Herran tykö, on kuulema ennenkin uskonsa ja pyhän ristinsä puolesta kilvoitteleva kansa virtensä kaikkivaltiaan tykö kaiuttanut. Kun kansa näillä seuduin vielä pakanuuden pimeydessä vaelsi, niin tähän kuuluu jumalansanan julistaja ensimmäisen ristinsä pystyttäneen, tälle Ristivuorelle, josta sen sanotaan nimensäkin saaneen. Kerrotaan, että pakanat tahtoivat tappa hänet, joka tässä jumalansanaa julisti, mutta Herra piti varjelevan kätensä hänen ylitsensä eikä häntä tuli polttanut eikä pakkanen tuhonnut, vaan sen sijaan syttyivät tuleen ja poroksi paloivat pakanain omat epäjumalat. Tältä vuorelta ja tuosta kirkosta ja pappilasta levisi sitten evankeliumi kaukaisimpiinkin korpiin ja ihmissydämiä synkimpiin soppiin. Monesti kirkko poltettiin, monesti pappila tuhaksi paloi ja vietiin sen asukkaat vieraalle maalle. Mutta taas kasvatti ja lähetti Herra tänne uusia miehiä, ja uudestaan rakennettiin Hänen huoneensa ja uudella voimalla Hänen sanaansa julistettiin. Ei ollut kansa enää pakanallista, olihan sillä jo *tieto* ainoasta oikeasta Jumalasta, mutta tahto kuulla hänen kutsumistaan puuttui. Synteihinsä se oli soennut, paheisiinsa paatunut. Ihmeelliset ovat olleet Herran tiet, joita myöten hän on Suomen kansaa kuljettanut, mutta kaikista ihmeellisimmät juuri tällä paikkakunnalla. Muistavathan vanhat vielä kertoa, kuinka hän eräänä päivänä antoi henkensä puhaltaa seudun yli niinkuin ennen apostolien aikoina, ja tuolla niityllä, jonka yli äsken tulimme, kaatui silloin Herran voimasta kansaa kuin kuolleena maahan. He eivät kuitenkaan kuolleet, vaan näkivät siinä kuin taivaallisia, erinomaisia näkyjä ja puhuivat monilla eri kielillä, joita Herra heille opetti niinkuin apostolienkin aikoina.—Ja joku aika sen jälkeen, kun vihollinen oli ilmaantunut Herran peltoon ohdakkeitaan kylvämään, lähetti hän tänne voimallisen kitkijän, talutti hänet melkein kädestä pitäen tänne, Hagman-vainaan, saarnaamaan, herättämään, sanallansa voittamaan, rankaisemaan ja paatuneita sydämiä pehmittämään. Te, jotka täällä häntä kuulitte ja hänen opetuslapsiansa olitte, tiedätte paremmin kuin minä, mitä teille hänessä annettiin ja mitä teiltä otettiin, kun hänet teiltä temmattiin sinä suurena nälkä- ja tautivuonna. Hänen vanhana ystävänään nuoruuden ajoilta, jolloin Herra meidät yhdessä herätti ja antoi meille armon tulla yhdessä vainotuiksikin ja uskomme tähden maailmalta kuritetuiksi, olen minä tahtonut hänestä virsien lomassa muistuttaa. Emme saaneet kokoontua hänen vanhaan kirkkoonsa, mutta olemmehan täällä, hänen vuorellaan, jossa hänkin usein puhui, silloin kun kirkko kävi ahtaaksi niille, jotka tahtoivat kuulla elämän sanaa hänen huuliltaan. Kertoisin teille hänen sanojaan, jotka aina olivat puhdasta ja väärentämätöntä jumalansanaa, sillä raamattu oli hänen kirjansa ja siitä hän oppinsa ammensi, ei ihmisten kirjoista. En jaksa nyt kuitenkaan enemmän puhua, mutta puhukoon hänen toverinsa ja yhtä hyvä ystävänsä Paavo. Mieluista olisi kuitenkin kuullakseni, jos veisaisitte hänen muistoksensa ja itsellenne ylennykseksi hänen virtensä, joka oli hänelle muita rakkaampi.

Hän astui alas kiveltä ja jäi istumaan sen reunalle kädet ristissä polvien välissä riippuen. Samassa

alkoi virsi, jonka kaikki osasivat ulkoa, mutta josta Anterolle oli jäänyt mieleen vain sävel. Kun hänen vieressään istuva vaimo huomasi, ettei hän veisannut, otti hän, koko ajan itse veisaten, virsikirjan taskustaan, avasi sen ja ojensi sen hänelle. Antero seurasi ensin äänetönnä sanoja silmillään, mutta yhtyi sitten hetken päästä ensin säveleeseen ja sitten sanoihin. Hän oli kuin yksi heistä, kuului heidän joukkoonsa, sulii heidän seuraansa, ja vaikka hän tiesi ja ymmärsi, että se oli vain satunnaista mielentilaa, niin hän antautui siihen, salli sen kantaa häntä mukanaan eikä tuntenut tarvetta taistella sitä vastaan, niinkuin tuonoin Rajavaaralla. Hän huomasi, että jotkut veisatessaan häntä katselivat, joku kuiskasi jotain toiselleen, joka sitten verkalleen kiersi päänsä häntä kohti ja jäi häntä katsomaan, yhä veisaten. Tieto hänestä näytti kulkevan miehestä mieheen, saapuvan keskelle kehää, missä vanhimmat istuivat. Se vanha pappikin, joka oli äsken puhunut, sai tietää, että täällä oli Hagman-vainaan poika ja koetti etsiä häntä silmillään, kasvoilla hyväntahtoinen ilme. Tuolla taaimpana nousi joku seisalleen ja istui taas kuiskaten jotain naapurinsa korvaan, joka teki samoin. Pian olivat he kaikki hänet huomanneet ja katselivat häntä, samalla kuin veisasivat jäykkänä ja tönkköinä, pannen kaiken innostuksensa ja tunteensa virteen, minkä hellää sointua ja sulavia käänteitä ei olisi luullut lähteviksi noilta karkeilta huuilta, noista järeistä rinnoista.

Tätä kuullessaan, nähdessään ja tähän osaa ottaessaan ja tästä vaikutusta saadessaan vaelsi Anteron ajatusten toinen siipi toisia teitä. Hän oli Helsingissä promotsionissa, Kontolassa, käveli Naimin kanssa, kuuli Snellmanin puhuvan, mutta se kaikki oli hyvin kaukana, himmeni, peittyi tämän nykyisyyden alle, ja kohta hän oli tässä kokonaan, niinkuin olisi aina ollut ja elänyt näiden seurassa, kadotti kykynsä arvostella ja tehdä huomioita, otti vain vastaan vaikutuksia, odotti vain, mitä tulisi, mitä sitten seuraisi. Tätä tämmöistä ei hän ollut koskaan nähnyt, mutta samalla se oli kuin joskus ennen elettyä. Ihmiset, vuori, kivet, erämaa ja järvet ja hän itse sulivat hänelle puolittain todelliseksi, puolittain satumaiseksi nykyisyydeksi, niinkuin juhannusiltana kokkomäellä.

20.

Oli hetken aikaa hiljaista sen jälkeen kun virsi oli vaiennut. Kuului vain joku rykäisy, joku huokaisu, ylhäältä ilmasta haukan huuto. Lintu lensi alhaalla, aikoi asettua kuivan koivun latvaan, näki kansan ja pyörähti kiireesti takaisin.

Silloin kuului Ukko-Paavon ääni sanovan:

—Veisatkaapahan se »Sun tyköös turvaan, Jumalan'.»

—Nyt aikoo Paavo puhua, kuiskasi Karoliina Anteron korvaan.—Se on hänen virtensä.

Virren loputtua nousi ukko ylös, eikä Antero ollut tuntea häntä samaksi mieheksi kuin se, jonka oli nähnyt kujeilevan Kontolan pappilan pihalla juhannuspäivänä. Hän seiso i tyynenä ja totisena, kasvoilla sisäänpäin kääntynyt ilme, kuin etsien sieltä jotakin, vaikka silmät katsoivat maassa istuvien ylitse kaukaisuuteen. Yht'äkkiä valaisi korkeata otsaa ja karkeita, rosoisia poskia hymy, mutta huulet eivät liikahtaneet, ja samassa hän alkoi.

—Olihan oiva neuvoja se Haakmanni-vainajakin, niinkuin tässä sanottiin, vaan sitä minä vain, ettei se taivaan tie kenenkään toisen avulla aukea. Ei siinä toisen tekemät polut kelpaa, ei toisen vetämät lumireet tietä avaa—hätäkö tässä silloin, jos saisi kuomireen perässä selkäkenossa ajaa kuin herra mikäkin kieverista kievariin oman vanhurskautensa kulkusissa ja helyvaljaissa ja välillä maata yötä hyvin petatussa sängyssä—ei, kyllä se synnin umpi on jokaisen itsemme omalta kohdaltamme puhkaistava. Tämä ristintaival on eksyneen huppuroimista erämaassa—vaan ei silti niin, että omaan voimaasi ja vainuusi luotat— voima ja vainu on saatava Herralta. Ilman sitä apua ja armoa sinä pian kierrät entisille jälillesi siihen, mistä läksit.—No, ethän, ystävä, tuota tarkoittanutkaan, kun tässä nykäisit minua Haakmannin opin tiestä selkoa tekemään—

—Enpä totisesti—

—Eikäpä silti, että ei olisi kenelle tahansa kuitenkin kaikitenkin hyvä nähdä ja kuulla, millä keinoin on toinenkin perille tullut— mitäpä ne muuta apostolitkaan ja Lutheerukset ja Punjaanitkaan—vaan sitä minä vain, että olkoon kunkin kristityn vaellus hänen oma vaelluksensa, niin että talosta sinulle kyllä tie neuvotaan—ja hyvä ja tarpeellinen on sitä kysyäksesi—mutta mies sinä, joka sen sitten korvessa tuon neuvokin mukaan löydät. Vaan se on kyllä tarpeen kaikille, että tie oikein neuvotaan eikä väärin.

Hän alkoi vilkastua, teki päättäviä, vahvistavia liikkeitä päällään sanojen kohdalla, joille tahtoi erityistä painoa panna.

—Monihan se kuitenkin lähtee tällä tavalla sille taipaleelle, jonka luulee taivaaseen vievän: ryykkää

suinpäin pienenkin kutsumuksen saatuaan. Sillä ei ole niin paatunutta, niin synteihinsä soennutta, joka vähänkään lienee jumalansanasta tietoa saanut, ettei jotakuta kertaa elämässään olisi tuntenut tunnonvaivaa siitä, mitä on tehnyt. Puute, nälkä, tauti ja sen semmoinen herättää paatuneimmankin omantunnon unestaan. Kun on hyvä elämä, hyvät päivät ja tyytyväisyys itseensä ja maailmaan, sille ei Jumalakaan mitään mahda. Semmoisien se antaa olla, lekotella, makailla ja märehtiä, hyvin tietäen, että kerran routa porsaan kotiin ajaa. Tiedänpä sen tuon itsestänikin, ja siitä puhui aina Haakmannikin. Isoimmalla ruuskallaan sai Jumala minua hosua, ennenkuin liikkeelle sai, pimeimpään hallakorpeen ajaa ja ahdistaa, nälässä kiduttaa, taudilla näännyttää, ja kun ei muu auttanut, niin Hänen täytyi minua kurittaakseen ottaa minulta ainoa poikani murhaajan käden kautta, ennenkuin sai kaiken maailman pahuuden ja himojen ja halujen rapakossa rypeneen porsaan ölisten oman viheliäisyyden pahnaan telkityksi—pysy siinä, mieti siinä, mikä olet, oletko, likainen ja saastainen, kelvollinen mistä hyvänsä mielesi tekee taivasta tähyttämään!

—Niinpä niin...

—Oikein sanoo.

—Ei, hyvät ystävät, ei sitä saa tässä autuuden asiassa omia teitään kulkea, ei hupailla, ei hauskailla, tulla ja mennä, milloin tahtoo, astua siitä, mistä aita alin, tie kevein kulkea, vaan kulje, kusta polku rapakkoisin, kusta portti ahtain—siitä sisään pakotetaan ja annetaan aidan raossa huutaa ja parkua: »Herra, auta kuitenkin minua viheliäistä, anna syntini anteeksi ja auta minua oikealle parannuksen tielle!» Kaikki omantuntosi kanteet, oma pyhyytesi, oma pahuutesi, joka sinua kiusaa, aseta se kaikkinäkevän Herran eteen. Istu siihen ja rauhoitu ja anna omantuntosi tuomion langeta päällesi, tunne ja myönnä oma viheliäisyytesi eläkä riitele sitä vastaan, tätä tunnon nuhdetta vastaan, sillä kuta enemmän sitä saat, sitä parempi sinulle. Harjoita siis ikävöivätä uskallusta sen sanassa ilmoitetun Vapahtajan päälle, ano Herralta *armo*a ja anna hänelle *kunnia*.

Yhä suuremmalla jännityksellä, uteliaisuudella ja ihmetyksellä oli Antero seurannut vilkasta, omituista puhetta. Mistä on oikeastaan kysymys? Mitä tuo tarkoittaa? Ei hän siitä oikein saanut kiinni. Sanat hän kyllä kuuli, ja ne painuivat hänen mieleensä, mutta ei niiden sisällystä, ei niiden oikeaa merkitystä, ei sitä, mitä niiden alla piili. Tuossa, tuossa!—näytettiin hänelle, neuvottiin, niinkuin luotsi katsomaan tottumattomalle ja likinäköiselle turhaan näyttää merimerkkiä—mutta nuo muut, ne näkevät, näkevät jo kaukaa, minne on käännättävä, mistä tie kulkee, minne lopulta tullaan, sillä ne ovat olleet ennenkin näillä väylillä mukana.—Ja kuinka omituisesti se puhuu Jumalasta—niinkuin vanhasta tutusta, läheisestä, jonka luona on ollut, jonka kanssa on haastellut, joka on kädestä pitäen neuvonut!

—Alku on siis aina Jumalan suuri armotyö, jatkoi Paavo. Armontilaan joutunut alkaa nyt vaeltaa pyhityksen tietä elämän Herran tykö. Vaan jo tulee tienhaara siinäkin eteesi, ennenkuin arvaatkaan. Väärälle tielle joutunut rupee vähitellen lepäämään niiden armontuntemustensa päälle, joita on saanut vastaanottaa, ja sen sijaan, että omin päinsä ryykäileisi ja rienteleisi, alkaa hän laiskistua niinkuin hyvä syötiläs, lihoo ja pullistuu henkisesti, ja kun omatunto nuhtelee häntä hänen huolettomuudestaan, alkaa hän hakea rauhoitusta ulkonaisilla harjoituksilla: lukemisella, hyvillä töillä ja muilla väliparannuksen neuvoilla. Nojautuen ennen tuntemiinsa armonlupauksiin tahtoo hän Jumalalta ryöstämällä voittaa tuntuvata armoa niinkuin ennenkin ensimmäisen parannuksen aikana. Hän alkaa kuvailla monta ristillisyyden velvollisuutta ja jääpi vähitellen omiin luuloihinsa, niin ettei lopulta jää jällelle muuta kuin kiiltopyhyyttä. Harjaantumattomat eivät ymmärrä sitä niin petolliseksi, kuin se on, sillä siinä on kaunis ulkonainen kuori päällä tekopyhyiden varjolla ja paisteella. Siitä he vähitellen kokonansa joutuvat suurempaan sokeuteen kuin ennen, josta ei mikään enää taida heidän silmiänsä avata. Tietämättään kietoutuu semmoinen suruttomuuteen ja huolettomuuteen ja moniin vikoihin, ja jos alkaa niitä suvaita ja rakastaa, niin lankeaa hän lopulta kokonaan pois armosta ja Jumalasta.

Antero kuuli ja koetti käsittää. Olenko minä tuommoinen? kysyi hän itseltään. Olenko minä semmoista kokenut? koetti hän ajatella, mutta ei saanut siitä selvyyttä. Siinä oli jotain syvää, joku hieno sielutieteellinen totuus, syvämielinen huomio ... ja oliko tuo ukko, joka oli sen tehnyt, sen läpikäynyt? Antero kadotti hetkeksi hänen ajatustensa juoksun tien, koettaen koko ajan sovittaa äsken kuulemaansa itseensä. Ukko oli pysähtynyt hetkeksi ja jatkoi taas:

—Mutta toiset heränneet, toiset armontilaan joutuneet alkavat seurata Jumalan kutsumusta toisella tavalla. Kun tulet armontilaan vedetyksi, niin et saa itse ruveta välittäjäksi, sillä meillä on välimies Isän luona. Seiso vain alallasi niinkuin tuomittu pahantekijä ja pyydä ja huokaa joka hetki: »Missä olet, Herra, minun armonantajani, katso minun puoleeni, sillä Sinulla on valta armahtaa ja Sinulla valta kadottaa?» Elä epäile armon saantia, sillä Jumala kyllä pitää puheensa, mutta kuitenkin aina ikävöitse Herran läsnäoloa ja hänen vakuutustansa armotilastasi. Elä pane määrää Herralle, vaan tyydy hänen kaikkiviisaan tahtonsa alle. Elä myöskään anna orjuuden itseäsi voittaa Iskariotin tavalla epäilläksesi syntiesi tähden, vaan odota, odota ja usko armon auringon Ristuksessa sinua valaisevan, kun Herran aika on tullut. Sillä näetkös, niin kauan kuin ristillisyytesi on silmissäsi huono, niin on se varma merkki

siitä, että pyhällä hengellä on sijaa sydämessäsi, sanoi Haakmanni-vainajakin; tästä asiasta hänen kanssaan paljon tuumittiin. Vaan jos ristillisyytesi on silmissäsi hyvä, niin siitä ymmärrät heti, että olet variseusten vanhurskaudesta osallinen. Vaan kun tunnet päässeesi köyhyyden hengestä osalliseksi, niin tämä ajaa sinut kohta lähemmäksi Ristusta, etkä rohkene kerskata mitään viisaudellasi niinkuin tekopyhät kerskaavat tuntemattomasta rauhastaan Jumalan kanssa. Jos olet heikko, niin pakene Ristuksen tykö, senkaltaisena kuin olet. Ota hänet auttajaksesi ja ano häneltä kuolleessa tilassasi elämää ja henkeä, jolla parannusta teet, uudista usein armoliittosi Jumalan kanssa, että olisit sovelias muita palvelemaan. Jos risti päällesi lankee, joko maallinen tai hengellinen, niin käytä se likemmäksi yhdistymiseksi Vapahtajan kanssa. Opi aina lepäämään Ristuksen vanhurskauden päällä kylminäkin aikoina eläkä kysy turmeltuneelta järjeltäsi, saatko katsoa Vapahtajan päälle.—Vaan on se tässä ikävöimisessä yksi asia vielä—ettei saa pitää sitä välitöinä, pimeiden päivain aikana, milloin tuo mieleen johtuu, milloin sen muistaa jostain kovan onnen kolauksesta, vaan pitää olla täysi tosi terveydenkin päivinä tulla autuaaksi—se mielipaha synnin yli pitää olla joka päivä—palaja aina Herran luo, kolkuta yöllä ja päivällä, sillä joka Herraa etsii, se hänet viimein löytää eikä kenenkään pidä meitä repäisemän hänen kädestään.—Ja niinpä mennään sitten koko syntisyydessämme sen eteen, joka yksin voi meitä langenneita pelastaa, joka päivä ja joka hetki. Tulet kotiin, mieli heijaa sinne tänne, mutta palaja uudelleen eläkä kummaile, että tämä harjoitus näyttää työläältä, sillä tie on kaita ja kantoinen, joka vie elämään.—Semmoinen on ristintie. Perille et näe sen milloinkaan vievän, jäät eläessäsi aina veräjän luo seisomaan, kunnes Jumala veräjän avaa ja päästää sinut sisään, sitten kun on tullut *hänen* aikansa sinulle ilmoittaa, että *sinun* aikasi on tullut.

Hän kuului vielä puhuvan, kehittävän tätä kuvaansa ihmisestä, jonka päämäärä on pyrkimisessä ja ikävöimisessä ja odottamisessa ja kaikkein omain ansioiden mitättömänä pitämisessä. Se löi ensin Anteroa vastaan, mutta sitten se alkoi vaikuttaa häneen uuden aatteen voimalla ja alkuperäisyydellä. Hän alkoi luulla ymmärtävänsä noita tuossa, ja hänelle selvisi jotain omasta itsestäänkin. Se ikävöiminen ja pyrkiminen ja voimain ponnistaminen, mutta päämäärän edessä avuton seisominen, se oli niin ominaista hänelle, meille kaikille, koko kansalle, ja eikö lopulta liene ollut niin koko ihmiskunnallekin. Kyllä me kaikki saamme katsoa onneemme ja autuutemme niinkuin Mooses luvattuun maahan. Meidän on siihen pakko. Mutta tässä oli siitä pakosta tehty hyve, tuo ukko oli koroittanut sen uskonnolliseksi elämän ohjeeksi.

Itsekö hän oli sen rakentanut? Oman kokemuksensako tietä siihen tullut?—Semmoisia ne miettivät, semmoisiin kysymyksiin syventyivät, elämän kaikkein vaikeimpiin ja suurimpiin, kaikki muu on niille mitätöntä ja toisarvoista, noille kaikille.

Niiden maailma ei ulotu näitä korpia edemmä, niiden maallinen harrastuspiiri ei mene talonpojan askareita ulomma—ja kuitenkin on se suunnattuna samalla mitä korkeimpiin tarkoituksiin. Eivät ne ajattele maata, ei kansaa ja kuinka sen onni olisi saavutettava. Olihan hän semmoista luenut, tiesihän hän, että se oli tuhannen tuhansien suurin harrastus, mutta ei koskaan se ollut astunut hänen eteensä näin elävänä, näin läheltä, näin suuren joukon voimalla, niinkuin maailmassa ei olisi ollut eikä koskaan voisi olla kysymystä mistään muusta. Hän katseli Paavaa, hänen hiukan köyryistä vartaloaan, valkeita hapsiaan, eläviä silmiään—näki koko tuon joukon hänen ympärillään—siinä oli jotain apostolista, jotain esihistoriallista.

Puhe lähenee loppuaan. Paavo kääntyy rukouksella Herran puoleen, että hän kaitsisi tätä kansaansa, ei heittäisi sitä oman onnensa nojaan, vaan että tämä rakas Suomi heräisi totiseen oman itsensä tuntoon—ettei Herra antaisi sille ulkonaista hyvyttä yli tarpeen, vaan pitäisi köyhyydessä—ei kasvattaisi sitä ylpeyteen ja vallanhimoon ja maallisen onnen ja tavaran himoitsemiseen, vaan nöyryyteen Jumalan edessä ja sen kautta taivaan valtakunnan saavuttamiseen.

»Että heräisi totiseen itsensä tuntemiseen tämä rakas Suomi»—mutta sitä hänkin juuri. Onko tässä heillä yhtymäpaikka?...

Mutta vaikkei olisikaan, niin hän oli saavinaan vahvistusta kansan ihailulle. Mistäpäin hän sitä katselikin, ja missä ja millaisissa eri oloissa hän sen tapasikin, kaikkialla oli se yhtä alkuperäinen ja älykäs. Se oli mahdollinen kehittymään, nousemaan, uudistumaan,—hänen renessanssiaatteen sai uutta vahvistusta, uutta merkitystä ja uutta sisältöä. Hän ihaili tuota ukkoa, niinkuin Karilankin miehiä. Ne olivat kukin tahollaan kansan merkkimiehiä. Ei olisi pitänyt kirjoittaa Laurille sillä tavalla. Mutta minä kirjoitan heille uudestaan, minä tahdon avata heidän silmänsä, saada heidät ymmärtämään näitä. Ne ovat tämän ulkopuolella, ne eivät ole näitä nähneet heidän oikeassa olossaan, oikeassa valossaan. He tuomitsevat kaikkia Helanderin kiivaiden saarnain mukaan, mutta kuulisivatpa tuota miestä, silloin kun hän puhuu noin... Niin, minä kyllä voin ymmärtää heidät, mutta he, he eivät minua koskaan ymmärtäisi...

Virsi oli kaikonut loppuun. Mitä hän oli ajatellut, mitä hän oli kuvitellut? Hän ei muistanut sitä, koetti uudelleen kutsua esille mietteensä ja saamansa vaikutukset, mutta silloin alettiin lähteä. Rajalainen

seisoi hänen edessään ja tuli, pisti hänelle kättä, ja sitten tuli Ilpolainen ja hänen emäntänsä ja pyysivät häntä heille. Tuli muitakin, ja hänen ympärilleen muodostui kehä. Se vanha pappikin, hänen isänsä vanha ystävä, tuli puristamaan hänen kättään.

21.

Antero istuu Ilpolan suuressa tuvassa pitkän pitopöydän ääressä, vieressään toisella puolen Rajavaaran isäntä, toisella hänen isänsä vanha ystävä, joka oli puhunut Ristivaaralla. Pöydän päässä istuu Paavo. Liedellä on isoja patoja, joista tytöt ja emännät suurissa puukupeissa kantavat ruokaa vieraille. Kaikki käy hiljaa, kolisematta, rämisemättä, supatteleamalla ja pehmein kenkään lattiata äänettömästi koskettaessa.

Yhä useampi heistä oli vuorelta palatessa tullut häntä tervehtimään, aina tuon tuostakin oli joku uusi isän vanha tuttava tullut hänelle kättä pistämään: »Pitää tulla oikein kädestä pitäen Haakmanni-vainajan poikaa tervehtimään»—»Minä tunsin teidän pappanne»—»Oltiin toki niin hyvät ystävät mammanne kanssa»—ja häntä melkein häiritsi, ettei hän voinut sulautua heihin, niinkuin olisi tahtonut, ettei taitanut puhua heidän murrettaan ja että hänen pukunsa niin räikeästi erosi heidän vaatteistaan, niiden väristä ja kuosista.

He näyttivät kaikki ihastuvan hänet nähdessään, hän huomasi, että pöydässä-olijat häntä yhä tarkastelivat ja osoittivat häntä toisilleen ja hänestä puhuivat. Mitä hyviä, herttaisia ja suvaitsevaisia ja sydämellisiä ihmisiä he olivat—vaikka tiesivätkin, ettei hän kuulunut heihin ja että oli ystävä pappilaisten kanssa!

Hänen isänsä vanha ystävä oli melkein liikutettu siitä, että oli tavannut hänet:

—Vai niin, vain niin, sinä olet siis Antero—me istuttiin isäsi kanssa samalla koulunpenkillä ensimmäiseltä luokalta viimeiselle, suoritimme samat tutkinnot—sitten erottiin, mutta tavattiin usein, Jumala herätti hänet ennen kuin minut, hän oli välikappaleena hänen kädessään minun suhteeni, niinkuin niin monen muunkin.

Hiljalleen hän siinä sitten kertoi tapauksia heidän ystävyytensä ajoilta: kuinka heidät oli karkoitettu yliopistosta, kun epäiltiin uskonnollisen uudistuksen sisältävän jotain valtiollisesti vaarallista, niinkuin sitä aina epäillänsä, kuinka heidät sitten oli monen muun kanssa vedetty käräjiin ja tuomittu vuodeksi viralta—kuinka uskonnollinen sanomalehti, jota he olivat yhdessä toimittaneet, oli lakkautettu.

—Sinun isälläsi oli sujuva kynä, hän osasi ihmeellisesti lausua ajatuksensa ei ainoastaan suullisesti, vaan myöskin kirjallisesti. Nuorempana oli hänellä runollisiakin taipumuksia. »Sinun olisi pitänyt tulla runoilijaksi», sanottiin hänelle usein, mutta siihen vastasi hän polttamalla maalliset runonsa. Joitakuuta virsiä hän säilytti ja antoi ne minulle; jos sinua haluttaa, niin lähetän ne sinulle—varsinkin yksi niistä oli hyvin kaunis.

Antero ei ollut kaikista näistä mitään tietänyt.

—Hän oli lukenut ja tutkinut paljon enemmän kuin minä—hänestä olisi voinut tulla vaikka teologian professori, jos hän vain olisi tahtonut, mutta hän tahtoi enemmän pysyä vaatimattomana maalaispappina, uhrautua kokonaan kansan hyväksi, käyttää kaikkensa sitä valistamaan ja kohottamaan. Hän oli ollut siinä tienhaarassa ja suuressa viettelyksessä, mutta hän valitsi sen, mikä oikea oli.—Mutta sano minulle, miksi sinä olet aikonut, nuori ystäväni?

Antero sanoi, ettei hän vielä tiedä.

—Etkö ole aikonut papiksi? kysyi vanhus hellästi.

—Pelkään, ettei minulla ole siihen kutsumusta, ehkei taipumustakaan.

—Se on oikein, sanoi Paavo, joka oli seurannut heidän keskusteluaan. Niin sitä pitääkin. Se on suoran suruttoman puhetta semmoinen. Ei pidä ruveta opettajaksi, ennenkuin saa siihen kutsumuksen. Niistä ei tule muuta kuin palkkapaimenia ja leipäpappeja.

—Kyllä Paavo on oikeassa, sanoi vanha pappi ja puhui sitten taas Anterolle:

—Ne olivat syviä sanoja, joita tuo ukko puhui tänään. Olen kuullut hänen usein sanaa selittävän, mutta harvoin niin selvästi ja syvästi ja vakuuttavasti kuin tänään. Hän on merkillinen mies. Kun he isäsi kanssa keskustelivat autuuden asioista, niin tapahtui se niin, ettei siihen kenelläkään enää ollut

mitään lisättävää ... niin, niin...

Antero tarkasteli syrjittäin vanhaa pappia. Hän oli hampaaton ja harmaa, silmissä lempeä ilme, hänessä oli jotain heikkoa, turvatonta ja lapsellista—sellainen, joka oppii ja ihailee muita, jonka tarvitsee aina olla johonkin kiintynyt, jonkun opetuslapsi.

—Harvoin me hänen viime vuosinaan tapasimme toisiamme, mutta me kirjoitimme. Hän kirjoitti niin hellästi sinusta ja oli huolissaan, mikä sinusta maailmassa tulee, mutta uskoi sinut kuitenkin Herran huomaan. Et sinä olisikaan hänelle surua tuottanut, näytät niin totiselta mieheltä. Minulla ei ole ollut iloa lapsistani, he ovat menneet kaiken maailman tietä—synnin tietä. Fritänkareitakin, jumalankieltäjiäkin on heidän joukossaan.

Ukko tuli liikutetuksi, hänen terävä leukansa vähän tutisi, ja hän pyyhkieli kaitaisia huuliaan sinisellä nenäliinallaan.

—Kuule, suo anteeksi, että kysyn, mutta onko totta, mitä puhuvat, että hän, tuo Handolin, pitelee pahoin sisartasi?

—En minä tiedä,—mutta ei taida kaikki olla niinkuin pitäisi—

—Niin, niin,—Karoliina parka.—Mutta kyllä minuun kävi kipeästi, kun ei minun sallittu sanoa isästäsi hänen omassa kirkossaan niitä muistosanoja, jotka olisin tahtonut sanoa. Tekisi mieleni kerran vielä heittää hyvästäni vanhoille rakkaille paikoille tuolla pappilassa— usein me istuttiin yökaudet sen suuren koivun alla, kunnes äitisi tuli kutsumaan meidät pois—mutta nyt ei tee mieleni, ei tee mieleni, täällä on niin paljon muuttunut, kuka olisi uskonut. Jaa, jaa—jaa, jaa...

Oli noustu aterialta ja tultu ulos, ja vanha pappi seisoi hetken aikaa porstuan ovesa avopäin, unohtaen lakin käteensä tuulen hänen harmaita hapsiaan häilyttäessä. Ei koskaan ollut Antero nähnyt niin lapsellisia kasvoja vanhalla miehellä, ei koskaan niin viattomia ja rauhallisia. Ne olivat täynnä ryppyjä, otsa ja posket, mutta rypyt olivat matalia ja tyyniä, pohjaan saakka kirkkaita, ei sisäisten taistelujen ja kärsimysten piirtämiä, vaan niinkuin alituisten aaltojen, pitkäin ja loivain, uurtamia rannan puhtaaseen, heleään hiekkaan.

—Me olimme niin erilaiset luonteeltamme, isäsi ja minä, hän oli voimakas luonne, kiivas, herättävä saarnamies—Luther tavallaan, niin—

Antero olisi tahtonut sanoa hänelle jotain, ilmaista mieltymystään häneen, mutta ei löytänyt tässä sopivaa tapaa siihen,—ja mitä hän olisi sanonutkaan, kun ei kuitenkaan olisi voinut sanoa sitä, mikä hänen isänsä vanhaa ystävää olisi eniten ilahuttanut...

Ilpolan emäntä—iso, komea, lihava, hyväntahtoinen nainen—kulki aitasta leipiä kantaen heidän ohitsensa.

—Kuulkaahan, rovasti, kuiskasi hän vanhalle papille, teitä varmaankin raukaisee ruuan päälle,—menkäähän, pistäytykää tuonne aittaan levähtämään.

—Jaa, jaa, kiitos, kyllähän minä, kyllä,—jaa, mutta jos minä todella menisin hiukan...

Antero jäi kartanolle katsomaan taloa, vanhaa, vakaantunutta, paikoilleen varmistunutta, näöltään varakasta, kaksine tupineen, monine aittoineen ja ulkokuoneineen,—tuolla riihet, ladot, metsänrinnassa solan läpi näkyen, tuossa pellot ympärillä hyvässä kunnossa. Siinä oli kauan tehty työtä, ehkä satoja vuosia ja yhä tehtiin, oli metsä voitettu ja kivien valta kukistettu, päästy siihen varallisuuteen, mihin pyrittiin, tulemaan omillaan toimeen ja omistaan elämään—ei mitään ulkonaista komeutta ja turhuutta, ei mitään vierasta herrasväriä, niinkuin Hämeessä ja Etelä-Suomessa sekä vaatteissa että rakennuksissa. Omaa tekoa, puhdasta kuosia, harmaata puuta ja harmaata sarkaa—ja kun ne näin valmistivat itselleen juhlan, ei joutavaa iloa eikä räikeätä riemua, vaan puhdasta henkistä harrastusta, juhla kuin Jumalan kunniaksi, esillä elämän suurimmat kysymykset, omasta halusta ja harrastuksesta, itsestään antautuen,—omat oppimattomat miehet opettamassa, elämälle todellista sisältöä, harrastuksille oikeaa suuntaa antamassa—vanhaa kulttuuria, omaa sivistystä—ei missään hän ollut sitä ennen nähnyt.

Ja tuolla kukkulalla kirkko—joka heiltä suljettiin! Hänen isänsä heille rakennuttama, jossa se oli tämä kulttuuri, joskaan ei saatu, niin ainakin tämmöiseksi kehitetty! Ja sinne ei heitä, näitä, päästetty muuta kuin kuulemaan tuomioita, moitetta, haukkumisia ja solvauksia siitä, että olivat sitä, mitä olivat. Mikseivät ovet itsestään avautuneet, luukut lentäneet selko selälleen, kellot alkaneet itsestään soida ja kutsua heitä sinne?—miksi minä juokse sinne, tempaa avaimia, riennä tapuliin, soita heitä isäni omaan kirkkoon?

Talo oli lahden pohjassa, rantaan laskeutuvalla rinteellä, ja salmien läpi näkyi siintävät selät etelää kohti. Pihanurmella ja aivotarsilla ja aittain rappusilla istui väkeä eväskonttiensa ääressä. Talo ei voinut kaikkia ruokkia, ainoastaan kutsuvieraat ja kaukamatkaisimmat, mutta kaikille tarjottiin talon puolesta ryyppäämistä, jota saivat noutaa itselleen suuresta korvosta ruoka-aitasta. He istuivat pienissä ryhmissä, hiljaa jauhaen ja jutellen, monellakin samanlaiset laihat eväät, jotka Antero oli nähnyt soutajallaan. Kaikki heissä Anteroa miellytti: se, miltä näyttivät, miten istuivat ja olivat, miten söivätkin. Siinäkin oli jotain, kuinka hän sanoisi, arvokasta, hillittyä, alakuloista—niinkuin ei se olisi ollut mikään tärkeä asia elämässä—ja samalla oli kuitenkin jotain kunnioittavaa ja nöyrää siinä, kuinka he »jumalanviljaa» käsittelivät, miten leivän mursivat ja hienolla veitsenkärjellä hipaisivat kipenen voita vakkasesta tai sillä suolakalaa leikkasivat ne, joilla ei voita ollut.

Eräässä ryhmässä istui järvelle päin katsellen miehiä, jotka jo olivat ateriansa päättäneet ja piippunsa sytyttäneet. Antero istahti heidän seuraansa, ja he ottivat hänet vastaan kuin vanhan tutun, jatkaen puhettaan:

—Arveltiin tässä, että mihinkähän pappi lähti semmoista kyytiä kahden soutajan kanssa?

Katsahtaen järvelle toiselle puolen lahden näki Antero pappilan maalatun veneen etenevän rannasta. Perässä istui Handolin ja ylä- ja alahangoilla oli kullakin soutaja. Ylempänä rannalla saunan luona luuli hän tuntevansa sisarensa liikkumatonna seisomassa.

—Minne hän nyt menee, kun eilen juuri tuli pitäjältä?

—Lienevätkö olleet sairaan luo hakijoita?

—Eivät mahtaneet olla sairaan luo hakijoita.—Ja sen äänessä, joka tämän virkkoi, oli vivahdus: kukapa häntä sairaan luo hakisi?

—Omille asioilleen minne lähtenee, koska näkyvät olevan omat renkinsä soutamassa.—Mutta Antero muisti Handolinin eiliset uhkaukset ja puheet lukkarin kanssa.

Hetken kuluttua virkkoi muuan mies ikäänkuin tuloksena omista ja muiden yhteen suuntaan menneistä ajatuksista:

—On sen kuultu jo kauan hakevan syytä heränneen kansan päälle, vaan ei ole vielä tainnut löytää mieleistään, mitä lienee nyt löytänyt siitä veräjän purkamisesta.

—Olisi ehkä saanut olla tekemättä se veräjän purkaminen.

—Mahtaisiko tuosta tuommoisesta nyt olla kenellekään riidan aiheeksi?

—Kovin kertoi renki hänen kiroilleen ja uhkailleen, kun näki veräjästä mennyn. Ensi kimmastuksessaan oli aikonut tulla vuorelle sieltä meitä pois ajamaan, mutta sitten oli kuitenkin kääntynyt pois ja mennyt hyvin tuohuksissaan kotiinsa, uhaten vallesmannilla.

—Ovat ne vainot vähemmistäkin nousseet.

Miehet alkoivat siitä muistella niitä suuria käräjiä, joita kymmenen vuotta sitten oli käyty Pohjanmaalla ja joihin oli haastettu talonpoikia täältäkin saakka, sekä Paavot että Rajalaiset että Ilpolaiset että monet muut, mitkä vastaajina, mitkä vierainamiehinä. Niissä oli pantu pappeja viralta ja muita suuriin sakkoihin tuomittu ja niitä vedellä ja leivällä vankeudessa maksatettu. Eikä oltu saatu toteen rikoksia muita kuin että oli pakanoille kerätty rahaa ja kokoonnuttu sanaa harjoittamaan.

—Semmoisistako syistä? huudahti Antero.

—Kun ei ollut muitakaan parempia,—mutta sehän se maailman mielestä onkin suurin rikos. Jos olisi maailman vallassa, niin kyllä kai kirkotkin suljettaisiin.

Tuo sanottiin tyynesti ja varmasti, niinkuin ei olisi ollut vähintäkään epäilystä siitä, että niin oli. Heidän vakaumuksensa siitä tarttui Anteroonkin. He eivät näyttäneet hetkeäkään epäilevän, että sellaiset vainot voivat milloin tahansa uudistua. Hän oli niinkuin hekin nyt varma siitä, että Handolinilla on jotain tekeillä ja että hän on lähtenyt sitä varten soutamaan. Hänen veneensä poistui nopeasti, ikäänkuin kiirehtien johonkin tarkoitukseen, joka voisi livahtaa käsistä, jos ei jouduttaisi kulkuaan. Ehkä minä sentään erehdyn? Mutta miksei se voisi olla mahdollista? Eikö Hartman ollut kehoittanut itseään rovastia antamaan ilmi kappalaistaan hänen saarnastaan juhannuspäivänä?

—Saadaan nähdä, että kun siitä uudet vainot nousevat, ovat ne tuimemmat kuin entiset.

—Mistä isäntä sen päättää?

—Minä päätän sen siitä,—oli miehellä heti vastaus valmiina, että kun ristityitäkin ennen muinoin vainottiin, niin kävi vaino joka kerta yhä julmemmaksi ja verisemmäksi.

Toinen mies lisäsi tähän:

—Se on monessa kohden tämä heränneen kansan kohta niinkuin ensimmäisten ristittyjen.

Oliko se itserakkautta, vai oliko se vilpittöntä lapsellista vakaumusta asiansa oikeudesta, että he vertailivat itseään ensimmäisiin apostolisen ajan kristittyihin? Heidän vilpittömissä, totisissa ja vakaissa kasvoissaan oli vastaus hänen kysymykseensä, ja eikö hän itsekin tuolla vuorella ollut saanut heistä sitä vaikutusta, että jotain tämäntapaista henkeä lienee ollut ensimmäisen seurakunnan jäsenissä.

Eräät kasvot myhäilivät, ja mies virkkoi:

—Mutta on siinä vähän eroakin sen entisen ja tämän nykyisen ajan välillä. Apostoli Paavalin saivat surmatuksi, mutta eivätpä ole vielä tuolta meidän Paavolta saaneet hiuskarvaakaan revityksi, muuta kuin mikä heitä vanhuuttaan lienee itsestään tielle tippunut.

Leikki ymmärrettiin, eikä se vertailu ketään loukannut, ja kaikki kasvot vetäytyivät hyväntahtoiseen hymyyn.

—Elä, elä, ettäkö olisi tuo meidän ukko suuremman suojeluksen alla kuin itse apostoli?

—Mitenhän lienee, mutta vaaroista varjelijansa näkyy hänellä vain olevan.

Ne olivat nähtävästi usein puheina olleita asioita ja otettiin esille oudon miehen uteliaisuuden herättämiseksi. Ja kun Anteron kasvot tekivät kysymyksen, aukenivat useat huulet valmiina kertomaan tapauksia, joita jokainen heistä näytti tuntevan jonkun, mutta se, jolla oli ollut sananvuoro, ehti sanomaan ennen muita:

—Niinkuin silläkin samalla kärjämatkalla, kun sen vihamiehet tarkoittivat häntä tappaaksensa. Tiesivät hänen lähtevän yötä myöten taipaleelle seurapaikasta ja asettuivat väijymään tiepuoleen, varustettuaan joka mies taskuunsa kiven. Oli tehty liitto semmoinen, että kun ukko tulee yksinään kävellen, niin silloin kivitetään hänet hengettömäksi. Ukko tuli yksinään astuen, ja kun tuli vihamiestensä kohdalle, niin hän virkkoi hiljaisella nöyrällä äänellä: »Niin olen minä syntinen raukka kuin tekin»—eikä tarvinnut muuta sanoa, kun miehet pudottivat pois kivensä ja antoivat ukon rauhassa mennä.

—Melkein samalla tavalla kävi toisellakin kerralla, ryhtyi toinen mies puhumaan,—se oli sitä pahinta vainon aikaa, kun oltiin kuin vimmassa heränneitä vastaan. Ei annettu heille rauhaa kirkonmaelläkään ja kotirauhattomuuden teko oli niin tavallista, että missä vain tiedettiin seuroja pidettävän, sinne tultiin niihin häiriötä tekemään. Meidän pitäjän vallesmanni oli antanut ystävilleen luvan, että missä vain tavannette herännyttä kansaa koolla, niin lyökää köysiin ja tuokaa meille, kyllä minä heistä huolen pidän. Oltiin meillä, ja oli siellä Paavokin, ja oli jo muutamia virsiä veisattu, kun töytää oven täydeltä miehiä sisään. Pyytelin heitä istumaan, mutta nuo pysähtyivät ovensuuhun ja jäivät siihen jurottamaan. Olivat niin vihoissaan, että hampaitaan kirauttelivat ja rystytään yhteen hioivat. Meitä oli vain oman talon väki ja joku naapuri, heitä toista vertaa enemmän. Ukko istui rahilla sarkanuttusillaan, niinkuin se usein istuu, kyynärpäät polvia vasten ja pää käsien peitossa. Näytti, kuin olisi itkenyt, mutta jos itkikin, niin en luule pelosta itkeneen, vaikka hänelle oli kielillä puhujain suun kautta usein ennustettu, että hänen verensä kerran vainoojain käden kautta vuotaman pitää. Sitä mahtoi itkeä, että maailma pimeydessä vaeltaa ja valkeutta vihaa. Vainomiehet mahtoivat odottaa, että ukko alkaisi puhua, niin sitten kävisivät käsiksi. Vaan kun virsi oli loppunut, niin oikaisihe ukko ja käski aloittaa virren »Mun sielun', ruumiin' omas' on, its' Herra armas tiedät tuon, siis omas ota huomahas, en joukkoo julmain pelkää taas.» Itsekin veisasi hän pää pystyssä. Ennenkuin oli virsi veisattu loppuun, niin oli jo isoin osa vainomiehistä hiipinyt pois. Muutamia jäi vielä jällelle, ja olivat he virren loppuun asti eivätkä lähteneet sittenkään, vaan jäivät koko illaksi ja heistä tuli ukon parhaat ystävät—tuoss' on heitä yksi.

Tummaverinen ja tuiman näköinen mies, joka kertomuksen kestäessä oli istunut jäykkänä ja liikkumatonna, hymähti nyt hiukan ja virkkoi:

—Tass' on yksi, joka ei ole Iskarjoottia parempi. Siinä istui toinen virkeäsilmäinen ja vilkasilmäinen mies, eloiset kasvonsa omituisena vastakohtana totiselle puville.

—Teki se kerran toinenkin virsi tehtävänsä, alkoi hän. Oli tanssit ja pelit talossa. Ukko kulkee ohitse ja sanoo toverilleen: »Eikö lähdetä sisään, miehet?» Nämä luulevat ukon leikkiä laskevan, vaan ukko sanoo toiselle heistä: »Mene sinä pelarin viereen istumaan, ja kun peli ja tanssi parhaillaan käyvät, niin silloin paina viulun rokaa, että se ilkeästi korahtaa, ja sinä toinen ala veisata: Ah surutoin, koska synnistä lakkaat?» Mentiin niin sisään, ja tehtiin niinkuin ukko oli neuvonut, ja kun tanssi parhaillaan

kävi, niin painoi toinen pelarin rokaa ja toinen alkoi veisata kovalla ja kimakalla äänellä: »Ah surutoin, koska synnistä lakkaat?» Siihen jäi soitto ja hyppy, ja ennenkuin virsi oli veisattu loppuun, oli tanssiväessä tapahtunut semmoinen muutos, että alkoivat veisata samaa virttä, ja kun ukko lankesi polvilleen, niin lankesi tanssiväki kanssa, ja ukko piti heidän kanssaan hartaat rukoukset, ja juoposta pelimannista tuli oikea ihminen.

Oli myhäilty ja vaihdettu merkitseviä katseita, joiden tarkoitus selvisi, kun Anteron korvaan kuiskattiin: »Se oli tuo itse se pelimanni.»

Miehet lämpenivät, koettivat kukin ehtiä ennen muita kertomaan, mitä muistivat, aloittivat yht'aikaa, ja jos oli kuuntelija kertojalla, niin jatkoi; vaan jos kuulijat kallistivat korvansa toisaalle, niin keskeytettiin kertomus ja aloitettiin, kun toinen oli lopettanut.

—Kerrankin oltiin Kuopion markkinoilla, eikä siitä niin pitkää aikaa olekaan, niin pidettiin seuroja kortteeripaikassa. Veisata ei uskallettu, mutta sanaa selittelivät siinä hiljalleen ja vuoronperään Paavo ja Pohjanmaan papit. Silloin alkoi kuulua ääniä ja askelia ikkunan alta. Eivät sitä muut ehkä olisi niin miksikään älynneet, mutta ukolla oli aavistuksensa, ja hän huusi yht'äkkiä: »Kortit pöytään, eikö täällä kellään ole kortteja?» Muuan poika löysi taskustaan kortit ja vei ne ukolle. Tämä levittää ne nyt eteensä pöydälle. »Ja tuo nyt sukkelaan tänne se viinaputelisi, josta äsken maistettiin!» sanoi hän isännälle ja asetti senkin eteensä pöydälle. »Onko sinulla pataa, niin paistaa pöytään!» huusi ukko eikä ollut näkevinäänkään, kun viskaali tuli sisään ja katseli ensin vähän kummissaan ukon kortinlyöntiä ja lähti tiehensä, mutisten mennessään: »Kah, täällä kun sanoivat olevan vääräuskoisia, vaan oikeita lutheerilaisiahan nämä onkin.»

Juttu seurasi juttua, kasku kaskua. Kerrottiin, kuinka Paavo oli sanansa voimalla hulluja ja kaatuvaisia parantanut, kuinka hän muutamalla sukkelalla sanalla oli saanut murheelliset ja alakuloiset vapautetuiksi. Antero istui siinä ja oli heidän kerääntyessään hänen ympärilleen joutunut laidasta melkein keskelle. Piiri oli suurentunut, ja kuulijoita ja kertojia oli tullut yhä uusia sitä mukaa kuin olivat lopettaneet syöntinsä sekä sisällä että ulkona. Hän alkoi nähdä Paavo heidän silmillään. Ne kutoivat jo tarun verhoa hänen ympärilleen, loivat hänestä itselleen kansallissankaria, jossa tunsivat oman henkensä, näkivät omat avunsa. Hän oli heidän Snellmaninsa, heidän Lönnrotinsa, heidän tietäjänsä, laulajansa iänikuinen.

—On se ukko ollut monessa muokassa.

—Kuka on ollut monessa muokassa? kysyi silloin Ukon ääni takaapäin.—
Minuako tässä panetellaan?

—Teitäpä teitä, valehdellaan päällemme, pahaa puhutaan...

—Sanos, Paavo, kysyi vanha pappi, joka oli tullut aitasta ja sen rappusilla istuen kuunnellut puheita; minä olen sinulta aina aikunut kysyä yhtä asiaa, jota olen usein kuullut kerrottavan.

—Ka, kysy, kysy.

—Sanotaan, että sinun luoksesi oli kerran tullut kaukaa Karjalasta mies, hakemaan sinua erään tuttavasi luo, joka oli ennen kuolemaansa tahtonut sinua tavata.

—Niin tuli.

—Ja sinä rupesit laittamaan lähtöäsi ja pukeutumaan matkallesi, kun yht'äkkiä sanoit: »Ei se mies enää minun lohdutustani tarvitse, hänen maallinen matkansa on jo päättynyt». Hakumies palasi yksin kotiinsa, ja kun tuli sinne, niin oli sairas jo vainaja, oli kuollut samalla hetkellä, kun sinä olit sen ilmoittanut. Sinun sanotaan tietäneen tapauksesta erityisen sanantuojan antaman aavistuksen avulla, kuka sitten lienee ollutkaan se sanantuoja.

Paavo oli istuutunut akan rappusille ja kuunnellut kulmat otsaan vedettyinä ja huulet torvella. Hän vaikenä, mutta hänen kasvonsa olivat kuin pinnistyksessä.

—Vaan jos se olikin piru, se sanantuoja? sanoi hän sitten yht'äkkiä ja koetti sanoa sen leikkisästi, mutta äänessä oli jotain tekemällä tehtyä huolettomuutta, ja silmässä välähti hetkeksi ilme niinkuin taikauskaisella.—Niinpä niin, jos se olikin piru?

Ne eivät oikein, tienneet, oliko tuo totta vai leikkiä, ja näyttivät odottavan, minkä käänteeseen hän itse sille antaisi.

—Saattoi olla yhtä hyvin rohveetallinen aavistuskin, kuului vihdoin joku ääni joukosta sanovan, niinkuin olisi kaikkien puolesta sanonut.

—Oli se aavistus niin rohveetallinen, sanoi Paavo, että jos silloin lähdin, niin ennätin vielä nähdä elävänä miehen. Hän ei kuollut sillä hetkellä kuin oli ollut ilmoittautuvinaan kuolleeksi, vaan huusi vielä kolme päivää ja kolme yötä minua luoksensa, mutta lohdutuksen tuoja oli antanut vihollisen pettää. Semmoinen on teillä rohveetta.

Oltiin vai. Hetken päästä virkkoi ukko:

—Se vaikka onkin sidottu, niin koettaa tehdä ja tekeekin vielä kolttosiaan. Se on välistä niin rohkea ja hävytön, että kun ei saa miestä itseään valtaansa, niin pitää käydä hänen hevosen kimppuun. Mitenkä teki kerran? Haastan, kun tuli näistä puhe. Olin silloin vielä isän mökillä enkä saanut rauhaa, kun olisi pitänyt käydä ystäviä puhuttelemassa autuuden asiasta, mutta ei ollut siihen aikaan ystäviä kahta penikulmaa lähempänä, sielläkin vain kaksi vaimoihmistä, muuan leski ja hänen tyttärensä. Päivällä en päässyt, yö oli lyhyt ja matka pitkä. Luonto veti niin voimakkaasti, että täytyi tehdä se, mikä ei ehkä aivan oikein ollut: ottaa haasta hevonen ja hypätä selkään. Mutta kahden mäen notkossa juuri puolitiessä pysähtyi ruuna ja meni siinä silmänräpäyksessä niin märäksi, ettei kuivaa karvaa, ja värisi kuin viluinen koira. Ja minuakin tuntui jokin voimakas käsi hartioista painavan. Kolme kertaa peräkkäin piti minun huutaa: »Olen Ristuksen verellä lunastettu!»—ennenkuin sen kaviot maasta irtautuivat.

Ei taaskaan puhuttu mitään, näyttiin vain odotettavan jotain uutta.

—Miten selittää Paavo sitten tämän merkillisen tapauksen? kysyi vanha pappi.

—Mitenkäs sinä sen selittäisit, pappi ja lukenut mies?

—Minä selittäisin sen niin, että se oli uskosi, joka auttoi sekä sinut että hevosesikin.

—Oikein sanottu.

—Niinpä niin, jopa toki, kuului hyväksyviä ääniä ympäriltä.

—Usko palkitaan, epäusko rangaistaan.—Ja hän kertoi esimerkkejä siitä, miten Jumala oli häntä rangaissut hänen epäuskonsa tähden. Kauan hän oli estääkseen Jumalan kaikkivaltiaan aikeita toteutumasta yrittänyt suojella halmettaan hallalta, koonnut risuja isot röykkiöt sen ympärille ja polttanut niitä siinä yökaudet. Kahtena yönä oli Jumala antanut ihmisyriksen onnistua, ja halme oli säilynyt, mutta kolmantena oli näyttänyt voimansa ja keskeltä tulien liekkiä vienyt viljan.

—Ottihan se, silloin otti, mutta toisella kertaa antoi, kun en itse enää mitään osannut.—Hänellä ei enää ollut jyvääkään kotona, oli nähnyt nälkää monta päivää. Lähti soutamaan järven yli naapuriin, mutta oli niin väsynyt, etteivät aivot käsissä pysyneet, ja tuuli vei venettä mihin tahtoi, vei vihamiehen rantaan. Ei olisi mennyt siltä mieheltä mitään pyytämään, mutta tämä näytti olevan Jumalan tahto. Mutta tylästi otti rikas isäntä vastaan, ei mitään antanut, käski menemään muuanne. Sen verran jaksoi vain ajatella, että näkyy nyt olevan Jumalan tahto, että sinun syntisen nyt on ennen kuolemaasi nöyryminen vihamiehesi edessä.—En jaksanut lähteä, en tahtonut jäädä tupaan, panin maata aitan rappusille ja ajattelin: yhtä hyvä kuolla tähän kuin kotiinkin. Silloin oli tullut Jumalan aika, ja hän hellytti rikkaan miehen sydämen ja käski hänen tulla täyttämään säkkini. Ne on Jumalan töitä ne, epäuskoisen neuvoksi ja opiksi.

Hänen herkässä mielessään vaihtelivat muistot ja tunteet. Äskeinen hilpeys oli kadonnut, ja hänen äänensä värähti:

—Hän neuvoo meitä hellällä kädellä, hän kurittaa meitä kovalla kouralla, kun emme ilman tajua. Kun ei paatunutta muuten saanut pehmenemään eikä mieltä maailmasta irtaumaan, niin katsoi parhaaksi ottaa sen, mikä oli maailmassa kaikista kalleinta ja rakkainta. Syntieni tähden vietiin minulta viimein oma poikani. Lähin naapuri oli vainoon noussut, löi lapsen metsässä kuoliaaksi ja ohjasperät kaulaan solmittuaan ajatti omalla hevosellaan kotiin. Se oli sitä pahinta vainon aikaa. Vaan tapahtukoon tahtosi, vanhurskas Jumala. Mitäpä näistä enää muistelemme. Veisaamme virren.

Hän pyyhkäisi kyöneleen silmänsä kulmasta. Taas puhkesivat niinkuin äsken vuorella väen tunteet virteen.

Virren kestäessä oli Karoliina ilmaantunut ja viitannut luokseen Rajalaista, joka istui laidempänä kehässä. Antero näki sisarensa, hätäinen ilme kasvoilla, hänelle jotain selittävän. Kun virsi oli loppunut, tuli Rajalainen Paavon luo ja kertoi, niin että muutkin kuulivat, että Handolin oli lähtenyt Kontolaan antamaan heitä ilmi luvattomasta kokouksenpidosta ja väkivallan teosta.

—Olisi ehkä pitänyt antaa olla sen aidan repimättä, sanoi joku.

—Saapi se pappi puuhata, ei sen puheista kukaan perusta, sanoi Ilpolainen.

Mutta siihen sanoi Ukko:

—Se on Jumalan vallassa, jos tahtoo antaa minkä onnistua. Ei pidä heittäytyä huolettomuuteen. Jumala voi vainot lakkauttaa, mutta voi myöskin antaa niiden uudistua, ja taas häpeäänkin tulla. Mutta minkä Hän tekee, sen Hän tekee meidän tähtemme. Tapahtukoon Hänen tahtonsa.

Ja siitä alkoi hän puhua jumalansanaa, ei niinkuin äsken vuorella suurelle joukolle, vaan niinkuin erityisesti jollekulle vieressäsä istujalle, istuen aitan alimmalla rappukivellä, sanojaan ylentämättä, ääntään koroittamatta, päätään nostamatta. Se oli kuin hiljaista rukousta, omin sanoin, hänen yksityistä kääntymistään Herran puoleen, mutta samalla kaikkien puolesta, johon ne kaikkea kuulemattakaan tunteellaan ja mielialallaan yhtyivät. Ei nykähdytä, ei huokausta, tuskin liikahdustakaan. Ne, jotka seisoivat taampana ja olivat uteliain korvin koettaneet kuunnella, mitä Paavo äsken oli itsestään puhunut, lyykähtivät nyt maahan, mikä istualleen, mikä kyykkysilleen, tähän tuparakennuksen ja aittojen varjoon. Kaikki liike oli talossa lakannut. Kun tytöt tulivat raintoineen lypsyltä, laskivat he, huomattuaan Ukon puhuvan, kantamuksensa maahan ja kyyristyivät niiden ääreen siksi, kunnes hän oli lopettanut.

Antero ei kuunnellut puhetta, katseli vain tätä hiljaiseen hartauteen ja yhteiseen mielialansa sointuun vaipunutta seuraa. Hän ei huomannut puhujan lopettaneen, ennenkuin kuuli hänen sanovan:

—Veisaamme sitten erovirren.

Se oli lyhyt, muutamia värssyjä vain, jonka jälkeen ei kukaan enää uutta aloittanut. Sen loppu oli lähdön merkki. Melkein sanaa sanomatta he alkoivat hajaantua äänettöminä toistensa käsiä puristaen ja kädellä olkapäitä koskettaen. Joku leuka vain värähti, joku esiliinan nurkka pyyhkäisi silmän kulmaa. Kontit otettiin tikapuilta tai aidanseipäistä ja kiinnitettiin selkään. Toiset katosivat maan puolelle, toiset laskeutuivat rantaan ja lähtivät soutamaan. Ne, jotka sattuivat kulkemaan Anteron sivu, pistivät hänelle ystävällistä, lujaa kättä.

Miksi he lähtivät niin pian? Oli kai tapa semmoinen. Mutta Anterolle tuli kuin kaiho mieleen, niinkuin tyhjiys keskeytyneestä ystävydestä, tuskin alkuun päässeestä. Hän olisi tahtonut kuulla lisää, olla enemmän yhdessä, tutustua heihin lähemmin. Olivatko he saaneet tyydytyksensä yhdessäolosta? Tätäkö vähäistä aikaa varten he olivat tulleet pitkän matkain päästä? Mutta heille oli kai riittävä lyhempiaikainenkin yhdessäolo, he tunsivat toistensa mielipiteet, olivat selvillä yhteisestä asiastaan, eivät kaivanneet eivätkä tarvinneet muuta kuin verestä vaikutelmiaan. Ja matkalla, korpia kävellessä ja selkiä soutaessa, he tietysti vaihtavat ajatuksiaan, tekevät toisilleen selkoa tunteistaan, kertailevat Paavon puheita, muistelevat tätä suurta juhlapäivää.

Mitä mahtavat he puhua hänestä, heidän Haakmanni-vainoansa ainoasta pojasta, joka ei ole pappi eikä aiokaan papiksi—mikä virka heistä on korkein, kaunein ja kunniakkain virka.

Hän olisi tahtonut ansaita heidän luottamuksensa, voittaa heidän ystävyytensä, tehdä jotain heidän hyväksensä, jotenkuten osoittaa, että hän oli isänsä poika.

Yht'äkkiä se selvisi hänelle—matkalla kotiin veräjän kohdalla, kirkon luona. Hän estää vainon, jos semmoista on tekeillä. Hän rientää Handolinin jälkeen. Tuoko juoppo, saituri, vaimonsa kiduttaja, leipäpappi, matkalla ilmiantamaan *heitä*. Se ei voi koskaan onnistua, se on mahdotonta. Mutta *jos* niin kävisi, jos maailma sittenkin olisi semmoinen? Silloin hän astuisi vaikka koko maailmaa vastaan. Kaikki hänen muut tehtävänsä näyttivät hänestä tämän rinnalla joutavilta ja toisarvoisilta. Ei millään muulla hän nyt näyttänyt voivan palvella isänmaata ja kansaa niinkuin tällä.

22.

Hän tapasi sisarensa istumassa vanhan koivun alla puutarhassa kanttorinlesken ja hänen tyttärensä kanssa.

Karoliina oli varma siitä, että Handolin oli matkustanut heränneitä ilmiantamaan:—Se on jo kauan etsinyt syytä heitä vastaan tai oikeastaan minua vastaan. Minua vastaan se on tähdätty, kiusaksi minulle. Ehkei hän vielä olisi siihen ruvennut, jos ei olisi minuun suuttunut, mutta se tahtoo minulle näyttää. Se ei ollut minua vuorelta tultuaan näkevinäänkään. Ei sanonut minulle yhtä sanaa. Mutta minä tiedän, että se menee vaikka Helsinkiin. Ne ovat muuten sitä jo kauan Kontolan vallesmannin kanssa hautoneet. Se tahtoo nyt syyttää heränneitä, ennenkuin ne ehtivät syyttää häntä kaikista hänen virkavirheistään ja muista.

—Se täytyy tehdä tyhjäksi!—mutta Antero ei voinut sanoa keinoa, kuinka hän olisi voinut tehdä sen

tyhjäksi.

Kanttorinleski ja hänen tyttärensä olivat istuneet äänettöminä Anteroa lakkaamatta tarkastellen,

—Nyt meidän täytyy mennä.

—Tulkaa nyt meille useammin käymään, niin kauan kuin se on mahdollista.

He saattoivat heidät portille ja palasivat takaisin puutarhaan.

Karoliina rupesi kastelemaan taimilavoja, ja Antero kantoi hänelle vettä rannasta. Siinä valtasi hänet hellä heimolaisuuden, sukulaisuuden ja kodikkaisuuden tunne. Hänellähän oli sisar, heillä oli yhteistä harrastusta. Ja tämä oli heidän vanha kotinsa, näin olivat isä ja äiti täällä kesäisinä työskennelleet.

Jos tämä todella olisi hänen kotinsa. Jos hän olisi pappina täällä. Tämä pappila olisi silloin toisenlainen kuin nyt, se olisi koko pitäjän keskus, mallipappila, johon tulisivat tuttavat ajatuksia vaihtamaan, toiset neuvoja saamaan niin hengellisissä kuin maallisissa asioissa.

—Mitä sinä mietit, Antero?

—Sitä vain, että jos tämä olisi meidän molempien koti.

—Mutta sitähän se onkin, ainakin niin kauan kuin tahdot.

—Minä vain ajattelin sitä niin, kuin ei täällä olisi ketään muuta kuin me molemmat kaksi.

—Mitenkä sinä tarkoitat? kysyi Karoliina säpsähtäen.

—En muuten kuin niin, kuin sanoin. Mikä sinun on? Karoliina tuijotti pelästynein silmin Anteroon...

—Et saa toivoa hänen kuolemataan.

—Kenen? kysyi Antero, mutta ymmärsi samassa, mitä sisar oli tarkoittanut.—Enhän minä sitä niin...

—Niin, mutta *minä*, minä sitä toivon—tapaan itseni sitä toivomasta— toivoin juuri nytkin—en toivonut, mutta se tuli niin—ja hän lyykähti nurmipenkille ja purskahti itkuun.—On kauheaa, millainen ihminen on— se on kauheaa...

—Rauhoitu nyt, rakas ystäväni,—Antero tarttui häntä hellästi hartioihin—sinä olet niin väsynyt, sinun pitää mennä maata.

—Vaan *jos* niin tapahtuisi—ja minä olen sitä toivonut...

—Eihän nyt ... elä nyt... Mutta Karoliina meni itkien pois.

* * * * *

He istuivat taas ruohopenkillä suuren koivun alla...

Vaikka olikin kauhistanut omia ajatuksiaan, viehättyi Karoliina kuitenkin näinä päivinä tuudittamaan itseänsä Anteron unelmaan. Hän tahtoi sittenkin kuvitella, että tämä oli heidän yhteinen kotinsa. Mutta nyt hän ajatteli sen niin, ettei tätä ikävää todellisuutta koskaan ole ollut olemassa, vaan että hän on täällä itsekseen elänyt koko tämän ajan ja että Antero on nyt tullut tänne ja ottanut hänet luokseen hoitamaan pappilataan.

—Niin, minä palvelisin teitä—

—Ketä meitä?

—Sinua ja häntä, ja hoitaisin teidän lapsianne ... naura vain sinä, mutta miksei sitä saisi haaveilla, vaikkei voikaan toivoa. Vaikket sitä itsekään usko, niin kyllä sinusta kuitenkin aivan varmaan tulisi hyvä pappi.

—En taitaisi minä kelvata heränneiden papiksi.

—Elä sano. Ne tulisivat pitämään sinusta niinkuin isästä. Minä näin sen heidän silmistään ja ymmärsin heidän puheistaankin, että he toivovat sinusta pappia. Tiedätkö, mitä Rajalainen oli sanonut kanttuurskalle: »Ei tiedä, vaikka se vielä pukee pappansa kapan ylleen. On niitä isompiakin ihmeitä nähty». Sano, etkö sinä sittenkin ole ajatellut ruveta papiksi? Pari lukukautta, niin olisit valmis, kun jo olet maisteri.

—En tiedä.

Mutta ainoastaan suurella ponnistuksella sai Antero voitetuksi halunsa kertoa, mitä hän jo oli siitä ajatellut ja miksi. Hänen olisi tehnyt mieli ottaa sisarensa uskotukseen, tunnustaa hänelle rakkautensa ja tulevaisuutensa tuumat, hän jo päätti sen tehdä, mutta ei sittenkään saanut Naimin nimeä huulilleen.

Sen sijaan sanoi hän:

—Emmehän me kuitenkaan saisi olla yhdessä.

—Niin, niin, sepä se, ja sentähdenhän tämä nyt onkin semmoista huvipuhetta. Mutta täytyyhän välistä saada semmoistakin ajatella ja puhua. Minä olen näinä päivinä ollut niin onnellinen, etten koskaan ennen. Saapa nähdä, eikö Jumala minua rankaise jollain vielä suuremmalla kärsimyksellä. Enkä minä napisisi enkä tuskittelisi, jos niin tapahtuisikin. Minä olen nyt mielestäni saanut uutta voimaa kärsimään ja kestäämään mitä tahansa. Oli sittenkin väärin, että minä suututin Handolinin.

—Väärin?

—Vaimo ei saa nousta miestänsä vastaan. Se ei ole jumalansanan mukaista. Siitä tuleekin heti rangaistus. Jos en minä olisi häntä suututtanut, ei hän ehkä olisi mennyt heränneitä ilmi antamaan.

Antero kiivastui:

—Tuota en minä nyt ensinkään voi hyväksyä. Se on sinun ihmisarvoasi alentavaa. Sillä tavalla sinä vain teet hänestä yhä itsekkäämmän tirannin. Sinä teit oikein, niinkuin teit, ja sinun täytyy jatkaa samaan suuntaan. Minua oikein suututtaa.

—Elähän nyt. Saattaahan olla, että erehdyn ja että Jumala ilmoittaa minulle tahtonsa olevan toisen ja antaa minulle voimaakin sitä toteuttamaan. Ja olenhan minä sitä ennenkin ajatellut ja koettanutkin, mutta kun en ole jaksanut, niin olen ajatellut, ettei Jumala sitä ehkä tahdo. Usein kyllä mieleni kapinoi. Mutta eihän hän nyt toki aina ole semmoinen—välistä hän voi olla hyvä ja ystävällinen. Minä luulen, että se on jotain sielullista sairaloisuutta. Se tulee hänen päällensä kuin mikä hulluuden kohtaus, viha ja kiukku, kun hän lyö—

—Mitä sanot? Lyökö hän?

—Niin, kyllä hän on joskus.

Antero oli nostanut kätensä ilmaan, laskenut ne taas polvilleen, saamatta sanaa suustaan.

—Eihän hän usein, pari kertaa se vain on tapahtunut. Senkin tähden minun täytyy olla varovainen hänen kanssaan. En minä sitä itseni vuoksi pelkää, mutta se on semmoinen kauhea häpeä.

—Hänelle, niin—

—Ei hänelle, vaan koko talolle ja kirkolle ja hänen papilliselle viralleen. Mutta ei nyt huolita puhua näistä ikävistä asioista. Elä moiti minua siitä, että olen semmoinen raukka kuin olen.

—Enhän minä *sinua*.

—Ja niin kauan kuin olet täällä, ei minulla ole mitään hätää.

—Luuletko, että sinun olisi parempi, jos olisin täällä?

—Sitä minä nyt en suinkaan tahdo ... enkä sallisikaan.

—Et, et, mutta luuletko kuitenkin?

Karoliina vastasi nopeasti:

—Ei hän välitä, vaikka kuka olisi.

Antero oli pelännyt, että sisar lausuisi sen toivomuksen, että hän jäisi tänne edes täksi kesäksi. Ja hän uskoi, mitä tahtoi mielellään uskoa, ettei hänen täällä-olostaan olisikaan mitään hyötyä. Samalla hän kuitenkin tunsu hämärästi, että sisar ehkä odottaa, että hän väittäisi vastaan, mutta ei saanut nostetuksi katsettaan maasta saadakseen selville, oliko Karoliina tarkoittanut, mitä ei sanonut. Siitä syntyi äänettömyys. Karoliina nousi ja meni askareilleen.

Yhä enemmän astui Anteron eteen vaivaava kysymys, eikö Karoliina ehkä vain hienotunteisuudesta ollut tahtonut päästää häntä tästä velvollisuudesta.

Antero puolusteli itseään sillä, että hänhän oli kysynyt, tarvittaisiinko häntä täällä, ja siis tarjoutunut jäämään. Karoliina itse ei ehkä ollut sitä ajatellutkaan.

Mutta siitä huolimatta tunsin hän sen velvollisuudekseen, ja se vaivasi häntä niin, että hän siitä päästäkseen haki syitä, jotka pakottamalla pakottaisivat häntä lyhentämään täällä-oloaan. Kesä oli kohta puolessa. Hänenhän täytyy kerätä runoja ja sananlaskuja ja yleensä tutustua kansaan. Kuinka hän voisi palata Helsinkiin tyhjin käsin! Ei hän voi kuluttaa aikaansa sisarensa vartiana. Ja kontolaisia oli hänen tavattava—oli niin monta asiaa, jotka olivat jääneet epäselviksi. Karilan nuorta isäntää on hänen myöskin välttämättä tavattava sinne mennessään. Ja kiertomatkaltaan hän tietysti taas palaa tänne.

Mutta kuta enemmän hän pinosi päällekkäin näitä välttämättömiä tehtäviänsä, sitä köykäisemmiltä ne tuntuivat. Hän koetti puhua niistä Karoliinalle, hän kertoi Snellmanin puheista, heidän innostuksestaan niihin tehtäviin, joita tämä oli heille suunnitellut. Karoliina kuunteli osanottavasti, mutta ei tempautunut mukaan, niinkuin Antero oli toivonut. Hänen katseessaan näytti olevan kuin säälivä kysymys: onko kaikki tuo nyt tarpeellista? Se häiritsi Anteroa, hän ei saanut aatteitaan ja tehtäviään esitetyksi, niinkuin olisi tahtonut. Ne ikäänkuin murenivat hänen käsiinsä. Ja jostain—jonkun takaa—sisarenko äänettömyydestä ja hänen alakuloisista silmistäänkö?—häämötti jotain muuta, joka oli olevinaan suurempaa ja tärkeämpää, vaikkei hän tahtonut sitä siksi myöntää. Hän katui, että oli ollenkaan puhunut näistä, ja hänelle tuli yhä suurempi tarve päästä sinne, jossa häntä ymmärretään, jossa hän on jotain ja jossa hänen aatteensa saavat kannatusta ja ihailua.

—No, mutta eihän sinulla nyt niin kiirettä ole, ettet voi vielä muutamia päiviä viipyä.

Tietysti hän viipyy vielä muutamia päiviä! Ja tietysti hän tulee takaisinkin.

Ja kun hän näin sai luvan mennä, niin hän taas kuin kiitokseksi siitä antautui sisarelleen ja sai hellyytensä häntä kohtaan esille. Sisar näytti taas kokonaan unohtaneen entiset ja häntä odottavat onnettomuudet. Tuon tuostakin toisteli hän:

—Oli toki Jumalan armo, että tulit. Minä luulen, etten olisi voinut kestää kauan. Nyt en minä enää ole yksin, mutta nyt minä voin elää sillä tiedollakin, että minulla on veli maailmassa, joka minua muistaa.

Eräänä iltapäivänä he olivat, käytyään hautausmaalla, jonne olivat vieneet kukkasia vanhempainsa haudalle, poikenneet kanttorinlesken ja hänen tyttärensä tuvalle. Se oli siisti ja pieni kuin kamari. Tyttärellä oli kangas kudottavana ja äidillä rugin kehruu. Se oli rauhallista, tyyntä ja hiljaisen onnellista. Niillä näytti olevan kaikki, mitä kaipasivat ja tarvitsivat: työnsä, pieni toimeentulonsa ja uskonsa, tyyne rauhallinen uskonsa. Tyttö oli hiljainen, vaatimaton. Hän olisi voinut olla kaunis, jos puku olisi ollut somempi.

Peräseinällä oli seinään kiinnitetty vuode ja sen päässä kellokaappi.

—Minusta tuntuu aivan kuin olisin tuon kellon ennenkin nähnyt.

—Ihmekös tuo, kun sitä siinä niin monena aamuna ja iltana aina vuoteeltasi katselit.

—Milloin?

—Silloin kun vanhempainne kuoltua olit minun poikanani, sanoi leski hellästi ja taputti ohi kulkiessalalle. Kun pappila jäi autioksi eikä ollut muita parempia ottamaan teitä hoitoonsa, toin teidät tänne. Teitä oli täällä samaan aikaan kolme orpoa, Antero, Karoliina ja Emma. Lukkarikin kuoli samana talvena ja vähää ennen kuin pastori. Karoliina ne muistaa nämä, mutta te Emman kanssa ette muista.

—Muistanhan minä sen, kun maisterin kanssa...

—No elkäähän nyt toki teititelkö toisianne, lapsuuden leikkiverit.

—Muistanhan minä toki sen, kun Anteron kanssa kävimme marjassa.

—Ja minä en saanut puolta rovetta, kun sinulla jo oli täysi—eikö niin?

—Ka, muistaahan Anterokin.

Kanttorinleski kertoi Anterolle hänen isänsä ja äitinsä kuolemasta. Se oli tapahtunut sinä suurena nälkä- ja kuolovuonna, jolloin ihmisiä sairastui ja kuoli niin, ettei pappi ehtinyt muuta kuin viikot sairaiden luona kulkea ja sunnuntait ruumiita haudata.

—Yötä päivää hän sai olla liikkeessä ympäri pitäjää. Vaikka olikin vankka mies, eivät voimat kestäneet sitä räsistystä ja pettuleipäravintoa, jota sai viikoittain syödä. Panihan mammanne hänelle aina omaa evästä, mutta kohta oli kontti tyhjennetty nälkäisten ja sairaiden eteen.—Kaiken muunkin hän jakoi, pani viimeisensäkin köyhille menemään. Välistä pyrki mammanne siitä nurisemaan, kun ei tänään tietty, mitä huomenna pöytänsä pantaisiin.—»Odotetaan, ei olla vielä huomisessa.»—Ja aina tuli apua jostain. Milloin antoi metsä riistaa jollekin, joka katsoi liikaa saaneensa ja toi, milloin järvi kalaa.

Yht'äkkiä heräsi saatavansa maksamatta jättänyt ja toi, juuri kun tarvittiin, leipänsä ja voinsa. Kerran oli kokonainen ruissäkki vyöräytetty eloaitan rappusille, ja toisen kerran riippui lampaanjalka pihakoivun oksassa. Kun lehmä kuoli, niin viikon päästä oli toinen ja parempilypsyinen parteen kätkeyty.—»Tästä sen oikein näkee, kuinka totta on, kun sanotaan, että leipä on Jumalan viljaa.»— Toisen kerran oli sanonut leikkisästi meidän ukolle: »Sillä on laajat pellot ja iso karja sillä isännällä.»

Emma oli askarrellut kahvipannun kanssa ja saanut sen pöydälle. Karoliina otti nyytystä lämpöistä vehnäleipää ja asetti sen tarjottimen viereen. Vanha leski kyynelti liikutuksesta.

—Ei olisi luullut, silloin kun Antero istutettiin rekeen ja lähdettiin viemään sinne Helsinkiin, että vielä kerran tulisit ja istuisit tässä meidän kanssa ... tarjoo nyt ensin Anterolle, Emma. Kyllä mahtaa sinustakin, Karoliina, tuntua...

Joku juoksi tömisten ikkunan alaitse, ja samassa töyttäsi ottopoika sisään, rientäen hengästyneenä Karoliinan luo:

—Nyt se tulee! Maalivene näkyy!

—Minun täytyy mennä, sanoi Karoliina, koettamatta peittääkään säikähdystään. Jää sinä vaan tänne, Antero.

—Juohan nyt toki kahvisi.

—En minä voi.

—Mutta kun on jo kupissa...!

—En minä mitenkään.

Hän oli kalpea ja hätääntynyt, kaikki se onni ja hyvä mieli, joka äsken oli hänen kasvoiltaan säteillyt, oli pyyhkäisty pois, silmiin oli tullut arka pelästynyt ilme. Puoleksi juoksujalassa näki Antero hänen rientävän tietä pitkin.

—Karoliina parka! huokasi kanttorinleski. Ehkä on parasta, että Antero ei anna hänen mennä yksin Handolinia vastaan, jos se vielä tulee juovuksissa kotiin.

—Miksi tarvitsi hänen ollenkaan mennä?

—Karoliina koettaa palvella viimeiseen saakka.

Kanttorinleski lähti häntä saattamaan vähän matkaa tielle. Hänen täytyi saada puhua ja vähän keventää sydäntään. Se oli osaksi hänen syynsä, että Karoliina oli joutunut näihin naimisiin. Sehän oli orpotyttö, eikä Handolin vielä siihen aikaan ollut tämmöinen. Ei siitä ainakaan tiedetty mitään pahempaa. Oli aika siisti mies vielä. Ja kun ajateltiin, että Karoliina pääsisi emännäksi entiseen kotiinsa. Ei ollut minulla ymmärrystä eikä Karoliinallakaan. Mutta surkeasti me erehdyimme. Kyllä tämä asia on minun mieltäni painanut, monet kyynelät olen itkenyt. Ei se enää salli hänen meillä käyvän. Nyt minun täytyy kääntyä, ettei tuo näkisi Anteroa minun seurassani, silloin arvaa, että Karoliinakin on ollut meillä. On toki onni, että Antero on nyt täällä. Kun voisit jäädä tänne pitemmäksikin aikaa.

—Onko Karoliina lausunut siitä mitään toivomusta?

—Ei ole mitään lausunut.

Mutta nyt oli Antero kuitenkin selvillä siitä, että Karoliina sitä toivoi. Mutta miksei hän sano suoraan, vaikka toivoo?

Kun hän laskeutui kirkolta pappilaan, tulivat Karoliina ja Handolin rannasta. Karoliinalla oli kannannainen kuorma miehensä tavaroita ja hänen kasvoillaan oli ystävällinen, melkein liehakoiva ilme. Se tympäisi Anteroa niin, ettei sen surkeus häntä edes säälistänyt. Se oli Karoliinan oma syy, tuolla tavalla hän juuri menetti kaiken valtansa häneen. Kuinka hän voi, nyt juuri, kun tuo palasi, tiesi miltä konnaantöiltä, kuinka hän voi ottaa hänet tällä tavalla vastaan! Nyt hän alkoi ymmärtää, kuinka Handolin uskalsi olla sellainen. Tietysti lyödään, kun ruoskaa nöyrästi ja kiitollisesti suudellaan.

Handolin oli selvä ja ilmeisesti hyvällä tuulella. Hän koetti olla kohtelias, pyysi anteeksi, että hänen oli täytynyt jättää vieraansa. Mutta hänellä oli ollut tärkeitä asioita, kaikenlaista toimittamista. Hän käyttäytyi niinkuin mies, joka on onnistunut asioissaan ja on tyytyväinen siihen, mitä on saanut aikaan, vaikkei niitä ilmaiseksikaan. Mutta kun Antero istui juuri mitään virkkamatta, kävi Handolin levottomaksi, hyppeli asiasta toiseen, sanoi terveisiä pappilasta, kertoi kysymättä sitä ja tätä ja kysyi viimein, eikö Antero tulisi hänen kanssaan kylpemään.

—Ei minua nyt haluta.

Silloin sanoi Handolin Karoliinalle:

—Olipa mainiota, että lämmitit saunan.

Karoliina punastui ja hämmentyi tästä odottamattomasta kiitoksesta, niinkuin jostain hellyyden osoituksesta, ja tuli siitä niin liikutetuksi, että sai vaivoin kyyneleensä pidätetyksi. Anteroa se yhä enemmän tympäisi, ja kun Karoliina Handolinin kylpemään mentyä ikäänkuin puolustellen virkkoi:

—Kuka tietää, ehkä hän ei ole käynytkään siellä siinä tarkoituksessa kuin luulimme,—niin hän virkkoi kylmästi:

—Mutta itsehän sinä kerroit, että hän uhkaili lähtiessään.

—Mutta kenties hän on muuttanut mielensä.

—No, sittenhän on *kaikki* hyvin.

Antero katui heti, että oli tuota raukkaa ... mutta ei voinut kuitenkaan lieventää sitä, mitä oli sanonut, ja lähti yliskamariinsa.

Ei, hänellä ei ollut täällä mitään tekemistä, ei hän täällä saisi mitään aikaan, ei mitään pysyväistä parannusta! Ainoa keino olisi lujuus ja arvokkuus, mutta siihen ei Karoliina kyennyt. Syyttäköön itseään. Antero tunsu itsensä vapaaksi ja päätti lähteä jo huomenna.

Olkoon, että tuollainen alistuminen on suurta, että se on korkeinta kristillisyyttä, minulle se ainakin on liian suurta ja liian korkeata.

Aamulla oli hänen kuitenkin kovin vaikea ilmaista sisarelleen päätöstänsä. Hän päätti, ennenkuin meni alas, viipyä vielä jonkun päivän. Mutta siellä tuli Karoliina huolestuneena hänelle kertomaan:

—Kyllä taitaa sittenkin olla niin, että hän on tehnyt, mitä pelkäsimme. Täällä oli äsken lukkari, ja minä kuulin hänen sanovan: »Hyvä tulee!»

—Kun tietäisi, mitä hän on puhunut siellä. Kontolan pappilassa ovat heränneitä vastaan, mutta en minä kuitenkaan luule, että setä Martin suostuu olemaan vainossa mukana.

—Kun hänelle jotenkuten voisi ilmoittaa, kuinka asia oikein on—

—Minä olin ajatellut mennä jonkun ajan päästä sinnekin—mutta jos nyt menisin kohta paikalla.

—Mene, Antero, mene, isämme ja äitimme taivaassa iloitsevat, kun näkevät, että teet jotain heidän ystäviensä hyväksi.

—Mutta voinko jättää sinut?

—Voi, Antero, en minä nyt ajattele itseäni—eläkä sinä minusta välitä —voi, rakas Antero...

Hän ei voinut pidättäytyä, vaan heittäytyi itkien veljensä kaulaan.

23.

Antero sousti pienellä keveällä veneellä kirkkaana paisteisena päivänä tyyniä vesiä.

Jumalani, kuinka maailma on kaunis! Hän sousti ja nautti eikä pitänyt kiirettä. Eihän nyt kuitenkaan kestä kauan, ennenkuin hän on Kontolassa. Hän laski saariin, nousi maihin, söi siellä marjoja. Kun tuli myötäinen tuuli, taittoi hän lehtipurjeen rannasta, pisti sen kokkakaaren alle, istui itse perään selkäkenoon ja antoi ajatusten ohjattomina kiittää.

Nyt hän tietää sen, nyt se hänelle yht'äkkiä selvisi. Kaikkien Suomen kansan ihanteellisten, hengellisten, uskonnollisten ja aineellisten aatteiden ja virtausten tulee hajallisesta tilastaan kokoontua yhteen ja yhtyä yhtä ainoata myllyä pyörittämään, yhtä ainoata sampoja jauhamaan: Suomen onnea. Kuinka se on tapahtuva, ja kuinka se on toteutettava, sitä ei hän tiedä, mutta totta sen täytyy olla mahdollista, koska hän sen niin selvästi tuntee mahdolliseksi.

Hetken kuluttua tiesi hän senkin: *kuinka*. Se on rakennettava sen klassillisen muinaisuuden, Kalevalan ja Kantelettaren ja sen kaiken vanhan viisauden pohjalle. Mutta se ei yksin riitä, siihen tulee

seinäksi se kristillinen kulttuuri, mutta ei sen yleismaailmallisessa muodossa, vaan sen kansallis-suomalaisessa, tässä herännäisessä, joka on sekin jotain tälle Suomen kansalle aivan ominaista ja erikoista. Ei Snellmankaan sen merkitystä oikein ymmärrä. Mutta juuri hän tulee saamaan siitä tukea ja apua suurelle uudistustyölleen. Siihen voitaisiin sulattaa myöskin rovastin taloudelliset aatteet ja laamannin perustuslait. Ne kuuluivat kaikki siihen suureen kokonaisuuteen, joka on rakennettava. Ajatellaan, että tämä vene on Suomen kansa,—mikä sitä kuljettaa eteenpäin ajan merellä? Tuuli, aallot, virrat; aatteiden tuulet purjeisiin puhaltavat, ajan aallot perään ponnistavat, muinaisuuden näkymättömät, salaperäiset merivirrat pohjasta nostavat, ei yksikään erikseen, vaan kaikki yhdessä, ja peräsimestä seisoo kansan tietoisuus omasta itsestään. Pääasia on se, että on luotava uusi kulttuuri, ei lainattu, ei ulkoa opittu, vaan *oma*, sen temppeli omista hirsistä rakennettu—ei temppeli, vaan tupa, suomalainen tupa, suuri ja laaja kuin Pohjolan hääpirtti, ikihongista kyhätty—puoleksi pirtti, puoleksi kirkko—semmoinen on oleva kansan uuden kulttuurin symboli, korkealle vaaralle kohotettuna—Ristivaaralle, vanhalle Uhrivaaralle.

Häntä huimasi yhä enemmän tämä aate, se nousi ja laajeni niin, ettei hän sitä saanut pysymään koossa vielä. Hänen täytyi ruveta melomaan, ponnistaa venheen laidasta ja vedestä... Niin, no, kuinka tahansa, kylläpä hän sen sitten järjestää, mutta yhdestä hän oli selvillä: että kaikkien aatteiden ja pyrintöjen ja virtausten ja voimain tulee *yhtyä*, sillä ne eivät olleet vastakkaiset. Ja tämä on hänen oma aatteensa, sitä ei hän ole kenenkään muun vielä kuullut esittävän. Se ei ole Snellmanin, ei Lönnrotin, ei kenenkään. Saada kaikki ymmärtämään toisiaan, itsetietoisesti samaa tarkoitusta ajamaan! Mutta jos ne eivät edes tunnustakaan samaa tarkoitusta tarpeelliseksi, eivät haluakaan työskennellä samaan suuntaan? Onko niin? Mutta jos on niin, eikö sitä ole niille kaikille selvitettävä, kaikille niille, joilla ei ole siitä aavistustakaan?

Kuinka? Mutta kuinka hän oli itse tullut tästä selville? Niinkuin oli tullut, tällä matkalla nähden ja kuullen ja oppien siitä, mitä oli nähnyt ja kuullut. Ehkei siihen muillekaan muuta tarvittaisi? Hän antaa sen muille, niinkuin on sen itse saanut. Hän kertoo, hän kirjoittaa. Jos kertoisi ja kirjoittaisi kaikki, niinkuin se *on*? Ei mitään valetta, ei mitään mielikuvitusta. Totta, totta joka sana, niinkuin *minä* olen nähnyt ja kuullut. Alkaisin Rajavaaralta, siitä, kun siellä heräsin, ja kaikesta, mitä siellä minulle selvisi ulkonaisen ja sisällisen silmäni eteen. Ja Kontolassa sitten—Snellman ja Lönnrot ja meidän innostuksemme—laamannissa käynti—ja Karilassa ja tulo Korpivaaraan—ja kokous Ristivaaralla—niin, minä lukijaani kuljettaisin runouden siivillä todellisuuden maailmassa—Kalevalan runomitalla selittäisin nykyisen Suomeni suuret, sekä suuret aatteet että suuret miehet kuvaisin, niinkuin olen heidät nähnyt ja ymmärtänyt ... ja omistaisin eepokseni ihanteelleni, runottarelleni, aatteitteni antajalle!

Jumalani, kuinka maailma on kaunis! Kuinka Suomi olet ihana!

Hän oli joutunut saaren suojaan, sen kuvetta soutaen lähelle rantaa. Huomaamatta hän oli, selin suuntaansa istuen, kulkenut ohi pienen poukaman, jonka pohjassa oli valkama ja vähän ylempänä rannasta ihmisasunto, pieni, sievä tupa ja joku aittanen.

Kuka onnellinen tuossa asunee? Kuka on se sopusointuinen henki, joka siihen on majan itselleen rakentanut?

Hän nousi maihin ja kokasti veneensä hiekkaan. Ei näkynyt ketään, mutta tuoreesta veneen sijasta ja veden päällä vielä kelluvista kuplista päättäen oli siitä juur'ikään joku lähtenyt vesille. Ylempänä oli vielä kosteita verkkoja virepuillaan kuivamassa, ja toisia oli ripustettu ympäri pienen huoneen seinämiä. Se oli verkko- ja kala-aitta, orsilla uusia käyttämättömiä pyydyksiä ja seinämällä suolakalanelikoita. Räystään alla pitkäin puunaulain päällä lepäsi ongenvapoja ja airoja ja riippui nuorissaan lauduksia ja kohoja, kaikki erinomaisessa kunnossa ja järjestyksessä, niinkuin konsanaan vanhalla kokeneella kalamiehellä —kuka hän sitten lieneekään. Aitan puolella metsän takana oli veneen teos, niin sirotöinen ja sopusuhtainen kuin ainoastaan kokeneelta venemestarilta voi syntyä. Tekijä oli juuri ollut työssä, koska puukko oli pistetty aitan nurkkaan ja piippu, vielä lämmin, jätetty kivelle veneen viereen.

Uteliaana lähti Antero tuvalle. Se oli kyhätty pyöreistä, sirosti veistetyistä hirsistä eripitkille ristinurkille. Ovi oli linkussa, mutta ei lukossa, hän avasi sen ja meni sisään.

Pieni huone oli puoleksi pirtti, puoleksi sauna. Kaikki niinkuin tuvassa, mutta pienoiskokoa, niinkuin ainoastaan yhden hengen asumista varten. Antero ei mahtunut oikein suorana seisomaan ja tuli kuvitelleeksi mielessään, että asukas mahtaa olla pieni mies, jonkunlainen saaren tonttu. Kun hänen silmänsä olivat tottuneet huoneen hämärään valoon, huomasi hän karsinassa lavitsan, jonka päällä oli kaisloista kudottu vuode ja sen yli heitetty vanhoja verkkoja. Pään pohjissa oli pienoinen ikkuna, josta valo tuli vuoteen pänpohjiin. Vuoteen päällä oli kirjahylly.

—Homeros, Voltaire, Goethe, Saima, Mnemosyne, filosofista ja lääkeopillista kirjallisuutta—mihin olen tullut? Kuka täällä asuu?

Hän aikoi ottaa kirjan, nähdäkseen nimen sen kannesta, kun kuuli tultavan.

Pieni, laiha ukko tuli ovesta sisään. Valkea parta ulottui puolirintaan, päässä oli hänellä patalakki, jalat olivat paljaat ja housunlahkeet nuoranpäillä kiinni sidotut. Pienissä tuuhearipsisissä silmissä oli terävä, pistävä kiilto.

—Kuka perkele on uskaltanut—? kivahti hän, mutta muuttui samassa:—
Ka, herrasmieshän se onkin—ja' trodde de' va' en tuppelin. Nimeni on
Jean Jacques—inte Rousseau, men Martin.

—Hagman.

—Tunnen, tunnen—näin Kontolassa, kokolta palatessa.

Nythän hänet Anterokin,—sehän oli sama mies, jonka he olivat juhannusiltana tavanneet Oton seurassa kokkomäeltä palattaessa. Vanha mies näytti nytkin olevan hiukan hutikassa.

Aikoi sanoa jotain, pidättihe, mutta ei voinut, kysyi:

—*Non habemus aquam vitae?*

—Valitan, ettei ole.

—*Non bibimus?*—Ei ole talossakaan enää mitään tervavettä väkevämpää tarjota. Mutta saako olla vieraalle hiilellä paistettua ahventa, lihavaa kuin porsasta? Minulla on niitä juuri paistumassa kallionkolossa tuolla rannassa. Tulkaa, mennään sinne, minä luulen, että pian saadaan ryppytkin, sen pitäisi kohta olla täällä. Tai olkaahan täällä, minä tuon kohta ruuan pöytään.

Hommakkaana niinkuin hyvää odottaessa köpitti hän rantaan, palasi sieltä hetken päästä takaisin. Hänen naamansa ja partansa ja koko mies myhäili.

—Nyt se jo laskee rantaan! Se on muuan ukko, joka tuli tänne apua pyytämään—ne kun pitävät minua tohtorinaan—mutta minä sanoin: jos ei sinulla ole viinaa, niin en rupea mihinkään hommaan, en kuulemaankaan tautiasi—sillä ei ollut tippaakaan, mutta minä lähetin hänet noutamaan, jos ei muualta saa, niin menköön vaikka Kontolaan asti. Tuossa se nyt on.—No, saitko? huusi hän ukolle, joka samassa työntyi sisään.

—Sainhan tuota.

—Missä se on, anna tänne!

—Tässähän tämä on—ja ukko kaivoi poveltaan tuohella päällystetyn litteän pullon.

—Onko hyvää?

—Parastapa laatua sen pitäisi olla.

—Tämähän on pappilan kuminata? Tunnen sen hajustakin.

—Niin onkin.

—Sieltä sait? Et sanonut, kenelle hait?

—Enhän toki.

—Se hyvä. Et olisi muuten saanut tippaakaan.—Hän nauroi äänettömästi, suu auki.—*Aquam vitae pastorem*. Rovastin keittämää ja ruustinnan maustamaa—*superbam!*

Hän sitä sekä haistoi että maistoi, joi nenällään, suullaan ja silmilläänkin, katsellen lasia päivää vasten, ennenkuin vei sen huulilleen.

—Kyllä minä asiat oikein toimitan, kehaisi talonpoika.

—Näytpä toimittavan, näytpä toimittavan, hyrähteli ukko. Kuka sinulle tätä antoi?

—Ruustinna itse mittaili ktrkkaimmalla tinajumprullaan.

—Eikö kysynyt, mihin sitä tarvitset?

—Kysyi, mutta minä sanoin, että sairaan sydänelän sulattamiseksi.

Se yhä enemmän ukkoa nauratti:

—Vai sairaan sydänalan sulattamiseksi? Niinpä niin.

—Ähhäh!—No, ja mitä muuta kuuluu?

—Satuin parhaaseen aikaan, kun Lauri maisterin saarnaan.

—Saarnasiko Lauri?

—Paukutti eilen pöntössä körttikansalle niin, että kerran saivat ulkokullatutkin kuulla kunniansa. Heitä olikin kirkko niin täynnä, ettei tahtonut muita mahtuakaan, Ukko-Paavot ja muut.—Sillä ne vasta mainiot lahjat on. Siitä se vasta pappi tulee, pappansa veroinen.

—Siihen ei nyt paljoakaan tarvita,—joka on maailman huonoin pappi, Rimpiläinen.

—Ei sotkeutunut kuin yhden kerran, kun rupesi ryrittämään. Vaan yli loikkasi pahan paikan niinkuin aitomus varsa ja alkoi uudelleen aidan takaa. Ei muuta kuin pois jaloista vaan. Eivät kärsineet kuulla kauemmin, körttiselät, pois lähtivät, luikkivat tiehensä kesken saarnan, toinen toisensa perästä.

—Ehkeivät viitsineet enemmän kuunnella nulikkata.

—Vai siellä ne nyt olivat. Viime viikolla sousti niitä tästä ohi koko laivasto. Minä niitä aina pysyilläni saluteeraan. Pitävät minua piruna.

—Piru te taidatte ollakin, sanoi talonpoika.

—Juuri niin. Kippis sen päälle. Pirun malja!

—Elkää toki—

—Ka, pane pohjaan vaan—elä, elä heitä tippaakaan tähdettä sen miehen maljaan, muuten ei tule mitään meidän yhteisistä tuumistamme. Pirun malja papin viinassa! Vapiseeko kätesi? Kaada pian kurkkuusi, ettei mene maahan jumalanvilja. Süssoderjaa.—No, ja sano nyt asiasi, haasta tautisi, talonpoika!

—Jos haastettaisiin kahden kesken.

Ukko iski silmää Anterolle ja kehoitti ruotsiksi häntä kuuntelemaan seinän takana, millä kehityskannalla tämä Suomen kansa on.

Talonpojan puhetta ei Antero oikein erottanut, mutta ukon vastauksista hän voi päättää, että siellä oli kysymys jostain salaisesta taudista, joka on parannettava paitsi niillä ja niillä lääkkeillä ja voiteilla, myöskin taioilla semmoisilla ja semmoisilla. Tuon tuostakin sanoi talonpoika:—»Niinpä niin, niin on tehtävä, minä teen sen, saatte uskoa.» Ja siihen sanoi tohtori aina:—»Jos jätät pois pilkunkaan, niin syytä itseäsi.»—»No, en jätä, sen saatte uskoa—suuret kiitokset... pitäisipä tepsyä.»

He poistuivat rantaan päin. Hetken kuluttua tuli ukko takaisin kantaen tuohisessa isoja hiilillä paistuneita ahvenia. Hän asetti ne tuvan ulkopuolella olevalle, juurikkaasta sahatulle pöydälle, nouti leipää ja voita aitasta ja viinapullon laseineen tuvasta ja virkkoi sitten näppiä lyöden:

—Nyt pidetään hauskaa! Skool! Eikö heitetä pois haukkumanimiä—minä en ole se, miltä näytän—strunt för resten. Täss' on herttaisempi istua kuin tuvassa. Tämä on ihana paikka—tuossa tuo ranta etualana ja lahti ja avara selkä ja tuolla Rajavaara—strunt för resten. *Loquemur lingua latina? Non possumus!*—Siellä se ukko nyt soutaa lupittaa. Kuulitko, mitä neuvoja hänelle annoin? Ei niille auta antaa vain *medicamenta et bonas ordinationes*—täytyy olla myöskin hokuspokusta—uskoa—kaikki pitää nykyaikana rakentaa uskolle—Suomen kansa on tiemmä uskonnollinen kansa.—Tiedätkö, nuori veljeni, semmoiselle vanhalle viisaalle kuin minä ei ole mikään niin stimuleeraavaa kuin silmätä ihmisaivojen pimeimpiin soppiin, jonne ei järjen valo näytä voivan koskaan tunkea. —Tiedätkö, nuori veljeni, järki on maailman kultaa, mutta sitä kultaa on niin äärettömän vähän, joku kaitainen juova vain suurissa vuorissa— ja hauskinta on se, että sitä on vain sen verran kuin sitä on ja on ammoisista ajoista ollut, eikä tule koskaan enempää olemaan.—Nämä ovat vallan mainioita, nämä ahvenet—varsinkin tämän erinomaisen viinan kanssa.—Voltaire oli niitä ihmisjärjen suurimpia kultakokkareita. *Parlez-vous français?* Mikä sinua naurattaa? Elä pidätä, naura vaan, kunhan katsot, ettei ruoto tartu kurkkuusi. Vi ska ha roligt,—minä pidän sinun naamastasi, se on niin rehellinen ja viaton, vähän naivi...

Anteroa nauratti kaikki tämä niin, että ruoto todella tarttui hänen kurkkuunsa. Kun hän oli rykinyt sen pois, täytyi hänen ryyppätä isäntänsä kanssa. Ja taas jatkoi pikku ukko:

—Isäsi oli yhtä naivi kuin sinäkin, sillä hän uskoi tämän Suomen kansan parantumiseen. Hän koetti sitä suosta jumalansanan avulla nostaa, niinkuin Snellman nyt koettaa Hegelin filosofian avulla. Mutta

minä sanon, että tätä kansaa ei saada suosta nostetuksi eikä ole tarviskaan,—antaa sen Herran nimessä maata omassa vetelyydessään, lahjattomuudessaan ja pelkuruudessaan. Suomen kansa on Joukahainen, joka luulee jotain tietävänsä ja taitavansa, mutta jos sitä joku viisaampi tahtoo kohottaa, niin ampuu se siitä kiitokseksi sitä jousellaan.

—Mitä setä tarkoittaa?

—Sano sinuksi! Mitäkö tarkoitan? Arwidssonia ja erästä toista miestä, jonka nimeä en tahdo mainita. —Jaa, Snellman, hänen käy luultavasti samalla tavalla—ja kernaasti minun puolestani. Se on nyt eräillä tahoilla suureksi mieheksi julistettu, kannettu ja kunnioitettu...

—Sen hän ansaitseekin.

—Ja minä sanon sinulle, että hän syö Hegelin suuteita, puree niitä rehun tähteitä, joita tänne Saksasta tuodaan. Se nyt vain on sitä räämää, jota ne eivät omassa maassaan enää saa kaupaksi ja eksporteeraavat siirtomaihinsa. Sitä paitsi kaikki se, mitä Snellman nyt saarnaa niin suurella bombilla ja aplombilla, sanottiin jo viisikolmatta vuotta sitten ja paljoo paremmin, yhdellä ainoalla ytimekkäällä lauseella: »Ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia.» Mutta mitä sai Arwidsson palkakseen? Kuka häntä enää muistaa? Sinä et luultavasti tiedä enemmän kuin muutkaan nuoret, että häntä on edes olemassakaan. Hän oli minun paras ystäväni. Hänet ajettiin maanpakoon ulkomaille, ja minut pakotettiin piiloutumaan tänne erämaihin.—Fy fan!—Skool!

Hän ryyppäsi ja irvisti, ei viinasta, vaan omasta inhostaan ja ylenkatseestaan.

—Hän oli minun paras ystäväni, minun ainoa ystäväni. Ja kuule sinä,— hän kumartui eteenpäin ja löi nyrkillä pöytään—ja kuule sinä, ne olivat omat miehet, omat virkaveljet, jotka pettivät hänet, luovuttivat hänet viholliselle,—ymmärrätkö, omat miehet!

Antero ei ollut siitä mitään kuullut...

—Ei, ei siitä kukaan tahdo puhua, sillä kun toiset pettivät hänet itsensä, niin pettivät toiset hänen aatteensa. Tiedätkö, nuori veli, mikä on sitä, mitä sanotaan synniksi pyhää henkeä vastaan? Se on sitä, kun aikoo antautua ylevän aatteen palvelukseen ja sitten uhraa sen maallisten etujen vuoksi. Semmoisia miehiä on monta tässä maassa ja tässä aatteessa. Semmoinen on minun arvoisa veljenikin, herra tohtori ja ritari Kontojärven kirkkoherra. Mies touhusi ja intoili, mutta kun otti kovalle, niin peräytyi ja pakeni, jätti ihanteelliset harrastuksensa ja rupesi leipäpapiksi. Nyt ei mies osaa muusta puhua kuin ojista ja tunkioista. Pthyi, mies on muuten, niinkuin sanotaan, hiukan yksinkertainen.

—Eiköhän tuo nyt kuitenkin ole erehdystä, koetti Antero puolustella.

—Sinä puolustat isää, koska olet rakastunut hänen tyttärensä...

—Minäkö...

—Minä näin sen katseistasi ja koko olennostasi kokkomäellä, vaan elä ole milläsikään, en minä ilmaise salaisuuttasi. Naimi on hyvä tyttö, ainoa koko perheessä, jota voin sietää.—Mutta minä menen takaisin siihen Snellmaniin. Se sen Saima, no, onhan se sentään jotain. Hän on rohkea ja pureva. Mutta lehti lakkautetaan ennen pitkää niinkuin Mnemosyne, ja Snellman itse ajetaan—tai jos ei ajeta, niin suu muuten tukitaan ja leipäkin siltä riistetään, niin että hampaat seuraavat mukana, ja sitten ne pannaan spriipurkkiin—hehheh—ja allom tili varnagel liisteröidään purkin päälle etiketti: »Käyköön niin jokaiselle joka» j.n.e. Eikä teissä hänen ihailijoissaan ja hurraajoissaan tule olemaan ainoatakaan, joka uskaltaisi nousta häntä puolustamaan—ei tikkua ristiin—semmoisia te olette, ja semmoinen on tämä Suomen kansa aina ollut, aina, orjakansa maailman alusta alkaen. Kippis!

—Mistä on setä saanut niin pessimistisen katsantotavan?

Mutta ukko ei kuullut, vaan jatkoi. Hän oli naukkinut vähän väliä, ja viina kihosi hänelle yhä enemmän päähän.

—Minut ajettiin pois yliopistosta, sama se, mistä syystä,—mutta ennenkuin minä ehdin lähteä, niin paloi poroksi koko Turku. Minä pelastin sen saman professorin lapsen, joka—nuori tyttö—men strunt i allt—das war die alte Geschichte—skidt, sa' dansken—kannoin hänet pyörtyneenä äitinsä luo, joka luuli lapsensa hävinneen—mies oli niin hätäytynyt, ettei osannut muuta kuin itkeä. Mutta nuori rouva kävi kaulaani—enkä ole saanut häntä siitä sen jälkeen pois pudistetuksi, en koskaan. Eivät saaneet tietää, kuka se oli, joka oli heidän lapsensa pelastanut, en ole heitä sen koommin nähnyt... Kuule sinä, nuori mies, mitä sinä mietit? Elämässä on niin paljon traagillisuutta—mutta elä sinä ollenkaan sääli minua, sillä en minä itsekään sitä enää tee, sillä minä en ole enää mitään, enkä ole koskaan ollutkaan.

Hän vaipui pöytää vastaan...

—Elkäähän nyt noin,—koetti Antero, mutta ukko teki kädellään torjuvan liikkeen.

Hetken kuluttua hän nosti päätään ja tuijotti Anteroon.

—Kuka sinä olet? Mistä sinä olet siihen tullut? Jaha, jassoo, ymmärrän—soo, soo...

—Minä tulen viimeksi Korpivaarasta, olin siellä suuressa heränneiden kokouksessa, sanoi Antero jotain sanoaksensa.

Ukko muisti jotain, ilme hänen kasvoillaan kirkastui.

—Et usko, mutta on minullakin ollut körtit selässäni.

—Oletteko ollut herännyt?

—Herännyt—minä olen ollut kaikki ja ei mitään. Teetin kerran kurilla itselleni uskovaisuuden univormun, kun satuin saamaan sarkaa rohtojen edestä heränneeltä ukolta. Täällä alkoi juosta körttikansaa kuin karvaköyttä, Ukko itsekin kävi useat kerrat ryyppyllä. Meistä tuli hyvät ystävät, ja teivien aina erottiin. Juoppous ei ole synty eikä mikään niiden mielestä, vaan pikemmin ansio, niinkuin se onkin,—se kun on merkki siitä, ettei ihminen ole ulkokultainen. Se on vain synty, jos ei muista katua. Mutta siitä pitää kohmelo huolen, että muistaa. Heidän oppinsa ydin on se, että pitää kaatua ja taas nousta. Se on, niinkuin se entinen laukkuryssä sanoi pojalleen: »Kun sie tiet synnin, niin tie sie niin suuri, että muistat katua». Mutta tanssi ja peli ja semmoinen on synty. Kun minä kerran menin häihin ja körtit yllä tyttöjä pyörittelin, niin siitä pahenivat eivätkä ole sen koommin talossa käyneet. Maljasi taas! Maailma on kukkurallaan hulluutta ja typeryyttä!

—Kovinpa te synkästi ja ivallisesti maailmaa katsotte.

—Aijai, kuinka keltainen sinä vielä olet, vaikka oletkin jo maisteri. Onko minun syyntä, että maailma on semmoinen kuin se on? En minä ole sitä luonut eikä sitä ole Jumalakaan luonut.

—Vaan kuka?

—Piru tietysti! Sen se on luoma, ja sen se on kaltainenkin, ja hän, joka sen on luonut, on luonut ihmisenkin—omaksi kuvaksensa.

—Mutta tehän pilkkaatte kaikkea, teillähän ei ole mitään pyhää! huudahti Antero.

—Noin lapsellista huudahdusta en olisi sinulta odottanut.—Eikö mitään pyhää? On, minulla on yksi pyhä ja pysyvä tässä maailmassa.

—Ja mikä se on?

—Häh? Se on järki ... die reine Vernunft—Kritik der reinen Vernunft, sanoi Kant. Tiedätkö, mikä mies oli Immanuel Kant? Et? Te nuoret ette tunne ettekä tunnusta muuta kuin sitä Hegeliänne, joka on maailman suurin diletantti. Puhtaan järjen kylmä kritiikki, iva, nauru—mikä ihana musiikki! Mitä pitikään minun—(hän kosketti otsaansa, silmät sameina)—tämä ei enää toimi niinkuin ennen ... (hän alkoi laulaa:) »Vårt förnuft förblindadt är, mörker all vår själ betäcker»—ne ovat ehkä oikeassa, jotka sanovat—mutta olkoot! En minä enää mistään välitä. Kerran loisti tämä kuin kirkas lamppu, mutta minä särjin sen, minä itse särjin sen ... sama se, miten—elä kysy, ja jos kysyt, en vastaa.—»Sörj ej den flyende»—»Vid Aura å, på Erstans väg»—hohhoo, ja-jaa. Kuka sieltä tulee?

Vene oli laskenut rantaan, ja Lauri nousi sieltä pihaan. Antero hypähti ylös ilosta huudahtaen, mutta ukko painoi hänet takaisin istumaan. Hän ei ollut tulijaa näkevinäänkään.

—Päivää, setä!

Kun ukko ei liikahtanutkaan eikä vastannut, uudisti Lauri tervehdyksensä ja löi häntä olkapäälle. Ukko nykäisi ärtyisästi hartioitaan ja murahti:

—Et tietysti tuonut mitään?

—Setähän on ilmankin hyvällä päällä.

—Sinä olet raaka, tyhmä, nenäkäs! Tuolla nulikalla oli kerran sydäntä tyhjentää minun pulloni ja panna vettä sijaan. Ja se oli muka niin sukkelaa, että siitä kehuttiin, kuka vain kuulla tahtoi. Ja sinä tiesit, että se on minun ainoa ystäväni. Mitä sinulla on täällä asiaa?

—Suo anteeksi, setä hyvä!

Lauri otti poveltaan pullon ja asetti sen pöydälle ukon eteen.

—Soo, vai niin, mitä se on? Konjakkia—de' va' fan, hva' de' doftar.— Tahdot lahjoa minua, kanalja?—
Istu alas, minä noudan sinulle lautasen, niin saat syödä...

Hän kompuroi sisään, tukien itseään seinästä.

—No, ja minne sinä olet matkalla?

—Teille takaisin. Entä sinä?

—En juuri tätä edemmä.

Oli niinkuin ei tämä tapaaminen olisi ollut kumpaisellekaan oikein tervetullut. Lauri ajatteli: nyt hän ehkä jää tänne.—Antero ajatteli: hän ei ehkä tulekaan kotiinsa, ja kuinka voin minäkään sitten sinne mennä?

Ukko tuli takaisin tuvasta.

—Sinä tahdot lahjoa minua, enkä minä olekaan semmoinen egoisti, etten sallisi sen tapahtua. Sano siis asiiasi, tai kyllä minä arvaan sen sanomattakin. Hedda on kyllä täällä, tuolla Ottolassa. Minua kiellettiin tosin sitä ilmaisemasta, mutta on periaatteitani vastaan olla toisen rakkauden aarteita vartioiva lohikäärme. Mene vain sinne, sieltä hänet lempesi löydät.

Lauri oli punastunut ja joutunut hiukan hämilleen.

—Tuosta menee tie saaren toiseen päähän. Katsos, minä en ole mikään lohikäärme, ja saa Pyhä Yrjänä kernaasti ottaa Andromedansa, mistä löytää.—Syö, poika, ja ryyppää viinaa päälle! Tätä konjakkia en sinulle tarjoo. Minä säästän sen semmoiseen hetkeen, kun minulle tulee oikein kova sielun hätä ja synnin tuska enkä minä löydä lohdutusta jumalansanastakaan.—Kuule, mitä sinun tarvitsi haukkua pietistejä?

—Täytyihän kerran koroittaa äänensä—

—Ja sinä oikein saarnasit?

—Tietysti.

—Koko viikon kirjoitit?

—En koko viikkoa. Päätin vasta tiistaina, kun kuulin Handolinilta, kuinka hävyttömästi ne taas olivat esiintyneet Korpivaarassa.

—Eivät he siellä mitenkään hävyttömästi esiintyneet, sanoi Antero.

—Eivätkö särkeneet kirkon aitaa, kun eivät päässeet kirkkoon, ja tallanneet niittyä ja haukkuneet Handolinia?

—Ja varastaneet ja murhanneet, matki ukko—siitäkö täkstistä sinä saarnasit?

—En siitä, koskettelin sitä vain ohimennen, tuskin ollenkaan.—Mutta itsehän sinä, Antero, kehoitit minua kirjeessäsi?

—Niin teinkin, mutta nyt olen minä osaksi muuttanut heistä mielipiteeni.

—Vai pappi tästä Laurista? ivaili ukko edelleen. Mahtoi olla mamma mielissään. Istuit ullakkokamarissa, joit kahvia, poltit pitkää piippua, kukaan ei saanut mennä häiritsemään, aivan niinkuin pappakin, ja pöytä täynnä postilloja...

—Ei minulla ollut ainoatakaan postillaa, enkä minä pannut paperille kuin pääkohdat...

—Siksipä siitä siis tulikin fiasko, debyytistäsi.

—Fiasko?

—Kadotit konseptisi, hätäännyt, hämmennyit...

—Mistä te sen tiedätte?

—Näenhän sen jo silmistäsi. Olisi voinut sanoa sen a priori, että kun sellainen keltanokka kuin sinä käy tuomitsemaan ja mestaroimaan vanhoja kokeneita hengen miehiä, siitä täytyy tulla pannukakku. Sano, eikö ne kohautelleet sinulle säälivästi olkapäitään ja sitten kääntäneet selkänsä? Eikö sinulla ollut tunnetta siitä, että teit jotain hirmuisen typerää ja lapsellista?

—Setä rakentaa riitaa niinkuin tavallista, mutta minä en välitä, sanoittepa nyt mitä tahansa.

—Ka, elä suutu...

Lauri ei vastannut mitään, vaan lähti ensin rantaan ja katosi sitten metsään.

—Suuttui, vaan suuttukoon. On siinäkin papin alku. Pyhänä saarnaa kirkossa ja viikolla juoksee piikatyttöjen perässä.

—Mutta hän rakastaa Heddaa.

Ukko heltyi, ja hänelle kihalhti vesi silmään...

—Olet oikeassa. On hävytöntä minulta haukkua häntä sen tähden. Siinä on nyt vain se, että siitä ei sittenkään mahda tulla mitään. Ei hänessä ole miestä naimaan tyttöä vasten vanhempainsa tahtoa. Jos tässä maailmassa kerrankaan näkisi yhden ainoankaan esimerkin jostain uskaliaasta ja suuresta!—Minnekä se nyt meni? Suuttuiko se todellakin?—Nyt minä lähden vesille.

Hän nousi vaivaloisesti, pani tulpat pullojensa suuhun, vei ne tupaan ja lähti sitten horjumaan rantaan hyräillen jotain.

Antero jäi vielä paikoillaan istuen odottamaan Lauria. Kun ei häntä kuulunut, lähti hän kävelemään ja löysi pirtin perästä polun, joka näytti vievän saaren toiseen päähän.

Hän ei oikein tiennyt, mitä ajattelisi siitä, mitä oli nähnyt ja kuullut. Oli niinkuin olisi joku iskenyt häntä alapäin, vienyt häneltä voiman, uskon ja luottamuksen, puhkaissut reiän hänen henkensä keuhkoihin. Mikä on oikeastaan tuo mies, mitä perää siinä, mitä hän sanoo? Onneton, kärsinyt, katkeroitunut hän nähtävästi on, ja puhuu epäonnistuneen elämän vaikutuksesta. Mutta vaikka hänen puheissaan olisi vain vähänkin perää, niin jäähän kuitenkin jotain. Sillä tavallako meillä on ennen kohdeltu isänmaan miehiä ja niinkö tultaneen vastakin tekemään? Ei enää, kyllä asiat ovat varmaankin muuttuneet. Hän nauraa kaikelle tuo ja pilkkaa kaikkea. Mutta jos hän sittenkin olisi pääasiassa oikeassa? Jos osakaan olisi totta kaikesta siitä, mitä hän sanoi—mihinkä tässä sitten jouduttaisiin? Hän puhui nähtävästi oman kokemuksensa perusteella. Etteikö Suomen kansaa saataisi nostetuksi? Ettäkö sen asia olisi petetty? Etteivätkö Snellmanin aatteet ja kirjoitukset saisi mitään aikaan? Heränneetkin vain narreja? Uskontoa, Jumalaa, kaikkea hän pilkkasi. Eniten kiusasi Anteroa se, mitä hän oli sanonut rovastista ja pappilaisista ja Laurista. Olisinko minä katsellut heitä väärässä valossa, liian ihanteellisesti?

Hän taisteli polkua kävellessään näitä vaikutuksia vastaan eikä tahtonut antautua niiden valtaan. Oli niinkuin kaikki onni ja kaikki toivo olisi maailmasta kadonnut. Miksi? Siksikö, että on olemassa tuo yksi onneton vanha juoppo, joka ei mihinkään usko eikä mitään ole? Mutta mikseivät kaikki ihmiset voi olla yhtä onnellisia, kaikki?

Metsä harveni, ja hän tuli niemen kärkeen, johon näkyi aava, tyyni selkä laskevan auringon valossa.

Se ei voi olla totta. Ne ovat vain puhetta sen puheet. Se on kaikki seurausta siitä, ettei hän usko mihinkään, ei kansaan, ei itseensä, ei aatteisiin, ei Jumalaankaan. Mutta minä uskon! Ja Naimi uskoo! Ja oli kuin hän olisi saanut kiinteän pisteen avaruudessa, jonka avulla voisi kaikki parhain päin kääntää. He yhdessä...!

Tuon ukon arvostelu ihmisistä ja maailmasta ei ole puhdasta eikä puolueetonta, sillä se on seuraus hänen omista persoonallisista kärsimyksistään ja katkeruudestaan.

Hän on pessimisti. Hän on ehkä kylläkin tarkkanäköinen, mutta näkee kaikki väärässä valossa. Hän on kateellinen. Ja kuta enemmän Antero oli löytävinään hänessä heikkouksia, sitä voimakkaammaksi hän itse tunsu itsensä.

Kuului soutua, ja ukko huopasi, saaren pään kierrettyään, Anteron kohdalle. Hän pysähdytti veneensä lähelle rantaa ja tupakkaa pannessaan puhui heltyneellä, liikutetulla äänellä:

—Kuule, nuori mies, sinä sanoit, etten minä usko mihinkään, ettei minulla ole mitään pyhää. On, on minullakin jotakin pyhää, on luonto, tuo kummallinen, käsittämätön, ääretön universumi, sekä suuressa että pienessä—elämä tuolla ylhäällä tähtitarhojen takana, toinen tuolla syvyyksissä—kuka sen tietää, mitä se on, mutta suurta, salaperäistä se on. Mitä se on? Mikä olen minä? Mikä sinä, mitä me kaikki?—Tuletko veneeseen? Lähdetään salakan kutuun! Vietetään nuotiotulen ääressä saaren rannalla yö ja tuumitaan ja filosofeerataan!

—Minä ehkä menen kuitenkin maata.

—Mene sinä vaan, mene vaan, siellä on tila valmis tuvan lattialla. Jos tahdot lektyyriä, niin löydät sitä pääsi päältä.

Ukko lähti meloa lupittamaan, kokka täynnä verkkoja.

Jos tuo mies taas on tuommoinen ... ja se taas järkytti Anteron äskeistä käsitystä hänestä. Hänessä on jotain ja jotain siinä, mitä hän sanoi... Eikähän Naimi ole minun, enkähän minä tiedä mitään siitä, mitä on tuleva...

Alakuloisena hän lähti taas tuvalle, joutui toiselle polulle, käyskenteli saaren metsissä, tuli niitylle, näki sen takaa talon, mutta ei tuntenut halua mennä sinne.

Hän kuuli puhetta metsästä, Laurin ja jonkun naisen. Naisen ääni oli kiihtynyt ja itkukas:

—Mene sinä vaan, et sinä kuitenkaan minusta välitä ... sinä vain minua narraat ... mene sinä vaan sinne kotiisi niiden suurten ja ylpeiden sukulaistesi luo...

—Hedda, kuule ... sinä loukkaat minua ... elä nyt ... tiedäthän sinä... katso nyt minuun ... istu nyt ... anna minulle kätesi...

—Anna minun olla.

Antero peräytyi ja kiersi toista tietä tuvalle.

Aamupuolella yötä hän heräsi siihen, että Lauri tuli sisään, heittäytyi penkille pitkälleen. Hän luuli Anteron nukkuvan ja heittelehti levottomasti vuoteellaan. Hänen kasvonsa olivat kalpeat. Turhaan koetettuaan maata niin ja näin lähti hän viimein ulos, ja kun Antero aamulla meni pihalle, lepäsi Lauri tuvan takana nurmikolla. Antero työnsi veneensä vesille ja lähti soutamaan.

24.

Riemuisin mielin rientää Antero takaisin Kontolaan samaa tietä, jota oli sieltä lähtenytkin. Milloin kulkee hän kankaita, joiden kahden puolen alavat metsät aukenevat ja niiden takana korkeat vaarat kohoavat. Tuon tuostakin heläyttää hän kepillään ikihonkia ja heiluttaa sitä menonsa vauhdissa, niin että ilma viheltää. Ilma on täynnä huumaavaa pihkan hajua ja kaskisavujen tuoksua. Tekisi mieli istua, mutta ei malta. Kaikki on hänestä hauskaa ja ihailtavaa: väärät puut, kuivuneet kelohongat, kivet, kannot, mutta ennen kaikkea polku, joka häntä kantaa, kantoipa se sitten harjujen selkiä, mäkien rinteitä tai pitkospuita myöten poikki suosalmekkeiden. Hän lyö kämmeniä yhteen jänikselle, joka ahon poikki hänen editsensä harppaa. Hän kotkottaa koppelolle, joka hongan oksalta hänelle hammasta hioo, ja huikkaa haukalle, joka kirkuu korkeudessa erämaiden yli.

Hän on luonut synkkien ja syvällisten mietteiden lumoukset päältään, ei paina häntä nyt sisarensa surut, ei välitä hän Laurin huolista, eivät häiritse häntä Jaakko-ukon ivat, hän on varma itsestään, tietää, mitä tahtoo, niihin pyrkii. Kaikki on oleva mahdollista, hän toteuttaa sen!

Maat alkavat näyttää tutuilta. Edessä on harju, jonka hän on ennen nähnyt. Hän ei luule olevansa näin likellä, mutta seisookin jo rovestin suoviljelyksen laidassa. Tuossa tuokiossa hän on oleva perillä. Hän on harjun juurella, josta polku alkaa nousta. Tuolla ne seisoivat ja huiskuttivat hänelle hyvästiksi! Jos ne sattuisivat olemaan nytkin siellä, kävelemässä ilman vain, istuisivat siellä, näkisivät hänet ja huutaisivat: »Runoilija tulee! Terve, tulevaisuuden runoilija!»—Hänen täytyy rauhoittua, hän on liiaksi hengästynyt. Mutta hän ei malta, rientää ylös juoksujalassa viimeisen törmän. Jo näkyvät kirkon ja tapulin ristit ja katot ja koko näköala!

Ei ole ketään kokkomäellä, mutta porttihonkien alle tultuaan näkee hän alhaalla sakastin rappusilla istuvan Naimin jonkun toisen kanssa. Se toinen on Naimin takana, se on ehkä Robert. Naimi istuu ja katselee näköalaansa, tuota salakihlattua, heidän yhteistä.

Hän kaartaa niin, että voi heidät yllättää.

Ei se ole Robert. Se pitää kättään kiedottuna Naimin vyötäisten ympäri, ja Naimi nojaa häneen hiukan. He nousevat ylös, ja Naimi pistää kätensä hänen kainaloonsa. He eivät häntä huomaa hänen seisossaan metsässä puun suojassa. Naimi kääntää kasvonsa ylöspäin ja katsoo nuorta miestä hellästi silmiin, poskilla puna.

Se on se sama nuori, kaunis mies, joka oli vienyt Naimin tanssiin Helsingissä maisterin vihkiäisissä.

Niinkuin isketty haava, taittunut jäsen ei heti paikalla tuota kipua, mutta jo heti kuitenkin jättää jälkeensä huumauksen tunteen, niin ei Anterokaan alussa ollut selvillä siitä, mitä oli tapahtunut, vaan ainoastaan, että jotain oli tapahtunut. Ne ovat usein muut, jotka huomaavat veren haavasta vuotavan, katkenneen käden roikkuvan olkapäästä.

Hän ei tiedä, kuinka on tullut kirkolta pappilaan. Eihän pitänyt sinne, vaan kääntyä tienhaarassa sillalle päin.

Ikäänkuin jonnekin päästäkseen, painaakseen päänsä piiloon, suuntaa hän askeleensa vanhaan tupaan. Siellä tulee häntä vastaan Kaarina, ihastuu, punastuu, huudahtaa hänet tervetulleeksi, mutta nähdessään hänen kalpeutensa kysyy huolestuneesti:

—Oletteko sairas?

Vasta silloin tunsi Antero kirvelevän kivun povessaan, tunsi, mihin oli sattunut, hänen päätänsä huimasi niinkuin pyörtymisen edellä, mutta sai hän kuitenkin sanotuksi:

—Kävelin ehkä liian kiivaasti—

—Tulitteko jalan? Yksinkö? Emme vielä odottaneet...

—Saanko mennä tänne tupaan?

—Olkaa hyvä, minä riennän sanomaan Robertille.

Hän tunsi, että tuvassa oli ollut joku juuri ennen häntä. Hän huomasi pöydällä hansikkaat ja kepin. Niiden vieressä oli harsohuivi. Ne olivat jääneet siihen, kun *he* olivat tästä lähteneet.

Kaikki täällä olivat siitä tietäneet. Laurikin! Eivätkä olleet hänelle mitään puhuneet. Miksi olisivatkaan! Mutta olisivat he kuitenkin saattaneet sen tehdä ... olisi heidän pitänyt se tehdä.

Hän vaikeroi mykästi, sanattomasti. Häntä uuvutti, hän meni kuin tainnoksiin sisäisestä verenvuodosta.

Robert tuli. Antero kyyristyi kokoon, niinkuin haavoitettu, joka odottaa viimeistä armon iskua. Mutta Robert ei alkanutkaan puhua siitä, ei sanonutkaan heti paikalla: »Oletko kuullut sen hauskan uutisen?»

—No, nyt minä olen tehnyt lopullisen päätöksen!

Minkä päätöksen hän oli tehnyt?

—Kirjoitin siitä Snellmanille ja sain häneltä juuri tänään vastauksen. Tahdotko kuulla, mitä hän kirjoittaa?

Robert oli niin innostunut, että alkoi heti lukea kirjettä:

—»Lapin-matkaasi, antautumistasi alalle, josta kirjoitat, voi kyllä pitää ennen suunnittelemasi tai sinulle suunnitellun uran katkaisemisena, eikä tätä aikomaasi askelta kukaan ole katsova kunniakkaaksi, mutta on tuleva aika, jolloin mielipiteet ovat muuttuneet.» Hän kehoittaa minua sitten seuraamaan Castrénin jälkiä, sillä, sanoo hän, »jos kerran halusi vetää tähän suuntaan, aatteelliseen työhön, työhön isänmaan hyväksi, niin ei sinun ole sitä haluasi vastustaminen eikä ottaminen esteitä ja vaikeuksia lukuun, koska sellainen halu meillä on niin harvinainen, että sen noudattamatta jättäminen olisi itse asian lykkäämistä tietämättömään tulevaisuuteen.»

Robert luki vielä joitain muitakin otteita. Antero katseli häntä, näki hänen pitävän kirjettä edessään, kääntävän sen kokoon ja pistävän taskuunsa, mutta ei voinut ponnistaa itseään seuraamaan kirjeen sisältöä. Hansikkaat ja huivi pöydällä kanteleen vieressä kiehtoivat hänen huomiotaan. Ne olivat tässä yhdessä kannelta soittaneet. Mutta välittääkö tuo hieno herra, laamannin poika, kanteleesta? On vain ehkä Naimin mieliksi kuunnellut hänen soittoaan.

Robert jatkoi:

—Enhän minä tiedä, mitä voin saada aikaan, mutta jos mieli luoda vähänkin valaistusta siihen Castrénin väitteeseen, että Suomen kansa ei ole maailman historiasta irti temmattu, yksinäinen suokansa, vaan että se on sukulaisuudessa ainakin ihmiskunnan kuudennen osan kanssa,—niin, mitä sanot, eikö ole työ tekemisen arvoinen?

—Niin.

Robert, jonka silmät loistivat silmälasien takaa, oli kokonaan omissaan.

—Oli hauska, että tulit, en sinua vielä odottanut. Täällä ei ole ketään, joka minua ymmärtää. Otti tiukalle ukon kanssa, kun vielä setä häntä säesti. Isä sanoi: »Mene vaan, mutta minä en anna kopeekkaakaan.»—»Sitten minä otan lainan», sanoin minä. Se pani ukon miettimään. Sitä hän ei tule sallimaan, ja kyllä hän vielä antaa sen vähän, minkä tarvitsen. Luultavasti sedän neuvosta hän alkoi houkutella minua ensin lukemaan tohtoriksi ja sitten vasta, jos tämä halu ei vielä olisi haihtunut,—mutta kun setä kuuli, että minä sittenkin pysyin päätöksessäni, suuttui hän ja otti keppinsä ja meni kävelemään eikä ole sen jälkeen ollut minua näkevinään. Mamman kanssa oli vaikeampi, häntä on minun sääli, hän ei vielä usko sen toteutuvan—ei ole nyt Snellmanilla eikä Lönnrotilla suurta arvoa hänen silmissään—se on heidän syynsä—se oli se Snellmanin puhe,—sanoo hän.

—Sinä sait Snellmanilta kirjeen? Mitä hän kirjoittaa?

Hän ei huomannut Anteron hajamielisyyttä.

—Niin, paitsi sitä, mitä luin, kirjoittaa hän minulle vielä, että hänellä on ollut uusia rettelöitä sensorin kanssa ja että hän on saanut vihiä siitä, että häntä vastaan on voimia liikkeellä, joista hän ei vielä voi eikä tahdo sanoa, mistä päin ne uhkaavat, mutta että hänellä kyllä on omat aavistuksensa.

Ei sekään Anteroa huvittanut. Hän kuunteli sitä niinkuin kaukaista, hänelle kuulumatonta asiaa. Hän ponnisteli aivojaan keksiäkseen jotakin sanottavaa.

—Milloin aiot lähteä?

—Ehkä jo noin kuukauden päästä.

—Ja kuinka kauan aiot viipyä?

—Koko talvi siellä kai menee, mutta jos voin, koetan palata kotiin Naimin häihin.

—Jaa, niin, täällähän on tapahtunut kihlaus.

—Se tapahtui oikeastaan jo Helsingissä promotsionissa, vaikka se vasta nyt julkaistiin.

Antero tuijotti eteensä ikkunan valoa vastaan. Robert käveli edestakaisin tuvan lattialla ja purskahti yht'äkkiä nauruun.

—Mikä sinua naurattaa?

—En tiedä, onko oikein kertoa, mutta voinhan sen kuitenkin sinulle kertoa. Täällä oli vähällä tapahtua toinenkin kihlaus: Risto kosi Anettea.

—Ja sai rukkaset?

—Tietysti!

Antero kuuli purskahtavansa äänekkääseen nauruun, tietämättä kuitenkaan, mille hän oikeastaan nauroi.

—Olisit nähnyt täti Hartmanin miinejä! »Fru Tolonen! Miksei yhtä hyvin Tollonen! Fru Dumbom?» Se oli tämäkin sitä samaa fennomaniaa. Siinä sen näkee sen seuraukset! Mutta en minäkään ymmärrä, mitä Risto ajatteli. En olisi sitä hänestä uskonut. Täytyyhän miehellä olla jotenkin vaillinaiset käsitykset itsestään.

Anteron nauru oli katkennut yhtä pian kuin se oli tullutkin, mutta hän kuuli vielä sen kaikua korvissaan. Samalla tunsikin hän siinä vastenmielisyyttä sekä itseään että Robertia kohtaan. Mitä naurettavaa siinä on, että Risto on kosinut ja saanut rukkaset? Mikä tuo Anette on, ettei Risto kelpaisi hänelle? Siksikö, että hän on Tolonen? Ja hän näki yht'äkkiä kaikki nämä täkäläiset toisessa valossa, oli heille samassa vieras ja outo, melkein vihamielinen. Yhtähyvin he olisivat voineet hänellekin nauraa.

Kutsuttiin illalliselle. Siellä odotettiin Naimia ja hänen sulhastaan. Joku kertoi heidän menneen laamanniin päin. Istuttiin pöytään ilman heitä. Mieliala pöydässä ei ollut Anterosta sama kuin ennen. Oli niinkuin kaikki olisi ollut jotenkuten jokapäiväisempää. Ei ollut tuonoista juhllaisuutta eikä myöskään hilpeyttä. Oli kuin olisi jokainen ajatellut omiaan. Ruustinna oli totinen, melkein murheellinen, vaikka kyllä koetti olla sitä osoittamatta. Aloitettiin puhetta useammasta asiasta, mutta se raukesi aina siihen.

—Oliko maisteri Hagman näkemässä sitä väkivaltaa, mitä pietistit tekivät Korpivaarassa? kysyi professori.

—Ei siellä minun tietääkseni mitään väkivaltaa tapahtunut.

—Meille on kuitenkin varmalta taholta kerrottu, jatkoi professori,— että suuri kansanpaljous mielenosoituksen tavoin ja johtajainsa opastamana, joiden joukossa nähtiin myöskin pappeja, kulki kirkon ohitse, särki aidan ja sen tehtyään tallasi pappilaan kuuluvan pellon, tämän kaiken pastorinsa kielloista huolimatta.

Antero kertoi lyhyesti, kuinka kaikki tuo oli käynyt, ja ettei aitaa oltu särjetty, ainoastaan veräjä avattu ja myöskin suljettu ja että kulkeminen oli tapahtunut tietä myöten heinän korttakaan tallaamatta.

—Sitä minä jo epäilinkin! huudahti rovasti kuin jostain painosta päästen.

Mutta rovastin puoleen kääntyen virkkoi professori:

—Asia ei siitä suuresti muutu, ja se tosiasia jää aina jäljelle, että omankäden oikeutta on tapahtunut. Kerrotaan myöskin, että metsässä pidetyssä salaisessa kokouksessa olisi pidetty seurakunnan paimenta loukkaavia puheita ja sopimattomin sanoin käyty hänen kimppuunsa siitä, ettei hän, niinkuin luonnollista oli, antanut näiden sekteristien käytettäväksi kirkkoansa. Tuo on sitä raskauttavampaa laatua, kun sen on lausunut pappi arvostelukyvottomän rahvaan edessä.

—En minä ainakaan saanut sitä käsitystä, sanoi Antero.

—Kuka oli tuo pappi?

—Se oli vanha Hemming.

—Hemming! Voi, voi, hän on nyt yksi niitä kaikkein viattomimpia ja vaatimattomimpia, sanoi ruustinna.

—Hänen puheensa oli pääasiassa omistettu minun isävainajalleni.

Syntyi hämillinen vaioli.

—Lankosi kävi täällä vaatimassa minua ilmoittamaan asiasta tuomiokapituliin, alkoi rovasti hetken kuluttua. On hän usein ennenkin sitä koettanut, mutta minä en rakasta rettelöitä. Uhkasi hän mennäksensä ja menikin vallesmanniin ja sanoi silloin vaativansa kanteen tekemistä. Ikävintä tässä on se, että jos siitä syntyy juttu, niin minutkin sekoitetaan siihen, vaaditaan lausuntoani ei ainoastaan tästä, vaan muistakin häiriöistä, ja luultavasti määrätään minut tuomiokapitulun asiamieheksi.

—Sinä tietysti, isä, vaadit syytettyjen vapauttamista, sanoi Hanna yht'äkkiä toisesta päästä pöytää.

—Se riippuu ilmaantuvista asianhaaroista.

—Setä Carpelan ainakin tulee vapauttamaan syytetyt.

—Se kai sekin riippuu...

—Se ei voi riippua mistään ... mikä on väärin, se on väärin.

Keskellä Hannan poskia paloi punainen täplä, ja hänen kasvonsa ja silmäkulmansa olivat pinnistyneet. Kun ei kukaan vastannut, jatkoi hän:

—Ajatella, että vallesmänni tulee syyttämään heränneitä vallattomuudesta ja väkivaltaisuudesta, mutta humalaiset saavat tapella kirkkomäellä—joka muuten oli meidän syy.

—Meidän?

Kaikki kääntyivät Hannan puoleen, paitsi Robert, joka katsoi lautaseensa, niinkuin olisi tiennyt, mitä Hanna tulisi sanomaan.

—Ne saivat meiltä juhannusviinansa.

—Olisivat kai ne saaneet sitä muualtakin, sanoi ruustinna välittävästi.

Syntyi taaskin kiusallinen äänettömyys.

—Kävikö maisteri Valamossa? kysyä tokaisi joku pikkupojista.

—Olin siellä yötäkin.

—No, mitä Jean Jacques, meidän suuri filosofimme? kysyi rovasti hyvillään siitä, että puheenaine

kääntyi toisaalle.—Hänellä on siellä kovin soma pieni pirtti. Ukko on sen itse rakentanut oikein oman päänsä mukaan. Kun hän sinne menee, ei hän sieltä palaa ennenkuin myöhään syksyllä. Kun kaikki pojat kerran tulevat kouluun, ei hän luultavasti tule sieltä talveksikaan.

—Tapisitteko Ottoa? kysyi ruustinna.

—Häntä en tavannut, mutta kyllä Laurin. Ruustinna ja tytöt punastuivat, ja Antero huomasi tehneensä tyhmyyden. Lauri oli nähtävästi lähtenyt siitä kenellekään ilmoittamatta.

Ei tullut mitään tavallista yhteiskävelyä, vaikka ilta oli kaunis, Käyskenneltiin huoneissa ja verannalla. Professori vetäytyi pian kamariinsa, ja professorska valitti pääkipua ja katosi. Rovasti otti keppinsä ja meni rantaan päin. Robert harhaili kädet taskuissa ulos ja sisään, ja Anette näppäili hajamielisesti klaveria. Antero oli turvautunut johonkin kuvakirjaan, jota selaili salissa mitään näkemättä, mielessään tunne siitä, että hän oli täällä liikaa. Kun vain pääsisi lähtemään, kun jo tänä iltana...

—Missä Thure Hartman on? kysyi Antero.

—Niin, Thure, sanoi Robert, vilkkaasti pysähtyen hänen kohdalleen.—
Sinä et tiedäkään, Thure on matkustanut oppimaan suomea—sen Karin luo,
josta kirjoitit—sedän suureksi harmiksi. Se oli sekin sitä samaa
Snellmania!

—Robert!—torui ruustinna, joka oli istunut Anteron viereen ja viittasi päällään vieraskamariin.

—Niin, Snellmanin kylvöä, sitä se juuri onkin ... sanokaa, maisteri
Hagman, eikö ole kauheata, mitä Robert aikoo tehdä?

—Elä nyt, mamma...

—Koettakaa saada hänet siitä luopumaan ... teitä hän ehkä kuulee... Ette tietysti tahdo ... olette samaa mieltä ... voi, voi, jos Snellman ja Lönnrot eivät koskaan olisi tänne tulleet.

Robert purskahti nauruun.

—Jaa, jaa, elä sinä naura, kyllä minä totta tarkoitan. Mutta se teidän ainakin täytyy luvata, että pidätte jotain huolta Laurista, jos Robert ei tulisi Helsinkiin. Lauri on niin raju ja kokematon. Kohtelisitte häntä niinkuin nuorempaa veljeänne. Te tapisitte hänet, sanoiko hän, milloin tulee takaisin?

—Ei ollut puhetta siitä.

Ruustinna kyynelti ja tarttui Anteroa käteen. Hänestä pulpahti niin voimakas äidillisen hellyyden tunne, että Anteronkin oli vaikea pidättää kyneleitään. Ruustinnakin huomasi hänen liikutuksensa.

—Mitä ajattelette Naimin kihlauksesta? Minusta he sopivat niin hyvin toisilleen. Hänen sulhasensa on niin hieno mies. Emme osanneet aavistaakaan, vaikka kyllähän heitä aina on nimitetty toisilleen. Kaarina, anna minulle saali... Istu sinäkin tähän! Minusta on ihan kuin te olisitte minun oma poikani, ja sentähden puhun teille näin avonaisesti...

Mutta Antero kuuli Naimin äänen ja nousi lähteäksensä, sopertaen jotain semmoista kuin että hän on tilannut soutajan ja se odottaa häntä jossain ja että hänen täytyy lähteä heti...

—Lähteäkö?

Naimi pyörähti samassa sisään, kädet täynnä kukkia, riensi häntä vastaan, valmiina kiittämään odotetusta onnentoivotuksesta. Hän piti Anteroa kädestä, katsoi silmiin ja sanoi:

—Ettekö toivotakaan minulle onnea?

—Saan luvan toivottaa...

—Kiitos!

—Saan samalla heittää hyvästäni.

—Mitä, poisko? Minne te menette? Te ette saa mennä! Teidän täytyy jäädä meidän kihlajaisjuhlaamme! Me panemme toimeen kokkojuhlan harjulla, te pidätte puheen, kirjoitatte meille runon...

Naimi pyörähti ympäri ja löi käsiään yhteen.

—Jääkää nyt! Mamma, sinä et saa päästää maisteri Hagmania!

—Entä se meidän koulumme, joka meidän piti avata? kysyi Kaarina äitinsä takaa.

—Jaa, niin,—sekin! yhtyi Naimi.

—Eikö sulhasenne?

—Hänkö? Ei hän välitä semmoisista ... mutta kyllä minä vielä hänet käännän...

Antero kumarsi ja tarjosi kätensä ja pakotti heidät ottamaan sen.

—Minne sinä oikeastaan menet? Et kai sinä vielä kokonaan pois näiltä mailta? kysyi Robert.

Päästäkseen niin pian kuin suinkin ... hänen *täytyy*, hän ei mitenkään enää jaksa! ... sanoi Antero, että hän nyt lähtee vain muutamaksi viikoksi ... kiertelee vain vähän täällä ... että hän ehkä kohtakin palaa...

—No, siinä tapauksessa...

Hän tunsi koskettavansa heidän käsiään, kuuli vielä puhuvansa jotain, kärsi sisäistä kipua jokaisesta teeskennellystä sanastaan, ja väkinäisistä hymyilyistä syntyneet rypyt viiltelivät kuin tylsät veitset hänen kasvojaan.

25.

Antero käveli kiivaasti alas kosken sillalle tavatakseen siellä venemiehen, jonka kanssa hän...—Vasta sillalle tultuaan huomasi hän uskoneensa omaa valettaan. Eihän siellä kukaan häntä odottanut...

Minne hän menee?

Hänen päätänsä huimaa—jos hyppäisi yli huojuvan kaiteen—tai murtaisi mädän puun ja se sylissänsä syöksyisi kuohuihin—ja rovasti löytäisi hänet verkostaan ja vetäisi rantaan—ja Naimi tulisi katsomaan. Tai jos olisi se sulhanen tässä ja hän heittäisi sen menemään ja se menisi verkkoon ja vedettäisiin maihin ja Naimi tulisi häntä katsomaan!

Tämä on nyt valetta! Minä tahallani kiihoitan itseäni, teeskentelen tuskiani...

Ja suuttuneena itseensä riensi hän sillalta.

Mutta silloin tuli kipu takaisin, pettymyksen, nöyrytyksen, yksinäisyyden tunteen kipu vihlaisi häntä läpi ruumiin, että hän oli siihen paikkaansa vaipua. Mutta hän ponnisti viimeiset voimansa ja juoksi törmää ylös.

Sen päältä näkyi eteenpäin linjasuora maantie halki alavan korven ja toisessa päässä kaukana nousi tie ylös toiselle mäelle ja päättyi pystysuorana pilveen. Joku ajoi sieltä tänne päin. Ei hän sinne, ei sinne millään ehdolla! Oli polku synkkään metsään, ja hän poikkesi sille. Astui, astui, riensi, kiirehti. Täytyi kai yöksi jonnekin. Tie vie suuren suon laitaa. Siinä oli lato metsän reunassa kuivemmalla maalla. Miksei hän voisi viettää yötään tässä yhtä hyvin kuin jossain muualla! Se on tyhjä, tähän ei voi yöpyä, mutta hän istuutui kuitenkin sen kynnykselle.

Siinä hän selvisi, mielenkuohu laskeutui, vaahto painui ja sen viimeiset kuplat vain mielessä sihisivät.

Tähän oli siis tämä taival päättynyt. Ei näkynyt tämä paikka Rajavaaralle silloin, kun hän sieltä katseli luvattuun maahansa, jonne oli elämänsä korvesta viimein kohonnut.

Hän oli luullut löytäneensä kodin, luullut saaneensa ystäviä ja työtovereita, rakastetun, äidin, ymmärtäviä sisaria ja veljiä. Eivät ne hänestä välitä, eivät ainakaan hänen tähtensä. Eivät ne hänen apuansa tarvitse. Ei ole hän heille mitään. Eikä ole hän kenellekään mitään, ei itselleenkään. Se on mennyt, niinkuin oli tullutkin, tämä kesäinen unelma. Ja menköön! Ja olkoot! Olisi hän yhteen kelvannut, Laurin lapsenhoitajaksi. Ja toiseenkin: pitämään puheita Naimin kihlajaisissa!... Jos hän sen tekisi? Hän nauroi, äänettömällä suulla, mykästi: jos hän palaisi takaisin ja todellakin pitäisi puheen Naimin kihlajaisissa! Se olisi suurta—sillä tavalla tulisi hänestäkin suuri mies—edes omissa silmissään. Hänet haudattaisiin kaikkien tuntemattomien suuruuksien panteoniin!—tämän metsätamppe-linkö lahonneen sillan alle? »Tässä lepää nimetön ja kyvytön, joka ei mitään ollut, ei miksikään tullut.» Ja miksi ei ollut ja miksi ei tullut? Siksi, ettei kukaan ollut häntä rakastanut.—Jää tähän sinä, joka itsestäsi jotain uskoit, ja tule pois sinä, joka et mitään usko. Ja hänestä tuntui todella siltä kuin hän olisi

itsestäänsä siihen osan jättänyt, niinkuin ei olisi enää sama kuin siihen tullessaan. Toinen mieskö? Jospa olisikin toinen! Mutta kun ei sittenkään, ei sittenkään muuta kuin se sama, sama, aina sama!

Mutta jonnekin hänen kai täytyy mennä. Hän katseli ympärilleen, mutta ei osannut päättää, mistä päin oli tullut. Tie oli yhtäläinen kummanekin päin. Hetken kuluttua hän huomasi palanneensa vanhoille jälilleen, mutta ei viitsinyt kääntyä. Juuri kun hän nousi takaisin maantielle, näki hän sieltä tulevan miehen, jonka samassa tunsii Jaakko-sedäksi.

—Oletko se sinä, vai onko se sinun haamusi? huusi ukko ja kohotti kätensä torjuen häntä vastaan.

—Minä se olen ja minun haamuni myös!

—No, tule sitten syliini, kadotettu poikani! Sainpahan sinut käsiini!
Mutta mistä sinä tulet? Kuinka sinä olet täällä?

—Kuinkas te olette täällä?

—Minä tulin ratsain! Himoni selässä! Loppui viinat, täytyi lähteä uutta noutamaan. Kun minä kerran pääsen makuun enkä saa täyttä tarvettani, niin murrann minä vaikka helvetin portit! Hei sitä kyytiä koskesta koskeen!—Tule tänne! Mennään minun vanhalle viiftipaikalleni.

Hän vei Anteron takaisin maantietä sillankorvaan, kääntyi siitä rantaan ja kulki ensin lepikossa poimuttelevaa rantapolkua, sitten ylös metsäistä rinnettä, joka oli suvannon toisella puolella vastapäätä kirkkoa ja pappilaa. Siinä oli sileää nurmikkoa lehdon aukeamassa, ja siihen istui ukko, veti pullon poveltaan, toisen taskustaan.

—Hoida sinä tuota, minä hoidan tätä!

Antero maistoi ja maistoi uudestaan, itsensä uhalla.

—Ei ole kuin yksi jumala, viinan jumala, ja hänen profeettansa Valamon erakko. Se on sangen itserakkaasti sanottu, mutta kun minä olen häntä kaiken ikäni uskollisesti palvellut ja hänen oppiansa kaukaisiin maan ääriin levittänyt olen ja monta pakanaa käännättänyt olen—miltä maistuu?

—Mainiolta!

—Kappas poikaa, semmoinen kulaus!

Se kahahti melkein samassa Anterolle päähän.

—Katsohan ihanaa maailmaa! virkkoi hän osoittaen kahdella sormella eteensä. Järvi, koski, kirkko, pappila! Mikä paratiisi! Maailma ei ole Jumalan luoma!

—Kenenkäs se on?

—Pirun!

—Kuka sen sanoi?

—Minä sen sanoin!

—Vai sinä? He!—Ja miksi se on pirun luoma?

—Siksi, että se on niin ihana! Jumala ei olisi osannut luoda maailmaa niin ihanaksi; piru auttoi häntä, Jumala teki piirustuksen, mutta piru veti väriä päälle!

—Se on totta! Se on totta! ihastui ukko.—Sinä kehität minun teoriaani.

—Hurraa kirkolle ja hurraa pappilalle! Nyt minä näen sen uudessa valossa! Eläköön isänmaa, eläköön kansa! hurraa! Hip! Hip!

Antero oli hypännyt ylös, lyönyt ilmassa käsillään polviinsa ja pudottautunut rennosti istualleen.

—Joko sinä päihdyt? Pianpa sinä!

Mutta Antero huitoi ja haastoi, avopäin, harasilmin, tukka pystynä päässä.

—Eikö täällä ole meidän hyvä olla? Elämämme on tanssia ruusuilla, käyskentelyä kukkasten keskellä—pirun paratiisissa! Mitä ne ruikuttaa ja voivottaa ja valittaa ja sadattelee, että maailma on murheen laakso? Eikö meillä ole kaikkea, mitä tarvitsemme? Eikö meillä polteta tervaa ja valmisteta makkaroita ja saippuaa ja pelata korttia? Eikö meillä ole vakituinen viinamme läpi vuoden—pappilan viina! Was

willst du noch mehr?

—Tuo on Snellmania! Sinä plagieeraat!

—Hyvät herrat ja naiset! On voiteen haaskausta importeerata ideoita ulkomaalta—Hegelin filosofiaa— antaa saksalaisten syödä omat suuteensa, mitä te niitä meille tyrkytätte!

—Nyt sinä taas plagieeraat—minua!

—Pysykäämme omassa mitättömyydessämme ja lahjattomuudessamme!—Minulla oli suuri aate ja suuri tehtävä, mutta minä tapoin sen.

—Niin minäkin!

—Kuka sinä olet?—Minä väänsin siltä pään poikki, niskat nurin, niinkuin kukolta, koska se kirkui korvissani ja häiritsi rauhaani! Minä raastoin sen sydämeistäni kuin kotka Prometeuksen sydäntä—! Minä en ole mitään, en omista mitään, enkä tahdokaan; minä vihaan, halveksin, kiroon kaikki, itseni, isänmaan, ystävyiden, rakkauden, Juma—!

Hän oli nostanut puristetun kätensä ylös, mutta laski sen samassa ja purskahti hermostuneeseen nauruun, jota ei saanut hillityksi, ennenkuin se vääntyi ja vaihtui itkuun.

Ukko oli kiinnittänyt laimeat silmänsä Anteroon, ne olivat selvinneet ja teroneet, hän oli käynyt totiseksi ja kysyi yht'äkkiä tiukasti:

—Kuule, mies, mikä sinun oikein on?

—Ei mikään, vastasi Antero vihaisesti hampaitaan kiristäen.

—Mitä sinulle on tapahtunut?

—Ei mitään.

—Näin ei voi miestä muuttaa mikään muu kuin onneton rakkaus.—Ahaa, nyt minä tiedän!

—Tiedät? Sinä et tiedä mitään, et rakkaudesta etkä mistään, rahjus!

Ukko kimposi ylös kuin oikeneva jousi.

—Ja mitä tiedät siitä sinä? Sanonko minä, mitä minä tiedän? Varo, ettet joudu sille jäljelle mille minä. Varo, ettei sinustakin tule juoppo, renttu, heittiö, hylky...! Varo lumoutumasta toisen omaan!

He seisoivat siinä vastakkain, käsissään pullot. Toisen jälkihumala sai hänet, yht'äkkiä heltyen, vesissä silmin sopertamaan:—Mutta jos hoidat sitä hyvin, niin voi siitä tulla synkän elämäsi päivänsäde.

Mutta toinen paiskasi pullon maahan, hyppäsi pitkän hypyn ja katosi törmän alle.

Ukko jäi huutamaan:

—Antti! Antti!—Hullu!—Nyt se menee koskeen!—Katsohan tuota, kun särki pullon...

86.

Antero on herännyt virren veisuuseen, joka jostain ei aivan kaukaa on soinut hänen korvaansa. Hän huomaa makaavansa pehmeällä sammalella kahden kiven välissä, mutta ei jaksa nostaa pakottavaa päätänsä nähdäkseen, missä on. Hän painaa silmänsä kiinni ja kuulee edelleenkin veisuuta, mutta yhä epäselvemmin. Kun hän taas herää, on veisuu lakannut, mutta nyt hän kuulee naisäänten puhelua. Ne puhuvat Ilpolan häistä ja seuroista ja Paavosta, kertovat hänen sanojaan ja muistelevat hänen puheitaan. Heidän äänensä on tyyni ja tyytyväinen. Antero ei jaksa seurata kaikkien sanojen sisältöä, mutta päättää niiden soinnusta, että nuo ihmiset ovat onnellisia ja tyytyväisiä, rauhansa löytäneitä. —»On ne meillä opettajat ja neuvojat. Ei sitä yksin selviä, vaikka koettaa sanaakin seurata.»—»Kyllä kai minusta nyt tuntuu siltä, kuin osaisi ja jaksaisi taas kuinka kauan tahansa.»—»Elähän vain herkeä huolettomuuteen.»—»Eihän toki.»—»Jo se oli paikallaan se Paavon sana—niin oli kuin olisi ihan minulle puhunut.»—Joku kolmas taas aloitti virren, ja sen loputtua he lähtivät.

Anteron tuli halu lähteä heidän mukaansa, hän nousi, löysi reppunsa vähän matkan päästä ja astui polulle. Siellä ei näkynyt ketään. Oliko hän nähnyt unta? Hän ei saanut selville, minne ne olivat menneet. Eikö siinä ehkä ollutkaan ketään?

Hän lähti kuitenkin seuraamaan jotain polkua.

* * * * *

Uupuneena, rääsyisenä, melkein menehtymäisillään saapuu Antero illalla vaaralle, jonka tuntee Rajavaaraksi vasta sitten, kun näkyy mylly ensin ja sitten se suuri kivi. Oli ollut kylmä, kolkko pohjoistuuli koko päivän.

Ei näkynyt pihasalla ketään, ja tupakin oli tyhjä. Siellä tuoksahti häntä vastaan lämmin ilma ja vasta paistettujen leipien lemu. Oli suloista laskea kontti hartioiltaan ja riisua jalasta kastuneet kengät.

Hän istui eikä ajatellut mitään.

Hetken päästä tuli isäntä, mutta ei tuntenut häntä heti hämärässä. Mutta kun hän sitten tunsi hänet, näytti hän ilostuvan. Ei kuitenkaan kysynyt, mistä tuli ja minne oli matkalla. Mutta kun Antero kertoi, että hän taaskin oli kulkenut eksyksissä ja oikeastaan tullut tänne erehdyksestä, niin hän virkkoi:

—Hyväpä tuo, kunhan vain tulitte.

Antero vastasi:

—Eihän sillä väliä, mitenkä perille tulee, kunhan vain tulee perille.

—Sepä se. Pahempikin, jos eksyy eikä koskaan tule perille. Niitä on kahdenlaisia eksyjöitä tässä maailmassa ... semmoisia, jotka eksyksissäänkin jonnekin tulevat, ja toisia, jotka aina tulevat samaan paikkaan.

Mitä tuo mies tarkoitti? Hän katsahti merkitsevästi Anteroon, ja Antero huomasi taas, niinkuin jo ennenkin, että tällä isännällä, samoin kuin useilla muillakin heränneillä, oli katseessa jotain aina tutkivaa ja aina läpinäkevää, mutta nyt myöskin jotain ymmärtävää ja anteeksiantavaa.

—Saisiko olla yötä talossa? ja ehkä viipyäkin jonkun päivän?

—Kun vielä kysyy...

Isäntä oli melkein liikutettu: hän pyöräytti piipun luuta hampaissaan ja liikautti jalkateräänsä.

—No, johan nyt toki saapi meillä olla, niin kauan kuin vain haluttaa.
Vaan tuota—eikö vieras—totta kai matkamies—lähtekääpäs saunaan.

Kylvettyään suloisen viihdyttävän kylvyn ja istuen taas lämpimässä puolihämärässä pirtissä, jossa paitahihassillaan olevat miehet liikuskelivat kuin haamut, oli Anterosta kuin olisi kulunut mittaamaton aika siitä, mitä viimeksi oli nähnyt, elänyt ja kokenut. Raukea rauha täytti hänen mielensä, hän ei tahtonut mitään ajatella, ei mitään muistaa. Miehet juttelivat, hänestä sen suurempaa väliä pitämättä, töistä ja toimistaan. Hallaa tuntuivat pelkäävän. Jos tänäkin vuonna, niinkuin edellisenä, tulisi koko maakunnan halla, niin miero olisi useammalla turvana. Mutta he puhuivat siitä niinkuin jostain luonnollisesta ja jokapäiväisestä asiasta ja siirtyivät pian muihin. He tuntuivat jo tietävän käräjistä, jotka uhkasivat heränneitä. Ei ollut sekään heistä mikään kumma asia. Kuulosti siltä, kuin ei heidän mielestään olisi voinutkaan muuten käydä. Mutta yhtä he ihmettelivät: rovastin pojan viimepyhäistä saarnaa. Se oli luvannut iloita ja huvitella, kunhan tuo vain tapahtuu oikeassa hengessä. »Opettanut tekemään syntiä ristillisessä hengessä»—oli Paavo sanonut kirkosta tultuaan.—»Yhtenä päivänä pistetään polkaksi kirkonmäellä, toisena kirkossa saarnataan. Mitähän sekin lienee.»—»Jotain häntä on.»— »Tuleekohan siitäkin pappi?»—»Isänsä apulainen.»—Mutta oli sillä ollut joitain muitakin puheita, joista eivät kuulijat olleet käsittäneet muuta kuin että sekin puhui »herätyksestä», Suomen kansan »oikeasta» herätyksestä. Että on herättävä kansaksi. Mutta siihen se oli sotkeutunut, eikä siitä sen parempaa selvää saatu. Mutta Helander oli sanonut, että se oli koettanut puhua samaa, mitä se Kuopion koulupappi kirjoittaa, joka kuuluu olevan jumalankieltäjä.

Antero hymähti itsekseen ja hymähti itselleen. Jotain semmoistahan hän oli hänkin täällä tuonnottain touhunnut. Mutta hänestä näytti, että nämä täällä olivat sen unohtaneet.

—Hohhoo—voi, voi!—huokasi vanha emäntä ulos mennessään ja lausui Anteron mielestä tuomionsa kaikesta tuosta—lausuiko ehkä hänestäkin? Mutta ei se tuntunut nyt häntä liikuttavan, vaikka olisi niin tehnytkin.

Naisväki seurasi emäntää. Vähän päästä vetäytyivät miehetkin pois.

—Jos vierasta raukaisee, niin olisi tila aitassa.

Kun Antero isännän seuraamana meni ulos, tuulahti häntä vastaan yökylmä. Taivas oli kajakka, ja nurmi pihamaalla tuntui kankealta jalkaan. Isäntä koetteli sitä kädellään, mutta ei puhunut mitään. He seisoivat solalla, johon näkyi tyynet, pilvetöntä taivasta kuvastavat järvet. Ei lehtikään enää liikahtanut.

—Ei taida nousta sumu tänäkään yönä.

—Tuleekohan halla?

—Jos ei nouse sumu, niin vaarassa saattaa olla alemmilla mailla.

—Suojeleeko sumu hallalta? kysyi Antero.

—Suojeleehan se, jos Jumala tahtoo.

—Ei ole täällä ylhäällä kuitenkaan pelkoa?

—Harvoinpa se tänne on tullut. Mutta eipä siltä, ettei ylettäisi tännekin.—Mitähän pappilassa taas poltetaan?

Kokkomäeltä kirkon harjan takaa näkyi hulmuava tuli.

—Nousee kohtisuorana ilmaan. Ei ole tuulesta tietoa.

Isäntä meni, mutta Antero jäi vielä vähäksi aikaa tuijottamaan tulta kohti. Ne olivat Naimin kihlatulet, jotka siellä paloivat. Hän seiso siinä ja katseli, kunnes liekki alenemistaan aleni ja painui vähitellen kirkon harjan taa. Hän kääntyi pois ja meni aittaan, jonka musta ovi ammotti häntä vastaan... Mutta ihana se oli sittenkin ollut, hänen unelmansa. Että hän todella oli saanut, vaikka vain mielikuvituksessaan, semmoisen elää... Naimi istuu yliopiston juhlasalin lehterillä ja katselee alas saliin. Hän näkee minut ja nyökäyttää päätään ja kuiskaa jotain vierustoverilleen. Kai hän sanoo, että tuo on veljeni ystävä, jolla ei ollut seppeleen sitojata, niin sidoin minä sen samalla kuin veljeni seppeleen.

Kuinka ihanaa oli ollut se toivo, kuinka autuaallinen oli se aamu täällä vaaralla ja ne päivät pappilassa!

Minne minä nyt ja mitä minä nyt? Ja mitä varten? Hän mietti sitä kauan vuoteellaan valvoen yössä niin hiljaisessa, ettei risahdustakaan kuulunut. Ei nyt linnut laulaneet, ei käki kukkunut. Hänen tyhjä mielensä alkoi hiljalleen täyttyä. Ilman häntä en minä mitään voi, en mitään jaksaa. Mutta hänen kanssaan. Eikö hän ole minun? Hänen aateolentonsa on minun. Niitä on paljon, jotka eivät ole omistaneet ja ovat kuitenkin omistaneet! Elää hänessä. Kohota hänen kanssaan ylhäisimpiin taivaisiin. Jos on taivas—ja se *on*!

Virsiruno alkoi kehittyä, asettua epämääräisiksi sanoiksi. Hän hyräili sitä ajatuksissaan...

Hän häilyi kuin valoisan pilven päällä—alhaalla maassa oli pimeä— yläpuolella usvia, auringon alla, kirkkaan ja viileän, joka lämmitti kuin kevätaurinko hangelle heittäytyntä.

Kun hän aamulla heräsi, ympäröi häntä vielä kuin sama kirkkaus. Aurinko paistoi höyryäville katoille, ja varjopaikat olivat vielä valkeina kuurasta. Koko alempi maisema mäen alla oli sumussa. Sama näky kuin silloin—se oli suurenmoisen ihana!

Isäntä tuli jo pelloiltaan, katkennut olki kädessä.

—Onko halla käynyt?

—Kävi. Ylhäältä tuli tällä kertaa kylmä ja ylhäältä otti, alemma jätti. Menn'yönä oli taivaallinen halla, niinkuin sanotaan.

—Entäs sitten?

—Täytyy lähteä oravalta velkaa ottamaan.

Anteron rinta vähän vavahti. Halla? Oli yhtenä ainoana yönä vienyt kaiken elämisen, kaikki vuoden vaivannäöt. Eikä isännän kasvoissa näkyntä vähintäkään tyytymättömyyden, moitteiden tai napinan ilmausta. Hän ei raivonnut, sadatellut, ei kohottanut kättään kiroten taivasta kohti.

Ja Antero häpesi itseään.

* * * * *

Kun hän muutaman päivän perästä lähti talosta ja oli noussut veräjäpuun ylitse, virkkoi vanha emäntä

isännän kanssa hänen jälkeensä katsellen:

—Se oli nyt kuin toinen mies. Ei puhunut mitään niistä tuonnoisista tuumistaan.

—Olisiko saanut jostain piston tuntoonsa.

TAKATALVI

1.

Kontolan pappila oli asettunut talviteloilleen. Väli-ikkunat oli pantu paikoilleen, valkeat matot vaihdettu karvamattoihin, huonekalujen päältä oli riisuttu niiden valkeat peitteet, ja salin kynttiläkruunu oli vapautettu kesäisestä harsostaan. Ulkona oli milloin harmaata ja ruskeaa, märkää ja sateista, milloin kirkasta ja kolisevan kylmää. Viljat oli aikoja sitten korjattu—ne, joita halla ei ollut korjannut— puutarhamaa oli kynnetty auki, portit kannettu pois ja pistetty rakennuksen alle.

Ei ollut viimeinen kesä ollut yhtä onnistunut kuin edelliset. Sen lehdille ei ollut kirjoitettu yksinomaan iloisia muistoja, niinkuin niin usein ennen. Ruustinna suri Robertia ja oli huolissaan Lauristakin, josta hän ei ollut päässyt selvytyteen Heddan asiassa, mutta aavisti kuitenkin, ettei kaikki ollut lopussa, vaikka oli siltä näyttänyt.

Rovastia vaivasi ja painoi hänen suhteensa Helanderiin. Välit olivat kiristyneet niin, että he tapasivat toisensa vain virkatoimissa. Ja kun tuomiokapituli oli määrännyt hänet antamaan lausuntoa Handolinin ilmiannon johdosta, oli hänen täytynyt se antaa, sekä yleensä herännäisyyden leviämisestä että erittäinkin Helanderin vaikutuksesta ja esiintymisestä, eikä ollut tässä voinut salata totuutta ja olla mainitsematta siitä tavallaan kiihoittavasta ja hajoittavasta vaikutuksesta, joka hänen saarnoillaan oli ollut seurakuntaan. Eikä hän tiennyt, kuinka olisi kirjoittanut sen toisinkaan, kuin oli kirjoittanut, sillä totuushan oli sanottava. Olisi sen voinut ja olisi se ehkä pitänyt sanoa paljoa ankarammin, mutta tietysti ne tulisivat syyttämään häntä ja sanomaan, että hän kyllä olisi voinut estää juttua syntymästä, jos olisi tahtonut. Mutta vastatkoot teoistansa.

Ja oli rovastilla harmin paikka sekin, kun oli halla viime syksynä pannut hänen rukiinsa. Syy oli tietysti se, että suurin osa suota oli viljelemätön ja ojittamaton ja huokui kylmyyttä hänen saroilleen. Yksin hän ei jaksanut sitä koskaan kuivata, talonpojista ei ollut mitään apua, ja nyt oli hallituskin evännyt hänen anomansa viljelyslainan huolimatta siitä, että lanko oli tehnyt parastansa asian puolesta. Tulee vielä käymään niin, että hänenkin kaivamansa ojat vyöryvät umpeen ja koko hänen hyvä aatteensa jää toteuttamatta... Usein tahtoivat tulla mieleen nämä alakuloiset mietteet synkkinä syysiltoina. Ei ollut ketään, kenen kanssa niistä puhua. Täytyi turvautua viuluun, mutta eihän sitäkään voinut itsekseen soittaa, kun eivät tytöt halunneet säestää. Mikä lienee heilläkin ollut, eivät olleet oikein entisensä laiset.

Ei ollut kulunut kesä jättänyt tytöillekään mieluista muisteltavaa. Hannan mieli ei ollut, niinkuin ruustinna oli toivonut, vieraiden tulosta virkistynyt. Hän oli jo heti alussa vetäytynyt pois muiden seurasta ja eli omaa elämätään. Hänen ainoa ystävänsä oli Helanderin Maria. Sen kanssa hän istui sunnuntaisin heränneiden penkissä. Rovasti häntä siitä kerran moitti, pyysi häntä menemään muiden kanssa herrain penkkiin, ainakin silloin, kun äiti on kirkossa. Sen jälkeen jäi Hanna aina kotiin, kun muut menivät kirkkoon. Eikä hän enää antautunut mihinkään puheisiin niistä asioista. Ruustinna oli varma siitä, että hän ennen pitkää tulisi pukemaan päälleen heränneitten puvun.

Kaarina näytti siltä kuin hän aina olisi jotain kaivannut, ehkä surrutkin. Hänen innostuksensa kouluun oli yht'äkkiä sammunut. Kun tuli kerran siitä puhe, sanoi hän hiukan kättyisästi:—»Enhän minä sitä yksin mitenkä voi, kun ei siitä kuitenkaan kukaan muukaan välitä.»— »Kun saisit sen vain alkuun—jos kirjoittaisit sille maisteri Hagmanille ja kysyisit häneltä neuvoa?»—»Eiköhän hänellä ole muuta parempaakin tehtävää.»—»Olipa se omituista, että hän ei tullutkaan takaisin, vaikka lupasi.»—Kaarina puri poikki rihman ompeluksestaan eikä nostanut päätään.—»Tule, Naimi, niin koetetaan, sopiiko tämä nyt» sanoi hän.

Se oli Naimin hääompeluksia, ja siinä työssä kuluivat tyttöjen päivät. Se oli nyt se puuha, joka antoi pappilan naisväen elämälle hiukan ulkonaista sisältöä ja sai ruustinnankin vähäksi aikaa unohtamaan muut huolet. Kudottiin kankaita, neulottiin ja ommeltiin ja odotettiin postia.

Posti viipyi syksyllä useampia päiviä määräpäivän yli. Se voi tulla joko yöllä taikka päivällä. Ruustinnalla ei ollut mitään rauhaa. Hän teki tuon tuostakin asiaa aittoihin ja väentupaan pihan yli, kuulostaakseen rattaiden jyrinää sillalta. Sillä välin hän vähän väliä meni rovastin kamarin ikkunaan, josta lehtien karistua puista oli yhtä vapaa näköala sillalle kuin kesällä verannalta. Naimi oli yhtä levoton kuin äiti, mutta ei koettanutkaan sitä salata. Yht'äkkiä hän hyppää kankaansa takaa ja huudahtaa: »Nyt minä kuulen korvissani, että kello soi kahden virstan päässä!»—heittää vähän vaatetta ylleen ja menee sillalle, josta näkee suoraa tietä yli suuren suon toiselle mäelle, minkä taakse on nähnyt sulhasensa katoavan, hänen tästä sille liinaa vilkuttaessa. Kun hän palaa kotiin kävelyltään, näkee hän aina äitinsä seisovan ikkunassa valkoisine myssyineen.

Robertilta oli tullut vain yksi kirje sen jälkeen, kun hän lähti. Se oli Venäjän rajalta Kuusamosta, jossa hän oli astunut poron pulkkaan lähteäkseen taivaleelle Venäjän Lappia kohti. Hän ei voisi antaa itsestään tietoja ennen kuin mahdollisesti jouluksi. Mutta siitä huolimatta odotti ruustinna joka postissa kirjettä ja oli aivan varma siitä, että joku onnettomuus oli tapahtunut, kun ei kirjettä tullut. Ja tuon tuostakin hän huokasi:

—Kuka olisi voinut uskoa tätä Robertista, että vaihdapas stipendi ulkomaanmatkaa varten Lapinretkeen. Laurista, siitä ajattelemattomasta yltiöpäästä, sitä nyt vielä olisi voinut ajatella, mutta että Robert— enkä minä suinkaan ole yksin sitä kummastelemassa, kyllä monet muutkin pitävät sitä yhtä mielettömänä kuin minäkin, Helsingissäkin.

—Jos nyt täti ja setä pitävätkin, niin ei se vielä mitään merkitse— setä ja ne semmoiset.

—Kaarina, kuinka voit sinä noin puhua!

—Laurihan päinvastoin juuri kirjoittaa, että Robertin tekoa kaikkialla ihaillaan—ja juuri sentähden, että se on hänen tekonsa, joka olisi niin monella muullakin alalla voinut menestyä.

—Kuka ihailee?

—Kaikki Laurin toverit.

—Laurin toverit ... matki ruustinna.

—Mamma ei tykkää Laurin tovereista, kun yhtenä iltana söivät suuhunsa kaikki mamman Laurille laittamat eväät.

—Niin, niin naurakaa te vaan.

—Posti tuli! huudettiin ja laukku kannettiin sisään.

Naimi riennätti laukun rovastin kamariin, ja ruustinna meni jälestä. Hanna ja Kaarina jäivät istumaan ompelupöydän ääreen. He eivät odottaneet kirjeitä keneltäkään.

—Ei tullut nytkään mitään Robertilta, huokasi ruustinna takaisin tullen, mutta tässä on sinulle, Kaarina, Laurilta.

Kädet helmassa jäi ruustinna avutonna istumaan.

—Saihan mammakin, keneltä se on?

—Tädiltä se vain on.

—Miksei mamma lue?

—Ehdinhän minä sen vielä—mitä Lauri kirjoittaa?

Kaarina luki:

—»Sano mammalle, että niinkuin hänelle jo kirjoitin, niin hänen ihanat evänsä jo ensi iltana pantiin parempiin suihin. Mamma saa olla ylpeä siitä—»

—Jaa, jaa—

—»—ylpeä siitä, että hänen ruoka-arkkunsuunsa ääressä hänen rakas poikansa sai solmita tuttavuuksia elämänsä iäksi ja että sinä iltana tehtiin suuria päätöksiä isänmaan ja Suomen kansan hyväksi. Saatte vielä kuulla asioita, jotka tulevat teitä innostuttamaan yhtä paljon kuin mekin olemme niistä

innostuneet. Me aiomme myöskin toimia jotain, vaikkemme vielä ole aivan selvillä siitä, mitä ja kuinka. Mutta kaikki me olemme yhtä varmat siitä, mistä isänmaan onni on etsittävä ja kuka sen on pelastava ja mistä sen pelastus on tuleva. Ja eikö ole ihme, että sama innostus, sama aate on meitä toisistamme tietämättä eri tahoilla samalla tavalla innostuttanut. Snellman on sankarimme, Saima on lippumme, tulisoihtumme, joka edellämme kulkee luvattuun maahan, minkä olemme pian omin silminemme näkevät. Muut ovat vain lukeneet, mitä hän on *kirjoittanut*, mutta me olemme hänet *nähneet* ja *kuulleet* hänen aatteensa hänen omasta suustansa.»

—Onpa se nyt koko onni, josta kannattaa kehua, sanoi ruustinna.

Kaarina lakkasi hetkeksi, mutta jatkoi sitten:

—»Antero oli myöskin siellä muutamien vanhempien toveriensä kanssa. Hän ehkä muuttaa minun luokseni asumaan, kun minulla on suuri huone—»

—Se nyt olisi hyvä, sanoi ruustinna.

—»Muuten ei Antero enää ole aivan sama mies kuin viime kesänä meillä. Hänessä on tapahtunut silmiinpistävä muutos. Hän on ikäänkuin alakuloisempi ja totisempi ja näyttää oikeastaan sangen vähän välittävän muusta kuin luvuistaan. Hän on ruvennut tutkimaan varsinkin filosofiaa, ja niin aion minäkin. Meidän täytyy tuntea Hegelimme. En tiedä muuten vielä, minkä aineen valitsen pääaineekseni, mutta siitä minä nyt kuitenkin olen selvillä, että minusta ei ole papiksi.»

—Sen minä sanoin hänelle jo kesällä sen epäonnistuneen saarnan jälkeen, sanoi Hanna.

—Miksei Laurista voisi tulla pappi yhtä hyvin kuin kenestä hyvänsä? sanoi ruustinna.

Rovasti tuli sisään, kädessä virallisen näköinen kirjeenkuori.

—Mikä se on? kysyi ruustinna.

—Siinä se nyt on tuomiokapitulin määräys.

—Tuleeko siitä sittenkin juttu?

—Siltä näyttää. Mutta emme huoli siitä puhua.

Hanna oli nostanut päänsä ompeluksesta ja luonut pitkän katseen isäänsä.

—Mitäs täti kirjoittaa? kysyi Kaarina.

—Ah niin,—ruustinna oli unohtanut sylinsä sisarensa kirjeen.

Professorska kirjoitti tarkemmin heidän paluumatkastaan Helsinkiin. Kuopiossa he olivat olleet kutsutut kuvernöörin luo—pidot olivat nähtävästi olleet juuri heitä varten—ja siellä oli ollut koolla koko kaupungin noblessi, paitsi Snellman. Sitä oli selitetty monella tavalla, mutta se oli hyvin ansaittu mielenosoitus sen jälkeen, mitä Saima on katsonut sopivaksi kirjoittaa eräässä artikkelissa »Man af heder». »Hän riistää kunnian ja maineen niiltä, jotka tunnollisesti täyttävät Hänen Majesteettinsa korkeita käskyjä. Teillä kun on Saima, niin olette luultavasti lukeneet tuon pamfletin. Se on kuulumatonta. Kuvernööri on kuitenkin mies, joka asettuu yläpuolelle semmoista, mikäli se *häntä* koskee. Ei sanallakaan hän ilmaissut mitään loukkautumista. Meillä oli asiasta kuitenkin semmoinen ikävyys, että Thure ja Lauri eivät tulleet kutsuihin, vaan olivat menneet siksi illaksi Snellmanin luo. Kuvernööri ei antanut mitään huomata, mutta kuvernöörskä ei voinut olla siihen viittaamatta. Se olikin mitä suurinta epäkohteliaisuutta ja tahdittomuutta. Apropos Thure, niin tiedätkö, että hän meidän paheksumisestamme huolimatta ei ole ruvennut juristiksi, vaan kirjoittautunut historiallis-kielitieteelliseen tiedekuntaan voidakseen muka paremmin antautua »ihanteiden» palvelukseen ja päästäkseen menemästä Pietariin, jossa hänellä olisi ollut varma tulevaisuus. Anette tukee häntä tässä päätöksessä, ja yhdessä ne nyt ovat ruvenneet lukemaan suomea. Ne ovat nyt kaikki nuoret kuin missä kuumeessa sen suomenkielensä kanssa.»

»Tämä nyt ei kuitenkaan olisi mitään, mutta se, mikä kaikkia yliopiston opettajia mitä suurimmassa määrin huolettaa, on, että ylioppilasnuorisossa on yhä selvemmin alkanut ilmetä henki, josta, jos se pääsee kehittymään ja ajattelemattomiin tekoihin puhkeamaan, voi olla mitä arveluttavimpia seurauksia ei ainoastaan yliopistolle, vaan myöskin koko maalle. Ei ole epäilystäkään siitä, että mitä oppositsionia ilmaantuukaan, se asetetaan yhteyteen Saiman kiihoituksen kanssa, eikä suinkaan syyttä. Se on sitä enemmän anteeksiantamatonta, kun relatsioonit tätä nykyä ovat niin hyvät, kuin ne suinkin voivat olla, ja ruhtinas on maallemme erittäin suosiollinen.»

Kaarina, joka oli jatkanut Laurin kirjeen lukemista, huudahti yht'äkkiä:

—Se ei voi olla mahdollista!—»Täällä huhutaan, että Saimaa olisi uhattu tai että Snellman ystäviensä kautta olisi saanut ylhäiseltä taholta neuvon, että ellei hän vedä kynsiänsä sisään, sekä kynnet että kädetkin voivat olla vaarassa. Me emme täällä kuitenkaan vielä ota sitä uskoaksemme. Mutta jos se toteutuisi, niin kyllä ainakin minä—ja samaa mieltä ovat muutkin—aavistan, miltä taholta se tulee. No, ei siitä sen enempää, etkä saa kertoa kenellekään asiasta. Sen kuitenkin tietäkööt, että Snellmanilla on nuorison kaikki sympatiat puolellaan ja että mitä nuoriso tahtoo, sitä tahtoo Jumalakin.»

—So, so, madalla ääntäsi, poikani, sanoi rovasti, mutta lisäsi sitten hetken aikaa keinutuolissa heiluttuaan:

—Olisipa se suuri vahinko, jos niin kävisi, ettei Saima enää saisi ilmestyä.

Mutta ruustinna huokasi sukankutimeensa tarttuen:

—Missähän Robert-parkakin lienee?

—Ehkä ajaa karettelee Lapin tuntureita revontulten leimutessa.

—Taikka lepää sairaana hatarassa lapinkodassa.—Eikö Lauri enää muuta kirjoita?

—Ei muuta kuin terveisiä paljon kaikille Laurilta itseltään ja Anterolta.

Oli siinä kuitenkin sivun laidassa omakätinen tervehdys Anterolta, jota Kaarina ei lukenut: »Ettehän vain jätä kouluaatettanne, vaikka minä olin niin epäkohtelias, etten tullut takaisin, niinkuin lupasin. Mutta osaattehan te saada sen kuntoon yhtä hyvin ilman minuakin. Tarvitseekohan siellä aluksi opettaa muuta kuin sisälukua ja kirjoitusta.»

* * * * *

Kului taas pitkät päivät ja viikot, ja postin odotus jatkui. Oli tullut talvi, ja nyt saapui posti aikanaan.

Tuli taas kirje Laurilta, joka yhteisesti luettiin.

Hän kirjoitti, että heidän seuransa oli nyt muodostunut, vaikkei aivan niin suureksi ja laajaksi kuin olivat sitä ensin ajatelleet. »Olimme ensin koettaneet herättää kansallista innostusta osakunnassa kaikkien toverien piirissä, mutta siellä on niin paljon sellaista vetelää ja välinpitämätöntä väkeä, ettei heistä ole ollut muuta kuin kiusaa. Ei heillä ole muuta innostuksen aihetta joutohetkinään kuin kortit ja totilasit. Kun kurkiparvi pyrkii korkeuteen, niin ei se ota variksia mukaansa. On hauskeempaa ja hyödyllisempää pohtia asioita ja niistä innostua ensin ahtaammassa piirissä. Meidän salimme on nyt se paikka, johon kerta viikossa yhdyimme aatteita vaihtamaan ja mielipiteitä selvittelemään. Viime kokouksessa venttileerasimme teesiä: »Onko mahdollista, että Suomi koskaan voi tulla suomalaiseksi?» Kaikki olivat sitä mieltä, että voi, mutta siitä, kuinka ja milloin, syntyi eri mieliä. Toiset olivat sitä mieltä, että kansamme suomalaistuminen on mahdollinen jo sen ollessa riippuvainen muista valtioista, jota vastoin toiset katsoivat itsenäisyyttä suomalaistumisen välttämättömäksi ehdoksi.—Eräässä kokouksessa teki Thure esityksen, joka heti saavutti kaikkien yksimielisen kannatuksen. Jos siitä tulee tosi, ja miksei tulisi, niin voitte te työtökin olla meille ylioppilaille avullisina asian edistämässä. Thure ehdotti, että rupeaisimme julkaisemaan »lukemisia kansan hyödyksi», joissa kansantajuisessa muodossa esitettäisiin kaikenlaisia hyviä asioita ja tietoja. Thure meni vielä edemmä ja olisi tahtonut, että heti ruvettaisiin kääntämään maailmankirjallisuuden mestariteoksia suomenkielelle. Hän sanoi, että vain kaikkein paras on tarpeeksi hyvää kansalle. »Jos minä osaisin suomea, niin minä heti paikalla suomentaisin Wilhelm Teliin», sanoi hän. Me muut olimme sitä mieltä, ettei tämmöisiin yrityksiin voitaisi vielä ryhtyä, mutta hän sanoi, että hän ryhtyy, kunhan oppii kielen, ja hän oppii. Hän luulee, ja voi hän olla oikeassakin, että semmoiset suurten nerojen teokset herättäisivät äärettömästi kansan lukuhaluja, ja voipi niin ollakin. Hän oli siitä vähän vain kiusataksensa puhunut isälleen, ja se oli aivan kauhistunut ja huutanut, että sehän on hurjuutta, hurjuutta!»

»Antero on yhä enemmän uppoutunut filosofiaansa, mutta minä luulen, että hän samalla kaikessa hiljaisuudessa palvelee myöskin runottaria. Minä näin hänen pöytälaatikossaan vihon, jossa oli suunnitelmia useihin runoihin. Kuulkaa, onhan teillä siellä se hänen kesällinen runonsa, se olisi sopiva lukea jossain meidän iltamassa, mutta hän ei löydä sitä papereistaan. Jos se on teillä tallella, niin lähettäkää siitä kopio. Siihen voisi vaikka sepittää sävelen ja laulaa sitä.»

—Sinähän otit sen minulta, Kaarina, kai se on sinulla? kysyi Naimi.

—Kyllä kai.

»Risto Tolonen on jättänyt historialliset tutkimuksensa ja ruvennut lukemaan juridiikkaa. Hän on kyllä meidän miehiämme, mutta emme hänestä oikein pidä, sillä paitsi hänen pientä narrimaisuuttaan on

hänessä jotakin kylmää, terävää ja itsestä, eikä hän koskaan innostu, mutta rautaa ja lujuuutta siinä pojassa on. Hän vastasi purevasti eräälle aatelisherralle, joka kysyi, miksei hän ole vaihtanut rumaa nimeään kauniimpaan: »Minun nimeni on yhtä vanhaa aatelia kuin herrankin».— »Aatelia?»—»Niin, Suomen kansan vanhinta aatelia, ei sitä saksalaista »von»-aatelia, joka on saanut aateluitensa palkkioksi veritöistään vierailta mailla, vaan sitä ikivanhaa suomalaista »-nen»-aatelia, joka on rauhallisella työllä perannut Suomen siksi, mikä se on.»—»Mutta se kuuluu niin rumalta.»—»Se on ainakin yhtä kaunis kuin Sianpää tai Härkäpää. Tolosilta kyllä puuttuu vielä heidän kilpensä ritarihuoneen seinällä, mutta malttakaa, kyllä se kerran vielä sinnekin ripustetaan, ja kerran on tämä Risto Tolonen vielä istuva senaatissa, jonne hän on kohoava kansan hartioilla.»

—Kyllä kai, ne on niitä hullutuksiaan ne ... naurahti rovasti.

—Ei siis nytkään tullut kirjettä Robertilta, huokasi ruustinna.

* * * * *

On satanut pysyvän lumen, ja posti alkaa saapua ennenkuin sitä arvataan odottaakaan. Ruustinna on eräänä päivänä Kaarinan kanssa vanhassa tuvassa vehnäsiä leipomassa. Valkoinen niskaan solmittu liina päässä ja valkoinen esiliina edessä puuhaa hän pöydän ja uunin väliä. Rovasti tulee sisään, lähestyy ruustinnaa, joka on työntämässä peltejä uuniin. Kaarina odottaa hänen takanaan leipälapio kädessä. Samalla kun rovasti taputtelee ruustinnaa hartioille, laskee hän salaa kirjeen lapiolle. Ruustinna tarttuu lapioon ja aikoo työntää sen uuniin, kun huomaa kirjeen.

—Elähän sentään pane Robertin kirjettä paistumaan.

Ruustinna lyykähtää penkille, ja käsi vapisee niin, ettei tahdo saada kuorta rikki.

Kirje on päivätty Inarissa, se ei ole viipynyt matkalla kuin kuukauden, se on tullut poromiesten mukana Ouluun. Robert ei puhu mitään itsestään, sanoo vain, että hän on ollut oloihin nähden hyvissä voimissa. Sitä enemmän puhuu hän matkoistaan, kertoo seikkailuistaan, mutta ennen kaikkea työnsä tuloksista. Hän kulkee kuin löytöretkellä vieraisissa maissa, missä joka askeleella jotain uutta ja ihmeellistä häntä odottaa. Joka päivä kohoo hän yhä ylemmä, joka hetki avartuvat hänen näköalansa. Hän on tullut siihen huomioon, että kielen tutkimus ei ole ainoastaan kielen tutkimusta, mutta myöskin historian. Se on hänelle vielä hyvin hämärää, mutta hän aavistaa kuitenkin jo, että suomalaiset heimot ovat kieliinsä ja murteisiinsa painaneet jälkiä kulttuurinsa kulusta... Ja monta muutakin uutta aatetta hän on saanut ja tahtoo niitä tutkimuksillansa valaista. Ja hän on niin innostunut, että ruustinnakin lämpenee etupäässä siksi, että tästä mielialasta päättäen Robert on terve, sillä jos ei olisi, ei hän voisi noin innostua.—»Kyllähän te vastustitte, kun minä lähdin, ja kyllä minä sen ymmärrän, mutta elkkä, rakkaat, kaihit vanhemmat, enää olko pahoillanne. Tieto siitä, että seuraatte minua ja minun työtäni myötätuntoisuudella, antaisi minulle uutta intoa ja uutta voimaa—ja ennen kaikkea, huomaa se, rakas mamma, pitäisi minua terveenä ja vastustuskykyisenä kaikissa uhkaavissa vaaroissa.»

—Enhän minä—, mutta kyynelleet estävät häntä sen enempää sanomasta.

Oli tullut usein kirjeitä Helsingistä, Laurilta tytöille, professorskalta ruustinnalle.

Lauri kirjoitti:

»Nyt se on tapahtunut, Saima on lakkautettu. Tekoa niin katalaa ei historia tunne. Suu on tukittu siltä ainoalta, joka uskalsi ja voi julistaa totuuden niille, joiden tarvitsi sitä kuulla. Tämän mustan teon tekee vielä mustemmaksi se, että se, vaikka sitä kyllä väitetäänkin vääräksi, aivan varmaan on kotimaisten miesten työtä tai ainakin heidän alkuunpanoan. Saimme juuri kuulla sen ollessamme koolla tavallisessa viikkokokouksessamme meidän luonamme. Emme vielä tiedä, mitä sen johdosta tulemme tekemään, mutta perästä kuuluu, sanoi torventekijä. Vaikkei siitä vielä olekaan varmuutta, niin en minä omasta puolestani ollenkaan enää epäile, että herra Hartmannilla on riepunsa tässä pyykissä. Minusta näyttää, että Thurekin sitä luulee, vaikken tietysti ole tahtonut sitä häneltä kysyä. Hänen päässään ne kaikki muutkin vehkeet punotaan. Hänen vaikutustaan se on, että kaikki etevät kyvyt syrjäytetään yliopistosta. Hän pyrkii itsevaltiaaksi konsistoriossa. Kaikin tavoin koettaa hän rajoittaa ylioppilaiden oikeuksia. Nyt ei saisi enää pitää serenadejakaan. Kun me osakunnassa tahdoimme ottaa esille suomenkielen asian, niin kielsi hän inspehtorin vallalla siitä keskustelun. Se oli muka politiikkaa, ja ylioppilaiden ei ole lupa—eikä tarviskaan—sekaantua politiikkaan. Minä ja kaikki meikäläiset tahdoimme panna vastalauseen pöytäkirjaan, mutta sitä ei sallittu. Minua hävettää, että olen hänen sukulaisensa, mutta minä olen ylpeä siitä, että hän näyttää sietävän minua yhtä vähän kuin minä häntä. Tavalla tai toisella aiomme osoittaa, että häntä halveksimme, tätä kätyriä ja häntyriä. Ei, se on niin hävytöntä, että kun ajattelenkin sitä—Saima lakkautettu!—niin käteni vapisee vihasta. Mutta oli miten oli. »Det går ett rop från norr tili söder, att världen hör de fria tili.» [Käy huuto pohjolasta etelään, että maa on vapaiden.]—Teidän ei tarvitse näyttää tätä kirjettä papalle—»

—Ai...

* * * * *

Professorska kirjoitti, että ylioppilaspiireissä oli alkanut ilmaantua yhä suurempaa levottomutta. Haettiin milloin mistäkin aihetta päästä esimiehien kimppuun. Lauri oli osakunnan kokouksessa esiintynyt sängen sopimattomasti Hartmania vastaan. Se on se radikaalinen Snellmanin lietsoma henki, joka nyt leviää kaikkialle riehumaan. Hän ei ole mistään varoituksista ja pyynnöistä, ei edes parhaimpien ystävänsäkään, mitään välittänyt. »Minä luulen, että on onni maalle, että hänen nyt täytyy vaieta, vaikken tietystikään voi olla valittamatta, että sen täytyi näin tapahtua. Mutta onhan hänen oma syynsä, että tähän keinoon on pitänyt ryhtyä. Yhden miehen itsepäisyyden, maltittomuuden ja suuruudenhulluuden vuoksi ei saa koko maata saattaa vaaraan. Ei mitään pelätä Pietarissa niin kuin auktoriteettien halventamista ja loukkaamista. Hänen majesteettinsa näkee jokaisessa moitteessa viranomaisia kohtaan moitteen omaa korkeaa persoonaansa kohtaan. Eikä Pietariin kuulu muu kuin moite ja tyytymättömyys. Pieninkin aivastus Helsingissä on kanuunanlaukaus Pietarissa. Niin kauan kuin olemme rauhalliset, saamme olla rauhassa ja lakiemme ja traditsioniemme suojassa kehittyä, mutta kaikki uusi, kaikki ryntäileminen on meille mitä turmiollisinta. Tätä eivät nuoret yltiöpäät joko käsitä tai tahdo käsittää, ja valitettavasti on yhtä lyhytnäköisiä ja yhtä epäpoliittillisiä vanhempiakin miehiä liittynyt oppositioon, jolla muuten ei ole mitään varmaa vaatimusta, mutta vain kirjoittaa ja puhuu. Toivokaamme, että tämä kiihko pysyy sanoissa ja seinäin sisäisissä väittelyissä. Ei kuitenkaan ole täysinä takeita siitä, että näin tulee tapahtumaan. Mutta jos täällä tätä nykyä ryhdytään epäjärjestyksiin kuinka pieniin tahansa, niin olemme myydyt. Suokaa, hyvät ystävät, anteeksi, mutta minun täytyy pyytää teiltä jotain, jota en tekisi, ellei Hartman olisi minua siihen kehoittanut. Kirjoittakaa, sekä sinä että Olai, Laurille ja varoittakaa häntä. Hän on, minun täytyy sanoa se suoraan, pahimpia yltiöpäitä. On saatu selville, että hänen ja hänen asuntotoverinsa Hagmanin luona on kaiken levottomuuden pesäpaikka. Thure kuuluu hänkin heihin. Heitä olisi välttämättä kehoitettava pysymään rauhallisina. Hyvä olisi, jos tytötkin kirjoittaisivat heille, sillä nuoret kuulevat aina mieluummin toisiansa kuin meitä vanhoja.»

—En ainakaan minä mitään kirjoita, sanoi Naimi.

—En minäkään, säesti Kaarina.

—Pojat kyllä itse parhaiten tietävät, mitä tekevät.

—Se vielä puuttuisi, että me ... ei ikänä!

—»P. S.—Hartman pyytää minua vielä sanomaan, että tulossa oleva oikeusjuttu oli oikealla ajalla aloitettu. Korkeimmassa paikassa ei katsota suosiollisin silmin uusia suuntia kirkonkaan alalla, ja on kuulunut, että tässäkin liikkeessä jo on alettu vainuta jotain valtiollista. Pidetäänhän salaisia kokouksia metsissä ja taivasalla. Jos semmoinen puhe kuin Helanderin viime juhannuksena, jossa yliopistoa syytetään turmeluksen pesäksi ja piispoja jumalankieltäjiksi, tulisi tunnetuksi ennenkuin sen johdosta on ryhdytty tarpeellisiin toimiin, niin voisi siitä asianomaiselle tuomiokapitulille olla pahojakin ikävyyksiä. On sentähden tärkeää, että lain ja järjestyksen valvojat voivat osoittaa, ettei semmoista suinkaan tapahdu heidän suostumuksellaan.»

Ei puhuttu hetken aikaan mitään.

—On minusta nyt kuitenkin niin, kuin he näkisivät aaveita keskellä päivää siellä Helsingissä, sanoi ruustinna.

—Niin on vähän minustakin, sanoi rovasti kävellen edestakaisin.

Kun tytöt illallisen jälkeen olivat vetäytyneet kamariinsa, sanoi ruustinna rovastille:

—Luuletko, että se todella on Hartmanin syy?

—Eihän tiedä. En vielä oikein uskoisi.—Vaikka kyllähän hänen mielipiteensä jo kesällä hyvin menivät siihen suuntaan.

* * * * *

Mutta Naimi ja Kaarina olivat heti varmat siitä, että oli niinkuin Lauri oli kirjoittanut. Naimin suu suippeni, ja hänen huulensa huippenivat, ja hänen silmänsä saivat terävän ilmeen, kun hän virkkoi:

—Jos niin on, niin en tiedä, mitä minun on ajattelemisen.

—Minusta tuntuu kuin en minä tämän jälkeen voisi lukea heitä sukulaisikseni.

—Ketä?

—Setää ja tättiä tietysti.

—Nyt te vasta, sanoi Hanna. Minun puolestani on se sukulaisuus jo kauan sitten ollut rikottu, siitä saakka kun setä alkoi yllyttää pappaa heränneitä vastaan, ja nyt se näkyy, mitä he oikein ovat.

—Mutta miksi ovat ihmiset sellaisia? huudahti Naimi heittäen vaatteensa menemään.

—Siksi, että ovat jumalattomia.

—Minä näin papan silmistä, sanoi Kaarina,—ettei hän, vaikkei mitään virkkanutkaan, hyväksynyt tädin kirjettä.

* * * * *

Rovasti istui sinä iltana kauan kamarissaan ja mietti, pitäisikö hänen kirjoittaa siitä, mistä käly oli kehoittanut. Hänen kai täytyi tehdä se, koska sitä siellä niin tarpeelliseksi katsottiin. Hänen oli yleensä vaikea ketään nuhdella ja torua, ja tässä asiassa oli se sitä vaikeampaa, kun Lauri pohjaltaan luultavasti oli oikeassa. Saiman lakkauttamista ei voinut mitenkään puolustaa, ei edes isänmaan edun kannalta. Onhan niillä olemassa sensuuri. Ja kuka tietää, mitä yksityisen vihan ja koston vaikuttimia tuon toimenpiteen alla piilee? Onhan ymmärrettävää, että se suututtaa ja kiihottaa nuorisoa semmoinen. Se on loukkaus heidän parhaita ihanteitaan kohtaan. Heitä täytyy kunnioittaa siitä, etteivät ota loukkausta äänettöminä vastaan.— »Niinkuin minä otin», tuli hän väkisin sanoneeksi itselleen. Se oli hänen elämänsä ainainen varjo, ettei oltu aikoinaan tehty mitään Arwidssonin puolesta. Hän, joka niin paljon uskalsi ja uhrasi, ei saanut mitään osoitusta myötätuntoisuudesta, vaikka sitä oli paljon olemassa. Ei sitä hänelle millään tavalla osoitettu. Rovasti koetti puolustaa itseään nyt niinkuin niin monta kertaa ennenkin sillä, että hän ei ollut Turussa siihen aikaan, mutta ääni sanoi aina, että siihen oli muitakin syitä. Hän oli vasta mennyt naimisiin, ja hän odotti nimitystään dosentiksi. Ja kun eivät muutkaan, mikäli hän tiesi ... olisivat aloittaneet, kyllä hän olisi liittynyt. Mutta mitä olisi millään mielenosoituksella voitettu? Olisi silloisissa oloissa ollut mahdoton löytää sopivaa tapaa, josta ei olisi ollut vaaraa... Nyt oli nuorilla sama edessä... Tehköt mitä tekevät, en minä pane lusikkaani siihen soppaan...

Mutta mitä tekevätkin, se täytyy tietysti kuitenkin tehdä sopivalla tavalla... Ja *siitä* hän kyllä voisi heille kirjoittaa.—Ja rovasti ihastui tästä aatteestaan niin, että pani nopeasti piippunsa syrjään ja tarttui kynäänsä.

Ensin pieni esipuhe siitä, että ylioppilaan päätehtävä ei ole politikoiminen, vaan opintojen harjoittaminen. Ei kuitenkaan voi kieltää, että esiintyy tapahtumia, joihin nähden ylioppilaskin tuntee tarvetta määrätä kantansa ja joista nuoriso ei voi olla lausumatta mielipidettään. Se on sen oikeus. Mutta on kuitenkin muistettava, että oikeus ei päästä velvollisuudesta. Jokaisella akateemisella kansalaisella on oikeus arvostella esimiehensä mielipiteitä ja toimia, mutta hänen velvollisuutensa vaatii samalla, että arvostelu ei tapahdu sopimattomalla, kaikkein vähimmin millään loukkaavalla tavalla. »Sinun kirjeesi hengestä näkyy, että teillä on mielessänne joku protesti, demonstratsioni tai semmoinen. Jättäkää se kuitenkin tekemättä. Tahtoisin mitä vakavimmin varoittaa semmoisiin ryhtymästä, koska laki ja hyvä tapa sen kieltävät. On myöskin ja ennen kaikkea muistettava, ettei vielä ole mitenkään todistettu, että henkilö, jota epäilet, olisi ollut vaikuttamassa Saiman lakkauttamiseen. Mutta vaikka olisikin totta, mitä epäilette, niin olisi vähänkin huomattavampi mielenosoitus suuri onnettomuus maallemme. Koston kärki mielenosoituksen johdosta käännettäisiin meille epäsuopealla taholla kokonaan toisaanne, ei ylemmä eikä alemma kuin itseensä yliopistoon. Siitä voisi olla arvaamattomia seurauksia myöskin juuri sille asialle, joka teitä ja, sanon sen peittelemättä, myöskin minua innostuttaa. Jos minä olisin teidän sijassanne, niin jättäisin kaikki antipatian ilmaukset sikseen ja suuntaisin sen sijaan sympatiani häntä kohtaan, joka on joutunut kärsimään, joko adressin tai hänen kunniaukseen toimeenpannun akateemisen juhlan muodossa. Itsestään kohdistuisi Snellmanille annettu tunnustus moitteeksi noille toisille, keitä sitten lienevätkin.»

»Lopuksi tahtoisin, rakas poikani, laskea sydämellesi vielä yhden asian. Sinun isäsi on entinen yliopiston opettaja, ja meidän nimellämme on vanha, hyvä kaiku maassa. Joukko virkamiehiä, kaikkein korkeimpiakin, professoreita, senaattoreita y.m. on sitä kantanut. Meidän suvustamme ei kukaan, ellemme ota lukuun setä Jaakkoa, ole sitä himmentänyt. En tiedä, kuinka minun poikani tulevat sille kunniaa tuottamaan. Ainakin minä Robertista ja sinusta tahdon toivoa, että tulette pitämään kilpemme kirkkaana. Tämän kaiken sanon minä sentähden, että jos sinä jollakulla tavalla liiasta innostuksesta, ajattelemattomuudesta tai jostain sentapaisesta joutuisit tekemisiin pedellien ja yliopiston kurinpitokomitean kanssa, sinä et voisi tuottaa suurempaa surua ja mielihahaa isällesi.»

Rovasti luki kirjeensä läpi ja oli siihen tyytyväinen. Hän oli lämminnyt, pitänyt kuin pienen puheen

vanhaan totuttuun tapaan nuorisolle. Saattaahan olla, että tämä kaikki nyt on turhaa hälytystä ja ettei ole aihetta mihinkään pelkoon. Mutta oli hän kuitenkin hyvillään, että oli tarjoutunut tilaisuus sanoa sana nuorisolle sen oikeuksista ja velvollisuuksista.

2.

Oli kuutamoinen sunnuntai-ilta. Rovasti ja tytöt, Kaarina ja Naimi, palasivat kävelyiltä, jonka olivat tehneet sillalle postia vastaan. Kun ei sitä kuulunut, poikkesivat he vielä kirkolle, nousivat sieltä kokkomäelle, jonka poikki talvitie kulki Korpivaaraan. Nämä kävelyt, joille rovasti heitä joskus pyysi, olivat tytöille erityisen viehättäviä ja mieluisia. Isä oli silloin aina tavallistakin herttaisempi ja puheliaampi, ja pitäen häntä kumpainkin käsipuolesta pääsivät he häntä likemmä kuin muulloin. Ukko kertoi heille muistoistaan, entisistä ystävistään, ylioppilasojoistaan, kuinka oli haaveiltu, toivottu ja petyttykin. He saivat hänet kertomaan, kuinka hän oli tutustunut äitiin—ollessaan kotiopettajana hänen hienossa perheessään Turussa—kuinka olivat tulleet tänne erämaahan, hänen entiseen kotiseutuunsa, miten oli täällä ensi aikoina eletty—kertoi kovista halla- ja nälkävuosista, kuinka oli hänkin koettanut kansaa herättää ja saanutkin lukutaidon sille kannalle, ettei nyt ollut montakaan ripillä käymätöntä. Mutta paljonhan oli jäänyt aikaan saamatta, mitä olisi ollut aikaan saatava. Maantien oli hän hommannut, mutta ei saanut kiitosta siitä ainakaan alussa. Ja koskia oli perkkauttanut, niin että Kontokoskestakin nyt voi päästä kuka hyvänsä, kun siihen ennen hukkui joka vuosi monta veneellistä. Ja kertoi rovasti haaveistaan, jotka eivät olleet toteutuneet, eikä tiedä, toteutuisivatko milloinkaan: kanavista, joita olisi tännekin saatava. Nyt rakennetaan Saimaan kanavaa, mutta sitten vasta sen merkitys olisi oleva täydellinen, kun latvavesistöt täältä ja muualta paikallisten pienempien kanavain avulla siihen yhdistettäisiin. Se olisi aikaa se, kun tässäkin Kontokoskessa olisi kanava ja ylempänä myös ja merijahdit pääsisivät uimaan aina Korpivaaraan ja siitäkin sivu! Saataisiin alas tervat, talit, mastopuut, ja takaisin tullessa tuotaisiin viljaa Pietarista, ja voitaisiin perustaa rautatehtaita ja käyttää hyväksi meidän järviemme malmirikkautta. Uusia elinkeinoja sillä tavalla synnytetäisiin. Niin, niin, ne on niitä kuutamotuuniamia, niistäkin voi, lapsikullat, kuutamossa haaveksia, eikä vain sulhon suloisista silmistä...

Tytöistä oli erityisen mieluista, että isä kaikesta tästä heille kertoi, että siten piti heitä kuin vertaisinaan, niinkuin poikia. He voivat näillä kävelyillä olla hänen kanssaan vapaita ja avonaisia, ja heitä ilahutti varsinkin se, kun näkivät, kuinka suurta iloa ja tyydytystä heidän harras kuuntelemisensä tuotti isälle nyt, kun ei ollut kenen muunkaan kanssa puhella lempiaineistaan... Ja hän oli palkkioksi siitä heidän kanssaan leikillinen, kertoi kaskuja, teki pientä pilaa tai heltyi ja taputti heidän poskiaa ja hyväili heidän käsiään.

—Jaa, jaa, elämällä on surunsa, mutta sillä on ilonsakin. Pääasia on, että ihminen ainakin joskus koettaa nähdä kaikki kauniissa valossa. Tällaisena ihanana iltana se joskus onnistuukin.

He olivat tulossa takaisin pappilan pihalle, astellen kuutamosta koivukujaa, jossa puut seisoivat suurina huurusta kuin kesällä lehdistä, mutta kuitenkin läpikuultavina kuin kristallikruunut.

—Kylläpä tämä on kaunista! sanoi Kaarina.

—Voi, voi! huokasi Naimi. Täytyykö minun todellakin jättää tämä kaikki?

—Vesille venosen mieli tervaksiltakin teloilta, neidon nuoren miehelähän kullaisestakin kodista.

—Ei, ei, minä en tahdo täältä minnekään.

—Etpä suinkaan, vaan annat väkisin viedä itsesi.

—Jos Björn olisi edes pappi, että olisi voinut tulla tänne apulaiseksi.

—Ei puhuta apulaisista, ei niistä ainakaan meillä ole suurta iloa ollut, huokasi rovasti.

—Niin, ei, virkkoi Naimi kuin katuen.

Hetken päästä sanoi Kaarina:

—Onkohan Hanna taaskin mennyt Honkaniemeen?

—Hanna-parka, sanoi rovasti.—Tytöt, meidän täytyy päättää yksi asia: jättää Hanna rauhaan. Minusta mamma vähän liiaksi näyttää hänelle pahaa mieltään eikä malta olla moittimatta ja pistelemättä. Mutta se yhä vain vieroittaa häntä meistä muista.

—En minä sitä oikeastaan ollenkaan kummastele, sanoi Kaarina.

—Toivotaan, että se vielä sittenkin menee ohi ja että hän ainakin joskus voi katsoa maailmaa yhtä valoisin silmin kuin mekin näin— tämmöisinä ihanina iltoina.

—En minä luule, että hän koskaan luopuu siitä, mistä kerran on lohdutuksensa löytänyt.

Kaarinan ääni oli värähtänyt. He pysähtyivät pihamaalle. Koko talo seiso i siinä huurteisten koivujen ympäröimänä.

—Tuskin on maailmassa mitään niin kaunista, niin haaveellisen yliluonnollista, kuin tämmöinen talvinen näky, sanoi rovasti pysähtyen portille. Se on kuin aatetta ilman sanoja, sisältöä ilman muotoa, se on kuin kiteytynyttä musiikkia. Se on vaiti, ja kuitenkin se soipi.

—Miksei sinusta ole tullut runoilijaa, pappa?

—Etkö luule, että minulla kaiken muun ohella on ollut sekin heikkous— nuoruudessani. Parani siitä taudista kuitenkin verrattain pian. Mutta nyt tahdoin vain sanoa, että tässä tämmöisessä illassa, samalla kuin siinä on jotain sanomattoman ihanaa, on aina aavistusta jostain surullisesta, jopa jostain uhkaavasta onnettomuudestakin.

—Mistä se tulee?

—Kuka voi selittää mielialojen ja aavistusten tiet? Minä luulen, että ne lähettää meille Jumala. Ne ovat hänen enkelejänsä, jotka näkymättömin käsin koskettavat meissä kieliä, joita emme voi itse soittaa. Suurilla runoilijoillakin on se lahja.

—Minusta tuntuu ihan, kuin olisi jo joului, ja kohtahan se onkin, sanoi Naimi.—Pappa, saako Lauri tulla jouluksi kotiin, vaikka onkin niin pitkä matka? Kun nyt on minun viimeinen jouluni. Ehkä tulee Anterokin, jos hänet kutsumme. Ja tiedättekö, että minua aavistuttaa, että Robertkin toimittaa meille sen yllätyksen, että saapuu.

—Sano se mammalle, se tekee hänelle hyvää.

—Mutta missä on mamma, kun ei istukaan papan kamarin ikkunassa meitä odottamassa?

—Ei, mutta postihan on tullut.

Lentäen riensi Naimi sisään.

Ruustinna istui salissa postilaukku sylissä.

—Mamma, onko minulle kirjettä?

—En tiedä.

—Mitä sinä itket, mamma? Mitä on...?

—Lauri on erotettu yliopistosta.

—Mitä se merkitsee? kysyi rovasti ovelsa.

—Lue itse ... ja Robert makaa sairaana Inarin pappilassa.

Ruustinna meni omaan huoneeseensa itkemään. Rovasti otti pöydälle heitetyn kirjeen ja luki.

Se oli professorilta. Siinä ilmoitettiin, että joukko ylioppilaita oli pannut toimeen mielenosoituksen häntä vastaan yliopiston eteisessä ja sitten siirtynyt sieltä luentosaliin hänelle rähisemään ja jalkoja tömistämään. Seuraavana yönä oli särjetty ikkuna hänen työhuoneestaan, luultavasti samain toimesta, vaikka ne sen kieltävät ja sysäävät syyn katupoikain niskoille. Mielenosoittajain joukossa ovat valitettavasti esiintyneet ensimmäisinä Lauri ja hänen asuntoverinsa maisteri Hagman. »Mistä syystä minulle suotiin kunnia tulla tällä tavalla huomatuksi, siihen ei minulla ole tilaisuutta tällä kertaa puuttua. Olen tehnyt voitavani rangaistusta lieventääkseni enkä omasta puolestani olekaan esittänyt mitään edesvastuuvaatimusta, mutta oikeuden kulkua en ole voinut pysähyttää. Konsistori on tuominnut syylliset yhden vuoden relegatsiooniin yliopistosta.—Ikävintä asiassa on se, että tapahtumalle on annettu valtiollinen leima, vaikka kaikki ehkä oli tähdätty minun vähäpätöistä persoonaani vastaan tai oikeammin minun valtiollisia mielipiteitäni vastaan, joita en koskaan ole salannut, en varsinkaan ajatustani Snellmanista ja hänen esiintymisestään. Minua epäiltäneen osallisuudesta Saiman lakkautukseen, mutta tieto siitä tuli minulle yhtä odottamattomana kuin muillekin. Asemaa vaikeuttaa ja kiristää mitä arveluttavimmassa määrässä se, että samassa talossa kuin me asuu eräs venäläinen

upseeri ja että melua ja naukumista pantiin toimeen hänenkin ikkunansa alla. Sillä hetkellä, jona tätä kirjoitan, ei vielä tiedetä, millainen myrsky on taivaanrannalta nouseva, mutta näköpiiri on kovin uhkaava ja voipi puhkeava pilvi millä hetkellä hyvänsä lakaista pois yliopistomme vähän vapauden, kenties pyyhkäistä Suomen kansankin kansakuntien joukosta. Siihen asemaan on meidät nyt saattanut tuo Kuopion yllyttäjä, sillä hänen kylvöänsä se sittenkin on. Jos jotain on pelastettavissa, jos Suomelle vielä saadaan sen tulevaisuus säilytetyksi, niin saamme kiittää siitä niitä miehiä, ja ainoastaan niitä, jotka valtioviisaudellaan tähänkin saakka ovat onnistuneet luotsaamaan meitä salakarien sivu.»— Lopuksi professori esitti kirjeeseensä toivomuksen, ettei tämä hyvin valitettava tapahtuma tulisi heidän, sukulaisten ja vanhain ystävään, persoonallisia välejä hämmentämään. Siihen toivoon oli hänellä sitä enemmän syytä kun hän tiesi, että rovasti oli paheksuva poikansa tekoa yhtä paljon kuin hänkin. »Sinun isällisten tunteittesi katkeruuden ymmärrän muuten sitä paremmin kun oma poikanikin, vaikei aktiivisesti ollutkaan mukana, kuitenkin on aatteellisesti ottanut osaa siihen, mitä on tapahtunut, ja siis moraalisesti ollut täydestä sydämestään mukana. Tulen itse hänet relegeeraamaan lähettämällä hänet ulkomaille viisastumaan.»

Rovasti istui sinä iltana kauan kansliansa keinutuolissa tulta sytyttämättä kuutamon puolihämärässä. Tytöt olivat hiipineet hiljaa pois, uskaltamatta mitään virkkaa.

3.

Huone on täynnä tupakansavua. Sen keskellä on pöytä laseineen ja maljoineen. Pöydän ympärillä seisoo ja istuu nuoria miehiä puhuen, huutaen ja tuon tuostakin laulahtaen. Kuuluu kaiken keskestä yht'äkkiä kilinä maljan laitaan ja senjälkeen tuima: *silentium!* Pieni kalpea mies seisoo kiintein kasvoin pöydän päässä odottaen hiljaisuutta.

—*Silentium!* Thure puhuu! huutaa Lauri, jonka posket hehkuvat ja silmät palavat. Hänellä on matkapuku yllä ja jalassa pitkävartiset pieksut.

—Toverit! kuuluu tyyni, mutta samalla väräjävä, läpitunkeva ääni sanovan.

—Ylös tuolille! vaati joku huoneen perältä, ja samalla työnnetään Thuren taa tuoli, jolle hän hypähtää.

—Eron hetki on tullut, toverit. Hevoset ovat valjaissa. Sallikaa minun sentähden sanoa sana, vain muutama sana viimeisiksi hyvästeiksi. Ottakaa mukaanne, Antero, Lauri ja muut ystävämme, meidän lämpimin kiitoksemme siitä, mitä olette tehneet yhteisen asianne hyväksi. Yhteinen asianne on ennen kaikkea oppositsionia, meidän nuorten oppositsionia kaikkea sitä vastaan, mikä on vanhaa ja mädännyttä, meidän nuorten innostuneiden oppositsionia kaikkea sitä vastaan, mikä on meillä laimeata, uupunutta ja veltoa, meidän rohkeiden protestia sitä vastaan, mikä on arkaa, pelkurimaista, kurjaa ja matelevaista. Se on meidän pienen piirimme tuomio kaikesta siitä reaktionista ja vapauden sorrosta, joka nyt meillä ja muualla maailmassa rehoittaa...

Kuului hyvä-huutoja.

—... mikä koko maailmassa on lyönyt kahleisiinsa kansojen ja yksityisten vapauden. Me olemme protesteeranneet sitä vastaan, mikä on meitä lähinnä, mutta peitsemme kärki on samalla ollut käännettynä sitä sanan vapauden sortoa ja sitä vallan väärinkäytöstä vastaan, jota idässä ja lännessä harjoitetaan. Kansain kallein oikeus, josta kaikki sen eläminen ja oleminen riippuu, on vapaa kritiikki, sitomaton sananvapaus. Se on kahlehdittu kaikkialla maailmassa, mutta meillä enemmän kuin muualla. Muualla kahleet ehkä piankin onnistutaan katkaista, mutta meidän täytyy toistaiseksi tyytyä siihen, että kahleitamme vain kalistelemme. Ja sen me olemme tehneet ja tehneet tavalla, joka kenties on kuulunut niiden muurien ulkopuolellekin, jotka meitä ympäröivät. Meidän tai oikeastaan teidän—sillä minä en voinut teille ymmärrettävistä syistä olla mukana muuten kuin hyväksymiselläni —teidän protestinne muotoa ovat moittineet nekin, jotka muuten ovat samaa mieltä kanssamme. Mutta jos kerran on sallittu, niinkuin Antero sattuvasti kurinpitotoimikunnan edessä sanoi, hyväksyvän mielipiteen osoituksena ja ilmauksena taputtaa käsiään, niin miksei olisi sallittu paheksuvan arvostelun ilmauksena huutaa myöskin »alas» ja »ulos?» Ette kohdistaneet niitä henkilöihin...

—Kyllä niihinkin!

—Ette kohdistaneet niitä ainoastaan henkilöihin, vaan koko systeemiin. Sille te tahdoitte huutaa »alas».

Semmoisena oli manifestatsioni täysin oikea muotonsakin puolesta. On jo kylliksi kauan ja ilman mitään tulosta pantu vastalauseita pöytäkirjoihin. Täytyi kerran huutaa niin, että se kuuluu, toimia niin,

että se näkyy!

—Alas meidän pikku tyrannit!

—Alas! Alas!

—Olkoon, että se olikin epäviisasta tällä hetkellä, mutta jos me yhä ja yhä odotamme sopivata otollista hetkeä, niin milloin sitten tulee aika? Ei milloinkaan. Aina on niitä, jotka sanovat epäviisaaksi sitä, mikä tapahtuu juuri sillä hetkellä, kun sen täytyy tapahtua. Jos Snellman olisi ollut niin »viisas» kuin hänen eräiden mielestä olisi pitänyt olla, olisimme me nyt »tyhmät», emme mitään tietäisi, emme mitään tuntisi, eläisimme samassa horrostilassa, missä kansamme on kaiken ikänsä elänyt. Mutta nyt olemme me heränneet, ja koko kansa on vielä heräävä. Nuoriso ei voi olla valtioviisas eikä se saakaan sitä olla. Sen tulee sanoa, *mitä* se tuntee ja *silloin*, kun se tuntee, ja sillä on siihen sitä suurempi oikeus, kun se aina on valmis vastaamaan seurauksista, alistumaan tekojensa konsekvenssien alle, asettamaan oman tulevaisuutensa muurin aukkoon ja siinä joko voittamaan tai kaatumaan. Kaiken nuorison tulee niin toimia ja etenkin ylioppilasnuorison, jonka käteen tulevaisuuden ihanteiden lippu on annettu kaikkina aikoina ja kaikissa kansoissa. Puhunko sydämistänne, toverit?

—Puhut! jymähti joka taholta,—ja puhu lisää!

—Niinpä voin minä julistaa, karkoitettut toverit, että tämä teidän tekonne oli myöskin meidän tekomme. Te opetitte etunenässä käyden, että tässä maassa, jossa meidän pitäisi elää kuin hiiren leijonan häkissä, mitään hiiskahtamatta, ettei se vain meitä huomaisi ja meitä murskaisi —te opetitte, että tässä maassa kuitenkin on vielä uskallusta, rohkeutta, kykyä asettua taistelemaan vakaumuksensa puolesta. Sentähden seuraa teitä maanpaossanne toverienne myötätuntoisuus, kunnioitus ja ihailu. Kohottakaamme kymmenkertainen—

Hän ei ehtinyt päättää, kun hänen ympärillään oleva kehä, joka oli vain pörröisiä päitä, avonaisia huulia, pinnistyneitä poskia ja palavia silmiä, räjähti hurraahuutoon, minkä kestäessä kaksi—kolme—viisi miestä lennähti ilmaan matalata kattoa hipoen.

—Se oli sinulta mainiosti puhuttu, Thure! Varsinkin juuri sinulta! huusi Lauri innoissaan sulkien hänet syliinsä.

—Mitä se Antero sanoo? kuului toisaalta.—Ole vaiti, elä puhu semmoisia! Sinun ansiosi on suurempi kuin kenenkään. Sinä puhuit niille häikäilemättä vasten naamaa ... sanoit totuuden sanoja... Ole vaiti! Maljasi!

Eikä Antero saanut sanotuksi, mitä olisi tahtonut: ettei hän tahtonut olla mikään sankari eikä mikään marttyyri.

—Lauri, sanoi hän, eikö lähdetä, on jo aika, kello on kohta kaksitoista, ja meidän täytyy sitä ennen olla ulkona tullista.

Lauri meni maljapöydän luo, horjahti vähän ja tarttui lasiinsa.

—Kiitos, toverit,—ette te hurranneet meille, vaan aatteelle—me asetimme sen yläpuolelle kaikkea. Minun sydämeni on täysi, enkä minä osaa sanoa, mitä minä tällä hetkellä tunnen. Eikä minun tarvitsekaan— te tiedätte sen ilmankin, sillä meidän kaikkien sydämemme sykkii samassa tahdissa—jaa, minä tahdoin vain sanoa, mitä aina olen sanonut —mitä merkitsevät indiividit, kun vain kansat—Suomen kansa on vielä nuori kansain joukossa—se on pieni ja vähäinen, mutta sillä on oma tehtävänsä, jonka sallimus on sille antanut—jos se siitä luopuu, jos se jättää sen täyttämättä...

Hän huomasi joutuneensa pois ladulta, oli unohtanut, mitä oli aikonut sanoa. Hän seiso i tulipunaisena silmiään räpyttäen ja lasiaan sormien. Toverit odottivat jatkoa, koettaen pitää kasvojaan suosiollisessa ilmeessä...

Silloin alkoi kuulua veisuuta toisesta huoneesta, suljetun oven takaa, jonka edessä Lauri juuri seiso i pöydän päässä.

—Se on, niinkuin tässä juuri sanottiin, nuorison asia, meidän asiamme, ja me olemme nuoriso! Snellman sanoi eräänä ikimuistettavana hetkenä...

Mutta nyt ei hän muistanut, mitä oli tahtonut sanoa—ja veisuu kuului yhä voimakkaampana.

—Vait siellä, te ynisevät ämmät! huusi hän oveen päin kääntyen.

—Sitäkö Snellman sanoi? kuului jostain peremmältä huonetta kysymys kuin yksinpuheluna. Sille hihitettiin jossain samalla taholla.

—Hss ... jatka, Lauri!

Veisuu jatkui voitonvarmana nousten ja laskien pitkissä laineissa ikäänkuin tahtoen huuhtoa yli tämänkin huoneen.

—Suu kiinni, sanon minä!—ja Lauri potkaisu jalallaan oveen, jolloin veisuu samassa lakkasi eikä sieltä seinän takaa kuulunut hiiskahdustakaan. Mutta nyt häiritse Lauria se, että se oli lakannut ja hän oli joutunut kokonaan pois aineestaan.

—Herkesivätpäs räähymästä, varikset...

Mutta hän ei saanut kuin muutaman yhtymään nauruunsa. Monen kasvoilla oli vaivautunut ilme. Hän yritti vielä viimeisen kerran voittaa seuran mielialan puolelleen ja päästä itse pois lumouksestaan, koettaen kääntää kaikki leikiksi ja sanoa huolettomalla äänellä:

—En minä oikeastaan tätä tahtonut sanoa...

—Mitäs sitten? kuului jostain kuiva, puoleksi ivallinen kysymys.

—Ei mitään tämän enempää.

—Maljasi sitten! Eläköön puhuja!

—Eläköön tai kuolkoon!—ja Lauri tyhjensi lasinsa yhdellä siemauksella ja paiskasi sen palasiksi lattiaan.

Hän tunsu tehneensä fiaskon ja näki, etteivät toverit hyväksyneet hänen käytöstään. Antero tuli hänen luokseen:

—Ne nyt olisi voinut jättää rauhaan, kun eivät heidän ole meille mitään häiriötä tehneet.

—Mutta itsehän sinä olet sanonut, että heidän veisuunsa häiritsee sinua.

—Ehkä olisi meidän jo aika lähteä.

—Minä en lähde, ennenkuin olen juonut itseni sikahumalaan.

Nyt hän sai kannatusta joiltakuilta.—Se oli oikein: Sitä ne tarvitsivat nuo!—Mutta Antero luuli huomaavansa, ettei tämä tunnustus Lauria tyydyttänyt. Hän näki hänen yht'äkkiä nousevan ja rientävän ulos. Jälkeen mennessä tapasi hän Laurin seisomassa toisen kamarin kynnyksellä avatussa ovesta. Sisällä oli kihelmä miehiä keskellä lattiaa olevan pyöreän pöydän ympärillä, yhdellä edessään raamattu.

—Ka, veisatkaa nyt, nyt saatte veisata, nyt en minä enää puhu ... vaikka yötä päivää, kuinka paljon haluatte...

—Lauri, tule pois, miksi sinä häiritset toisten hartautta?

—Enhän minä häiritse, minähän päinvastoin...

Nuoret miehet siellä sisällä eivät liikahtaneetkaan.

—Jos tahdotte kuulla jumalansanaa, niin astukaa sisään ja sulkekaa ovi, sanottiin sieltä.

Lauri paiskasi oven sillä vauhdilla kiinni, että se ponnahti takaisin auki. Yksi heistä nousi ylös ja tuli sitä siivosti sulkemaan.

—Kas siinäkin kaksi totuuden sankaria, kuuli Antero sisältä sanottavan.

Sitten sulkeutui ovi heränneiden ylioppilaiden huoneeseen, ja säppi painettiin kiinni.

4.

Antero heräsi siihen, että häntä puistatti ja paleli. Hän huomasi makaavansa reessä ja hänen vieressään loikoi Lauri, joka myöskin samassa heräsi nahkasten sisältä.

—Missä me ollaan? kysyi Lauri.

He olivat jossain lumisessa metsässä ja ajaa nykyttelivät hiljalleen eteenpäin.

Lauri aikoi nousta kävelemään eräässä mäessä, mutta vaipui takaisin rekeen. Hänen silmissään säkenöi, ja hänen päätänsä särki.

—Olenko minä kauan nukkunut?

—Kaksi kievariväliä.

—Kun et herättänyt.

—Koetin, mutta et herännyt.

—Millaista oli loppu? En muista siitä mitään.

—Meitä saatettiin ulos Pitkäsillan tullista ja huudettiin: eläköön totuuden sankarit!

—Minä nukuin jo silloin?

—Etkä, vaan huusit mukana hurraata—itsellesi.

—Hyi saakeli!

Kului pitkä aika, ennenkuin Lauri taas virkkoi:

—Mitä sinä, Antero, tästä kaikesta ajattelet?

—Aioin kysyä sinulta sitä samaa.

—Kauniita totuuden sankareja me ollaan.

—Kuulitko sinä?

—Minkä?

—Sinä siis tulit itsestäsi samaan johtopäätökseen?

—Samaan kuin kuka?

—Pietistit.

—Vai niin.

He tulivat johonkin kievariin, lämmittelivät, sill'aikaa kun hevosta vaihdettiin, mutta eivät puhuneet sanaakaan toisilleen. Satoi lumiräntää, ja matkalle taas lähdettyään he koettivat vetäytyä turkkiensa kauluksien sisään, niin syvälle kuin pääsivät.

—Luuletko, Antero, että se oli mitään muuta kuin peloitusta se puhe, että me muka olisimme saattaneet isänmaan vaaraan?—kysymys tehtiin toisessa kievarissa.

—Tietysti voidaan kaikki väärin selittää ja väärin käyttää.

Pitkän ajan kuluttua, kun taas oltiin matkalla, kysyi Lauri veltosti:

—Tekisitkö, jos voisit, tehdyn tekemättömäksi?

—En tiedä.

—Sinähän et oikeastaan tehnytäkään mitään ... olit alussa päinvastoin vastaan.

—Minä nyt kuitenkin sain kuulla sen moitteen, että olin esiintymiselläni antanut asialle isomman kantavuuden, kuin mikä sillä alkujaan oli, ja että juuri se oli vaarallisinta, valtiollisesti vaarallisinta.—Thurehan laajensi sen melkein maailmanhistorialliseksi tapahtumaksi.

—Thure puhui kuin poika ja omaa isäänsä vastaan.—Mitähän meidän ukko sanoo? Taitaa siellä syntyä itku ja hammasten kiristys. Mutta sama se! Jos hän ei salli minun olla kotona tai tekee elämäni siellä sietämättömäksi, niin lähdän minne tahansa—vaikka Oton luo, lisäsi hän hiukan epävarmalla äänellä.

Eikä hän saanutkaan mieltänsä kauan pysymään tällä uhkakannalla.

—Vai niin, sanoi hän hetken päästä,—että pietistit sanoivat: kauniita totuuden sankareita! Se olisi nyt voinut jäädä tekemättä se viimeinen—mennä häiritsemään toisten hartaushetkeä. Mutta kun minä näin, että niillä oli raamattu edessään—oli niinkuin olisi minulle joku välähtänyt.

—Niinkuin Saulukselle Damaskon tiellä?

—Elä edes sinä ivaa—

—Enhän minä ivaa.

—Miksi kaiken tässä maailmassa täytyy mennä niin löröksi? Tästä tuli kaikesta oikeastaan surkea fiasko.

Hän oli toivonut saavansa kuulla Anterolta vastaväitteen, mutta Antero oli vaiti.

Moneen päivään he eivät puhuneet näistä asioista eivätkä paljon muistakaan. Mutta ajatukset kulkivat samoja teitä molempain.

—Kuule, Antero, olivatko meidän vaikuttimemme puhtaat?—Minä tarkoitan: tapahtuiko se yksinomaan epäitsekäistä vaikuttimista? Eikö siinä ollut ylpeyden, kunnianhimon, huomionherättämisen ja semmoisen syrjävaikuttimia?

—Minä alan epäillä, ettei koko asiakaan ole niin suuri kuin miksi sitä me kuvittelemme.

—Sen täytyy! Sen epäilyksen valtaan emme saa antautua. Jos sen teemme, olemme hukassa!

Anterokin koetti taas katsoa Laurin silmillä. Ehkä oli tämä epäily vain kylmän ja vilun vaikutusta. Sillä kuinka olisi todellakaan voinut jättää ilmaisematta mieltänsä semmoisesta teosta? Ja mitenkä sen olisi muulla tavalla voinut tehdä kyllin tehokkaasti?

Oli kirkas paisteinen päivä. He olivat nukkuneet hyvin, hevonen oli virkku, keli kevyt ja seudut kauniit. He olivat taas saaneet ryhtiä ja uskallusta itseensä. Helisevin kulkusin he ajoivat eräeseen kievariin. Siellä kysyttiin, ketä ovat, mihin virkaan aikovat, minne matka? Miksi tulivat pois Helsingistä? —He eivät voineet vastata kaikkeen tai vastasivat kiertelemällä. Eivät voineet ajatellakaan ruveta selittämään näille, mitä he rakkaudesta asiaansa olivat tehneet. Mitä tietävät nämä Saiman työstä, ja mitä liikuttaa heitä sen lakkauttaminen? Tuolle lihavalle emännälle he eivät olisi olleet muuta kuin akatemiasta pois potkituita renttuherroja.

Tuossa kievarissa istuessa ja hevosia odottaessa virkkoi Antero:

—Siellä Helsingissä puhuttiin paljon kansasta, mutta minusta tuntui usein kuin olisi kansa niille uusmaalaisille ollut aivan toista kuin meille. Kun he puhuvat kansasta, niin puhuvat he siitä kuin jostain kummallisesta elävästä, jota pitää muille näyttää ja kehua. Kuinka ne katselivat niitä karjalaisia runoniekkoja! »Katsokaa hänen kenkiään! Katsokaa hänen käsiään! Mikä mainio tyyppi!»—Lönnrotistakin ne puhuivat melkein samalla tavalla. Minulle on kansa kuitenkin jotain paljoa syvempää ja läheisempää. Heillä on tämä asia kuin mikä muotiasia. Heistä puuttuu ja tulee aina puuttumaan se oikea suomalainen henki.

Antero jatkoi äänetönnä mietteitään. Ei koskaan ennen ollut hän tuntenut olevansa niin kokonaan kaikkea pohjaa vailla. Silloinhan se oli puhjennut, silloin... Turhaan hän oli sitten koettanut saamaansa sielun vuotoa paikata. Ei hän ollut löytänyt luvuistaan sitä, mitä oli kadottanut, sitä, mitä haki ... ei uskoa itseensä, ei suuntaa toiminnalleen. Hän oli luullut löytävänsä vastauksen filosofiastaan, hänelle oli hämmöittänyt viisaan yksinäisen miehen elämä ilman muuta tarkoitusta kuin toteuttaa eettillisiä aatteitaan omassa itsessään. Hän tahtoi kehittää hengessään ja ruumiissaan kaikkea sitä hyvää, kaunista, jaloa ja totta, minkä siemen siihen ehkä oli pantu. Hän tahtoi olla omien aarteittensa kokeiluesine. Hän tahtoi ennen kaikkea olla ehdottomasti puhdas, himojensa tyydyttämisestä täysin vapaa, ei jotain määrättyä tarkoitusta varten, ei oman onnellisuutensa tähden, vaan ilman mitään sivutarkoitusta. Ja sitä tietä—aarteittensa laajetessa ja kypsyydessä—saavuttamiensa tuloksien perusteella tahtoi hän luoda siveysopin, uuden ja suuren, hakea sille suomalaisen pohjan, etsiä Suomen kansan siveyden lähteen semmoisena kuin se oli vuosisatoja piilossa lirissyt ja puhjennut esiin kahtena lähteensilmänä: ensin vanhana runojen tietona ja sitten herännäisyytenä. Se oli hänen renessanssiaatteensa uudessa muodossa, se ei ollut humanismia, vaan sen jatkoa, uskonpuhdistusta.

Hän ei ollut vielä päässyt kaikesta selville, hän sitä vain etäisesti aavisti—tunsi enemmän kuin tiesi—mutta itsestään aatteidensa koe-esineenä oli hän luullut olevansa varma.

Hän oli jo kulkenut ja kuvitellut olevansa enemmän kuin muut, jotka hänen mielestään eivät voineet eivätkä tahtoneetkaan mistään kieltäytyä. Kuinka pieni ja vähäpätöinen oli hänen mielestään se asia, jota he ajoivat ja josta he innostuivat, verrattuna hänen asiaansa!

Ja sitten oli yht'äkkiä kaikki keikahtanut kumoon, yhtenä ainoana yönä ylösalaisin. Hänen omatekoisensa pyhyiden aita romahti maahan. Saapuessaan asuntoonsa veisasivat heränneet glioppilaat seinän takana hänen isä-vainajansa virttä. Hän itki ja kirosi itseään ja maailmaa.—

Ja seuraavana aamuna, ikäänkuin jotain sovittaakseen, otti hän kurinpitotoimikunnan edessä

tutkinnossa syyn omakseen ja julisti oikeutta ja totuutta ja vaati ne yli kaiken muun asetettavaksi. Mutta hän tunsu valehtelevansa ja valehtelevansa tahallaan, itsetietoisesti. Ja mitä varten näin? Mitä varten ottaa syy päälleen, kun ei asia ollut sen läheisempi? Oikeuden ja totuudenko puolesta valhetta ja vääryyttä vastaan? Kun ei se sittenkin olisi ollut kunnianhimoa, huomionherättämisen halua?

Koko tuo vasta kulunut aika oli kuin jotain pinnistettyä, tehtyä. Siinä oli alusta loppuun saakka joku väärä sävel... Kun saisi, kun saisi itsensä kerran oikeaan uomaansa ohjatuksi!

Mitä oli nytkin tulossa? Minne oli hän nytkin menossa? Sisarensa luo— muka! Eihän—kuin Naimia tapaamaan, häntä näkemään, hänen ääntänsä kuulemaan. Hurja toivo jostain mahdottomasta, odottamattomasta... Kohta kun Lauri oli häntä pyytänyt mukaansa heille, oli hän ollut valmis. Mutta jos hänellä olisi ollut voimaa kuulla ja totella, mitä hänelle sisältä sanottiin, olisi hän nyt heti hypännyt reestä ja antanut Laurin mennä yksin...

He olivat yöpyneet viimeiseen majataloon ennen Kuopiota. He lepäsivät kumpikin vuoteellaan saamatta unta. Lauri kääntelihe ja vääntelihe— teki tiliä hänkin elämänsä kanssa.

—Kaikki pirut ne nyt päälleni hyökkäävätkin—sinun pitää kuunnella minua, Antero!

Hän istahti vuoteen laidalle:

—Minä olen kunniaton ja kunnoton ... minä viettelin hänet, ja minä jätin hänet sinne, enkä minä häntä sen jälkeen tavannut. Kerran kirjoitin minä hänelle, mutta en saanut vastausta. Kirjoitin tahallani niin, ettei hän olisikaan voinut vastata. Nyt minä tiedän, miksi minua rangaistaan.

—Sinun täytyy korjata se, mitä olet rikkonut.

—Kun vaan voisin! Ja minä voin...

Mutta se ei kuulunut hänen omissakaan korvissaan tarpeeksi vakuuttavalta.

—Se nyt ainakin on hyvä, ettei Anette välitä minusta.

Se se siis oikeastaan sai Laurin tälle tuulelle. Se se siis kaivoi esiin hänen katumuksensa...

—Mikä sokkelo on ihmissydän! huokasi Antero.

—Mikä sokkelo, mikä sokkelo! toisti Lauri, tietämättä, mitä Antero oli ajatellut.

Kuopioon tultuaan menivät he kohta Snellmania tapaamaan. Hän tuli heitä vastaan portillaan, menossa kouluun. Tervehti heitä kylmästi ja sanoi ärtyisästi:

—Herrat ovat käsittäneet minut kokonaan väärin ja tehneet minulle ja asialle huonon palveluksen. Minä kiitän minulle lähetetystä myötätuntoisuusadressista, mutta minä en tahdo olla missään tekemisissä katurauhattomuuksien ja poikamaisten mielenosoitusten tekijäin kanssa. Herroilla ei näy olevan aavistusta vapauden ensimmäisistä alkeista. Vapaus ei ole vallattomuutta. Suokaa anteeksi, hyvät herrat...

Ja hän meni ja jätti heidät siihen seisomaan.

Lauri kirosi, mutta ei saanut siihen oikeata terää.

Mutta Anterosta oli tämä kohtaaminen kuin vapautus. Oli kuin hän olisi saanut mieluisensa potkun—ja hyvin ansaitun.

5.

Kun Lauri ja Antero pimeänä iltana ajoivat Kontojärven pappilan pihalle, näkivät he rovestin paitahihassillaan istuvan selin ikkunaan takanaan kynttilä, jonka valossa hän luki jotain. Toisella puolen pöytää istui Naimi eteenpäin kumartuneena ompeluksen yli. Hevososen pysähtyessä rappujen eteen hypähti Naimi ylös ja koetti kädellään varjostaen katsoa ulos. Samassa pyörähti hän ympäri, huudahti jotain saliin ja oli jo tuossa tuokiassa porstuassa ja Laurin sylissä. Rovastin näki Antero nousevan ja menevän huoneeseensa ja sulkevan oven.

Tyttöjen ilo ja hyvä mieli oli niin hillitön, että ruustinnan täytyi toruen sanoa:—Tytöt, tytöt, ajatelkaa toki—

—En minä, mamma, osaa mitään ajatella—on niin äärettömän—tervetuloa, tervetuloa!—Tervetuloa, herra Hagman!

—Hss ... pappa tulee...

Naimi tarttui Anteroa molempiin käsiin, kävi siitä taas Laurin kimppuun, repäisi auki hänen vyönsä, heitti sen menemään, sysäsi hänet istumaan ja riipaisi päällyskengät hänen jalastaan, niin että saappaat seurasivat mukana, ja kuiskasi kiihkeästi hänen korvaansa:

—Minä tahdon vain heti sanoa, heti kohta, että se, minkä teitte, oli oikein tehty, ja minä olisin tehnyt samoin.

—Ja minä myös, sanoi Kaarina, ääni lämpimästi värähtäen. Tänne, tänne, pankaa turkkinne tänne!

—Pappa tulee...!

Lauri seiso i sukkaillaan isänsä edessä, joka oli vetänyt ylleen pitkän virkatakkinsa. Hän tervehti ensin Anteroa, virallisesti ja kylmästi, eikä ollut ensin huomaavinaanakaan Lauria, mutta ojensi sitten kuitenkin hänellekin kätensä.

—Jahah, vai niin, siinä sitä nyt siis ollaan...

—Niin, tässähän sitä ollaan... Seistiin ja katsottiin...

—Minnekä sinä, Naimi, sait minun kenkäni?

Naimi uskalsi nauraa vain lyhyen naurun, vaikka oli sen pidätyksestä pakahtumaisillaan.

Musti hyökkäsi samalla sisään ovesta, jonka kyytimies avasi kantaessaan sisään tavaroita. Koira lensi Laurin rintaa vastaan, nuolaisi hänen kasvojaan ja pieksi hännällään tuoleja ja pöydän jalkoja, hyppien toisesta toiseen.

—Mars! Huuti! Ulos siitä!

Rovasti tarttui koiraansa kaulanauhaan ja sai sen suurella vaivalla kiskaistuksi ensin kamariinsa ja sitten sitä tietä ulos. Hän jäi itsekin sille tielleen.

—No, nyt on pahin ohi, kuiskasi Naimi. Musti sai sen, mikä oli aiottu sinulle.

—Naimi ... torui ruustinna.

Mutta Naimi vain nauroi, ja hän oli Anterosta ihanampi kuin koskaan ennen. Niinkuin lämmin virta puhalsi hänen iloisuutensa ja hyvä tuulensa läpi jäätyneen mielen.—Heidän tekonsa oli oikea!—ja sillä hetkellä hän melkein kummasteli, että oli voinut sitä katua ja siitä itseään moittinut ja muita tuominnut.

Heidät vietiin ylisille, Robertin kamariin, joka oli lämmitetty ja laitettu kesäiseen kuntoon. Kun he sieltä palasivat, oli illallinen katettu heitä varten, ja ruustinna ja tytöt istuutuivat heille seuraa pitämään. Rovastia ei kuulunut. Lauri koetti olla vapaa ja huoleton, kyseli yhtä ja toista kotiasioista, mutta ei päässyt oikein luonnolliseen ääneen.

—No, mamma, sanoi hän yht'äkkiä, toru nyt sitten ja toru papankin puolesta.

Ruustinna koetti tekeytyä niin moittivaksi kuin hänelle oli mahdollista:

—Niin, kuinka sinä saatoit, Lauri, niin tehdä?

—Minun täytyi, mamma, minun täytyi!

—Täytyi? Kuinka täytyi?

—Minä olisin ollut huono mies, jos en olisi tehnyt sitä, mitä tein.

—Ja että tekin, maisteri Hagman, niin vakavan näköinen .. teistä olisin voinut kaikkein viimeksi odottaa, että menette ikkunoita särkemään.

—Mutta emmehän me ole ikkunoita särkeneet!

—Niin ainakin setä kirjoitti.

—Eihän setä niin, vaan että ainoastaan epäiltiin, oikaisi Kaarina.

—Niin, mutta kumminkin...

—Mamma, oliko ukko hyvin vihainen?

—Et kai sinä voi vaatia, että hän ottaisi sinut avosylinkään vastaan.

—Niinkuin sinä, mamma...

Ruustinna ei ollut kuulevinaankaan.

—Pappa on vanha yliopiston opettaja, ja sinun pitäisi ymmärtää, että se sentähden koskee häneen kahta kipeämmin, että hänen poikansa...

—Ai-jai, näitä mammaa mainioita piirakoita ja tätä ihanata Savon piimää!

—Kaarina, tuo lisää! Eikö saa luvan olla vielä, herra Hagman?—Minä olen aivan samaa mieltä kuin pappa. Paitsi sinun itsesi tähden on se meille hyvin ikävää pitäjäläistenkin tähden. En tiedä, voimmeko enää mennä mihinkään ja kutsua ketään...

—Että mamma nyt viitsii sen sillä tavalla ottaa, sanoi Naimi.

—Minä olen varma, että laamannissakin meitä nyt häpeävät. He ovat varmaan puhuneet, vaikka sinä et sano.

—No usko nyt, etteivät ne ole kerrassa mitään semmoista.

—Ne tahtovat tietysti näyttää hienotuntoisuuttaan sillä, etteivät sinulle mitään sano, mutta kyllä minä tiedän, että laamanska ajattelee. Mimmoiset ovatkaan minulla lapset ja mimmoiset hänellä! Kaikki mallikelpoisia ja onnistuneita! Ja meidän Otto ja nyt Lauri, ja Robertkin siellä, missä lienee—tuskin elossakaan enää—kuka sen tietää?

—Mutta hänhän on terve ja on taas lähtenyt matkalle.

—Hän on voinut sairastua uudelleen... Miksi tämä kaikki onnettomuus nyt yht'äkkiä tulee minun päälleni?—Antakaa anteeksi, herra Hagman, että minä näin,—mutta tähän ette syö mitään ... olkaa hyvä... Helander tästä nyt ainakin riemuitsee ja kaikki muut heränneet...

—Mitä syytä on mammalla semmoista uskoa? sanoi Hanna, joka syrjempänä toisen pöydän ääressä istuen ei ollut tähän saakka mitään puhunut.

—Ehkä eivät, ehkä eivät ... sinä olet niin kauhean arka niistä heränneistäsi...

—Sillä minä tiedän... Mamman ei pitäisi enää puhua pahaa Helanderista, kun mamma tietää...

—Ei se nyt se vielä mitään merkitse...

—Mikä niin? kysyi Lauri.

—No, ei muuta kuin että Helander on ollut pyytävänä anteeksi papalta kesällistä saarnaansa.

—Ohhoo, vai niin? todellakin?

—Ei se ole muuta kuin että hän pelkää tulevia kärkejä ... siinä koko juttu!

—Kuinka saattaa mamma semmoista!

—Yhtä hyvin kuin sinäkin saatat...

—Elkää nyt taas siitä riidelkö...

Rovasti kuului kävelevän salissa ja puhaltavan kynttilöitä sammuksiin ja sitten menevän maata. Ruustinna nousi ja meni hänkin. Hanna tyhjensi pöydän ja katosi. Naimi ja Kaarina jäivät vielä istumaan Laurin ja Anteron kanssa.

—Elkää olko millännekään, sanoi Naimi, kyllä se menee pian ohitse. Huomenna on mamma jo tyytyväinen siitä, että olette kotona, ja ylihuomenna ei luultavasti pappakaan enää viitsi olla pahalla tuulella.

—Välipä sillä...

—Minä luulen, että pappa oikeastaan sydämensä sisimmästä pohjasta hyväksyy ... ei hän koskaan ole voinut oikein sietää setä Hartmania eikä kannattaa hänen mielipiteitään. Mutta kertokaa nyt tarkemmin kaikesta!

Lauri kertoi kaikesta, mitä oli tapahtunut, kertoi varmasti ja reippaasti, niinkuin ei koskaan olisi epäillyt heidän tekonsa oikeutta, niinkuin ei olisi muistanut masentunutta mielialaansa matkalla; osasipa vielä antaa kohtaukselle Snellmanin kanssa sen värityksen kuin olisi tämä vain ollut vähän kärtyisellä päällä ja huonolla tuulella.

—No niin, sen pituinen se! Milloin ovat hääsi, Naimi?

—Juhannuksena.

—Ja oletko yhä yhtä rakastunut kuin kesällä?

—Semmoisiin kysymyksiin ei vastata.

—Tuleeko sulhasesi tänne jouluksi?

—Toivotaan.

Antero oli hetkeksi unohtanut, että Naimi oli kihloissa. Laurin kertoessa Helsingin tapahtumista ei hän kuullut eikä nähnyt muuta kuin Naimin, joka istui vastapäätä häntä, milloin kyynärpäät pöytään nojaten, milloin kädet niskan takana, silmät eläen, huulet milloin huudahdukseen avautuen, milloin heittäen jonkun hyväksyvän sanan, milloin taas vetäytyen moittivaan kureeseen. Itse tietämättään joutui hän samaan mielentilaan kuin Naimi. Noiden muutamien hetkien kestäessä hän matkaväsymyksen tuudittamana eli entisen unelmansa uudeksi todeksi. Hän heräsi siitä kuin unesta, jossa on luullut lentävänsä. Häntä ei kirvellyt, hänen päätänsä vain hiukan huimasi, ja hän olisi halunnut nukkua uudelleen.

Kun hän hetken kuluttua lepäsi vuoteessaan ylliskamarissa, ei hän enää niinkuin matkalla katunut, että oli tullut tänne. Hänen lähtönsä kesällä oli ollut pakoa, ja hurja kauhu oli häntä silloin kintereillä ajanut. Nytkin hän tunsu että hänen tuli ja hän tahtoi pian poistua, mutta nyt olisi se rauhallista peräytymistä hyvässä järjestyksessä, voitettuna, mutta ei masennettuna ja murjottuna.

Hän tahtoo ihailia häntä, jota ennen oli rakastanut, hän tulee sen aina tekemään, ja hän vie sen tästä taistelusta mukanaan jonain omiana saaliinaan, jota ei kukaan voi häneltä kieltää ja häneltä riistää. Hänen muistonsa Naimista on oleva hänen muistonsa, sillä ei kenelläkään ole hänestä sitä kuvaa, mikä hänellä.—Ja näinhän minun ei siis tarvitsekaan karkoittaa häntä luotani, vaan saan minä aina hänet pitää ja omistaa!

Mitä tämä on? Mistä tuli minulle tämä rauha ja tyydytys ja tämä uusi ilmestys? Onko se tässä se elämän salaisuus, jota olen turhaan etsinyt? Rakastaa, vaikkei olekaan rakastettu? Siinäkö onnen avain? Siinäkö kaiken viisauden huippu? Mistä tulit sinä minulle, ihana ilmestys, mistä kerran minullekin? Tulit kuin tietäen, että sinua tarvitaan, kuka sinut sitten lienee lähettänytkin. Ja että minun piti löytää sinut täällä, missä minä luulin sinut ainaseksi kadottaneeni!

Hän tunsu tuon saamansa uuden paisuvan povessaan, suurenevan, nostavan häntä...

Ikkuna oli ollut pimeä, kun Antero sammutti kynttilän. Vähitellen oli se valennut ja valkeni yhä. Hän nousi ja näki aamuyön valjun, viimeisen neljänneksen kuutamon heikosti valaisevan lumisia kattoja ja härmäisiä koivuja. Tuleeko se tuolta, valkeneeko se ehkä taivasten takaa? Hänen olisi tehnyt mieli polvistua—ensi kertaa elämässään—polvistua tuon valoisan aukon eteen, niinkuin tulevaisuutensa taivaan ovella, ei sen heleän ja häikäisevän ja kesäisen kirkkaan, joksi oli onnea niin usein ennen kuvitellut, vaan tuon valjun ja viihdyttävän, jommoista hänen elämänsä tulisi tästä lähtien olemaan ja johon hän nyt tunsu voivansa nurkumatta tyytyä. Eikä hänen mielensä ollut milloinkaan ollut niin harras eikä omat huolet niin vähäpätöiset.

6.

Hän on taas matkalla, pitkällään reslassa, joka kaitaista talvitietä milloin luikertelee huurteisessa metsässä, milloin soluilee soiden rantoja, milloin oikaisee järvien poikki, kohooa kannaksille ja painuu notkoihin. Se on sama tie, jota hän kesällä oli kulkenut Korpivaaraan ja sieltä takaisin, odotus ja riemu rinnassaan. Silloin hän kulki, nyt häntä vietiin. Hän oli valmis, ei mihinkään, mitä itse oli halunnut, ei toteuttamaan sitä, mitä itse oli suunnitellut, vaan valmis vietäväksi, tahdoton tuuditettavaksi—olkoon että uuteen elämään, sama se vaikka iäiseen uneen. Mikä ihana aate tuo itämaalaisten »nirvana», mikä syvä elämän kokemus tuossa: »se on sallittu!» Sillä kuka täällä kohtalonsa määrää, kuka täällä itse tiensä viitto? Ruveta ohjaamaan itseänsä onnensa portille?—olla tarttuvinaan kansansa kohtalon peräsimeen?— voi meitämme, suuria lapsia! Voi meitä virvatulien takaa-ajajia! Jos on noilla tuhannen

tuhansilla taivaankappaleilla ennen määrätty ratansa, niin mitä sitten meillä? Miksi valtaakaan ihmisen mielen hätä ja kauhu, kun hän luulee eksyneensä ja kiertyy samaan paikkaan takaisin? Siksi, että hän pyrkii pois. Mutta hänen ei pidä pyrkiä. Kun hän lakkaa pyrkimästä, lakkaa lumouskin, ja itsestään pääsee hän pois piiristään, jota kiertää. Kulkea sinun täytyy, ihmisolento, mutta—kulettuna.

Oli hämärtynyt, näköpiiri pienentynyt, mutta taivas kirkastui ja tähdettyi ja suureni ja laajeni.

Kerran tätä samaa tietä taivaltaessani luulin minä jo saapuneeni onnen ihanille rinteille ... en saapunutkaan.

Nyt luulen meneväni kohti päivätöntä pohjolaa—ja tuolla palavatkin salaperäiset tulet, joiden alkuperää ei kukaan tiedä, mutta jotka ovat annetut valaisemaan seutuja, jotka aurinko on jättänyt.

Hänet valtasi sanomattoman turvallinen tunne siitä, että oli tullut tähän päätökseen: »Tulkoon, mitä tulee ... viekööt, johtakoot, ihmiskohtalojen kutojattaret!» Jos tulisi kuolemakin, pysähdyttäisi hevoseni, istuutuisi reen laidalle, nostaisi nahkaset ja sanoisi: »Nouse ja seuraa minua tuonne jäiseen vuoreen, siellä on sinulle vuode valmistettu lumien untuville ja jääpatja pääsi alle asetettu ja peitteeksi paksu kinos!»—niin lähtisin minä ... lähtisin! Siinä makaisin, en eläisi, mutta en myöskään olisi kuollut, sillä minä vielä muistaisin, muistaisin ja siitä sittenkin eläisin... Muisto, se se juuri on elämää. Et kuole, jos muistat, et häviä, jos et unohda. Olkoon se minun elinvoimani.

Naimi oli tahtonut häntä jäämään.—»Teidän täytyy. Te ette saa mennä, minulle tulee teitä niin ikävä! Teidän kanssanne on niin hauska ja mukava puhella. Minä en osaa kenenkään kanssa olla niin vapaasti kuin teidän. Kuulkaa, me laitamme teille vanhan pirtin lukuhuoneeksi emmekä häiritse teitä, tulemme vain illoin noutamaan teitä kävelemään ja sieltä tultua istumme ja soitamme kannelta takkavalkean ääressä.—Jääkää edes niin kauaksi, kunnes Björn tulee.»—Ja minä jäin ja Naimi oli minulle päivin kuin lintu, joka minulle oksalta visertää, ja öisin kuin lintu, joka nukkuu minua lähellä, pää siipeen pistettynä, ja jonka viserrykseen minä tahdon herätä,—kunnes eräänä aamuna lentää pois eikä muista eikä tule takaisin... Ja eräänä päivänä, kun he istuivat ja katselivat ulos ikkunasta, ajoi hevonen pihalle. Lintu päästi riemuisan huudon, riensi ulos, hyppäsi rekeen ja he ajoivat laamanniin päin.

Eikä se enää kirvellyt eikä koskenut. Hän itki sinä yönä hiljaista, rauhallista itkua, joka puhdisti ja kevensi. Aamulla hän lähti, eikä häntä nyt enää pidätetty.

Hän oli irti. Irti itsestään ja irti kaikesta. Se, mikä oli ollut, oli yht'äkkiä kuin tarua, jonka oli kuullut jostain toisesta kerrottavan, kuin näytelmä, jonka oli nähnyt ja josta oli poistunut, kun esirippu laski.

—Käydäänkö talossa? kysyi kyytipoika.

He olivat ajaneet johonkin pihaan ja hevonen oli pysähtynyt solalle.

—Mikä talo tämä on?

—Karila.

Talossa nukuttiin jo pirtin puolella, mutta pihan-pääkamarista näkyi tulta. Antero näki ikkunasta Karilan nuoren isännän istuvan pöydän ääressä lukemassa.

—No, voi toki! No, johan nyt... Enhän ollut tunteakaan! Käykäähän toki... Vaan sattuipa somasti! Että vielä sai nähdä maisterin! Kun kesällä kuulin kulkeneenne ohitse, niin oikeinpa olin monta päivää raskaalla mielellä.

—Ei sopinut minun silloin.

—Eihän toki, eipä siltä. Ja jos olisitte silloin tullut, niin ehkette olisikaan tullut nyt... Tuota, mitä minä ... minä en nyt herätä ketään ... keitän itse vieraalle kahvit ... tuossa tuokiossa...

Hän meni ulos, toi sylyksen pieniä tervaspuita, latoi ne takkaan. Antero oli istuutunut pöydän ääreen. Siinä oli Kalevala ja muutamia muita kirjoja.

—No, se se vasta kirja on, minkä minulle lahjoititte! puhui Kari tulta tehdessään. Vielä pitää kiittää maisteria. Jos tarjositte hevosen ja tuon kirjan, niin hevosen jätin ja kirjan otin.

—Mikä teistä siinä on paras paikka? kysyi Antero.

—Mikäkö paras paikka ... kysy, mikä paras paikka raamatussa! Vaan kyllä se on tuokin kuun ja päivän päästäminen Pohjolan kivimäestä ... en tiedä, tyhmä olen, mutta poikia ne olivat siihen aikaan Suomen pojat! Ollapa täällä vielä niitä miehiä! Se on taas pimenemässä Suomen päivä.

—On tosiaan, eikä näytä olevan toivoa valkenemisestä.

—Vaan onko todellakin totta, mitä Otto herra tästä kulkiessaan kertoi kuulleensa, että olisivat sen suomenkielen puolesta puhujan suun tukkineet?

—Totta se on.

—Voi noita kelvottomia! Enpä olisi uskonut semmoisia murhamiehiä olevan. Tuo on minusta kuin olisivat elävän olennon tappaneet. Mutta kerran se päivä sieltä vielä päästetään.

—Teillä on luja usko.

—Se minulla on! sanoi Kari kiiluvain silmin, ja minä olen saanut sen tästä kirjasta.

Antero ei raatsinut sanoa, että hänen oma uskonsa, jonka oli saanut tuosta kirjasta, oli alkanut horjua. Hän kertoi kuitenkin, mitä Helsingissä oli tapahtunut, kuinka nolosti heidän oli käynyt, kuinka kaikki suomalaiset harrastukset nähtävästi aiottiin tukehduttaa kapaloonsa, näytti siltä kuin kaikki tulisi menemään menojaan.

—Voi, voi! huokasi Karilainen häntä keskeyttämättä kuunneltuaan, silmät vain eläen ja kasvot välistä värähdellen.—Vai niin on, vai niin on, mutta kuulkaapas, maisteri, minä en ole mies enkä mikään, teille itseäni viisaammalle, neuvoja antamaan, mutta saanko kuitenkin sanoa?

—Sanokaa toki!

—Minä uskon sittenkin, että teitä tässä pimeä pilvi peloittaa enemmän kuin se kykenee kastelemaan. Hyviksi heinäsäiksi keväinen kuuro. Se *nyt* sataa ja jyrää, mutta huomenna on jo pouta. Ne on ne vanhain ihmisten tuumat vähän niinkuin lahopökkelö tien vieressä, juhlallinen ja peloittava. Kuljet siinä ja kierrättelet etkä uskalla kirveelläsi kolhaista, kun pelkääät pähäsi putoavan. Joskus kyllä kosketat, mutta et milloinkaan voimaisi takaa kumahuta. Vaan jonakuna päivänä, kun ohi kuljet, niin on kummitus itsestään suulleen suistunut ja siinä makaa etkä saa ylös, vaikka tahtoisitkin. Ihmettelet, että mitenkä se on voinut milloinkaan seisoa.

—Mistä te olette tuon viisauden saanut?

—Viisaudenko? Ka, en tiedä, mutta eikös ole niin?

—Niin se ehkä on.

—Sen saatte nähdä! Metsämiehen nenään tuoksuu suvituuli, kun pakkaneen vielä kengän alla narisee. Nämä teidän nuorten miesten uudet tuumat ja toimet ovat enteitä, ja ne enteet eivät petä. Sen saavat vielä meidänkin silmämme nähdä, että tämä suomenkieli pääsee semmoiseen voimaan ja valtaan, ettei toista kieltä kuulukaan. Suomenkielen päivä on nyt kivimäessä, mutta kyllä se sieltä päästetään! Uskokaa se, maisteri!

Nuohan olivat niitä aatteita, joita he olivat kirjassaan lausuneet, mutta tämän miehen suussa ne kuitenkin tuntuivat uusilta.

—Onhan vähän omituista, että teillä on enemmän uskoa ja luottamusta kuin minulla, vaikka pitäisi olla päinvastoin.

—Ottakaapa kahvia vielä, kehoitti Kari.

—Se oli mainio se teidän kesällinen runonne, sitä Helsingissä kaikkialla luettiin ja ihailtiin.

—Vai oli se teistä hyvä, hyrähti Kari.

Kuului hiipivää kävelyä lumessa ikkunan alla, sitten kiireisiä askeleita rappusissa, ja samassa revähti ovi auki ja turkkia hartioillaan kantava avopäinen, hajatukkainen, harasilmäinen nainen huusi sisään:

—Täälläkö sinä taas yökauden niitä lorujasi...

—Täällä on herrasvieraita, Kaisa...

—Olkoonpa mitä tahansa!

Hän pyörähti kiukkuisesti takaisin ja paiskasi oven kiinni jälkeensä.

—Katsohan tuota ... vaan elkää olko millännekään, kun en minäkään ole. Se on nyt minun ristini tuo. Mutta taitaapa olla parasta, että vieraskin pääsee levolle.

Kari oli käynyt alakuloiseksi, vaikka koetti sitä peittää. Sanomattoman säälin tunne valtasi Anteron mielen hänen mentyään. Elää ja haaveilla ja uskoa ja innostua täällä erämaassa ilman ymmärtävää

ystävää ja lisäksi tuollaisen painon alla! Saada lämpöä ja voimaa ainoastaan oman sielunsa hankien alaisesta kydöstä! Kuinka syvällä mahtaakaan hengen tuli palaa tuommoisessa rinnassa? Ja minun henkeni liekki lähättelee sammuaakseen kohta, kun pieninkin henkäys vastaani puhalttaa! Ihanteitteni ja aatteitteni lippu putoaa herpoontuneesta kädestäni kohta, kun minun pitäisi se yksin kukkulalle pystyttää. Miksi niin? Onko se minussa vain tunnelmaa ja touhua, mikä tuommoisissa järkähtämätöntä varmuutta ja uskoa?

Täältä se, tämmöisistä se Suomen kansan parannus ja uudistus tulee eikä meistä siellä Helsingissä. Anna heille ase kuinka tylsä tahansa, ja he saavat sillä aikaan ehkei niin paljon, ehkei niin loistavaa, mutta hyvää, pysyvää ja ennen kaikkea omaa. Ne ne ovat meidän kulttuurimme luoneet ja luovat sitä yhäkin. Niinkuin sekin hänen runonsa. Eikä aavista eikä ymmärrä mitään olevansa, ei tiedä, kuinka läheisessä yhteydessä hän on suuren maailmanhistoriallisen aatteen kanssa.

Mikä vääryys, mikä huutava vääryys sentään tuommoisia miehiä kohtaan, etteivät he koskaan tuon pitemmälle pääse ainoastaan nurjien olojen estäminä! Ei kouluja, ei herättävää lukemista—ei ainoatakaan auttavaa kättä!

Antero melkein häpesi itseään ja sitä välinpitämättömyyttä, joka oli hänet vallannut ja jolle hän oli antanut vallan. *Hän*, joka istuu katetun pöydän ääressä ja saa ahmia tiedon aarteista, hän antaa kaikenlaisten ulkonaisten ja sisällisten vastoinkäymisten synnyttää itsessään epäilystä ja velttoutta, hän on valmis kesken katkeamaan, kun tuo täällä erämaan yksinäisyydessä hehkuu intoa ja henkii uskoa ja luottamusta! Ja niitä on kukaties kuinka paljon, eikä niistä kukaan tiedä eikä välitä. Ehkä on aika sittenkin tullut, ehkä todellakin on hetki lyönyt?

Kuinka hän ilostui minut nähdessään! En koskaan ole nähnyt ihmisen kasvoissa niin vilpítőntä mielihyvää, en koskaan niin kiitollista katsetta kenenkään silmissä.

Kuinka usein sentään laiminlyö tehdä hyvää, olla toisille iloksi ja hyödyksi!

Jos asettuisin tänne, rupeisin häntä palvelemaan tiedoillani, eläisin samalla hänen elämäänsä ja häntä siitä kohottaisin ja kehittäisin! Niinkuin heränneet papit opettavat ja oppivat. Onhan tämä minun oppilaani tavallaan.

Isäni koko elämä oli uhrautumista muiden hyväksi. Ja äitini myös. Heillä ei ollut mitään muuta ajatusta eikä harrastusta kuin opettaa ja auttaa niitä, jotka olivat sen tarpeessa.

7.

Karilan nuori isäntä oli jättänyt Anteron, reestä iloisesti hypäten ja suksensa jalkoihin sysäten. Hän oli saattanut vierastaan yli suuren selän ja vasta sen toiselta rannalta hänestä eronnut, aikoen paluumatkalla ampua teiriä urpukoivuja kasvavista saarista.—He olivat päättäneet usein tavata toisiaan.

Anteron mieli oli keveä, ja miellyttävä puhtauden tunne täytti hänen rintansa. Aurinko ei lämmittänyt, ainoastaan valaisi, valaisi ihanteellisen valkeita hankia ja huurteisia metsiä.—Jos aistitonta aatetta voisi muotoon pukea, niin tämmöisenä kuvana talvisesta päivästä sen tahtoisin esittää. Ei asu aalloilla Jumalan henki, ei puhu hän minulle myrskystä eikä Siinain ukkosesta, vaan puhtaista kylmistä kirkkaista hangista se heijastuu. Silloin on kuin hänet parhaiten ymmärtäisin, häntä saisin suorimmin silmiin katsoa. Silloin hän valaa kirkkautta ja suuruutta sieluuni... Aavikoillahan kehittyi Jumalan aate Israelin lapsillekin.

Onko tämä nyt minun korvessa-vaeltamiseni alku? Onko Ristivuori tuolla kaukana minun Siinaini? Vai Horebini? Vaiko Golgatani? Olkoon mikä tahansa, minä kuljen sinne, minne minua viedään.

—Kenen on tuo talo tuossa saarella?

—Siinä asuu se pappilan Otto-herra, vastasi kyytimies. Ajetaanko pihaan?

—Ajetaan vaan.

Otto ajoi juuri hirsikuormaa heidän edellään pihaan. Hänellä oli naapukkalakki päässä, lyhyt valkea turkki yllä, jalassa pitkävartistet pieksut, hän oli kerrassaan komean näköinen—ja ilme herttainen ja katse lempeä. Tuoko se on, jota ruustinna suree? Joka muka on perheen mätämuna ja tuottaa häpeää Martinin nimelle?

Otto vei vieraansa pirttiin. Jaakko setä kutoi pöydän päässä verkkoa.

—Täällä tulee tuttuja, sanoi Otto.

Ukko katsoi silmälasiansa yli.

—Siinäkö sinä sen spektaakkelimaakari nyt olet? Mistä sinä *nyt* tulet? Sieltäkö, minnekä viimeksi menit? Selkääsi sietäisit, nallikka. Minä luulin sinun koskeen juosseen ja ravasin rantoja pitkin, kunnes olin nääntyä. Sitä vaille, etten ruvennut haraamaan,—ajattelin: kantänka, ei maks' vaivaa. No, istuhan sitten ja ota ryyppy kylmästä tultua. Tuo lasi, Otto!

—Ei ole talossa useampia kuin se yksi.

—Anna sitten kuppi.

—En minä välitä, sanoi Antero.

—Annettu, mikä tarjottu, sanoi Jaakko setä. Eipä siltä, että olisit saanutkaan muuta kuin vähän maistaa. Tässä talossa annetaan viinaa kuin sairaille rohtoja, määrän perästä. Sen verran vain, että henki pysyy heikossa ruumiissa. Ajatteles, ettei tuo Otto enää maista tippaakaan, sitten kun laamannin tyttö on sen kieltänyt. Se on jo sen tohvelin alla, vaikkei tiedä, saako se sen.

—Elä höpise, setä...

—Mutta sano nyt sitten, mistä sinä tulet ja mitä varten kulet?

—Ette siis ole vielä kuulleet, että Lauri ja minä olemme potkaistut pois yliopistosta.

—Mitä puhut? Sepä hauska juttu.—Otto, jos et sinä nyt tuo pöytään sitä konjakkiasi, niin—heti tänne, kun on tällainen asia!

Oton täytyi tehdä sedälleen mieliksi, ja nauraen meni hän noutamaan pulloa kamarista. Antero aikoi ruveta kertomaan.

—Ei, ei, elä vielä, odota, tehdään totit ja sitten vasta.

Hämärti jo, ukko teki tulen takkaan, laitettiin lasit, ja nyt sai Antero kertoa.

—No, niin sitä pitää! Vai niin sanoitte? Sanoitteko todellakin? Suoraan vasten naamaa istuvalle areopagille! Ja Laurikin? Onpahan siinä pojassa sittenkin jotain.

—Ei ole, sanoi Otto päättävästi.

—Se nyt on eri asia se, mutta tämä oli nyt sentään hyvin tehty. Katsos teitä kanarjoita! Se käy niinkuin pitääkin. Alku on hyvä kaikki. Maljasi nyt taas! Ja ikkunoitakin särettiin? Sehän jo vähän haiskahtaa niinkuin revolutsioonille. Muistitteko laulaa edes marseljeesia?—Jassoo, Snellman ei hyväksynyt. Niin on aina. Aatteen antajat kieltävät aina toimijain johtopäätökset.—Ja eikö niin, että teidät muutamat uhrattiin ja muut luikkivat tiehensä? Tietysti. Siinä tunnen taas Suomen kansan. Se on, niinkuin pitääkin olla, aivan niinkuin Arwidssoninkin aikana. Kun toiset taistelee, niin toiset jo rauhaa hieroo. Kuinka voisikaan olla mitään yhteistunnetta, mitään solidaarisuutta, vaikka asia olisi kuinkakin yhteinen!

Siitä tuli hauska ilta, ei ollut juomaa niin paljon, että ukko olisi päihtynyt, tuli vain hyvälle tuulelle. Puhuttiin muustakin, mutta palattiin aina pääasiaan.

—Se on koston päivä, joka on koittanut, intoili ukko. Se on ensimmäinen kivi, joka on muurista maahan rapissut. Eläköön vapaus! Siitä päästä asia on aloitettava! Se jesuiitta Hartman, semmoinen se oli jo nuorena miehenä ollessaan, kyllä minä sen tunsin. Karkoitelkoot vaan, pankoot vaan repressalioita toimeen. Se vain yllyttää uusiin ponnistuksiin. Se vain yllyttää ja kiihoittaa. Ei se mitään, mitä siitä seuraa. Joutukoon vaan vaaraan yliopisto ja maa! Aina on jotain vaarassa, kun jotain vastaan hyökätään.—Se oli hyvä sekin, että Saima lakkautettiin.

—Hyväkö?

—Jos ne eivät olisi sitä tehneet, niin olisi se merkinnyt, että se ei ole mitään saanut aikaan ja ettei sitä tarvitse pelätä. Nyt tulevat kaikki ihmiset lukemaan Saiman vanhoja vuosikertoja. Hyvä kaikki!

—Niin, eihän kuitenkaan tiedä...

—Ethän vain katune.

—Kyllä melkein välistä.

—Kas niin, siinä sitä ollaan—se on sitä aitosuomalaista: tehdään ensin touhahdetaan, pelästyttään sitten, kadutaan lopulta ja ehkä viimein pyydetään anteeksi. Saat nähdä, että niin käy tässäkin ja on jo ehkä käynytkin.

—Setä alkaa taas saarnata, sanoi Otto haukotellen.

—Mene maata siitä haukottelemasta. Sinä olisit hyvä mies muuten, mutta aatteista ja politiikasta ja yleisistä asioista sinä et ymmärrä hölyn pölyä. Täällä on niin helvetin ikävää, kun ei ole puhetovertia.

Kun Otto oli mennyt pois, jatkoi ukko:

—Se on kunnan poika muuten. Raataa kuin talonpoika, mutta herrasmiehen älyllä. Se meinaa ihan totta saada sen laamannin Inkerin, ja sitä varten se huoneitakin rakentaa. Se on sille jo kutonut kalvokkaat ja kaulahuivin, joita se ei jätä yltään kuumassa pirtissäkään. Ne eivät ole vielä siitä tuumastaan kenellekään puhuneet. Laamanska tulee tietysti huudahtamaan: *c'est une misalliance! oh, mon Dieu!*—ja pyörtymään—kun saisi olla näkemässä.—Niillä on suuret suunnitelmat. Otto aikoo vielä kerran ottaa sekä laamannin että pappilan maat arennille. Kyllä se siihen pystyy, kun saa toimeliaan akan.

Pirtin läpi oli pari kertaa kulkenut nuorehko nainen, kalpea, ruskeasilmäinen, katsahtanut Anteroon niinkuin aikoen jotain sanoa, mutta mennyt sitten samassa pois.

—Kuka tuo on? kysyi Antero.

—Sehän se on se Laurin Heta. Semmoiseen tilaan toimitti mies tytön eikä ole sen enempää perustanut. Teki tekonsa ja meni ja jätti. Ei ole sanaakaan kirjoittanut.

—Tietävätkö siitä pappilassa?

—Se on kieltänyt kenellekään puhumasta ... Laurillekin ... kun eivät he, niin ei hänkään. Se on ylpeä tyttö. Semmoisia ne on, siinä ne oikein näkee. Mutta jahka minä saan sen Laurin käsiini..

8.

Antero istuu isänsä vanhassa ylskamarissa, hänen tuolillaan, hänen pöytänsä ääressä, jonne tämä vetäytyi lukemaan ja saarnojansa miettimään. Tässä oli hänkin istunut näin, katsellen ulos ikkunasta, edessään Ristivaaran jylhä rinne ja kuulakkaa taivasta vasten kuvastuva harvapuinen harju, jonka takaa aurinko ei päässyt lyhyinä talvipäivinä kohoamaan. Kahden puolen pöytää oli kirjahylly; täynnä isän vanhoja kirjoja, kuluneita ja paljon käytetyltä, nahkakantisia, kaikki yhdenvärisiä, ruskeita. Ne olisivat siitä siirrettävät johonkin, pois hänen omaan kirjainsa tieltä. Hän on jo kerran pari ojentanut kätensä tyhjentääksensä hyllyn, mutta aina on käsi vaipunut. Hän on käynyt penkomaan omia kirjojaan, saanut käsiinsä filosofiaa, runoutta, avannut yhden ja toisen, mutta antanut painua taas takaisin kiinni. Mitä hän nyt filosofialla, mitä runoudella? Ne tuntuvat niin valheellisilta, niin tehdyiltä.

Hän ottaa paperinsa esille, selailee vihkojansa ja muistikirjojansa. Runon alkuja, mietelmiä, luonnoksia esitelmiään Kalevalasta ja suomenkielestä,—siinä on suunnitelma kirjoitukseen hänen renessanssiaatteestaan—oli sekin päähänpisto!—kaikki keskenjääneitä, ja muutamia lehtiä siitä suuresta eepoksesta, jossa hän oli alkanut kuvausta viimekesäisestä matkastaan ja jo jakanut sen eri lukuihinkin: Rajavaara—Pappila—Juhannuskokko—Seurat Ristivaaralla—Tulo takaisin Kontolaan—ja siihen se oli loppunut se runoelma! Lapsellista, turhanpäiväistä kuvittelua!

Häntä tympäisee sanomattomasti kaikki entinen touhu. Matkan kaikki epäilykset tulevat takasiin, kesäinen Kalevala-innostus ja innostus Snellmanin aatteihin, mutta ennen kaikkea se, mikä oli aiheuttanut tämän maanpaon—ei,—ei se ollut mitään, täytyi alkaa kaikki alusta, uusi elämä, uusi työ—mutta mikä elämä, mikä työ?

Hän tuntee ulkonaista painoa ja sisäistä ahdistusta. Hän tahtoi ulos, tapaamaan ihmisiä, saamaan sisältöä ja virkistystä. Karoliinalle ei hänellä ole mitään sanomista, ei ole hänestä mitään seuraa. Hän tarvitsisi onnellisia, innostuneita ja virkeitä ihmisiä, eikä tuota surkeutta, joka vaatisi hänen osanottoaan ja sääliään ja apuaan, mutta jota hän nyt ei jaksa antaa. Olihan sisar totellut miehensä kieltoa ja lakannut käymästä seuroissa, antanut pakottaa itsensä istumaan kirkossa ja kuuntelemaan hänen saarnojaan, joissa hän joka pyhä panetteli ja sätti heränneitä. Ja hän oli antanut pakottaa itsensä siihenkin, että pani pois pojan. Ja se kaikki on muka hänen velvollisuutensa, hänen kristillinen velvollisuutensa? Eikä hän tahdo ottaa omalletunnonleen, että mies mahdollisesti häntä löisi, jos hän ei tottelisi. Mutta nyt hän sitä kuitenkin suree ja katuu eikä tiedä, tekeekö sittenkään oikein.

—Tähän minä nyt siis tulen hautautumaan, kuka tietää kuinka pitkäksi aikaa. Tämähän on kuin munkin kammio, minähän olen kuin vanki.

Hän tahtoo joskus tuntea vapauttaan, ja hän lähtee ulos hiihtämään, nousee vaaralle, näkee ympärillään rajattomat, rannattomat erämaat ja hanget. Se on yhä sama vankila, vähän suurempi vain. Hän hiihtää kurjien majojen ohi, joissa tietää suurimman hädän ja kurjuuden asuvan. Pitäisi mennä sisään,—mutta hiihtää kuitenkin ohi.

Päiväkausia hän pysyy huoneessaan, ei tiedä illalla, kuinka päivä on aamusta kulunut.

Karoliina tulee hänelle kahvia tuoden.

—Täällä sinä vain itsekseksi istut.

—Täällähän minä... Yhtä asiaa minä tahtoisin sinulta kysyä. Mistä mahdat sinä saada tuon voiman elää ja olla, niinkuin elät ja olet? Taikka kyllähän minä tiedän, *mistä* sen saat, mutta *kuinka* sen sieltä saat, sitä minä aina ajattelen, ja sitä minä en ymmärrä.

—Se tulee Jumalalta hänen suuresta armostansa ja rakkaudestansa.

Se oli hänen ja heikäläisten tavallinen kulunut vastaus, sen enempää he eivät voineet selittää. Mitä se oli ... oliko ollenkaan mitään muuta kuin kuvittelua tai vain opittu ulkoläksy, puheenparsi? Tuskinpa!

Kerran sai Karoliina hänet lukkarinlesken luo. Siellä oli sama rauha kuin ennenkin, sama tyytyväisyys ja alistuminen. Hallavuosi oli vaikuttanut heidänkin elämäänsä, heidänkin täytyi syödä sekaa voidakseen antaa toisillekin vähistä tuloistaan. He puhuivat siitä, että kyllä »Jumala auttaa», niinkuin ei olisi ollut epäilystäkään siitä, että niin on aina tapahtunut ja tulee aina tapahtumaan,—joka hetki, joka päivä.

—Eikö hän ole milloinkaan eikä missään asiassa ollut teitä auttamatta?

Vastaukseksi hymähtivät he molemmat ja katsahtivat toisiinsa.

—Mikä teitä naurattaa?

—Se vain, että Antero voi sitä edes kysyäkään.

—Minua ei vaan Jumala ole milloinkaan auttanut, sanoi Antero puoleksi leikillä.

—Onkos Antero sitten milloinkaan pyytänytään?

Sitä ei hän ollut tehnyt, kun oli varma siitä, ettei kuitenkaan voisi saada sitä ainoaa, mitä halusi.

Jos edes voisin kieltää hänet! Vapautua hänestä kokonaan. Mutta aina hän seisoo edessäni, ja aina hän väistyy, kun häntä tarvitsen. Lupaa kaikkea, mutta ei pidä mitään. Houkuttelee mukaansa matkalle milloin millekin, mutta ei koskaan opasta perille, ei anna voimaa saavuttaa päämaalia. Hänen rakkautensa, hänen huolenpitonsa—Jumalan suuri, käsittämätön rakkaus! Niin todellakin—käsittämätön ja—olematon.

Eräänä päivänä hän tuli hiihtomatallaan kurjaan torppaan kaukana metsässä. Vaimo makasi sairaana, kuihtunut mies istui avuton uunin pankolla, nälkäinen lapsilauma puri pettua pöydän ääressä. Halla oli vienyt heidän viljansa, karhu oli kaatanut heidän ainoan lehmänsä. Ei ollut vaatteita, että olisi päässyt edes kerjuulle. Antero tyhjensi kukkarostaan heille ruistynnörin hinnan.

—Nyt siis päästään talven yli, virkkoi vaimo vuoteestaan. Sanoinhan minä, että auttaa se, niinkuin on ennenkin auttanut.

Oli auttanut, mutta miten? Toinen puoli perhettä kuollut, mutta toinen puoli kuitenkin jäänyt eloon. Oli se kaunista apua ja huolenpitoa! Ja ne kantavat siitä Hänelle kiitoksensa—suutelevat ruoskaa.

Hiukan omituista sentään, että Jumala lähetti minut ja juuri nyt kuin oman itseni uhalla vahvistamaan näitä siinä uskossa, että Jumala kuitenkin aina auttaa.

Mutta jos onkin Jumala, ei sitä kuitenkaan hänellä ole. Sitä, mitä oli kaivannut, sitä ei hän koskaan ollut saanut. Ei kukaan minua kysy, ei kukaan minua ikävöi, ei ole minua maailmassa etsitty itseäni varten eikä sentähden, että minua tarvittaisiin.

Se kaipaus kirveli häntä niin, että hänen sydämeensä koski.

Mutta olenko minä itse ketään etsinyt, ketään kaivannut hänen itsensä tähden? Enkö ole aina—rakastaessanikin, toivoessanikin—ajatellut omaa iloani, omaa onneani?

Sikin sokin menivät hänen ajatuksensa, sekaisin temmelsivät hänen tunteensa.

Tämä pimeys, tämä yksinäisyys, se se minua painaa ja rasittaa, se se on minut tähän tilaan saattanut. Mutta miksi tulin minä tänne? Mitä oli minulla täällä tekemistä? Miksen mennyt etelään, jonnekin päivänpaisteisille rinteille, missä mieli kuuluu keijuvan kesät talvet kuin pääsky iäti vihreän maan ja iäti sinisen taivaan välissä? Elämään eikä elävänä hautautumaan? Mitä minua Suomen surut, mitä minua muiden kärsimykset, kun en kuitenkaan voi ketään auttaa? Kun joulu on ohi, niin minä lähden!

Mutta ei se päätös häntä päästänyt eikä vapauttanut. Hänelle tuli taas illalla hätä ja ahdistus, tunne jostain laiminlyödyistä tehtävistä, hukkaan menneestä tilaisuudesta, niinkuin olisi kulkenut jonnekin harhaan, niin kauas, ettei ehkä jaksaisikaan enää takaisin sinne, mistä olisi uudelleen alettava. Hän istui, otsa käsiin painautuneena, kuin erämaassa eksynyt. Ulkona oli pimeä, ja tuiskutuuli huoahтели kylmästi ullakossa, talikynttilä läähätteli kuin kuoleva viimeisiä henkiä vedellessään.

Hän ei ollut nukkunut moneen yöhön.

Isän raamattu oli hänen edessään pöydällä. Kuinka se oli siihen tullut? Kuka oli sen siihen hyllyltä siirtänyt? Häinkö?—tietämättään.

Hän avasi sen koneellisesti, käänsi auki kannen. Siihen oli kirjoitettu hänen isänsä nimi ja syntymävuosi ja kuolinvuosi ja hänen oma nimensä ja syntymävuotensa. Alemma oli isän käsialalla kirjoitettu:

»Tämän kirjan olen minä perinyt isältäni ja lukenut ja tutkinut sitä joka päivä. Minä jätän tämän perintönä pojalleni samalla tavalla luettavaksi ja tutkittavaksi.»

Kirjassa oli joku merkki, ja hän avasi sen siltä kohdalta. Siinä oli arkki keltaista paperia, kirjoitettu täyteen pientä hienoa kirjoitusta hienolla kynällä, isän käsialaa.

»Sinä päivänä, kun ryhdyin saarnavirkaani.»

»Kaikkivaltias Jumala, taivaallinen Isä, valkeuden ja laupeuden alku, Isä, Poika ja Pyhä Henki! Kurjin syntisistä uskaltaa lähestyä Sinua. Vahvista minua voimallasi, jotta minä voisin sen tehdä tavalla, joka olisi Sinulle otollinen ja parhaiten vastaisi minun tarvettani. Jos syntinen koskaan on tarvinnut Sinun apuasi, niin tarvitsen todella minä, sillä minä tiedän kyllä, kuinka heikko minä olen, kuinka minä itserakkauteni, itsekkäisyyteni, tämän hirveän epäjumalan ravinnoksi tahdon käyttää luvallisinta, hyödyllisintä tekoa. Unohda, laupias armahtaja, Sinä syntisten ystävä, Herra Jeesus, unohda entiset tuhannet ja jälleen tuhannet syntini. Vapahda minut niiden hirveästä taakasta ja niiden häpeällisestä vallasta siten, että Sinä minussa vaikutat elävän uskon itseesi. Sinä laupeuden ja voiman alku ja loppu, kaikkien hyvien lahjojen antaja, joka hyvän työn aloittanut olet, päättä se omaksi kunniaksesi ja köyhän sieluni pelastukseksi. Isä Jumala, auttaja, armahtaja, joka et tahdo kenenkään syntisen kuolemaa, käännä minut, käännä myös, jos mahdollista on, kaikki lähimmäiseni! Opetä minua antamaan itseni kokonaan, itseäni ajattelematta, mitään vaaraa ja vastusta pelkäämättä, Sinulle ja Sinun pyhälle asiallesi. Sinun on tämä suuri ja tärkeä tehtävä! Tiedän, että Sinä sen teet, jos me vain tahdomme antautua Sinun käsiisi. Ota, Herra, minut hoidettavaksesi. Ota kaikki, mitä sanon omakseni—sieluni, ruumiini, järkeni, tahtoni, kaikki voimani. Ota ne, puhdistä ne, uudista ne, hoida niitä oman tahtosi mukaan. Jeesuksen tähden unohda, kuinka niitä olen hoitanut ja nähin asti niitä käyttänyt. Niin, hyvä Jumala, puhdistä tarkoitukseni, tee minut puolueettomaksi oman työni suhteen, etten itseäni pettäisi. Anna minulle armoa, että koettaisin Sinun avullasi tehdä työtä veljieni ja sisarieni parantamiseksi. Ohjaa minua niin joka silmänräpäys, että Sinä voisit omistaa itsellesi kaikki minun sanani, ajatukseni, haluni ja tekoni ja että ne olisivat Sinulle otolliset. Anna minulle sama henki, joka hallitsi apostoliasi, kun hän lausui: kaikki voin minä Kristuksen kautta, joka minut väkeväksi tekee—sanalla sanoen, anna minulle elävä usko, niin tulen minä armostasi autuaaksi. Pakota minua tällä rukouksen huokauksella ryhtymään kaikkiin tehtäviini, amen! Minä tiedän, että sen teet Jeesuksen tähden.»

Myöhemmin oli samaan paperiin kirjoitettu vapisevalla kädellä:

»Tämän kirjoitin minä sen päivän edellisenä yönä, kun minun piti pitää ensimmäinen saarnani. Aioin silloin ruveta kirjoittamaan päiväkirjaani, mutta en saanut sitä jatketuksi. Tänään on minulle syntynyt poika ja minä olen kirjoittanut hänen nimensä isän raamattuun. Hänen tähtensä olisi minun ehkä pitänyt jatkaa päiväkirjaani, että hän kerran, kun minusta aika jättää, olisi siitä saanut nähdä, kuinka usein hänen isänsä on langennut ja synnissä rypenyt, noussut ja taas kaatunut, mutta vihdoin viimein löytänyt armon ja rauhan Jeesuksessa Kristuksessa. Mutta ehkä oli parasta, että hän saa itse hakea itsellensä tien totuuden lähteelle, sillä onhan kaikilla sinne sama opas, Pyhä Raamattu, jota seuratkoon.»

Taas oli toisessa paikassa horjuvin kirjaimin kalteviin riveihin kirjoitettu?

»(Jatkoa edelliseen viisi vuotta myöhemmin).»

»On sinun syntymäpäiväsi, pieni Antero poikani. Minä tunnen, että minun kohta täytyy täältä eritä. Ei ole minulla ehkä montakaan päivää jälellä! Sinä jätät turvattomaksi maailmaan. Minulla ei ole sinulle muuta annettavaa kuin Pyhä Kirja. Jos sinulle joskus tulee suuri hätä ja ahdistus, umpikuja, josta et tiedä, kuinka päästä yli tai ympäri, niin avaa se ja lue Luukk. 18: 17: »Joka ei ota vastaan Jumalan valtakuntaa niinkuin lapsi, ei hän ikänä tule siihen sisälle.» Jos sinua kaikki sinun oma viisautesi tympäisee ja pohjasi pettää tai tahdot päästä himojesi kahleista ja itsekkäisyytesi orjuudesta, niin ota silloin tämä kirja eläkä laske sitä kädestäsi, ennenkuin olet saanut vastauksen kaikkeen. Nyt en—»

Kynä oli kai pudonnut hänen kädestään. Isän viimeinen ajatus oli ollut hänen poikansa pelastus.

Anteron sydän vapisi, ja vaivoin hän himmentyvin silmin sai luetuksi, mitä toiselle puolelle oli kirjoitettu:

»Tämä on papan viimeinen kirjoitus, jonka tästä raamatun sisästä löysin ja johon sen jätän. Hän kuoli seuraavana päivänä. Hänen edessään oli hänen raamattunsa, Johanneksen 16 ja 17 luku. Vähän ennen kuolemaansa sanoi hän minulle: Kasvata Anteroa niin, ettei hän hylkää Jumalaa.»

Antero luki sen vielä uudelleen. Kyyneleet alkoivat valua hänen poskiaan pitkin.

Viihdyttävä onnellisuuden tunne tulvaili läpi hänen sielunsa. Ahdistus ja pinnistys oli poissa.—Minä olen löytänyt isän, äidin, itseni ja elämäni sisällön. Minä olen pelastettu. Nyt se ei karkaa minun käsistäni, mitä kaiken elämäni olen ajanut takaa.

Kun hän pani maata, oli kuin lämmin pehmoinen käsi olisi hänen päätänsä kannattanut. »Joka ei ota taivaan valtakuntaa vastaan niinkuin lapsi, ei hän ikänä tule siihen sisälle.»

9.

Minä en ole enää yksin, mutta ei minulla kuitenkaan ole ketään, jonka kanssa voisin puhella. Minä tahdon sentähden puhella itseni kanssa.

* * * * *

En tiedä, mitä minussa on tapahtunut. Sen vain tunnen, että minussa on tapahtunut täydellinen muutos. Mieleni on siitä tulvillaan. Se on tulvillaan onnesta. En tiedä, minne minua viedään, mutta minä olen valmis umpisilmin seuraamaan, sillä minä olen varma siitä, että olen oikealla tolalla. Minä näen tulen, joka majakkana edessäni tuikkaa. Sitä seuraan sivulleni katsomatta.

* * * * *

Olen ryhtynyt lukemaan raamattua. Mikä ihana, suurenmoinen kirja! Tähän saakka ei se ole ollut minulle muuta kuin pinkka paperia paksujen, ikävään kansien sisässä. Nyt se on minullekin elämän kirja.

* * * * *

Olen lukenut nuo Johanneksen 16-17 luvut? »Mitä te anotte minun nimeeni, sen minä teen. Jos te rakastatte minua, niin pitäkää minun käskyni. Ja minä olen rukoileva Isää, ja hän on antava teille toisen lohduttajan, että hän kansanne olisi iankaikkisesti, *Totuuden Hengen*, jota ei maailma taida ottaa vastaan, sillä ei he näe eikä tunne häntä, mutta te tunnette hänen, sillä hän pysyy teidän tykönänne, ja on teissä oleva. En minä jätä teitä orvoiksi, vaan minä tulen teidän tykönnne.»

Ne olivat ne viimeiset sanat, joita isäni oli raamatustaan lukenut. Ne olivat minun ensimmäiseni samasta kirjasta.

* * * * *

Totuuden hengen!—siinä se on kaikki!

Olin hiihtämässä,—kuinka toiselta nyt kaikki näyttää!

Luonnon jylhyys ja erämaan ääretön yksinäisyys ei enää minua kiusaa eikä paina. Se ympäröi minua rauhallaan ja se erottaa minut entisyydestäni. Minä äsken sitä sentähden kammoin, että se tuntui minusta vankilalta, nyt se on minulle vapautukseni maa. Oli varmaankin Jumalan sallimus, että hän juuri täällä satutti käteeni isäni kirjoituksen ja avasi eteeni Pyhän Kirjan. Jos sen muualla sain, en sitä

ehkä ymmärtänyt. On niinkuin hän olisi tahtonut sanoa: täällä on sinun toteutettava elämäsi tehtävä, mikä se sitten lieneekin. Täällä minä sain avun ja täällä minulle annettiin lohdutus. Täällä on minun ehkä annettava sitä niille, jotka ovat sen tarpeessa ja joille kykenen sitä antamaan.

* * * * *

Yötä päivää minä luen, eikä tahdo aikani sittenkään riittää.

Taavetin psalmi 107:

»Jotka eksyksissä vaelsivat korvessa autioita polkuja eivätkä löytäneet asuttua kaupunkia, he isosivat ja janosivat, ja heidän sielunsa nääntyi.

»Ja he huusivat Herraa heidän tuskissansa, ja hän pelasti heidät heidän hädässänsä. Ja hän vei heidät oikealle tielle, niin että he tulivat asuttuun kaupunkiin. Kiittäkööt he siis Herraa hänen laupeutensa tähden ja hänen ihmeittensä tähden, joita hän tekee ihmisten lapsia kohtaan, että hän ravitsee nääntyvän sielun ja täyttää isoavan sielun hyvyydellensä.

»Jotka istuvat pimeydessä ja kuoleman varjossa, kahlehdittuina kurjuuteen ja rautoihin, Sentähden että olivat Jumalan käskyjä vastaan kovakorvaiset olleet ja ylenkatsonneet ylimmäisen neuvon; hän on nöyryyttänyt sydämensä onnettomuudella, he lankesivat, eikä kenkään heitä auttanut. Ja he huusivat Herraa heidän tuskissansa, ja hän auttoi heitä heidän hädässänsä ja vei heidät ulos pimeydestä ja särki heidän siteensä.—Kiittäkööt he siis Herraa hänen laupeutensa tähden ja hänen ihmeittensä tähden, jotka hän ihmisten lapsia kohtaan tekee: että hän särkee vaskiportit ja rikkoo rautaiset salvat.

»Jotka haaksilla meriä matkustavat ja käyvät kauppaa suurilla vesillä, he näkevät Herran työt ja hänen ihmeensä syvyydessä, kun hän sanoi ja paisutti myrskytuulen, joka kuohutti aallot. Ja he nousivat taivasta kohti ja vaipuivat alas syvyyteen epätoivon hädässä ja horjuivat ja hoipertelivat niinkuin juopuneet eivätkä mitään neuvoa tienneet. Ja he huusivat Herraa heidän tuskissansa, ja hän auttoi heitä heidän hädässänsä, ja hän hillitsi myrskyn, niin että aallot asettuivat. Ja he tulivat iloisiksi, että tyveni, ja hän vei heidät toivottuun satamaan. —Kiittäkööt he siis Herraa hänen laupeutensa tähden ja hänen ihmeittensä tähden, joita hän ihmisiä kohtaan tekee.

»Hän teki virrat erämaiksi ja vesilähteet kuivaksi maaksi, ettei hedelmällinen maa mitään kantanut, heidän pahuutensa tähden, jotka siinä asuivat. Erämaan teki hän vesilammeksi ja kuivan maan vesilähteiksi. Ja asetti sinne isoovaiset, ja he rakensivat sinne kaupungin, jossa he asuivat. Ja kylvivät pellot ja istuttivat viinipuita, jotka antoivat jokavuotisen hedelmän. Ja hän siunasi heitä, ja he lisääntyivät suuresti, eikä heidän karjansa vähentynyt. Mutta itseänsä heitä nöyryytettiin, ja kärsimys ja suru painoi heitä. Hän, joka vuodattaa ylenkatseen päämiesten päälle ja antaa heidän harhailla erämaissa, hän koroitti silloin köyhän kurjuudesta ja enensi hänen sukunsa niinkuin lammaslauman.

»Näitä vanhurskaat näkevät ja iloitsevat, mutta jokainen paha suu pitää tukittaman. Kuka on taitava ja näitä näkee, hän ymmärtää Herran moninaisen laupeuden.»

Tuo on kuin riemuhuuto omasta rinnastani!

* * * * *

Mikä lohdutus osata rukoilla!

Hän on aina ollut, mutta minulle ei Häntä ole ennen ollut. Nyt on hän minullekin.

Kaikki tuntuu nyt niin helpolta, vaikka mitä tapahtuisikin. On kuin ei olisi tällä elämällä valtaa ylitseni ei elämällä eikä kuolemallaakaan.

Se tulee kai siitä, ettei ajattele itseään.

Mikä suloinen tunne onkaan tieto siitä, että olen lunastettu, että Jumalanpoika on ottanut kantaakseen ihmiskunnan syntikuorman. Vapautettu oman ainaisen ja aina ja joka päivä kokemansa kykenemättömyyden ja heikkouden painajaisen alta. Ennen ei apua muusta kuin omista heikoiksi ja riittämättömiksi tuntemistaan voimista. Kulkemista ja kompastumista,—pyrkimistä ja pysähtymistä,—sisyfustyötä. Ja nyt ei epäilyn varjoakaan siitä, että lopullinen päämaali, kuinka kaukainen tahansa, kerran ja varmasti on saavutettavissa, vaikka tie näyttäisi kuinkakin mahdottomalta. Sillä minä tiedän, että juuri silloin, kun voimani ovat väsähtämäsillään ja minä hengästynyt ja kykenemätön jäsentäkään liikauttamaan, että juuri silloin seisoo auttaja, pelastaja, lunastaja vieressäni. »Uskotko, että minä voin sinua auttaa?» kysyy hän. Ja *kun* minä uskon—!

* * * * *

Nyt minä vasta tunnen ja ymmärrän oikein rakastavani tätä Suomen kansaa. Täältä se oli etsittävä ja täällä vain se oli löydettävissä. Tämä köyhä, karu ja hankien peittävä ja korprien saartama erämaa, Se se on Suomen kansan luvattu maa, sillä tämä sille annettiin sentähden, että se oppisi Herraa seuraamaan. Ainoastaan täällä on siitä voinut tulla se, mitä se on, ja ainoastaan täällä se minusta näyttää olevan se, mikä se oikein on. Kova on koulusi, Herra, mutta kuuliaisen kasvatit kansan.

* * * * *

Suomen kansa on ehkä enemmän kuin mikään muu kansa maailmassa kasvatettu siihen uskoon ja luottamukseen, että sen kohtalo on Jumalan kädessä. Se usko on siinä elävä usko. Se on sen nähnyt ja kokenut kautta vuosisatojen ja saa nähdä ja kokea sitä joka päivä. Ilman sitä uskoa ei se olisi voinut pystyssä pysyä ja kestää kovan onnensa kohtaloita. Usko Korkeimman johtoon ja Hänen apuunsa, se ehkä juuri on antanut sille sen ihmeellisen rauhallisuuden odottaa maallisenkin onnensa täyttymistä. Se tietää, että ajan kello on varmasti lyövä sen vapautuksen tunnin ja että siitä kellosta ei ole veto loppuva. Sen uskon on sille etupäässä antanut se, että sen opillinen kasvatus on ollut melkein yksinomaan uskonnollinen ja ihanteellinen. Siitä sen passiivinen sitkeys. Se ei käy voimalla eikä väellä vastustajainsa kimppuun, ei nosta kättään ulkonaisia eikä sisällisiä vihollisiaan vastaan, vaan uuvuttaa ja voittaa ne kärsivällisyydellä, tietäen niiden ajan tullen luhistuvan maahan niinkuin hanki auringon edessä tai niinkuin aita, joka seisoo, kunnes kaatuu niinkuin Jerikon muurit. Sen henkinen suola, sen sisäinen visa estää sitä turmeltumasta ja lahoamasta.

* * * * *

Ei keisari, vaan Jumala on koroittanut Suomen kansan kansakuntien joukkoon. Siksipä on Jumala myöskin pitävä huolen siitä, että sitä eivät kansakuntien joukosta keisaritkaan voi pois pyyhkiä.

* * * * *

Minä muuten luulen, etteivät valtiollinen vapaus ja itsenäisyys—kuinka haluttavia semmoisinaan lienevätkin—ole välttämättömiä kansan kohottamiseksi korkeammalle kulttuuriasteelle. (Huom. kulttuuri käsitettynä sisäisenä hengen kulttuurina). Kansat, joilla on ollut valtiollista vapautta ja jotka ovat nauttineet sisällisen ja ulkonaisen itsenäisyyden kaikkia etuja, eivät eettisesti suinkaan ole korkeammalla kuin ne, joilta kaikki tuo puuttuu. Ainakin on vastoinkäymisten, taistelujen, jopa sorronkin aika ollut välttämätön aste kansain kehityksessä. Suomen kansan on aina täytyntä suuntautua sisäänpäin, ja se se on siitä tehnyt sen, mikä se on.

* * * * *

Tähänastiset innostukseni ja harrastukseni eivät kyenneet minua vähimmässäkään määrin siveellisesti parantamaan. Ei edes puhtain niistä—innostukseni Snellmanin aatteisiin. Mahtaneeko olla niin, ettei mikään ulkonaisten etujen puolesta taistelemisen, kuinka oikeutettua se lieneekin, voi sitä tehdä? Poliittinen toiminta, kuinka jaloa ja epäitsekkästä muuten lieneekin, panee aina intohimot liikkeelle ja ummistaa silmät rakkauden, myötätuntoisuuden ja uhrautumisen vaatimuksille. Minä harrastin suomalaisuutta kaikesta sydämestäni, koko sielullani, mutta en tuntenut itseäni ihmisenä paremmaksi kuin ennenkään. Minä en kyennyt rakastamaan vihamiehiäni, en antamaan anteeksi niille, jotka minulle väärintekevät. Ja kaikessa tuossa »pyhässä» innostuksessa olin minä itsekäs, kunnianhimoinen, aistillinen y.m., tuntematta siitä mitään omantunnon vaivaa tai katumusta ja tuntematta tarvetta muuttaa elämäni ja sitä parantaa. Ennenkuin minä voin maailmaa parantaa, täytyy minun parantaa itseni.

* * * * *

Ennen vaivasi minua aina sisällinen tyhjiys, kyllästys, jopa epätoivokin. Etsin tyydytystä maailman menosta, kauneuden ihailusta ja sen palvelemisesta, etsin sitä filosofiasta, innostuin, riensin, ahersin. Mutta kuta innostuneempi olin illalla, kuta enemmän hurmasin itseäni aatteitteni ja tulevien tehtävieni suuruudella, sitä väsyneempi olin aamulla, sitä suurempi kyllästymiseni itseäni ja muihin, sitä katkerampi pettymykseni. Ja nyt eivät tahdo minulta päivät riittää, eivät yöt antaa tarpeeksi aikaa ehtiäkseni eteenpäin sillä tiellä, jolle olen joutunut. Joka askel vie minua uusiin näköaloihin, joka oksan alta avautuu minulle uusi taivas ja uusi maa.

* * * * *

Joka päivä antaa minulle uuden vastauksen vanhoihin kysymyksiin. Ensi kerran elämässäni tunnen omistavani luotettavan oppaan, voivani kysymättä, tiedustelematta antautua hänen johdettavakseen.

Ennen voin minä vihata, inhota, tuomita. Enemmän kaikesta minä ehkä inhosin Handolinia. Nyt en tunne häntä kohtaan muuta kuin sääliä ja surkuttelua. Hän, raukka, kehuu hävittävänsä herännäisyyden— vallesmannin avulla. Kun hän on juonut lukkarinsa kanssa niinkuin tänäänkin, niin

hän kehuu kamarinsa lattiaa kävellen: kyllä minä näytän! kyllä minä näytän! Minä sanoin hänelle, että hän on oleva välikappale Herran kädessä hänen valtakuntansa vahvistamiseksi.

* * * * *

Heitä, uusi lyhtyni, joka minua johdat ja teitäni valaiset, heitä kirkas valosi menneisyyteeni, näytä minulle tulta tielläni tulevaisuuttani kohti! Niinkuin korkealta vuorelta näen minä tallaamani taipaleen tuolla alhaalla. Missä kaikessa olen harhaillutkaan! Mitä mutkia tehnytkään! En ollut useinkaan kaukana siitä, missä nyt olen. Rajavaaralla minua jo kutsuttiin, haihduin pois omaan haaveitteni huviretkille. Tein mutkat monet, kunnes minut käsittämättömän voiman kädellä heitettiin takaisin.

Totuuttahan taisin kaikkialta ennenkin etsiä, mutta en kuitenkaan ymmärtänyt etsiä sitä juuri sieltä, mistä se oli löydettävissä.

Rakkautta etsin, mutta sitäkin taas sieltä, missä sitä ei minulle ollut olemassa.

Elämäntehtävää etsin, tahdoin tulla mainioksi mieheksi, ajattelijaksi, runoilijaksikin, maailman parantajaksi, ennen kaikkea—tehdä suurtöitä omien hartiaini voimalla, niittää mainetta ja maailman kunniaa.

Nyt tiedän totuuden, joka aina on ollut. Nyt voin rakastaa vastarakkautta vaatimatta. Maine ja kunnia eivät minulle mitään merkitse.

* * * * *

Naimi—minä tahdon kirjoittaa sinun nimesi koettaakseni, vapiseeko käteni vielä,—Naimi—minä tahdon lausua sen ääneen kuullakseni, värähtääkö ääneni.

Hän oli minulle kaikki, nyt ei hän ole minulle mitään. Minä olen iloinen siitä, että Herra antoi minulle uuden uskon, joka meidät erottaa. En voi riistää häntä kokonaan ajatuksistani, mutta minä ajattelen häntä nyt niinkuin välikappaletta Herran kädessä.

Ljufva syndiga dröm, som jag drömt i min själ, farväl!
Sköna boja, hvori jag var smidd som en träl, farväl!

Och min dröm var om kärlekens glädje och frid all tid!
Och jag sökte ett bröst att få hvila därvid all tid!

Gud är kärleken, blott vid hans hjärta är frid all tid!
Lycklig jag, om jag endast får hvila därvid all tid!

[Suloinen, synnillinen uni, jonka sielussani näin, jää hyvästi! Ihana kahle, johon olin kahlehittu, jää hyvästi!—Ja uneni minä näin rakkauden ilosta ja rauhasta, ainiaan! Ja minä etsin rintaa saadakseni siinä levätä, ainiaan!—Jumala on rakkaus, ainoastaan hänen sydämellään on rauha ainiaan! Olen onnellinen, jos vain saan levätä siinä ainiaan!]

* * * * *

Minun on mahdoton käsittää,—että runoilija voisi olla ilman uskontoa. Uskonto on runouden alku ja loppu. Ei mikään runoilija ole saanut mitään suurta aikaan ilman uskontoa. Kaikki maailman suurimmat runoteokset seisovat uskonnon pohjalla. Daavidin psalmit, Jeremian valitusvirret—koko raamattu—Jumalan välittömän tai välillisen inspiratsioonin tuotteita.

* * * * * Kristinusko on tyhjentyvätön; kuta syvemälle sen henkeen tungen, sitä selvemmin näen sen äärettömyyden. En ymmärrä, kuinka ne ihmiset voivat tulla toimeen, joilla ei ole mitään uskontoa lohduttamassa heitä heidän suruissansa.

* * * * *

Rukous ja Usko sen voimaan on kuin esimakua tulevasta elämästä. Mahtanee olla äärettömän suloista kuolla rukous huulillaan: siirrymme pois aavistamaamme pyhään maahan, joka rukouksessa avaa ovensa meidän uskovalle, vavahtelevalle mielikuvituksellemme.

* * * * *

On hetkiä, jolloin meistä koko ihmiskunta on kurja ja alhainen. Sydän tuntuu tyhjältä ja sulkeutuu maailmalle. Mihin joutuisimme silloin ilman uskontoa?

* * * * *

Kun ajattelen entisiä ystäviäni, heidän elämänsä ja harrastuksiansa ja mihin he henkensä kaiken toiminnan suuntaavat, en voi olla säälien ja surkutellen ajattelematta, kuinka turhaa ja toisarvoista se on.

* * * * *

»Hän on se kivi, joka nurkkakiveksi tullut on. Ja ei yhdessäkään toisessa ole autuutta; sillä ei myös ole muuta nimeä taivaan alla ihmiselle annettu, jossa meidän pitää autuaaksi tuleman!» Mikä varmuus, mikä horjumaton usko!

10.

Ulkomaailma oli Anterolle kuin hävinnyt ja unohtunut. Handolinin hän tapasi vain ruokapöydässä, puhelikin joskus hänen kanssaan, mutta niinkuin jollekin, joka oli kuin jossain suuren tyhjyyden toisella puolen. Karoliina tuli välistä hänen luokseen ylös ja istui sukkaa kutoen, sill'aikaa kun hän luki ääneen raamattua, niitä paikkoja siitä, jotka olivat häntä erityisemmin koskettaneet. Mutta eivät hekään juuri mitään puhuneet, ymmärsivät nyt toisensa ilman. Joskus sanoi Karoliina:—»Tuo paikka se minuakin niin miellytti.»

Silloin tällöin kävivät he lukkarinlesken ja hänen tyttärensä luona. Sielläkin luettiin raamattua. Ne pyysivät Anteroa lukemaan, ja hän luki. Eivät koskaan osoittaneet he huomaavansa, mikä muutos hänessä oli tapahtunut. Mutta heidän tervehdyksensä ja hyvästinsä oli vieläkin herttaisempi kuin ennen ja niinkuin hän olisi ollut heihin kuuluva. Se teki hyvää Anterolle. Hänen oli lepo ja viihdyttävä tunne katsella Emmaa hänen kangastuoliensa tai rukkinsa ääressä. Emma oli niin hiljainen ja ujo ja tyyni, mutta kuitenkin varma itsestään. Jos hän ei olisi ollut niin ujo ja suljettu, olisi Antero tahtonut puhua hänen kanssaan. Hän oli lukenut raamatun läpi eikä siinä näkynyt olevan hänelle mitään uutta, mutta yhtäkaikki hän tahtoi sitä kuunnella ja lakkasi työstään, kun oli tulossa paikka, jota hän ihaili... Jos sillä ei olisi ollut tuo synkkä ja ruma puku, olisi se ollut ulkonaisestikin yhtä kaunis kuin kuka muu tyttö tahansa, joita Antero oli nähnyt.

Joskus tuli Anterolle vielä entinen ahdistuksensa, salaperäinen kammo— että jos ei tämäkään kestä? Mutta hän tarttui taas raamattuun, ja se vei hänet taas hänen uuteen maailmaansa, ja hän unohti kaiken muun.

Ihmiset olivat kuin varjoja, tämä elämä oli jotain olematonta. Hänelle tuli silloin tällöin eteen kohtaus entisestä elämästä. Hän kuuli puhuttavan, näki toimittavan, mutta ne toimivat kuin haamut hänen ympärillään. Hän näki ihmisiä edessään, joita muisteli ennenkin nähneensä, mutta ei muistanut missä— hän näki itsensä niiden seurassa, mutta katseli itseään kuin vierasta.

Kuului kerran tuttu ääni alhaalta, hyvinkin tuttu, mutta kenen? Kenen ihmeen ääni se oli?

Se oli Laurin, hän tuli sisään parta huurussa, hartiat lumessa, yllään vain keveät hiihtovaatteet.

—Terve mieheen! Viimeinkin sinut tapasin! Täällä se mies vain ryyhöttää kuin tarhapöllö lahopötkkelössä. Huhhuh!

Hän täytti koko huoneen ulkoilmalla ja ulkomaailmalla. Kun oli potkaissut jalastaan pieksut, heittäytyi hän Anteron sänkyyn pitkäkseen. Antero huomasi heti, että hänellä oli jotain erikoista sydämellään ja niinkuin ei hänen sanatulvansa olisi pursunut oikein luonnollisista lähteistä.

—Minä tuloin hakemaan sinua meille. Siellä on tätä nykyä niin helvetin kuivaa ja ikävää, ettei siellä enää mitenkään jaksa. Mamma suree minun tähteni ja Robertin tähden ja Hannan tähden, ja Naimi suree sulhastaan, sitten kun se meni. Ja Kaarina ei saa kouluansa alkuun ilman apua, mutta enhän minä —ja isäukko on hermostunut käräjistä, joiden pelkää tulevan ja joissa hänen silloin täytyy esiintyä tuomiokapitulini asiamiehenä, mutta ei tiedä, niinkuin tavallista, mille kannalle asettua—ja muutenkin on kaikki niin päin mäntyyn, että hyi saakeli! Onko sinulla juotavaa?

Kun hän oli tyhjentänyt kaljakannun, jatkoi hän:

—Mikset sinä ole itsestäsi mitään ilmoittanut? Tule nyt meille, sinun täytyy tulla meille! Muuten kaikki menee hiiteen. Mitä sinä täällä oikeastaan sitten toimitat?

Yhä selvemmin huomasi Antero, että Laurilla oli jotain erikoista sydämellään.

—Mitä nyt sitten oikeastaan on tapahtunut? Mikä se nyt on päin mäntyyn?

—Kaikki!—Ollaan valmiita innostumaan ja puhumaan ja huutamaan ja panemaan vastaan, mutta kun kova tulee, niin pötkitään pakoon kuin jänikset tai sanotaan: enhän minä, enhän minä! Nyt se on meidän syy kaikki—sinun ja minun ja joidenkuiden muiden—me yllytimme, me teimme tyhmyyksiä—ylioppilasnuoriso kokonaisuudessaan ei ole muka koskaan ollut meidän takanamme, ei hyväksynyt, ei ottanut osaa... Vai ei? Menkööt helvettiin!

—Mitä sinä oikein—?

—No, ka, Thure kirjoittaa, että on käymässä puuha, että osakunnat kokouksissaan saataisiin tekemään meitä desavueerava päätös ja että ellei sitä tule, niin on vaara tarjona, että yliopisto suljetaan. Se on muka aivan varma, että osakunnat hajoitetaan ja asetetaan pedellit ja määrätään ylioppilaille univormut. Tuoss' on! Lue!

Anteron lukiessa sanoi Lauri:

—Siellä ei ole kuin yksi ainoa oikea mies, Thure! Siinä on poikaa! Siinä on terästä siinä hennossa varressa.

—Minä aavistan, että tulee käymään niinkuin pelätään, sanoi Antero laskien kirjeen pöydälle. Sitä ei voida ainoastaan sanoa meidän syyksemme, vaan se todella onkin sitä; joskaan ei kokonaan, niin ainakin osaksi.

—Jaa, en tiedä. Olkoon miten tahansa, minä tein, niinkuin parhaiten tunsin ja ymmärsin—enkä muuten välitä enää mistään! Mutta siitä olen tyytyväinen, että sain antaa vallesmannille korvatillin ja sanoa: vet hut!

—Kuinka sinä sillä tavalla voit?

—Olikos hänen pakko minua koko illan pistellä, ja kun minä suutuin ja pyysin päästä hänen suosiollisesta huomiostaan, niin hän: »Mikä luulet olevasi, yliopistosta pois potkittu, poliisivalvonnan alainenkin»— »Sinunko?»—»Minun juuri! Minun pitää antaa joka kuukausi raportti käytöksestäsi kuvernöörille!»—»Ja minä annan sinulle heti raportin ainetta—tuoss' on!»—ja silloin minä vedin häntä korvalle ja huusin: vet hut!—Olimme tietysti kaikki vähän humalassa rekiretkellä ja minä aika lailla, en muistakaan kaikkea.—Mikset sano mitään?

—Siksi, etten oikein tiedä, mitä sanoa.

—Onko sinulla antaa minulle kuivaa paitaa?

—Tulitko hiihtäen koko matkan?

—Hiihtäen tulin.

—Kävitkö Ottolassa tullessasi?

—En, tulin toiselta puolen selkien. Kuinka niin?

—Ilman vain.

Lauri loi häneen pitkän kysyvän katseen, ja sitten hänen silmänsä rävähtivät. Hän puuhasi vähän aikaa vaatteidensa kanssa, muuttaen kuivaa ylleen. Kun hän oli valmis, oli hänen äänensä melkoista laimeampi ja käytöksensä vähemmin varma.

—Mikä kirja se on, jota luet?

—Raamattu se vain on.

—Vai niin, mitä sinä sitä luet?

—Luenhan vain kerran sitäkin.

Hetken kuluttua Sanoi Lauri:

—Niin, minä tulin todellakin sinua hakemaan. Ruvettaisiin lukemaan yhdessä. En minä osaa mitään yksin. Tuletko?

—En tiedä, ennenkuin mietin.

—No, mieti sitten. Saanko sill'aikaa vähän levähtää tässä—raukaisee niin.

Lauri nukkui samassa, kun oli heittäytynyt vuoteelle. Antero lähti ulos, otti suksensa ja hiihti. Kun hän

palasi illan hämyssä, nukkui Lauri vielä.

Antero kirjoitti päiväkirjaansa: »Pelkääkö mennä Kontolaan ja tavata Naimia? En. Jos minun uskoni johonkin kelpaa, niin täytyy sen näyttää se kelpoisuutensa ei ainoastaan täällä yksinäisessä erakkomajassani, vaan myöskin maailmassa, ihmisten seassa. Kiusauksenkin edessä. Näen, että Lauri minua tarvitsee, ja ehkä tarvitsevat minua muutkin. Kenties on tässä jotain Jumalan tarkoitusta, ja missäpä sitä ei liene.»

Kun Lauri heräsi, oli hän masentunut ja alakuloinen.

—Voi sentään, sanoi hän.—Vai se siitä tuli. On se raskasta kantaa, jos se oli kokonaan meidän syymme.

Antero istui selin Lauriin hämärän kynttilän ääressä. Toinen puoli huonetta oli melkein pimeä.

—Kun omat tekonsa tuomitsevat ihmisen, ei hänellä ole mitään mihin vedota, vaan hänen täytyy tyytyä omantuntonsa tuomioon.

—Kadutko siis?

—Minä olen jo aikoja sitten, ennenkuin tiesinkään seurauksista, ollut selvillä siitä, että teko oli väärä—ainakin mitä minuun tulee.

—Mutta minä en kadu, en uhallakaan! Sillä eikö tekoa tuomita vaikuttimien mukaan eikä seurauksien? Emmekö tahtoneet oikeutta puolustaa ja vääryyttä vastustaa?

Lauri oli noussut ja seisoj Anteron edessä, pää kattoa hipoen.

—Oikeutta puolustaa, mutta väärää oikeutta ja väärällä tavalla.

—Väärällä tavalla,—sitä sinä aina...

Lauri heittäytyi takaisin vuoteeseen. Oltiin vaiti pitkän aikaa.

—Vai sinä tutkit raamatuita? Ja sinulla näkyy olevan koko joukko muitakin jumalisiä kirjoja...

—Ne ovat isävainajani vanhoja kirjoja.

—Ei sinusta vain tulle pappi?

—Entäpä tulisikin.

—Papiksi taitaisi minunkin pitää ruveta.

—Ei se ole asia, josta tarvitsee pilkaten puhua.

—Eipä ei,—suo anteeksi!—Kuule, se Helander on sentään hyvä mies. Hän on ainoa, joka ei tavalla tai toisella ole pistellyt tai ilkkunut minua. Kun minä silloin, kun olin lyönyt vallesmannia, palasin päissäni kotiin ja uuvuin tiepuoleen, hän otti ohi ajaessaan minut rekeensä ja vei kotiinsa yöksi ja hoiti maata eikä vähimmälläkään tavalla osoittanut mitään halveksimista. Muistatko, kun me otaksuimme, että hän se nyt meitä oikein ilkkuu ja meidän vahingostamme riemuitsee. Oikeastaan se sen juhannussaarna sittenkin oli sangen paikallaan. Minä alan suvaita sitä miestä. Jos mieli olla oikea pappi, täytyy olla samalla pietisti—kaikki tai ei mitään. Olen vertaillut hänen saarvojaan isäukon saarnoihin. Se on paljasta pötyä, mitä ukko puhuu.

Ennenkuin he aamulla astuivat suksilleen, istuivat he alhaalla salissa lähtökahvia juoden mieli hilpeänä hyvästä säästä, joka lupasi hauskaa hiihtoretkeä. Silloin tuli virkahuoneeseen vanha nainen, ja Handolin meni kysymään hänen asiaansa.

—Olisi kuollut kirjoitettava.

—Lapsiko vai aikainen?

—Lapsi.

—Milloin se kuoli?

—Eilen aamulla heti synnyttyään.

—Ehdittiinkö panna hätäkasteeseen?

—Taisihan tuossa vielä henki olla, kun Otto-herra risti.

—Kenen oli lapsi?

—Olipahan muutaman yksinäisen tytön—sen Kontolan pappilan entisen piika-Hetan.

—Onko isästä tietoa?

—Äitinsä tuon kyllä tietänee, vaan ei ole minulle sanonut.

Lauri oli noussut ja mennyt ylös. Antero kuuli hänen siellä kävelevän muutamia kiivaita askelia ja heittäytyvän sänkyyn.

Kun hän hetken kuluttua meni ylös kamariinsa, tapasi hän Laurin itkemässä kasvot seinään päin, koko ruumis vavahdellen.

—Minä en tiennyt, kuinka oli asiat. Nyt tiedän.

—Tiedätkö nyt myöskin, mitä sinun on tekeminen?

—Tiedän.

11.

Oli kirkas talvinen päivä, kun Antero Kokkomäeltä sujutteli suksillaan sakastin peräitse Kontolan pappilaan. Hän oikaisi haan läpi, siinä olevasta aukinaisesta veräjämästä viepää latua, ja tuli aittojen solaitse ja huuruisten korkeiden koivujen alaitse pihaan. Pihamaa oli lunta täynnä. Sinne oli lapioitu teitä, ihmeen somia, kauniita polkuja aittoihin, liitereihin, tuvan puolelle ja vanhaan pirttiin. Lumi kaareili kauniisti katoilla ja räystäillä. Koskesta nousi veden sauhu juuri niin korkealle, että aurinko kuontui paistamaan sen yli. Mikä rauhan maja, mikä puhtaus, kylmyys—sopusoinnussa hänen mielialansa kanssa. Ei näkynyt ainoatakaan elävää olentoa, talo oli kuin lumottu linna.

Kun hänen suksensa olivat luistaneet vanhan tuvan eteen, asetti hän ne sen matalaa räystästä vastaan ja meni porstuaan. Siinä tuli häntä vastaan Hanna. Hänen silmänsä välähtivät. Minun tulostaniko se noin ilostui? Olisiko Karoliina hänelle kirjoittanut?

—Käykää toki sisään! Kaikki muut ovat laamannissa Naimin sulhasen nimipäivillä.

—Onko hän täällä?

—Ei, ne muuten vaan.

—Ehkä saan muuttaa täällä tuvassa kuivaa ylleni.

—Olkaa hyvä, mutta tulkaa sitten ylös.

Muutettuaan vaatteet meni Antero päärakennukseen.

—Mutta minne Lauri jäi?

—Niin, tässä on teille häneltä kirje.

Hanna luki sen ja punastui ja pyyhki kyyneleen silmistään.

—Onko Hedda hyvinkin sairas? Kai hän on, koska Lauri kutsuu minua heti tulemaan ... voi, voi...

Hanna alkoi heti laittaa lähtöään ja lähetti tuvan puolelle sanan, että hevonen valjastettaisiin.

Antero jäi yksin huoneisiin harhailemaan. Hän tuli kansliaan ja katseli siellä ikivanhoja kirkonkirjoja arkiston hyllyillä.—Ne olivat nuo ainoat jäännökset ihmisistä, jotka olivat täällä eläneet ja kuolleet. Täällä ne syntyvät, sillä ennenkuin ne tänne joutuvat, ei niitä ole olemassa. Vasta täällä ne kuolevat, sillä ellei niitä täällä kuolleiksi merkitä, ovat ne vielä elävien kirjoissa. Täällä heidän syntinsä ja rikoksensa pysyvät muistossa vielä sittenkin, kun ne jo ovat sovitetut ja anteeksi annetut. Tuossa oven edessä, jossa on syvä lovi lattiassa, ovat sukupolvet seisoneet, siihen tulleet ja siitä kääntyneet. Tänne tulevat ne tärkeimmissä asioissaan, hengellisissä ja maallisissa. Mitä lohdutusta ja neuvoa saavat? Olisi sentään ihanaa voida olla oikea pappi...

Helander seiso pihalla puhellen jotain Hannan kanssa, joka laitteli rekeä. Hän tuli sisään ja tervehti Anteroa ystävällinen ilme kasvoillaan. He puhuivat sen semmoista ilmoista ja muista, sill'aikaa kun Helander selaili kirkonkirjoja ja merkitsi niihin jotain taskukirjastaan. Tuon tuostakin katsahti hän

Anteroon kirjan yli niinkuin tarkastellen jotain. Mutta kun hän meni, pyysi hän käymään Honkaniemessä, syntymäsihoja katsomassa. Hän oli nähtävästi hänkin niinkuin Hannakin jotain kuullut. Antero kiitti ja sanoi tulevansa.

Ruustinna, rovasti, Kaarina ja Naimi ovat ilmaantuneet pihalle reen ympärille, jonka eteen renki juuri valjastaa hevosta. Hanna tulee samassa siihen, ja siinä näyttään kysyttävän ja epäröitävän. Hanna tekee päättävän liikkeen ja nousee rekeen. Rovasti kohauttaa olkapäitään ja kääntyy pois.

Silloin ajaa Lauri pihaan. Hän ei siis ole malttanut odottaa. Vai onko Hedda ehkä kuollut? Siinä puuhataan vähän aikaa vielä ja sitten muutetaan Hannan tavarat Laurin rekeen, Lauri ja Hanna puhuvat vielä jotain ja sitten lähtee Hanna ajamaan. Muut tulevat sisään ja Antero kuulee Naimin tampoissa vaatteitaan riisuessa sanovan:

—En minä ikinä olisi uskonut Heddasta semmoista.

—Kyllä minä olen sen tietänyt ja aina itsekseni sanonut, kuuluu ruustinna sanovan.—Se nyt oli kuitenkin hyvä, että Lauri tuli sieltä pois. Poika-parka! Mikä pettymys hänelle!

Heidän äänessään ei tuntunut olevan mitään sääliä onnetonta tyttöä kohtaan. Tuolta kannaltako he ottavatkin asian? Eivätkö ehkä tiedä kaikkea? Mutta onko nyt kuitenkin aika sääliä Lauria ja tuomita ihmistä, joka ehkä on kuolemaisillaan?

—Ka, täällähän on vieraita!

He tulivat kaikki ojennetuin käsin Anteroa vastaan, mutta vaikuttivat hänestä oudoilta ja vierailta eivätkä ikäänkuin kestäneet sitä kirkasta valoa, joka heijasti sisään taivaalta ja hangilta. He olivat yht'äkkiä hänelle kuin jotain toista rotua, ihmisiä, joiden kanssa hänellä ei näyttänyt olevan mitään yhteistä. Täällä ne elävät mukavuudessa ja ylellisyydessä eivätkä pohjaltaan ajattele muuta kuin itseään ja omiaan—eivät muut kuin Hanna, joka ei enää kuulukaan heihin.

Eniten tympäisi Anteroa se, että kaikki näyttivät hellittelevän ja säälivän Lauria, pitävän häntä kuin jonain marttyyrinä. Eikö hän ollut sanonut heille mitään? Mutta miksei hän ollut sitä tehnyt?

Heti päivällisen jälkeen meni Antero Laurin jälkeen vanhaan tupaan.

—No, ja kuinka on oikein asiat?

—Elä kysykään! En minä tiedä, kuinka tästä selviän.

—Onko siinä mitään muuta mahdollista kuin se yksi ja ainoa?

—Mutta kun sekin on mahdotonta. Hän ei tahtonut minusta mitään tietää, huusi vaan: »Mene pois, mene pois!»—ensin niin kovasti kuin jaksoi, sitten pitkän aikaa puoleksi supattaen: »Mene, mene—mene, mene»—

—Hän on nyt sairas ja kuumeessa.

—On siinä vielä muutakin...

—Ne eivät nähtävästi täällä tiedä, että lapsi on sinun.

—En tiedä, mitä he tietävät—en luule, että tietävät. Mutta kun saavat tietää, niin tulevat panemaan kaikin voimin vastaan, viimeiseen saakka, eikähän sitä sovi kummastella.

—Kuule, Lauri ... sinun äänessäsi on jotain, niinkuin toivoisit, että he sen tekevät.

—Anna minun olla rauhassa!

—Suo anteeksi.

—Elähän mene ... elähän nyt suutu ... elä edes sinä jätä minua. Taivahan tekijä, nyt hän siellä sairastaa ja hourailee ja ehkä kuolee! Se on minun syyni. En kirjoittanut hänelle, en mennyt hänen luokseen, mutta enhän tiennyt. Otto oli aikonut kirjoittaa, mutta hän oli kieltänyt. Lapsi kuoli varmaan hänen suruunsa ja katkeruuteensa. Ja sill'aikaa minä iloitsin ja nautin ja—palvelin isänmaata! Kaunis isänmaan puolustaja ja maailman parantaja! Sylje minua silmille, Antero! Jos olet ystäväni, niin tee se!

—Lauri, nyt sinä liioittelet, teeskentelet.

—Hyvä, hyvä, se on minun syyni, mutta ei se ole vain minun. Jos ne eivät olisi häntä lähettäneet pois ja minä olisin saanut hänet heti nähdä, niin ei olisi mitään kaikesta tästä tapahtunut. Sen minä vielä sanon heille, eikä minun siis ole pakko välittää siitä, mitä he sanovat.

—Jos sinulla ei ole mikään muu estämässä, kuin mitä ne sanovat ja ajattelevat, niin ei se todellakaan paljoa merkitse.

—Onhan siinä muutakin, onhan siinä muutakin...

—Ettet rakasta Heddaa?

—Ja että rakastan Anetta.

He eivät puhuneet tästä asiasta eivätkä paljon muustakaan moneen päivään. Antero aikoi lähteä, mutta melkein rukoilevalla äänellä pyysi Lauri häntä jäämään.

—Eihän minulla ole täällä mitään tekemistä.

—Jää nyt kuitenkin.

Lauri kulki kuin horroksissa, itsestään erillään. Käveli kirkolle päin ja sillalle päin, ja hänen nähtiin pysähtelevän ja seisahtelevan. Silmät seisoivat hänellä päässä kuin pelästyneellä, tukka oli porroillaan. Antero koetti lähettää häntä, mutta ei päässyt luo.

Muutamain päivän perästä tuli Hannalta tieto, ettei Heddan henki enää ollut vaarassa, vaikka hän vielä olikin hyvin heikko.

Silloin se purkautui.

—Millainen minä olen, millainen pahantekijä minä olen! Minä *toivoin* hänen kuolevan.

Sitten huudahti hän:

—Mistä saan minä apua itseäni vastaan? Mistä saan minä?

—Siitä, mistä minäkin olen saanut—jumalansanasta.

—Jumalansanasta? Mitenkä minä sen siitä saisin?

—Sillä tavalla kuin minäkin ja monet tuhannet ennen minua.

—Mutta millä tavalla sinä olet saanut?

—Tahdotko kuulla?

Ja sinä yönä kertoi Antero Laurille vanhan tuvan hämärässä viimeaikaiset taistelunsa ja ihmeelliset sisälliset tapaukset Korpivaarassa—ja kuinka hänelle oli siellä hänen isävainajansa raamatun avulla kaikki selvinnyt—ja kuinka hänestä oli tullut kokonaan uusi ihminen. Ja hän otti raamatun esille ja luki sieltä ne paikat, joista oli saanut lohdutusta ja jotka olivat hänelle uuden maailman avanneet.

—Tämä kaikki on kirjoitettu niinkuin minulle, ja se on myöskin kirjoitettu sinulle ja kaikille, jotka eivät omasta voimastansa mitään mahda, niinkuin ei kukaan mahda.

Lauri ei ollut mitään puhunut. Viimein hän virkkoi:

—Sinä puhut auttajasta, mutta mistä minä tiedän, että hän tahtoo minua auttaa?

—Hän auttaa jokaista, joka tahtoo tulla autetuksi.

Hetken päästä lisäsi Antero:

—Minä luulen, ettei tässä ole kuin yksi ainoa keino sinulla, enemmän kuin on ollut minullakaan: lakkaa ajattelemasta itseäsi ja omaa onneasi ja anna rakkauden lähimmäiseesi ja velvollisuutesi muita kohtaan johtaa itseäsi kaikessa. Se on ainoa keino, se on kaiken salaisuus, kaiken avain.

—Sinä sanot sen niin varmasti, niin iskien, mutta kun minä en voi. Mitenkä minä voin, kun en voi?

—Jumala on sinua auttava.

—Jumala on auttava, matki Lauri taas.

Siihen loppui puhe sillä kertaa. He sammuttivat kynttilän ja panivat levolle. Lauri kuului heittelehtivän vuoteessaan. Ei Anterokaan saanut unta. Keskellä yötä hän näki toverinsa nousevan, sytyttävän, istuutuvan pöydän päähän, istuvan siinä pitkän aikaa pää käsien varassa. Sitten hän veti raamatun eteensä ja avasi sen. Siitä, mistä se oli auennut, alkoi hän sitä lukea. Ja kun Antero jonkun

aikaa nukuttuaan heräsi, istui Lauri vielä samalla sijallaan. Kynttilä oli palanut melkein jalkaansa. Aamu jo sarasti ikkunasta.

12.

Päivät päästänsä—ainoastaan ruoka-ajoiksi muiden seuraan ilmaantuen— istuivat Antero ja Lauri vanhassa tuvassa kumpikin omassa päässään pöytää lukien raamattua. Lauri nousee ja menee, viipty poissa, mutta tulee sitten taas. Eräänä aamuna hän virkkaa:

—Kyllä se niin on, niin se on. Se on kaikki, mutta muu ei ole mitään. Uudesta on kaikki aloitettava, uusi perustus elämälle pantava. Se, mikä ei ole tästä, se on pahasta. Minä tunnen ja aavistan sen, mutta en voi sitä vielä ymmärtää.

—Ei sitä tarvitsekaan ymmärtää, en minäkään oikeastaan järjelläni mitään ymmärrä.

—Se selvisi minulle yht'äkkiä sinä yönä, jona sinä nukuit ja minä valvoin, puhuu Lauri loistavin silmin. Mutta kuinka voi semmoinen muutos sittenkään niin yht'äkkiä tapahtua?

—Ehkei se tapahtunutkaan niin yht'äkkiä kuin luulet. Ehkä se oli sinussa niinkuin minussakin valmistunut vuosikausia. Minussa oli aina semmoinen tyhjyys ja kuin hengen ahdistus.

Lauri miettii.

—Ainakin minä silloin, kun solvasin heitä saarnastuolista, jo kuulin, niinkuin olisi joku ääni kuiskannut: »Nyt sinä puhut vastoin vakaumustasi, sinä et oikeastaan ajattele, niinkuin nyt siinä puhut.» Se ääni tuli samalla myöskin kuin heidän äänettömiltä huuliltaan alhaalta kirkosta. Minä koetin olla sitä kuulematta ja pauhasin edelleen, mutta silloin sanoi taas ääni: »Olet sinäkin saarnamies, petät sen, jolle olet uskollisuutta luvannut.» Silloin minä sekaannuin. Minä luulin näkeväni hänet kirkon perällä ovensuussa kaukana muiden takana enkä tiedä vielääkään, vaikka olisi ollutkin, vaikken minä tiennyt. Ja kun minä nyt ajattelen, niin on se asia minua kaiken aikaa painanut ja vaivannut. Helsingissä tuli minulle siitä välistä semmoinen hätä ja ahdistus, että en ollenkaan tiennyt, kuinka ... ja varsinkin silloin aina, kun kuulin niiden siellä seinän takana veisaavan ja lukevan... Minun pitäisi kirjoittaa ja kiittää ja pyytää anteeksi, olisi jo kauan sitten pitänyt tehdä.

—Kyllä he ovat sen jo aikoja sitten anteeksi antaneet.

Laurin silmät säteilivät, hänen poskillaan oli melkein hehkuva puna:

—Jumala, vapahtaja, lunastaja—pelastus, sovitus, iankaikkinen elämä!
Kuinka suurta ja kummallista, melkein päätäni huimaa!

—Niin se tekeekin.

Lauri käveli edestakaisin lattialla, pysähtyi Anteron eteen:—Mutta olenko minä, oletko sinä—me olemme siis heränneitä? Minä tarkoitan, sitäkö se on, mitä he ovat, jota mekin olemme?

—Sitä se on, mutta sillä erotuksella vain, että kun me vasta olemme oppipoikia, tuskin sitäkään, he ovat jo mestareita itsensä tuntemisessa ja itsensä hillitsemisessä ja omantuntonsa tottelemisessa ja sen käskyjen toteuttamisessa—ne ovat vanhoja ja viisaita ja kokeneita ne ukot.

—Mutta meidän täytyy saada tietää lisää, oppia lisää. Minun täytyy saada puhutella Paavoja ja Helanderia.—Kuule, kuinka on mahdollista, että minä olen voinut heitä vainota ja panetella? Kuinka olen voinut semmoisessa pimeydessä elää? Mutta siinähan ne elävät vielä kaikki muutkin meikäläiset paitsi Hanna, heillä ei ole aavistustakaan, papalla, mammalla ja tytöillä. Miksemme heti puhu siitä heille? Sano, luuletko, että hekin tulevat saamaan sen valon, jonka mekin olemme saaneet?

—Minä luulen, että sen, minkä Jumala nyt on antanut meille, sen hän on kerran antava kaikille, koko maailmalle. Mutta meidän täytyy vielä kauan työskennellä itsemme kanssa, ennenkuin kelpaamme työskentelemään muiden kanssa.

—Niin, niin...

Mutta seuraavana päivänä oli Lauri alakuloinen, epätoivoinen:

—Ei se käy, ei se käy. Ei siinä anteeksiannot ja lunastukset auta, kun ei itse voi mitään, ei rahtuakaan. Minä olen sama, sama kuin ennen. En tule koskaan saamaan anteeksi. Kun minä tahdon ajatella Heddaa, niin minä ajattelen Anetta. Jos pääsen hänestä päivällä, niin tulee hän eteeni yöllä. Ja se on

minulle mieluista, suloista. En ole päässyt vielä alkuunkaan kieltäytyksen tiellä.

—Ja minä sanon, että se on ainoa alku juuri se.

—Voitko sinä rukoilla?

—Voin.

—Minä en voi.

Hetken päästä huokasi Lauri:

—Hohhoi, minä luulin jo olevani niin likellä, näkeväni sen tuossa edessäni—voivani jo saattaa kaikki muutkin samasta autuudesta osallisiksi.

—Luehan koetteeksi tuo paikka, sanoi Antero ja siirsi hänen eteensä avatun raamatun, Tiituksen kolmannen luvun, ja osoitti sormellaan sen kolmatta värssyä.

»Mutta sitten, kun Jumalan, meidän Vapahtajamme, hyvyys ja hänen rakkautensa ihmisiä kohtaan ilmestyi, niin vapahti hän meidät, ei vanhurskauden töiden tähden, joita me tehneet olimme, vaan hänen laupeutensa kautta hän meidät autuaaksi teki, uuden syntymisen peson ja pyhän hengen uudistuksen kautta, jonka hän meidän päallemme Jeesuksen Kristuksen, meidän Vapahtajamme, kautta runsaasti vuodattanut on, että me hänen armonsa kautta vanhurskaiksi tulisimme ja iankaikkisen elämän perillisiksi toivon jälkeen.»

—Täällä on hyvä paikka parantamisesta, sanoi Antero hetken kuluttua.

—Mikä kirja se on?

—Arndtin »Totinen kristillisuus.» Luenko?

—Lue. Tuntuu niin paljon varmemmalta ja selvemältä, kun sen kuulee.

Antero luki:

»Ei ole ainoastaan se parannusta, että heitämme hyvästimmme törkeille ulkonaisille synneille ja niistä luovumme, vaan että tutkiskelemme itseämme ja parannamme sydämemme sisimmän ja käännyimme itserakkaudestamme Jumalan rakkauteen, maailmasta ja kaikista maallisista haluista hengelliseen ja taivaalliseen elämään, ja pyrimme uskon kautta osallisiksi Kristuksen ansiosta. Siitä seuraa, että ihmisen tulee kieltää itsensä, se on: murtaa oma tahtonsa ja aivan kokonaan antautua Jumalan haltuun, ei rakastaa itseään, vaan pitää itseään arvottomimpana ja kurjimpana ihmisenä, ylenkatsoa maailma ja kaikki sen kunnia ja ihanuus, ei pitää minäkään omaa viisauttaan ja kykyään, vaan turvautua ainoastaan Jumalaan ja vihata omaa elämäänsä, se on: kuolettaa lihalliset himonsa ja halunsa, ylpeytensä, ahneutensa, vihansa ja kateutensa, ei miellytellä omaa itseään, vaan pitää omia tekojaan mitättöminä, ei ylistää itseään mistään, ei lukea itselleen ansioksi mitään, vaan vihata itseänsä, kuolla maailmasta, se on: silmien halusta, lihan himosta ja ylpeästä elämästä ja olla maailmalle ristiinnaulittu. Se on se oikea parannus ja lihan kuolettaminen, jota paitsi ei kukaan voi olla Kristuksen opetuslapsi: se on se oikea kääntyminen maailmasta ja meistä itsestämme Jumalan tykö, jota paitsi ei kukaan voi saada syntien anteeksiantamusta ja autuaaksi tulla.— Siinä se on.—Tässä on viittaus raamatunlauseeseen, ensimmäisen Galatalais-epistolan toinen luku kahdeskymmenes...»

Lauri etsi sen ja luki:

—»Minä olen Kristuksen kanssa ristiinnaulittu. Mutta minä elän, en silleen minä, vaan Kristus elää minussa...»

He istuivat ja miettivät, syventyivät taas kumpikin omaan kirjaansa.

Kuului askeleita porstuasta, ja ovi avautui. Pää pistäytyi sisään, ja veitikkamainen ääni kysyi:

—Saako tulla sisään, te viisaat ja vanhat?

—Tulkaa vaan.

Naimi ja Kaarina tulivat sisään, saalit hartioilla ja ompelukset mukana.

—Mitä te täällä oikein toimitatte—yötä päivää?

—Tällä kertaa me luemme, sanoi Lauri.

—Mitä te luette? Kalevalaako?

—Ei Kalevalaa.

—Snellmanin kirjoituksiako?

—Emme.

—Ette niitäkään, no, mutta mitäs sitten?

—Raamattua.

—Ohoo...

Nyt vasta huomasi Naimi, minkä Kaarina jo heti oli huomannut, että he olivat totisia ja juhlallisia.

—Häiritsemmekö ehkä?

—Ette suinkaan. Käykää istumaan. Saa tätä muutkin kuulla.

Lauri luki. Antero seurasi ilmeitä tyttöjen kasvoilla. He katsoivat ensin vähän hämmästyneinä toisiinsa ja sitten heihin, ikäänkuin kysyen: tahtovatko he tehdä meistä jotain pilaa? Naimi aikoi sanoa jotain, mutta tarttui sitten työhönsä. Hetken päästä hän lakkasi ompelemasta ja jäi istumaan kädet helmassa. Kaarina kutoi sukkaa, päättään nostamatta, kasvoilla teennäinen hymy.

Kun Lauri hetkeksi keskeytti, lehteä kääntäen, sanoi Naimi:

—Ai, minulta unohtui sormustin—ja meni.

—Eikö sinultakin, Kaarina, jotain unohtunut?

—Ei.

—Luenko vielä?

—Niin, lue vaan.—Kaarina koetti tehdä äänensä ystävälliseksi ja myötätuntoiseksi. Mutta kun luku oli loppunut, nousi hänkin ja meni, mitään virkkamatta.

Naimi ja ruustinna olivat puhumassa siitä, mitä oli tapahtunut tuvassa.

—Mikä se oli se kirja, jota ne lukivat?

—Minä luulen, että se oli »Arndtin Kristillisuus.»

—Herra Jumala, mutta sehän on niiden heränneiden kirjoja! huudahti ruustinna.—No, se nyt vielä puuttuisi, että niistäkin tulisi... Onko se nyt heihinkin tarttunut ... ja vielä tartuttavat teihinkin ... se nyt vielä puuttuisi...

Seuraavana sunnuntaina istuivat ruustinna ja tytöt lukien salissa, kun Lauri ja Antero tulivat kirkosta.

—Mitä piditte saarnasta? kysyi ruustinna hiukan pisteliäästi.

—Se oli hyvä saarna niinkuin kaikki Helanderin saarnat, olisitte saaneet tekin olla sitä kuulemassa.

—Hän kai taaskin parjasi meitä ja ylisti heränneitään taivaaseen.

—Hän puhui armonjärjestyksestä ja käsitteli kysymystä siitä, kuinka ihminen voi autuaaksi tulla.

Kaarina kohotti vähän päätään kirjastaan. Ruustinna ja Naimi tuijottivat itsepintaisesti kirjoihinsa, mutta eivät näyttäneet lukevan.

—Minusta näyttää siltä kuin olisi heränneitten luku yhä lisääntymässä, tuskin muita enää näkeekään kirkossa, sanoi Antero.

—Niin, valitettavasti, sanoi ruustinna.

Illan hämärässä, kun Antero ja Lauri tulivat tuvastaan, tapasivat he pihalla Naimin ja Kaarinan.

—Minne olette menossa? kysyi Lauri.

—Laamanniin ... tulkaa tekin mukaan, sinne tulee muitakin vieraita ... pidetään hauskaa!

—Mitä niin?

—Hauskaa, lauletaan ja soitetaan ja tanssitaan!

—Me menemme Honkaniemeen.

—Paljon hauskuutta!

Naimi pyörähti kantapäillään, mutta sitten hän käännähti kiivaasti ja huusi mennessään:

—Hyi, kuinka te olette ikäviä, niin, kerrassaan sietämättömiä!

13.

Helander otti heidät ystävällisesti ja tyynesti vastaan, ei näyttänyt ihastuvan, mutta ei hämmästyvätkään. Ei ollut kasvoilla kysymystä, jota tulijat olivat odottaneet: »Kuinka tämä on selitettävä?»

—Vieraat käyvät istumaan.

Honkaniemen pappilassa ei ollut herrasväen puolta eikä pirtin puolta, ainoastaan kaksi tupaa, porstua välissä. Porstuan pohjassa oli kaksi kamaria. Toisessa tuvassa asuivat palvelijat, toisessa isäntäväki. Se tupa, johon vieraat vietiin, oli sisustettu kuin tavallinen talonpojan tupa. Ei mitään sohvia eikä topatuita tuoleja. Takassa paloi pystyvalkea, ja sen ääressä istui talon emäntä kirjaa lukien. Tervehdittyään vetäytyi hän kamariin, jonne pirtistä vei ovi. He asettuivat takan eteen jakkaroilte.

Ei päästy puheen alkuun, ennenkuin Lauri pitemmittä valmistuksitta virkkoi:

—Meidän täytyi tulla teitä kiittämään tänpäiväisestä saarnastanne, sillä se oli mainio saarna.

Helander hymähti vähän, hiukan väkinäisesti vielä, mutta sanoi sitten avonaisesti, ikäänkuin tempautuen pois jostain, jolle ei tahtonut antaa valtaa:

—Täytyy sanoakseni, että tämä tunnustus tulee aivan odottamatta, mutta että se minua suuresti ilahduttaa.

—Ja sitten täytyy minun pyytää anteeksi vielä toistakin asiaa: että olen teitä yleensä väärin tuominnut —ja varsinkin mitä sanoin viime kesänä saarnastuolista.

—No, sehän on ihmeellistä.

Helander oli tullut liikutetuksi, mutta koetti peittää sitä hämillisellä naurahduksella. Hän räpytti silmiään, niinkuin ne olisivat olleet kyyneltyssä, ja riensi askaroimaan takkatulen kanssa.

—Silloin suututti minua se, mitä meistä sanoitte, ja minä melkein vihasin teitä, mutta nyt olen tullut huomaamaan, että te olitte oikeassa ja me väärässä.

—Samaa tahdon minäkin saada sanotuksi, sanoi Antero.

—Laurissa on mahtanut—minä sanon nyt Lauriksi—

—Niin, sanokaa vaan ... sano vaan.

—Laurissa on mahtanut tapahtua suuri muutos sitten kun viimeksi tapasimme toisemme.

—Ainakin minä toivoisin niin—

—Niin, mitä siihen minun juhannussaarnaani tulee, niin olen monesti jo pahoitellut sen muotoa, vaikka pysynkin niissä mielipiteissä, joita silloin lausuin. Eihän pitäisi ahdistaa eikä ketään tuomita eikä käydä toisten kimppuun. Minä luulen, että se kaikki monen muun kiusautumisen ohessa tuli siitäkin, että näin Laurin silloin tanssivan kirkonmäellä. Minä ajattelin kauhulla, että kun papinpojatkin semmoista esimerkkiä näyttävät, niin mitä tästä tuleekaan! Mutta ei minun kuitenkaan olisi pitänyt setä rovestia loukata sillä tavalla kuin se tapahtui. Mutta en muistanut käskyä: »elkää tuomitko, ettei teitä tuomittaisi.»

—Tahdon kiittää vielä siitäkin, ettei minua täällä viime kerralla tuomittu, vaan kohdeltiin rakkaudella ja suvaitsevaisuudella.

—Tulepa nyt kiitoksia oikein turkin hihasta! Mutta jos saan sanoa totuuden, niin oli minulla kyllä suuri halu lukea lakia Laurille, mutta muistin toki, että jotain samanlaista oli minullekin kerran

tapahtunut. Olin silloin häviölle joutuva, renttuileva ylioppilas. Melkein samanlaisessa tilassa kuin minä näin Laurin, tapasi minut tiepuolessa maisteri Hagmanin isä. Hän pysähtyi kohdalleni, katseli minua kauan maantieltä ja kysyi sitten lempeästi ja hellästi: »Minnekähän joutuisit, miesparka, jos tuossa tilassa kuolisit?» En saanut mitään vastatuksi, sillä en ollut asiaa koskaan ajatellut, mutta silloin se välähti mieleeni, iski kuin salama.

—Mikset tehnyt minulle samaa kysymystä?

—En tehnyt sitä siksi, että olin varma, että olit itse sen tekävä, kun aika joutuu.

—Meistä täytyy tulla ystäviä, Helander! Neuvo meitä, meidän täytyy saada sinulta oppia. Tahtoisin saada kuulla enemmän Jumalasta. Osoita minulle tie hänen tykönsä!

—Tie on helposti neuvottu, mutta vaikeasti kuljettu.

—Niin on, se on totta se.

—Se tie neuvoo lopulta itse parhaiten itsensä, kun vaan kerran antautuu sitä kulkemaan. Yksi on kuitenkin tarpeellinen, että tahtoo pyrkiä sille tielle, ja se pyrkimys näkyy Laurillakin olevan.

—Anna minulle kirjojasi. Minulla on semmoinen jano ja sisäinen tyhjyys, että tuntuu kuin en koskaan saisi sitä sammutetuksi.

—Toivotaan, ettei se jano koskaan sammuisi.

—Mutta kuinka saat itsessäsi toteutetuksi sen, minkä tiedät oikean olevan.

—Kuinkako saan? Enhän minä saakaan. Enhän minä ole päässyt vielä mihinkään muuhun tulokseen kuin siihen, että vaivoin saan itsessäni pidetyksi vireillä tiedon siitä, etten ole oikealla tiellä, etten luule kulkevani oikeassa silloin, kun kuljen väärässä. Sen täytyy ainakin minulle vielä riittää. Ja näkyy sen täytyvän riittää niillekin, jotka ovat minua paljoa edempänä, Paavollekin. Sen miehen luona täytyisi teidän käydä. Hän on ihmeellinen mies neuvomaan.

—Minä tiedän sen, sanoi Antero.

He joutuivat puhumaan Paavosta ja mitä Antero oli kuullut hänen puhuvan Ilpolassa ja mitä hänestä oli siellä kerrottu. Ja sitten he puhuivat omasta heräyksestään ja kuinka epäilykset heissä heidän entisestä elämästään olivat ensin syntyneet matkalla Helsingistä ja miten he väärillä keinoilla olivat erehtyneet oikeaa asiaa ajamaan ja kaikki perustus heidän altaan oli temmattu pois.

—Piti vielä kysymäni, sanoi Antero lopuksi, mihin te tuossa juhannussaarnassanne perustitte ankaran tuomionne Snellmanista ja hänen herätystyöstään?

—Minä kiivastun niin helposti ja menen johtopäätöksissäni usein liiallisuuksiin. Oikeastaan minä tarkoitin sitä, ettei siitä asiasta saa tehdä mitään kaikkea autuuttavaa asiaa, niinkuin siitä nyt niin monet tekevät. Kaiken parantamisen ja kohottamisen ja vapauttamisen täytyy lähteä sisästäpäin. Ennenkuin kansallisen herätyksen aate voidaan toteuttaa, sen siemen oikeaan maahan kylvää, täytyy hengellisen herätyksen muokata maa.

—Ensin siis Paavo Ruotsalainen ja sitten vasta Johan Vilhelm Snellman?

—Juuri niin, tai jotain siihen suuntaan.

—Silläkö tavalla! huudahti Antero, niinkuin olisi joku paino pudonnut hänen hartioiltaan.—Mutta sittenhän ei—ja hän aikoi sanoa, että sittenhän hän ei oikeastaan ollut jättänytään entistä aatettaan, ei tullutkaan kokonaan uskottomaksi entisyydelleen. Joskaan hän ei suoranaisesti tulisikaan toimimaan sen hyväksi, niin hän sitä kuitenkin voisi välillisesti edistää.

Helander puhui edelleen:

—Mitä muuten tulee tähän Suomen kansan vapauttamiseen sen vuosisataisista kahleista ja ikeistä, niin näyttää minusta siltä kuin olisi Herralla ehkä ollut omat tarkoituksensa siinä, että hän on pitänyt sitä riippuvaisuuden, köyhyyden ja puutteen puristimessa.

—Niinkuin minuakin, ajatteli Antero.

—Hän on meitä kasvattanut vähän niinkuin Israelin kansaa ennen muinoin. Herra ennen kaikkea kuritti sitä ja teki siitä pelon ja vihan koulussa sen, mikä siitä tuli: hänen valittu kansansa, joka viimein synnytti keskuudestaan maailman vapahtajan. Jos sen selästä olisi ies ja ruoska kesken otettu ja jos sitä ei uudelleen ja aina uudelleen olisi korpeen ajettu, ei se luultavasti koskaan olisi kasvanut kelvolliseksi

luvattuun maahan tulemaan. Niin pian kuin sen ohjaksia vähänkin helpotettiin, napisi se ja teki kapinan. Mekin olemme vähän niinkuin tällä tavalla tulleet siksi vähäksi, mitä olemme. Mutta meissä on vielä paljon parannettavaa ja korjattavaa, sekä kussakin itsessämme että kansassa kokonaisuudessaan. Tätä kansaa kyllä tätä nykyä kehuaan ja ihannellaan, ylistetään sekä juhlapuheissa että juhlarunoissa, se on muka lainkuuliaisin, uskonnollisin, rehellisin kansa maailmassa. Mutta jos tarkastamme kansaa kokonaisuudessaan, jumalansanan ja sen vaatimusten valossa, niin ei se ole parempi kuin kukaan meistä yksityisistäkään. Ja meissä ei liene isosti kehumisen varaa. Käymme tarkastamaan, niin tuskinpa tervettä paikkaa löydämme. Kesken on meillä vielä koulu ja kesken se on vielä Suomen kansallakin.

—Ei ole teillä hyvää käsitystä meistä ihmisparoista, sanoi Antero huoaten ja naurahtaen.

Helander innostui, hurmutui omista sanoistaan:

—No, mutta minkä arvoisia me nyt sitten oikein olemme! Kun ajattelee, mitä mielestään paraskin ihminen, joka ei ole mikään pahantekijä eikä rosvo eikä ryöväri, vaan kulkee kaikkien rehellisten ihmisten kirjoissa, yhtenä ainoana hetkenä voi ajatella ja tuntea, mitä rikoksia, konnamaisuuksia hän voi melkein itsensä tietämättä miettiä— hän voi ajatuksissaan murhata, varastaa, ahneudesta, haureudesta ja semmoisista puhumattakaan, jotka hänen sisästäään nousevat kuin rikkaruohot maasta— niin, niin minä kysyn vain, eikö tuommoinen maa muokkaamista ja ojittamista ja kitkemistä tarvitse, ennenkuin siihen voidaan ruveta siemeniä kylvämään? Onko semmoisen aika ja oikeus ajatella hedelmien kokoamista ja niiden suuhunsa pistämistä? Eipä totisesti.

—Jaa, se on oikein, mitä sanot, että ihminen voi ajatuksissaan tehdä mitä suurimpia rikoksia, tavoitella mitä kauheinta, sanoi Lauri. Mutta millä tavalla hän voi siitä päästä?

—Minulla ei ainakaan ole ollut muuta keinoa päästäkseni toteuttamaan sitä, mitä katson oikeaksi, kuin koettaa heti paikalla, viivyttämättä, kun huomaan jotain rikkoneeni, rientää sitä sovittamaan ja parantamaan. Pahalta on nujerrettava niska kohta, kun se päätään nostaa, Sen ei saa antaa henkeäkään vetää, se on siihen paikkaansa kuristettava, tänään jo, sillä huomenna se jo voi olla myöhäistä. Kun näin tottuu ja pakottaa itsensä parempia impulssejaan seuraamaan, niin jää niistä jonkinlainen tottumus jällelle. Ehtii ainakin saada itsessään jotain hyvää aikaan.

—Saanko puhua kanssasi eräästä asiastani? Tahii ei, parempi, etten puhu, vaan teen. Minun täytyy nyt heti tehdä se! Tuletko, Antero, vai jäätkö vielä tänne?

Helander oli yhtä vähän hämmästynyt heidän yht'akkisesta lähdöstään kuin äsken heidän odottamattomasta tulostaan.

He kulkivat ripein askelin kovaan polkeentunutta talvista tietä.

—Mitä aiot? kysyi Antero.

Eikö liene Lauri kuullut vai eikö liene tahtonut vastata. Naimi ja Kaarina tulivat heitä vastaan tiellä.

—Oliko teidän hauska laamannissa? kysyi Antero veltosti, vastausta odottamatta, muun sanomisen puutteessa.

—Ei ollut, vastasi Kaarina.

—Ei nyt ole enää missään hauskaa, sanoi Naimi tyytymättömästi.

—Eikö? Miksi?

—Kun tekin olette niin kummallisia. Mikä teidän oikein on?

—Meidän on se, sanoi Lauri pysähtyen ja jällelleen kääntyen, että kaikki se, mitä olemme tähän saakka tehneet ja touhunneet ja hommanneet ja harrastaneet ja ajatelleet ja tunteneet, on ollut erehdystä ja vääryyttä ja sokeutta ja hulluutta ja pimeyttä ja ... ja jos emme muutu uusiksi ihmisiksi, niin olemme hukassa.

—Kuinka, kaikki vääryyttä? tiukkasi Naimi.

—Sinä kysyt, mutta et luultavasti kuitenkaan vastauksesta sen enempää välittäisi.

—Mistä sinä sen tiedät, Lauri? sanoi Kaarina.

—Puhumme siitä joskus toiste.

—Puhutaan nyt heti, mennään teidän tupaanne, me juuri sitä varten lähdimme teitä vastaan.

—Ei se puhumalla... ja minun täytyy nyt ensin tavata äitiä.

Ruustinna istui yönuttusillaan omassa huoneessaan lukien heikosti valaisevan, varjostetun kynttilän ääressä, joka jätti katon ja seinät pimeiksi, mutta sitä enemmän kirkasti valkoisen myssyn ympäröimiä kasvoja.

—Lauri? Sinäkö?

Hän näytti ilostuvan, loi lasiensa yli häneen ystävällisen katseen, hakien pimeästä hänen kasvojaan.

—No, missäs olet ollut?—Lauri näki ja ymmärsi, mikä se oli, joka äitiä ilahutti, mikä se oli, joka sai hänen ääneensä niin hellän soinnun ja hänen katseeseensa niin ystävällisen ilmeen: se, että hän oli tullut tänne, hänen luoksensa, sen jälkeen kun ei moneen päivään ollut hänen kanssaan sanaa vaihtanut, ei antanut vastakaikua hänen hellyydelleen. Säälin tunne herahti hänen rinnassaan, hän epäröi hetken, pelästyi heikkouttaan, jos viipyisi, ja syöksi suustaan, kääntyen samassa menemään:

—Minä tulin vain sanomaan, että Heddan lapsi oli myöskin minun, mutta että minä—

Hän oli miettinyt sen valmiiksi ja aikonut sanoa: mutta että minä kyllä aion hänet naida ... mutta ei saanutkaan sitä tehdyksi.

—Lauri!—kuului äidin huoneesta. Siinä ei ollut moitetta eikä suuttumusta, se oli avuttoman, takaapäin säikähdetyn, satutetun hätähuuto.—Lauri, kuule!... Lauri kuuli sen vielä toisen kerran pimeän salin läpi, pimeään porstuaan, jonne oli paennut, ja näki äidin tulevan kynttilöineen. Hän riensi ulos ja pihan yli tuvan ovelle. Äiti seiso i nyt porstuan oves sa, kynttilä kädessä, ja kutsui vielä kerran häntä nimeltään, sulki sitten oven, ja kynttilä kulki huojuen takaisin saliin ja sieltä rovastin kamariin.

—Mitä tarvitsi minun sillä tavalla? vaiker oi Lauri lattiaa kävellen. Mitä tarvitsi minun ollenkaan? En minä tiedä, en minä sittenkään tiedä, mikä tässä on oikein.

14.

Ruustinna ja rovasti istuivat viime aikoina yhä enemmän kahden kesken. Ei saatu enää aikaan mitään yhteistä keskustelua ateriain jälkeen eikä niiden aikanakaan. Lauri ja Antero oleskelivat tuvassaan. Hanna oli vielä Heddaa hoitamassa. Naimi oli enimmäkseen laamannissa. Kaarina istui yksin tyttöjen huoneessa, silloin kun ei puuhannut taloudessa.

Oli asioita, joista ei kenenkään tehnyt mieli puhua, mutta jotka kuitenkin olivat kaikkien mielessä.

Melkein joka ilta nähtiin Laurin ja Anteron lähtevän Honkaniemeen ja viipyvän siellä. Helander saattoi heitä usein portille saakka, jossa seisottiin ja juteltiin. Toisin illoin pistäytyi Helander heidän luokseen vanhaan pirttiin, välistä mukanaan joku körttipukuinen talonpoika.

Laurin tunnustuksesta ei oltu sanaakaan puhuttu. Äiti oli ollut koko seuraavan päivän sairas. Kun hän parani, oli hän niinkuin ennenkin, ei vain enää koettanut koettamalla olla niin ystävällinen kuin ennen. Lauri ei tiennyt, mitä hän siitä ajatteli ja mitä isä. Tytöille he eivät nähtävästi olleet mitään puhuneet, aikoivat kai pitää kaikki salassa. Eikä Laurilla enää ollut rohkeutta sanoa sitä, mitä oikeastaan oli aikonut: että hänen aikomuksensa oli naida Hedda.

Ruustinna ja rovasti istuivat taas kahden kesken ruokasalin ikkunassa kumpikin keinutuolissaan, jotka olivat asetetut vastapäätä toisiaan, välillä ompelupöytä. Rovasti tupakoi ja luki vanhoja Saimoja, hänen takanaan kävi verkkaista tahtiaan vanha Könnin kello.

—Ei tule enää se Saimakaan. Mutta eivätpä tuota enää kaivannekaan muut kuin minä—ainakaan tässä talossa. Siihen hupeni sekin innostus ja tuli toinen touhu sijaan. Pian nykyajan nuoret ihanteita vaihtavat. Miten kauan puhaltanee nyt tämä tuuli.

Ruustinna räpäytti silmiään vähän, mutta ei vastannut.

Tuvan eteen ajoi reslareki. Siitä nousi koirankarvalakkinen mies.

—Eikö se ole taas se Rajalainen? virkkoi ruustinna.

—Ne ovat tuossa univormussaan niin yhdennäköisiä, että niitä on mahdoton toisistaan tuntea, jos ei kasvoja näe, ja vaikea se on välistä sittenkin. Ilmekin on kaikilla yhtäläinen. Se sama alkaa jo näkyä Laurin ja Hagmanin kasvoilla. Se on nyt kai sitä »jumalallista» kirkkastusta.

—En minä sinun sijassasi heitä pilkkaisi, vaan menisin puhumaan heidän kanssaan, sanoi ruustinna hiukan paheksuen.

—Mitä auttaa puhuminen...

—Jotain nyt kuitenkin pitäisi tehdä. Minusta näyttää, että Kaarinakin on sairastumassa samaan tautiin.

—Voithan sinä puhua heille.

—Ei minun puhumiseni auta, eikä taida mikään auttaa, toisessa enemmän kuin toisessakaan.

Mies oli mennyt sisään, ja hetken kuluttua tulivat sieltä ulos Antero, Lauri ja Rajalainen. Anterolla oli turkki yllään, mutta Lauri tuli noutamaan omaansa tampoista.

—Lähdemme muutaman viikon matkalle, sanoi hän tulematta sisään.

Rovasti ei kääntänyt päätään, ruustinna sanoi:

—Vai niin, minne?

—Rajavaaralainen kutsui meidät luokseen, ja ehkä menemme vielä edemmäkin. Käymme ehkä Paavo Ruotsalaisen luona.

—Vai niin.

—Niin, hyvästi sitten.

He istuivat rekeen ja vaipuivat niin syvälle heiniin, että päät vain näkyivät laitain yli. Musti seurasi heitä äreästi haukkuen portista ulos.

Rovasti ei voinut pidättäytyä, vaan virkkoi pilkallisesti:

—Rekryyteiltä puuttuu enää vain univormulakki. Musti nähtävästi jo pelkää nahkaansa. Tuon tuostakin kuuluu koiria taloloista katoilevan. Se on halla hyville koirille tämä herännäisyys. Täytyy kai ruveta pitämään Mustia sisässä öiseen aikaan.

—Kuinka sinä voit, pappa, tuolla lailla? nyhkytti ruustinna.

—No, kas niin nyt...

—Sen sijaan, että neuvoisit ja ohjaisit Lauria, joka nyt kuitenkin on vain lapsi...

—Kaunis lapsi!

—Siihen voi olla Heddan syytä yhtä paljon kuin hänenkin.

—On hänen asiansa tulla minulle puhumaan eikä minun hänelle.

—Sinä olet nyt hänelle niin tyly ja kylmä.

—No mutta tiedäthän sinä, että minun on vaikea, aivan mahdoton heidän kanssaan tuollaisista asioista puhua.

—Sinä sitten kuitenkin lopulta kiivastut, niinkuin Otollekin. Pian vielä Laurikin lähtee. Olet hänelle, niinkuin ei häntä olisi olemassakaan. Ja siellä hän nyt meneekin.

Rovasti kiivastui.

—Menkään ja kuta pikemmin sitä parempi! Tämä alkaakin jo olla liikaa. Minä en todellakaan enää voi sallia, että minun poikani ei ainoastaan häpäise ystäviäni ja omaisiani, vaan vielä yhtä julkisesti kuin julkeasti liittyy vihamiehiini, jotka minua salaisesti ja julkisesti solvaavat ja panettelevat seurakuntani edessä. Hänen pitäisi ymmärtää, että se on sopimatonta ja epähienoa, jos hänellä on hiukankaan arvonannon tuntoa.

—Enhän minä sitä suinkaan puolustakaan.

—Niin nyt sanot, mutta et tee mitään saadaksesi häntä sitä ymmärtämään. Päinvastoin sinä palvelet häntä ja melkein hätiköit hänen tähtensä, niinkuin hän olisi mikäkin marttyyri ja niinkuin me olisimme jotenkuten syllisiä eikä hän, joka kuitenkin...

—Olenhan minä nyt koettanut olla niinkuin sinä tahdoit, en tiedä sitten, mitä se auttane. Mutta

senhän sinäkin nähnet, että hän kärsii ja että hänen on vaikea olla—laihtuu ja kuivuu ja miettii—

—Jaa, jaa, sanoi rovasti kärtyisesti.

Ruustinna ei tahtonut enempää väitellä. Rovasti oli noussut ja meni huoneeseensa ja aikoi pukeutua lähteäkseen laamannin luo jokaviikkoiseen peli-iltaansa.—Se oli nyt hänen ainoa huvituksensa, pappaparan. Luultavasti ja aivan varmaankin häntä nyt siitä moitittiin täällä kotonakin eikä vain Helanderissa.—Ja nyt itki ruustinna sitä ja itki samalla kaikkea muutakin surkeutta. Robertia myös, josta ei ollut moneen aikaan mitään kuulunut. Hän otti esille hänen viimeisen kirjeensä, jossa ei ollut mitään hänen terveydestään, mutta sitä enemmän tuota pinnistettyä, melkein sairaloista innostusta hänen tehtävänsä muka suuruudesta ja ihanteellisuudesta. Ilta alkoi hämärtä ja yhä hän siinä yksin istui ajatellen tämän maailman merkillistä menoa ja kuinka kaikki oli pian muuttunut. Tuli siihen Kaarina, joka oli istunut toisessa huoneessa ja kuunnellut.

—Mitä sinä nyt taas itket, mamma? Elä nyt turhia sure.

—Miksen surisi.

—Laurin ja Hagmanin tähden sinun ei ole tarvis surra. He ovat ehkä onnellisempia kuin kukaan meistä.

—Kun minä nyt edes vähänkään ymmärtäisin, mitä se sitten on kaikki!

—Sinun pitäisi lukea heidän kirjojaan, sanoi Kaarina hetken päästä.

—En minä voi niitä synkkiä kirjoja ottaa edes käteeni, niiden mustat kannetkin jo peloittavat minua.

—Sinun pitäisi ainakin kuulla heidän puhuvan.

—Mutta eiväthän ne puhu mitään.

—Kyllä Helander puhuu joka sunnuntai.

—Ja minun pitäisi mennä kuulemaan, mitä Helander puhuu! Kuinka hän haukkuu ja halventaa pappaa! Ei ikimaailmassa.

—Ei hän enää sitä teekään.

—En minä voi mennä sitä miestä kuulemaan, vaikka hän enkelien kielillä puhuisi. Se on hänen syynsä tämä kaikki.

—Mikä kaikki?

—No tämä kaikki, tiedäthän sinä.

—He etsivät totuutta ja pyrkivät sitä elämässään toteuttamaan, joka asiassa.

—Mutta sitähän me kaikki muutkin.

—Siinä on se ero, että me tahdomme tehdä sitä omin voimin, mutta he anovat apua muualta—ja saavatkin.

—Herra Jumala, sinähän puhut aivan samalla äänellä kuin Hannakin.

—Hanna on siitä löytänyt rauhansa ja onnensa, ja minä luulen, että ... että—Hagman on myöskin.

Kaarinan ääni värähti niin merkillisesti, että ruustinna säpsähti. Onnensako? Sitäkö se on? Sen puutteessako ne—? Sitäkö ne hakevat?

—Rauhansako? Ja onnensako? Ei ainakaan siltä näytä kuin he olisivat sen löytäneet.

—Eivät he sitä tästä maailmasta etsikään.

Taas pulpahti itku ruustinnan rinnassa, tällä kertaa säälin ja osanoton itku. Kaarina-parka, olisiko hänkin onnettomasti rakastunut? Ja kehen? Ei kai muihin kuin Hagmaniin. Mutta miksei Hagman ole häneen?—Kun hän oli voittanut itsensä niin, että voi taas ilman liikutusta puhua, sanoi hän:

—Ehkä sinä sentään toisit minulle jonkun niitä niiden kirjoja, niin katselisimme niitä yhdessä niin kauan kuin ovat poissa.

Kaarina laski ompeluksensa pöydälle, kääräisi saalin ympärilleen ja meni pihan yli vanhaan tupaan.

Kaarina oli tuntenut tarvetta puolustaa heitä. Miksi? Vaikkeivät he hänestä vähääkään välittäneet. Vaikkeivät he hänelle mitään puhuneet, eivätkä seuraansa kutsuneet, ja pitivät häntä samanlaisena kuin muita. Mutta kun hän kuuli heitä moittittavan, niin oli hänen aina vaikea olla.

Hän olisi niin mielellään tahtonut kuulla, mitä he puhuvat. Hän olisi tahtonut sanoa heille, ettei hän ole heitä kohtaan samalla kannalla kuin muut. Hänestä näytti usein, että Antero katseli häntä surkutellen ja säälien, niinkuin olisi ajatellut: voi sinuakin!—Vai eikö hän hänestä ehkä senkään vertaa välitä?

Kerran oli hän istunut Helanderin Marian kanssa samassa penkissä. Kirkon ovella hän oli sanonut Marialle: »Kyllä me täällä maailmassa oikeastaan hyvin vähän elämme ja ajattelemme ja teemme niinkuin meidän oikeastaan pitäisi.» Maria oli katsonut häneen kuin hämmästyen. Mutta ei hän nähtävästi ollut siitä kenellekään kertonut. Jos ei olisi tahtonut pahoittaa isän ja äidin mieltä, olisi hän Laurin ja Anteron kanssa mennyt Honkaniemeen. Mutta kun Hanna tulee, niin hänen kanssaan hän menee.

Oliko Antero ehkä huomannut, että hän on heidän puolellaan, ja nyt ehkä halveksii häntä siitä, ettei hän uskalla sitä osoittaa? Mutta olihan hän nyt puolustanut heitä mamman edessä! Ja nyt tunsikin olevansa ikäänkuin lähempänä heitä.

Kuullessaan heidän puhelevan tai lukevan oli hän usein näinikään tarttunut ovenripaan mennäkseen sisään. Jos olisi saanut istua ovensuussa tai jossain nurkassa heidän tietämättään ja näkemättään. Ainoastaan kerran oli hän kangasta luodessaan ollut täällä pitemmän aikaa, mutta ei ollut paljoakaan kuullut, kun rullat surisivat ja luomapuut natisivat ja he, ehkä vielä tahallaan, puhuivat hiljaa. Hän oli noutanut ja tuonut heille kahvia ja istuutunut tuohon Laurin pöydän päähän.—»Mikä kirja se on, jota sinä luet?» oli hän kysynyt.—»Et taida sinä tällaisista kirjoista välittää.»—»Miksi sinä niin sanot?» oli Hagman sanonut, vähän moittien. Mutta ei hänkään sitten sanonut, mikä kirja se oli.

Oli jo melkein pimeä tuvassa. Isosta uunista tulvahti vastaan suloista lämmintä. Anteron pöydältä karsinaikkunan alta paistoi valkeata paperia. Kaarina sytytti kynttilän. Pöydällä oli raamattu. Sen sisässä oli kannen ja viimeisen lehden välissä vihkonen. Kaarina istuutui tuolille, varovasti ja kunnioittavasti sen kulmalle. Hänen sydäntään kouristi ja hengitys hänen rinnassaan vapisi. Vihkon kanteen oli kirjoitettu: »Jatkoa päiväkirjaan.» Kaarina ei voinut sitä sulkea, kun oli kerran sen avannut. Unohtaen mitä varten oli tullut, hän luki:

* * * * *

Yhä enemmän täyttää rauha rintani. Joka päivä antaa Jumala minun tulla yhä lähemmäksi itseänsä. Tunnen kaikessa hänen persoonallisen läsnäolonsa. Nyt vasta on minusta kuin hän minua kädestä pitäen johtaisi. Mistä minä sen tunnen? Minä tunnen sen siitä, että kaikkein pienimmässäkin kysyn itseltäni: onko oikein niin? Enhän aina saa selvää vastausta, mutta minä teen niinkuin *luulisin* Jumalan vastaavan, jos hän alentuisi luokseni. No niin, sehän on omatunto—se vanha. Mutta kun se ennen oli kuin syyttäjä, on se nyt kuin ystävä, ankara tosin, mutta ystävä kuitenkin. Se ei masenna eikä murjo, vaan se auttaa ja ohjaa.

Mutta välistä on niinkuin saisin vastauksen suoraan Jumalalta. Vastaus tulee niin yht'äkkiä, niin välittömästi ja varmasti, kuin salama iskisi. »Onko minun luovuttava kaikesta ja seurattava Sinua?»—»On!»—Eikä pienintä epäilystäkään, ei tinkimistä hiuskarvan vertaa!

En tahtoisi tuomita entisyyttäni, s.o. sen niin sanottuja »hyviä harrastuksia», en alentaa niiden »jalojen aatteiden» arvoa, jotka minua ennen elähyttivät. En sitä teekään, enkä ole saanut siihen mitään käskyä. Mutta en saa minä niitä nostetuksikaan siitä, mihin putosivat. En ole saanut käskyä enkä kehoitusta siihenkään. Saavat olla minulta siinä, mihin minulta jäivät. Ehkei ollut niiden syy, vaan minun, etten niiden avulla päässyt mihinkään tulokseen tehtävistäni, mihinkään selvyyteen päämäärästäni. Myönnän sentähden kernaasti, että ne voivat muille olla heidän elämänsä sisältönä ja sen voimana—jopa heidän persoonalliseen onneensakin.

Mutta niinkuin jo kerran olen kirjoittanut, minulle ne eivät voi antaa mitään sisällistä tyydytystä.

* * * * *

Kuinka äärettömästi voi ihminen erehtyä ihmisestä, jota katsoo ennakkoluulojensa silmillä, jota kohtaan ei ole suosiollinen siitä syystä, että hän vastustaa omia aatteitamme, loukkaa mielitekojamme! Kun viime kesänä näin tuon Helanderin ruokapöydässä äänetönnä ja ankarana—minäkin melkein vihasin häntä niinkuin Lauri. Hänen saarnansa juhannuksena oli minusta kaikkein ahtainta, typerintä,

ahdasmielisintä. Nyt kun olen oppinut tuntemaan hänet ja nähnyt, minkä totuuden hän omistaa, on hän minusta ei ainoastaan papin esikuva, vaan myöskin ihmisen. Hän on kyllä peloton, itsetietoinen ja ankara eikä haikaile julistaa totuutta kärsimystenkin uhalla, mutta samalla hän on hyvä, lempeä ja jalo mies. Minä luulin, että hän vain tuomitsee ja vihaa eikä rakasta, ja sentähden ei minulla ollut halua mennä hänen luokseen. Hänen olentonsa pääominaisuus on kuitenkin hellyys ja hyvyys. Mitä kaikkea hän tekeekään onnettomien hyväksi! Rakkaus kansaan on hänessä elävä voima eikä puheenparsa. Eikä se ole yleistä, ylimalkaista, vaan yksityiskohtaista, kohdistunutta jokaiseen ja kehen tahansa.—On suuri ja huimaava tuo hänen aatteensa, että koko Suomen kansa on ensin saatava herätetyksi ja sitten vapautetuksi, ja hänen uskonsa, että niin *on* tapahtuva, että se *on* toteutuva. »Menkää kaikkeen maailmaan j.n.e.» Jotain semmoista lienee ollut apostolien usko tehtävänsä. Jotain semmoista suurten reformaattorien. Se ei ole vain hänen aatteensa, vaan näkyy olevan kaikkien herännäispappien. Minä ymmärrän hänet varsinkin, kun muistan omaa renessanssiaatettani ja kuinka sen kävi. Mikä juureton teoria, mikä ilmassa häilyvä haave tämän todellisuuden rinnalla!

* * * * *

Miksi et kestänyt koetustasi, aateparkani? Siksi, että tulit ulkoa, et sisältä, olit opittua, et elettyä.

Olenko minä saava mitään aikaan tämän uudenkaan asian hyväksi? Apostoli, profeetta!—minä? Elä kuvittelekaan, mies parka. Seis! Nyt sinä taas hetken kuvittelit itseäsi »suureksi mieheksi.» Vanhaa hapatusta. Hyvä, että siltä pään musersit, Samalla kun se sitä nosti. Muserra vastakin! Pidä aina kengänkorkosi sitä varten varalla!

* * * * *

Tuskinpa lienee eikä olekaan kauniimpaa ja ylevämpää tointa, kuin on papin toimi. Pappi on, silloin kun hän on se, mikä hänen tulee olla, muinaisajan patriarkan kaltainen, jota hänen seurakuntansa kunnioittaa niinkuin isää lapset ja talonväki. Hän johtaa heidän pienimpiäkin askeleitaan elämän tiellä.—Minut valtaa hillitön riemun, onnen ja tyydytyksen tunne, kun ajattelen, että minäkin kerran voisin täyttää tämän tehtävän vaikka vain kuinka pienessä piirissä, jossain maan etäisessä kolkassa, jonne turmelus ei vielä ole juurtunut ja jossa elää autuutensa asiata harrastava rahvas. En minä ehkä kelpaa herättäjäksi, —niinkuin Lauri, jolla on tulisella luonnollaan ja tarmollaan siihen edellytyksiä,—mutta ehkä kuitenkin säilyttäjäksi, ylläpitäjäksi, vaalijaksi, temppelin vahdiksi. En voi sytyttää, mutta ehkä sentään voisin hoitaa tulta sammumasta. Mikä ilo ja autuus vuodattaa kuulijainsa sieluihin iankaikkisuuden, jumalallisuuden taivaallista innostusta, uskonnon autuaallista rauhaa; kostuttaa kuivaa maata Herran viinimässä!

Ja ajatella, että minulla olisi vierelläni, kanssani toinen, jota elähyttäisi sama harrastus. Joka seuraisi minua erämaahani ja siellä jakaisi kanssani kaikki virkani vaikeudet ja kantaisi kärsimykset rakkaudesta minuun ja rakkaudesta siihen asiaan, jota ajan.

Minulla oli se haave—toisessa tarkoituksessa, toista aatetta ajaakseni—mutta en minä sitä nyt enää kaipaa. Se ei ole minusta enää välttämätöntä. Kiitän Sinua, Jumalani, että vapahdit minut hänestä—etkä vain hänestä, vaan halusta häneen ja kaikkeen hänenlaiseensa, haaveesta tämän unelman toteuttamiseen yleensä. Elä saata minua enää samaan kiusaukseen, elä anna minun soeta niin, että minä sellaisista vaikuttimista kuin suomalaisuutta ehkä osaksi harrastin ja joka harrastus haihtui jo osaksi silloin kun kadotin X:n—harrastaisin vielä tätäkin. En pyydä Sinulta rakastavaista olentoa ehtona, en oikeutena, en välttämättömytenä, mutta jos armosta sen minulle kerran suot, kun en sitä enää osaa odottaakaan, ikäänkuin pienenä palkkiona, jos ja sitten kun katsot minun sen ansainneeni, niin kiitän minä Sinua siitä.

* * * * *

Kas, nythän voin puhua Jumalalle kuin isälle. Niin isälle ja Isälle! Elä pahastu, Jumala, että kun minä Sinua ajattelen, oikein läheisesti ja lämpimästi, niin tulee eteeni isäni kuva, varsinkin hänen korkea otsansa ja suuret silmänsä. Niin kai ne katoliset ja muut ovat saaneet itselleen pyhimyksensä. Mutta on tässä ero. Ne tulevat kuvistaan Jumalaan (jos ollenkaan tulevat), minä tulen Jumalasta kuvaan, mutta minä en palvele kuvaa.

En muuten oikein ymmärrä, miksi protestanttinen kirkko sellaisella vihalla ja ylenkatseella tuomitsee katolista selibaattia. Papin, tuon Jumalan erityiseksi palvelijakseen kutsuman, korkein perikuva on kuitenkin se, joka ei ole sidottu ei vaimoon, ei lapsiin, ei perheeseen. Tuosta ihanteesta luopuminen on ehkä pohjaltaan tapahtunut vain ihmisten heikkouden tähden. Paavalin ihanne se oli. Hän sen toteutti, Kristus sen toteutti, joskaan ei sitä vaatinut muilta. Monet pyhät miehet ovat sen toteuttaneet. Sellaisen täytyy voittaa vieteistä voimakkain, repiä lihan rikkaruoho joko juuriaan myöten tai ainakin leikata se poikki jokapäiväisen itsensä voittamisen ja itsensä hillitsemisen veitsellä. Ainoastaan semmoinen voi kyllin kypsyä tehtävänsä, suorittaa sen jakamattomalla voimallaan.

Rakkauden henkinen puoli ei tarvitse tulla kseen tyydytetyksi lihan tyydytystä. Henkinen rakkaus mahtuu ystävyyden puitteisiin. Ystävyyden liekki on pyhempi ja suloisempi kuin rakkauden, niinkuin pohjolan viileä kesäyö on ihanampi kuin etelän hehkuva yö.

Ihminen tuntee aina itsessään ystävän tarvetta, hänen sielunsa harhailee aina, etsien jotain hengenheimolaista saadakseen hänen helmaansa vuodattaa sydämensä sanattomat liekit, sen tulkitsemattomat tunteet.

Minulla ei ole koskaan ollut sellaista ystävää, jota voisin rakastaa ja samalla ihaila, johon täydellisesti luottaa. Lauri on ystäväni, meillä on yhteinen asia, mutta luonteemme ovat kuitenkin niin erilaiset. Hän on muuten niitä, jotka ottavat enemmän kuin antavat. Ehkä tulee se siitakin, että hän on minua nuorempi. Helanderia minä ihailen ja kunnioitan, mutta me emme kuitenkaan ole samassa vireessä.

Mahtanee olla ihanaa levätä ystävän rinnoilla. Mahtoi olla ihanaa Johanneksen levätä Jeesuksen rinnoilla, josta pyhyys valui ja puhdisti sydämen. Olen levännyt minäkin rukouksessa hänen rinnoillaan. Yliluonnollinen rauha kietoi minua, ja kyynel puristui silmästäni. Sellaisina hetkinä huomaamme selvimmin, kuinka äärettömästi paljon vähäpätöisempi maailma on meille iloineen ja riemuineen verrattuna taivaalliseen autuuteen—tekisi melkein mieleni kuolla silloin, saadakseni juoda valon lähteestä.

Kerran, eikä niin kauan sitten, luulin minä tulevani runoilijaksi. Se oli korkeinta, mitä voin ajatella. Se oli kaikkien unelmieni määrä.

Mutta runous on hienoa myrkkä hengellemme. Se pyrkii viemään pois todellisuudesta, luomaan valetunteita. Kun on saanut jalon aatteen paperille, ei sitä enää ole tarve toteuttaa, vaan jättää sen muiden toteutettavaksi. Ei ole mitään muuta puhdasta runoutta kuin Davidin Psalmit ja Jeremiaan valitusvirret. Runouden tulee olla hartauden ilmaus. Aina olen minä mitä suurimmalla innolla ja ihastuksella lukenut sekä vanhoja että uusia runoilijoita, mutta en ainoassakaan heidän teoksessaan ole löytänyt »kristillistä» runoutta. Runous on aina tavalla tai toisella elänyt luonnollisen ihmisen elämää, mutta ei koskaan uskon ja hengen elämää. Se elää nyt niinkuin ainakin pakanallista elämää, hengittää pakanallista ilmaa, tietämättä mitään hengen elämästä, kääntymisestä, uudestisyntymisestä, uskosta.

En ymmärrä, kuinka minä Kalevalasta olen voinut löytää mitään eetillistä sisältöä. Kullervo haki sovitusta kuolemasta, ei uudesta elämästä, kysyi neuvoa miekaltaan eikä ristiltä. Taistelu Väinämöisen ja Marjatan pojan välillä oli vain taistelua vallasta. Kalevala on kyllä kaunis, mutta pakanallisesti, ei kristillisesti kaunis.

Mutta eikö voisi ehkä kristillistä runoutta *syntyä*, meilläkin, niinkuin Palestiinassa. Ja jos minä osaisin ylevään muotoon pukea kaikki ne suuret ja ihanat tunteet ja aatteet, joita kristinuskon on minussa herättänyt, eikö olisi sekin kristillistä runoutta? Jos voisi, niinkuin raamattu, esittää Israelin kansan kasvatuksen uskonnolliseksi kansaksi, esittää Suomen kansan samanlaisen kehityksen, aina suurempaan henkiseen selvyteen, eikö olisi sekin kristillistä runoutta? Eikö se herättäisi ja edistäisi todellisesti kristillistä elämää? Mutta niinkuin nyt on, niin ei runous, ei paraskaan, sitä tee. Se kietoo ihmisen valheensa hienoon huntuun ja nukuttaa meitä keinotekoisien tunteiden uuvuttavaan uneen. Se myrkyttää sisimmän olemuksemme kuvauksillaan maallisen rakkauden tenhosta, jonka se asettaa ihmisen korkeimmaksi saavuttamisen pyrinöksi. Se ei muista korkeinta käskyä Jumalan laissa: »Sinun pitää rakastaman Herraa sinun Jumalaasi *kaikesta* sydämeästäsi, *kaikesta* sielustasi ja *kaikesta* mielestäsi.»

Oi, anna minulle käteeni pyhä lippusi! Tahtoisin kulkea kuin profeetta tämän kansan keskellä ja kehoittaa ja innostuttaa heitä nostamaan silmänsä yhteistä taivaallista isänmaatamme kohtaan alhaisesta maantomusta, jokapäiväisistä pikkuhuolistamme, turhista iloistamme, maallisista harrastuksistamme ja kurjasta arkielämästämme. Ja kun minä olen saanut todistaa ihmisille Sinusta, oo Herra, ja julistaa heille sieluni näyt ja aavistukset, tahdon vaipua jalkaisi juureen ja uskoa henkeni Sinun haltuusi! Silloin tulevat synkät aavistukset kirkastumaan, ja taivaallinen rauha on täytetty.

Oi Jumalani, varjele sydämeni tämän maailman pahuudelta! Olethan itse sanonut: haurasta ruokoa en tahdo katkaista ja lähättävätä liekkiä en tahdo sammuttaa. Ota minun sydämeni ja paina se omaasi

vastaan, että ylevä rauha ja pyhä tuli sitä lämmittäisi! Vapahtajani, ikävöityni, autuuteni, lankea suuren Isän eteen ja hänen jalkojensa juureen ja rukoile minun puolestani.

* * * * *

Kun Kaarina oli lukenut loppuun vihon, sulii hänen sydämensä suloiseen ihastukseen. Hän tunsii löytäneensä onnensa, jota oli etsinyt. Hän tunsii, että hänen elämänsä suunta oli ainiaaksi määrätty.

—Minä rakastan häntä, mutta olen oleva onnellinen, vaikei hän minua koskaan rakastaisi. Minä seuraan häntä kaukaa, ja jos en voi auttaa häntä hänen työssään, niin teen minä omalla tahollani, mitä hän omallaan. Minä tahdon, ja minä voin!

Ja se oli sillä hetkellä niin varmasti ja peruuttamattomasti päätetty, niin luonnollinen ja selvä asia, että kun hän tuli takaisin ruokasaliin, jonne oli kudoksensa jättänyt, ja ryhtyi jatkamaan siitä, mihin oli keskeyttänyt, hänen kätensä ei vavahtanutkaan ja uudet silmukat liittyivät vanhoihin, niinkuin ei olisi välillä mitään ollut. Mutta sen hän tunsii, että hänen silmänsä säteilivät ja poskensa paloivat. Kun ei vaan kukaan saisi sitä nähdä ja jotain huomata.

Kuka mahtoi olla se onnellinen, jota hän oli rakastanut,—se onneton, joka ei ollut hänestä välittänyt! —Kadehdinko minä tuota, johon hän on sydämensä kiinnittänyt ja josta hän taas on sen irti temmannut? En. Mutta minä surkuttelen sitä ihmistä, joka ei ole saanut tai ei ole tahtonut jakaa hänen kanssaan hänen elämäänsä ja auttaa häntä hänen suurissa tehtävissään.

Ruustinna tuli sisään.

—Ai, kun minä en muistanutkaan tuoda, mitä aioin.

—Mitä se oli?

—Niitä kirjoja, mutta minä menen heti.

—Anna olla!—Voi, että piti vielä tämäkin skandaali tapahtua!

—Mikä?

—Otto ei tahtonut enää pitää Heddaa, ja Hanna on tuonut hänet tänne— ei meille,—vaan Helanderiin!

—Ja ne ottivat hänet Helanderiin!

—Sinä sanot sen ihan kuin riemuiten. Ottivat tietysti saadakseen meitä häväistä.

—Minä olen varma siitä, että he eivät ottaneet sentähden.

—Sinäkin tietysti heitä puolustat.—Mutta kuinka minä voin nyt kertoa tätä papalle?—Minne sinä menet?

—Minä menen Helanderiin.

—Niin, tietysti, he ovat vieneet meiltä Hannan ja Laurin ja nyt menet sinäkin.

—Sinunkin pitäisi, mamma, tulla sinne!

16.

Antero, Lauri ja Rajalainen istuvat Ukko-Paavon suuressa tuvassa. Ukko itse istuu perheensä kanssa ruokapöydässä. Vasta syötyään hän tulee heitä tervehtimään, mutta puhuttelee vain Rajalaista.

—Mitä sitä ajelet? kysyy hän.

—Lähdin vain näitä nuoria miehiä käyttämään teidän luonanne, sanoi Rajalainen.

—Vai näitä, mitä miehiä nämä on?

—Tämähän on se Haakmanni-vainaan poika.

—Ka, sehän se onkin.

—Tämä on Kontolan rovastin poika.

—Vai tämä se on? Kun katson tarkemmin, niin sepä kyllä taitaa olla sekini. Vaan mitä sinä niitä tänne kulettelet?

—Tahtoisivat teitä puhutella.

—Vai että minua puhutella? Eivätkö puhetoveria lähempää löytäneet?

—Taitaisi olla erityistä sanottavaa juuri teille.

—Vaan minäpä en tiedä, mitä erikoista sanottavaa minulla olisi heille, itseäni viisaammille.—Lehmät siellä nälissään mölisevät, täytyy tästä lähteä heinään.

Ja sen sanottuaan hän meni ulos ja jäi sille tielleen. Alku ei näyttänyt lupaavalta. Rajalainen oli valmistanut heitä siihen, että voisi sattua, ettei Paavo olisi heistä tietävinäänkään, mille tuulelle sattuisi. Antero oli erityisesti iloinnut tässä matkasta Paavon luo. Hänestä oli ollut niinkuin ei hänen asiansa olisi oikein valmis, hänen uusi elämänsä ja tilansa oikein varmistettu, ennenkuin tuo ottaisi hänet omaksensa. Hän oli kuvitellut, että Paavo rientäisi sulkemaan hänet sylinsä niinkuin eksyneen lampaan, niinkuin tuhlaajapojan.—»No, tulitpas sinä Haakmanni-vainaan poika!—siispä on Jumala sinutkin kutsunut!—Minä näin kyllä heti, että kerran tulisit saamaan valkeuden.»

—Näinkö tämä nyt kävikin?

—Emme siis mitään saaneet aikaan, lähdetäänkö pois?

—Elkähän hätäilkö, lohdutteli Rajalainen. Odotetaanhan, kun tulee kotiin, mitä sitten sanoo.

He saivat odottaa iltaan asti. Paavo ajoi kyllä heiniä pihaan, mutta lähti sisään tulematta taas uusia hakemaan. Emäntä oli vienyt vieraat porstuanpohjakamariin. Siinä oli vuode toisella seinällä, penkki toisella, ikkunan edessä pöytä, nurkassa raamattuhylly.

Paavo tuli sisään ja kysyi, oliko vieraille ruokaa annettu.

—Emme ole tulleet tänne teidän ruokaanne varten, sanoi Lauri nyreästi.

—Ohoh, vai ette ruokaa varten, mutta minun täytyy taas mennä syömään, syntisen.—Mutta hänen äänessään oli nyt kuitenkin jo ystävällisempi sointu.

Hetken kuluttua tuli hän takaisin kamariin ja istahti sänkynsä laidalle.

—Sinäkö ne toit tänne nämä, vai omasta halustaanko ne tulivat?

—Kyllä näillä oli oma halunsa tulla.

—Onko näillä tosi asia, vai muutenko vain tulivat minua maankuulua kummaa katsomaan?

—Sopiihan teidän heitä tutkia.

—No, kyllä minä eksamia annan.—Ja kääntyen Laurin puoleen kysyi hän tiukasti:

—Mistäs kohdasta sinä, vasikka, olet aikonut autuutesi apilasniittyyn hypätä—siitä varmaan, mistä aita alin?

—En ole vielä mistään hypännyt, ulkopuolella vielä olen.

—No se hyvä, että edes sen tunnustat.

—Mutta minä tahtoisin, että te minulle tien neuvoisitte.

—Vai minä neuvomaan, äsähti Paavo. Luuletko sinä, että minulla on taivaanvaltakunnan avaimet vyölläni heilumassa? Vai niin helpolla, että toisen antamalla avaimilla? Eipä vähän!

—Olen elänyt huonosti ja tahtoisin tietää, kuinka minun on elämiseni parannettava.

—Vai parannettava—sinun? Ei se parannus sinulta itseltäsi milloinkaan synny. Helvettiin sillä passilla pääset.

Ja jättäen Laurin siihen kääntyi hän Anteron puoleen:

—Entäs tämä toinen? Mikäs sinulla on hätänä? Kenenkäs selässä sinä tahdot taivaaseen ajaa? Luulet kai jo hyväkin ritari ja rakuuna olevasi?

Rajalainen oli heitä matkalla neuvonut, ettei heidän pitäisi paheta, vaikka se kuinkakin tyyliä heitä

alussa kohtelisi, mutta tämä alkoi jo olla liikaa. Antero koetti kuitenkin voittaa itsensä ja alkoi hiljaisesti ja tyynesti kertoa, kuinka heräys oli hänessä tapahtunut kuin ihmeen kautta, kuinka valkeus oli hänelle välähtänyt, kuinka hän oli varmasti ja selvästi tuntenut Jumalan häntä kutsuneen, miten ennen oli turhaan etsinyt sisältöä elämälleen sitä löytämättä, mutta nyt saanut rauhan tunnossa ja uuden tarkoituksen toimilleen. Ei koskaan ollut hän sellaista sisällistä riemua tuntenut ja sellaista voimaa päästä kaikista kiusauksista—ja sellaista uskallusta pyrkiä yhteyteen Jumalan kanssa.

Ilme ukon kasvoilla oli vaihdellut. Hän oli koettanut olla ivallinen, mutta välistä oli hellyys ja niinkuin liikutuskin hänen kasvoillaan värähtänyt. Kun Antero oli lopettanut, alkoi hän puhua:

—Näyt tehneen itsellesi vapahtajan omasta itsestäsi etkä taida enää muuta vapahtajaa tarvitakaan. Katselet omaa kuvaasi oman vanhurskautesi peilissä. Pyrit oman rakentamasi pyhyiden harjalta hyppäämään suoraan taivaaseen. En tiedä Jumalan tarkoituksia kanssasi, mutta sen tiedän, että jos ei Jumala jo ole hylännyt sinua ja niine hyvines iankaikkiseen kadotukseen tuominnut, niin täytynee hänen näyttääksenne sinulle, millainen olet, ja ennenkuin sinusta oikein puhtaan saa, ryvettää sinut semmoisessa rapakossa, ettet sieltä noustuasi omia kasvojasi tunne. Vasta sitten kun ne sen näköisinä omiksesi tunnet ja omistat, ja polvillasi rukoillen ja hädässäsi huutaen pyydät ja anot itsellesi parempaa puhdistajaa ja häneltä saunan saat, voit alkaa itsessäsi Jumalan ihmetöitä ihmetellä. Vai tämä tuntee jo itsessään voimaa päästä kiusauksistaan ja uskallusta ruveta yhteisiin töihin Jumalan kanssa. Eipä olekaan miehellä vähät luulot itsestään.

—Ehkäpä olette oikeassa, sanoi Antero, kun he olivat hetken aikaa istuneet äänettöminä.

—Lähdetään sitten, sanoi Lauri ja nousi, ja mennään suoraa päätä helvettiin; kun meidän kuitenkin täytyy sinne joutua, niin on kai paras, että mennään paikalla.

Silloin ukko kivahti tuimaksi tekeytyen.

—Kuka sen on sanonut, että sinun täytyy suoraa päätä helvettiin joutua?

—Tehän sen jotenkin suoraan sanotte, kun ette usko meidän mitään voivamme!

—Te ette mitään voikaan, mutta jos Jumala tahtoo teissä ihmeen tehdä, niin hän voi.

—Mistäs minä sen tiedän?

—Ei sitä sinun tarvitsekaan tietää, kunhan Jumala sen tietää.

—Katsokaahan, nuoret miehet, alkoi hän hetken päästä kokonaan muuttuneella äänellä. Niinkuin kaikki muutkin vasta-alkajat, olette tekin suuressa erehdyksessä siinä, että omin päinne ja omin voiminne pyritte Jumalan suuresta vanhurskaudesta osallisiksi tulemaan. Mutta siitä ei tule mitään muuta kuin kaksi pahaa: joko te luulette olevanne siitä heti osalliset ja sen päälle rakennatte ja sorrutte sen pytinkinne kanssa, tai ette pääse paikaltanne päkähtämään ja heitätte väsyneinä ja voimattomina koko asian. Siinä se on! Yksi teiltä puuttuu ja sen kanssa kaikki: Kristuksen sisällinen tunto, luottamus hänen armoonsa. Niin sanoi minulle seppä-vainaja, ja sen sanon minäkin teille, kun olen sen itsekini todeksi huomannut.

Hän alkoi puhua tästä oppinsa ytimeistä ja lempiaineestaan, lämpeni, innostui, melkein heltyi, ja vähitellen alkoivat Anterosta sanat ja ajatukset ja sanain käänteetkin kuulua tutuilta: sitä samaahan hän oli puhunut vuorella viime kesänä, vaikkei Antero silloin ollut niitä oikein ymmärtänyt.

—Se muistakaa, nuoret miehet, että Herran tie on aina ristin tie. Sillä tiellä ei tulla suuriksi, vaan pieniksi, ei pyhiksi, vaan syntisiksi. Täytyy asettuaksenne itsennekin edessä, eikä vain Herran edessä, kaikkein alimmalle asteelle, eikä vain näin matkan alussa, vaan aina eteenpäinkin, ja alkaa parannustyönne yhä uudestaan, aivan juuresta, joka päivä ja aina ja lakkaamatta sisällisesti ikävöiden Herraa, kun hän kasvonsa teiltä peittää siksi, kunnes päivä jälleen ruskottaa ja kointähti koittaa.—Kutsutut olette, vaan sekava on vielä asianne, huudon olette kuulleet ja korvianne pörhistäneet, mutta ette vielä kuvalla tiedä, mistä ääni tulee, saatikka, että sitä kohti vielä kulkea osaisitte. Vaan onhan aikaa kuulostaa, onhan aikaa vielä synnin kanssa painia lyödä, ja kyllä jaksatte, ripeitä olette vielä miehiä, täytyyhän tuota minunkin jaksaa, vaikka olen mies vanha ja voimaton. Vaivaiseksi siinä kuitenkin tullaksenne täytyy, kamppailussanne Herran kanssa, ennenkuin hän siunauksensa antaa, ettekä te hänen käsistään ehyinä pääse enemmän kuin Jaakoppi Herran kanssa painiessaan.

—Mutta sanohan, keskeytti hän itsensä yht'äkkiä Laurin puoleen kääntyen,—mitä meinasit sinä, miesparka, kun nousepas saarnastuoliin ja alapas haukkua ja sadatella herännyttä kansaa?

—En ymmärrä.

—Se oli minunkin syyni, sanoi Antero, minä häntä siihen yllytin.

—Milloinka pisti sitten Herra tuntoosi ja mitenkä?

—Melkein heti paikalla, siinä samassa...

—Elähän, katsohan...

—Muistatteko, Paavo, sanoi Rajalainen, mitä sanoitte, kun lähdettiin kirkosta: »Saatpa nähdä, niin tuolle Saulukselle vielä Pauluksen päivä välähtää. Se ottaa sen vielä kovimpaan kuriinsa.»

—Saatoimpa sanoa, en häntä nyt niin tarkkaan muista.

—Kohta hän sen tekikin, rangaistus seurasi minulle siitä melkein heti kohta. Saanko kertoa, kuinka se tapahtui.

—Kerro, kerro.

Lauri kertoi, mitä hänelle oli tapahtunut Heddan kanssa ja mihin suhteisiin hän oli joutunut siitä vanhempainsa kanssa. Pitääkö hänen olla pahoittamatta heidän mieltänsä, vaiko tehdä, niinkuin omatunto käskee?

—Jos kerran tuntuu mitä käskee, niin mitä siinä on sen enempiä kysymisiä. Mutta se muista, ettet tee sitä minäkään ansiotyönä, eläkä luule, ette se sinulle semmoiseksi luetaan. Vai joko meinasit?

—Mutta mitenkä voitte te nähdä niin syvälle jonkun salaisimpiin ajatuksiin, paremmin kuin hän itsekään? huudahti Lauri.

Paavo hymähti:

—Kysy synninteitä kulkeneelta, mistä se synnin tiet tietää. Minä en ole sitä synnin säveltä kuullut, joka ei olisi jo kerran omissa korvissani soinut.

Oli puolessa yö, ennenkuin he erosivat. Paavo puhui, neuvoi, torui ja lohdutteli. Kun he seuraavana aamuna lähtivät, tuli hän heitä saattamaan. Hän otti heidät omaan rekeensä ja kertoi heille oman elämänsä tapahtumia, monista matkoistaan, näkemistään ja kuulemistaan. Hän heltyi heille puhumaan lempeästi, neuvovasti, isällisesti, toisin vuoroin vähän leikkiä laskien. Erotessa erään talon kohdalla, jonne aikoi poiketa, sanoi hän vielä:

—Olette vielä alulla, nuoret miehet, tämä ei ole vielä kuin ensimmäistä taivalta. Ette ole vielä sen korven reunassakaan, jota syntiinlangenneen täytyy rämpiä, Kaanaanmaan on vielä kaukana vetelien soiden ja eksyttävien erämaiden takana. Sen suon poikki saa teidät vasta Jumala kuletetuksi, ja hänen sanassaan on teille tulipatsas yöllä ja valkoinen pilvi päivällä. Häntä kun opitte ja kysytte, ettekä ihmisiä, niin ehkäpä kaikki teille selviää,—mutta olkaa niinkuin en minä olisi teille mitään puhunut.

Juuri kun heidän piti erota, ajoi mies vastaan ja pysähdytti hevosensa. Hän oli heränneen puvussa.

—Ka, lautamies, minnekä ajelet?

—Teidän luoksenne oli asiaa. Mutta minun ei taida ainakaan sen asian tähden tarvita tämän edemmäksi ajaa.

—Et vain oikeuteen mananne?

—En manaisi, kun ei olisi pakkoa pantu.

—Niistäkö Ristivaaran seuroista?

—Niistäpä mistä, niistä se nyt on vaino alkanut.

Paavo seiso maantiellä, lautamies häntä vastapäätä, molemmat hevosiaan ohjista pidellen.

—Ja sinun piti lähteä tämmöistä sanaa tuomaan? Vaan eihän se sinun syysi. Käännähän hevosesi, niin lähdetään meille.

Ei Paavo kuitenkaan vielä lähtenyt, seiso yhä siinä toinen jalka reessä, toinen maassa.

—Mutta mitähän meinaa vielä esivalta, kun yhä tämmöisiin rupee?

—Kuuluu tulleen itseltään keisarilta käsky.

—Kuka sen sanoi?

—Vallesmanni oli sanonut.

—Valehtelee. Kunhan ei olisi vain omain pappien työtä.

Hevonen riipaisi rekeä.

—No, hyvästi sitten. Sanokaan terveisiä Helanderille, että kuitenkin heittää pois seurain pidon, etteivät saa syyttömät köyhät kärsiä.

Hän oli jo reessä, kun huusi Laurin luokseen ja virkkoi:

—Minä vielä siitä sinun asiastasi, että tee sinä, niinkuin olet aikonut. Joskin Vapahtaja sovittaa syntimme Jumalan tykönä, niin ovat synnit kanssaihmissä kohtaan itsemme sovitettavat. Jos kerran houkuttelit tytön naimalupauksella, niin nai hänet. Siitä et pääse, eikä ole tarviskaan. Et siihen minulta lupaa saa, vaikka ehkä toivoit.

17.

Kun Antero ja Lauri, poikettuaan Honkaniemeen, kertoivat käräjistä ja Paavon terveisistä, sanoi Helander kuohahtaen:

—Vai tulee siis käräjät kuitenkin! Vai tulevat ne kuitenkin! Hyvä on! —Hän käveli kiivaasti lattiaa.— Olen aivan toista mieltä kuin Paavo. Ei tässä auta ruveta ilmeisen vääryyden alle alistumaan. Koska valhe kerran käy totuuden kimppuun, niin ei pidä totuudenkaan valhetta väistämän. Taistella meidän täytyy! Ei Jumala aja asiaamme, jos emme sitä itsekkin aja. Totuuden täytyy voittaa, ja meidän täytyy siitä todistaa. Ja me pidämme seuroja niinkuin ennenkin. Eivät kalajokelaisetkaan pelästyneet, päinvastoin pitivät seuroja itsessään käräjätuvassakin, sill'aikaa kun toisessa tutkittiin ja tuomittiin, ja niin teemme mekin!

—Mutta mihinkähän mahtia se seuraväki sopia, joka silloin tänne kokoontuu, hymähti Rajalainen.

—Olisi nyt pantava alulle se seuratuva hanke. Ehdittäisiinkö se saada siihen valmiiksi?

—Puut kyllä olisivat piankin paikalla, kun talkoolla tuotaisiin, mutta perustusta olisi pahempikin saada sydäntalvella rautaiseen maahan.

—Vaan kun pannaan perustus kallioon.

—Onkos tässä kalliopohja, no, sittenhän se menee mainiosti.

—Minä toimitan kivet, otatteko te, Rajalainen, toimittaaksenne hirret?

—Jospa minä otan.

—Ja silloinhan se asia on sitä myöten valmis! riemuitsi Helander.

—Kyllä siitä nyt ehkä tosi tulee, mitä on kauan tuumittu, sanoi Rajalainen hiljaisesti.

Ihailleen katselivat Antero ja Lauri tuota tyyntä miestä, jonka kasvot eivät värähtäneetkään, jonka silmä ei sallinut liekehtiä sen innostuksen tulen, mikä hänen sisässään varmaankin hehkui. Ja heillekin tuli pakottava halu tehdä jotain, paiskata jotain pöytään asiansa edestä.

Helanderin rouva tuli sisään ja kuiskasi jotain miehelleen. Helander kuului sanovan jotain Laurille, joka sitten meni toiseen huoneeseen.

—No, ja kertokaahan sitten, mitä ukko muuten ... kuinka hän otti teidät vastaan? kysyi Helander Laurin mentyä.

Antero kertoi, kuinka kaikki oli tapahtunut.

—Sanalla sanoen, hän pani siis teidän kristillisyytenne pataluhaksi?

—Niin teki, mutta vaikkei kukaan ole minua vielä niin maan tasalle masentanut ja masentanut minua kaikkein parhaissa pyrkimyksissäni, mitä minulla milloinkaan on ollut, niin ei kukaan ole samalla antanut minulle varmempaa vahvistusta käymään sillä tiellä, jolle olen joutunut. Minä olin aina luullut itsestäni jotain, tahdoin aina olla viisas, etevä, hyvä, milloin milläkin tavalla, milloin missäkin muodossa. Ja nytkin minä olin tässä uudessa tilassani luullut löytäneeni en ainoastaan oikeaa päämäärää, vaan

myöskin oikean tien. Ukko siirsi päämääräni niin kauas ja korkealle, etten sitä voi edes mielikuvituksessani nähdä, ja tien hän kokonaan tempasi altani. Se on minulle usein ennenkin tapahtunut, mutta nyt on kuitenkin käynyt niinkuin ei koskaan ennen: en ole sittenkään kadottanut haluani pyrkiä perille, en olekaan joutunut epätoivoon itsestäni. Olen kyllä nöyrytynyt, mutta en nöyryytetty, olen punnittu ja köykäiseksi löytty, mutta en nolattu ja masennettu. Minä luotan nyt kuin sokeasti siihen apuun, jonka lunastus ja vapahdus antavat, ja minä luotan siihen siten, että saan sen juuri silloin, kun en enää mitään itse jaksa, mutta ainoastaan silloin.

Lauri tuli takaisin, otsa kalpeana. Hänen silmissään oli tumma, syvä, päättävä ilme.

—Lähdetäänkö? sanoi hän Anterolle.

Heidän mennessään sanoi Lauri:

—Se oli Hedda, joka oli siellä ja tahtoi minua tavata. Jos joutuisin avun tarpeeseen, niin autatko minua? Isä ei ehkä enää tahdo minusta mitään tietää?

—Se on nyt tietty, että autan.

Hän jäi Anterosta kanslian rappujen eteen, tarttui avaimeen, seisoi siinä hetken ja meni sitten sisään. Antero meni toisesta ovesta.

Rovasti istui kansliassa Kaarinan kanssa, hänelle jotain kirkonkirjoista sanellen.

—Minä pyytäisin, että pappa kuuluttaisi minut ensi sunnuntaina, kuuli Antero hänen sanovan.

—Mitä sinä puhut?

—Niin, minä pyytäisin, että tekisitte sen.

—Ja kenen kanssa?

—Heddan.

—Ole nyt hulluttelematta, poika.

—Se on minun totinen aikomukseni.

Ruustinna, Hanna ja Naimi riensivät sinne toisista huoneista.

—Mitä Lauri sanoo? kysyi ruustinna.

—Pyytää panemaan kuulutukseen Heddan kanssa.

—Herra Jumala!—Lauri,—mutta eihän siihen nyt enää ole mitään syytä!

—Eikö olisi ollut sittenkään, vaikka lapsi olisi jäänyt eloon?

—Tule nyt järkiisi, rakas Lauri. Missä sinä olet ollut? Mistä sinä olet saanut sen päähäsi? Elä nyt, lapsi kulta, tee itseäsi ja meitä kaikkia onnettomiksi.

—Se on minun velvollisuuteni, omatuntonikin käskee minua, ja minun täytyy totella.

—Velvollisuutesi? Sellaista tyttöä kohtaan, joka tällä tavalla palkitsee meidät, hänen hyväntekijänsä, ei sinulla ole mitään velvollisuutta. On häneltä mitä mustinta kiittämättömyyttä ... jaha, nyt minä ymmärrän, mitä varten hän on ilmestynyt ja asettunut tänne.

—Hedda ei sitä tahdo, mutta minä tahdon. Pyydän, pappa, ettette häntä toista kertaa solvaa!

—Hedda on syytön, sanoi Hanna.

—Ja mistä sinä tiedät?

—Lauri tekee oikein, sanoi Hanna. Jos hän tahtoo olla rehellinen mies, ei hän voi muuten tehdä.

—Niin minustakin, sanoi Kaarina.

—Mutta minä sanon, että hän tekee väärin, ja minusta olet sinä, poika, jo tarpeeksi häpäissyt perhettäsi ja kotiasi, että voisit meidät ainakin tästä säästää.

—Paneeko pappa minut ja Heddan kuulutuksiin vai ei?

—En.

—Sitten täytyy minun pyytää Helanderia sitä tekemään.

—Ilman minun suostumustani ei sinua voi kukaan kuulutuksiin panna.
Olet alaikäinen.

—Silloin täytyy minun ilmoittaa rehellinen aikomukseni jollain toisella tavalla. Heddan maineen tähden tahdon minä, että maailma tietää, että lapsi oli minun ja että minä en aio häntä hylätä. Mutta sama se, voin saattaa sen tiedoksi jollain muullakin tavalla. Ei kuuluttamisella olekaan vielä väliä, ennenkuin olen suorittanut papintutkinnon.

—Kaunis papinalku!

—Olai, elä nyt,—rukoili ruustinna.

—Mistä olet saanut sen päänäpiston?

—Minä tunnen, että Jumala minua siihen toimeen kutsuu.

—Ohoh, vai itse Jumala? Sinun Jumalasi taitaa puhua Paavo Ruotsalaisen ja Helanderin suun kautta?

—Isäni suun kautta ei hän ainakaan ole koskaan minulle puhunut.

—Ne ovat tietysti ne, jotka ovat tämän kaiken takana, ne ovat ne, jotka sinua yhä yllyttävät ja villitsevät!

—Ne eivät minua yllyttäneet eivätkä villinneet, mutta ne ovat minua ymmärtäneet ja minua jumalansanalla lohduttaneet, jota ei oma isäni ole milloinkaan tehnyt.

—Ole vaiti!

—Kysyn vain vielä yhtä asiaa. Onko totta, että pappa aikoo esiintyä käräjissä heränneiden syyttäjänä?

—Minun ei tarvitse tehdä sinulle tiliä aikomuksistani. Ja entäpä jos heitä syyttäisinkin? Mitä sitten?

—Ei mitään, minä vain kysyn.

Rovasti rupesi sanelemaan jotain kirjoitettavaa. Kaarina purskahti itkuun, jätti kynänsä pöydälle ja riensi ulos. Ruustinna nyhkytti tuolilla oven suussa. Lauri poistui kanslian oven kautta ulos.

18.

—Joko ne lähtivät? kysyi rovasti ruustinnalta, joka istui tavallisella paikallaan ruokasalin ikkunan ääressä.

—Eivät ne vielä, mutta kohta kai lähtevät.

—Ja minne ne menevät?

—Eivät ne vielä kuulu tietävän. Ehkä menee Hagman sisarensa luo Korpivaaraan ja Lauri Oton luo, vai mennevätkö ehkä molemmat Korpivaaraan.

—Ja mitä ne siellä?

—Kuuluvat aikovan lukea ja sitten, kun relegatsioniaika on ohi, mennä Helsinkiin papintutkintoa suorittamaan.

—Mutta millä varoilla se mies aikoo mennä Helsinkiin?

—Hän saa lainata Anterolta.

—Mistä sillä on lainata?

—Kuuluu saaneen periä enoltaan, joka on kuollut.

—Vai niin.

—Ja milloin julkaisee Lauri kihlauksensa?

—Minä sain hänet lupaamaan, ettei hän sitä tee ennenkuin Naimin häät ovat olleet. Siitä hienotunteisuudesta saamme ehkä kuitenkin kiittää enemmän Heddaa kuin Lauria.

Rovasti käveli huoneesta huoneeseen ja pistihe aina tuon tuostakin ruokasaliin. Hän palasi ja meni taas. Tuskin oli Lauri mennyt, kun rovasti jo oli katunut kiivauttaan, olisi tahtonut huutaa hänet takaisin ja puhua sovinnossa. Olkoon mikä on, menköön Herran nimessä naimisiin kenen kanssa tahtoo! Rovasti ei kammonnut mitään niinkuin suuttumisia ja kireitä välejä ja sekavia, epäluuloisia suhteita. Mutta nyt oli ensimmäisen askeleen ottaminen kuitenkin Laurin asia kaiken sen jälkeen, mitä hän oli sanonut.

—Luuletko, että hän tulee tänne ennenkuin lähtee?

—En luule.

—Sinä puolustat häntä, niinkuin äidit aina puolustavat poikiansa heidän isiänsä vastaan.

Ruustinna ei vastannut, ja rovasti poistui taas ja tuli taas, kädet selän takana, hermostuneesti kävellen huoneesta huoneeseen.—Tästä se nyt vasta häly nousee, puheli hän itsekseen. Saavat nyt kylän ämmät jauheita juorumyllynsä. Rovasti ajaa poikansa pois kotoaan sentähden, että tämä tahtoo ottaa vaimokseen talonpoikaistyön! Rovasti vainoo heränneitä, vetää heitä käräjiin, vaikka omat lapsensakin ovat heränneitä! »Tuossa hän menee, semmoinen on tässä pitäjässä pappi!»—ja osoittavat sormellaan. »Mutta on meillä täällä toki toinenkin pappi, oikea Herran sankari.»—Helanderin se on työtä tämäkin, siitä ei ole epäilemistäkään. Se mies pistää kyntensä joka paikkaan, mutta ne kynnet häneltä vielä katkaistaan, häneltä ja niiltä muiltakin!

Tässä on tarpeeksi kauan siedetty niiden röyhkeyttä ja hävyttömyyttä! Se on vihdoinkin paljastettava juuriaan myöten. Koska tässä ei saa mitään hyvällä aikaan, niin on pantava kova kovaa vastaan. Täytyy käräjissä esiintyä aivan toisella tavalla kuin olin aikonut ... säälimättä, häikäilemättä, ei mykkänä asiamiehenä, vaan kantajana. Tulkoon heidän metkunsä ja kirkkoa ja yhteiskuntaa hajoittava toimintansa kerrankin taas päivänvaloon, kerran tältäkin paikkakunnalta, jossa siitä on liian kauan vaiettu ja heitä rauhan tähden suvaittu ja lellitelty. Ei ole enemmän sallittava, että he tekevät väkivaltaa, rikkovat kirkkolakia, häpäisevät papistoaan ja osoittavat ilmeistä uppiniskaisuutta ja ylenkatsetta esivaltaa vastaan. Se on saatava selväksi ainakin sille osalle kansaa, joka ei vielä ole villitty. Luottamusta heihin on horjutettava, he ovat merkittävät, leimattavat siksi, mitä oikeastaan ovat: lahkolaisiksi, kirkon ja valtion vihollisiksi. Olkoot vain lapseni heidän puolellaan, silloinpahan kaikki näkevät, että asia on minulle kalliimpi kuin kotirauhani!

Mutta ei rovasti kauankaan jaksanut ylläpitää itsessään tätä kiukkuja. Kun ei ruustinna mitään virkkanut, meni hän kamariinsa ja heittäytyi keinutuoliinsa.

Eikä hän oikeastaan itsekään uskonut, että herännäisyys saataisiin käräjänkäynnillä kukistetuksi. Pikemminkin voisi käydä niin, että siitä se vasta nousisikin oikeaan vimmaansa. Toisella tavalla olisi sitä ollut vastustettava, mutta mitä niille voi puheilla kuinka kauniilla tahansa, kun ne eivät tahdo mitään järkipuhetta kuulla? Järki ja oppi on voimaton heidän kiihoitustaan vastaan. Yksipuolisuus ja häikäilemättömyys se aina tempaa typerät ja vähän kehittyneet mukaansa. Mahdotonta on saada aikaan mitään yhteisen ymmärtämisen pohjaa semmoisten kanssa, jotka vain tuomitsevat toisia ja pitävät itseään erehtymättöminä. Heidän oppinsa on puhtaasti negatiivista, sen pääsisältönä on tuo ainainen ikävöiminen ja pyrkiminen ilman aavistustakaan mistään lopullisesta saavutettavasta päämäärästä ja mistään eettillisen ihanteen toteuttamisesta.

Mutta kaikesta huolimatta tunsu rovasti joutuneensa yhä ikävämpään ja kierompaan asemaan heränneitä kohtaan. Ja mitenkä hän oli siihen joutunut? Kaikki oli lopulta sen Hartmanin syy. Se se on kaiken tämän takana, tuo hänen edustamansa kummallinen henki, joka ei ymmärrä mitään eikä suvaitse mitään. Se näkee kaikkialla maailmassa oppositioita ja revolutsioita, ja kun ei sitä missä ole, niin täytyy sitä tehdä tai keksiä. Niinkuin nyt sekin, että sekoitetaan yhteen fennomania ja pietismi, Snellman ja Ruotsalainen, joita on muka jostain syystä yhteisesti vastustettava ja vainottava. Se on taas juuri sitä samaa kuin Arwidssoninkin aikana. Hartman on minun paha henkeni, ei minulla koskaan ole ollut häntä kohtaan mitään sympatiaa. Ei sovi oikeastaan ollenkaan ihmetellä, ettei nuoriso voi häntä sietää... Panna minut nyt tässä joidenkuiden kuviteltujen valtiollisten ja kirkollisten vaarojen tähden omai pitäjäläisten pyöveliksi! Sakkoja saan ehkä heille tuomitukseksi, mutta siihen se sitten jääkin. Jos olisin totellut omaa itseäni enkä antanut hänen kirjeittensä huumata itseäni, niin olisin antanut sellaisen lausunnon tuomiokapituliin, että asia olisi siihen rauennut. Olisivat sitten saaneet vallesmanni ja Handolin ajaa asiata omanaan. Nyt saan minä kunnian istua heidän rinnallaan. Kauniissa valossa tulen minä historian lehdillä esiintymään. Arwidssonin ystävä, Snellmanin ystävä—minun kotonani sattuneiden tapausten ja täällä pidettyjen puheiden johdosta tehdään ilmiantoja, jotka osaltaan ehkä ovat olleet vaikuttamassa Saiman lakkauttamiseen. Sekö on sitä Kontolan pappilan vanhaa kuuluisata

vieraanvaraisuutta? Ja ainoaksi kunniaksi minun niinelleni ehkä kerran luetaan se, että poikani pani vastalauseen?—Saas nähdä, mitä hän tulee tekemään näiden kärkejienkin johdosta? Jotain hullutusta hän kai tulee keksimään. Ja tämän mainion poikani ajojin minä pois kotoani.—Saa nyt Jaakko veli taas partaansa nauraa—selvänä niinkuin humalassakin siitä maailmalle huutaa.

Mutta kun rovasti huomasi, että hän taas alkoi liukua vastustajainsa kannalle, koetti hän peräytyä ja lujittaa asemaansa. Hänen täytyi saada kuulla oma äänensä sitä itselleen sanovan, ja vielä kerran hän palasi ruustinnan luo.

—Tätä sanotaan vainoksi kirkon puolelta, mutta ei ymmärretä, että kirkolla ei ole ainoastaan oikeus, vaan myös velvollisuus suojella itseään hävittäviä voimia vastaan. Lanko on ehkä sittenkin oikeassa siinä, että herännäisyyden lopullinen tarkoitus ei voi olla mikään muu kuin pyrkiä erilleen valtiokirkosta, hajoittaa se tai ainakin jäytää sen juuria, joka vuosisatoja on seisonut kansan parhaana suojana. Se on lopputarkoituksiltaan siis kumouksellista laatua. Ja kun he vaativat minua tässä hengessä esiintymään, täytyy minun tietysti totella, toimien kuitenkin sillä varovaisuudella ja maltillisuudella kuin asianhaarat vaativat.—En ole sitä paitsi kirjoittanut muuta kuin totuuden. Se on heränneiden oma syy eikä minun, jos totuus ei ole heille edullinen. Olisin voinut kirjoittaa paljon ankaramminkin ja paljoo paljastavammin, jos tarkoitukseni olisi ollut etsiä riitaa. Se pitäisi nyt ainakin kaikkien järkevempien ymmärtää, mutta eihän sitä voi niille edes sanoa, kun eivät tule tiedustelemaan eivätkä keskustelemaan.

Ruustinna ymmärsi nämä puheet, niinkuin olisi rovasti suonut, että ne tulisivat Laurin tietoon. Kun rovasti taas poistui, heitti hän saalin hartioilleen ja meni pihan yli tupaan.

Antero ja Lauri olivat vielä siellä Hannan ja Kaarinan kanssa. He olivat jo lähtövalmiina.

—Minä vielä tulin sanomaan, ettei teidän kuitenkaan pitäisi tuomita niin ankarasti pappaa. Minä luulen, ettei hän itsekään hyväksy käräjiä.

—Mutta jos hän ei niitä hyväksy, niin on se minusta vieläkin kummallisempaa!

—Mutta hänenhän täytyy virkansa puolesta.

—Ei virka saa pakottaa ketään tekemään vastoin vakaumustaan. Ja jos pappaa olisi tahtonut, olisi hän varmaan voinut estää.

—Se on kaikki setä Hartmanin syy, se se on kaiken tämänkin takana.

—Tämähkö heränneiden vainonkin?

—No, etkö sinä ole sitä tiennyt? Vähänväliä on siitä papalle kirjoittanut.

—Vai niin, vai niinkö?

—Jäisit nyt kotiin, Lauri—tai menisit nyt ainakin vielä puhumaan pappan kanssa.

—En minä voi.

Kun ruustinna oli mennyt, huudahti Lauri melkein riemuiten:

—Siis on sillä jesuiitalla sormensa tässäkin! Siis on meillä heikäläiset tässäkin vastassamme! Ja kuinka voisi ollakaan muuten? Minä olen iloinen, niinkuin olisi kivi pudonnut sydämeltäni. Nythän me voimme lyödä iskun entisenkin asian puolesta! Meillä on taas sama vastustaja edessämme. Ehkä herännäisyys ja suomalaisuus sittenkin kuuluvat yhteen, koska niillä on sama vihollinen. Antero, tekisi taas mieleni—! Ah, mutta jos meidän tekemme sittenkin oli oikea?

—Ei ollut.

—Ei, ei,—mutta sittenkin! Minulla on taas ilmaa keuhkoissani! Ja minun tekee mieli saamaan lisää!

He olivat tulleet ulos ja astuneet suksilleen.

—Tytöt, sanoi Lauri vielä,—ei mikään ole maailmassa ihmiselle ihanampaa kuin tietää, mikä on oikeus ja totuus, ja varustautua elämäniäkseen taistelemaan niiden vihاميةhiä vastaan!

He lähtivät sujuttelemaan suksillaan kirkolle päin. Tytöt seisoivat äänettöminä pihalla ja katselivat heidän jälkeensä.

—Nyt ne lähtivät, huokasi ruustinna rovastille ikkunansa äärestä.

Kaikkia teitä myöten ajoi ja hiihti herännyttä kansaa Kontolan kirkolle, parhaalla talvisella kelillä, kirkkaana pakkasaamuna. Kun he kulkivat pappilan ikkunain alitse, kääntyivät he niihin katsomaan mikä uteliain ja kysyvin, mikä kummastelevin katsein. Mutta ei ikkunoista mitään näkynyt. Pappilassa eivät antaneet elonmerkkiä muut kuin Musti, joka ääni vanhuuttaan käheänä teki työtä sisunsa käskemää: otti vastaan tulijan toisella portilla ja haukkui sen pihan läpi toiselle.

—Menkäähän kutsumaan sisälle tuo koira, kävi rovasti sanomassa ruokasalin ovelta.

Hänen äänensä oli hermostuneen vaivautunut. Kun hän tuli takaisin kansliaan, ajoi sen rappujen eteen Handolin hiukan hutikassa. Rovasti otti hänet vastaan kylmästi ja virallisesti. Handolin ei sitä huomannut, avasi kääron, joka hänellä oli kädessään ja alkoi sitä kehua. Se oli syytöskirja, mainiosti kokoonpantu, mutta eipä se ollutkaan mikään kontolainen klooppari, joka oli sen sepittänyt, vaan yksi Helsingin hienoimpia juristeja ja terävimpiä stilistejä, joka oli sen pappa. Siinä oli varsinkin yksi paikka, jota ei yksikään tákäläinen olisi ymmärtänyt siihen panna. Se, sanoo, että pietismi ei ole ainoastaan kirkollisesti, vaan myöskin valtiollisesti vaarallinen liike. Minä luen—

—Anna olla. Ehdinhän minä sen kuulla oikeudessakin.

—Se tulee aivan varmaan tekemään vaikutuksen tuomariin.—Kyllä niiden korvat nyt tulevat kuumenemaan. Hyvä mahtaa olla sedänkin syytöskirja. Me kiedomme ne joka puolelta kuin kalat verkkoon, toinen opista ja uskosta, toinen elämästä ... niinkuin kalat verkkoon ... äh, kun ne tulee potkimaan ja päristelemään nuotan perässä!

—Eihän vielä suinkaan voi tietää, minkä päätöksen laamanni tulee antamaan.

—Eihän se laamanni tulekaan itse istumaan näitä käräjiä, vaan se nuori varatuomari.

—Eikö laamanni...?

—Ei, ja se on hyvä se.

Se oli rovastille yllätys. Laamanni ei ollut puhunut hänelle mitään siitä, ettei hän itse tulisi istumaan käräjiä. Eikö hän ehkä tahtonut puuttua tämmöiseen juttuun?

—Setä pääsee minun hevosessani.

—Minä kävelen mielummin.

—No, sitten kävelen minäkin, menemme yhdessä.

Rovasti ei olisi halunnut mennä hänen seurassaan käräjäpaikkaan, mutta ei voinut sitä välttääkään. Handolin lähetti pois hevosensa, mutta samassa ajoi vallesmanni siihen ja pakotti heidät molemmat nousemaan rekeensä. Lauri ja Antero olivat hiihtäneet toisesta portista pihaan. Naimi ja Kaarina näkivät heidät ja riensivät ulos. He pyysivät heitä sisään, mutta Lauri ei tahtonut tulla.

—Pappa ajoi täältä Handolinin ja vallesmannin kanssa—on hänkin nyt seurassa.

—Minun on niin kovin sääli pappaa, sanoi Naimi.

—Oma syynsä, sanoi Lauri.

—Et sanoisi, jos tietäisit, kuinka vaikea hänen on ollut tästä asiasta. Mamma sanoo, ettei pappa ole nukkunut moneen yöhön. Hän ei tahtoisikaan olla missään tekemissä niiden tuommoisten kanssa.

—Ei tahtoisikaan, mutta miksi hän sitten on? Miksi hän antautuu osalliseksi semmoiseen?

—Totta kai hänen täytyy, kun on saanut määräyksen.

—Semmoinen on pappa. Ei koskaan hän ole seurannut sitä, mitä itse katsoo oikeaksi, vaan antaa aina itseään johtaa sen, mitä muut häneen tyrkyttävät.

—Tulkaa nyt edes mammaa tervehtimään, pyysi Naimi.

Helander kulki juuri ohi, perässään tien täysi heränneitä miehiä ja naisia. Lauri ja Antero riensivät heidän jälkeensä.

—Ja pirtti on valmis, niinkuin näimme! sanoi Lauri.

—Kuukaudessa kirkko katto päälle ja uuni lämmitä, sanoi Helander ylpeästi ja tyytyväisesti. Ja tänä iltana se vihitään.

—Ja mitä nuo arvelevat käräjistä? kysyi Antero.

—On ihmeellistä, kuinka he ottavat tämän asian. Odotin, että he tekisivät niinkuin minäkin, tuomitsisivat, kauhistuisivat, ettei maailmassa ole lakia eikä oikeutta, koska tämmöisiä juttuja nostetaan, koska jumalansanan harjoittamisesta käräjiin vedetään kuin mistä rikoksesta. He eivät sitä kuitenkaan ollenkaan kummastele, se on heistä aivan luonnollista, että maailma niin tekee, eikä siltä pidä muuta odottaakaan. Minä melkein soisin, että he kuohahtaisivat ja latelisivat kiukkuisia sanoja. Tuo tyyneys minua melkein kammottaa, sillä se on osoitteena peloittavasta, ylipääsemättömästä syvänteestä heidän ja herrain välillä. Sen pohjalla on kerros, paksu, paksu kerros ylenkatsetta, halveksumista, jota siihen muuten on jo vuosisatain kuluessa kasvatettu. Kun kansa jakautuu kahteen luokkaan, jotka eivät vähääkään ymmärrä toisiaan, ja kun sitä juopaa vielä tällä tavoin isonnetaan, niin mikä tästä lopulta tuleekaan? Ne eivät enää kysy, kuinka tämä on mahdollista, miksi niin on, eikä myöskään, kuinka kaikki olisi parannettava, ne vain toteavat, että niin on, ja vetäytyvät yhä enemmän epäluulonsa kuoreen. En tiedä, miten suuri vaikutusvalta sivistyneellä säädyllä muualla maailmassa lienee kansaan, kuinka läheiset lienevät heidän suhteensa toisiinsa, mutta jos meillä tätä menoaan menee, niin en ymmärrä, kuinka meidän sivistynyt sääty koskaan voi saada kansaa vastaanottamaan sitä hyvää, mitä sillä mahdollisesti kerran voi olla sille tarjottavana.

—Täytyy syntyä uusi suomalainen sivistynyt sääty, niinkuin Snellmankin tahto, sanoi Lauri.

—Ei riitä, että se on vain suomalainen tai oikeastaan suomenkielinen, sen täytyy olla myöskin suomenmielinen, s.o. kansanmielinen, henkeä sen sisäisimmästä hengestä, ja ennen kaikkea uskoa sen uskosta, joka voi ottaa osaa sen sisimpään ja syvimpään sielunelämään.

—Niinkuin te heränneet papit olette.

—En tiedä, mitä me olemme, mutta sen tiedän, että kun kirkon miehet ovat niin kaukana kansasta, että ovat mukana tämmöisessä, niin silloin eivät asiat ole niinkuin niiden olla pitäisi. On kyllä muuten mielipiteeni se, että jos mieli kirkon mitään kansalle olla, sen keskuudessa mitään vaikuttaa, on herännäisyyden tungettava sen läpi ja hapatettava se uudestaan, kokonaan uudestaan. Ja minä alan uskoa, että niin tulee käymäänkin. Yhähän lisääntyy heränneen nuorison joukko. Kuka olisi voinut aavistaa, että tekin molemmat—en voi oikein vieläkään uskoa sitä todeksi! Mutta Herralla näkyy olevan keinonsa. Ja nämä käräjätkin ovat niitä hänen keinojaan. Hän tahto nyt taas tälläkin maan kulmalla, niinkuin muualla jo ennen, näyttää, mikä valtiollinen ja virkavaltainen laitos meidän kirkkomme on. Tämä juttu selvittää ihmeesti käsitteitä ja saa arvostelua heräämään kirkon omassakin piirissä. Tulkoon meille mikä tuomio hyvänsä, asiamme tästä vain voittaa, ja sentähden minä nyt menen melkein kuin juhlaan.

He olivat tulleet käräjäpaikalle. Laamannin rakennuksesta ei näkynyt liikettä eikä kuulunut elämää. Se oli siellä huuruisten koivujensa keskellä ylimyksellisenä ja eristettynä. Oikeutta jaettiin kansalle takapihalla, pirtin puolella, erityisessä käräjätalossa, joka oli navettain ja tallien ryhmässä. Siinä oli kaksi tupaa, porstua välillä, ja porstuan pohjassa kaksi kamaria, joista toinen oli sihteerien asuttava ja jossa lautamiehet oleskelivat ja toisessa tuomari ja muut herrat istuntojen väliajalla. Sieltä kuului puhetta ja porinaa. Ohi kulkiessaan näki Antero rovastin ikkunassa totisena ja ikäänkuin avutonna.

He menivät rahvaan tupaan. Penkit olivat täynnä miehiä, hiljaisia ja tyyniä. Heille tehtiin tilaa penkillä perälasin alla. He likistyivät tukevain sarkapukuisten miesten väliin, ja Antero tunsii olevansa kuin yksi heistä, kuuluvansa heihin henkisesti ja ruumiillisesti. He olivat yhtä väkeä. Heidän asiansa on hänen asiansa ja on—aina oleva. Hän ajattelee niinkuin he, ja hänen sydämensä sykkii heidän kanssaan. Ensi kerran elämässään ei hän ole yksin. Kaikki näyttävät he olevan valmiina kaikkeen. Jos heitä mikä uhkaisi, olisivat he aina valmiita.

—Asianomaiset sisään, kuului siltavoudin ääni oven suusta.

Mutta samassa ja ikäänkuin sitä odotettuaan alkoi virsi. Kukaan ei liikahtanutkaan. Avonaisesta ovesta näki Antero rovastin, vallesmannin ja muiden herrojen menevän käräjätupaan. Kun yksi värssi oli veisattu, tuli vallesmanni itse tuvan ovelle ja huusi tiuskaten:

—Asianomaiset sisään!

Mutta ei vieläkään kukaan liikahtanut lähtemään. Vastaukseksi alettiin vielä toinen värssi ja veisuu tarttui porstuassa ja pihallakin olijoihin. Vasta sen loputtua alkoivat miehet verkalleen siirtyä käräjätupaan.

Vastakkain kuin kaksi eri maailmaa ovat käräjätuvassa herrat ja talonpojat, toiset toisella puolella tuomarin pöytää. Sen takana istuvat herrat kaikki kuin syyttäjinä, sen edessä talonpojat vastaajina. Silmissä on herroilla ilkunaa ja ivaa, ja he osoittelevat toisilleen sisääntulijoita. Rovasti yksin ei näytä oikein siihen seuraan kuuluvan, hän on totinen ja vaivautuneen näköinen. Lauri ja Antero ovat joutuneet heränneen kansan eturiviin, siihen takaapäin tungettuina, kuin heidän suojakseen, etuvarustukseksi. Handolin ja vallesmanni vilkuttavat heitä tulemaan ylempiä, mutta he eivät ole siitä tietävinään.

Tuomari on nuori, vähän itserakkaan näköinen hovioikeuden auskultantti... Tuonko nyt pitää ratkaista riita semmoinen, kuin mistä nyt on kysymys? Tuommoisenko parrattoman pojan edessä seisovat nämä vanhat miehet ja kokeneet kristityt vastaamassa—uskostaan? Mutta ei Antero huomaa hänessä vähintäkään vaivautumisen merkkiä asemansa heikkoudesta. Varmasti ja virallisesti ja teeskennellyn mahtavasti kääntelee hän papereitaan ja itseksensä hymisten lukee ja selailee niitä.

—Jahah, olisi sopinut tulla sisään heti, kun huudettiin.

—Ei käräjäpaikka ole mikään seuratupa, sen tietänette.

Sadat silmät tutkivat häntä tyynin, väistymättömin katsein.

Kääntyen vallesmannin puoleen saa tuomari häneltä syytöskirjan ja alkaa tehdä suomeksi selkoa sen sisällöstä. Siinä vaaditaan tapahtuneen ilmiannon johdosta ja Keisarillisen Suomen Senaatin prokuraattorin antaman määräyksen nojalla pitäjänapulaista Helanderia edesvastuuseen siitä, että hän usein saarnoissaan ja puheissaan oli syvästi loukannut esimiehiään ja virkaveljiään, koettaen halventaa heitä heidän sanankuulijainsa silmissä, ja että hän myöskin oli pitänyt luvattomia kokouksia sekä omassa pitäjässään että myöskin ulkopitäjissä. Talollista Paavo Ruotsalaista syytetään niinikään luvattomien kokousten pitämisestä ja talollista Ilpolaista samasta asiasta kuin myöskin siitä, että hän luvattoman kokouksen pitämistä varten oli väkivaltaisella tavalla särkenyt aidan, mikä siihen nähden, että väkivaltaisuus oli tapahtunut kirkon alueella ja sen omaisuutta vastaan sekä seurakunnan kappalaisen nimenomaisesta kiellosta välittämättä ja siis tahalliseksi uhalla, oli erittäin raskauttavana asianhaarana mainittava. Talollista Rajavaaralaista ynnä useita muitakin syytetään sekä luvattomien kokousten pitämisestä että osanotosta niihin.

—»Näiden syytösten valaisemiseksi»—lukee tuomari vielä, »katsomme lopuksi pitävämme esiin tuoda, ei ainoastaan sitä eripuraisuutta ja häiriötä, jota tämä liike Suomen kirkossa on saanut aikaan, ja sitä hämmennystä, vihaa ja katkeruutta, jota se on synnyttänyt kodeissa ja perheissä, siis yksityisessä elämässä, vaan myöskin sen vaaran, jota se tuottaa valtiolle, tahtomalla salaisesti uurtaa esimiesten auktoriteettia ja hävittää kunnioitusta lakia ja järjestystä kohtaan. Mihin tällainen lopulta viepi, siitä on yhtenä räikeänä esimerkkinä ennen mainittu tapaus Korpivaaran kirkolla, jossa väkivaltaisesti on tungettu oman käden oikeutta harjoittamaan yksin kirkon pyhitetyllä alueellakin. Jos tällainen meno saapi rankaisematta jatkoa, niin kuka takaa, ettei seuraava askel jo ole itse kirkon ovien aukimurtaminen pietististen erikoiskokousten pitämistä varten.»

Kun kannekirja oli luettu, pyysi Helander saada huomauttaa, että syytös hänen toimistaan ja esiintymisistään papinviran toimittamisessa ei kuulunut kihlakunnanoikeudelle, vaan tuomiokapitulille.

—Täällä on tuomiokapitulin määräämä asiamies ja siis jo sekin seikka osoittaa, että tuomiokapituli katsoo kihlakunnan oikeuden päteväksi ottamaan tutkittavakseen myöskin kappalaista Helanderia vastaan tehdyn kanteen.

—Tuomiokapitulin asiamies ei ole ainakaan vielä esiintynyt syyttäjänä, eikä syytös ole hänen, vaan nimismiehen nimessä tehty. Asiamies on kyllä täällä saapuvilla, mutta, mikäli minä ymmärrän, ainoastaan siltä varalta, että oikeus vastoin kaikkea luuloa ottaisi asiani täällä käsitelläkseen. Missään tapauksessa ei tällä oikeudella ole tuomiovaltaa minun ylitseni, ainoastaan enintään tutkimisvalta.

Tuomari kääntyi rovastin puoleen:

—Pyydän kysyä herra tohtorilta ja ritarilta, yhtyykö hän nyt luettuun kanteeseen kappalaista Helanderia vastaan?

Hiukan epävarmalla äänellä ja katsoen päiden yli ulos ikkunasta sanoi rovasti:

—Korkea-arvoisen tuomiokapitulin minulle lähettämä valtakirja ei sisällä mitään määräystä syytöksen tekemisestä tuomiokapitulin puolesta.

—Peräytyykö pappa? kuiskasi Lauri Anterolle.

Herratkin näyttivät hämmästyvän ja kuiskailivat jotain toisilleen. Vallesmanni meni puhumaan rovastin kanssa, mutta rovasti pudisti vain päätään.

—Tuomiokapitulin valtuuden nojalla on sen asiamiehellä kuitenkin oikeus, joskaan ei velvollisuus, yhtyä viralliseen kanteeseen, sanoi vallesmanni, asettuen paikalleen.

—Pidätän itselleni oikeuden esiintyä sen mukana, mitä tutkimus on tuova esiin.

Se oli pettymys kantajille. Handolin ja vallesmanni puhuivat jotain keskenään. Sitten meni vallesmanni tuomarin luo ja sanoi hänelle jotain.

—Jaa, se on totta, sanoi tuomari, ehkä on syytä lukea se lausunto, jonka herra tohtori ja ritari on antanut tuomiokapituliin kappalaisen Helanderin toimista yleensä ja erittäinkin hänen viime juhannuksena pitämästään saarnasta.

—Onko se siellä? kysyi rovasti säpsähtäen.

—Se on juuri se, johon prokuraattorin määräys kanteen nostamisesta perustuu, mikäli se koskee kappalaisen Helanderin sopimatonta esiintymistä hänen esimiehiensä vastaan. Pyydän, että asiakirja täällä luettaisiin.

Kun rovastin lausunto oli luettu, pyysi vallesmanni puheenvuoroa.

—Niinkuin näkyy, on kappalainen Helander tehnyt itsensä syypääksi mitä törkeimpään ei vain lähimmän esimiehensä, vaan myöskin kirkon ja sen korkeimpain kaitsijain solvaamiseen ja halventamiseen kansan silmissä. Vaadin häntä muun muassa tämän lausunnon nojalla mitä ankarimpaan edesvastuuseen ja aion näyttää toteen sen, mitä lausunnossa hänelle viaksi luetaan, huolimatta siitä, että herra rovasti ei ole katsonut pitävänsä pysyä syytöksessään.

Herrain päät pöydän takana taas kohosivat.

Tuomari kehoitti nyt asianomaisia ilmoittamaan todistajansa.

—Omasta ja muiden syytettyjen puolesta pyydän saada ehdottaa, sanoi Helander, ettei kustannusten välttämiseksi mitään todistajia kuulusteltaisi, koska me emme aio kieltää, että kaikki se, mitä syytöskirjassa on esitetty on pääasiassa totta. Me myönnämme siis, että olemme pitäneet hartauskokouksia, yhden semmoisen muun muassa Ristivaarallakin, Ja sinne päästäksemme kyllä avanneet veräjän, mutta sen myöskin sulkeneet. Myönnän myöskin, että esimieheni minua vastaan tekemä ilmianto—

—Ei se ole ilmianto, vaan vaadittu lausunto, oikaisi rovasti.

—Olkoon sitten lausunto—että se on pääasiassa oikea ja saarnani sisältö yleensä oikein esitetty. Emme siis aio tosiasioita kieltää, vaan ainoastaan osoittaa, että ne eivät ole mitään rikoksia emmekä me siis niiden johdosta rangaistukseen syyptäät.

—Jaa, kyllä minä kaikessa tapauksessa vaadin todistajia kuulusteltaviksi, sanoi vallesmanni.

—Silloin täytyy meidänkin ilmoittaa todistajiksi kaksi henkilöä: maisteri Hagman ja—

—Hän on jäävi, hän on minun lankoni! huusi Handolin.

—Eihän Handolin ole syyttäjä, ei ainakaan hän asiakirjoissa eikä haasteessa semmoisena esiinny, mikä osa hänellä muuten lieneekin jutun vireille panossa.

—Kuka oli vastaajan toinen todistaja? kysyi tuomari.

—Pyytäisin myöskin kuulusteltavaksi, jos niin tarpeelliseksi näyttäytyy, pastorska Handolinia.

—Ei vaimoni ole täällä! huudahti Handolin ja pyörähti päin kuin satutettuna.

—Kyllä hän on täällä, vastasi Helander tynesti.

—Kenen kanssa se on tänne tullut?

—Siinä suhteessa en voi tyydyttää herra pastorin uteliaisuutta, mutta en luule sen muuten vaikuttavan asiaan.

Se herätti naurua molemmin puolin pöytää ja vakavain heränneidenkin miesten kasvoilla vilahti hetkellinen hymähdys.

Todistajat saivat vanna valansa ja astua ulos. Sen jälkeen kysyi tuomari, mitä vastaajilla oli kanteen johdosta sanottavana.

Helander astui ensiksi esiin.

Myönsi todeksi, niinkuin jo oli sanonut, kaikki, mitä häntä vastaan on kannettu. Ei tahtonut myöskään kieltää, ettei olisi kiivaudessaan erehtynyt lausumaan sanoja, jotka ehkä ovat voineet tuntua persoonallisilta loukkauksiltakin. Oli valmis alistumaan sen tuomion alle, joka häntä saattaa tästä kohdata. Ikävällä mielellä täytyy hänen kuitenkin valittaa, että esimiehensä ja hän, kaksi seurakunnan paimenta, tapaavat toisensa näin toinen toisella puolella juttupöytää. Tahtoo kuitenkin luulla, ettei rovasti Martin omasta puolestaan ollut tätä vainoa alkuun pannut, vaan että syynä hänen lausunnossaan ilmaantuneeseen vastenmielisyyteen heränneitä kohtaan oli se, ettei hän omasta kokemuksestaan tiedä, mitä on ihmisessä hartaamman kristillisen elämän tarve. Olkoon tämä sanottu vastaukseksi siihen osaan kannetta, joka perustuu hänen esimiehensä lausuntoon hänen esiintymisestään sielunpaimenena.

—Mutta yhtä sovinnollisesti en voi vastata siihen osaan kannetta, jossa syyttäjä tahtoo kieltää minulta oikeuden julistaa jumalansanaa missä ikinä sen sopivaksi näen, ja että minun sanankuulijoitani tahdotaan vetää edesvastuuseen siitä, että he tulevat kuulemaan minua ja kaikkia muita, jotka parhaan ymmärryksemme mukaan koetamme johtaa kansaa autuuden tielle. Minua sekä surettaa että kauhistuttaa, että vallesmanni mikä tahansa saattaa ja saa käräjissä näin kuin mitäkin pahantekijää ryvetellä miestä semmoistakin kuin Paavo Ruotsalaista, joka on kaiken elämänsä uhrannut kansan hengelliseen herättämiseen ja sen johtamiseen autuuden tielle. Kanteessa syytetään minua siitä, että olen halventamalla esimiehiäni muka esivallankin arvoa alentanut. Mutta jos mitkään, niin ovat nämä tämmöisessä tarkoituksessa toimeenpannut käräjät omansa horjuttamaan esivallan arvoa kansan silmissä. Minun täytyy sanoa totuus, ja minä tahdon sen sanoa niin, että se kuuluu, ei vain tässä tuvassa, vaan tunkee sen seinien läpi ja poikki synkkien salojen ja yli kylien ja kaupunkien aina sinne, missä tämän vainon alku ja juuri on, missä ja kenessä se sitten lieneekin. Ja minä tahdon sentähden kysyä: Tietääkö syyttäjä, tietävätkö ilmiantajamme ja vainoojamme ja heidän takanaan olevat esimiehensä, että he ovat ryhtyneet asiaan, jonka ajaminen ilmaisee mitä kuulumattominta röyhkeyttä ja laittomuutta? Ruotsin entisten kuningasten myöntämän, hänen majesteettinsa siunatun keisari Aleksanterin vahvistaman ja nykyisen armollisen keisarimme papistolle vakuuttaman oikeuden saada vapaasti opettaa sanankuulijoihinsa, joka oikeus monesti on ostettu verellä ja kyynelillä ja näihin asti horjumatta on ollut voimassa— tämän oikeuden tahtovat nyt yksi nimismies ja hänen kanssaan meitä vastaan vehkeilevä palkkapappi jaloillaan tallata! En omassa nimessäni, vaan koko evankelis-lutherilaisen kirkon nimessä lausun minä omasta ja kanssasyytetyjeni puolesta jyrkän vastalauseen tätä väkivaltaa vastaan enkä tahdo pelkurien tavoin kuulua niiden joukkoon, jotka antavat pois oikeuden, jonka olemme isiltämme perineet. Surkeata on, että virkamiehet, joiden tulisi edistää jumalanpelkoa kansassa, ovat kaikista innokkaimmat sitä vastustamaan ja eksyttämään armollista esivaltaa vainoomaan niitä, jotka eivät tee pahaa kenellekään ja joita kaikki sortavat. Ei ole mahdollista, että lainlaatiija olisi määrännyt rangaistuksen uskonnollisista seuroista ilman poikkeusta, kun miltei kaikki kapakkaseurat ovat sallittuja! Enkö saisi minä illalla kotona puhua samaa, mitä aamulla kirkossa? Enkö saisi minä koota kotiini ystäviäni jumalansanan harjoittamiseen, kun seurakunnan kirkkoherra kokoo omansa tanssi- ja juomaseuraan? Jos jostain olisi syytös tehtävä, niin olisi se siitä, että juhannusjuhlan aikana juhliitaan Bacchusta, eikä siitä, että hiljaisuudessa Kristusta palvellaan, ketään häiritsemättä. Mutta emme tahdo syyttää, tahdomme antaa kunkin elää, kun antavat meidän elää. Kaatukoon tämä kanne siis omaan mitättömyyteensä ja ruhjokoon se Jumalan vihalla alleen ne, jotka ovat sen meitä ruhjoaksensa nostaneet!—Eikä minulla ole muuta lisättävänä kuin että nämä syytteen alaiset sanankuulijani, jotka ovat luovuttaneet minulle huoneensa ja vastaanottaneet minulta opetusta autuuden tiestä, vapautettaisiin kaikesta edesvastuusta sekä että ainoastaan minä heidän pappinansa, jos jotain tuomion sovitusuhria tarvitaan, langetettaisiin kaikesta vastaamaan, sillä kun Herra uskoi minulle opettajanviran, niin velvoitti hän minua myöskin tyytymään kaikkeen sekä katkeraan että suloiseen, joka minua voi tässä virassa kohdata.

Kyyristyneet, ikäänkuin näkymättömän painon alla olleet sarkaiset hartiat ja selät oikenivat, ja karkeat kädet hipoivat karkeita leukoja tai siirsivät otsalle valahtanutta tukkaa.

Vallesmanni koetti murtaa sanojen vaikutusta:

—Ne nyt ovat vain sanoja, mahtipontisia puheita, enkä minä tahdo muuta vastata kuin että laki on selvä, joka kieltää semmoisia kokouksia pitämästä, ja laki vaatii tuomiota ja sen täytäntöön panoa.

—Onko syytetyllä Helanderilla viimeisen johdosta mitään lisättävää? kysyi tuomari.

—Ei ole.

—Talollinen Paavo Ruotsalainen, mitä on teillä kanteen johdosta sanottavana?

Paavo astui askeleen eteenpäin pöytää kohti. Hän näytti kuin aatoksiinsa nukkuneelta, seisten siinä polvet vähän koukussa, selkä kumarana, mutta pää pystyssä, vähän taapäin kenollaan. Yht'äkkiä hänen silmänsä välähtivät ja läpätunkeva, värähtävä ääni täytti koko tuvan, kun hän virkkoi:

—Jos niin kävisi, että meidät syyttömästi tuomittaisiin, niin tahdomme lohdutukseksemme muistella Lutheeruksen virttä:

Rauha heidän pitää meille suoman, vaikk' ovat kiukuss' ja hulluna, sillä Kristus on meidän voimamm', Hän on meitä auttamaan tullunna.

Tuomari odotti hetkisen ja kysyi sitten:

—Onko muuta sanottavaa?

—Ei sen enempää, sanoi Paavo ja vetäytyi takaisin paikalleen, jossa oli seisonut, vaipuen taas kuin uneen, vanhan miehen samenneet silmät ilman määrää eteensä tuijottaen. Silloin tällöin tekivät otsarypyt vain yht'äkkisen liikkeen ylöspäin, niinkuin jonkin heränneen ajatuksen sisällisestä tempauksesta.

Näytti niinkuin olisivat hänen sanansa vaikuttaneet toisellakin puolella pöytää. Tuomari käänsi jotain lehteä ja käänsi sen taas takaisin, ennenkuin virkkoi:

—Talollista Ilpolaista syytetään siitä, että hän on sallinut pitää luonaan luvatonta kokousta ja että hän väkivaltaisesti on repinyt kirkon aidan.

Iso mies uusissa sarkavaatteissa astui esiin. Hän oli itsetietoinen, tuiman näköinen, melkein uhkaava.

—Siitä on syytetty, sanoi hän, odottaen lisää.

—Ilpolaisen toimestako pidettiin kokous Ristivaaralla?

—Minä niitä vieraitani kehoittelin sinne lähtemään, kun eivät papit saaneet kirkkoa.

—Purkiko Ilpolainen veräjän?

—Purki ja tukkesi sen myös.

—Tiesittekö, että pastori Handolin oli kieltänyt teitä kulkemasta maansa yli?

—Totta minä sen tiesin, kun itselleni sanoi.

—Ja kuitenkin puritte veräjän?

—Purin ja tukkesin myös. Ja jos on mitä vahinkoa tapahtunut, niin se korvataan. Mutta kun ei ole vaadittu, niin ei ole osattu tarjotakaan.

—Totta siis kaikki, mitä kannetaan?

—Totta kaikki, mutta valetta kuitenkin alusta loppuun.

—Mikä on valetta? kysyi vallesmanni.

—Koko tämä syytös on tekosyytös. Oikea syytös on vihasta siitä, että emme ole antaneet tämän juopon pappimme kaikin ajoin elää niinkuin hän tahtois, vaan on ajettu hänet uloskin, kun on tullut taloon humalassa huutamaan ja räyhäämään, eikä ole kehdattu kirkossa hänen haukkumisiaan kuunnella, vaan menty miehissä pois, niin että on saanut jäädä tyhjille penkeille paukuttamaan. Kun on vain voitu niin on muita pappeja käytetty. Mutta suurin on hänellä viha meitä kohtaan sentähden, että on häntä nuhdeltu siitä, että elää törkeissä synneissä, suosii vieraita vaimoja ja pitelee pahasti omaa rouvaansa.

—Korkea oikeus, minä vaadin tätä miestä edesvastuuseen...! huusi Handolin.

Tuomarikin tulistui ja löi nyrkkiä pöytään:

—Pysykää asiassa elkääkää sekoittako siihen semmoista, joka siihen ei kuulu. Jos teillä ei ole muuta sanottavana...

—Sanottu, mikä sanottu—ja se saadaan toteen, jos tarvitaan.

—Minä kysyn kunniaani, kähisi Handolin.

—Rauhoittukaa, sanoi tuomari. Sen saatte tehdä, mutta ei nyt.—
Kutsukaa sisään kantajan todistaja.

Handolinin entinen renki Matti, joka nyt oli puettu körttipukuun, kutsuttiin esille. Hän todisti, että veräjää avattaessa ei ollut mitään väkivaltaisuutta tapahtunut ja että siitä tavallisesti oli ollutkin vapaa kulku kenellä tahansa, ennenkuin pastori, vähää ennen kuin heränneiden piti siitä kulkea, oli käskenyt sen sulkea. Ilpolainen oli purkanut sen, mutta sulkenut sen myös.

—Oliko veräjä yhtä lujasti ja hyvästi tukettu kuin se oli ennenkin ollut? kysyi vallesmanni.

—Koommin toki niinkuin lujemminkin, sanoi Matti. Se on hyvä aidanpanija tämä Ilpolan isäntä.

—Tallasivatko nämä niittyä mennessään?

—Sitä en tiedä, tallasivatko, mutta sen tiedän, että lähti siltä latoalalta mennä kesänä yhtä paljon heiniä kuin ennenkin, koommin ehkä enemmänkin.

—Onko todistajalta muuta kysyttävää?

—Ei ole, on saatu selvitys siitä, mistä tahdottiinkin, sanoi vallesmanni.

—Kysyn kulujani, sanoi Matti mennessään.

Oli vastaajan todistajain vuoro. Antero kutsuttiin esiin. Ilpolainen tahtoi häneltä kysyttäväksi, näkikö hän, että aita oli väkisin purettu.

—En nähnyt, että kukaan olisi ollut purkamista vastustamassa. Tiedän myöskin, että sulkeminen tapahtui kiukusta ja kiusanhalusta tarkoituksella estää kansaa kokoontumasta jumalansanan harjoittamiseen. Saanko sanoa vielä muutaman sanan?

—Jos se on yhteydessä asian kanssa.

—Luulisin sen sitä olevan.

—Olkaa hyvä.

—Tahdon silloin vain lausua mitä suurimman kummastukseni siitä, että kannetta tällaista kuin tämä on ollenkaan voitu tehdä. Jos en olisi sitä omin korvin kuullut ja omin silmin nähnyt, mitä täällä on tapahtunut, niin tekisi mieleni epäillä, onko tämä todellisuutta. Onko se todellakin esivalta ja kirkko ja virkakunnat, joiden tehtävänä olen luullut olevan järjestyksen ylläpidon, hyväin tapain valvomisen ja rikosten rankaisemisen, ovatko ne todellakin nämä, jotka itseään Jumalan asettamiksi sanoen esiintyvät tässä syyttämässä parhaita ystäviään, uskollisimpia liittolaisiaan rauhan, järjestyksen ja hyveiden ylläpitämisessä ja edistämässä! Mutta niin näkyy sittenkin olevan. Esivalta ja kirkko seisovat taas niinkuin niin monta kertaa ennenkin varustettuina omiansa vastaan. Sokeudessaan he eivät näe ja typeryydessään he eivät ymmärrä, että tahtoessaan tätä liikettä tukehduttaa he samalla tukehduttavat sitä, mikä on kansassamme parasta ja jalointa. Sen sijaan, että Suomen kirkko näin sysää luotaan nämä ystävänsä, pitäisi sen painaa ne rintaansa vastaan. Iskiessään tätä liikettä, iskee se samalla omaa itseään, haavoittaa omaa valtimoaan ja vuodattaa oman verensä kuiviin.

Puhujan ääni nousi nousemistaan, hänen poskensa kiristyivät, hänen silmiensä ilme keskittyi. Ääni oli kuulunut ulos porstuaan, ovi oli avautunut, ja sanat tunkivat aina toiseen tupaan.

—Aika on todellakin mädäntyneempi ja lahompi kuin mitä sen pahinkaan panettelija olisi uskaltanut luulla, mutta en kuitenkaan olisi uskonut, että sen sisäinen turmelus, kenties sen itsensä tietämättä, olisi tännekin saakka jo levinnyt. En tiedä, ketä tuomitsisin ankarammin, niitäkö, jotka täällä tämän kansan keskuudessa eläen eivät ymmärrä, joilla ei ole kaukaisintakaan aavistusta siitä, mitä tämä kansa kaipaa uskonnolliseksi ja muuksi henkiseksi ravinnoksensa, vai niitäkö, jotka tietävät ja joka päivä näkevät, mitä suurta siunausta herännäisyys jo ulkonaisestikin on saanut aikaan, mutta kuitenkin tahtovat estää sitä jatkamasta työtänsä sentähden, että se heille on kuin aina valvova omatunto, vai niitäkö lopuksi, keitä sitten lienevätkään, jotka luulevat olevansa kutsutut maan henkisiä virtauksia johtamaan heidän kaivamiinsa väyliin, mutta jotka sen sijaan, että auttaisivat sitä sen omille löytämilleen uskon ja autuuden lähteille, koettavat estää sitä niiden luo pääsemästä.—Minä surkuttelen, minä syvästä sydämestäni surkuttelen, että tällaisista tapahtuu, mutta samalla olen minä kuitenkin iloinen siitä, että tämä vaino on ulottunut tännekin niinkuin muuannekin maahamme, että tämä juttu on nostettu, että typeryys, lyhytnäköisyys, virkavaltaisuus, ahdasmielisyys ja suvaitsemattomuus on täälläkin paljastettu. Koko se suunta, joka nyt on Suomessa vallalla ja joka ilmenee vainona kaikkea heräämistä ja uudistusta vastaan, ei vain kirkollisella, vaan valtiollisellakin alalla, käy kuitenkin varmaa perikatoansa kohti. Ja jos nämä jalot miehet tosiaankin tuomitaan sakkoon kuinka pieneen tahansa, niin on se vain yksi askel täällä perikadon tiellä ja samalla vapautuksen, herätyksen ja uudestasytymisen

tiellä.

Tuomari oli useamman kerran koettanut keskeyttää, mutta Antero ei ollut häntä näkevinään eikä kuulevinaan.

—Mutta tähän ei ole mikään todistus, vaan puolustuspuhe?

—Olen vannonut sanovani, minkä tiedän toden olevan, ja sen valani päälle on minulla oikeus puhua niin hyvin sen, minkä tiedän, kuin myöskin sen, minkä tunnen toden olevan.

—Oikeuden edessä eivät tunteet tule kysymykseen.

—On valitettavaa, etteivät tule. Mutta minä voinkin lopettaa, koska jo olen sanonut sanottavani.

—Kutsukaa sisään pastorska Handolin, sanoi tuomari.

Antero astui ulos, ja väkijoukko hänen edessään avautui kuin papille kirkossa, joka tungospyhänä täyden kuorin kautta astuu saarnastuolista sakastiin. Asianomaiset oli käsketty ulos siksi aikaa, kun oikeus teki päätöstään. Joku tarttui häntä käteen ja sanoi: »Kiitos.» Se oli Hanna, ja hänen takanaan seisoivat Kaarina, silmät hehkuen. Lauri löi häntä olkapäähän.

—Sinä puhuit mainiosti! Näin kyöneleen monessa silmässä. Lautakuntakin näytti tulevan liikutetuksi, ja minä luulen, että sanasi vaikuttivat tuomariinkin.

—Kai sen täytyi tulla sanotuksi, koska se tuli sanotuksi.

Karoliina puristi hänen kättään.

—Kuulitko, kuinka ne sanoivat: »Siinäpä puhui isä-vainajansa poika?»

—En, sanoivatko ne todellakin niin?

Hänen rinnassaan pulpahti lämmin, suloinen tunne. Olivatko ne todellakin verranneet häntä isään— hänen isänsä vanhat ystävät? Olivatko ne hyväksyneet hänet omaksensa? Ja hän oli siis liittynyt heihin julkisesti, kaiken maailman edessä, erottamattomasti?

Hänen täytyi saada viillytellä itseään, olla yksin. Hän lähti ulos tuvasta, käyskenteli hetken aikaa ulkona tiellä.

Kun hän palasi takaisin käräjätuvalle, oli piha väkeä täynnä, ja toisia tulvi ulos porstuan ovesta. Lauri näki hänen tulevan ja riensi häntä vastaan:

—Tuomio on langennut, kaikki talonpojat, joiden luona on seuroja pidetty, tuomittiin sadan ruplan sakkoon kukin.

—Sadan ruplan?

—Paitsi Ilpolainen, joka sai kaksi sataa. Se merkitsee ainakin joillekuille varain puutteessa vankeutta. Ne, jotka ovat olleet seuroissa läsnä, saivat siitä viisi ruplaa.

—Helander menettää luultavasti virkansa joksikin aikaa. Hänen asiansa alistettiin tuomiokapituliin. Isä ei vaatinut vapautusta, vaikka minä pyysin häntä, kohautti vain olkapäitään.—Tuossa hän tulee!—Pappa, oletko nyt tyytyväinen?

Rovasti tuli portissa heitä vastaan, mutta ei ollut kuulevinaan, meni pois kupeelleen katsomatta, allapäin, eteensä tuijottaen, alakuloisena.

Samassa kajahti virsi pihalta:

Jumala on linnamme, varustus vahva aivan, Hän aseemme on, kilpemme, ajalla vaaran, vaivan. Turha on oma voimamme, ei voi se meitä auttaa, mut pimeyden vallat me voitamme Herran kautta. Sotija verraton its' Jeesus Kristus on, Hän, Herra Sebaot, helvetin joukkiot lyö maahan, voiton saattaa.

Paavo seisoivat rappusilla, hänen vieressään Helander.

—Rukoilkaamme, kuului Paavon ääni.

Hän lankesi polvilleen, ja kaikki herännyt väki seurasi mukana, missä sattuiivat seisomaan, kasvat kaikki Paavon päin. Muukin väki, heränneihin kuulumaton, vaipui kuin väkisin painettuna alas. Jotkut koettivat kuin uhallä jäädä seisomaan, mutta vaipuivat hekin vähitellen muiden mukana. Oveen

ilmaantui herroja, pyrkien ulos, mutta pääsemättä. He eivät langenneet polvilleen, mutta päät paljastuivat kuin pakosta.

—Kaikkivaltias Jumala, Sinä vahva linna ja paimen, kaikkein niiden turva, jotka Sinun luoksesi tulevat ja Sinuun luottavat. Syvyydestä me huudamme Sinua ahdistuksessamme. Vaiva on taas meidän päällemme tullut, eikä meillä ole muuta auttajaa kuin Sinä, Herra meidän Jumalamme. Sinuun me luotamme, sillä ei ketään Sinun kädestäsi reväistä, joka siihen pyälletty on. Meitä vaivataan meidän pahuutemme tähden, mutta kuitenkin uskomme me, ettet Sinä salli meitä yli voimiemme kiusattaa. Tue ja auta meitä, oo Herra, ja lohduta meitä Sinun pyhän sanasi kautta.

Taas virisi virsi:

Se sana seisoo vahvana, he ei voi sitä kestää, kun kanssamme on Jumala, ken meiltä voiton estää? Jos vaikka henkemme, osamme, onnemme hän veisi viekkaasti, jää meille kuitenkin Jumalan valtakunta.

—Tuon virren kaiku on kuuluva kautta vuosisatojen, kuului sanovan Helanderin ääni hämärtyvässä illassa, etelään kääntyneen tuulen kohahtaessa hongikossa huoneiden takana.

21.

Vallesmanni, Handolin, tuomari ja kärjäkirjuri istuivat kärjätuvassa totia juomassa ja korttia lyömässä.

—Luuletteko, että päätös pitää? kysyi tuomari.

—Se pitää! sanoi vallesmanni. Ja jos muuttuu, niin muuttuu vain kovempaan päin.

—Et luule laukeavan?

—Ei laukea, asetus on selvä.

—Saa nähdä, mitä Helander saa?

—Jos rovasti olisi tehnyt tehtävänsä, niin olisi virka mennyt, mutta ilman vuoden virkalomaa ei se nytkään mene.

Kortit läiskyivät taas ... samaan pöytään, jossa valat oli tehty ja jonka toisessa päässä raamattu ja lakikirjat vielä lepäsivät.

—Nosta, Handolin!—Mitä sinä siinä niin silmät hajallaan istut?—Oli se nyt vähän nolo juttu sinulle, että päästit eukkosi todistamaan itseäsi vastaan.—Kuule, kenen kanssa se sinun akkasi oikein kuljeksi, kun et sinä sen matkoista mitään tiedä? Mikset sano mitään?

—Saatana!

—Se oli sana paikalleen! Sekoita kortit.

Handolin koetti sekoittaa kortteja, mutta hänen kätensä vapisivat.

—Sekoita sinä!—ja hän työnsi kortit vierustoverilleen.

—Ota ryyppy, niin se auttaa.

—Ei auta, nyt ei auta mikään.

—Tuijottaa, niinkuin näkisi kummituksia, Sanoi ääni heidän takanaan, ja siinä seisoi oven ja pöydän välissä himmeän kynttilän heikossa valossa Jaakko setä.

—Tuoltahan tulee mies Handolinin sijaan! Astu sisään ja laita lasi!

—Ei kiitos.

—Etkö tee totia?

—En tee enemmän kuin jo olen tehnyt, ei nouse viina minunkaan päähäni, eikä ole tarviskaan.—Mitä te täällä oikein juhlitte?

—Hyvää päätöstä, sanoi vallesmanni, räpähti nauruun ja ryyppäsi.

—Hyvää päätöstä ja oikeata tuomiota, säesti sihteeri.

—Herrat ovat siis tyytyväisiä päiväänsä?

—Ei käynyt niin hullusti, vaikka olisi voinut käydä paremminkin. Oikeastaan niiden olisi pitänyt saada vankeutta, ja ehkä vielä saavatkin... Juttu tulee vielä takaisin kihlakuntaan.

—Mitä sinä, Handolin, sanot siitä atestista, jonka sinä sait sanankuulijoiltasi? kysyi Jaakko setä.

—Suus' kiinni! kähisi Handolin.

—Elä välitä tuon puheista, Handolin.

Jaakko setä oli astunut lähemmä pöytää ja seisoi siinä kädet housujen taskuissa, sikarin päätä pureskellen.

—Tämä juttu oli hävyttömin ja tyhmin juttu, mitä milloinkaan on nostettu. Te voititte nyt, tuomitsitte suuriin sakkoihin köyhät talonpojat, mutta sitä voittoaanne saatte te ikänne katua.

—Maljasi, setä, sinä näyttelet hyvin, kuten tavallisesti.

—En näyttele, vaan puhun täyttä totta tällä kertaa.

—Puhu sitten.—Pata ässä!

—Se nyt on muuten ihan sama, mitä sinä puhut.

—Ja minä sanon vielä kerran, ettei koskaan ole tässä vääräin tuomioiden maassa sen väärempää ja puolueellisempää tuomiota julistettu.

—Puhutko sinä tosissasi vai kujeiletko?

—Minä puhun tosissani tällä kertaa.

—Silloin pyydän minä saada ilmoittaa, että minä tuomitsen lain mukaan. Moiti siis lakia eläkä minua!

—Sinä tuomitsit määräyksen mukaan.

—Oh, huut!

—Vastoin lautakuntaa, joka olisi tahtonut omantuntonsa mukaan vapauttaa, tuomitsit sinä lain puustavin turvissa sen mukaan, mitä tiesit korkeain asianomaisten sinulta odottavan—heidän mielikSENSÄ.

—Vielä kerran: oh, huut!

—Elä luule, että minuun tuolla imponeeraat. Elä yhtään rypistele kulmiasi eläkä koeta vetää otsaasi juhlalliseksi—silmäsi epävarma pohja sanoo minulle, ettei omatuntosi ole puhdas.

—En viitsi kanssasi kinata, mutta jos et olisi vanha mies, heittäisin sinut ulos.

—Olisihan se argumentti sekin—tuomarilta.

—Elkää huoliko!—Istu alas, Jaakko, eläkä rakenna riitaa, tee lasi, niin tulet hauskemmalle päälle.

—Suomalainen tuomari tuomitsee aina, kuuletko, aina ja striktemang lain ja oikeuden mukaan. Siitä pitäisi sinullakin vanhana kärjäkirjurina olla kokemusta.

—Jaha, joo, joo, mutta juuri vanhana kärjäkirjurina sanon minä, että se on legenda se suomalaisten tuomarien kehuttu laillisuus. Ainoastaan niissä asioissa, joissa ei tiedetä tultavan kollisioniin korkeampien valtain kanssa, sitä ehkä noudatetaan. Eikö sinulle nytkin pistetty valmista lakipykälää kouraasi, tuota iänikuista, vanhentunutta, toisissa oloissa laadittua, josta et olisi itse mitään tiennyt—etkä tiennytkään, eilen sen sanoit—mutta nyt sinä tuomitsit sen mukaan silmää räpäyttämättä—utan att blinka!

Herrat eivät viitsineet kuunnella, koettivat jatkaa peliään. Mutta äijä ei hellittänyt:

—Suokaa anteeksi, minun aikomukseni ei oikeastaan ollutkaan teitä haukkua.

—No, sehän jo kuuluu hiukan toiselta. Maljasi siis, tee lasi, kun tarjotaan!

—Tackar som bjuder. Minun piti oikeastaan teitä kiittää, kiittää siitä, että taas pitkästä kotvasta sain nähdä inhimillistä ilveilyä esitettävän oikein jumalallisella hullunkurisuudella. Tuommoinen nuori parraton nulikka tuomitsemassa uskonasioissa vanhaa uskonsankaria Paavo Ruotsalaista,—tuommoinen lahjakontti vallesmanni syyttämässä Herran profeettaa, joka pyhänä ja arkena saarnaa kansalle parannusta,— tuommoinen renttu juoppo, viinahullu pappi ilmiantamassa omia pitäjäläisiään siitä, että harjoittavat jumalansanaa, ja tukkimassa heiltä aidanseipäillä tietä taivaan valtakuntaan! Se oli suurenmoista! Malja sille.

—No, joko nyt juot? Se on hyvä se, niin herkeät puhumasta roskaa.

—Semmoisen ilon päälle kannattaa todellakin kallistaa lasia.

—Pane pohjaan vaan!

—Saan luvan esittää kaatuneiden maljan. *Vae victis!* Herrat ovat hyvät eivätkä anna häiritä itseänsä.

—Emme annakaan.—Ruutua.

—Minä juonkin sen maljan kernaammin itsekseni. Ne ovat sittenkin komeaa väkeä. Luulen, että taas puen körtit ylleni. Kuinka ne seisoivat arvokkaina ja varmoina ja halveksivina tuossa—nousivat ja nousivat sitä mukaa kuin heidän syyttäjänsä alenivat, vaipuivat, vaipuivat...

—Kuule, Jaakko, lopeta jo ja anna meidän pelata rauhassa.

—Viimeinen kohtaus pihalla—mikä suurenmoinen näytelmä! Se olisi ollut taulu se: hämärtyvä ilta, tumma seinä, musta ovi, sen kehyksessä Paavon valkoinen pää... En koskaan ole kuullut mitään mahtavampaa kuin tuo heidän virtensä.

—Se oli nyt kuitenkin heidän viimeinen virtensä, sanoi vallesmanni ottaen kulauksen lasistaan.

—Tämän jälkeen he eivät tule uskaltamaan...

—Eivätkö tule uskaltamaan? Niinkö sanot, Handolin? Tee hyvin ja tule kanssani, niin näytän sinulle, mitä he uskaltavat. Parhailaan vihkivät he uutta kirkkoaan Honkaniemessä, eikä siellä ole ainoastaan heränneitä, vaan myöskin suruttomia, ainakin puolet suruttomia. Tulkaa katsomaan, se olikin oikeastaan asiani...

Kortit lakkasivat läiskämästä.

—Mitä sanot?

—Jahah, tämä alkaa huvittaa herroja?

—Mutta sehän on hävyttöntä!

—Siellä kerättiin muuten jo sakkorahojakin ja luvattiin pitää huoli Helanderista, jos hänet erotettaisiin virasta. Handolin, sinun lankomiehesi pani sata ruplaa kolehtihattuun.

Handolin lensi kuin ammuttuna seisoalleen.

—Sata ruplaa? Ne on niitä sen eno-vainajan testamenttirahoja—mutta se ei pidä se testamentti, minä riitelen sen rikki!

—Riitele, riitele.—Arvatkaapa, kuka kantoi kolehtia? Lauri!—Ehkäpä herratkin ovat hyvät ... ja Jaakko setä ojensi heille hattunsa.

Vallesmanni sysäsi hänet luotaan ja alkoi kuohuksissaan kävellä edestakaisin lattialla.

—Mutta tähän on ilmeistä, ilmeistä—kapinaa!

—Juu, kapinaa, revolutsionia.—Ranskassa ne nyt parhailaan repivät kirkkoja, meillä niitä rakennetaan—se on sitä meidän vallankumousta se.

—Kuule, paniko se todellakin sata ruplaa? Sata ruplaa...

—Pani, pani.

—Sata ruplaa?

—Mutta vaimosi pani vain kymmenen, ei sanonut itsellään olevan enemmän. Mutta lisää sinä!

—Kymmenen ruplaa ... oliko se siellä?

—Siellä ne ovat kaikki paitsi te ja pappilan vanhat ja laamannilaiset.—Uh semmoisia selkärangattomia raukkoja kuin nekin kaksi mahtavaa miestä—nyt se laamannikin oikein itsensä paljasti— olisi istunut itse asian eikä paennut tuommoisen auskultantin selän taa. Siinä se nyt on piilottamine perustuslakeineen! Jaa, jaa, oikein, aivan oikein, ne ovat lukkojen takana, kirstun pohjalla,—korkea kasvamassa!

—Ole tuossa nyt jaarittelematta...

—Ei tietysti olisi voinut tuomita, ymmärsi, ettei semmoinen voi käydä päinsä vapaalta tuomarilta, mutta ei tahtonut olla vapauttamassakaan. Hän on kyllä nuuskinut sen, mikä tuuli puhaltaa yläilmoissa —pyrkii senaattiin ja kai pian sinne pääseekin. Ne ovat yhtä maata herra tohtorin ja ritarin kanssa, korttiveikot,—molemmat ilman selkärankaa, ilman periaatteita, ilman omaa vakaumusta, sitä vanhaa kumartelevaa byrokratiaa. Mutta nuorisossa on toinen henki. Se Hagman oli sittenkin poikaa, en olisi ikinä luullut, kun näyttää semmoiselta kuutamohaaveilijalta. Ja Lauri myös, Lauri myös. Lähti kotoaan eikä mene takaisin, vaikka kuinka pyytäisivät.

Vallesmanni piti neuvoa tuomarin kanssa.

—Se olisi hajoitettava se seurakokous ... vai olisiko ehkä viisainta vielä jättää?

—Ehkä on parempi jättää...

Handolin tuli hoippuen Jaakko sedän eteen:

—Kuule, oliko se minun akkani todellakin siellä, vai—?

—Oli, oli.

—Ja paniko kymmenen ruplaa?

—Pani, pani, johan kuulit. Se on häpeä, että sinä annat akkasi sillä lailla itseäsi uhmata.

—Jaa, mutta saakeli soikoon, minä en anna, minä kiskon hänet kotiin!

—Tee se, näytä, että olet herra omassa talossasi.

—Helveti, minä kiskon hänet sieltä kuolleena tai elävänä! Hiuksista!

—Tee se!—Semmoinen häväistys sinulle aviomiehenä ja pappina ...
Kaikki sinulle nauravat...

—Saatana, minä näytän!

—Anna hänen olla, elä häntä edes yllytä ... istu alas, Handolin.

—Ei, minä menen ja minä näytän—

Handolin tempasi lakkinsa ja syöksyi ulos. Jaakko setä riensi hänen jälkeensä.

—Ei sinne, tästähän tie menee. Mitä sinä oikein aiot?

—Se on se hänen veljensä, joka häntä yllyttää—se pahahenki!

—Ethän sinä pysy seisoallasikaan ... missä on hevosesi? Otetaan hevonen.

—En minä hevosta tarvitse.

He olivat tulleet kirkolle. Handolin edeltä rientäen, mutta yhä enemmän hengästyen ja vauhtiaan hiljentäen. Kirkon perässä horjahti hän seinää vasten ja jäi siihen.

—Kuule, sinä et jaksa, käännyttäen pois.

—Minäkö?—Helveti sentään.

Hän oli puulautunut liikkeelle, tuikannut samaa vauhtia tien yli ja joutunut kinokseen, josta Jaakko setä hänet kiskoi ylös toruskellen:

—Vanha juoppo eikä vielä ole oppinut pysymään pystyssä ... katso sinä minua, minun jalkani eivät milloinkaan petä—eikä petä pääkään!

He kulkivat nyt käsi kädessä.

—Minulla on sydänvika, ja sentähden minä—minä—hengästyn ... se tietää sen, ja kuitenkin se minua ärsyttää ... toivoisi kuolevan ... anna, kun vähän puhallan.

—Et sinä jaksa ... käännyttään pois.

—Sepä ilme ... kyllä minä taas... Se on minun kiusanhenkeni ... se minun selkäni takana ... ei puhu mitään, mutta tulee salaa todistamaan ... kymmenen ruplaa ... mistä se on ne saanut?

—Onko se totta, että sinä sitä lyöt?

—Jeevelanamma ... minä lyön, minä raastan sen hiuksista... Mikä se on tuo ... tuo valkea talo tuolla metsässä?

—Se on se heidän uusi kirkkonsa.

Siinä oli uusi huone Honkaniemen tienhaarassa. Sieltä tulvahti yht'äkkiä veisuuta aukenevan oven täydeltä.

Handolin riuhtaisihe irti ja riensi sinne.

Jaakko setä pyrki perästä, minkä pääsi. Häntä yht'äkkiä nauratti tämä kilpajuoksu, nauratti niin, että piti pysähtyä.

Hän tavoitti Handolinin tuvan ovelta ripaa haparoimasta. Kun ei hän sitä löytänyt, potkaisi hän oven auki ja tuuskahti sen kanssa sisään, vaivoin välttären kompastumasta korkeaan kynnykseen.

Handolin seiso i hoippuen keskellä tupaa. Lattialle oli asetettu penkkejä, ja keskellä oli käytävä kuin kirkossa. Tupa oli väkeä täynnä. Pöydän päässä istuivat Paavo, Helander ja Rajalainen, sen takana Antero ja pappilaiset. Veisuu ei lakannut, ne tuskin kääntivät päätänsä Handolinin tullessa. Virsi sai kuin uutta virikettä ja voimaa ja koetti kuin omalla painollaan masentaa rauhanhäiritsijän. Handolin oli hengästynyt, huokui raskaasti, teki käsillään älyttömiä liikkeitä, niinkuin torjuen ympäriltään jotain, joka pyrki päälle.

Virsi lakkasi viimeiseen värssyynsä. Päät pysyivät yhäkin jäykästi pois käännettyinä. Helander nousi vihdoin ylös ja tuli hänen luokseen ja kysyi:

—Ketä etsit?

—Missä on Karoliina? Pois, pois...

—Tässä minä olen.

Karoliina oli istunut aivan lähellä penkin päässä, mihin Handolin oli pysähtynyt. Handolin huitoi yhä käsillään...

—Pois, pois...

Hän äänteli vaivaloisesti, kasvot väännähdellen, silmät päässä älyttöminä pullahdellen.

—Mennään vaan, sanoi Karoliina ja pujahti nopeasti miehensä ohitse ovelle. Silloin näytti Handolin heräävän horrostilastaan, vimmastuvan ja karkaavan vaimonsa jälkeen, joka oli kadonnut pimeään porstuaan. Hän töyttäsi sen läpi, kompastui ulko-oven kynnykseen ja lensi suin päin rappuja alas, jääden niiden eteen äänetönnä makaamaan.

Karoliina ja Jaakko setä riensivät häntä nostamaan, mutta hän oli jo hengetönnä, ohimo terävään kiveen sattuneena.

—Se oli minun syyni, se oli minun syyni, vaikeroi Karoliina.

Jaakko setä riensi, minkä suinkin jaksoi, pappilaan päin. Hän pysähtyi tuon tuostakin, pudisti päätään ja olkapäitään kuin vilussa, lähti taas menemään ja sanoi tuon tuostakin: »Nemesis ... nemesis, huhhuh!»

Mutta hän tahtoi kuitenkin olla ensimmäinen viemässä sanaa rovastille, vallesmannille ja tuomarille, nähdäkseen, miten tieto tapahtumasta heihin vaikuttaisi.

Rovasti kuljeskeli edestakaisin puolipimeässä talossa. Kun hän tuli kansliaan, näki hän jonkun seisovan ovensuussa.

—Kuka se on?

—Minä tulin vain ilmoittamaan, että Handolin juuri kuoli ja että ehkä pitäisi lähettää hevosella ruumista noutamaan.

—Kuoli? Mitenkä? Kuinka?

—En tiedä, tapaturmastako vai halvauksesta ... en tiedä. Vaan se oli ehkä nemesis...

—Puhutko totta? Mutta sehän on kauheata.

Lauri ja tytöt tulivat samassa ja kertoivat kiireesti ja hengästyneesti, toistensa suuhun puhuen, mitä oli tapahtunut.

—Elkää puhuko niin kovaa, mamma voi kuulla.

—Onko mamma sairas? kysyi Lauri.

—Kuinka hän voisi muuta olla ... pahasta mielestä.

Jaakko setä riensi käräjätuvalle. Siellä istuivat herrat yhä korttipöytänsä ääressä.

—Minne jätit pastorin?

—Hyvät herrat, minun täytyy valittaa, että ehkä taas häiritsen, mutta minun täytyy kuitenkin ilmoittaa, että yhteinen ystävämme Handolin on jättänyt tämän maallisen ja kokoontunut isiensä tykö. Häntä ei ole enää olemassa elävitten joukossa. Hän on puhdistanut tämän matoisen maan tomut jaloistansa ja noussut tulisissa vaunuissa taivaaseen.

—Mitä sinä nyt taas kujeilet? Tämä on nyt todellakin jo liikaa!

—Ei, ihan totta ... nemesis ... huh!

Ja hän otti ryypyn ja kertoi, mitä oli tapahtunut.

—Joku on hänet tappanut.

—Tappanut ... varmaankin tappanut ... *joku* niin, tai joku *toinen*.—

—Siitä täytyy heti pitää poliisitutkinta.

Ukko rähähti nauruun, vähän teennäiseen ja hermostuneeseen...

—... ja saattaa syyllinen lailliseen edesvastuuseen? ... ja pitää välikäräjät ja haastaa Jumala oikeuteen ... teoistaan vastaamaan? siitä, että on esiintynyt tuomarina—omassa asiassaan?—Häh?

—Anna olla pilkkaamatta Jumalaa ... eikö sinulle ole mikään pyhä?

—Tuntuuko jo kaamealta? Häh?

Herroilta jäivät kortit ja pullot pöydälle, ja he riensivät pois.

Jaakko setä oli yksin pirtissä. Hän kaasi juomalasin konjakkia täyteen.

—Nemesis ... nemesis ... tänään hän, huomenna sinä—tai minä. Maljanne! Jassoo, ne jo menivät.—Jos olisi sittenkin oikeamielinen Jumala? Piru ties.—Tuiskis vaan, ja siihen meni eikä ehtinyt edes siunatakaan matkalleen lähtiessään. Suoraan terävään kiveen. Ja miksi juuri siihen, kun oli vieressä pehmeä hanki? Missä hän nyt mahtanee olla? Jos on jossain, niin tietää sen—missä. Ei saa siellä äijä tippaakaan, ei niin tippaakaan—iankaikkisuudesta hamaan iankaikkisuuteen.—Täytyy siis maistaa sen, jonka on vielä aika...—ja Jaakko setä tyhjensi juomalasilisen konjakkia yhdellä siemauksella pohjaan.

22.

Taas on kesä Kontolan pappilassa, taas on talo lattiasta kattoon siistitty ja laitettu, taas ovat kujat ja käytävät puhdistetut rannasta pihojen perille. Vieraita odotetaan tulevaksi. Ja tulossa on juhla suurempi kuin mitä milloinkaan on vietetty: häät ja hopeahäät.

Mutta ei ole nyt laittajissa vallinnut entinen ilo, ei täytä juhlatunne odottajain rintaa, eikä osata uskoa kesän enää tuovan sitä uutta, minkä ennen.

Ruustinna käyskelee tarkastellen ja katsastellen ja järjestellen, mutta raskas on askel ja käsi laimea,

eikä hymyilyä huulilla. Valkoinen, viaton pitsipäähine sointuu huonosti surullisiin kasvoihin. Tytöt auttavat häntä, tekevät, mitä hän määrää, mutta eivät ole heidän sydämensä mukana, ei ole heillä juhla- ja ilonhalua samaa halua ja innostusta kuin ennen. Hanna ja Kaarina puuhaavat, mutta silloin kun silmät eivät kysy, miksi tätä kaikkea turhaa, niin ne kummastelevat, arvostelevat ja moittivat omain kättensäkin työtä.

Ruustinna käyskelee ja puoliääneen ajattelee, niinkuin vanhoilla ja hiukan hajamielisillä naisilla on tapana...

Tässähän minä kävelin samana päivänä vuosi sitten näin huoneesta huoneeseen ja kuulostelin ja odottelin poikia ja rakkaita vieraita. Silloin oli päivä kaunis ja ilma lämmin ja kaikki ovet auki. Nyt on siellä kolkko pohjatuuli ja pilvinen päivä. Silloin koristi Hanna ylliskamarin rappuja Robertia varten. Nyt makaa Robert siellä sairaana ja kalpeana ja rykii ja sylkee verta. Kun eivät vieraat edes vielä tulisi, ennenkuin hän herää. Ei hän jaksanut monta sanaa puhua. Mutta kotona hän nyt kuitenkin on, Jumalan kiitos! Mutta mitä hän mahtaa sanoa, kun kerran saa kuulla kaikesta, mitä täällä on tapahtunut? Nyt hän vielä luulee, että kaikki on niinkuin ennenkin.

Ruustinna lyykähti salin tuoliin, helmassaan liina, jota oli aikonut pöydälle levittää, eikä jaksanut enää kyynelittäänsä pidättää...

Kaikki on muuttunut! Mutta mikä se sen on muuttanut? Ei mitään siitä, mitä on tapahtunut, olisi tarvinnut tapahtua. Kaikki olisi voinut mennä, niinkuin oli ennenkin mennyt. Nyt on Lauri relegeerattu, nyt on Robertin terveys murtunut, nyt ovat kaikki lapset pietistejä ja isäänsä ja äitiänsä vastaan, kaikki hyvät välit ja hyvä ymmärrys ovat häiriityt. Eikä se tule mitenkään paranemaan, vaikka vieraatkin tulevat ja kesä alkaa. Kuka tietää, mitä vielä voi tapahtua, kun Hartman ja Lauri tapaavat toisensa? Hartman sanoo jotain, Lauri suuttuu...

Ruustinna oli toivonut, ettei professori ollenkaan tulisi, ja niin oli hän itsekin ensin ilmoittanut, mutta sitten kuitenkin kirjoittanut tulewansa. Se vielä puuttuisi, että Snellman tulisi!—

Lönnrot, hän saisi kyllä kernaasti tulla, saisi kernaasti nähdä. Jos minä oikein tekisin, niin veisin hänet ylisille ja aukaisisin oven ja sanoisin: tuossa hän makaa, kuumeen hehku poskillaan, uhrinne, suomenkielen uhri, isänmaan uhri, tuulentupienne marttyyri! Teidän velvollisuutenne on nyt parantaa hänet siitä kuumeesta, jonka olette hänen sielussaan sytyttäneet. Tehkää se, herra tohtori, tehkää se, minä vaadin—minä huudan teiltä äitinä lapseni terveenä takaisin.

Ruustinna voi nähdä siihen, missä istui, rovestin pöytänsä ääressä kansliahuoneessa. Ei häntä tänä keväänä ole huvittanut kalastukseen, niinkuin ennen. Ei hän enää koskaan puhu soistaan eikä viljelyksistään; ei kävele tyttöjen kanssa, ei pyydä heitä mukaansa, vaan kun joskus menee ulos, niin menee yksin—Mustin kanssa. Voisi luulla, että hänkin on herännyt—jos synkkyys ja alakuloisuus on herännäisyyttä. Ja sitä se on ja sen lisäksi tuomitsemista ja ahdasmielisyyttä. Ennen oli täällä vain yhdet semmoiset tarkastavat, moittivat silmät, nyt on niitä monet, monet sekä ovien sisällä että niiden ulkopuolella. Kun edes sanoisivat, mitä ajattelevat, mitä pitävät pahana ja minkä tähden! Näissä viattomissa häälävalmistuksissakin on jotain heille vastenmielistä, jotain heidän mielestään sopimatonta, mutta mitä? Kunpa olisivat häät ohitse! Ja millä ilolla näitä juhliä ensin ajateltiin ja suunniteltiin! Naimikin, tyttö parka,—näkee usein, että hän on itkenyt. Ja sen näkee, että hän ikävöi täältä pois; viihtyy laamannissa paremmin kuin kotona. —»Ovatko tytöt sinulle, Naimi, mitään sanoneet?»—»Ei ne mitään sano, mutta ovat niin jäykkiä, niinkuin en minä olisi heidän sisarensa.»

Hanna kulki huoneen läpi. Hän pysähtyi ja meni taas. Sitten hän ilmaantui uudelleen ovelle, kasvoissa ilme, niinkuin olisi päättänyt sanoa jotain, jota oli kauan pidättänyt.

—Ei siis tarvitse kesämattoja tänne saliin? Ruustinna koetti sanoa niin huolettomalla ja tyyneen ystävällisellä äänellä kuin voi:

—Niin, minä ajattelin, että ehkei panna.

—Mutta onhan täällä ollut ennenkin kesämatot?

—Mutta jos ne nyt kuitenkin tulevat kohta pois otettaviksi.

—Miksi pois?

—Jos pappa ehkä tahtoo, että vieraat saavat tanssia.

—Vai niin.

Nyt hän oli saanut tietää sen, mitä oli näyttänyt jo kauan aikovan kysyä. Ja olisihan se saanutkin jäädä pois, koko tanssi, jos se olisi voinut jäädä. Mutta kun Olai tahtoi ja myöskin—Naimin vuoksi. Ei sitä nyt

voinut estää hänen tähtensä. Yhden tähden täytyy tehdä, mitä toisen tähden ei pitäisi tehdä..

Ovatko ne edes onnellisia tuossa uskossaan Hanna ja Kaarina? Hanna on aina totinen, usein melkein synkkä. Ainoastaan silloin, kun hän Marian saattamana palaa Honkaniemestä, hänen kasvonsa ovat kirkkaat. Hän tekee työtä aamusta iltaan, tekee velvollisuutensa. Eikö olisi häntä palkittava sillä, ettei hänen tunteitaan loukata? Kun saisi Olain taivutetuksi. Mutta ei sitä voi hänelle esittääkään, ei hän tahdo siitä kuulla puhuttavankaan. Se on hänessä kuin mikä kipeä paikka.

Ruustinna nousi ylisille, kuunteli Robertin kamarin ovelta, nukkuuko hän vielä. Sieltä kuului rykimistä. Hän raotti ovea. Robert valvoi.

—Tule sisään vain, mamma!

—No, kuinka sinä voit?

—Minä voin mainiosti. Kunhan tässä vielä vähän loikoilen, niin nousen pian ylös.

—Et nousisi, lepäisit nyt oikein perin pohjin.

—Ei minulla ole aikaa pitkiin makuihin. Katsos näitä, mamma, nämä muistiinpanot ovat kaikki tutkittavat ja järjestettävät, ennenkuin taas syksyllä lähden uudelle matkalle.

—Robert, sinä et saa noin puhua! Tuskin olet tullut ja tuskin jaksat istua sängyssä, niin jo ajattelet uusia matkoja.

—Katsohan, mamma, on niin, että elämä pisinkin on lyhyt sille työlle, jonka se tahtoo suorittaa, silloin kun se tahtoo edes jotain suorittaa. Ja toisekseen, elämä itsessään ei mitään merkitse sen rinnalla, mikä on sen työn pieninkin tulos.—Mutta kerro nyt jotain, mitä täällä—kuinka on täällä kaikki?

—Kyllähän täällä on kaikki hyvin.

—Minua riemastutti se Laurin ja Anteron teko.

—Mikä niin?

—Se, että he asettuivat oppositioihin Snellmanin tähden.

—Jaa, sitäkö tarkoitat?

—Se oli kerran sanottava—minä nostin nyrkkini ylös ilmaan—ja hankeen hyppäsin Lapin lumisella salolla, kun sain kirjeen, että olivat uskaltaneet sillä tavalla protesteerata Saiman lakkauttamista vastaan. —Eivätkö ne jo ole tulleet? Missä ne ovat?

—Kyllä kai ne kohta tulevat—ne ovat olleet Korpivaarassa—Antero on siellä pappina.

—Pappina?

—Tai oikeastaan vain väliaikaisena saarnaajana Handolinin jälkeen.

—Onko Handolin kuollut? Siitä ette ole mitään kirjoittaneet. Mutta aikooko Antero papiksi?

—Aikoo, ja Lauri myös.

—Ja Lauri myös?

Robertia alkoi ryhtyä. Se kiihtyi kiihtymistään, tärisytti hentoa ruumista niin, että luuli sen menevän hajalle. Ruustinnan täytyi tukea häntä olkapäistä.

—Auta armias, kuinka sinä olet laiha!

Kohtauksen ohi mentyä lepäsi Robert taas hehkuvien silmien vuoteessaan.

—On sentään sangen suloista maata nyt tässä sinun pehmoisella patjallasi, mamma. Oli usein, jos sen nyt suoraan sanon, sangen kolkkoa maata lumikinoksissa.

—Oletko sinä, onneton, maannut lumikinoksissa?—No nyt minä ymmärrän.

—Ymmärrät yskän—niinkö? laski Robert leikkiään.

—Mutta en minä sittenkään tiedä, mikä vuode on parempi, missä olen tyytyväisemmin maannut. Katsos, mamma, siellä sain minä jotain, jota minulla ei koskaan ole ollut—minulla on nyt suuri elämäntehtävä.

Ei sanonut äiti, mutta ajatteli poikaansa katsoessaan:—sinäkin olet oikeastaan samanlainen herännyt kuin nuo toisetkin ... sinunkin silmäsi palavat niinkuin heidän.

—Tiedätkö, mamma, mikä minulle tuottaa kaikkein suurinta mielihyvää tällä hetkellä?—Se, ettei minun nyt enää, niinkuin viime kesänä, tarvitse hävetä Lönnrotia, vaikka taas makaankin näillä pehmeillä patjoilla. Hän luuli, minä näin sen viime kesänä, etten minä kestäisi, mutta minä olen näyttänyt, että kestan.

—Mutta olethan sinä, poika parka, aivan sairas.

—Sairas? Minä? Minä näytän sinulle heti, että olen täysin terve.

—Elä nyt nouse, lepää nyt vielä vähän!

—Ei tarvitse, olen jo ihan tarpeeksi levännyt.

Eikä äiti saanut häntä enää pysymään vuoteessa.

* * * * *

Kun he tulivat alas, kuului sieltä väittelevää puhetta, rovastin ja Laurin äänet.

—Minusta se on synti, sanoi Lauri.

—Ja mikä siinä on syntiä, jos saan luvan kysyä?

—On synti ja häpeä, että pappilassa, jossa pitäisi näyttää hyvää esimerkkiä kristillisessä elämässä ja kohtuudessa ja yksinkertaisuudessa, pannaan toimeen—ja vielä tämmöisenä nälkävuonna— komeita pitoja ylellisin ruuin ja juomin ja tanssein ja hypyyn ja soitoin ja tilataan musikantit kaupungista.

—Sinä et vastaa minulle, mikä siinä on syntiä?

—Papan pitäisi ymmärtää se ilman minulta kysymättä.

Rovasti ei voinut enää hillitä itseään. Hänen kauan pidätetty kiusansa puhkesi.

—Jaa, siinä se nyt on! Te ette itsekään osaa sanoa, mikä on syntiä viattomassa ilossa ... ettekä tahdokaan tätä muun vuoksi, kuin että pääsisitte kaikkialla valtaanne näyttämään ja kaikkea määräämään,—se ei ole muuta kuin fanaattista vallanhimoa, joka tahtoo valaa kaikki samaan kaavaansa voidakseen kaikkialla kerskailla voitostaan.

—Pappa!—

—En minä tahdo mitään soittoa ja tanssia, kyllä se saa kernaasti olla minun puolestani, sanoi valmiina itkuun Naimi.

—Mutta minä tahdon! jyrähti rovasti. Te tahdotte, että kaiken ja kaikkien tulee tanssia teidän pillinne mukaan. Te ette tyydy siihen, että olette ystävänne Helanderin kanssa vieroittaneet minut pitäjästani, vaan nyt tahdotte kieltää minulta vielä isäntävallan omassa talossani. Mutta minä sanon, etten minä anna terroriseerata itseäni toisen enemmän kuin toisenkaan ja että minulla omassa talossani on vielä valtaa ainakin sen verran, että voin viettää häät tyttärelleni, niinkuin ikivanha hyvä tapa vaatii. Voitte olla tulematta kirkkoon, kun minä saarnaan, mutta on minullakin oikeus olla sallimatta saarnoja, joita en tahdo kuulla.

—Enhän minä ole saarnannut.

—Minä luulen varmaan, että siitä tekstistä tullaan vielä paljonkin saarnaamaan. Ja kernaasti minun puolestani! Minä tahdon teille hankkia sen tekstin, jota kaipaatte. Täällä tullaan tanssimaan, jos nuoriso sitä haluaa, ja huomenna saapuu soittokunta, ja siitä asiasta ei puhuta sen enempää!

Robert oli tullut sisään.

—Mitä tämä oikeastaan on? Minä en ymmärrä mitään.

—Täällä on paljon, jota sinä luultavasti et tulekaan ymmärtämään.

—Mutta miksi ei saisi tanssia?

—Niin, sano se!

—Jaa, jos te panette tanssit toimeen, niin minä—

—Niin, mitä—?

—Vieraat tulevat! kuului ulkoa pikkupoikain huuto. Ne olivat olleet puutarhassa aidan päällä seisoen ja seipäistä pidellen vartioimassa ja hyökkäsivät nyt verannalle ja salin läpi ja sitten ulos.

—Pojat, pojat!

Mutta he lensivät Naimin kanssa suin päin rappusia alas, karkasivat portille, repäisivät sen auki, hyppäsivät vaunujen taa, toiset vaunuihin, sitten taas maahan, rinnuksia auki repimään.

Antero, joka oli istunut ruokasalissa, näki Naimin heittäyvän sulhasensa syliin ja pyörähtävän hänen kanssaan monta kierrosta pihamaalla.

—Professorikin tulee—sanoi Antero Laurille.

—Silloin me mennään—ja muutenkin.

—Lauri, minä rukoilin sinua, jää, jos vielä vähänkin rakastat äitiäsi, pyysi ruustinna.

—Jää meidänkin tähtemme, pyysi Kaarina.

—Minä jään, mutta minä tunnen, ettei minun pitäisi sitä tehdä.

23.

Ja taas oli tuliaispyötyä katettu Kontolan pappilan ruokasaliin ja taas kohotti rovasti lasinsa ja alkoi: »Niin, tervetuloa taas»—mutta ei saanut sanotuksi muuta kuin kerran vielä: »tervetuloa taas Kontojärvelle!»

Ei päästy oikeaan puheen alkuun. Keskustelu hyppäsi asiasta toiseen.

—Sinä olet, lanko, vähän niinkuin vanhentunut, sanoi professori. Minä luulen, että olet saanut pari kolme rypyyä lisää otsaasi.

—Eihän Olai ole vanhentunut, riensi professorska sanomaan,— päinvastoin näyttää hän minusta pirteämmältä kuin ennen.

—Kuuluuko mitään muuta erikoisempaa? kysyi rovasti.

—Uhkaavimmat pilvet ovat onneksi haihtuneet, ei liene ainakaan lähimmässä tulevaisuudessa mitään pahempaa pelättävänä.

—Sehän on hauskaa kuulla.

Vähän päästä sanoi professori:

—Mutta ilman suuria ponnistuksia ja, ikävä sanoa, ilman suuriakin uhreja ja myönnytyksiä se ei ole mennyt.

—Eipä tietenkään, eipä tietenkään.

—Ja uusia on tulossa. Hallitusta ja sen valtioviisautta saamme kiittää siitä, ettei kaikki, kerrassaan kaikki jo ole menetetty.

—Niinpä tietenkin,—mutta rovasti ei jatkanut.

—Kuinka kuvernöörissä jaksettiin? kysyi ruustinna professorskalta, estääkseen keskustelua katkeamasta.

—Ei ole ilman, että he tuntevat itsensä ikäänkuin vapaammiksi nyt, kun Saima—

—Jaa, jaa, sen voi ymmärtää. Se oli aina—

Robert ei voinut pidättäytyä, vaan kysyi:

—Tapasiko setä Snellmania?

—En. Mutta kuulin, että hän taas aikoo pyrkiä professoriksi.

—Minä tapasin, sanoi Thure.

—No, mitä hän?

—Hän on lujempi, taipumattomampi ja suurempi kuin koskaan ennen.

Antero ja Lauri istuivat alempana pöydässä, niin syrjässä kuin mahdollista, äänettöminä, välinpitämättöminä, niinkuin eivät nämä asiat olisi heitä liikuttaneet.

—Se on siis menetetty, suomalaisuuden asia, kuului rovasti sanovan professorille.

—Jaa, se on nyt niinkuin sen ottaa. Se, mikä siinä on parasta, tulee varmaankin elämään, mutta jossain uudessa muodossa. Suomen kansan oikeutetut tarpeet sen kielenkin suhteen tulevat epäilemättä huomioonotettaviksi niissä piireissä, joille kaikki alkuunpano meillä kuuluu. Viranomaiset ja hallitus tietävät kyllä tässäkin asiassa tehtävänsä.

—Kyllä sitten saadaan odottaa, sanoi Thure Robertille.

—Se nyt on aina varma, puhui professori heille pöydän yli, että Snellman tapansa kautta on ollut asiansa pahin vihollinen.

—Kun jotain asiaa vastustetaan, niin ollaan aina vastustavinaan tapaa, heitti Thure isälleen.

—Sen sinä nyt kuitenkin tiedät yhtä hyvin kuin minäkin, että Snellmanin parhaat ystävätkin eivät ainoastaan paheksu hänen tapaansa, vaan tuomitsevatkin häntä—yksinpä Castrénkin.

Näkyi ilmeistä ja kuului äänistä, että isä ja poika olivat ennenkin näissä asioissa törmänneet yhteen.

—Thure on sellainen fennomaani, että se on oikein kauheata, päivitteli professorska, koettaen tehdä sen leikillä—ajatelkaa, että hän on saanut päähänsä ruveta suomentamaan »Wilhelm Telliä.»

—Miksi juuri »Wilhelm Telliä»?

—Siksi, sanoi Thure, että se on juuri sitä »huvittavaa ja hyödyllistä lukemista», jota Suomen kansa tätä nykyä ehkä kaikista kipeimmin kaipaa—in tyrannos!

—Siinä sen nyt kuulette, nehän ovat aivan hulluja!

—Ja kun me sen vielä näyttelemmekin suomeksi—mitä sanoo täti Selma siitä? virkkoi Anette.

—No, olkaa nyt toki!

—Jaa, naurakaa vaan, mutta me teemme sen kuitenkin, sanoi Anette niskaansa päättävästi nakaten.

—No, Robert, onko sinulla jo aineet väitöskirjaasi koossa? kysyi professori.

—Ei vielä läheskään.

—Ajatelkaa, huokasi ruustinna, että hän aikoo lähteä sinne vielä ensi talveksikin. Koeta, lanko, saada hänet siitä luopumaan.

—Jaa, jos se minusta riippuisi,—mutta nuoriso rakastaa kulkea omia teitään tätä nykyä.

Muiden puhuessa istuivat siinä yhä äänettöminä Antero ja Lauri. Professori ja professorska olivat heitä kyllä tervehtineet, mutta sanaakaan sanomatta. Eikä heitä yhäkään näyttänyt olevan heille olemassa.—Anette istui Laurin vieressä.

—Onko totta, Lauri, että aiot papiksi?

—Kuka on sinulle sen sanonut?

—Olen kuullut. Minulla olisi sinulle eräs pyyntö.

—Mikä?

—Että uhraisit tämän kesän kokonaan minua varten.

—Sinua varten? Kuinka?

—Opettaisit minulle aamusta iltaan suomea, niin että täältä lähdettyäni osaisin sitä sekä puhua että kirjoittaa.

—Mitä varten?

—Tahtoisin auttaa Thurea.

Lauri istui kalpeana, sanoi sitten:

—En tiedä vielä, tulenko jäämään tänne.

Professori kuului sanovan rovastille:

—No, nythän sinä pian pääset niskoittelevasta kappalaisestasi ainakin vähäksi aikaa.

—Onko tuomio langennut? kysyi Lauri pöydän yli.

Professori katsahti vain vilahdukselta Lauriin ja sanoi, ei vastaukseksi kysymykseen, vaan rovastin puoleen kääntyen, niinkuin jatkoksi omille sanoilleen:

—Juuri kun lähdimme, saapui tieto, että hänet on hovioikeudessa vapautettu virkansa toimituksen ja samalla myöskin palkkansa kantamisen vaivoista.

—Oh—

—Kuinka pitkäksi aikaa?

—Vuodeksi vain, siis verrattain lievä rangaistus.

Laurin tuoli siirrähti taapäin vihasella rämäyksellä. Naiset hypähtivät, kaikkien silmät kääntyivät Lauriin, muiden paitsi rovastin.

—Hän tulee tietysti valittamaan, sanoi rovasti. Kenties senaatti vapauttaa hänet.

—Tuomio ei luultavasti tule senaatissakaan muuttumaan.

—Ei tietysti, sanoi Lauri jääkylmästi—hänen oli onnistunut voittaa itsensä—ja siirsi tuolinsa takaisin paikoilleen.

Noustiin pöydästä. Rovasti huokasi helpotuksesta. Skandaali, jota hän kaiken aikaa oli pelännyt, oli toki vältetty.

—Kuinka oli oikeastaan sen Handolinin kuoleman? kysyi professori.

—Poliisitutkinto ja lääkärin tarkastus osoittivat, että kuoleman syynä oli ollut sekä aivotärähdys että ehkä myöskin sydänhalvaus. Hän lensi alas rappusista ja tavattiin hengetönä niiden edestä.

—Helsingissä on kuitenkin liikkunut itsepintainen huhu, että kuolema ei olisi ollut niinkään luonnollinen.

—Vaan kuinka?

—Että tuo hänen suinpäin lentämisensä olisi tapahtunut—kuinka sanoisin—jonkun takaapäin toimivan käden antamasta sysäyksestä.

—Kenen käden?

—Siitä ei tietysti kukaan voi sanoa, mutta eihän pietistisessä seurassa ollut tietenkään saapuvilla muita kuin pietistejä.

—Jos siinä oli joku käsi mukana, niin oli se Jumalan käsi. Ja se käsi on kerran saavuttava kaikki parjaajat ja panettelijat.

—Lauri!

—Muuten voin ilmoittaa, että olin siellä minäkin.

—Todellakin, sitä en tiennyt.

—Pyydän anteeksi poikani puolesta—sekä siitä, mitä hän ennen ja mitä nyt—hänen täytyi tietysti taaskin—semmoista se on—se kuuluu nyt päiväjärjestykseen—valitettavasti.

Robert näki Laurin ja Anteron lähtevän ja meni heidän jälkeensä. Thure ja Anette seurasivat mukana. He menivät kirkolle päin.

—Robert, sinä et saa mennä ilman palttoota, sinä vilustut, huusi ruustinna hänen jälkeensä, mutta Robert ei välittänyt.

—Kuulkaa miehet, mikä teidän on—mikä teitä oikein vaivaa? kysyi Robert.

—Ei meitä mikään vaivaa.

—Ei suinkaan?—ei suinkaan teistäkin jo ole tullut pietistejä?

—Mitäs sitten, jos olisi?

—Suo anteeksi, mutta sinä pietisti—sinä Lauri? Ja sinä myös, Antero?

—Ajattelisit sinäkin, Robert, kuolematonta sieluasi etkä aina noita—

—Noita, mitä?—Ei, kuulkaa, hyvät ystävät—tuo ei mene minuun—minuun ei sitä tautia saa tarttumaan.—Ohhoh! Vai niin on asiat. Ja minä kun aioin kertoa teille kaikkea. Mutta te ette tietysti nyt niistä välitä— olin sitä oikein levottomuudella odottanut.

—Ne ovat nyt ainakin minulle toisarvoisia, sanoi Antero.

—Niinpä niin, vai niin... Ja tytöt myös?—Niin, Hanna kyllä, mutta onko Kaarinakin?

—Iloitsisit siitä.

—Kyllä, kyllä—mutta et sinä, Thure, ainakaan?

—Enkä minäkään, sanoi Anette, joka veljensä kanssa käsi kädessä, innostunut ilme kasvoilla, oli seurannut heitä.

Robert peräytyi Anterosta, oli kuin hän olisi jotain jättänyt, pudottautunut pois hänestä ja liittynyt toisiin.

—Tuliko tuo kirjoitukseni retkestäni yli Lapin tunturien ja käynnistäni lappalaiskylässä? kuului hän kysyvän Thurelta.

—Tuli ja luettiin osakunnassa, jossa se herätti suurenmoista innostusta—joimme maljasi.

Mutta Anette hypähti eteenpäin ja saavutti Anteron ja Laurin.

—Mennään nyt Kokkomäelle! Tulkaa nyt tekin, innostutaan nyt—niinkuin vuosi sitten ... missä ovat tytöt?—jaa, niin. Mutta ettehan te nyt voi olla mitään pietistejä, noita synkkiä, alakuloisia—kuulkaa, se on mahdotonta—te luulette vain niin!—Hän koetti lyödä leikiksi:—ja jos olisittekin talvella, mutta nyt on kesä—nyt on ilon aika, toivon aika—te ehditte vielä vanhoilla päivillänne, nyt ollaan nuoria, nyt ei murjoteta, nyt innostutaan ja rakennetaan pilvilinnoja!—Kas niin!—Ja Anette pisti kätensä Laurin kainaloon ja veti hänet mukaansa. Leppyen ja sulaen seurasi Lauri viehättävää olentoa.

Mutta sakastin perässä pysähtyi Antero.

—Minne sinä menet—etkö tule mukaan? kysyi Lauri.

—Minun täytyy ehkä mennä Helanderille kertomaan.—Ja hän erosi heistä siinä, Laurin seuratessa toisia.

Robert parka! ajatteli Antero. Mitä varten? Miksi hyväksi? Hänen silmissään hehkuu sairaloinen tuli. Mitä se palaa? Asiaako? Suurta tarkoituksiperääkö? Eikö muuta mitään? Eikö se ole vain kunnianhimoa? Eikö halua tehdä jotain erinomaista? Eikö ole vain halua tulla kuuluisaksi, suureksi mieheksi?—Ja sehän se ehkä onkin, joka on ollut maailman edistyksen tähänastinen liikevoima—sehän se on, jonka historian parhaatkin pyytävät palkaksi töistään—jälkimaailman kiitosta ja tunnustusta haaveksivat hurskaimmatkin, epäitsekkäimmätkin.

Mutta eikö ilman sitä mikään työ anna tyydytystä? Kai ei Jumalakaan ole luottanut siihen, että ihmiset puhtaimmasta asianharrastuksesta hänen valtakuntaansa maan päällä toteuttaisivat, koska hänen on täytynyt luoda heille taivas ja iankaikkinen autuus palkaksi siitä vähästä hyvästä, mitä he täällä maan päällä eläessään ehtivät toimittaa... Jos hän antaisi valita, jos sanoisi: saat tässä maailmassa sen onnen, jota haluat, etkä sitten mitään—tai jos sanoisi: et saa täällä mitään, mutta siellä kaiken... Mutta miks'ei hän sen sijaan iankaikkisen elämän asemasta antanut ihmisille rakkauden onnea tässä maailmassa? Miksi hän juuri sen kielsi?

Lähestyessään Honkaniemen tienhaaraa näki Antero Naimin ja hänen sulhasensa tulevan jälestään.

Hän kiiruhti askeliaan, riensi pois.

* * * * *

Naimi ja hänen sulhasensa kulkivat äänettöminä, käsi kädessä kyllä, mutta heidän keskenä oli syntynyt pieni erimielisyys.

—Ja pitäisikö minun siis todella luopua unelmastani, riemustani saada viedä sinua valssin huimaavassa pyörteessä ympäri lattiaa—ja ainoastaan siitä syystä, että veljesi on saanut sen päähänpiston, että se on jotain pahaa—?

—Ei se minulle ole niin suuri asia kuin se näyttää olevan sinulle— enkä luule, että se oikeastaan on sitä sinullekaan.

—Minulle se on oleva ihanin hetki elämässäni, joka ei koskaan ole palaava! Se on heissä pinnistettyä, teeskentelyä—

—Ei se ole teeskentelyä.

—Sitten se on fanatismia.

—Minä en tahtoisi, että yksikään minun omistani ajattelisi katkeruudella sitä päivää, jona minä heidät ainiaaksi jätän.

—Jos he semmoisesta sinua tuomitsevat, on se heissä ahdasmielisyyttä. Ne, jotka eivät toisten tunteista välitä, niiden tunteista ei tarvitse muidenkaan välittää.

—Onnettomien ihmisten tunteista täytyy aina välittää.

—He ovat vain olevinaan onnettomia, se on vain naama, joka on onneton, mutta sydämessään ovat he tyytyväisiä omasta paremmuudestaan ja lyövät varmaan rintoihinsa siitä mielihyvystä, että ovat parempia kuin me muut.

—Minä pyytäisin sinua, Björn, ettet puhuisi noin...

—No, ei puhuta sitten—

Miksi tuntui Naimista hänen sulhasensa taas niin vieraalta? Miksi taas niinkuin joskus ennenkin—niinkuin silloinkin, kun hän puhui niin välinpitämättömästi suomalaisuudesta. Heillä oli monessa asiassa niin erilaiset aatteet. Ei se ollut teeskentelyä, kyllä se oli heissä totta, taistelua, kärsimystä, pyrkimystä johonkin, jota Naimi ei ymmärtänyt, mutta joka yhä enemmän oli alkanut hänen mieltään kiinnittää. Mutta hän säikähti samalla tätä tunnettaan, tätä mielentilaansa—ei tahtonut mitenkään antaa sille valtaa häpäivänsä aattona. Ja hän painautui lähemmä sulhastaan, taivuttautui eteenpäin, katsoi häntä silmiin.

—Huomenna olemme siis mies ja vaimo. Ja me lähdemme heti kohta täältä. Jos tietäisit, kuinka ikävä minun on ollut täällä. Isä, äiti, sisaret, Lauri—ja kaikki se erimielisyys—minä yhteen aikaan itkin joka ilta, ennenkuin nukuin, ja ajattelin vain: jos pian tulisi kesä ja sinä saapuisit!

He näkivät Anteron menevän.

—Mikä mies hän oikeastaan on tuo Hagman? Eikö se ole oikeastaan hän, joka on Laurinkin villinnyt?

—Villinnyt?

—No niin, tai häneen vaikuttanut—hänet »herättänyt», jos niin tahdot.

—En tiedä, Laurilla on kyllä muutakin syytä miettiä elämäänsä. Minä pidän paljon Anterosta. Hän on niin yleväaatteinen ja hyvä ja hieno, ja hänellä on nähtävästi joku suuri suru.

—Hän on tietysti onnettomasti rakastunut, niinkuin semmoiset kömpelöt ja epäonnistuneet aina ovat.

—En tiedä, voi olla.

—Mutta minä tiedän—ja minä tiedän myöskin keneenkä. Sinuun.

—Minuunko? Mitä sinä puhut!

—Minä huomasin sen jo Helsingissä promotsionissa.

—Minuunko? En minä ole sitä koskaan huomannut. Ei se ole mahdollista.

Mutta Naimi jäi miettimään ja muistelemaan ja vertailemaan. Hänen puristuksensa sulhasensa käsivarteen vähän laukeni, hänen sitä huomaamatta. Hän oli aina kummastellut, miksi ei Antero välitä Kaarinasta, vaikka Kaarina aivan varmaan rakastaa häntä ja he olisivat sopineet niin hyvin toisilleen.—Mutta olisivatko he sopineet?—Lämmin säälän ja myötätuntoisuuden tunne pulpahti hänen rinnassaan, ja sen tunteen vallassa hän puristautui vielä lähemmä sulhastaan.—Olisiko se mahdollista, että Antero häntä rakastaa?

* * * * *

Kun Antero palasi pappilan vanhaan tupaan, tapasi hän Laurin kiihkeästi kävelemässä edestakaisin lattialla.

—Ei minusta ole mihinkään, ei minun uskoni mitään auta, paastoni siellä korvessa ei ole minua parantanut. Kiusaaja seurasi minua sinnekin.—Miksi on hän minulle niin ystävällinen? Miksei hän suutu minuun, vaikka koetan olla tyyli? Miksi minä viivyttelen, miksi annoin houkutella itseäni julistamasta kaikelle maailmalle, että olen Heddaan sidottu? Nyt Anettekin sen tietäisi ja kääntäisi minulle selkänsä.—Minä en voi rakastaa Heddaa, minulla ei ole mitään yhteistä hänen kanssaan, en koskaan tule minä rakastamaan häntä—minä rakastan Anettea—mutta minä en saa—minä en saa—en saa—ja miksei Jumala kuule minun rukouksiani? Miksi hän saattaa minut joka päivä uuteen kiusaukseen? Emme olisi tulleetkaan tänne—olisimme jääneet Korpivaaraan!

—Elä syytä Jumalaa—vaan itseäsi.

—Itseäni minä syytänkin, huokasi Lauri epätoivoisesti.

Hän kuului valvovan koko yön heittelehtien vuoteellaan.

Antero kuuli hänen koettavan rukoilla. Hän rukoili hiljaa, mutta kiihkeästi:

—Päästä minut pahasta, Herra! Auta minua juurineen repimään hänen kuvansa sydämestäni. Ilmoita minulle, mitä minun pitää tekemän—anna minulle voimaa tehdä se, mitä minun pitää—auta minua tunnustamaan Sinua!

24.

Kohta vihkimisen jälkeen, josta hän ei ole voinut pysyä poissa, on Antero vetäytynyt vanhaan tupaan. Hän ei ole jaksanut olla siellä kaikkien niiden vieraiden ihmisten kanssa. Hän tahtoo pois, pois takaisin Korpivaaraan, niinkuin sairas eläin kiven koloon, joko kuolemaan taikka paranemaan. Hän on heittäytynyt pitkäkseen penkille, ollut siinä kuinka kauan lienee. Siihen kuuluu nyt soittoa. Siellä siis tanssitaan.

Lauri tulee sisään.

—Miksi tulet pois? kysyy Antero.

—En minä jaksanut enää olla siellä. En minä ole koskaan nähnyt kaikkea niin äärettömän mitättömänä, nurinkurisena, hengetönä, viheliäisenä ja valheellisena—ja itseäni ennen muita.

—Niin se on, niin se on. Mutta mitä on meillä oikeastaan kaiken tuon kanssa tekemistä? Ei se meihin kuulu! Lähdemme täältä. Minä ainakin!

—Mutta mitä varten olemme me täällä?

—Sitä minäkin olen kysynyt?

Hetken päästä sanoi Lauri:

—Niinkuin en muka tietäisi, mitä varten olen täällä. Kyllä minä sen tiedän.

—Ja tiedänhän minäkin, miksi minä.—Siinä me taas ollaan.

—Siihen toteenko meni paastoamisemme korvessa!

—Minä olen taas kieltänyt Kristukseni, ties kuinka monta kertaa tänä päivänä! puhkesi Lauri. Olen kieltänyt hänet täydellisemmin, häpeämättömämmin kuin koskaan ennen, kuin koskaan Pietari. Minä olin kuin yksi heistä, minä puhuin ja nauroin ja olin niinkuin entinen Lauri. Ne ensin katselevat vähän ja kuiskailevat ja kummastelevat, mutta sitten tulevat ne kilistämään, ja niiden silmissä on kuin tahtoisivat

sanoa: »Jahah, no, tervetuloa takaisin, hauska tavata, ei ole tavattukaan pitkään aikaan». Minä olen heille kuin pahalta tieltänsä palannut tuhlaajapoika. Minä siellä istun ja puhun ja olen tyttöjen kanssa—Anetten sulhaspoika—ja minusta se on hauskaa. Minä istun Anetten kanssa lehtimajassa, ja minä näen, että ne nimittelevät meitä toisillemme. Jos minä vielä olisin jäänyt, niin kai minä nyt siellä tanssisinkin—Se olisi ollut kaiken kukka! Nyt ne tanssivat siellä, kuuletko? Luultavasti Anette odottaa minua, etsii ja katselee »kavaljeeriansa». Pitääkö mennäkseni? Sano!

Hän puhui katkerasti niinkuin se, joka tahallaan itseään haavoittaa, kasvot koettaen kipua salata. Yht'äkkiä hypähti hän ylös:

—Minun täytyy tunnustaa Kristus, jonka olen kieltänyt! Minun täytyy, minun täytyy!

Hänen silmissään hehkui kuumeen tuli:

—Ja minun täytyy pelastaa heidät, jotka eivät hänestä mitään tiedä!

Mutta ei hän vielä näyttänyt olevan varma itsestään, laimentui, uupui, tuli Anteron luo kuin neuvoa kysyen, koettaen itse vielä rauhoittaa itseään:

—Sano, mitä on minun tekeminen? Mikä on tässä kaikessa oikein ja mikä väärin? Eikö ole velvollisuuteni julistaa maailmalle, mitä pidän totuutena ja mikä on totuus? Saako hiuskarvaakaan poiketa vakaumuksensa tieltä? Onko lupa katsoa ihmisten mieliin ja heidän muotoonsa, vaikka olisivatkin minun vanhempiani ja läheisimpiäni? Eikö juuri silloin velvollisuuteni olekin kahdenkertainen? Eikö ennen kaikkea tule kuulla Jumalaa enemmän kuin ihmisiä?

—Ei taida maailma ehkä kuitenkaan tällä tavalla parata.

—Minun täytyy, minun täytyy, koko totuus täytyy minun itsestäni julistaa!

—Onkohan hetki siihen nyt sopiva?

—Olkoon tai ei, mutta nyt sen pitää tapahtua! Jos en sitä nyt tee, niin ei se tule koskaan tehdyksi. Jos minä nyt annan perään, niin olen pettänyt, kurjan pelkurimaisesti pettänyt Hänen asiansa. Hän vaatii sitä minulta, minä tunnen sen.

—Lähdetään vähän kävelemään.

He lähtivät ulos, kulkivat ohitse lehtimajan, joka taas oli pihalle pystytetty.

—Lauri, minne sinä menet? Tule tänne vähän! huusi Anetten sulava ääni sen sisästä, ja yläpuoli notkeata vaaleapukuista vartaloa kumartui oksien välistä taapäin nojaten.

—Minä tulen kohta.

Hän riensi melkein juoksuaskelin pois, hyppäsi pihasta päästyä tiepuoleen aita vasten ja jäi siihen.

—Voi kiusausta, voi kiusaa ja piinaa! Sano, Jumalani, pitääkö minun jotain tehdä? Ja mitä? Ajaako myyjät ulos tempelistä ... vaiko itse mennä? Sano, Antero!

—Enhän minä tiedä.

—Tuolla tulee heränneitä ... mennään, minä en ole kyllin arvokas heitä tapaamaan,

Hän meni metsään, Antero seurasi häntä. He istuivat kaatuneelle puulle, toinen toiseen päähän. Lauri tuijotti maahan. Sitten hän nousi ja lähti kiireesti takaisin pappilaan. Kun he taas tulivat vanhaan tupaan, istuivat siellä Hanna ja Kaarina, väsyneinä ja avuttomina.

—Mitä te täällä olette? kysyi Lauri.

—Meidän on niin vaikea siellä olla.

—Nyt minä menen! kuohahti Lauri.

—Minne sinä menet! Odota, me tulemme myös.

Tytöt palasivat hääpuolelle.

Lauri lähti heidän kanssaan, mutta meni puutarhaan, istuutui pihlajan alle nurmipenkille lähelle verantaa ja sen suojaan, josta ei kukaan voinut häntä nähdä. Ehkä istun minä tässä nyt viimeistä kertaa. Jos nyt tapahtuu se, minkä täytyy tapahtua, niin on minun lähteminen, enkä minä voi enää koskaan tänne palata...—Häntä huikaisee ikävä ja kouristaa turvattomuuden tunne. Ovathan ne kuitenkin

»omia», tarkoittavathan ne ehkä sittenkin hyvää, niin paljon kuin ymmärtävät...—Mutta eikö tämä tunne taas ole minulle viritetty ansa? Enkö hae minä puolustusta heikkoudelleni, estettä, etten ottaisi askelta, joka minun pitää? Minä tahdon nauttia tämän kotoni etuja, minä en henno itseni tähden uhrata kaikkea uskoni ja vakaumukseni alttarille? Nyt se kiusaaja taas siinä muodossa nostaa päätään saadakseen minut solmimaan rauhan maailman kanssa.

Kuului kosketuksia klaveriin sisältä salista. Mitä se oli? Sehän ei ollut tanssin säveltä, sehän oli virttä. Mutta kuka siellä nyt virttä soittaa?

Hän hypähti ylös ja riensi verannalle. Sali oli tyhjä. Muissa huoneissa lepäilivät vieraat tanssin jälkeen. Kaarina istui klaverin ääressä. Tahtooko hän rohkaista minua? Hän tahtoo antaa minulle merkin.

Mutta samassa rämähti porstuasta, jonne soittokunta oli sijoitettu, tanssin sävel. Kaarina hypähti säikähtäen ylös ja syöksyi kalpeana Lauria vastaan verannan ovesa ja siitä itkuun purskahtaen ulos. Kaikista muista ovista tuli herroja saliin naistensa kanssa, valmiina taas alkamaan tanssia. Lauri juoksi Kaarinan jälkeen ja saavutti hänet puutarhassa.

—Ne keskeyttivät sinut, ne eivät tahtoneet antaa sinun virttä soittaa?

—Ei ne ehkä tahallaan ... ne eivät ehkä huomanneet ... eivät kuulleet!

—Kuinka eivät olisi kuulleet? Kyllä ne kuulivat!

Lauri syöksyi takaisin. Salin lattialla oli tanssi täydessä käynnissä. Se oli katrilli, johon ottivat osaa vanhatkin, rovasti vieden laamannitarta, laamanni ruustinnaa.

Lauri seisoo keskellä lattiaa ja huutaa:

—Lakatkaa, onnettomat, lakatkaa! Tämä on kauheaa! Tämä on surkeaa!

Soitto lakkasi, parit pysähtyivät ja jäivät sanattomina seisomaan. Kaikista ovista tunki väkeä sisään.

—Lauri, mitä tämä on? Oletko sinä hullu? sanoi Robert.

—En, minä en ole hullu, vaikka ehkä siltä näytän.

—Mene nyt siivosti pois ja anna meidän olla rauhassa. Mitä sinä oikein aiot?

—Minä en voi enää antaa teidän rauhassa mennä suoraan kadotukseen. Te menette sinne ja viette koko maailman muassanne.

—Lauri hyvä, tule nyt järkiisi.

—Miksi ei Kaarinan annettu soittaa virttänsä? Miksi hänet tuolla soitolla keskeytettiin? Miksi Jumalan sanaa sillä tavalla häväistiin?

—Soittiko Kaarina, en minä ainakaan mitään kuullut?

—Se tapahtui erehdyksestä, riensi Anette.

Rovasti oli ensin seisonut kuin tyrmetyksissään, osaamatta sitä tai tätä. Nyt hän astui Laurin luo, koettaen pysyä tyynenä.

—Mitä ilveilyä tämä on?—Vieraat ovat hyvät ja antavat anteeksi.—Mene nyt pois heti ja anna tanssia niiden, jotka tahtovat.—Soittakaa siellä! Eihän ole käsketty lopettaa.

Soittajat puhalsivat kiireissään pari epäsointuvaa, korvia särkevää säveltä.

—Ei, pappa, ei...! huusi Naimi.

—Vaietkaa, vaietkaa! huusi yht'äkkiä Hanna.—Puhu, Lauri, sano kaikki! Sinä teet oikein!

—Antakaa morsiamen tanssia! huudettiin.

—Ei, ei, minä en tahdo enää tanssia ... en koskaan enää!

—Et koskaan? Etkö koskaan enää! Sinä ymmärrät minut, Naimi, sinä hyväksyt minut! Sano vielä kerran se! Sano isällesi, äidillesi, sulhasellesi, näille kaikille!

Mutta silloin pääsi Naimilta itku, ja hän juoksi pois. Itku tarttui muutamiin muihinkin naisiin. Lauri näytti hätkähtävän, mutta voitti itsensä ja ojentautuen täyteen pituuteensa huusi taas:

—Rauhoittukaa siellä, enhän minä mitään, kuulkaa minua hetkinen vain, antakaa, minun sanoa vain pari sanaa!

—Sinun ei tarvitse mitään sanoa.

—Sinä olet käyttäytynyt niinkuin ... niinkuin...

—Mene pois!

—Tottele isääsi! huusi Robert käyden häntä takin rintaan.

Lauri työnsi hänet luotaan.

—Minulla on jotain sanomista, ja minun täytyy saada se sanoa!

—Etkö kuullut? Minä käsken sinut menemään ... heti paikalla!

—Minä menen, isä, menen, enkä enää tule, mutta vasta sitten, kun olen sanonut sen, mitä minun pitää sanomani. Minä en tahdo tuomita ketään, sillä tuomio on Herran, mutta minä tahdon sanoa, että te ette tunne Häntä ja että se on kauheata, että te ette tahdo Häntä tunnustaa, vaikka Hän on teidän kuolemattomat sielunne verellensä ja kuolemallansa lunastanut. Siinä seisotte te, haudan partaalla horjuvat vanhuksetkin, siinä elämänne vasta alkaneet nuorukaiset ja neitokset, seisotte kuin tulivuoren partaalla joka voi puhjeta millä hetkellä tahansa ja nielaista teidät avattuun helvetin kitaansa, jossa on oleva itku ja hammasten kiristys. Teidän elämänne on Herralle kauhistus, se on Hänelle kauhistus. Se on surkeaa, se on surkeaa?—Herätkää tänä päivänä, joka voi olla teidän viimeisenne, kenen tahansa, sillä emmehan tiedä... Heittäkää pois,—minä rukoilen,—syntinne ja kevytmieliset soittonne ja huvinne ja tanssinne...

Hänen edessään seisoivat ivallisia, vihastuneita näköisiä, onnettoman ja valittavan näköisiä kasvoja ... hän tunsikin hämmentyvänsä, ei saavansa esille sitä, mitä tarkoitti... Rovasti oli mennyt pois, jotkut olivat seuranneet häntä, ja professori koetti vetää toisia mukanaan ulos. Ruustinna oli vaipunut tuoliin, Naimi heittänyt hänen syliinsä.

—Tulkaa pois kaikki! huusi professori saliin.

—Lopeta jo, Lauri, näethän, että kyllästyvät, sanoi Robert ja meni ovelle.

—Näen, minä näen, että ihmiset eivät tahdo nyt enemmän kuin ovat koskaan tahtoneet kuulla synneistänsä puhuttavan.

Robert pyörähti takaisin ja heitti hänen silmilleen:

—Oletko sinä itse sitten synnitön?

Lauri säpsähti.

—Minäkö? Synnitönkö? En, hyvä veli, minä olen suurempi syntinen kuin kukaan. Niin, ja minä tahdonkin sen tunnustaa!

—Ei tässä kukaan sinun synnintunnustuksiasi kaipaa.

—Kuulkaa! huusi Lauri nyt niin, että se tunki kaikkiin huoneisiin ja veti sieltä taas uteliaita saliin.— Kuulkaa, mitä sanon! Minä olen tehnyt suuren synnin, minä olen vietellyt viattoman tytön, mutta minä tahdon sen sovittaa, minä tahdon mennä naimisiin Heddan kanssa.

—Herra Jumala, onko hän hullu?

—Sillä meillä on ollut lapsi...

—Herra Jumala...!

Kehä hajosi, kaikki vetäytyivät pois salista, toiset nauraen, toiset kuin kauhuissaan käsiään ylös nostaan.

Anette oli seisonut melkein hänen edessään, suurin, kysyvin, kummastelevin silmin häneen tuijottaen. Lauri oli tehnyt tunnustuksensa silmät hänen silmissään. Nyt hän näki tytön kalpenevan, jäykistyvän, horjahtavan pois.

Ruustinna nyyhkytti ääneensä tuolissaan.

—Anna minulle anteeksi, äiti, mutta minun täytyi se sanoa.

Mutta ruustinna itki niin, että olkapäät vavahtelivat.

Lauri lähti pois, verannan ovesta puutarhaan. Verannalla olevat väistyivät hänen tieltään. Robert seurasi veljensä perässä.

—Mitä sinä nyt tällä skandaalilla voitit?

—Omantuntoni rauhan voitin.

—Ja mitä sinun yksityisasiasi näihin kaikkiin kuuluvat?

—Minun täytyi tehdä se ... juuri se... Robert kohautti olkapäitään ja käänsi hänelle selkensä. Hetken päästä nähtiin Laurin, Hannan ja Kaarinan häntä avopäin saattaessa, menevän kirkolle päin.

* * * * *

Vieraat alkoivat heti tehdä lähtöä. Laamannitar oli siitä, mitä oli tapahtunut, niin ihmeissään, niin ymmällä, se oli hänelle jotain niin mahdotonta ... kuulumatonta... Hän tapasi professorin rappusilla.

—Sanokaa, mitä tämä on? Voiko sellaista yleensä tapahtua? Enkö ole ehkä nähnyt unta? Onko se mahdollista?

—Teidän armonne, tätä nykyä on kaikki mahdollista, niinkuin näette.

—En voi ... en voi muuta kuin ihmetellä ja ihmetellä.

—Minä en ihmettele ollenkaan. On tultu siihen, mihin piti tultaman. Kun hedelmät ovat kypsyneet, niin ne putoavat—päähän.

—Mennään, tytöt. Me menemme niin huomiota herättämättä kuin suinkin. Eihän täällä näykään ketään talonväkeä... *Pauvre Selma!*

Rovasti koetteli kielillä herroja vielä jäämään, mutta ei saanut sitä tehdyksi tarpeeksi tarmokkaasti.

—Poisko? Mitä varten? Eihän nyt toki.—Suokaa nyt anteeksi, hyvät ystävät...

—No, ei se mitään ... onhan nyt jo muutenkin aika...

—Mutta eihän nyt kesken kaiken ... ei suinkaan ... nyt olisi tässä vasta oikein aloitettu.

—Jaa, kyllä, mutta ehkä me nyt sentään...

—Pankaa nyt tupakka ... maistakaahan ... täyttäkää lasinne, hyvät herrat... Elkäämme välittäkö...

Mutta samalla hän antoi toisen toisensa perästä ottaa häntä kädestä ja tapasi hetken kuluttua itsensä kahden kesken Hartmanin kanssa. Kaikki vieraat olivat menneet.

—Siinä nyt ollaan. Siinä se nyt on.—

—Mikä on?

—Kaiken tulos.

—Tulosko? Niin, tulos—tulos mistä? mitä sanoitkaan?

Rovasti järjesteli pöytänsä, puhalteli sikarin poroja maahan, siirsi laseja vapisevin käsin—nähtävästi itsekään tietämättä mitä teki.

—Tulos fennomaniasta ja pietismistä.—

—Siitäkö? sanoi rovasti epäillen. Minusta näyttää kuin olisi tämä tulos jostain muustakin,—siitä, mitä me olemme, me vanhat, laiminlyöneet, ehkäpä rikkoneetkin.

—Me? Minäkö?

—Ehket sinä, mutta kyllä kuitenkin minä.

Professori kohautti olkapäitään.

—Sinä olet tietysti nytkin valmis pyytämään anteeksi, silloin kun pitäisi rangaista. Semmoisella isällä täytyy tietysti olla semmoinen poika. Mutta etkö nyt vihdoin sinäkin ymmärrä...?

—Suo anteeksi, mutta en minä nyt jaksa ... minun täytyy mennä katsomaan, kuinka Selma...

* * * * *

Naimi tuli isäänsä vastaan autiossa salissa.

—Naimi parka, että tämän nyt täytyi näin käydä...

Rovastin leuka vapisi. Naimi näki, että hän vain suurin ponnistuksin sai pidätetyksi kyöneleensä.

—Pappa rakas, elä nyt sitä minun tähteni pane sydämellesi ... eihän minulla ole mitään hätää, ei mitään hätää...

—Etkö ole minulle vihainen...?

—No, enhän toki, enhän toki ... pappa, rakas pappa...

Naimi kävi isäänsä kiihkeästi kaulaan ja suuteli häntä poskille ja otsaan.

—No, no, hyvä, hyvä...

Rovasti meni ruustinnan luo. Naimi riensi ulos. Porstuassa tuli häntä vastaan Antero heittämään hyvästiä.

—En tahtoisi, että syyttäisitte minua siitä, mitä täällä on tapahtunut...

Naimi ei vastannut. Antero ei saanut selville, mitä hän ajatteli.

—Lauri ei tehnyt oikein, minä koetin häntä siitä estää, mutta en voinut... Saanko jättää tämän pienen muiston?

Hän pisti Naimin käteen paperin.

—Mikä se on?

—Eläkää onnellisena ... eläkää ... eläkää unohtako Jumalaa...

Hän lähti kiirehtien pois.

Naimi avasi paperin ja luki sen samassa:

Sua muistan, sua kiitän.

Sua muistan kaunokaista suven armahan ajalla, kun ei öillä sammu päivä, muistan käen kukkuessa, pikku linnun livertäissä, laaksoloissa lehtevissä— muistan kuin aikaa mennyttä onnen.

Sua kiitän syksysäällä rajutuulten raivotessa, lehtein puista lentäessä, kiitän, koska kuutamolla kuvauupi taivo kirkas järven jäisen iljanteissa— kiitän kuin tekoa hyvää.

Sua muistan ajoin kaikin, päivän puoleen pyrkiessä sekä mailleen laskiessa, muistan onnen' antajana, muistan täällä, muistan tuolla tähtitarhan tuolla puolla.

Naimi teki liikkeen lähteäkseen hänen jälkeensä, kuin selitystä saadaksensa—kun näki sulhasensa tulevan—ja pisti kiireesti paperin taskuunsa.

25.

Antero askartelelee ylliskamarissa, isänsä entisessä, joka nyt on hänen. Hän pueskelee, puhdistelee papin kauhtanaansa, koettelee kaulaansa valkeaa huivia—Emman kutomaa, ompelemaa ja silittämää.

—Minä olen siis pappi, minä olen siis määrätty tänne? Ja tänäänkö ovat siis häämme?

Alhaalta kuuluu ylliskamariin hiljaista, alituista haastelun hyminää, ovien käyntiä ja pehmoisten askelien töminää.

Mutta ei toimea Antero pukemaan kauhtanata ylleen, ei saa sidotuksi kaulusta kaulaansa. Hän seisoo vain ikkunassa ja katselee jäälle, josta häävieraita reki toisensa perästä ajaa ylös törmästä pihaan. Toisia ajaa Ilpolaan ja kaikkiin muihinkin kirkonkylän taloihin, kutsutuita ja kutsumattomia,—tahtovat tietysti olla kaikki, jotka vain voivat, joskaan ei häissä Haakmanni vainaan pojan, niin kuitenkin seuroissa Ilpolan suurissa pirteissä niiden jälkeen.

Nyt siinä vihdoinkin ajaa Helander pihaan, pitkän reslan perässä, selkäkenossa, turkinkaulus kuurassa, silmät tyytyväisinä tähytellen ylös ikkunoihin, suu muhoillen. Hänen vieressään istuu harmaan saalin sisässä joku nainen, Maria kai.—Täytyy joutua...

Toisessa reessä tulee Lauri Heddansa kanssa.

He istuvat nyt niin varmoina, tiukkoina, tyytyväisinä—nuo molemmat ja kaikki muut heränneet, niinkuin tahtoisivat osoittaa: tässä me nyt tulemme—olemme voittaneet, maailma on meidän, maailma—ja taivas! Ja nythän onkin koko Kontojärvi ja Korpivaara ja lähipitäjät heränneitä. On todella ihme, kuinka se niin pian on mennyt, kerran alkuun päästyään ... huimaavaa vauhtia se meni käräjain ja Handolinin kuoleman jälkeen. Ei syyttä istu Helander selkäkenossa—eikä Lauri, hänen auttajansa ja taistelutoverinsa. Toinen toisena pyhänä saarnaa, kappalainen ja rovastin apulainen, usein molemmat samana, ja viikolla pitäjätään kulkevat, herätysseuroja pitäen. Ja minä täällä? Onhan ollut siunausta työllämme. Ja tietysti on meidän syytä siitä iloita, tietysti...

Anterolle tuli kiire pukeutua. Nythän he tulivat, heitähän vain odotettiin. Vieraat ovat jo kauan istuneet siellä penkeillä pitkin seiniä, isännät hänen kamarissaan ja toisessa kamarissa ja naiset salissa ja keittiökamarissa. Tuon tuostakin on virsi veisattu. Karoliina heitä kestittää. On se nyt hauskaa hänelle. On hän sen onnen ansainnut.

Kai on jo Emmakin tullut kotoaan, pikku mökistään ... täytyy joutua. Mutta taas takertuu hän ajatuksiinsa ja unohtuu niihin.

Se on nyt *meidän* pappilamme tämä, meidän kolmen, Karoliinan, Emman ja minun, niinkuin oli sitä haaveiltu. Se on nyt taas Haakmannin pappila. Nyt on täällä taas Haakmanni pappina. He odottavat tästä samaa kotia itselleen kuin isänkin aikana. Tämä on heränneille heidän suurimman ja rakkaimman aatteensa voitto. Ja olkoon se kernaasti heille suotu. Ei ihme, että heidän kasvonsa muhoilevat minua vastaan ja että heidän silmistään loistaa tyytyväisyys ja tyydytys. Tuon tuostakin he sanovat melkein samoilla sanoilla: »On se nyt somasti, että on poika pappansa sijalla.»

Antero on kääntynyt pois ikkunasta, mennyt sinne taas takaisin, hääriinyt huoneessaan, siirtänyt kirjoja pöydällään, pannut ne taas takaisin, mutta ei päässyt vielä pukeutumisen alkuun.

Niin, niin, sehän on niinkuin sen pitääkin... Mutta mitä minun taas pitikään...? Ka, eihän minulla ole vielä kaulustakaan kaulassani ... olihan se jo, miksi minä otin sen pois? Missä se on? Ka, kädessäni... Emman ompelema ja silittämä...

Hän istui niin kauniisti ja tyynesti kangaspuittensa ääressä aina, kun tulin, ja kutoi niin uskollisesti ja rauhallisesti ja onnellisen näköisenä. Hän on tosikristitty, ei taistelujen kautta kääntynyt, vaan syntynyt kristityksi. Ei ole koskaan mitään toivonut, ei koskaan mistään pettynyt. Kaikki sanovat: »Et olisi koskaan voinut parempaa toveria saada». Ne sanovat aina »toveria». Niille on rakkaus vain toveruutta, ystävyyttä. Ja niinhän sen tietysti tulee ollakin, kun se on sitä oikeaa, sitä viileää sisarellisuutta, äidillisyyttä. Emmehän saakaan elää toisiamme varten, emme itsemme tähden, vaan muiden... Me olemme Emman kanssa niin yhtä mieltä, ettei meillä ole juuri paljon mitään puhumista. Emme ainakaan puhu, jos ehkä olisikin.

Ei koskaan hän ole minulle mistään tyytymätön, ei kertaakaan hän ole näyttänyt pienintäkään pettymystä, vaikken kuukausimääriin hänelle kirjoittanut Helsingistä ja vaikken täällä moneen päivään käynyt häntä tervehtimässä.

Hänessä on sitä, mitä minussa ei ole, ja sentähden tulemme niin hyvin sopimaan toisillemme. Hän tulee pitämään minua siinä, missä minä tahdon pysyä. Naimin kanssa olisin tietysti joutunut takaisin maailmaan, kytkettyyn sen kahleisiin... Mitä hän mahtoi ajatella minun kirjeestäni, jonka hänelle heikkona hetkenä annoin? En ole hänestä senjälkeen sanaakaan kuullut—enkä tahtonutkaan kuulla.

Voineeko olla toista ihmistä maailmassa niin epäitsekästä, niin uskollista, niin uhrautuvaa kuin tuo Emma? Se on kai se, jota hänessä rakastan. Kuinka hän vastasi Karoliinalle, kun Karoliina kysyi, silloin kun minä menin Naimin häihin: »Miksi on Antero niin alakuloinen?» Hän vastasi ihmeellisesti, vaikka minua silloin jo rakasti:—»Minun on niin sääli sitä Anteroa, ettei hän saanut Naimia.»—Ja hän hoiti minua sitten kuin sairasta, kun sieltä palasin. Hoitiko? En tiedä kuinka, sillä enhän minä oikeastaan ollut sairas—ja kuitenkin tuntui minusta siltä, kuin olisin ollut sairas ja niinkuin hän olisi minua hoitanut. Niinkuin olisi joka kerta tavatessamme tahtonut sanoa: »No, elä nyt enää ole surullinen,

enhän sille mitään voi, mutta minä olisin sen niin kernaasti sinulle suonut.» Ehkä minä juuri sentähden aloinkin häntä rakastaa... Sillä hän on jalo ihminen, jaloin, mitä tunnen, syntymästään jalo, ja joka ei ole mitään pahaa nähnyt eikä mitään pahaa tehnyt.

Antero lämpeni, heltyi, tahtoi muistella kaikkea hyvää, mitä oli ollut, voidakseen mennä vihille niin täysin sydämin kuin hän tahtoi sinne mennä.

—»Pidätkö minusta ollenkaan, Emma?» oli hän kysynyt häneltä istuutuen hänen viereensä kangaspuiden penkille.—»Pidänhän minä—toki paljonkin»,—oli hän vastannut, tyynesti ja luonnollisesti, ainoastaan hiukan punastuen, ojentautuessaan niisien yli loimirihmaa sitomaan.

Ja kuitenkin olin minä—en ymmärrä enää miksi—samalla toivonut, että hän olisi vastannut kieltävästi, että olisi ainakin pyytänyt miettimisen aikaa. Toivoin sitä todella? Toivoin, toivoin, kaduinkin jo, rukoilin yöllä, että hän olisi muuttanut mielensä, että olisi aamulla tavatessamme sanonut: »Elä nyt pahastu, mutta minä luulen, ettet sinä tule onnelliseksi minun kanssani.»—Mutta kun minä kysyin: »Uskotko, että tulemme onnellisiksi?» niin sanoi:—»Uskon, jos sinä kerran uskot.»—Ja niin hän sanoo aina. Aina myöntäen, aina kaikuna säestäen, mutta ei koskaan mitään omaa tunnetta tulkiten, ei koskaan itseänsä antaen. Jos minä olisin sanonut, ettemme ehkä tulekaan onnellisiksi, olisi hän ehkä sanonut samaa.

Mutta se nyt oli vain silloin se epäily, nyt se on ohi, on jo kauan ollut. Ja hän tahtoi kuvitella kaikki parhain päin. Juuri tätä hän on toivonut, juuri tähän pyrkinyt. Sopivampaa toveria elämänsä tiellä hän ei koskaan eikä mistään olisi voinut saada siinä elämäntehtävässä, joka häntä nyt odottaa, joka hänellä nyt on edessään. Jumala kyllä tiesi, mitä hän minulle antoi. Niin, se on Jumala, joka on minut juuri näille perille tuonut, juuri näin minulle asettanut, näin järjestänyt, näin ohjannut.

—Niin, mutta nyt täytyy minun mennä. Mitä ne ajattelevat, kun ei kuulu sulhasta vihille! No, kas nyt tulevat jo noutamaan.

Hän avasi oven pimeälle ullakolle, kun kuuli avainta haparoitavan. Helander ja Lauri tulivat sisään.

—Hei, hei, täällähän se sulhanen vain ... nauroivat he häntä vastaan.

—Käykää sisään, käykää sisään, tervetuloa, mitäs kuuluu?

—Hyvää vain, hyvää vain.

He ovat hyvällä päällä, virkeällä mielellä, molemmat papillisessa puvussa, ja Anterokin rientää nyt vetämään kauhtanan ylleen. Puhuvat puoleksi leikkiä, puoleksi totta. Helander pysähtyy silmälasiaan pyyhkien heidän eteensä.

—Siinä ne nyt seisovat—pappeina molemmat ... kukas olisi uskonut?

—Ettäkö meistä pappeja tulisi?

—Sitäkin, sekin on minusta yhä vain vielä ihmettä—mutta että se tämä meidän asiamme on mennyt semmoisella voimalla ja väellä, kuin se on mennyt! Kun minä ajoin ylös tuosta törmästä enkä mennytkään Ilpolaan, niinkuin ennen ... se nyt oli sittenkin tämä talo, joka oli se pirun pääkortteeri, jossa hän oikein elämöi! Herra puhdisti tämän kuin omalla kädellään. Tuolla yhdellä ainoalla teollaan hän vaikutti kansan kääntymiseksi enemmän kuin me saarnoillamme kymmeninä vuosina olisimme voineet. Se on minusta kuin joku ihan suoranainen maailman menoon puuttuminen... Niin, se on vaikuttanut vihollisiinkin ... minä olen sen usein huomannut... Niin, niin, kun näen *tämän* talon täynnä meidän väkeämme, niin on se minusta kouraan tuntuva todistus siitä, että oikeus sittenkin maan perii. —No niin, minä puhun siitä kohta pitemmältä, kunhan ensin saan sinut vihityksi.

—Aiotko puhua ... elä huoli...

Helander löi Anteroa olalle.

—Ja minä sanon, että minä en siihen kysy sinulta lupaa. Ja nyt sinä panet kauluksen pian kaulaasi ja tulet alas.

—Jaa, niin...

—Sinähän olet jo hajamielinen kuin mikä vanha rovasti, vaikka et ole vielä kuin virkaatekevä kappalainen.

—No, ja kuinka te siellä Kontolassa? kysyi Antero.

—Siinähän menee, sanoi Lauri.

—Poika saarnaa, ukko hoitaa kansliaa.

Oli kuin olisi ollut joku alakuloisuuden ilme Laurin kasvoilla.

—Eivät tulleet Hanna ja Kaarina? kysyi Antero heidän lähtiessään alas.

—Jaa, niin, sanoi Lauri ovela. Olivat juuri rekeen nousemassa, kun tuli tieto, että Naimin mies on kuollut.

Kun se sanottiin, oli Antero jo kaitaisissa rappusissa laskeutumassa alas. Lauri ja Helander tunkivat häntä edellään. Hänen jalkansa olivat yht'äkkiä pettää hänet, ja hänen täytyi puristaa käsipuusta estääkseen itseään putoamasta.

Naimin mies on kuollut...

Hän seisoo kamarissaan. Hänen ympärillään noustaan ylös. Hän näkee ikkunasta lumisen pihan ja aitovarsilla hevosia rekineen. Hänelle sanotaan jotain, hän sanoo itse jotain ja nauraa—vaiko itkee?

Hän näkee näyn:—ovi aukee. Emma tulee, viittaa häntä tulemaan porstuaan, vetää syrjään, sanoo: »Naimin mieshän on kuollut—mehän emme nyt siis voi mennä naimisiin.»

Kuka minua jostain tarkastaa? Kuka seivästä minun tutkivan silmän?— Hän näkee Laurin katsovan häntä porstuasta.

Häntä lyödään reippaasti olkapäälle.

—No, lähdepäs sitten vihille, morsian siellä jo valmiina odottaa,— Helander se yhä leikkiä laskee.

—Elä vain unohda sormustasi ... tokko sitä sinulla onkaan?

Sille hyrähdetään, hymähdetään.

Hän seisoo salissa, edessään Helander, välillä vihkimätuoli, vieressään Emma liikkumatonna, palmikko suorana selässä. Ovista työntyy väkeä sisään, toisesta harmaita, toisesta sinisiä—hitaasti, tuskin huomattavasti täyttäen siltaa, piirittäen, puristaen häntä...

—»Rakkaat ystävät, teidän pitää tässä visusti tietämän, että Jumala itse on aviokäskyn säätänyt—ja rakastaman häntä, niinkuin Kristus seurakuntaansa rakasti ja antoi itsensä kuolemaan hänen edestänsä.— Miehen pitää itseänsä vaimoa kohtaan käyttämän niinkuin sen, jonka pitää saaman yhdenkaltaisen perimisen Jumalan valtakunnassa hänen kanssansa.—Miehen ja vaimon pitää keskenänsä toinen toistansa rakastaman ja vielä enemmän kuin isää ja äitiä—sillä raamattu sanoo, että miehen pitää luopuman isästänsä ja äidistänsä ja vaimoonsa sidottu oleman.»

Hän kuulee vain katkonaisesti, mitä Helander lukee. Sanat lyövät häntä vastaan kuin kuohut koskessa korkean kiven ympärillä, jonka päällä hän seisoo, ja kohoamistaan kohoavat tulvatyrskyt.

Yhä täyteläisemmin, yhä voimakkaammin tulvivat Helanderin sanat, hän on laskenut alas kirjansa, lukee ulkoa, panee sanoihinsa sieluansa ja sydäntänsä, on liikutettu. Antero huomaa sen, näkee kaikki, samalla kun mieli vaelttaa omia teitään. Hän näkee ja huomaa kaikki, mitä ympärillä tapahtuu; sininen huivi on vähän värjännyt kaulaa;—sen äiti katsoo heitä onnen ja itkun kanssa taistelevin kasvoin;—Karoliina on liikutettu, mutta onnellinen... Ja tämä on totta, tämä on todellisuutta—hän tuntee sormuksen sormessaan ja puristaa sitä toisella sormellaan niin, että tekee kipeää.

Hän ponnistaa kaikki voimansa seurataksensa vihkimälukua, hän tahtoo kuulla joka sanan, hän ei tahdo mitään muuta ajatella, hän tahtoo heittäytyä niiden kuohuihin ... niistä pelastusta saadakseen.

—»Sentähden on tarpeellista, että he molemmin puolin rukoilevat Jumalalta senkaltaista puolisoa, jonka kanssa he eläisivät sovinnossa, rakkaudessa ja Jumalan pelvossa—niin heidän avioliittonsa pitää oleman onnellisen ja autuaallisen, jota me myös yhteisesti tälle pariskunnalle sydämestämme toivotamme. Amen.»

Mutta siitä huolimatta, kaikista ponnistuksista huolimatta kuulee hän sisästään: Naimin mies on kuollut ... Naimin mies on kuollut... Ja hän oli sitä kerran toivonut, hän oli sitä monta kertaa toivonut.

Nyt se tulee, nyt se on sanottava, nyt ne sanat kohta nousevat hänen eteensä... Hänen täytyy rientää niitä vastaan, vapaaehtoisesti—ja ennenkuin kysymys tehdäänkään, on hänellä siihen jo vastaus valmis.

—»Minä kysyn sinulta, Antero Hagman, pyhän kolminaisuuden nimeen ja Jumalan seurakunnan läsnäollessa, tahdotko sinä ottaa tämän Emelia Laukkasen aviovaimoksesi ja rakastaa häntä myötä- ja vastoinkäymisessä?»

—Tahdon! hän melkein huutaa; siinä on uhkaa, kiukkua, epätoivon viimeistä yritystä pelastaumaan ... hän sitä itsekin säpsähtää ja huomaa kummastusta muidenkin kasvoilla. Laurin ja hänen silmänsä sattuvat yhteen, ja hän luulee näkevänsä, että ystävä käsittää ja ymmärtää kaikki.

Kun hän on sen sanonut, kun se on päätetty, ratkaistu, hän uupuneena kuin nukkuu pois eikä ajattele eikä tunne mitään. Ja niinkuin ylhäältä maan päältä alas hautaan saneltuina kuulee hän:—»Oo Abrahamin Jumala, Iisakin Jumala ja Jaakopin Jumala, vuodata pyhä henkesi näiden sinun palvelijaisi sydämiin ja täytä heitä kaikkinaisella hengellisellä siunauksella, että he niin eläisivät aviosäädyssä, johon ovat itsensä antaneet, etteivät he millään saastaisuudella sinua vihoittaisi, joka aviokäskyn säätänyt olet, vaan siinä kunniallisesti ja hyvästi eläisivät sinulle kunniaksi ja ylistykseksi ja itsellensä iankaikkiseksi autuudeksi, Jeesuksen Kristuksen meidän Herramme kautta. Amen.»

* * * * *

Hän on taas ullakolla kamarissaan. Hänet on vallannut hillitön epätoivo, pohjaton tuska. Hän ei *ole* parantunut, hän ei ole muuttunut. Hän olisi voinut tehdä sen:—jättää, pettää, purkaa, ellei siihen olisi ollut ulkonaista estettä... Ainoastaan pelko esti hänet sitä tekemästä. Jos ei häntä olisi sysätty ovesta sisään, olisi hän kääntynyt takaisin, juossut pois, hypännyt rekeen...

—Herra antakoon minulle anteeksi, Herra armahtakoon minua syntistä, Herra vahvistakoon minua minun kurjuudessani! Mimmainen minä yhä olen!

Alhaalla veisataan—isä-vainajan virttä—hänen kunniaksensa—täna hänen suurena kunniapäivänään.

Yht'äkkiä kimpoaa hänessä esiin kapinan, vihan, kiukun tunne.

—Miksi panit sinä minut tämmöiselle koetukselle? Miksi juuri nyt? Miksi juuri nyt lennätit sinä minulle tiedon siitä? Miksi kiusaat minua yli voimieni? Mikä on tarkoitus tällä kaikella? Mikä on tarkoitus? Mikä tarkoitus?

Hän kysyy sitä itseltään kerran toisensa perästä, herkeämättä, ensin uhalla niinkuin nuijalla suljettuun oveen iskien, sitten kolkuttaen kuin pimeästä yöstä sisään pyrkivä matkamies, sitten vähitellen kuin lapsi, joka on jäänyt ulos ja ripaan ylettämättä seisoo oven takana ja kenenkään kuulematta toistamistaan toistaa: avaa, avaa!

Se on yht'äkkiä avautunut, se on selkoselällään, se on tapahtunut hänen tietämättään, hänen huomaamattaan...

Se oli tarkoitus, että minä tarvitsin vielä tämänkin. Herra ei ole minua hyljännyt. Luulin olevani jo perillä, mutta minun taipaleeni ei ollut vielä alullakaan. Minä seison vasta sen suon laidassa, josta oikea retkeni erämaan yli on alkava. Sen hän näytti. Se oli tarkoitus.

Hän lankesi polvilleen ja kiitti ja rukoili. Hän kiitti valaistuksesta, jonka oli saanut, rukoili voimaa, jota hänellä ei ollut. Ja tunsu ensi kerran elämässään seisovansa kuin kasvot vasten kasvoja Herransa kanssa.

Ei koskaan, ei kaukaisimpana aavistuksenakaan ole hänen vaimonsa saava tietää, millä mielellä hän oli seisonut vihillä hänen vieressään! Hän lupasi ja tunsu voivansa vanhoa vielä kerran ei vain ihmisten, vaan Jumalansa edessä, että hän tulee olemaan Emmalle, mitä oli luvannut hänelle olevansa.

Hän oli ollut polvillaan hämärtyvässä huoneessa, kun joku raotti ovea ja painoi sen kiinni, ja hiipi alas ja kuiskasi toiselle, mitä oli nähnyt, toinen kuiskasi toiselle ja hän kaikille.

Kun Antero tuli alas, kiilsivät naisten silmät kosteina häntä vastaan, ja miehet katsoivat häntä kuin kunnioittaen ja ihailen.

—Olet taistellut taistelusi ... minä arvaan, minkä, kuiskasi hänelle Lauri.

—Niin, vastasi Antero.

—Saman kuin minäkin?

—Sinäkö?

—Niin, minäkin.

26.

Havuinen metsä tuoksahteli jo sulalle, niinkuin aavistuksena keväästä, joka oli vielä kaukana muilla mailla. Aurinkonsa oli etelä jo lähettänyt, mutta tuuliansa ei. Päivä paistoi ja lämmitti, pohjoinen huokui kylmää ja jäätä. Leppoisa lämmin voi hetkeksi keskipäivällä istahtaa etelän puolelle huoneitten seiiniä tai ahon paisteiseen kulmakkeeseen, mutta haihtui illan tullen pois kuin hangelle tehty sammuva tuli. Lumi jo oli puista pudonnut, mutta katot olivat vielä sitä kukkurallaan. Nietos oli päivällä nuoskea, mutta hangen kamara karahti kovana jo ennen auringon laskua, ja yli selkien kuului kavion raksutus tyyninä toukokuun pakkasaamuina. Joskin maantie oli keskeltä vähän vaipunut, näyttivät nietokset kahden puolen tietä vain sitä korkeammilta. Ei ollut vielä vähääkään laskenut talvisen lumenpaisumuksen pinta.

Antero ja Helander astelivat Honkaniemestä Kontolan kirkolle päin.

—Mutta onko se mahdollista, mitä sanoit? kysyi Antero.

—Varmana siitä pappilassa ainakin kerrottiin. Thure Hartman sen sanan toi.

—Etteikö saisi suomeksi enää painattaa muita kuin uskonnollisia ja taloudellisia kirjoja? Kumma, että enää niitäkään!

—Kai tulee vielä uskonnonkin vuoro, jos tätä menoaan menee.

Hetken kuluttua sanoi Helander:

—Minusta tuntuu siltä kuin alkaisin nyt katsoa Snellmania ja hänen työtään toisilla silmillä kuin ennen. Hänen herätyksensä ja meidän kulkee ehkä sittenkin yhteen. Meillä ei ole ainoastaan yhteinen vihollinen vastustettavanamme, vaan myöskin yhteiset edut valvottavinamme.

—Niin alkaa minustakin näyttää, sanoi Antero.

He lähestyivät kirkkoa, ja Anteron silmät sattuivat Kokkomäkeen. Sen lumisella laella kohosi musta palamatta jäänyt kokkoriuku. Se oli luultavasti sama, joka oli jäänyt siihen seisomaan sinä ikimuistettavana juhannusyönä. Sen jälkeen ei siinä liene kokkoa poltettu—kukapa olisikaan. Kuinka se oli kaukana se aika! Kuinka toisenlaiset ovat nyt harrastuksemme! Mitä on jällellä siitä, mikä meissä silloin ylinnä kuohui?—Hetkellinen kaiho tuota entistä valtasi hänen mielensä. Miten olikaan innostuttu! Mitä kaikkea olikaan suunniteltu!—ja miksi oikeastaan sitä kaikkea sitten niin turhaksi tuomittu?

—Miten sinä nyt muuten siellä menestyt uudessa toimessasi? kysyi Helander,—isäsi entisessä pappilassa, nuoren emäntäsi kanssa?

—Siinähan menee.

—Emmasi kai hommaa kuin paras pappilan rouva?

—Näkyyhän ne siellä Karoliinan kanssa parastaan koettavan köyhäin ja kärsiväistenkin kanssa.

—Työtä mahtaa olla sinullakin yksinäisenä pappina niin suuressa seurakunnassa—arvaahan sen varsinkin tämmöisenä nälkä- ja kuolinvuonna.

—Onhan sitä, välistä melkein näänyksiin asti, sairaiden kanssa varsinkin. Kun toisen luota tuovat kotiin, niin ovat jo toiset odottamassa.

Hän huomasi sanoneensa sen kuin nurkumalla, niinkuin valittamalla vähän—mutta oikaisi samalla mielentilansa ja vei sen siihen uomaan, jota se jo kauan oli kulkenut varmasti, tyynesti, horjumatta. Ei siinä ollut mitään nurkumista, ei, päinvastoin oli kaikki niinkuin pitikin olla. Olihan hänellä ollut aivan erityinen viehätys joka päivä uudelleen ja aina uudelleen suin päin syöstä niihin tehtäviin, joihin hän oli joutunut. Ei ollut nyt aikaa antautua turhia tunteita hautomaan, ei omiaan ajattelemaan, ei edes omaa autuuttaan, eikä kapalovauvana keinumaa kaikenlaisten sisäisten liikutusten kätten päällä—toisten enemmän kuin toistenkaan. Oli ollut aivan erityinen sisäinen tyydytys tietää, ettei kukaan tiennyt siitä työstä, mitä hän nyt teki, ja ettei hän nyt sitä kaivannutkaan, ei kiitosta, ei tunnustusta—ei edes omalta itseltään. Sillä ei hän nyt enää tuntunut tarvitsevan eikä kaipaavan edes suoritetun työn näkyvien tulostenkaan suomaa palkintoa. Saiko hän jotain aikaan vai eikö mitään—sekin oli hänelle yhdentekevää. Kunhan vain oli toimessa ja teki, mitä voi... Hän oli huomannut vihdoinkin voivansa

antaa Herran käteen kaikki, antautua hänen pienimmäksi, halvimmaksi, nöyryimmäksi palvelijakseen, asettua hänen käskettäväkseen kuin sotamies päällikön—ilman omaa tahtoa, ilman omia pyyteitään, valmiina kaikkeen täydellä luottamuksella. Entäpä hän unohtuisikin iäksi päiväksi erämaahan ... entäpä hautautuisikin hankien taa ... kenties jonkun sieltä suuresta maailmasta tulevan satunnaisen matkamiehen silmään kerran kuitenkin vihertäisi päivi viljelysmaata, jota hänkin osaltaan oli ollut avaamassa, pieni kulttuurikeskus hänen pappilansa ympärillä.

—Se minun renessanssiaatteeni—

—Mitä sanoit?

—En mitään—ilman vain—

Sillä eihän Helander olisi sitä kuitenkaan käsittänyt, eihän hän ollut siitä hänelle koskaan puhunut, eikä ollut nytkään tarvis. Robert oli sen silloin ymmärtänyt—hän paremmin kuin kukaan muista. »Aina se tuon tuostakin edessäni kangastelee täällä Lapin tuutereilla ajellessani—se sinun haaveesi»—oli hän kerran kirjoittanut.

* * * * *

He olivat kiertäneet sakastin peräitse kirkkomäelle. Kelloluukut olivat auki. Tapulin edustalla oli tie havutettu pappilaan päin.

—Taisteliko Robert kauan kuoleman kanssa? kysyi Antero.

—Kaksi viikkoa sitten hän tuli kotiin. Täytyi kantaa reestä, kun ei enää jaksanut omin voimin nousta. Näytti ensin vähän virkistyvän, mutta sitten otti Herra omansa.

—Millä mielellä hän kuoli?

—Hanna oli koettanut puhua hänelle Jumalasta, mutta hän ei ollut siihen mitään vastannut. Hän oli vapaa-ajattelijä, filosofi, ja taisi semmoisena kuoliakin. Eihän voi mitään tietää, mutta ei hän ainakaan sairautensa aikana näyttänyt olevan levoton muusta kuin siitä, voisiko kukaan järjestää hänen papereitaan, vai tulisiko kaikki menemään hukkaan. Ne ne häntä vain huvittivat.

—Niissä lienee paljon arvokastakin?

—En tiedä, voi olla—merkinnevätkö ne semmoiset ansiot sitten mitään siellä?

—Ehkei siellä ansioita kysytäkään. Ehkä kysytään siellä vain sitä henkeä, missä me toimimme: vilpítőntä, kaikesta itsekkäisyydestä vapaata hyvää harrastustamme.

Onko hän siis todellakin poissa, tuo entinen ystävä? Hänen hautajaisiinsako siis mennään? Häntäkö varten havutettua viimeistä tietään, tätä samaa tietä, jota edestakaisin astuttaessa kesäisinä iltoina ja öinä oli oltu niin täynnä innostusta, uskoa ja tulevaisuuden toivoa—Robert enemmän kuin me muut? Hän ei ollut koskaan mitään esteitä nähnyt, ei tahtonut mistään vastuksista tietää. Hänellä oli kaikki, mitä minulta puuttui: hän oli tyyni, varma, selväpäinen, perinpohjainen, tietoinen tarkoituksistaan, hänen intonsa ei palanut tappuratulena, ei haihtunut ilmaan, vaan kyti ja lämmitti sisäänpäin. Mutta nyt se oli kuitenkin polttanut hänetkin poroksi.—Miten oli hän mahtanut minua arvostella? Ei hän silloin sanonut muute kuin: »Sinäkin, Antero», kummastellen, pettyneellä äänellä, peräytyi hänen viereltään ja meni Thuren ja Anetten luo heiltä osanottoa ja ymmärtämystä saamaan. Tässä juuri erosivat tiemme. Ehkä piti hän minua asiamme pettäjänä—ja ehkä minä sitä olinkin. En saanut hänelle kantaani koskaan oikein selitetyksi. Ei tullut siihen Naimin häissä enää tilaisuutta, sen jälkeen kun se häiriö tapahtui. Ja olisivatko selitykseniäkään häneen mitään vaikuttaneet.

—Kuinka mahtanee ruustinna jaksaa kantaa tämän?

—Kyyneleet vain kuuluvat valuvan aamusta iltaan. Vähän väliä oli hän mennyt kylmälle ullakolle häntä katselemaan. Eilen kuuluu hän pyytäneen Hannalta »Hunajan pisaroita» ja lukeneen niitä koko yön.

—Entä rovasti?

—Hän tuli meille eilen—ensi kerran. Oli niin liikutettu, että tuskin sai ääneen. Pyysi minua, jos sitä voisın, unohtamaan kaiken katkeruuden ja kysyi, enkö tahtoisı, huolimatta kaikesta, mitä meidän välillämme on ollut, tehdä hänelle sitä palvelusta, että siunaisın hänen poikansa haudan. Itse hän ei jaksaisi sitä tehdä. Sanoın, että tietysti tekisın sen mielelläni, mutta minähän olin nyt senaatin juuri langenneen tuomion nojalla erotettu virkani toimittamisesta eikä minulla siis ole oikeutta puuttua minkäänlaisiin papillisiin tehtäviin. Ukko jäi kädet kupeella riippuen ja pää painuksissa siihen avutonna

istumaan.—»Siinä sitä nyt ollaan, siinä sitä nyt ollaan. Minä unohdin sen». Sitten oikaisi hän: »Mutta minä otan itse kaiken edesvastuun päälleni, minä teen sen, erottakoot minut sitten, jos tahtovat—ja—voivat.» Me erosimme pyytäen molemmat toisiltamme anteeksi. Hän on heikko mies, mutta pohjaltaan suora ja jalo mies—suora suruton, niinkuin Paavo hänestä sanoo.—Otonkin kanssa on hän nyt sopinut. Kun häät ovat olleet, niin saa Otto vuokralle pappilan maat ja laamannin talon myös. Tiedät kai, että laamanni on nimitetty senaattoriksi.

He tulivat pappilaan. Siellä oli kuusimaja samalla sijalla, missä aina ennen juhlina ja juhannuksina oli ollut koivumaja. Kirstu oli jo kannettu majasta rekeen, ja saattoväki valmistui lähtemään.

Rovasti tuli pyytämään Anteroa kantajaksi. Hän oli paljon vanhentunut siitä, kun Antero oli hänet viimeksi nähnyt. Hän astui kepin varassa, ja hänen hartiansa olivat kumartuneet. Siinä ne olivat muutkin. Siinä oli Naimi, kokonaan suruharson peitossa, äitiään Laurin kanssa käsipuolesta tukien. Siinä Hanna ja Kaarina, huivit päässä ja suorissa takeissa kuin talonpoikaistyöt, palmikko suorana ... he nyökäyttivät hänelle päätä niinkuin haamut jostain kaukaa toisesta maailmasta. He pitelivät kumpikin kädestä pikkuveljeään, jotka uteliain, vähän ihmettelevin silmin katselivat, mitä ympärillä tapahtui. Nämäkö ne ovat ne huolettomat ja iloiset entiset Martinit, joiden kanssa oli vietetty ne innostuksen ja ilon viikot—milloin? Joskus hyvin kauan sitten.

Laamannilaiset seisoivat vähän tuonnempana omassa ryhmässään, tyyminä, arvokkaina, kylminä, jotenkuten kuin vielä ylemmällä pinnalla kuin ennen. Nämä asiat eivät näyttäneet heitä paljon liikuttavan.

Toisaalla seisoivat myöskin omassa ryhmässään Lönnrot ja Thure Hartman. Thure nyökäytti Anterolle päätänsä vähän vieraasti ja niinkuin välinpitämättömästi, niinkuin he eivät olisi yhteen kuuluneet.

Otto ja Ingrid puuhailivat vielä kirstun ääressä, Otto vielä viimeisiä nauvoja kirstuun napauttaen, Ingrid sen laitaharjoja järjestellen. Heidän kasvoissaan ei ollut mitään surun ilmettä, he näyttivät tyytyväisiltä ja onnellisilta, eivätkä koettaneet sitä peittääkään.

Kellot alkoivat soida kirkolla, ja ruumissaatto lähti liikkeelle. Antero joutui kulkemaan Kaarinan kanssa ja pyysi häntä kertomaan Robertin viimeisistä hetkistä.—Viimeiseen asti hän ajatteli vain tutkimuksiaan. Hän selaili ja järjesteli niitä vielä aamulla, kun illalla kuoli. Oli joidenkuiden mielestä niin surkeaa, että hän vain semmoisia asioita ajatteli, mutta minusta oli se niin liikuttavaa ja kaunista, sillä hän ei ajatellut sitä itsensä tähden, vaan olisi tahtonut saada elää ainakin vähän aikaa vielä sentähden, että olisi saanut muistiinpanonsa edes jonkinlaiseenkaan järjestykseen. Tuontuostakin hän sanoi: »Kun tietäisin, onko näissä mitään, mutta kun täällä ei ole ketään, jolta voisin saada sen tietää.» Me lähetimme silloin kiireen kautta noutamaan Lönnrotia. Odottaessaan kysyi hän yhtämittaa: »Eikö häntä jo kuulu?» Kun setä tuli ja katseli niitä papereita ja sanoi, että niissä on paljon uutta, aivan uusia aatteita ja aineita kielentutkimukselle, niin sanoi Robert: »Nyt voin minä kuolla rauhassa.»—Hanna sanoi kerran: »Et ajattelisi noita tuommosia.»—»Mitäs minun sitten pitäisi ajatella?» kysyi Robert kummastuen.—»Ajattelisit kuolematonta sieluasi.»—Robert sanoi: »Minä elän ainoastaan, jos minun työni elää.» Mamma itki: »Voi, voi, että sinun täytyy näin nuorena kuolla.»—Siihen hän taas sanoi: »Enhän minä kuolekaan, jos ei minun työni kuole.» Kun hän jo houraili, niin huusi hän moneen kertaan: —»Aatteet elävät, aatteet elävät!—iankaikkisesti— iankaikkisesti.»—Ne olivat hänen viimeiset sanansa. Kyllä hän tosin sittenkin jotain puhui, mutta me emme siitä mitään ymmärtäneet, mutta setä Lönnrot sanoi, että se oli lapinkieltä.

Kun he hetken aikaa olivat kulkeneet vaiti, virkkoi Kaarina taas:

—Minulle hän ennen kuolemaansa antoi sen neuvon, pani melkein sen pakon, että minun välttämättä pitää perustaa koulu, ja me olemme päättäneet Hannan kanssa ruveta pitämään sitä täällä tai ehkä Kuopiossa, jonne minä muutenkin olen aikonut lähteä hoitamaan pikkupoikia.

Kaarina oli muuttunut eduksensa, hän oli itsetietoisempi ja varmempi, ja hänen katseensa oli rauhallinen ja kirkas.

—Robert lähetti teillekin terveisiä. »Sano Hagmannille», sanoi hän, »että ihmisen tulee ajatella kansaansa ja ihmiskuntaa enemmän kuin omaa itseään, olkoonpa sitten vaikka omaa autuuttaankin. Heränneissä on se suuri vika, että ne hautovat vain niitä omia haavojaan, joita itse itseensä iskevät, saadakseen niitä sitten hoitaa.»

Anteroa se vähän säpsähdytti, olihan hän sitä samaa itsekin usein ajatellut.

—Hän ei ehkä tuntenut meitä oikein, sanoi hän kuitenkin.

—Niin, ei kai.

—Mutta saattoi hän silti olla jossain suhteessa oikeassa, hyvinkin oikeassa, lisäsi hän hetken kuluttua.

Lähestyttiin kirkkoa. Kellot soivat harvaan ja hitaasti, seisoen kauan kannallaan luukkujen läpi sinertävää taivasta vasten ja siitä sitten heilahtaen alas ja taas kohoten kannalleen takaisin. Tultiin tapulin edustalle, laskettiin arkku maahan reestä. Helander ja lukkari seisoivat oversa. Niin pian kuin virren ensimmäinen värssy oli veisattu, kannettiin ruumis kellojen soidessa tapulin holvin läpi ja hautuumaalle luotua käytävää myöten suurten kuusien alle joen äyräälle, tyyneen suojaiseen paikkaan.

Helander alkoi siunata ruumista.

Toisella puolen haudan seisoivat Naimi, nyt paljain päin, heitettyään hunnun silmiltään. Hän seisoivat kuusen alla, kalpeiden kasvojen taustana hautausväen musta pohja. Mitä mahtaa hän ajatella, ketä surra? Mikä on tarkoitus sillä ja mikä seuraus siitä, että hänen onnensa oli ollut niin lyhyt? Mihin Jumala häntä aikoo? Mitä hän on tehnyt, että se hänelle tapahtui, tuolle iloiselle, hyvälle, elämänhaluiselle, joka ei kenellekään, ei ainakaan tahallaan ollut mitään pahaa tehnyt? Miksi oli hänen hääilonsa häiritty? Miksi oli hän orpolapsi povellaan määrätty ajamaan takaisin tänne samaa tietä, jota oli vapautettuna sulhonsa rinnalla rientänyt uuteen maailmaan, uuteen elämään?—Ja miksi on meille muillekin käynyt, niinkuin on käynyt? Laurille, minulle ja Robertille tuossa. Hän putosi kuolleena latvasta maahan, me siipeen satutettuina keväisiltä oksiltamme visertämästä—emme enää koskaan lentoon pääse, eikä yhteinen emo meitä poikasiaan enää kokoon huuda. Mekö hylkäsimme hänet, emomme, vai hänkö ei meitä tarvinnut, koska hänestä jäimme? Ei ainakaan Robert emoansa hylännyt.

Helander oli lukenut haudan, multa alkoi kolahdella kirstun kanteen, ja multauskellot soivat. Liikuttiin vähän, tultiin muuttaneeksi paikkaa. Otto loi hautaa umpeen renkien ja pikkupoikien kanssa. Antero siirtyi taammaksi muista, joutui seisomaan Lönnrotin viereen.

—Se oli surma nuoren miehen, kuolo kaunihin urohon, sanoi Lönnrot hiljaisella äänellä. Hänen kylmästä vähän kohmettuneet kasvonsa liikahtivat jäykästi. Sitten näytti hän hymyllä koettavan voittoa liikutustaan.

Odotettiinko jotain? Johan oli hauta täytetty ja kumpu havuilla katettu.

Silloin kuului ääni sanovan: »Hyvät ystävät!»—ja avopäin seisoivat Thure kummun juurella.

—Ennenkuin eroamme tästä paikasta, jossa olemme harmaan maan poveen kätkeneet ja kylmän kinoksen alle jättäneet meille rakkaan vainajan, pyydän minä eräiden hänen toveriensa ja hengenheimolaistensa puolesta lausua muutamia jäähyväissanoja. Meidän sydämemme täyttää tällä hetkellä syvä suru, mutta samalla on meissä vaikuttamassa tunne, että me emme saa antautua sen valtaan. Hän on kyllä meiltä ryöstetty, emme enää koskaan saa katsoa hänen syviin, hänen uskoa, intoa ja vilpittömyyttä loistaviin silmiinsä, emme enää tuntea hänen lujaa kädenpuristustansa. Kova kuolema ei kuitenkaan ole voinut häntä meiltä kokonaan viedä. Hänen muistonsa on meille jäänyt. Hänen kansansa ei meiltä ole mennyt se, mikä meille hänessä oli kallisarvoisinta: hänen uskonsa ja innostuksensa. Se ei ollut sitä hetken hehkua, joka sammuu samassa kuin se syttyy. Se oli maanalaista tulta, joka palaa hankienkin alla. Me näimme sen liekkiin leimahtavan eräänä ihanana kesäisenä yönä, ei kaukana täältä, tuolla mäellä, missä juhannustulien ääressä kuulumme sanoja, jotka sytyttivät kaikkein meidän mieleemme, mutta ei kuitenkaan kenenkään mieltä niinkuin hänen. Hänessä ei se leimahtanut sammuaksensa niinkuin niin monessa muussa, se muuttui hänen povessaan voimaksi kestävänsä pohjolan kylmintäkin talvea.

—Mitä hän sitten teki, mitä sai hän aikaan? Ei ole tässä paikka käydä tekemään selkoa hänen työnsä tuloksista. Meille riittää vain muistuttaa, mitä hän *tahtoi* saada aikaan ja *millä tavalla* hän sai aikaan sen, minkä sai. Sanottakoon vain, että hänen suuri aatteensa oli se, että hän tahtoi tieteellisessäkin työssään olla *suomalainen*. Hän asetti tieteesä esineeksi suomalaisen isänmaansa, suomalaisen kansansa, tahtoi tutkia sen kieltä, sen historiaa, löytää ne tiedot, joita myöten hänen kansansa oma salojen siimeksessä kulkenut kulttuuri oli vaeltanut, kaivaa esiin muun muassa ne murteiden aarteet, joita se oli erämaihin kätkenyt, etsiä niitä sanojen jälkiä, jotka olivat sen hengen polkuihin painuneet.

—Mutta eivät ole hänen työnsä tulokset, miksi ne sitten osoittautunevatkin, meille häntä suremaan jääneille tällä hetkellä kuitenkaan suurin lohdutuksen antaja. Meille on tärkeintä se tapa, millä hän työnsä suoritti. Kaikki hän jätti, varman tulevaisuuden ennen viitotulla uralla, kaikki hän uhrasi, ei sokeasti ja sattumalta, vaan varmasti tietäen, mitä teki. Kun hän täältä viimeisen kerran lähti sille retkelle, joka nyt on päättynyt tähän tämän kuusen alle, niin hän jo oli selvillä siitä, ettei hänen uransa tulisi olemaan pitkä.— »Olkoon, että sorrnun, mutta onhan sortumisestani oleva hyötyä. Eläisin ehkä joitakuita vuosia kauemmin, jos en lähtisi, mutta en olisi saanut mitään aikaan. Elämän pituus ei ole *elettyjen* hetkien, vaan *työskenneltyjen* hetkien mukaan mitattava.» Ja niin hän kaikista kielloista huolimatta lähti, painui ennen käymättömiin korpiin, hiihti yli ennen hiihtämättömien hankien.

—Se on tämä, joka on hänessä suurta ja sankarillista, ja siinä on hänen merkityksensä meille. Kuka tietääkään, kuinka monta velttoa jännettä hänen esimerkkinsä tulevaisuudessa on jännittävä.

—Mutta kuinka onkin, kuinka koetammekin lohduttaa itseämme, on mieleemme kuitenkin tällä hetkellä ylen apea. Surua hänen ennenaikaisesta poismenostansa suurentaa se, että hänen kohtalonsa näyttää olevan pienoiskuva koko Suomen kansan kohtalosta, hänen elämäntarunsa sitä samaa tarua, mitä historia meille sorretusta Suomesta tietää kertoa. Meidän kehityksessämme on aina ollut jotain keskeytynyttä, pysähtynyttä, tyrehtynyttä. Me kyliä nousemme, yritämme, teemme lähtöä ja pääsemme taipaleellekin jonkun matkaa, meidät murretaan, meiltä tukitaan tie—väkivallalla. Takatalvi seisoo aina uhaten jokaisen kevään oireen, jokaisen kesän lupauksen edessä niin hyvin hengen viljelysmailla kuin aineellisen viljelyksen vainioilla. Nytkin on kolkko kylmä jäätänyt parhaat toiveemme. Jos tahtoisimme ja voisimmekin jotain suomeksi kirjoittaa, niin emme sitä enää saisi tehdä. Onneksi hänelle, joka tämän kummun alla lepää, ettei hänen tarvinnut nähdä sitä aikaa, joka nyt on alkanut. Hänen haaveitaan ei ollut ainoastaan suomalaisessa kansallisessa maaperässä työskentelevä tiede, vaan myöskin suomenkielinen esitetty tiede. Hän oli päättänyt tehdä sen, mikä kaikkein rohkeimmillekin on vielä hullutus, mahdottomuus: kirjoittaa suomenkielellä sen tieteellisen tutkimuksen, jota hän valmisti. Hän ei olisi voinut sitä nyt tehdä. Kansaltamme on riistetty yksi sen ihanimpia toiveita: unelma suomenkielen kehittämisestä sivistyskieleksi. On ryöstetty yksi sen kalleimpia vapauksia, on viety sen henkisen kehityksen elinehto. Jaksako se parempia päiviä varten ylläpitää itseään sillä henkisellä petäjäleivällä, johon sen nyt täytyy turvautua? Epäilemättä! Varmaankin! Parempi aika on kerran koittava, mutta milloin? Emme sitä tiedä. Vapaus on kuollut, kuollut muuallakin maailmassa eikä vain meillä. Muualla on se tapettu, vereen tukahdutettu, meillä vain— vankilaan teljetty.

Mutta hän oikaisi, ja ääni sai voimaa, joka melkein uhkasi ja kajahti takaisin kirkon seinästä.

—Yhden kuitenkin tiedämme, sen, että ainoa keino voiton ja vapautuksen kuinka pienen tahansa saavuttamiseksi on, jos niin tarvitaan, uhrata elämämme asian hyväksi—viimeiseen hengenvetoon saakka työskennellen panna *kaikki* alttiiksi päämäärämme saavuttamiseksi. Jos suomalainen mies koko sielunsa sisimmästä antautuu työhön isänmaan ja kansan ja sen kielen ja kirjallisuuden ja sivistyksen hyväksi, niin on tämä työ kerran hedelmiä kantava. Kun on eläessään luja luottamus ja kuollessaan varma horjumaton usko siihen, että aika kerran on tuleva, niin se *on* tuleva.

—Rakas veljemme tuossa on antanut meille sen uskon ja opettanut meitä elämänsä esimerkillä tekemään niin, että voitto kerran on oleva meidän. Lepää rauhassa, uupunut! Mutta elköön esimerkkisi suoko meille rauhaa, elköön henkesi hetkeksikään lakatko humisemasta meille kevään lupausta, humisemasta sitä silloinkin, kun niinkuin nyt takatalven nietokset vielä korkeina ympärillämme kohoavat.

Antero oli Thuren puhuessa yhä enemmän kiintynyt häntä katselemaan.

Thure seiso siinä hentona, mutta jäntevänä, vastakohtana noille kaikille raskaille ja kömpelöille ihmisille hänen ympärillään. Hänen äänensä ei ollut voimakas, mutta soinnukas ja sisäistä lämpöä ja liikutusta väreilevä. Siinä oli samalla lujuuutta ja tuimuutta.

Antero tempautui mukaan. Häntä vastaan tuulahti muistoja ylioppilasajoilta, jotain kauan sitten häneltä loppuun kuluneen ajan ilmaa. Noinhan sitä silloinkin puhuttiin, tuohon samaan tapaan, mutta henki oli nyt toinen, totisempi, syvempi, oleellisempi... Hänessä herahti kuin kaiho, että hän on, että hänen täytyy olla siitä niin kaukana. Mutta täytyykö hänen? Miksi hänen täytyy?

Kun hän puheen loputtua katsahti ympärilleen, oli hän haudan partaalla seisovain kasvoilla huomaavinaan ilmeen, jota niissä äsken ei ollut. Heidän ilmeensä oli kuin valjennut, kyyneleet olivat kuivuneet, päät kohonneet. He katselivat puhujaa kuin kysyen ja ihmetellen ja samalla niinkuin olisivat *tahtoneet* uskoa, pyytäneet tulla yhä enemmän lohdutetuiksi ja vakuutetuiksi. Pikkupojat seisoivat suurin, avonaisin silmin.

Kun puhe loppui, ojensi rovasti Thurelle kätensä ja puristi sitä ja näytti sanovan, vaikka huulet vain liikahtivat: »Kiitos.»

Thure oli vetäytynyt vähän taapäin ja joutunut ruustinnan viereen. Ruustinna pisti kätensä hänen kainaloonsa, ikäänkuin häneltä tukea ja turvaa ja lohdutusta hakien. Hänenkin kyyneleensä olivat kuivuneet ja hänen silmissään oli kuin ihmettelevä kysymys: »Niinkö, onko todellakin niini! Semmoinenko oli Robert?»

Naimi ja Kaarina seisoivat käsi kädessä vastapäätä Anteroa toisella puolen haudan. Yht'äkkiä sattuivat heidän molempain katseensa häneen, niissä oli kuin jotain kehoitusta, rohkaisua—heille itselleen vaiko hänelle?

Seisottiin äänettöminä vielä vähän aikaa havukummun ympärillä. Otto ja

Ingrid järjestivät taas hautaa, laitellen havuja limikkäin.

Kuudessa heidän päänsä päällä visersi yht'äkkiä, lintu ... kesälintuko?... Ei, talvitianen se vain oli, lintu, joka ei hae lämpimiä maita kylmimpinäkään talvina, joka ennen putoo jäätyneenä maahan kuin muuanne maastaan lähtee ... ja joka visertelee huurteisessa koivussa yhtä iloisesti kuin keväisessä lehdossa.

* * * * *

Alettiin hajaantua haudalta. Antero, Lauri ja Thure joutuivat kulkemaan Lönnrotin kanssa samassa seurassa kirkon portilta pappilaan.

—Ne olivat oikeita sanoja, mitä maisteri sanoi, virkkoi Lönnrot Thurelle. Olisi tehnyt hyvää itselleen Snellmanille olla niitä kuulemassa. Kirjoittelee mies vähän alakuloisesti, mutta kyllä kai siitä pian taas hampas hampaaseen kirahtaa. Niin kauan kuin on teissä nuorissa tämä henki, niin ei ole Suomella hätäpäivää.

Hän kääntyi sitten erityisesti Anteron ja Laurin puoleen, jotka astuivat takana:

—Olisi minulla häneltä teille vähän terveisiäkin. »Sano niille nuorille miehille, kun heidät luultavasti siellä tapaavat, etteivät saa antaa hallan henkeensä panna. Herjetkäätkään kulkemasta alla päin ja muistakaat, että jokaisen velvollisuus on tehdä voitavansa yhteiskunnan palveluksessa. Suomen papiston parhaimpien suuri historiallinen tehtävä on ollut se, että he eivät sanankuulijoilleen ole ainoastaan avanneet tietä taivaan valtakuntaan, vaan osanneet johtaa heitä hiukan heidän maalliseenkin menestykseensä. En voi muuta ymmärtää, kuin että pietistinen pappi, varsinkin semmoinen, jolla on kerran ollut muutakin aatteellista herätystä ja harrastusta kuin uskonnollista, rakkaudesta kansaan on välttämättä joutuva huolehtimaan ja johtamaan myöskin sen sekä yhteiskunnallista että aineellista kehittymistä. Se on puhuttu sana, johon nyt toistaiseksi täytyy turvautua suomalaisen kansan valistamiseksi. Kansa ymmärtää yleensäkin puhetta paremmin kuin kirjoitusta. Meidän asiassamme ei kukaan voi saada enemmän aikaan kuin pappi. Sano se niille nuorille miehille, joista kerran niin paljon odotin ja joista en vielä kukaan ole toivoani heittänyt.»—Niinpä niin, ja siihen tahtoisin minä omasta puolestani lisätä, että kyllä sitä saisi vielä kirjoitellakin.

—Mutta mihinkä nyt enää kirjoitetaan?

—Kirjoitetaan sanomiin ja ränttäytetään kirjoja.

—Mistäpä nyt enää voi kirjoittaa?

—Siitä, mistä sallitaan. Vaikkei päästäisikään ulkolaitumille, minne mieli tekee, niin tepastellaan haka-aituudessa. Ei lopu aine yhteisen kansan tiedoin ja taidoin parantamiseksi ja kartuttamiseksi. On siinä asiata jauhaa vaikka sadaksi vuodeksi, ehkenpä kauemmaksikin.—Hän hymähti, silmäkulmasta pilkisti pieni veitikka esiin:—te uskonnosta, kun siitä osaatte, minä, siitä osaamaton, muusta huoneenhallituksen menosta.

He eivät heikään voineet olla hymähtämättä mukana. Se oli niin selvää, mutkatonta ja yksinkertaista—heistä yht'äkkiä niinkuin hänestäkin. Oli niinkuin olisi joku pulma samassa selvinnyt, ristiriita ratkaistu. Se oli niinkuin sinetti siihen, mitä Antero viime aikoina usein ja haudalle tullessa viimeksi oli tämänkin tehtävän suhteen tuntenut ja miettinyt.

—Se on tämä Suomen kansan kulku aina ollut semmoista sydäntalvella taivaltamista. Tulee usein tuisku semmoinen, ettei auta, täytyy säätä pitää missä erämaan majassa sattuu. Täytyy välistä päiväkausia säätä pitää. Mutta kun vähänkin pyry lomaa antaa, niin jo lähtee liikkeelle, ja missä ei pääse hevosella, siinä suksella hiihtää. Täällä on täytynyt itsemme tottua joka päivä uutta uraa aukaisemaan.

—Antero! huudahti Lauri yht'äkkiä entisten innostustensa äänellä.—
Meidän täytyy näistä asioista pitää pitkät tuumat!

Oli tultu pappilan pihalle. Siinä odotti Anteroa mies, sairaan luo hakija, joka oli tullut noutamaan häntä täältä saakka, kun ei tavannut kotoaan Korpivaarasta. Antero lupasi lähteä, pistäytyi vain vähän sisään lämmittelemään.

Rovastin mieli oli kaikesta liikutuksesta niin herkistynyt, että hän silmät vesille kihahdaen hyvästiä heittäessään laski kätensä Anteron olkapäille:

—Elä nyt, veli hyvä, sinäkään minua enää niistä käräjistä tuomitse, ei meillä enää ole mitään kaunaa Helanderin eikä Laurinkaan kanssa.—Hän voitti itsensä ja pudisti hänen kättään reippaasti ja voimakkaasti:— käy nyt usein täällä, kun vain sopii; olisi niin paljon tuumimista, monesta asiasta.—

Kuulehan,—hänen kasvonsa kirkastuivat, mutta samalla oli hän kuin vähän hämillään, katsahti ympärilleen, ettei olisi muita kuulemassa, eikä siinä ollutkaan muita kuin Lauri,—maltahan, vielä eräs asia—kun ne nyt uskovat teitä kaikessa eivätkä minua juuri missään ja kun on kohta koko pitäjä pietististä—mutta vähät siitä, kunhan jotakuta uskovat—niin että puhukaa nyt joskus—sanoisitte nyt joskus jonkin ystävällisen sanan niiden minun—suoparkainikin puolesta...

Antero ja Lauri naurahtivat, ja kun rovasti sen näki, pulpahti hänen vanhan leikillisyytensä ja veitikkamaisuutensa lopulta estämättä esiin:

—Jaa, jaa, naurakaa te vain, mutta jos pietismi saisi kansan herätetyksi ymmärtämään soittensa arvoa, niin silloin, niin silloin— voisi ehkä minustakin tulla pietisti.

Antero tunsi niin mielellään suovansa ukolle ilon tästä pilasta.

Kun hän oli jo rekeen istumassa, tuli Kaarina ulos ja pisti hänen käteensä käärön:

—Tässä olisi vielä vähän viemisiä Emmalle...

Hän pyörähti pois, mutta palasi takaisin:

—Minä tahdoin vielä kiittää teitä...

—Mistä?

—Kaikesta.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KEVÄT JA TAKATALVI ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a

compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail)

within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.

- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to

reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.